

СЛАВИСТИКА
XXVI/2

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

SLAVIC STUDIES

Покренут 1997. године

Главни уредници:

Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић (оснивач часописа)

Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак

Од 21. књиге др Људмила Поповић

У р е д н и ш т в о

др Људмила Поповић, главни уредник (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Дејан Ајдачић (Универзитет у Гдањску, Пољска), др Ирина Антанасијевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Адриан Баренцен (Универзитет у Амстердаму, Холандија), др Марта Бјелетић (Институт за српски језик САНУ), др Петар Буњак (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Андриј Даниленко (Универзитет Пејс, Њујорк, САД), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), академик Андреја Желе (Словеначка академија наука и уметности), доп. члан Анатолиј Захнитко (Национална академија наука Украјине), др Јелена Иванова (Санктпетербуршки државни универзитет, Русија), др Ксенија Кончаревић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Александра Корда-Петровић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Јаромир Линда (Фондација за истраживање културе средње Европе, Праг), др Биљана Марић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Михаел Мозер (Универзитет у Бечу, Аустрија), др Мотоки Нوماћи (Центар за славистичко-евроазијска истраживања, Универзитет Хокајдо, Сапоро, Јапан), др Борис Норман (Минск), др Иво Поспишил (Масариков универзитет, Брно, Чешка), др Вучина Ранчевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Каролина Скварска (Институт за славистику Чешке академије наука, Праг), др Марија Стефановић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), доп. члан Срето Танасић (Академија наука и умјетности Републике Српске), др Бранко Тошовић (Институт за славистику, Универзитет у Грацу, Аустрија).
Секретар редакције: др Срђан Петровић.

E d i t o r i a l b o a r d

Ljudmila Popović, PhD, Editor-in-Chief (Faculty of Philology, University of Belgrade), Dejan Ajdačić, PhD (University of Gdańsk, Poland), Irina Antanasijević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Adriaan Barentsen, PhD (University of Amsterdam, the Netherlands), Marta Bjeletić, PhD (Institute for Serbian language of the SASA), Petar Bunjak, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Andrii Danylenko, PhD (Pace University, New York, USA), Rajna Dragičević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Elena Ivanova, PhD (St. Petersburg University, Russia), Ksenija Končarević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Aleksandra Korda-Petrović, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Jaromír Linda, PhD (Association for Central European Cultural Studies, Prague), Biljana Marić, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Michael Moser (Institute for Slavic Studies, University of Vienna, Austria), Motoki Nomachi, PhD (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japan), Boris Norman, PhD (Minsk), Ivo Pospišil, PhD (Masaryk University, Brno, Czech Republic), Vučina Raičević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Karolina Skwarska, PhD (Institute for Slavic Studies, Czech Academy of Sciences), Marija Stefanović, PhD (Faculty of Philosophy, University of Novi Sad), Corr. Member Sreto Tanasić, PhD (Academy of Sciences and Arts of the Republika Srpska), Branko Tošović, PhD (Institute for Slavic Studies, University of Graz, Austria), Corr. Member Anatolii Zahnitko, PhD (National Academy of Science of Ukraine), Academician Andreja Žele, PhD (Slovenian Academy of Sciences and Arts).
Secretary of Editorial Office: Srđan Petrović, PhD.

ISSN 1450-5061
e-ISSN 2738-1358

UDC 811.16+821.16

Славистика

књ. XXVI, св. 2

slavistickodrustvo.org.rs/slavistika

Београд 2022

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА
SLAVIC STUDIES

XXVI/2

ИМПРЕСУМ

Издају:

Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, Студентски трг 3

Лектор за енглески језик
Сергеј Мацура

УДК класификација прилога
Ана Голубовић

Припрема за штампу
Душко Ћосић

Штампа
„Графичар”, Севојно

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

ТЕМАТСКИ БЛОК „130 ГОДИНА ДОСЕЉАВАЊА УКРАЈИНАЦА
НА ПРОСТОРЕ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ”

<u>Јанко Рамач</u> , <i>Роль церкви та духовенства в збереженні релігійної та національної ідентичності українців на постюгославських просторах</i>	11–20
Тетяна Космеда, <i>Релігійне походження сучасних термінів комунікативної лінгвістики та риторики: фрагментарний аналіз</i>	21–30
Павло Гай-Нижник, <i>Начальники та вищі старшини Головної квартири і Власного штабу Гетьмана України (1918 р.): нові емігранти в Сербії першої чверті ХХ ст.</i>	31–39
Микола Нагірний, <i>Українська діаспора Сербії на сторінках «Нової думки»</i>	40–49
Валерій Власенко, <i>Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи)</i>	50–57
Oleg Rumyantsev, <i>Становлення традиції відзначення ювілею переселення у громаді боснійско-славонських українців (за матеріалами преси українців Боснії і Воєводини ХХ ст.)</i>	58–64
Людмила Попович, <i>Мова українців у Сербії: минуле, сучасне, майбутнє</i>	65–84
Богдан Сокіл, <i>Освітній простір східної Галичини в часо-просторі Австро-угорської монархії: функційне навантаження української мови</i>	85–100
Милена Івановић, <i>О превођењу са сродних језика (на материјалу украјинског и српског језика)</i>	101–108
Тања Гаев, <i>Украјинска књижевност у српским часописима ХІХ века</i>	109–125
Тетяна Дзюба, <i>Мотив гідного прощання у поезії Рісто Василевскі «Розмова про батьківський вибір місця для домовини» та у новелі Марії Матиос «Не плачте за мною ніколи»</i>	126–134
Оксана Горда, Оксана Трумко, <i>Міжнародна школа україністики «Крок до України» МІОКу: способи організації освітнього процесу, форми проведення занять і навчальні ресурси</i>	135–141

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

Марија Опачић, <i>Несингулативни конкретизатори вишезначности конјунктора и у руском и српском језику</i>	142–152
Anna Margaréta Lačoková, <i>Podoby poznania skúmaných slovenských a srbských biblických frazém u vojvodinských Slovákov</i>	153–163
Сергій Колонюк, <i>Класифікаційні типи паремій у фокусі теорії пареміографії</i>	164–173
Јована Амицић, <i>Метафоричка концептуалізація преводних фразеолошких аналога у руском и српском језику: политичка сфера</i>	174–186

Віталія Папіш, <i>Феномен лінгвопсихоакцентуації: метамова та дослідницькі методи</i>	187–200
Оксана Ковтун, <i>Граматика оцінки: ознаково-предметні оцінні агентивні імена</i>	201–211
Катарина Митрићевић-Штепанек, <i>О једном вулгаризму у чешком језику и његовим еквивалентима у српском и енглеском</i>	212–231
Janko Ramač, Daniela Marčok, <i>Školovanje slovačke inteligencije sa teritorije Južne Ugarske (od kraja XVIII veka do 30-ih godina XIX veka)</i>	232–250
Anna Makišová, Dragana Radovanović, <i>Slovenská vojvodínská lexika v nářečových slovníkoch</i>	251–260
Adam Svetlík, <i>Beletrizovaná etnografija v románoch Kataríny Kucbelovej a Aleny Sabuchovej</i>	261–270
Ивана Кочевски, <i>О мотиву „изгубљене деце” у истоименом роману Данијеле Ходрове</i>	271–291
Азра Мушовић, <i>Злоупотреба невиности – детерминизам или деконструкција мита о љубави у Ани Карењиној Л.Толстоја и Теси од д'Арбевила Т. Хардија</i>	292–308

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Наташа Ајџановић, <i>Квантитативна и квалитативна анализа лингвокултуролошких елемената у уџбеницима руског језика за одрасле почетнике</i>	309–318
Кристина Микавица, <i>Русская и сербская коммуникативная культура в академической сфере (ситуативная модель анализа)</i>	319–328

ПРИКАЗИ

Вучина Раичевић, <i>Срето Танасић, Огледи о језику српских писаца. Београд: Славистичко друштво Србије, 2022, 228.</i>	329–333
Ксенија Кончаревић, Марија Стефановић, <i>У лавиринту речи. Огледи из руске и српске когнитивне семантике. Филозофски факултет: Нови Сад, 2022, 249.</i>	334–336
Robert Grošelj, Mladen Uhlik, Andreja Žele, <i>Rusko-slovenska skladnja: propozicijska in medpropozicijska razmerja. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 190.</i>	337–338
Ана Батас, Јелена Гинић, <i>Фонетика руског језика (с елементима конфронтирања са српским). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2022, 245.</i>	339–341
Anna Makišová, Anna Marićová, <i>L'udové zvyky, obyčaje a poverý Slovákov v Starej Pazove. Stará Pazova: SAVPO, Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2021, 200.</i>	342–344
Александра Корда-Петровић, <i>Савремена српска и чешка славистичка истраживања / Současná srbská a česká slavistická bádání. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, 257.</i>	345–347

IN MEMORIAM

Ксенија Кончаревић, <i>In memoriam: проф. др Љубица Несторов (1930–2022)</i>	348–350
Anna Makišová, <i>Profesorka Mária Myjavcová – významná slovakistka</i>	351–352

ХРОНИКА

Одлука Одбора за доделу награде „Павле и Милка Ивић” за 2021. годину	353–357
Одлука Одбора за доделу повеље „Радован Кошутић” за 2021. годину „За изузетан научни и педагошки допринос српској славистици”	358–360
Одлука Одбора за доделу повеље „Радован Кошутић” за 2021. годину „За најбоље монографско објављено дело”	361–362
Звонко Танески, <i>Златна медаља за заслуге Филозофског факултета Универзитета Коменски додељена проф. др Мирославу Дудоку</i>	363–365
Биљана Мирчевска-Бошева, <i>Међународен славистички научен собир “Славистиката во синхронија и дијахронија” (Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески” при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј” во Скопје, 29–30. септември 2022)</i>	366–371
Биљана Марић, <i>60. скуп слависта СрбијеСловенство и савремени свет: човек, језик, култура (Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 13–14. јануар 2022)</i>	372–375
Далибор Соколовић, <i>Међународни научни скуп „Мањински језици и вишејезичност у Србији и Централној и Источној Европи” (Суботица: Отворени универзитет Суботица, Градска библиотека, 7–8. април 2022)</i>	376–378

РЕГИСТРИ КЊ. XXVI/2

Регистар кључних речи	379–382
Списак сарадника.	383–386
Упутство за припрему рукописа за штампу	387–407
Рецензенти	408

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

ТЕМАТСКИ БЛОК „130 ГОДИНА ДОСЕЉАВАЊА УКРАЈИНАЦА НА ПРОСТОРЕ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ” – THEMATIC SECTION “130 YEARS OF IMMIGRATION OF UKRAINIANS IN THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA”

Janko Ramač, <i>The Role of the Church and Clergy in Preserving the Religious and National Identity of the Ukrainians in the Post-Yugoslav Space</i>	11–20
Tetyana Kosmeda, <i>The Religious Origin of Modern Terms of Communicative Linguistics and Rhetoric: A Fragmentary Analysis</i>	21–30
Pavlo Hai-Nyzhnyk, <i>Chiefs and Senior Officers of the Headquarters and Own Staff of the Hetman of Ukraine (1918): New Emigrants in Serbia in the First Quarter of the 20th Century</i>	31–39
Mykola Nahirnyi, <i>The Ukrainian Diaspora of Serbia on the Pages of the Nova Dumka</i>	40–49
Valeriy Vlasenko, <i>Vasyl Andriyevsky – A Public and Political Figure of the Ukrainian Immigration in Yugoslavia (Based on the Materials of His Archive-Investigation File)</i>	50–57
Oleg Rumyantsev, <i>Commemoration of the Migration Anniversary among the Ukrainians of Bosnia-Slavonia (Based on the Ukrainian Press in Bosnia and Vojvodina in the 20th Century)</i>	58–64
Ljudmila Popović, <i>Language of the Ukrainians in Serbia: Past, Present, Future</i>	65–84
Bogdan Sokil, <i>The Educational Space of Eastern Halychyna in the Period of the Austro-Hungarian Monarchy: The Functional Workload of the Ukrainian Language</i>	85–100
Milena Ivanović, <i>On Translation from Genealogically Related Languages (On the Material of the Ukrainian and Serbian Languages)</i>	101–108
Tanja Gaev, <i>Ukrainian Literature in Serbian Magazines of the 19th Century</i>	109–125
Tetyana Dzyuba, <i>The Motif of a Dignified Farewell in Risto Vasilevski's Poem “Conversation about the Father's Choice of a Place for His Coffin” and in the Short Story “Never Cry for Me” by Maria Matios</i>	126–134
Oksana Horda, Oksana Trumko, <i>International School of Ukrainian Studies “Step to Ukraine” of IIEC: Methods of Organizing the Educational Process, Forms of Conducting Classes and Learning Resources</i>	135–141

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ – ARTICLES AND TREATISES

Marija Opačić, <i>Non-Singular Concretisers of the Polysemanticity of the Conjunction и in Russian and Serbian</i>	142–152
--	---------

Anna Margaréta Lačoková, <i>The Forms of Slovak and Serbian Biblical Phraseemes among the Vojvodinian Slovaks</i>	153–163
Sergiy Kolonyuk, <i>Classificational Types of Paremiias in the Focus of Paremiographical Theory</i>	164–173
Jovana Amidžić, <i>Metaphorical Conceptualization of Russian Idioms and Their Serbian Translation equivalents: The Political Sphere</i>	174–186
Vitaliya Papish, <i>The Phenomenon of Linguistic Psychoaccentuation: Metalanguage and Research Methods</i>	187–200
Oksana Kovtun, <i>Evaluation Grammar: Attributive-Objective Subjective Evaluative Agentive Nouns</i>	201–211
Katarina Mitrićević-Štepanek, <i>On One Vulgarism in the Czech Language and Its Equivalents in Serbian and English</i>	212–231
Janko Ramač, Daniela Marčok, <i>Education of Slovak Intelligentsia from the Territory of Southern Hungary (From the Late 18th to the Mid-19th Centuries)</i>	232–250
Anna Makišová, Dragana Radovanović, <i>Slovak Vojvodina Lexicon in Dialect Dictionaries</i>	251–260
Adam Svetlik, <i>Ethnographic Fiction in the Novels of Katarína Kucbelová and Alena Sabuchová</i>	261–270
Ivana Kočevski, <i>On the Motif of "Lost Children" in Danijela Hodrova's Novel of the Same Name</i>	271–291
Azra Mušović, <i>Innocence Misused – Determinism or Deconstruction of the Myth of Love in L. Tolstoy's Anna Karenina and T. Hardy's Tess of the d'Urbervilles</i>	292–308

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА – CONTRIBUTIONS AND MATERIALS

Nataša Ajdžanović, <i>Quantitative and Qualitative Analysis of Linguo-cultural Elements in Russian Language Textbooks for Adult Beginners</i>	309–318
Kristina Mikavica, <i>Russian and Serbian Communicative Culture in the Academic Sphere (Situational Analysis Model)</i>	319–328

ПРИКАЗИ – REVIEWS

Vučina Raičević, <i>Срето Танасић, Огледи о језику српских писаца. Београд: Славистичко друштво Србије, 2022, 228</i>	329–333
Ksenija Končarević, <i>Марија Стефановић, У лавиринту речи. Огледи из руске и српске когнитивне семантике. Филозофски факултет: Нови Сад, 2022, 249</i>	334–336
Robert Grošelj, <i>Mladen Uhlik, Andreja Žele, Rusko-slovenska skladnja: propozicijska in medpropozicijska razmerja. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 190</i>	337–338

Ana Batas, <i>Јелена Гинић, Фонетика руског језика (с елементима кон-фронтирања са српским)</i> . Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2022, 245.	339–341
Anna Makišová, <i>Anna Marićová, L'udové zvyky, obyčaje a povery Slovákov v Starej Pazove. Stará Pazova: SAVPO, Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov</i> , 2021, 200.	342–344
Aleksandra Korda-Petrović, <i>Савремена српска и чешка славистичка истраживања / Současná srbská a česká slavistická bádání</i> . Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, 257.	345–347

IN MEMORIAM

Ksenija Končarević, <i>In memoriam: Prof. Dr. Ljubica Nestorov (1930–2022)</i> .	348–350
Anna Makišová, <i>Professor Mária Myjavcová – A Prominent Slovakist</i>	351–352

ХРОНИКА – CHRONICLES

Decision of the 2021 “Pavle and Milka Ivić” Award Committee	353–357
Decision of the 2021 “Radovan Košutić” Award Committee “For Exceptional Scientific and Pedagogical Contribution to Serbian Slavic Studies”	358–360
Decision of the 2021 “Radovan Košutić” Award Committee “For the Best Published Monograph”.	361–362
Zvonko Taneski, <i>Gold Medal for Merit of the Faculty of Arts at Comenius University to Prof. Dr. Miroslav Dudok</i>	363–365
Biljana Mirčevska-Boševa, <i>International Slavic Scientific Conference “Slavic Studies in Synchrony and Diachrony” (Skopje: Faculty of Philology “Blaže Koneski” at the University “Sts. Cyril and Methodius” in Skopje, September 29–30th, 2022)</i>	366–371
Biljana Marić, <i>60th Conference of Serbian Slavists Slavism and the Modern World: Man, Language, Culture (Belgrade: Faculty of Philology, January 13–14th, 2022)</i>	372–375
Dalibor Sokolović, <i>International Scientific Meeting “Minority Languages and Multilingualism in Serbia and Central and Eastern Europe” (Subotica: Open University of Subotica, City Library, April 7–8th, 2022)</i>	376–378

INDEXES TO VOL. XXVI/2

Keyword Index.	379–382
List of Contributors	383–386
Instructions for Authors	387–407
Reviewers	408

РОЛЬ ЦЕРКВИ Й ДУХОВЕНСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ РЕЛІГІЙНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОСТЮГОСЛАВСЬКИХ ПРОСТОРАХ

Наприкінці 80-их – на початку 90-их років XIX ст. почалась перша еміграція українців греко-католиків з Галичини до Боснії. Найменування першого греко-католицького священника та заснування перших парафій у Прняворі в 1900 р., а відтак у Дев'ятині, Козарці і Дервенті, стало важливим кроком у організації церковного життя українців. Аж у 1909 році до Боснії прибувають священники, а потім і монахи з Галичини. Коли вже мали своїх священників і церковну організацію, а життєві умови стали кращими, українці в Боснії почали засновувати перші культурно-освітні організації. При парафіях влаштували курси української мови, де викладачами були священники й місцева інтелігенція. Греко-католицькі священники внесли вагомий вклад не тільки в релігійне, але й в освітнє, культурне і суспільне життя нечисленної громади, яка дуже постраждала під час двох світових війн. Українські й русинські священники Крижевецької єпархії плідно співпрацювали з метою збереження національної ідентичності свого народу.

Ключові слова: українці, греко-католики, священники, культура, освіта, Крижевецька єпархія.

In the late 1880s and early 1890s the first emigration of Greek Catholic Ukrainians began from Galicia to Bosnia. The ordination of the first Greek Catholic priest and the establishment of the first parishes in Prnjavor in 1908, later in Devjatina, Kozarac and Derventa, was an exceptionally important step in organising their church life. It was only in 1909 that priests, later also monks from Galicia, arrived in Bosnia. As they had their own priests and church hierarchy, and their economic position also improved, the Ukrainians in Bosnia founded their first cultural-educational organisations. The parishes initiated Ukrainian language courses taught by priests and local intellectuals. The Greek Catholic priests made a tremendous contribution not only to the religious, but also to the cultural life of the small community, which suffered heavy casualties in both world wars. The Ukrainian and Ruthenian priests within the Eparchy of Križevci maintained a fruitful collaboration with a view to preserving the national identity of their people.

Keywords: Ukrainians, Greek Catholics, priests, culture, education, Eparchy of Križevci.

Про переселення українців з Галичини в Боснію і Славонію наприкінці XIX та на початку XX ст. існує доволі багата література.¹ Причини та початки переселення також достатньо висвітлені. Головна причина масової еміграції українців з Галичини з 80-их років XIX ст. до початку Першої світової війни було скрутне економічне становище селян. Початки життя переселенців, їхні зла-

¹ Найвичерпніший огляд минулого українців у Боснії подає Олег Румянцев у монографії *Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці на території югославських народів 1890–1990 роках* (Румянцев 2008). Велика кількість статей, часто й передруковуваних, подається у виданні *Матеріали до історії українців у Боснії, т. I–VII* (Мизь 2004–2013).

мані надії, бідкування і страждання в новому краї яскраво описані в книжечці о. Йосифа Гродського *Положенє Русинів в Боснії* (Гродський 2003) чи в записках о. Леонтія Куницького (Куницький 2004) і майже не відрізняються від того, як Василь Стефаник описує своїх страждальників Гриця Летючого в новелі *Новина* чи Івана Дідуха у новелі *Кам'яний хрест*.

Ціль нашої доповіді не в тім, щоб повторювати вже відомі в історіографії, а в тім, щоб на підставі цих фактів проаналізувати й визначити основні чинники, які сприяли успішному проведенню колонізації або негативно впливали на неї, сприяли збереженню релігійної та національної ідентичності українських переселенців на новій землі чи призводили до її втрати.

Наприкінці 80-их – на початку 90-их років XIX ст. почалась перша еміграція населення Галичини. Перші українські переселенці прибувають до Боснії незабаром після австрійської окупації 1878 року. Це були головним чином державні службовці й фахівці, які поселялися в містах. Вони спочатку не мали своїх священників і своєї церковної організації, змішувалися з місцевим населенням, а частина їх відносно швидко асимілювалася. Крім того, тут була й певна кількість вояків українців за походженням з Галичини (Busulandžić 2007: 94; Румянцев 2008: 23).

На початках організованої колонізації уряд матеріально підтримував переселенців, наділяючи селян-колоністів «царською» землею (Hauptman 2007). Хоча в Галичині переселенський рух на той час був дуже сильний і агенти намовляли людей переселятися до Боснії, спочатку зацікавлених не було. Перші групи українців-переселенців з Галичини прибувають до Боснії 1890 року, коли перша фаза колонізації вже була закінчена, а найбільша частина «царської землі» була розділена. Добре зауважив о. Гродський, що й тут українець став «пізнім Іваном» (Гродський 2003: 20). Це запізнення стало головною причиною дуже важких початків українських переселенців у Боснії. Перше слід було добратися на місце і зареєструватися, а на наділення землею треба було чекати навіть декілька років. Люди бідні, запаси грошей (у кого їх було, коли вирушали в далеку дорогу) швидко витратились на основні потреби, а часто й марно, на підкупних службовців, які обманювали людей, обіцяючи швидко допомогу тощо. Мови місцевого населення українці не знали, тому і за це не раз заплатили. Врешті, після кількох років бідкування переселенці почали отримувати землю – ліси й чагарники, які спочатку було порібно з великими потугами викорчувувати (Гродський 2003: 34–39). Багато хто не міг дочекатися землі, а жити без роботи й заробітку у чужому краї не могли, тому чоловіки шукали роботу і часто знаходили її у деревопереробній промисловості, яка тут швидко розвивалася. У матеріальних скрутах деякі впадали у безнадійність, у пияцтво, а все це мало дуже негативні наслідки на життя переселенців (Гродський 2003: 26, 41).

Повсякденне життя чи виживання найбільшої частини українських переселенців від самого початку як тінь провадить невирішене питання їхнього релігійного життя. Як греко-католики вони не мали в місцях переселень своєї церковної організації. Треба було хрестити новонароджених, ховати померлих, а своїх священників не було. Крім того, православні серби часто не дозволяли українцям, щоби своїх покійних ховали на їхніх цвинтарях (Гродський 2003: 23). За певними обрядовими послугами люди найчастіше зверталися

до православних священників, оскільки їм вони були за обрядом і мовою ближчі від римо-католиків. За такі послуги не раз треба було дорого платити. Православним сербам не було до вподоби, що тут поселяються греко-католики тобто уніати, оскільки вважали, що українці поселені за планом уряду, з метою переведення православних до унії. Тому православна церковна ієрархія через своїх священників і вірян робила різні заходи, щоби українців греко-католиків перевести до православ'я або вижити їх та їхніх священників з Боснії (Гродський 2002: 41).

Українці неохоче зверталися за обрядовими послугами до римо-католицьких священників. Причиною, з одного боку, міг бути обряд, богослужіння латинською мовою тощо. На нашу думку, була ще одна причина: українці римо-католиків ототожнювали з поляками, а поляків відверто недолюбливали. На відміну від Сербської православної церкви, Римо-католицька церква, її верхівка та священники, прихильно ставилися до українців греко-католиків. З перших зустрічей з греко-католиками римо-католицькі священники застерігали їх, щоби зверталися не до православних священників, а до них, бо вони їм ближчі за релігійним станом. Численні джерела засвідчують, що римо-католицькі священники не робили це задля своєї особистої матеріальної користі, ані з метою переведення українців у римо-католицьку конфесію. Так, наприклад, римо-католицький священник Крунослав Бешлич 1899 року звертається до греко-католицького крижевецького єпископа Юлія Дрогобецького, повідомляючи його про українців греко-католиків у Боснії, які, без духовної опіки своїх священників, звертаються до православних. Він вважав, що тим греко-католикам треба якомога скоріше надіслати священника їхнього обряду, щоби вони не переходили на православну віру (Гралуок 2007: 215).

У 1897 році Верхбоснійський архієпископ Йосиф Штадлер відвідав крижевецького єпископа Ю. Дрогобецького. Однією з тем їхньої розмови було питання греко-католиків Боснії, які мали б належати до церковної юрисдикції греко-католицької Крижевецької єпархії, яка на той час там не мала своїх парафій. Йосиф Штадлер добре розумів, що ставлення православної церкви до римо-католицької дуже вороже, тому їй не хотів робити заходів, які давали б їй приводу для відкритої реакції. У домовленості з Ю. Дрогобецьким він звертанням до боснійського уряду намагався полегшити питання церковної організації греко-католиків у Боснії. Він вважав, що на початку Ю. Дрогобецький мав би надіслати хоч одного свого священника, який буде опікуватися греко-католиками у Боснії і формально буде підлеглим римо-католицькій єпископії у Баня Луці, але вповні незалежний у своїй духовній діяльності (Гралуок 2007).

Крижевецький єпископ Ю. Дрогобецький 1900 року направив до Боснії, до Прнявора, свого священника Андрія Сегеді, наголошуючи, що посилає «русина тобто малороса», який розуміє мову галицьких греко-католиків. Банялуцький римо-католицький єпископ Маркович прихильно прийняв о. Сегеді і з самого початку у всьому допомагав йому. Численні джерела засвідчують, що римо-католицька ієрархія і окремі священники не робили перешкод українцям греко-католикам і їхнім священникам, а дуже часто допомагали їм. Правда, згадуються і деякі недоброчинні священники, які намагалися використати важке становище греко-католиків.

Багато хто з переселенців не знайшов в «обіцяній землі» навіть крихти кращого життя, про яке мріяли, і найчастіше прибулі даремно зверталися до чиновників, до уряду, вимагаючи те, що їм було обіцяно. Коли вони почали переселятися, вже не було «царської» землі, якою раніше уряд наділяв переселенців. Державні службовці були «глухими» й не хотіли розуміти глибину злиднів галицьких переселенців. Не бракувало й таких, хто на їхній біді хотів ще й заробити або навіть насміятися з них. Вбогі селяни не мали до кого звернутися, від кого отримати пораду. Люди почали збиратися, домовлятися, що робити, стали писати до крижевецького греко-католицького єпископа, посилати депутації, просити, щоби той послав їм священників.

Першим греко-католицьким священникам й монахам було важко зібрати всіх греко-католиків своїх парафій, розсіяних по численних селах, а тут ще й клопоти з державною і місцевою адміністрацією, з братами у Христі – православними. Тому спочатку не могли більше уваги присвячувати іншим потребам своїх вірян, освіти і культурно-суспільному життю.

Якщо українці в Боснії під кінець XIX і на початку XX ст. й мали свою інтелігенцію, то вона переважно була зосереджена в Сараєво та інших містах, а зі своїми співвітчизниками в селах не мала налагодженого зв'язку. Звичайний же люд, часто і неграмотний, не міг сам дбати про освіту, про навчання своїх дітей, навчати їх рідної мови, організувати культурне життя.

Найменування першого священника для греко-католиків у Боснії та заснування перших парафій у Прянворі 1900 р., а відтак у Дев'ятині, Козарці і Дервенті було дуже важливим кроком у організації їхнього церковного життя. А. Сегеді у своїх звітах згадує, як він багато працював і подорожував, оскільки його віряни були розсіяні на великій території, а в духовному відношенні дуже занедбані. За кілька років він зумів позбирати своїх вірян, відновити їхнє духовне життя, побудувати церкви. Однак, на той час сил й змоги для організації культурно-освітнього життя не було.

Галицький митрополит Андрій Шептицький у 1902 році відвідав українців Боснії і своїм архіпастирським старанням, словом підтримки, звертанням до боснійського уряду та особистим авторитетом дуже багато посприяв їхньому матеріальному і духовному піднесенню. Обіцяв народові, що надішле ще священників, оскільки один о. Сегеді не міг фізично дбати про всіх греко-католиків у Боснії. Митрополит Андрій звертався й до уряду, вимагаючи, щоби українців наділили обіцяною землею, і невдовзі деякі сім'ї врешті отримали землю (Казимира 2004: 158).

Справа забезпечення греко-католиків у Боснії священниками свого обряду не йшла легко. Хоча й закликали священників, охочих поїхати до Боснії, ніхто туди не поспішав (Гралюк 2007). Добре зауважив о. Гродський: «якби треба було їхати до Америки, було б багато таких, які б радо поїхали, але до Боснії – ні». Аж у 1909 році до Боснії прибувають священники, а потім і монахи з Галичини.

Коли вже мали своїх священників і церковну організацію, а й основні життєві умови стали кращими, українці в Боснії починають засновувати перші культурно-освітні організації. Тоді ж започатковано навчання дітей рідною мовою. Викладачами були священники і вчителі.

Архієпископ Штадлер добре розумів, що для греко-католиків, кількість яких, як і їхніх священників у Боснії, постійно зростала, треба заснувати незалежну церковну організацію і в цьому плані робив заходи в уряді Боснії разом з митрополитом Андрієм Шептицьким. У 1910 році (або 1907) (Казимира 2004: 158) засновано Вікаріат для греко-католиків у Боснії в рамках Верхбоснійської архієпископії. Це вже великою мірою полегшувало діяльність греко-католицьких священників, а віряни звільнялися зневіри, що вони тут забуті чи покинуті на милість православних чи римо-католиків.

Українці у Прняворі 1909 року за статутом Львівської «Просвіти» заснували свою «Просвіту», незабаром в Камениці заснували Читальню, в Сараєво заснували «Український кружок». При парафіях влаштували курси української мови, де викладачами були священники й місцева інтелігенція. Підручники отримували зі Львова. Однак, аж коли 1914 року засновано Апостольську адміністрацію для греко-католиків у Боснії і Герцеговині в Сараєво, були створені кращі умови як для церковного, так і для розвитку освітнього і культурного життя українців. Та це вже було напередодні Першої світової війни, а під брязкіт зброї музи мовчать.

Хоча Вікаріат надавав греко-католикам у Боснії більше можливостей для розвитку їхнього церковно-релігійного життя, однак відчувалося певне невдоволення, що все-таки вони в рамках римо-католицької церковної організації. Щоб уникнути такого стану, після звертання до Святішого престолу, у 1914 році засновано Апостольську адміністрацію для греко-католиків, що означало повну самостійність і пряму залежність від Риму. Коли 1917 р. Апостольську адміністрацію перенесено до Бая Луки, вона стала ближчою до парафіян, а розширена церковна автономія сприяла розвитку просвітницького руху. На жаль, коли були створені кращі умови для загального розквіту церковно-релігійного, культурно-освітнього і національного життя українців у Боснії, почалась Перша світова війна, під час якої українці в цьому краї дуже важко постраждали.

У новій державі, Королівстві сербів, хорватів і словенців, греко-католиків Боснії і Герцеговини у 1924 році приєднано до Крижевецької єпархії. Знову починаються намагання організувати культурно-національне життя. Єпископ Д. Няраді звертався до митрополита А. Шептицького і просив у нього священників для греко-католиків у Боснії, але й в Галичині на той час у всіх єпархіях бракувало священників (Казимира 2004: 166). Тому Няраді був змушений направляти туди священників русинів і хорватів, а рівночасно деякі священники з Боснії були переміщені в інші парафії.

Дехто вважав, що для українських громад це не найкраще рішення, тому що українських священників часто скеровували до інших громад, русинських та хорватських, а в українські парафії призначали священників русинів або хорватів, які не знали української мови і менше могли посприяти розвитку освітнього й культурного життя українців. Все ж згодом виявилось, що співпраця українців, русинів й хорватів в рамках Крижевецької єпархії можлива і може посприяти культурно-національному розвитку обох громад. Священники успішно діяли на церковно-духовній ниві, а також були активними в культурно-освітньому і національному житті своєї громади. Треба сказати й те, що українські громади часто зверталися за допомогою до русинських громад у Бачці і Сремі і

отримували її. І русинські священники, які працювали в українських парафіях, і українські священники, які певний час діяли в русинських, сприяли зближенню двох братніх спільнот і розвитку їхнього культурного життя.

Українці в Боснії в міжвоєнний період досягли певного рівня господарсько-економічного розвитку. До Югославії прибували священники-українці з Галичини. Тут була певна кількість української білої еміграції, яка також активно діяла у культурно-освітньому і національному житті. У Загребі формується невелика група української білої еміграційної інтелігенції, яка також внесла свій вклад у розвиток української освіти та культури в рамках Крижевецької єпархії.

Зростанню національної свідомості українців у Боснії найбільше сприяли греко-католицькі священники та члени «Просвіти». Вони організували курси української мови, запроваджували курси для неграмотних. Священники проповідували українською мовою, проводили катехизацію.

Для українців у Югославії 1933 р. почала видаватися щомісячна газета «Рідне слово». Редактором був священник Михайло Фірак, який на початку так визначив ціль газети: «... будити в наших людях народну свідомість, учити любити рідну мову і всьо наше, українське. А буде теж поучати і утверджувати нас в прадідівській греко-католицькій вірі».

Якраз в той час, коли виглядало, що українська громада в Боснії може власними силами організувати своє життя, у її церковно-релігійному житті стався розкол. Причини цього ще недостатньо з'ясовані. На нашу думку, це сталося, з одного боку, через брак тактовності греко-католицьких священників, які інколи неприйнятними способами домагалися своєї данини. Це зуміла використати Сербська православна церква для своїх цілей і прозелітською пропагандою роздмухувала невдоволення між українцями греко-католиками. Православна церква використовувала бідність українських селян, обіцяючи їм, що кожний, хто перейде до православ'я, отримає невеликий земельний наділ, а крім того православним священникам віряни не будуть платити данин (Гродський 2003: 55). Подібним чином Сербська православна церква в міжвоєнний період діяла між греко-католиками Русинами у Бачці і Сремі. Так само як і в Боснії, і там мала певні успіхи (Вілґнґа 1987). Треба також зауважити, що у спірних ситуаціях і сутичках між українцями греко-католиками і православними уряд завжди підтримував православних.

У церковно-релігійному житті українців Боснії, напевно, із-за особистих непорозумінь чи нетерпимості, стався розкіл у греко-католицькій громаді: Василь Стрільчик перейшов до православ'я і перевів з собою в православну церкву парафію в Хорвачанах і ще деяких вірян. Без сумніву, це мало негативні наслідки не тільки для релігійних обставин греко-католиків, але й набагато ширші, які відобразилися й у освітньому, культурному та політичному житті української громади, оскільки уряд підтримував Стрільчика, православну пропаганду і православних українців у всіх зіткненнях з греко-католиками.

Друга світова війна приносить українцям у Боснії і Славонії нові страждання. Вони з самого початку опинилися в дуже складній ситуації. У міжвоєнний період між ними вкоренилася ідея незалежної української держави. На початку війни треба було орієнтуватися й вибрати позицію в дуже складних об-

ставинах: з одного боку були німецькі окупанти, з іншого – сербські четники (націоналісти), з третьої – партизани, очолювані комуністами. Люди не знали кого підтримати, на кого спиратися. Під час війни українці найбільше постраждали від четників. Партизани також брутално розправлялися з усіма, кого вважали співпрацівниками ворогів – німців та усташів.

Після війни комуністичний уряд Югославії продовжує насильницьке ставлення до українців і греко-католицької церкви. Деякі священники були ув'язнені через свою релігійну та національну діяльність. Все це мало дуже негативний вплив і наслідки на життя української громади. Люди втратили довіру до уряду, до правди. Зростав страх за життя, за майно, за майбутнє. В таких обставинах, у важких матеріальних умовах, під політичним тиском, багато українців шукає кращого майбутнього, переселяючись у Воєводину, у Бачку і Срем. В Боснії залишилася приблизно половина колишньої української громади. Для оновлення церковно-релігійного, культурно-освітнього і національного життя не було достатньо сил інтелігенції. Недовіряючи нікому, люди певний час неохоче включалися в культурно-освітню працю.

У післявоєнний період на ниві освіти українців у Боснії багато зробила вчителька Ярослава Біленька, разом зі своїм чоловіком, священником Феліксом Біленьким. Вона підготувала до друку перший український Буквар. Пізніше подружжя переселилося до м. Вербас у Воєводині (Сербія), де продовжило освітницьку й культурну працю в українській громаді.

Священник Роман Мизь як парох у Липовлянах активно працював на радіо, брав участь у передачах українською мовою, які транслювало Радіо Бая Лука. Пізніше, як парох греко-католицької парафії в м. Новий Сад, упродовж десятиліть невтомно працював на ниві освіти і культури русинів та українців. На початку 90-их років ХХ ст. в рамках своєї парафії зібрав представників молоді русинської й української інтелігенції і заснував видавництво, яке видавало книжки, християнський часопис «Дзвони», християнський календар «Дзвони» русинською й українською мовами. Крім того, о. Мизь підготував до друку 7 томів *Матеріалів до історії українців Боснії і Славонії* (Мизь 2004–2013) а також багато інших видань. Священники, брати Онуфрій, Іриней і Володимир Тимки, внесли великий вклад у розвиток музичного життя русинів та українців як композитори й диригенти хорів, в яких русини і українці разом виконували церковну й народну музику. Русинські й українські священники брали участь і в суспільному житті української і русинської громад, активно співпрацювали в Союзі русинів і українців Хорватії та в його видавничій діяльності, в діяльності Союзу русинів і українців Югославії, у встановленні та підтримці освітніх, культурних і релігійних стосунків русинської і української громад з Україною, українськими інституціями та організаціями в Україні, з українською діаспорою тощо. На підставі цього можна сказати, що греко-католицькі священники внесли вагомий вклад не тільки в релігійне, але й в освітнє, культурне і суспільне життя своїх громад – української та русинської.

Використана література

- Біляк, о. Олександр. «Українців Боснії і Славонії». [У:] Ювілейний календар 1940, Дервента, 1940: 37–48, 100–106.
- [Biljak, o. Oleksander. «Ukraïnci vBosnii i Slavonii». [U:] Ūvilejniĵkalendar 1940, Derventa, 1940: 37–48, 100–106]
- Гралоук, Антін. «З історії українців в Боснії». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007: 127–176.
- [Graluĵk, Antin. «Z istorii Ukraïnciv v Bosnii». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007: 127–176]
- Гродський, Йосиф. Положенє Русинів в Боснії. Львів: Євросвіт, 2003.
- [Grodskij, Josif. Položenê Rusiniv v Bosnii. L'viv: Ėvrosvit, 2003]
- Казимира, Богдан. «Українці в Югославії». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004: 155–178.
- [Kazimira, Bogdan. «Ukraïnci v Ūgoslavii». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I. Novij Sad, 2004: 155–178]
- Куницький, Леонтій. «Над Босною». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004: (Передрук: «Нива». Львів, 1917–1918).
- [Kunic'kij, Leontij. «Nad Bosnoju». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I Novij Sad, 2004: (Peredruk: «Niva». L'viv, 1917–1918)]
- Лиський, Богдан. «Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890–1990)». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. V. Новий Сад, 2008: 69–76.
- [Lis'kij, Bogdan. «Oglâd kul'turno-osvitn'ogo žittâ Ukraïnciv u Bosnii (1890–1990)». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. V. Novij Sad, 2008: 69–76]
- Малиновська, Олена. «Українська діаспора в південно-слов'янських землях: короткий історичний нарис». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. VII. Новий Сад, 2013: 7–26.
- [Malinovs'ka, Olena. «Ukraïns'ka diaspora v pivdenno-slov'âns'kih zemlâh: korotkij istoričnij naris». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. VII. Novij Sad, 2013: 7–26]
- Мизь, Роман (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I–VII. Новий Сад, 2004–2013.
- [Miz', Roman (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I–VII. Novij Sad, 2004–2013]
- Романюк, Михайло. «Еміграція населення Галичини». [У:] Глас Союзу 3, Нови Сад, 2000: 42–47.
- [Romanuĵk, Miĵajlo. «Emigraciâ naseleonnâ Galičini». [U:] Glas Soŭzu 3, Novi Sad, 2000: 42–47]
- Румянцев, Олег. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. Київ: ФАДА, ЛДТ, 2008.
- [Rumâncev, Oleg. Galičina – Bosniâ – Voêvodina. Ukraïns'ki pereselenci z Galičini na teritorii ũgoslavs'kih narodiv v 1890–1990 rokah. Kiïv: FADA, LDT, 2008]
- Воїć, Мирко. „Progon grkokatolika u Bosni“. [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I. Novij Sad, 2004]: 199–222.
- Bunjevac, Stipan. „Izvorni dokumenti o biskupu dr. Janku Šimraku i “prekrštavanju”

- pravoslavnih u NDH". [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. VI. Новий Сад, 2011 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. VI. Novij Sad, 2011]: 97–134.
- Busulandžić, Adnan. „Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini (od 1789. do najnovijeg doba).” [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007]: 83–104.
- Gavranović, Berislav. „Ukrajinski grkokatolici na teritoriji Banjalučke biskupije“. [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I. Novij Sad, 2004]: 75–88.
- Hauptman, Ferdo. „Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine“. [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007]: 7–32.
- Graljuk, Boris. „Organiziranje Grkokatoličke Crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera“. [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007]: 209–240.
- Šimrak, Janko. „Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni.“ [U:] Матеріали до історії українців у Боснії, т. II. Роман Мизь (ред.). Новий Сад, 2006 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. II. Novij Sad, 2006]: 177–200.
- Vukmanović, Milan. „Neki sadržaji vjerske, političke i kulturne djelatnosti Ukrajinaca u Bosni i Hercegovini između dva rata“. [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007]: 175–204.
- Vuković, Tomislav. „Iskaz križevačkog biskupa dr. Janka Šimraka istražiteljima OZNE“. [U:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. VI. Новий Сад, 2011 [Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. VI. Novij Sad, 2011]: 65–134.

Янко Рамач

УЛОГА ЦРКВЕ И СВЕШТЕНСТВА У ОЧУВАЊУ ВЕРСКОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА УКРАЈИНАЦА НА ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ

Резиме

Аутор истиче и анализира основне чиниоце који су доприносили очувању религијског и националног идентитета Украјинаца гркокатолика који су се крајем XIX века доселили из Галиције у Босну. Одлучујући фактор у томе било је оснивање првих парохија и филијала културно-просвете организације „Просвета“. Украјинске парохије у почетку су биле у саставу посебног викаријата, касније апостолске администратуре, да би после Првог светског рата ушле у састав Крижевачке епархије. Свештеници украјинске и русинске национал-

ности били су водећи носиоци како црквеног, тако и културног живота. У Босни је Михајло Фирак покренуо месечник „Ридне слово” (Матерња реч) и издавао је календаре. Почетком 90-их година XX века у Србији Роман Миз покрене хришћански месечник „Дзвони” (Звона), издаје календаре и књиге на духовне, историјске и културне теме. Он је објавио 7 томова „Материјала за историју Украјинаца у Босни и Славонији”. Свештеници су били активни и у оквиру Савеза Русина и Украјинаца Југославије, значајно су допринели успостављању просветних, културних и црквених односа русинске и украјинске заједнице с Украјином, односно институцијама и организацијама у Украјини.

Кључне речи: Украјинци, гркокатолици, свештеници, култура, просвета, Крижевачка епархија.

Тетяна Космеда

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Факультет філології, психології та іноземних мов
Кафедра романо-германської філології
та зарубіжної літератури
tkosmeda@gmail.com

УДК 811.161.2'37::271
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.2>
Оригіналан научни рад
примљен 31.10.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

РЕЛІГІЙНЕ ПОХОДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕРМІНІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА РИТОРИКИ: ФРАГМЕНТАРНИЙ АНАЛІЗ

Сучасна парадигма знання ґрунтується на синтезі підходів з різною орієнтацією, що призводить до поліпарадигмальності. Тому й закономірно, що термінологія сучасної комунікативної лінгвістики та риторики розбудовується на основі актуалізації принципу синкретичності, переходу термінів з однієї галузі в іншу, актуалізації переносних значень, відповідних конотацій, оціночних характеристик, феномена прецедентності, коли мотивація терміна досить прозора. Доходимо висновку, що сфера релігії, у якій комунікативна діяльність відіграє велике значення, дає змогу вдало й доречно трансформувати її терміни у сферу комунікативної лінгвістики та риторики. В основі цих термінів прецедентні імена, прецедентні ситуації, прецедентні вислови, що набувають термінного значення. У сучасних словниках термінів риторики та комунікативної лінгвістики вони практично не зафіксовані, однак розглянута метамова ввійшла в обіг.

Ключові слова: комунікативна лінгвістика та риторика, лексико-семантичні процеси, поліпарадигмальність, релігійна сфера, термін, трансформація лексичного значення, феномен прецедентності.

The modern paradigm of knowledge is based on the synthesis of approaches with different orientations which leads to polyparadigmality. Therefore, it is only natural that the terminology of modern communicative linguistics and rhetoric should be developed on the principle of syncretism, the transition of terms from one field to another, the actualization of figurative meanings, relevant connotations, evaluative characteristics, the phenomenon of precedent, when the motivation of the term is quite transparent. We conclude that the field of religion, in which the communicative activity plays a major role, allows us to successfully and appropriately transform its terms into the field of communicative linguistics and rhetoric. These terms are based on precedent names, precedent situations, precedent expressions that acquire a terminological meaning. They have practically not been recorded in modern dictionaries of terms of rhetoric and communicative linguistics, but the analyzed metalanguage has entered the circulation of ordinary communicators.

Keywords: communicative linguistics and rhetoric, lexical-semantic processes, polyparadigmality, religious sphere, term, transformation of lexical meaning, precedent phenomenon.

ВСТУП

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – це період, що окреслюється як поліфонія гуманітарних наук. Інтеграційні тенденції переважають сьогодні і в українській, і в зарубіжній науці, сучасна парадигма знання ґрунтується на синтезі підходів з різною орієнтацією, що призводить до поліпарадигмальності. Загальновідомо, що Біблія, постулати християнської моралі, релігійний чинник загалом, насамперед комунікативна діяльність представників релігійної сфери як майстерних

риторів, потужно вплинули на розвиток лексико-фразеологічного складу української мови, зокрема і її термінології, що виявляється і в розширенні термінної системи комунікативної лінгвістики і риторики.

Мета цієї статті – показати, як відбувається (а) розширення термінології комунікативної лінгвістики та риторики шляхом залучення термінів релігійної сфери, (б) трансформація їхніх значень через актуалізацію відповідних лексико-семантичних процесів. Крім того, (в) пропонуємо авторське тлумачення виокремлених термінів, які доповнюють сучасну метамову української риторики та комунікативної лінгвістики.

Дослідницький матеріал зібрано шляхом вибірки з тлумачних словників, інтернет-ресурсу та на основі авторської інтуїції, що базується на значному досвіді викладання комунікативної лінгвістики й риторики у вищій школі. Аналіз сучасних найбільш уживаних українських лексикографічних джерел, що містять терміни риторики, зокрема «Риторичного словника» З. Куньч (Київ, 1997), «Словника основних термінів та понять риторики», авторство якого належить Г. Сагач (Київ, 2006), «Словника риторичних термінів», запропонованого М. Якібчук (Івано-Франківськ, 2009), «Словника термінів і понять з риторики», укладачами якого є Х. Макович, Л. Вербицька, Н. Капітан (Львів, 2016), показує, що терміни комунікативної лінгвістики і риторики, які розглядаємо в цій науковій студії, у названих джерелах не зафіксовані, що засвідчує новизну праці.

Серед методів дослідження виокремимо насамперед описовий для характеристики детермінологізації понять релігієзнавства й теолінгвістики, переходу з однієї галузі знань в іншу, інтерпретативний – для презентації нових значень, етимологічного аналізу – для розуміння історичного процесу з'яви відповідних термінів, порівняльно-зіставного та аксіологічного для характеристики операцій і мотивації з'яви відповідного терміна, контекстуального аналізу – для з'ясування актуалізованих смислів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зібраний матеріал демонструє вияв термінних опозицій на основі актуалізації постулатів лінгвоаксіології, оціночних термінів, порівн.: *адвокат бога* (інколи в цьому разі використовують велику літеру, що видається некоректним, оскільки простежуємо одночасно (1) вербалізацію профанізації, (2) нейтралізацію первинного значення, тобто певне його спрощення, (3) актуалізацію відповідного нового переносного значення, що розширює структуру слова загалом, (4) десакралізацію, що проєктується на використання імені Господа, (5) явище антономазії, чи апелятивізації) – *адвокат диявола*. В основі творення цих термінів-ідіом – явище прецедентності чи інтертекстуальності (див. про це: Дзера 2017). Наголосімо, що феномен прецедентності належно схарактеризований в українському мовознавстві (див. праці Б. Ажнюка, С. Єрмоленко, В. Калашника, Т. Кольченко, В. Кононенка, В. Корнійчука, З. Коцюби, О. Переломової, Г. Сюти, О. Тараненка та ін.). Названі релігійні терміни виникли для використання їх у ситуації процедури канонізації, тобто зарахування померлого до лику святих в Римо-католицькій церкві. Ця процедура відбувалася у формі диспуту: один з учасників виступав як *адвокат бога* (указував на чесноти, заслуги померлого,

на основі врахування яких кандидата можна було б зарахувати до лику святих), а другий – як **адвокат диявола** (доповідав про недоліки кандидата, його гріхи, що перешкоджають канонізації). За результатами цього диспуту й приймалося остаточне рішення про віднесення певного кандидата до лику святих. Терміни **адвокат бога** і **адвокат диявола** – латинського походження (*advocatus dei* – *advocatus diaboli*). Вислів **адвокат диявола** поширений і в англійській лінгвокультурі – *devil's advocate*, що зафіксовано «в американському словнику “American Heritage Dictionary of Idioms” Крістіна Аммера (by Christine Ammer) 1992 р., де зазначається та сама версія – вислів з Римської католицької церкви, де *advocatus diaboli* називали спеціально призначену особу, головним завданням якої було висунути вагомі аргументи проти канонізації означених людей. Вислів став застосовуватися в англійській мові в ширшому значенні із середини XVIII ст. Сучасне значення – той, хто виступає проти якоїсь думки, кандидата, заради суперечки, або щоб допомогти встановити істину (повноваження особи)» (Крилаті вислови).

Офіційно посада **адвоката диявола** називалася «зміцнювач віри» (*promotor fidei*): вона була введена в 1587 році папою Сікстом V, проіснувала майже 400 років і була скасована в 1983 році Іоанном Павлом II. **Адвокатом диявола** цю посаду називали через те, що доповідач виступав як ворог людства та Бога, тобто від імені диявола. Як правило, на цю посаду призначали осіб з-поміж дуже досвідчених служителів церкви, які володіли гострим розумом й ораторським мистецтвом. Це робилося, щоб не було жодного сумніву щодо правильності зробленого вибору для канонізації. Із того часу жодна канонізація не проходила без **адвоката диявола**. А вираз **адвокат диявола** став вживатися і в ширшому розумінні, а не лише як церковна католицька посада (Адвокат диявола, а).

Отже, фразеологізми-терміни **адвокат Бога** і **адвокат диявола** спочатку з'явилися як терміни католицької церкви для обслуговування відповідних релігійних процедур. Так неофіційно називалися посади людей, які брали участь у процесі канонізації, а згодом, переосмислившись, ці терміни перейшли в систему понять комунікативної лінгвістики та риторики. Дещо формально трансформовані в **адвокат від бога** та **адвокат від диявола** ці опозиційні терміни-словосполучення зафіксовані без інтерпретації значення в «Українсько-латинському словнику юридичної фразеології (Українсько-латинський словник юридичної фразеології / Автор-укладач М. М. Ухаль 2008: 2).

Термін **адвокат бога** (**адвокат від бога**) в комунікативній лінгвістиці та риторичі має систему лексико-семантичних варіантів. Сформулюємо відповідні значення: (1) ‘захисник; учасник суперечки, бесіди, дискусії, який презентує судження, що позитивно характеризують предмет обговорення’; (2) ‘той, хто зосереджує увагу виключно на позитивних рисах особи, явища, події чи факту, а в його позитивних відгуках, оцінках простежується суб’єктивність: таким мовцям рекомендовано знайти баланс між похвалою і критикою’. Синонім **дифіраміст**. Порівн. контекст: *Клайв Стейплз Люїс відомий, передусім, як автор дивовижних «Хронік Нарнії». Проте Люїс зовсім не дитячий письменник — і не лише тому, що його казки, подібно до історій його друга Дж. Р. Р. Толкієна про Середизем'я, цікаві дорослим так само, як і дітям. З-під пера Люїса, філолога, ученого і глибоко віруючої людини, окрім «Хронік Нарнії» вийшла вели-*

чезна кількість творів богословського характеру. І якщо гарненько розібратися в його житті, стає зрозуміло, що, по суті своїй, ця дивовижна людина був **адвокатом Бога** (Адвокат Бога). Термін виник, як бачимо, на основі актуалізації відповідної прецедентної ситуації.

Аналізуючи сучасний інтернет-дискурс, можна констатувати, що в українській мові термін **адвокат диявола** використовують на позначення (1) ‘мовця, який бачить у людині лише негативне й говорить про неї, відповідно, також лише негативне, виокремлюючи лише недоліки, забуваючи про позитивні якості; така людина навіть у позитивних якостях шукає негативне, прагнучи очорнити когось’; (2) ‘затятий і скрупульозний сперечальник, основна мета мовлення якого – сперечатися заради суперечки, хоча позицію, яку цей мовець палко відстоює, сам він може й не підтримувати’, (3) ‘прискіпливий критик’. Порівн. контекст: *Також у такий спосіб він може намагатися виявити слабкі місця у своїй позиції чи намагається щось довести “від неприємного”* (Адвокат диявола, б); (4) ‘про учасника суперечки, обговорення, дискусії, який висловлює аргументи, що характеризують ракурси обговорюваної проблеми лише в негативній тональності, відшукуються факти, що відкидають позитивне вирішення проблеми, не зупиняючись перед тим, що аргументи виглядають безглуздими’; (5) ‘у судовій практиці – зловмисний, прискіпливий обвинувач, який фокусує увагу виключно на негативних рисах та якостях підсудного’; (5) ‘технологія, що використовуються у сфері бізнесу для аналізу ідеї перед її актуалізацією’. Наприклад: *...бізнес перейняв у церкви концепцію адвоката диявола. Багато великих компаній використовують подібну технологію перевірки своїх ідей на міцність, перед запуском їх у роботу. Вся річ у тому, що коли колектив спільно працює над якоюсь задачею, він переходить у так званий стан «групового мислення». У цьому стані, люди втрачають схильність помічати недоліки та критикувати колег, не наважуючись порушити стан загальної колективної згуртованості. Саме для розв’язання цієї проблеми залучається людина, яка буде вказувати на всі слабкі місця* (Адвокат диявола – що це таке, хто це такий і в чому його роль); *На старті розслідувального проєкту відбувається перша редакційна зустріч, де збираються репортери, редактор і той, кого можна назвати «адвокат диявола» (людина в проєкті, яка однак не пов’язана із цим репортажем і не бере участі в його підготовці і дуже скрупульозно перевіряє факти). На цій першій зустрічі говорять про саму історію, максимальний і мінімальний рівень, слабкі сторони, загрози* (Чому розслідувальним ЗМІ в Україні потрібен фактчекінг і з чим його їдять).

Як бачимо, семантична структура терміна **адвокат диявола** ширша, ніж семантична структура виразу **адвокат бога**, що пов’язано, очевидно, із загальною тенденцією до моделювання більшої кількості лексем і значень з негативною семантикою, ніж позитивною (див. про це: Космеда 2000). Крім того, більшій поширеності виразу **адвокат диявола** сприяло те, що роман Ендрю Найдермана під такою ж назвою (англ. «The Devil’s Advocate», 1997), був досить популярним; крім того, згодом цей твір було екранізовано й з’явився однойменний фільм жахів. Отже, для виникнення системи поданих лексико-семантичних варіантів також актуалізовано прецедентну ситуацію.

Поширеним є і прецедентний образний термін – *починати від Адама*. Адам – перша людина, тобто, як відомо, людина, яка презентує найбільш давню історію людства, тому цей термін також має прозору мотивацію, що базується на прецедентності (біблійне прецедентне ім'я). У СУМ-і зазначено, що «**АДАМ:** **◇ Від Адама [почина́ти]** – від самого початку, з давніх-давен; дуже здалека. *З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама* (Коцюб., I, 1955, 262) (СУМ, I, 1970: 19). В аспекті теорії комунікації та риторики термін *починати від Адама* можна потрактувати так: 'манера оповіді, для якої характерний надто довгий вступ, у якому йдеться про передісторію питання, події, факту. Такий прийом доречний для наукового мовлення, однак не в буденних розповідях, які не варто затягувати, оскільки поки оповідач від непотрібної передісторії перейде до суті, це може роздратувати співрозмовника, притупити його увагу, що не сприятиме успіху в комунікації'. Актуалізовано прецедентну ситуацію.

Лексема *алілуйщик* у СУМ-і тлумачиться як *зневажл.* 'людина, яка на шкоду справі надміру вихваляє кого-, що-небудь' (СУМ, I, 1970: 34). Трансформуємо це визначення у сферу теорії комунікації: 'мовець, ритор, який у своїх промовах свідомо висвітлює проблеми в позитивній тональності, не припускаючи ймовірних комунікативних невдач чи провалів, оскільки зацікавлений у позитивному сприйнятті його промови, мовлення загалом'. *Алілуя* – молитовне хвалебне слово, звернено до Бога, що часто зустрічається в книзі Псалмів, актуалізується в текстах молитов, релігійних проповідях та ін.: у перекладі українською мовою – «Хваліть Господа» (І. Огієнко). Простежуємо прозору мотивацію терміна, унаслідок актуалізації прецедентності. Ураховано описану вище прецедентну ситуацію.

Кілька термінів, що виникли в релігійній сфері для характеристики процесу відходу від релігійних канонів, релігійної моралі, характеризують поведінку мовця чи ритора, порівн.: *святотатство* – «Образа, зневага церковної святині. *Поема «Марія» викликала лють церковників і реакційних критиків. За те, що Шевченко змалював євангельський образ Марії як земну жінку-матір, вони обвинувачували його в святотатстві* (Історія української літератури, I, 1954: 266); — *Вінчатись у церкві ми не будемо.. — Почувши це, старі Кухти здригнулись і замовкли. Приголомшені нечуваним святотатством зятя, вони не повірили навіть вухам своїм* (Арсен Іщук, Вербівчани, 1961, 347); // перен. *Образа чого-небудь дорогого, заповітного, глибоко шанованого»* (СУМ, IX, 1978: 105). У термінології комунікативної лінгвістики та риторики актуалізуємо таке значення: 'вербалізація зневажливо-знущального, образливого, глузливого ставлення до чого-небудь шанованого й шанобливого; омовлення різко негативної характеристики щодо видатних наукових відкриттів, витворів мистецтва, благородних учинків, подвигів, моральних норм, пам'яті великих людей, героїв тощо; образлива комунікативна поведінка'. Термін засновано також на прозорій прецедентній ситуації.

Лексема *богохульство* означає «паплюження, зневажання бога, догматів віри або взагалі того, що належить до релігії» (СУМ, I, 1970: 210). За юдейським, християнським і мусульманським віруваннями богохульство є гріхом. Якщо перевести цю лексему в площину комунікативної лінгвістики та рито-

рики, то можна сформулювати таке визначення: 'неетична комунікативна поведінка, що виявляється у висловлюваннях хули на Бога, на те, що пов'язано з віруванням у Бога; такий тип мовлення викликає негативне ставлення до богохульника. Не рекомендовано вступати в суперечку з богохульниками: доцільна реакція – спокійне й коротко сформульоване несприйняття висловлювання або красномовне несхвальне мовчання'. Для творення термінного значення й у цьому разі враховано прецедентну ситуацію.

Лексема **божба** традиційно інтерпретується з поміткою *застар.* як «присягання іменем бога. — *Я ж тобі і без божби вірю* (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 60); *І ніяка божба і клятьба не pomoже!* (Панас Мирний, IV, 1955, 62)» (СУМ, I, 1970: 211). Пропонуємо цей термін також увести в термінологію комунікативної лінгвістики та риторики з таким тлумаченням: **божба (божитися)** – 'актуалізувати мовленнєві жанри клятви, обіцянки, що, як правило, не підвищує рівня довіри до суб'єкта мовлення, а, навпаки, може викликати підозру й сумнів щодо висловленого, обіцяного. Така комунікативна поведінка не справляє позитивного враження'. Термін прозорий також через актуалізацію прецедентної ситуації.

Деякі терміни презентують зв'язок із жанрами релігійного мовлення, характеризують їх як відповідний процес, діяння, порівн.: **проповідь – проповідувати**. У комунікативній лінгвістиці та риторичі термін **проповідувати** може мати, як видається, таке тлумачення: 'виголошувати промову, давати настанови релігійно-повчального характеру (комунікативна тактика): ідеться про стиль мовлення священника, що виголошується не-священником і сприймається негативно, неприязно'. Актуалізовано прецедентну ситуацію. Переходить у сферу риторичної термінології і слово **молитва**, а також **молити – молитися**. Пропонуємо таку їх інтерпретацію: **молитва** – це 'актуалізація стилю мовлення (комунікативна тактика), який не рекомендовано часто застосовувати, оскільки він може сприйматися як принизливий: він доречний лише в найбільш критичних випадках, для застосування подібної тональності повинні бути надто важливі аргументи, наявність складної комунікативної ситуації, при цьому можна пропонувати вигідні умови для задоволення прохання', а **молитися** чи **взмолитися**, як видається, – 'емоційно й наполегливо вербалізувати своє прохання як реакцію на негативне ставлення співрозмовника (комунікативна тактика), його вербальні та невербальні дії, що виправдано в критичній комунікативній ситуації, однак таке мовлення не повинно бути надто тривалим та емоційним. Його вважають вербальним сигналом співрозмовнику про те, що комунікант перебуває в складному чи критичному становищі і, відповідно, краще піти йому назустріч. Таку форму спілкування не слід робити звиклим стилем під час вербалізації кожного прохання, оскільки це може викликати негативну реакцію та неповагу'.

Ознакою некоректного мовлення є **чортихання**. Порівн.: **чортихатися** – «Лаятися, згадуючи чорта. *З очей лились сльози, кров струмила по щоках, Анрі-Жак чортихався й гогукував: — Що ти робиши, пекельний майстре? Опам'ятайся, цирульнику, доки не пізно!* (Юрій Яновський, II, 1954, 49); *Вниз на когось сиплется штукатурка, і з підлоги чортихаються* (Олесь Гончар, III, 1959, 154); *Антон Іванович уже крізь сон почув настирливий стук у шибку. Позіхаючи і чортихаючись, він зіскочив на підлогу, підійшов до вікна* (Михайло Стельмах, Правда..., 1961, 200)» (СУМ, XI, 1980: 364). Така комунікативна поведінка (комунікативна

стратегія) залишає негативне враження як актуалізація вульгарної мовленнєвої манери. Також актуалізовано чинник прецедентної ситуації.

Душа за релігійними уявленнями – це безсмертна нематеріальна основа в людині, субстанція, що становить суть її життя і є джерелом відповідних психічних явищ. Тому цей термін також пов'язаний з комунікативною поведінкою та риторикою. Актуалізуємо фразеологізм *травити душу*, тобто 'спричиняти душевні болі, переживання'. Як образний термін комунікативної лінгвістики та риторики, як видається, цей вираз може мати таку інтерпретацію: 'нетактовна мовленнєва поведінка: моделювання мовлення (комунікативна тактика) з метою зваблення', наприклад, розповідати алкоголіку, як хтось весело відзначав свято, уживаючи алкоголь. Така мовленнєва поведінка може бути змодельована усвідомлено або неусвідомлено (комунікативна девіація). Для термінного виразу *говорити по душах* пропонуємо таке визначення: 'моделювання суто дружньої, сердечної, інтимізованої розмови, що буває з близькими друзями, родичами, для вербалізації душевної тасмниці; це довірлива розмова, вияв щирості; однак, коли зазначене недоречно, то таку розмову характеризують як *лізти в душу*'. *Лізти в душу* – 'розпитувати комуніканта про його суто особистісні переживання; це психічний стан, коли мовець не має наміру обговорювати свої тасмниці. Таку ситуацію розглядають як нетактовну, порушення культури спілкування, оскільки розпитувати комуніканта, до того ж делікатно, можна лише тоді, коли мовець сам прагне втішання через свої труднощі'. *Сповідь душі* – 'комунікативна ситуація, що виникає в разі, коли мовець потребує самовираження через душевну кризу; зокрема мовці часто «сповідуються» випадковому попутчику в поїзді. Така ситуація вимагає вияву емпатії, прагнення зрозуміти мовця, слухати його без скептицизму, іронії, без негативного мовчання. Подібна розмова вимагає дотримання принципу конфіденційності'. *Кривити душею* – 'лицемірити, говорити неправду з урахуванням своїх зацікавлень; зазначене слід розглядати як порушення культури спілкування'. Кожний з наведених образних термінів базується на чиннику прецедентної ситуації і презентує прецедентні вислови.

ВИСНОВКИ

Отже, сфера релігії, де комунікативно-риторична діяльність відіграє велике значення, дає змогу трансформувати її терміни у сферу комунікативної лінгвістики та риторики. В основі цих термінів прецедентний феномен, що реалізується, як було продемонстровано, у відповідних прецедентних іменах, прецедентних ситуаціях, прецедентних висловах, що набувають термінного значення. Такі терміни мають прозору мотивацію і є легко зрозумілими, репрезентують образність, оцінність й емоційність. Простежуємо переважно розширення значення первинного терміна чи перерозподіл значень у структурі слова чи фразеологічного виразу.

Оскільки в сучасних українських лексикографічних джерелах, що фіксують терміни риторики та комунікативної лінгвістики, усі наведені в цій статті терміноодиниці, як показав аналіз значної частини подібних словників, не зафіксовані, то, як видається, їх необхідно ввести в цю термінну систему й

термінологічні видання зокрема, репрезентувавши відповідні значення, через те, що, як показує аналіз дискурсивної практики, їх досить активно використовують для означення комунікативних ситуацій, процесів, типів мовлення, стратегій і тактик комунікації, типів мовленнєвої тональності, мовленнєвих жанрів, риторичних характеристик. Зазначений матеріал повинен увійти й у відповідну науково-навчальну літературу, як-от: підручники, посібники, методичні указівки тощо з зазначених дисциплін.

У цій статті пропонуємо авторські варіанти тлумачення розглянутих термінів риторики й комунікативної лінгвістики, що запозичені з релігійної термінології. Хоч їх у цій студії наведено й не так багато термінів, що засвідчує фрагментарний характер аналізу, однак вони формують окрему термінну мікросистему, яка, очевидно, має здатність розширюватися, виявляти продуктивність у процесі термінотворення. Це потребує подальшого лінгвістичного спостереження, що і складає перспективу дослідження.

Використана література

- Адвокат Бога. <<https://publish.com.ua/istoriia/advokat-boga.html>> 25.09.2022.
 [Адвокат Бога. <<https://publish.com.ua/istoriia/advokat-boga.html>> 25.09.2022.]
- Адвокат диявола – що це таке, хто це такий і в чому його роль. <<https://termin.in.ua/advokat-dyavola/>> 18.08.2022.
- [Адвокат дьявола – shcho tse take, khto tse takyy i v chomu yoho rol'. <<https://termin.in.ua/advokat-dyavola/>> 18.08.2022.]
- Адвокат диявола, а <<https://elladarela.ru/uk/relationship/advokat-dyavola-frazeologizm-proishozhdenie-znachenie-advokat.html>> 02.09.2022.
 [Адвокат дьявола, а <<https://elladarela.ru/uk/relationship/advokat-dyavola-frazeologizm-proishozhdenie-znachenie-advokat.html>> 02.09.2022.]
- Адвокат диявола, б <<https://elladarela.ru/uk/relationship/advokat-dyavola-frazeologizm-proishozhdenie-znachenie-advokat.html>> 30.08.22.
 [Адвокат дьявола, б <<https://elladarela.ru/uk/relationship/advokat-dyavola-frazeologizm-proishozhdenie-znachenie-advokat.html>> 30.08.22.]
- Дзера, О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2017.
- [Dzera, O. Biblijna intertekstual'nist' i pereklad: anglo-ukraïns'kij kontekst. L'viv: L'viv. nac. un-t im. I. Franka, 2017]
- Космеда, Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000.
- [Kosmeda, T. Aksiologični aspekti pragmalingvistiki: formuvannâ i rozvitok kategorii ocinki). L'viv: L'viv. nac. un-t im. I. Franka, 2000]
- Крилаті вислови. <http://svetlanakarpenko66.blogspot.com/p/blog-page_13.html> 10.09.2022.
 [Krilati vislovi. <http://svetlanakarpenko66.blogspot.com/p/blog-page_13.html> 10.09.2022]
- Кунья, З. Й. Риторичний словник. Київ: Рідна мова, 1997.
- [Kun'č, Z. J. Ritoričnij slovník. Kiïv: Ridna mova, 1997]
- Макович, Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Словник термінів і понять з риторич-

- ки. Львів: Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності, 2016.
- [Makovič, H. Ā., Verbič'ka L. O., Kapitan N. O. Slovník terminiv i ponát' z ritoriki. L'viv: L'viv. derž. un-t bezpeki žittediál'nosti, 2016]
- Сагач, Г. Словник основних термінів та понять риторики. Київ: МАУП, 2006.
- [Sagač, G. Slovník osnovnih terminiv ta ponát' ritoriki. Kiïv: MAUP, 2006]
- Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 799 с. Т. 9. 1978. 916 с. Т. 11. 1980.
- [Slovník ukraïns'koï movi: v 11 t. / AN URSR. Institut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kiïv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. 1. 1970. 799 s. T. 9. 1978. 916 s. T. 11. 1980]
- Українсько-латинський словник юридичної фразеології. Довідкове видання / Автор-укладач М. М. Ухаль. Мукачєво: «Карпатська вежа». 2008.
- [Ukraïns'ko-latins'kij slovník ũridičnoï frazeologïi. Dovidkove vidannâ / Avtor-ukladač M. M. Uhal'. Mukačєvo: «Karpats'ka veža». 2008]
- Чому розслідувальним ЗМІ в Україні потрібен фактчекінг і з чим його їдять. <<https://imi.org.ua/articles/chomu-rozsliduvanim-zmi-v-ukrajini-potriben-faktcheking-i-z-tsim-yogo-jidyat-i854>> 20.08.2022.
- [Šomu rozsliduv'al'nim ZMI v Ukraïni potriben faktčekinr i z čim jogo idât'. <<https://imi.org.ua/articles/chomu-rozsliduvanim-zmi-v-ukrajini-potriben-faktcheking-i-z-tsim-yogo-jidyat-i854>> 20.08.2022]
- Якібчук, М. В. Словник риторичних термінів: для студентів спеціальності «менеджмент організації та менеджмент підприємницької діяльності». Івано-Франківськ: ІФНТУНГ Факел, 2009.
- [Ākibčuk, M. V. Slovník ritoričnih terminiv: dlâ studentiv special'nosti «menedžment organizacïi ta menedžment pidpriemnic'koï diál'nosti». Ivano-Frankivs'k: IFNTUNG Fakel, 2009]

Тетјана Космеда

РЕЛИГИЈСКО ПОРЕКЛО САВРЕМЕНИХ ПОЈМОВА КОМУНИКАТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ И РЕТОРИКЕ: ФРАГМЕНТАРНА АНАЛИЗА

Резиме

Крај 20. – почетак 21. века представља период који је одређен полифонијом хуманистичких наука. Интегративне тенденције данас преовлађују и у украјинској и у страниј лінгвистици, а савремена парадигма знања је заснована на синтези приступа различите оријентације, што води полипарадигмалности. Стога је природно да се терминологија савремене комуникативне лінгвистике и реторике развија у правцу синкретизма, преласка појмова из једне области сазнања у другу, актуализације фигуративних значења, релевантних конотација, евалуативних карактеристика, прецедентних феномена. Притом је мотивација појмова веома транспарентна.

У чланку се истиче процес допуњавања терминолошког система комуникативне лінгвистике и реторике путем позајмљивања лексике из религијозне сфере услед актуализације лексичко-семантичких процеса. Корпус за истраживање прикупљен је одабиром грађе из експланаторних речника, интернет дискурса, као и укључивањем интуиције аутора.

У резултату анализе долази се до закључка о томе да религиозна сфера, где комуникативна делатност игра водећу улогу, омогућава активну транспозицију њених појмова у област комуникативне лингвистике и реторике. Такви термини се заснивају на прецедентним именима, ситуацијама и изразима који стичу статус нових појмова. Они имају транспарентну мотивацију и разумљиви су, а истовремено су сликовити, експресивни и изражавају емотивну оцену. Претежно се прати проширење значења примарног појма или прерасподела значења у структури речи. Међу новим терминима се срећу и устаљени изрази. У савременим речницима термина реторике и комуникативне лингвистике такви појмови практично нису забележени, међутим, изгледа да се морају увести у овај термилошки систем јер се активно користе за означавање комуникативних ситуација, процеса, типова говора, комуникативних стратегија и тактика, врсте говорног тоналитета и говорних жанрова. Такав метајезик је нашао широку употребу.

Кључне речи: комуникативна лингвистика и реторика, лексичко-семантички процеси, полипарадигмалност, религијска сфера, термин, трансформација лексичког значења, прецедентни феномен.

Павло Гай-Нижник

Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України
hai-nyzhnyk@ukr.net

УДК 314.743(=161.2)(497.11)"19"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.3>
Оригіналан научни рад
примљен 15.07.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

НАЧАЛЬНИКИ ТА ВИЩІ СТАРШИНИ ГОЛОВНОЇ КВАРТИРИ І ВЛАСНОГО ШТАБУ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ (1918 Р.): НОВІ ЕМІГРАНТИ В СЕРБІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

У статті висвітлюються особи – вищі чини-старшини Головної Квартири і Власного Штабу гетьмана всієї України П. Скоропадського під час існування Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), які емігрували в першій чверті ХХ ст. з України до Сербії.

Ключові слова: Власний Штаб гетьмана, Стеллецький, Аккерман, Богданович, Яценко-Борзаковський, Удовиченко.

The article covers the persons – senior ranks of the Headquarters and Own Staff of Hetman of All Ukraine P. Skoropadsky during the existence of the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918), who emigrated in the first quarter of the twentieth century from Ukraine to Serbia.

Keywords: Hetman's Own Headquarters, Stelletsy, Ackerman, Bogdanovych, Yatsenko-Borzakovsky, Udovychenko.

Адміністрація глави держави за владарювання П. Скоропадського мала військово-цивільний характер та структуру і називалася «Головна Квартира Пана Гетьмана»¹, що охоплювала три основні складові: «Штаб Пана Гетьмана», «Особі біля Гетьмана» (тобто його ад'ютанти), «Власна Його Світлості Пана Гетьмана всієї України канцелярія». *Головна Квартира гетьмана* являла собою центральну адміністрацію глави держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо всіх силових структур країни та визначала основні напрями охоронної діяльності в Українській Державі. До її обов'язку входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо.

Власний Штаб гетьмана всієї України був серцевиною Головної Квартири керманіча держави і повноваження цієї інституції були надзвичайно широкими. Гетьманський Штаб займався питаннями призначень і звільнень зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири гетьмана, справами надання допомоги від самого П. Скоропадського тим особам, «які здійснили послуги Українській Державі»².

Окрім того, до компетенції Штабу гетьмана також входило: встановлення зв'язку між частинами, підлеглими начальникові гетьманського Штабу; повідомлення

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 239. – Арк. 7.

гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрій населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної Квартири ясновельможного пана гетьмана; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; «обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах»³.

Головна Квартира і Власний Штаб гетьмана відігравали одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського та являли, свого роду, особисту військово-цивільну адміністрацію гетьмана всієї України, почет, службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони глави держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської Квартири взагалі і Власного Штабу гетьмана, зокрема П. Скоропадський намагався створити власний «тіньовий уряд» і, водночас, силову структуру, які (у тіснішому колі найближчих і довірених йому особисто осіб) надали би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх супротивників (Гай-Нижник 2019).

Після повалення Гетьманату П. Скоропадського й, відтак, краху Української Держави 14 грудня 1918 р. внаслідок соціалістично-республіканського заколоту на чолі з Директорією (Гай-Нижник 2019), переважна більшість чинів Власного Штабу гетьмана або перейшла на службу до Добровольчої армії Півдня Росії, або ж емігрувала. Одним з гнізд тогочасної не лише російської, а й української нереспубліканської еміграції була була Югославія, зокрема Сербія.

Так, власне, на вигнанні у Сербії опинилися й два з трьох начальників Власного штабу гетьмана України Б. Стеллецький та О. Аккерман.

Борис Семенович Стеллецький (23 серпня 1872 р. – 25 лютого 1939 р.) був полковником російської служби, а опісля революції став генеральним хорунжим української служби. Від 27 червня по 24 жовтня 1918 р. Б. Стеллецький очолював Власний Штаб гетьмана всієї України і був командуючим Головною Квартирою П. Скоропадського. У 1918 р. перейшов на службу до армії Української Держави – генеральний хорунжий української служби. 27 червня 1918 р., після відставки В. Дашкевича-Горбацького, призначений начальником Власного Штабу гетьмана всієї України П. Скоропадського. Саме за Б. Стеллецького власну адміністрацію гетьмана було більш структуризовано, а гетьманська Головна Квартира, Власний Штаб та їхні підрозділи отримали ретельніше деталізовані обов'язки і завдання, які були визначені під грифом «Таємно» у Положенні «Про Головну Квартиру Гетьмана» та ухвалені 3 серпня 1918 р. Б. Стеллецьким. Утім Б. Стеллецькому не вдалося довго втриматися на престижній посаді й 24 жовтня 1918 р. його було звільнено. Про долю Б. Стеллецького після падіння Гетьманату у грудні 1918 р. практично нічого невідомо (Гай-Нижник, 2013). Достеменно відомо лише, що він емігрував до Югославії, де з ним жили три сини. Помер у Белграді 25 лютого 1939 р. і був

³ Там само.

похований на белградському Новому цвинтарі (ділянка 80-А). Залишилися для нащадків також його мемуари: «Спогади колишнього завідуючого пересуванням військ залізницями та водними шляхами сполучення Київського району», «Генерал-лейтенант Ніколай Іванович Іванов (Гамзунов)» та «Гетьман Павло Скоропадський. Спогади про події на Україні у 1918 році. Від Грушевського до Петлюри», що довгий час зберігалися у Російському закордонному історичному архіві у Празі, а нині перебувають у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Окремі документи Б. Стеллецького за 1926 р. зберігаються у Фонді T-RZIA Слов'янської бібліотеці (Slovanská knihovna) у Празі⁴.

Наступником Б. Стеллецького став *Олександр Федорович фон Аккерман* (von Akkerman; 4 квітня 1871 р. – після 1940 р.) – дворянин і генерал-лейтенант російської служби, який в армії Української Держави отримав чин генерального значкового. Він перебував командуючим Головною Квартирою П. Скоропадського і начальником Власного Штабу гетьмана всієї України від 24 жовтня по 14 грудня 1918 р. Від 27 квітня 1917 р. у чині генерал-лейтенанта він обіймав посаду виконуючого справами інспектора артилерії 34-го армійського корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський і реформував його у 1-й Український корпус. Три гарматні бригади 1-го Українського корпусу дислокувалися у Білій Церкві, Бердичеві та Вінниці й саме О. Аккерман зробив вагомий внесок у їх становленні. «Особливо багато праці вклав у неї чудова особа, мій інспектор артилерії генерал Аккерман», – згадував П. Скоропадський (Скоропадський 1995). Артилерія корпусу нараховувала 27 гарматних батарей, з них 12 – 76-мм польові гармати, 6 – 122-мм польові гаубиці, 6 – 152-мм важкі гаубиці та 3 – 107-мм далекобійні гармати. Усього корпус мав близько 3,2 тис. артилеристів, 108 гармат і гаубиць⁵. О. Аккерман був непримиренним ворогом радянської (більшовицької) влади. Восени 1917 р. разом з корпусом на чолі з П. Скоропадським брав участь у роззброєнні на Правобережній Україні більшовицьки налаштованих частин 2-го гвардійського корпусу під проводом Є. Бош, що насувався на Київ і мав за мету повалення Центральної Ради. За Гетьманату 1918 р. О. Аккерман служить в армії Української Держави, генеральний-хорунжий, був завідуючим артилерійською частиною 1-го Волинського кадрового корпусу⁶. Як досвідчений генерал-артилерист, від травня по жовтень 1918 р. був також членом комісії для опрацювання штатів військових частин армії Української Держави (голова – начальник Генерального штабу О. Сливинський), яка розробляла організаційну структуру артилерії та штати її частин і підрозділів⁷. Від 24 жовтня 1918 р. і до падіння Гетьманату 14 грудня 1918 р. був начальником Власного Штабу і командуючим Головною Квартирою гетьмана всієї України (змінив на цій посаді Б. Стеллецького). П. Скоропадський засвідчував, що за три дні після повалення Гетьманату О. Аккермана було заарештовано (Скоропадський

⁴ Slovanská knihovna (Praha). – F. T-RZIA. – Část 3. – Vnitřní orgány RZHA. – Kapitola 2 – Oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů.

⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 34–39.

⁶ Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 9.

⁷ Там само. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 37 зв.

1995), проте згодом він опинився у Добровольчій армії Півдня Росії як учасник білого руху. Від 15 вересня 1919 р. перебував у резерві чинів при штабі Головнокомандуючого Збройними силами Півдня Росії, а з 11 грудня 1919 р. – у резерві чинів військ Новоросійської області. Відомо, що принаймні 25 березня 1920 р. О. Аккерман ще перебував у Феодосії, а вже в листопаді 1920 р. евакуювався з Криму у складі армії П. Врангеля у Константинополь (Істамбул) і певний час перебував у російських таборах в м. Галліполі, що на європейському березі Дарданелльської протоки. Згодом мешкав у Болгарії та Югославії, де у 1938–1940 рр. був представником полкового об'єднання лейб-гвардії 2-ї артилерійської бригади в Югославії. Від 1937 р. мешкав у Белграді (Сербія). Залишилися також спогади О. Аккермана, що були надруковані у Югославії та Франції: «Из воспоминаний строевого офицера» [про великого князя Сергея Михайловича] (Аккерман 1934), «Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада» (Фон Аккерман, 1931; Аккерман 1933; Akkerman 1933) та «Украинизация 34-го армейского корпуса» (Аккерман 1997). Відомо також про невеличку розповідь «ген.-майора Олександра Федоровича Аккермана, що живе в м. Белграді, в Сербії» про капітана О. Головачова та о. Іоана Кронштадтського, що була вміщена у книзі І. К. Сурського «Отец Иоанн Кронштадтский» (Сурский 1941). Окремі документи про О. Аккермана за 1930–1931 рр. зберігаються у Фонді T-RZIA Слов'янської бібліотеці (Slovanská knihovna) у Празі⁸.

Певний час перебував у Сербії Олександр Олександрович Палтов (1867 – ?), що був у Власному Штабі гетьмана особистим радником та генеральним секретарем П. Скоропадського, а також заступником міністра закордонних справ Української Держави (Гай-Нижник 2016). Ця людина за Гетьманату відігравала неабияку роль у вищих офіційних сферах Української Держави та особливо поза їхніми лаштунками і мала чи не найбільший вплив на гетьмана майже аж до кінця його правління. Спогади практично жодного впливового державного діяча 1918 року не обходять більшою чи меншою мірою згадку про О. Палтова. Про його долю після падіння Гетьманату інформації надзвичайно мало. Відомо, що в еміграції він виявив активну діяльність у Сербії, де увійшов до складу Белградського закордонного комітету, до якого також належали князь Гагарін, колишній державний секретар Української Держави М. Гіжицький, граф О. Бобринський та інші й який був суто русофільським і мав пронімецьке спрямування⁹.

Недовгий час у Югославії жив і комендант палацу гетьмана – колишній отаман Окремого Запорозького загону і герой визволення Києва від більшовиків, колишній губернiальний комендант Київщини, генерал-майор української служби (1918 р.), генеральний хорунжий *Костянтин Адамович Прісовський* (22 (10) вересня 1878 р. – 15 лютого 1966 р.) (Гай-Нижник 2011). Винятково важлива посада гетьманського коменданта при Головній Квартирі і Власному Штабі П. Скоропадського відповідала званню генерального значкового, дорівнювалася у правах з головноуправляючим і мала окремі права товариша (за-

⁸ Slovanská knihovna (Praha). – F. T-RZIA. – Část 3. – Vnitřní orgány RZHA. – Kapitola 2 – Oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů.

⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Спр. 23 XXIV-4a (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 26.

ступника) міністра. Після падіння Гетьманату К. Прісовський переховувався у Києві, а згодом подався до Добровольчої армії А. Денікіна й потім у Крим. 2 листопада 1920 р., після краху Російської армії П. Врангеля, на військовому транспорті «Дон» відплив з Криму й 13 листопада прибув в Галліполі (Константиновское 2012). 1 січня 1922 р. на пароплаві «Ак-Деніс» він прибув до містечка Горна Джумая у Болгарії, а потім – до Югославії, з якої у середині 1920-х років К. Прісовський перебрався на постійне життя до півдня Франції,

Від травня до середини літа 1918 р. начальником господарчого відділу управління гетьманського господаря Головної Квартири і Власного Штабу гетьмана був генерал-майор російської служби *Сергій Ілліч Богданович* (16 липня 1865 р. – ?), який, за словами П. Скоропадського, безпосередньо завідував усіма службовцями в домі, а за своєю вдачею поєднував «суміш дуже доброго з усілякими дивацтвами» (Скоропадський 1995). У другій половині квітня 1918 р. С. Богданович прибув з Тамбова до Києва. Став членом «Української народної громади» і був учасником гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. У 1918 р. він – старшина Армії Української Держави, генеральний хорунжий української служби. З травня по 13 серпня 1918 р. – начальник господарчого відділу управління гетьманського господаря при особистому Штабі П. Скоропадського. Від 13 серпня 1918 р. – начальник 1-ї Київської пішої військової школи ім. Богдана Хмельницького. На 21 листопада 1918 р. перебував у Загальному списку офіцерів Генерального штабу Української Держави, генеральний хорунжий. Невдовзі після Гетьманату емігрував до Польщі, потім – у Румунію (Гай-Нижник 2019). У 1919 р. по березень 1920 р. – у Збройних силах Півдня Росії (Добровольчій армії). Навесні 1920 р. виїхав до Югославії. На 1930 р. мешкав у Соко-Ваньї та Белграді (Сербія).

Полковник російської служби *Олександр Миколайович Яценко-Борзаковський* (1872 р. – 8 вересня 1925 р.) потрапив в ад'ютанти гетьмана П. Скоропадського, вірогідно, з подачі начальника його Власного Штабу генерала Б. Стеллецького, адже саме за його рекомендацією 13 серпня 1918 р. саме О. Яценко-Борзаковський змінив С. Богдановича на посаді заступника господаря гетьманського палацу й почав завідувати безпосередньо усіма службовцями у будинку (Гай-Нижник 2019). Після повалення Гетьманату служив у Збройних силах Півдня Росії (Добровольчій армії). Емігрував до Воеводини в Югославії (Бюлетень 1925). У банатському містечку Біла Церква викладав російську мову в Маріїнському донському дівочому інституті¹⁰, а також у Кримському кадетському корпусі¹¹ та Першому російському великого князя Константіна Константіновича кадетсько-

¹⁰ У XVIII ст. у Новочеркаську був відкритий Маріїнський донський дівочий інститут. У грудні 1919 р він евакуювався з Новоросійська й від 1921 р. по березень 1941 р розміщувався в Банаті у Білій Церкві. Атестати в ньому отримало близько 600 дівчат.

¹¹ Кримський кадетський корпус формувался на півдні Росії в березні 1920 р. (з уламків Петровсько-Полтавського, Владикавказького і Сумського корпусів та Костянтинівського військового училища в Феодосії). Понад 600 кадетів до жовтня 1922 р були розміщені у Словенії (в таборі Стрніще поблизу Птуя), а потім переправлені у Банат, в Білу Церкву. За дев'ять років свого існування в Югославії цей корпус закінчило 616 юнаків, з яких пізніше 150 отримали університетські дипломи, а 140 – військову освіту.

му корпусі¹², де О. Яценко-Борзаковський читав лекції від 15 вересня 1920 р. по 30 квітня 1923 року (Арсеєв 1995; Кадетские 1970; Мариинский 1975; Памятка 1983). Помер 8 вересня 1925 р. у Панчево (Югославія).

Михайло Дмитрович Удовиченко (1878 р. – 30 серпня 1934 р.) був наближений до П. Скоропадського восени 1918 р., вже під завісу Гетьманату. У 1918 р. перейшов на службу Українській Державі, з 10 липня по 20 листопада 1918 р. командував 2-м Дніпровським піхотним полком до його розформування. Генеральний осавул гетьмана П. Скоропадського. 6 листопада 1918 р. наказом П. Скоропадського військовий старшина М. Удовиченко був також введений до президії Великої Козацької Ради, яка мала організувати нове козацтво в Україні під проводом гетьмана (Державний 1918). Після падіння Гетьманату служив у Збройних силах Півдня Росії. Переведений у генерал-майори. Емігрував до Югославії (Военный 2004; Волков 2003; Деникин 2006). У 1923 р. значився як один з керівників заснованого І. Полтавцем-Остряницею Українського національного козацького товариства (УНАКОТО)¹³. З 2 квітня 1930 р. значився як начальник кадру 4-ї стрілецької дивізії у Смередово. Помер 30 серпня 1934 р. у Панчево в Югославії. У Москві в Державному архіві Російської Федерації зберігаються спогади М. Удовиченка (Гай-Нижник 2019).

Як і більшість офіцерів-гетьманців, вищевказані службовці та старшини Головної Квартири і Власного штабу П. Скоропадського ненавиділи не лише російський більшовизм, а й український, з яким вони асоціювали українських соціалістів. Тож цілком закономірним було те, що чи не усі особи вищого рангу з оточення гетьмана не перейшли на службу до директоріальної УНР, що встановлювалася на республікансько-соціалістичних засадах після силового повалення Гетьманату. Не дивним є й те, що подалися вони до Добровольчої армії Півдня Росії як єдиної на той час й близької їм тереново антисоціалістичної збройної потуги, а опісля – в еміграцію саме на Балкани й, зокрема, до Югославії, що стала тоді осідком і прихистком для цілого каравану біженців від «червоного» більшовицького терору як з колишньої Російської імперії в цілому, так і з України зокрема.

Використана література

Аккерман, Александр Ф. фон. Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада. Париж: Объединение Лейб-гвардии 2-й Артил. бригады, 1933.
[Akkerman, Aleksandr F. fon. Lejb-gvardii 2-â Artillerijskaâ brigada. Pariž: Ob"edinenie

¹² У вересні 1929 р з Сараєво в Білу Церкву був переведений Російський кадетський корпус (сформований з Одеського, Полоцького та Київського кадетських корпусів, а також з частин Сибірського і Хабаровського корпусів, які прибули на Балкани у 1925 р). До цього корпусу приєдналися кадети розформованого Кримського корпусу, а з серпня 1933 р. – й кадети зі скасованого в м. Горажде Донського кадетського корпусу. Зведений корпус, під новою назвою Перший російський великого князя Костянтина Костянтиновича кадетський корпус, проіснував у Білій Церкві від 1929 по 1944 р Його закінчило 906 юнаків. Університетські дипломи набуло більш 200, а югославські вищі військові училища закінчило 160 кадетів.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 4426. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 14 зв.

- Lejb-gvardii 2-j Artil. brigady, 1933]
- Аккерман, Александр Ф. фон. Из воспоминаний строевого офицера. Его Императорское Высочество Великий Князь Сергей Михайлович, генерал-инспектор русской артиллерии: сборник воспоминаний о его жизни и работе, и о развитии артиллерии в его время. Белград: Центральное правление Общества русских офицеров артиллеристов за рубежом, 1934: 136–140.
- [Akkerman, Aleksandr F. fon. Iz vospominanij stroevogo oficera. Ego Imperatorskoe Vysočestvo Velikij Knâz' Sergej Mihajlovič, general-inspektor russoj artillerii: sbornik vospominanij o ego žizni i rabote, i o razvitii artillerii v ego vremâ. Belgrad: Central'noe pravlenie Obšestva russkih oficeroj artilleristov za rubežom, 1934: 136–140]
- Аккерман, Александр. Ф. Украинизация 34-го армейского корпуса. 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция. От новых источников к новому осмыслению. Москва, 1997: 339–343.
- [Akkerman, Aleksandr. F. Ukrainizaciâ 34-go armejskogo korpusa. 1917 god v sud'bah Rossii i mira. Fevral'skaâ revoluciâ. Ot novyh istočnikov k novomu osmysleniû. Moskva, 1997: 339–343]
- Арсењев, Алексей. Руска интеллигенција у Војводини (фелтон). Дневник (Нови Сад). 1995, 6–24 април. Бюлетень Союза русских педагогов в Королевстве СХС. Белград. 1925, 3.
- [Arsenjev, Aleksej. Ruska inteligencija u Vojvodini (feljton). Dnevnik (Novi Sad). 1995, 6–24 april. Bûlleten' Soûza russkih pedagogov v Korolevstve SHS. Belgrad. 1925, 3]
- Военный орден святого великомученика и победоносца Георгия. Биобиблиографический справочник. Москва: РГВИА, 2004.
- [Voennyj orden svâtogo velikomučenika i pobedonosca Georgiâ. Biobibliografičeskij spravočnik. Moskva: RGVIA, 2004]
- Волков, С. В. Энциклопедия Гражданской войны. Белое движение. Санкт-Петербург, 2003.
- [Volkov, S. V. Ènciklopediâ Graždanskoj vojny. Beloe dviženie. Sankt-Peterburg, 2003]
- Гай-Нижник, Павло П. Костянтин Присовський – військовий і державний діяч Росії, УНР та Української Держави: біографічний нарис. Гілея. Науковий вісник. 2011, 45 (3): 20–24.
- [Haï-Nyzhnyk, Pavlo P. Kostianyn Prisovs'kyï – viis'kovyï i derzhavnyï diiâch Rosii, UNR ta Ukraïns'koï Derzhavy: biohrafichnyï narys. Hileiâ. Naukovyï visnyk. 2011, 45 (3): 20–24]
- Гай-Нижник, Павло П. Олександр Палтов – державно-політичний діяч, заступник міністра закордонних справ Української Держави. Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2016: 58–69.
- [Haï-Nyzhnyk, Pavlo P. Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyï diiâch, zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukraïns'koï Derzhavy. Diplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti. Kyïv, 2016: 58–69]
- Гай-Нижник, Павло П. Борис Стеллецький – начальник Головної Квартири та Власного Штабу Гетьмана П.Скоропадського. Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013: 175–183.
- [Haï-Nyzhnyk, Pavlo P. Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyï diiâch, zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukraïns'koï Derzhavy. Diplomatychna ta konsul's'ka

- služba u vymiri osobystosti. Kyïv, 2016: 58–69]
- Гай-Нижник, Павло П. 1918-й: два перевороти. Київ: Видавець Марко Мельник, 2019.
[Hai-Nyzhnyk, Pavlo P. 1918-ï: dva perevoroty. Kyïv: Vydavets' Marko Mel'nyk, 2019]
- Гай-Нижник, Павло П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ: Крок, 2019.
[Hai-Nyzhnyk, Pavlo P. Pavlo Skoropads'kyi i Vlasnyi Shtab het'mana vsiï Ukraïny: borot'ba za vladu i derzhavnist'. Kyïv: Krok, 2019]
- Деникин, А. И. Путь русского офицера. Статьи и очерки. Москва, 2006.
[Denikin, A. I. Put' russkogo oficera. Stat'i i očerki. Moskva, 2006]
- Державний вістник. 1918, 14 листопада.
[Derzhavnyi vistnyk. 1918, 14 lystopada]
- Кадетские корпуса за рубежом (в Королевстве СХС – Югославии). Нью-Йорк, 1970.
[Kadetskie korpusa za rubežom (v Korolevstve SHS – Ūgoslavii). N'û-Jork, 1970]
- Константиновское военное училище: 1865–1922. Москва, 2012.
[Konstantinovskoe voennoe učiliše: 1865–1922. Moskva, 2012]
- Мариинский донской институт (Новочеркасск – Белая Церковь). Нью-Йорк, 1975.
[Mariïnskij donsokij institut (Novočerckassk – Belaâ Cerkov'). N'û-Jork, 1975]
- Памятка: Харьковский институт 1812–1932. Нью-Йорк, 1983.
[Pamâtka: Har'kovskij institut 1812–1932. N'û-Jork, 1983]
- Скоропадський, Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995.
[Skoropads'kyi, Pavlo. Spohady. Kinetš' 1917 – hruden' 1918. Kyïv; Filadel'fiïâ, 1995]
- Сурский, И. К. Отец Иоанн Кронштадтский. Т. 2. Белград, 1941.
[Surskij, I. K. Otec Ioann Kronštadtskij. T. 2. Belgrad, 1941]
- Фон-Аккерман, Александр. Ф. фон. Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада. Белград, 1931.
[Fon-Akkerman, Aleksandr. F. fon. Lejb-gvardii 2-â Artillerijskaâ brigada. Belgrad, 1931]
- Akkerman, von Major-General. Leib-Gvardii 2-Ia Artilleriiskaia Brigada. Paris: Brigade Society, 1933.

Павло Гай-Нижник

НАЧЕЛНИЦИ И ПРЕДСТОЛНИЦИ ГЛАВНОГ СТАНА И ЛИЧНОГ ШТАБА ХЕТМАНА УКРАЈИНЕ (1918): НОВА ЕМИГРАЦИЈА У СРБИЈИ, У ПРВОЈ ЧЕТВРТИНИ 20. ВЕКА

Резиме

У чланку су истакнути појединци – виши официри Главног стана и Личног штаба хетмана целе Украјине П. Скоропадског за време постојања Украјинске државе (29. април – 14. децембар 1918), који су емигрирали у првој четвртини 20. века. из Украјине у Србију – у то време саставни део Краљевине СХС (од децембра 1918), а потом Југославије (од октобра 1929), са српском династијом Карађорђевића на челу.

Главни стан и Лични штаб хетмана су играли једну од кључних улога у државотворном процесу у време хетмановања П. Скоропадског и представљали, на неки начин, личну војно-цивилну управу хетмана целе Украјине, почасну гарду, службу безбедности, обавештајну и

контрабавештајну службу, а истовремено и лично обезбеђење шефа државе. Сасвим је вероватно да је због тако широких (посебно моћних) овлашћења хетмановог штаба уопште, а посебно Личног штаба, П. Скоропадски покушао да створи сопствену „владу у сенци“ и истовремено структуре моћи, што би њему пружило могућност да (у ужем кругу најближих сарадника и личности од поверења) независније делује у управљању државом избегавајући потпуну контролу окупаторских немачких власти и политичко ометање својих противника.

Након свргавања хетманата П. Скоропадског и уследолог слома украјинске државе, 14. децембра 1918, услед социјалистичко-републиканске побуне коју је предводила Директорија, огромна већина чиновна из хетмановог Личног штаба или приступила Добровољачкој армији Јужне Русије или емигрирала. Југославија, а посебно Србија, била је једно од гнезда нерепубличке емиграције, не само руске, већ и украјинске.

На тај начин у емиграцији, у Србији, нашли су се двојица од три начелника Личног штаба хетмана Украјине – Б. Стелецки и О. Акерман, лични саветник, секретар и заменик министра иностраних послова Украјинске државе О. Палтов, командант Хетманске палате, К. Присовски, начелник економског одељења администрације хетманског господара Главног седишта и Личног штаба С. Богданович, његов наследник на тој функцији О. Јаценко-Борзаковски, хетмански генерални осавул М. Удовиченко и други званичници нижих рангова.

Кључне речи: Хетманов лични штаб, Стелецки, Акерман, Богданович, Јаценко-Борзаковски, Удовиченко.

Микола Нагірний

Володимир-Волинський педагогічний фаховий коледж
ім. А. Ю. Кримського
mykola76@hotmail.com

УДК 314.743(=161.2)(497.11)"19"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.4>
Оригіналан научни рад
примљен 11.01.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА СЕРБІЇ НА СТОРІНКАХ «НОВОЇ ДУМКИ»

Заснований у 1968 році Союз русинів і українців Хорватії через три роки розпочав видавати свій офіційний друкований орган – часопис «Нова думка». За задумом редакції, він повинен був стати дзеркалом русинсько-української громади не тільки на території Хорватії, а й усієї Югославії. Тому частину площі цього друкованого видання було відведено під висвітлення подій в інших югославських республіках, зокрема, Сербії. У даній статті з'ясовується, які саме сторони життя та діяльності сербських українців отримали широке висвітлення на сторінках «Нової думки». Також робиться спроба прослідкувати, наскільки змінювався обсяг зацікавлення сербськими українцями з боку їхніх земляків-журналістів у Хорватії в залежності від періоду та суспільно-політичних обставин і подій, що відбувалися на території Хорватії та сусідньої Сербії.

Ключові слова: «Нова думка», Воєводина, Хорватія, українці, русини, публікації.

Founded in 1968, the Union of Ruthenians and Ukrainians of Croatia introduced its official publication, the *Nova Dumka*, three years later. According to the editorial board, it was to become a mirror of the Ruthenian-Ukrainian community not only in Croatia, but in the whole of Yugoslavia. Therefore, part of the area of this printed publication was set aside for coverage of events in other Yugoslav republics, in particular Serbia. This article clarifies which aspects of the life and work of Serbian Ukrainians have been widely covered in the pages of the *Nova Dumka*. An attempt has also been made to see how much the interest in the Serbian Ukrainians by their fellow-countrymen journalists in Croatia has changed depending on the period and the socio-political circumstances and events that took place in Croatia and neighboring Serbia.

Keywords: *Nova Dumka*, Vojvodina, Croatia, Ukrainians, Ruthenians (Rusyns), publications.

Тривалий час розселення русинів та українців на південнослов'янських землях відбувалося у межах єдиного державно-політичного простору. Спочатку це була Австро-Угорщина, згодом – Югославія. Тому русинсько-українська діаспора цих територій поєднувалася низкою зв'язків різноманітного характеру, активно цікавилася життям споріднених громад у різних республіках однієї держави. Тож не дивно, що «Нова Думка» як офіційний орган Союзу русинів та українців Хорватії приділяла свою увагу висвітленню життя та діяльності своїх земляків із Боснії та Воєводини.

Завдання цієї розвідки – дослідити, про що саме писали журналісти даного видання стосовно русинсько-української спільноти Воєводини.

Територіальні рамки дослідження охоплюють період із 1971 р. (часу виходу першого номеру «Нової думки») до 2014 р., коли часопис мав спільний русинсько-український характер та зміст. Відтоді журнал перейшов у підпорядкування Союзу русинів РХ і став виключно русинським.

Зразком для «Нової думки» її ініціатори бачили видавничу діяльність русинів у Воєводині. Орієнтувалися вони на «Шветлосц» – літературний, культурний і суспільний часопис, який виходив у видавництві «Руське слово» (Kostelnik 2002: 22, 43).

Самі журналісти «Нової думки» згадували, що перед її заснуванням «Руське слово» у Новому Саді почало видавати додаток українською мовою (щомісячник), але це не задовольняло потреб у друкованому слові так, як це робила «Нова думка» (Kostelnik 2002: 196).

Перше редакційна колегія часопису була з різних місць Хорватії і з Нового Саду (Дюро Латяк). На кінець 1970-х років частина редакції жила у Вуковарі, інші – у Баня-Луці, Новому Саді, Руському Керестурі та Шіді. У 1983 р. до редакційної Ради входив Михайло Ляхович зі Сримської Митровиці (Kostelnik 2002: 23, 83).

Сам журнал тривалий час друкувався у друкарні «Руське слово» в Руському Керестурі.

«Нова думка» публікувала матеріали про життя й роботу українців не тільки Хорватії, а й інших республік, насамперед, Боснії та Сербії (зокрема, Воєводини). На сторінках часопису зазначалося, що найбільше їхніх читачів є у Хорватії, а за нею – у Воєводині. Сама редакція наголошувала, що працює для русинів та українців не тільки Хорватії, а й цілої Югославії і збиралася поступово створювати свої кореспондентські пункти у Бачці, Срими та Боснії (Kostelnik 2002: 27, 43, 199, 200).

На обкладинках журналу час від часу з'являлися фото будівель чи малюнки представників русинів та українців Воєводини.

У першому номері серед воєводинських тем опублікували огляд «Культурно-просвітне життя у Сріємі» (Шід, Бачинці, Беркасово, Бикич Дол, Сримська Митровиця) та висвітлювали питання фінансування «Руського слова» (Kostelnik 2002: 14, 24).

Часопис публікував статті та дописи воєводинських русинів та українців, зокрема, Романа Мизя з Нового Саду. Також виходили інтерв'ю з редактором часопису для дітей нашої діаспори в Югославії «Наша заградка» Михайлом Ковачем (Kostelnik 2002: 122).

Журнал публікував інформацію про зв'язки русинсько-української діаспори Воєводини з прабатьківщиною. Зокрема, згадуються візити поета Бориса Олійника та голови товариства «Україна» з Києва Володимира Бровченка до Руського Керестура та Нового Саду (Kostelnik 2002: 143, 164). Зокрема, В. Бровченко відвідав Новий Сад, де зустрівся з очільником Союзу русинів та українців Югославії Юліаном Тамашем. Відвідав кафедру русинської мови університету в Новому Саді, села Руський Керестур та Дюрдево, де зустрівся із главою крижевацької єпархії греко-католиків Славомиром Микловшем. Було підписано план співпраці товариства «Україна» і Союзу русинів та українців Югославії (Ляхович 1990а).

Писала «Нова думка» про гастролі капели бандуристів «Кобзар» з Тернопільщини на запрошення Товариства української мови, літератури і

культури Воєводини та греко-католицьких парафій у Сремській Митровиці та Кулі (Ляхович 1991a). Своєю чергою русини та українці Воєводини їздили до України вивчати хореографію та здобувати інші навички (Kostelnik 2002: 146).

Висвітлювались контакти між українськими громадами різних югославських республік, зокрема, поїздки делегацій СРІУ до Воєводини, контакти загребського товариства з делегацією видавництва «Руське слово», участь мистецьких колективів у різноманітних культурних заходах тощо (Бурда 1991).

Широкий пласт матеріалу присвячено культурній діяльності земляків з-над Дунаю. Сюди можна віднести статті «Теперішній момент у культурі воєводинських русинів» Д. Лягяка, «Деякі особливості традиційної матеріальної культури та звичаїв українців у Воєводині» Р. Мизя, «Діяльність русько-української секції в Сремській Митровиці» Я. Пушкаша, «Культурне життя русинів Бачки та Сриму разом із Прикарпаттям» І. Удварі та інші (Kostelnik 2002: 42, 56–57, 71).

На сторінках часопису публікувалися матеріали про культурну маніфестацію «Червона ружа» у Руському Керестурі, першу українську ТБ-передачу на новосадському телебаченні, культурно-мистецьку діяльність української секції у Сремській Митровиці, про створення там Товариства української мови та культурно-розважальні вечори (так звані «бали») у тому ж населеному пункті (Ляхович 1990b; Мизь 1991; Kostelnik 2002: 74, 84, 175, 179).

Увага приділялася і закордонним поїздкам мистецьких колективів українців Воєводини, зокрема, керестурцям на фестивалі у Медзилаборцях, а колективу імені Івана Сенюка з Кулі – на фестивалі у Румунії та фестивалі «Берегиня» у Луцьку (Ляхович 1991d; Дудаш 1991).

Журнал активно висвітлював поточну діяльність русинів та українців у Воєводині у галузі освіти. Виходили статті про викладання материнської (рідної) мови у Новому Саді, публікувалася інформація про вихід підручника для українських учнів СФРЮ, серед авторів якого були й українці Воєводини – Слава Біленька з Вербасу та Михайло Ковач і Іван Терлюк з Нового Саду (Kostelnik 2002: 31, 51).

На сторінках часопису Янко Олеяр публікував серію дописів про шкільництво русинською мовою у Руському Керестурі (Олеяр 1990a).

Певну увагу «Нова думка» приділяла і релігійному життю українців Воєводини. Причому з ослабленням влади комуністів зросла і частка таких матеріалів. Зокрема, описувалася робота новосадських адвокатів щодо повернення земельної власності руськокерестурському церковному товариству греко-католиків (Kostelnik 2002: 186).

Видавнича справа теж знайшла своє місце на сторінках «Нової думки». Зокрема, до сербсько-хорватської війни тут регулярно публікувалися огляди свіжих чисел «Шветлосци» – русинського видання у Сербії (Мудри 1990a; Мудри 1990b).

У журналі знаходимо інформацію про відзначення 45-річчя видавничого дому «Руське слово» у Новому Саді, представлення літературних творів Надії Ляхович, Ірини Гарді-Ковачевич, Юліана Тамаша, Штефана Гудака. Читачів знайомили і з монографічними працями, наприклад, до 30-ї річниці фестивалю «Червона ружа» (Ляхович 1991c; Мизь 1990).

Чимало матеріалів журнал присвятив етнографічним питанням культурної спадщини своїх земляків у Воєводині. Серед них – статті Б. Влахович «Весільні звичаї воєводинських русинів» та Ш. Гудака «Руські народні пісні у Югославії від Врабеля до Жганця і Тимка». У номерах 14-16 (за 1977 р.) у статті Є. Шашича «Слідами збирачів народних скарбів Михайла Ковача» подана інформація про красназців з Нового Саду: Михайла Туринського, Юлія Говлю, Михайла Нярадія, Михайла Джуно (Kostelnik 2002: 48–49, 98, 107).

У фокусі часопису були й наукові заходи на території Воєводини, присвячені русинській та українській культурі, за участі науковців з-за кордону (Розгварка о рускей и украинскей култури у Новим Садзе 1991).

Чи не найбільше інформації про воєводинських русинів і українців «Нова думка» подавала у контексті їхньої історії та переселення на Балкани.

Окремі матеріали – як-от «Деякі особливості традиційної матеріальної культури та звичаїв українців у Воєводині» (автор – Роман Мизь) та «Русини Вербасу та Коцура у революційному русі та народно-визвольній боротьбі 1941-45 рр.» (автор – Володимир Бильний) – ще 1972 р. планували видати як Збірник праць І наукової наради русинів і українців Хорватії. Через фінансові труднощі справу відклали. Окремі матеріали друкувалися у наступних номерах «Нової думки», а сам збірник у дещо підкоригованому вигляді вийшов через 17 років під назвою «Думки з Дунаю» як № 1 (Kostelnik 2002: 27, 28).

Серед загальних історичних праць «Нова думка» друкувала роботи Ф. Лабоса «Переселення русинів з Горниці до Бачки та Сриму», «Історія русинів Бачки, Сриму і Славонії 1745-1918», Я. Сабадоша – «Русини та українці Югославії між двома світовими війнами», історична розвідка чеського науковця Франтішека Тихого «Югослов'янські русини», «Галицька періодика міжвоєнного часу про українську еміграцію в Югославії» М. Литвина (Kostelnik 2002: 52, 54, 107, 115, 180).

Серію публікацій присвячено 100-річчю переселення українців на Балкани, зокрема, заходам влітку 1990 р. у Кулі, організованим місцевим КМТ ім. Івана Сенюка Вуйка та Товариством української мови, літератури і культури Воєводини (Такач 1990а). До цієї дати журнал публікував працю Володимира Ноти «Шляхом довгим, тернистим...» (Нота 1990).

Чимало матеріалів історичного характеру присвячено відомим сподвижникам, діячам національного руху, знаним представникам культури. Це, зокрема, історична стаття І. Удварі з Ниредьхази «Керестурець Михайло Мункачі – славіст-бібліотекар», «Велике діло Володимира Гнатюка за югославських русинів» В. Костелника (Kostelnik 2002: 99, 184) та ін. Висвітлювався і 100-річний ювілей з дня народження П. Різнич-Дяді, який святкували у Руському Керестурі 1990 р. (Олеяр 1990b)

Часопис публікував і важливі документи з історії переселення та перших років перебування нашої діаспори на південнослов'янських землях. Серед них – перша письмова пам'ятка бачванських русинів (лист пароха греко-католицької парафії Руського Керестура Георгія Росія від 1756 р.). До 175-річчя з дня народження Якова Головацького «Нова думка» опублікувала «Лист з Коцура Григорія Шооша Яковові Федоровичу Головацькому з 1860 року». У статті М. Мушинки

«Голос коцурського русина сторічної давнини» йдеться про лист коцурського кравця Івана Югика, опублікований у львівському щомісячнику «Правда» за 1889 рік, де він описує звичаї своїх земляків. Стаття Р. Мизя «Знайдено нові документи про переселення русинів до Бачки» розповідає про документи 1757-1776 рр., що стосуються Руського Керестура та Коцура (Kostelnik 2002: 97, 142, 146, 149).

Низку матеріалів присвячено окремим осередкам русинсько-української діаспори у Воєводині. Так, Новому Саду присвячені «Два століття русинів у Новому Саді», Керестуру – «Сценічна адаптація життя Руського Керестура у др. пол. XIX ст. Керестурське весілля» В. Костельника і Я. Олеяра та «Монографія Руського Керестура» того ж Я. Олеяра (Довгий 1990; Керечанин 1991); Коцуру – «Хроніка Коцура» В. Більні (Більня 1990а; Більня 1990b); Митровиці – стаття М. Ляховича «Русини у Сримській Митровиці» (Kostelnik 2002: 59, 135).

Період участі русинсько-української діаспори у Другій світовій війні представлений інформацією про видані СРІУ книги «Русини та українці у національно-визвольній боротьбі 1941-45» та «Іван Сенюк-Вуйко – народний герой Югославії» (Kostelnik 2002: 120).

Серед інших історичних матеріалів часопису – спогади Ю. Шерегія про відвідини Бачки та Сриму, «Етнологічний внесок у вивчення русинів у Беркасовому», стаття Іштвана Удварі «Шевченко і бачвансько-сримські русини» (Kostelnik 2002: 30, 37, 145).

З великим ентузіазмом редакція «Нової думки» сприйняла інформацію про підготовку до створення єдиного Союзу русинів і українців Югославії та активно висвітлювала ці заходи (Kostelnik 1990; Такач 1990b). Зокрема, друкувалися повідомлення про засідання президії союзу русинів і українців Югославії, починаючи з 23 червня 1990 р., оприлюднено план співпраці Союзу русинів й українців Югославії та його регіональних підрозділів на 1991 рік (Ляхович 1991e; Такач 1990c) тощо.

Часопис також розповідав про діяльність інших організацій: про річні збори Товариства української мови, літератури і культури Воєводини (Ляхович 1991b), про створення наприкінці 1990 року у Руському Керестурі товариства «Руська матка» та дискусії навколо її ідеології (Ляхович 1991f).

На початку 1990-х Югославія ще залишалася єдиною державою, тож контакти між русинами та українцями з обидвох боків Дунаю були досить тісні. Однак сербсько-хорватська війна змінила пріоритети висвітлення подій.

Дезінтеграційні процеси в соціалістичній Югославії, що прискорилися з 1990 р., суттєво вплинули на висвітлення життя та історії воєводинських українців у «Новій думці». На час виходу № 90 (1991 р.) зв'язки між Вуковаром і Руським Керестуром вже були розірвані, і редактор Владо Костельник працював над випуском у друкарні сам. Ще кілька співробітників журналу переїхали на територію Сербії: Юліана Фурмінц до Бачки Тополі, Михайло Ляхович – до Сримської Митровиці (Kostelnik 2002: 186–187, 211–212).

9 листопада 1991 р., вже у Загребі, після переїзду редакції із Вуковару, було прийнято рішення розірвати зв'язки із друкарнею «Руське слово» у Руському Керестурі, а СРІУ РХ вийшов зі складу СРІУ Югославії (Такач 1991a).

В умовах сербсько-хорватської війни інформація про воєводинських русинів фактично зникла зі сторінок часопису і носила радше спорадичний характер. Так, у воєнному виданні «Нової думки» за 1993 р. (№ 92/93) у рубриці «Світ з нами» опубліковано листи підтримки русинів Бачки на адресу земляків з Вуковару, Петровців та Миклушевців. Надруковано відкритого листа 24 лютого 1992 р. Товариства української мови, літератури і культури Воєводини на адресу низки міжнародних організацій, югославської та сербської влади з описом страждань русинів й українців Славонії та вимогою зупинити геноцид щодо них (Терлюк 1991). У № 94/95 оприлюднено листа СРiУ Югославії президентові Югославії зупинити геноцид русинсько-українського населення з боку сербських паравійськових формувань у Східній Славонії та лист-звернення Союзу до українського президента Л. Кравчука (Kostelnik 2002: 229).

У військових обставинах русини й українці не мали можливості вести співпрацю зі співвітчизниками у Сербії та Боснії, яка до того була регулярна. У згаданих республіках примусово мобілізували русинів й українців і гнали їх, всупереч бажанню, воювати проти їхніх земляків на хорватському боці (Доповідь на XVI зустрічі національностей сусідніх країн 1991).

Загалом воєнні видання «Нової думки» згадують сербських русинів та українців майже виключно у контексті збройного протистояння у Східній Славонії. Так, часопис передрукував статтю С. Константиновича у «Руському слові» про страждання під окупацією та інформацію про збори 3 лютого 1992 р. у Новому Саді так званого «Громадського парламенту», організованого Руською маткою. На них обговорювали ситуацію та шляхи допомоги землякам з Хорватії (Константинович 1991). У № 94/95 за 1992 р. опубліковано листа неназваного читача з Воєводини про сербську пропаганду в автономному краї та зруйнований Вуковар. Там же зазначено, що активісти СРiУ Югославії під час візиту до редакції газети «Борба» скаржилися на геноцид щодо земляків за Дунаєм, побоюючись такої ж долі стосовно себе (Миливоевич 1992).

Воєнне видання № 96/97 передрукувало матеріали «Руського слова» про ситуацію в окупованих Миклушевцях, заселених переважно русинами та українцями, а також повідомило про збір мешканцями Керестура та Коцура гуманітарної допомоги для своїх земляків у Хорватії, постраждалих від війни (Такач 1992).

Водночас той же номер уперше за тривалий період подає інформацію невійськового характеру, зокрема, про мову русинів Воєводини. Наступні числа «Нової думки» публікують по одній замітці щодо земляків у Сербії, зокрема, про їхню видавничу діяльність (№ 98/99 за 1993 р.), громадських діячів (№101/102 за 1997 р.) та візит делегації до Словаччини у 1978-1979 рр. (№ 105 за 1998 р.).

Г. Такач та В. Костельник констатували, що через війну зв'язки з русинами та українцями Воєводини і Боснії були неможливі, а співробітники «Нової думки» з інших республік – недоступні (Kostelnik 2002: 230).

Лише з 2001 р. (у № 116) починають з'являтися регулярні повідомлення про життя земляків із Сербії, зокрема, співпрацю хорватських русинів та українців з русинами Воєводини («Костельникова ешень» отримана и того октобра 2001).

Поступово почало відновлюватись подання інформації різного характеру про воєводинських українців. Зокрема, на сторінках «Нової думки» на початку ХХІ ст. можна прочитати про фестиваль української культури «Калина» у Кулі, фестиваль русинської народної пісні «Ружова заградка», фестиваль культури русинів та українців Сербії та Чорногорії «Червона ружа» у Руському Керестурі, співпрацю миклушевського КПП «Яким Говля» із будинком культури у Керестурі, гастрольну діяльність театральньо-драматичної студії «Арт» РНТ «Дядя» з Руського Керестура. Розглядалися події релігійного життя у Руському Керестурі, видавнича діяльність «Руського слова», книжкові новинки тамтешніх письменників та науковців (Гаргай 2004; Горняк 2005; Дітко 2005; Ерделі 2004а; Лікар 2005b).

Як і у передвоєнний період, значну увагу приділено історичним матеріалам. Так, до 80-ї річниці заснування Союзу русинських школярів подана детальна історія створення Руського народно-просвітнього товариства у 1919 р. у Новому Саді, тогочасна дискусія про ототожнення русинів з українцями, створення та діяльність русинської молоді у Коцурі, Дюрдево, Руському Керестурі (Лікар 2005а).

Актуальним залишилося висвітлення постаті Гавриїла Костельника крізь призму його зацікавлення усіма південнослов'янськими русинами – і бачванськими, і славонськими (Лікар 2004).

Не минули увагою і спортивне життя: можемо знайти матеріали про футбольні команди «Русин» з Керестуру та «Іскра» з Коцура та інформацію про діяльність Організаційного комітету спортивних ігор населених пунктів, де проживає наша діаспора, із залученням представників Вербасу, Руського Керестура, Коцура, Дюрдева, Нового Саду (Ерделі 2004b).

Загалом слід констатувати, що «Нова думка» стала своєрідною енциклопедією-літописом життя і роботи, минулого і сучасного, просвіти і культури русинів та українців не лише Хорватії, а й Боснії та Воєводини. Варто погодитися із багаторічним редактором цього часопису В. Костельником, що «у „Новій думці“, як у дзеркалі, відображено життя русинів та українців не тільки Хорватії, а й усієї Югославії» (Kostelnik 2002: 82).

Таким чином, з часу свого заснування журнал «Нова думка» активно висвітлював такі теми воєводинських русинів та українців: історію переселення русинів та українців до Бачки та Срієму; діяльність громадських діячів на національній ниві; активність культурно-мистецьких товариств, зокрема, гастролі серед хорватських українців; створення СРІУ Югославії (новий тренд 1990 р.). Сербсько-хорватська війна різко зменшила кількість інформації про воєводинських українців на шпальтах «Нової думки», однак з початком ХХІ ст. інтерес до своїх земляків із сусідньої держави відновився.

Використана література

- Бильня, Владимир. Хроніка Коцура (VII). Нова думка 81, 1990: 38–41.
[Bil'nâ, Vladimir. Hronika Kocura (VII). Nova dumka 81, 1990: 38–41]
Бильня, Владимир. Хроніка Коцура (VIII). Нова думка 82, 1990: 37–38.
[Bil'nâ, Vladimir. Hronika Kocura (VIII). Nova dumka 82, 1990: 37–38]

- Бурда, Славко. З літопису нашого КОТ у Загребі (I). Нова думка 89, 1991: 8.
[Burda, Slavko. Z litopisu našogo KOT u Zagrebi (I). Nova dumka 89, 1991: 8]
- Гаргай, Любица. Водица – каплічка у керестурским хотаре. Нова думка 127, 2004: 32–33.
[Gargaj, Lûbica. Vodica – kaplička u keresturskim hotare. Nova dumka 127, 2004: 32–33]
- Горняк, Михайло. Обсяжно о нукашней структури руского язика. Нова думка 129, 2005: 39–40.
[Gornâk, Mihajlo. Obsâžno o nukašněj strukturі ruskogo âzika. Nova dumka 129, 2005: 39–40]
- Дітко, Лела. После Петровцох «Барон Минхаузен» и у Вуковаре. Нова думка 129, 2005: 22.
[Dîtko, Lela. Posle Petrovcoch «Baron Minhauzen» i u Vukovare. Nova dumka 129, 2005: 22]
- Довгий, Василь. Заклик пам'яти. Нова думка 84, 1990: 22–23.
[Dovgij, Vasil'. Zaklik pam'âti. Nova dumka 84, 1990: 22–23]
- Доповідь на XVI зустрічі національностей сусідніх країн. Нова думка 90/91, 1991: 28–29.
[Dopovid' na XVI zustriči nacional'nostej susidnih kraïn. Nova dumka 90/91, 1991: 28–29]
- Дудаш, Лариса. Керестурци на фестивале у Медзилаборцох. Нова думка 89, 1991: 14.
[Dudaš, Larisa. Keresturci na festivalê u Medzilaborcoch. Nova dumka 89, 1991: 14]
- Ерделі, З. Знова у Водици. Нова думка 127, 2004: 31.
[Erdeli, Z. Znova u Vodici. Nova dumka 127, 2004: 31]
- Ерделі, З. Керестурцом и коцурцом перши места. Нова думка 127, 2004: 50.
[Erdeli, Z. Keresturcom i kocurcom perši mesta. Nova dumka 127, 2004: 50]
- Керечанин, В. Позарядово добре діло автора и видавача. Нова думка 88, 1991: 20–21.
[Kerečanin, V. Pozarâdovo dobre dilo avtora i vidavača. Nova dumka 88, 1991: 20–21]
- Константинович, Стеван. Вачки Русини о нашей трагедії. Нова думка 92/93, 1991: 32.
[Konstantinovič, Stevan. Vački Rusini o našej tragediï. Nova dumka 92/93, 1991: 32]
- Костелник, Владо. Пред снованьом Союзу Русинох и Українцох Югославії. Нова думка 80, 1990: 10–11.
[Kostelnik, Vlado. Pred snovan'om Souzū Rusinoh i Ukraïncoh Ūgoslavii. Nova dumka 80, 1990: 10–11]
- «Костельникова ешень» отримана и того октобра. Нова думка 116, 2001: 28.
[«Kostel'nikova ešen'» otrimana i togo oktobra. Nova dumka 116, 2001: 28]
- Лікар, Дюро. Гавриїл Костельник. Нова думка 127, 2004: 42–43.
[Lîkar, Dûro. Gavriïl Kostel'nik. Nova dumka 127, 2004: 42–43]
- Лікар, Дюро. Организоване руской младежи, школярох и студентох. Нова думка 129, 2005: 18–20.
[Lîkar, Dûro. Organizovanê ruskoj mladeži, školâroh i studentoh. Nova dumka 129, 2005: 18–20]
- Лікар, Дюро. Отримана рочна шхадзка КУД «Яким Говля» у Миклошевцох. Нова думка 128, 2005: 22.
[Lîkar, Dûro. Otrimana ročna shadzka KUD «Âkim Govlâ» u Mikloševcoch. Nova dumka 128, 2005: 22]
- Ляхович, Михайло. Володимир Бровченко перебував у Югославії. Нова думка 84, 1990: обкл. 2.
[Lâhovič, Mihajlo. Volodimir Brovčenko perebuvav u Ūgoslavii. Nova dumka 84, 1990: obkl. 2]

- Ляхович, Михайло. Програми навчання руської і української мов виконані повністю. *Нова думка* 81, 1990: 8.
 [Lâhovič, Mihajlo. Programi navčannâ rus'koï i Ukraïns'koï mov vikonani povnistû. *Nova dumka* 81, 1990: 8]
- Ляхович, Михайло. Гастроли Струсівської капели біля Тернополя з України у Вуковарі, Сремській Митровиці, Кулі та Кучурі. *Нова думка* 86, 1991: 29.
 [Lâhovič, Mihajlo. Gastrolî Strusivs'koï kapeli bilâ Ternopolâ z Ukraïni u Vukovari, Srems'kij Mitrovici, Kuli ta Kucuri. *Nova dumka* 86, 1991: 29]
- Ляхович, Михайло. Зроблено великий крок вперед. *Нова думка* 88, 1991: 16.
 [Lâhovič, Mihajlo. Zrobлено velikij krok vpered. *Nova dumka* 88, 1991: 16]
- Ляхович, Михайло. «Крижни драги». *Нова думка* 86, 1991: 43.
 [Lâhovič, Mihajlo. «Križni dragi». *Nova dumka* 86, 1991: 43]
- Ляхович, Михайло. На святі «Берегиня» у Луцьку в Україні: вуковарці та кулянці. *Нова думка* 89, 1991: 6.
 [Lâhovič, Mihajlo. Na svâtî «Bereginâ» u Luc'ku v Ukraïni: vukovarci ta kulânci. *Nova dumka* 89, 1991: 6]
- Ляхович, Михайло. Організаційна структура пристосовується потребам. *Нова думка* 87, 1991: 5.
 [Lâhovič, Mihajlo. Organizacijna struktura pristosuuet'sâ potrebam. *Nova dumka* 87, 1991: 5]
- Ляхович, Михайло. Основана «Руска матка» у Руским Керестуре: але програмни основи одручени. *Нова думка* 86, 1991: 40.
 [Lâhovič, Mihajlo. Osnovana «Ruska matka» u Ruskim Keresture: alê programni osnovi odruceni. *Nova dumka* 86, 1991: 40]
- Мизь, Роман. Розкриті жіноче серце. *Нова думка* 82, 1990: 31.
 [Miz', Roman. Rozkrite žinoče serce. *Nova dumka* 82, 1990: 31]
- Мизь, Роман. Перша українська телевізійна передача у Воєводині. *Нова думка* 89, 1991: 7.
 [Miz', Roman. Perša Ukraïns'ka televizijna predača u Voëvodini. *Nova dumka* 89, 1991: 7]
- Миливоєвич, Ц. Пушце нас най жиєме. *Нова думка* 94/95, 1992: 23.
 [Milivoëvič, C. Pušce nas naj žiême. *Nova dumka* 94/95, 1992: 23]
- Мудри, Василь. «Шветлосц» число 1/90. *Нова думка* 81, 1990: 34.
 [Mudri, Vasil'. «Švetlosc» čislo 1/90. *Nova dumka* 81, 1990: 34]
- Мудри, Василь. «Шветлосц» число 2. Марец-април 1990 р. *Нова думка* 82, 1990: 33.
 [Mudri, Vasil'. «Švetlosc» čislo 2. Marec-april 1990 r. *Nova dumka* 82, 1990: 33]
- Нота, Володимир. Шляхом довгим, тернистим... (III). *Нова думка* 84, 1990: 11–12.
 [Nota, Volodimir. Šlâhom dovгим, ternistim... (III). *Nova dumka* 84, 1990: 11–12]
- Олеяр, Янко. 239 роки школства на руским язiku у Югославиї (XII). *Нова думка* 82, 1990: 28–29.
 [Olêâr, Ânko. 239 roki školstva na ruskim âziku u Ūgoslavii (XII). *Nova dumka* 82, 1990: 28–29]
- Олеяр, Янко. З нагоди 100-рочниці народзєня Петра Ризнича Дядї. *Нова думка* 81, 1990: 22–23.
 [Oleâr, Ânko. Z nagodi 100-ročnici narodzenâ Petra Rizniča Dâđi. *Nova dumka* 81, 1990: 22–23]
- Розгварка о рускей и украинскей култури у Новим Садзе. *Нова думка* 87, 1991: 23.
 [Rozgvarka o ruskej i Ukraïnskej kulturi u Novim Sadze. *Nova dumka* 87, 1991: 23]

- Такач, Гавриїл. Врочисте відзначення ювілею в Кулі. Нова думка 83, 1990, обкл. 3.
[Такач, Gavriil. Vročiste vidznačennâ ûvileû v Kuli. Nova dumka 83, 1990, obkl. 3]
- Такач, Гавриїл. Основи Союзу Руснацох и Українцох Югославії. Нова думка 81, 1990: 6.
[Такач, Gavriil. Osnovani Soûzu Rusnacoh i Ukraïncoh Ūgoslavii. Nova dumka 81, 1990: 6]
- Такач, Гавриїл. Перши крочаї справ заядніцтва и дїйносци. Нова думка 82, 1990: 14.
[Такач, Gavriil. Perši kročaï spram zaâdnïctva i dïjnosci. Nova dumka 82, 1990: 14]
- Такач, Гавриїл. Вельки препенки у організації роботи Союзу. Нова думка 90/91, 1991: 14–15.
[Такач, Gavriil. Vel'ki premenki u organizacii roboti Soûzu. Nova dumka 90/91, 1991: 14–15]
- Такач, Гавриїл. Миклошевска воєна хронологія (4). Нова думка 96/97, 1992: 5–9.
[Такач, Gavriil. Mikloševska voëna hronologîâ (4). Nova dumka 96/97, 1992: 5–9]
- Терлюк, Іван. Відкритий лист. Нова думка 92/93, 1991: 31.
[Terlûk, Ivan. Vidkritij list. Nova dumka 92/93, 1991: 31]
- Kostelnik, Vlado. *U bitku svojega naroda: 30 godina «Nove dumke»*. Vukovar : Savez Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, 2002.

Микола Нахирни

УКРАЇНСКА ДИАСПОРА СРБИЈЕ НА СТРАНИЦАМА „НОВЕ ДУМКЕ”

Резиме

Часопис „Нова Думка” је првобитно био издање Савеза Русина и Украјинаца Хрватске, те је активно пратио живот украјинских заједница у суседним републикама Југославије – Србији и Босни. На страницама овог периодичног издања су објављивани чланци и истраживања о историји досељавања Украјинаца на територију Војводине, њиховом културном и уметничком животу, сарадњи различитих украјинских удружења. Почетком рата деведесетих година 20. века, односи између Украјинаца који су живели у овим бившим југословенским републикама су постали отежани, што је довело до наглог пада заступљености текстова о војвођанским сународницима у „Новој думки“. Међутим, са завршетком оружаног сукоба контакти су се постепено обнављали, а у часопису су се поново појавили чланци о Украјинцима у Војводини. Од 2014. године, када је „Нова думка” постала искључиво русинско издање, интересовање за украјинске теме поново је нагло опало.

Кључне речи: Нова Думка, Војводина, Хрватска, Украјинци, Русини, публикације.

ВАСИЛЬ АНДРІЄВСЬКИЙ – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (за матеріалами його архівно-слідчої справи)

У міжвоєнний період в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія) існувала українська політична еміграція, яка створила мережу громадських організацій. Одним з провідних її діячів був Василь Васильович Андрієвський. Він належав до керівного складу українського товариства «Просвіта», Української громади в Белграді та Союзу українських організацій Югославії, брав участь в об'єднанчому русі української еміграції в Європі, неодноразово зустрічався з Головним отаманом Української Народної Республіки Андрієм Лівіцьким. Проаналізована громадсько-політична діяльність В. Андрієвського крізь призму його архівно-слідчої справи, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Ключові слова: Василь Андрієвський, радянська спецслужба, українська еміграція, Югославія.

During the interwar period the Ukrainian political immigration existed in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). The Ukrainian political immigration created the network of civic organizations. Vasyl Vasylyovych Andriyevsky was one of its prominent leaders. He belonged to the management team of the Ukrainian fellowship "Prosvita", the Ukrainian community in Belgrade and the Union of Ukrainian organizations in Yugoslavia. He also participated in the uniting movement of the Ukrainian immigration in Europe and met Andriy Livytskyi, the Chief Otaman of the Ukrainian People's Republic, on several occasions. Vasyl Andriyevsky's public-political activity is analyzed through the prism of his archive – an investigation file which is kept in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine.

Keywords: Vasyl Andriyevsky, Soviet intelligence agency, Ukrainian immigration, Yugoslavia.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. декілька сотень тисяч українців змушені були покинути Батьківщину. Вихід на еміграцію тривав з кінця 1918 р. і до початку 1920-х рр. переважно у західному та південному напрямках. Уряд УНР і більша частина Армії УНР перейшли на територію Польщі, менша – до Румунії. Багато українців, які були мобілізовані до білих армій А. Денікіна і П. Врангеля в Україні, евакуювалося з південноукраїнських портів, Криму та Північного Кавказу транзитом через Константинополь до балканських країн, Північної Африки та на острови в Егейському морі або безпосередньо до Болгарії, Румунії та Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Із Західної Європи через Балкани прямували додому військовополонені колишніх російської й австро-угорської армій. Дехто з них не зміг або не захотів повернутися в Україну, залишившись у регіоні. У КСХС проживала ще й українсько-русинська громада, яка переселилася туди ще за часів Австрійської й Австро-Угорської імперій.

Не всі емігранти з України у складі білих армій вважали себе українцями. Велику частину з них складала так звані «малороси», які, визнаючи за собою особливість у мові та культурі, не виокремлювали себе від Росії взагалі та російської еміграції зокрема. Набагато менша частина емігрантів з колишньої Російської імперії, яка потрапила до КСХС, вважала себе українською політичною еміграцією. Це емігранти, які були політично вмотивованими, ідеологічно визначеними, організаційно структурованими та сповідували ідею незалежної української державності у будь-якій її формі. Тобто вони належали до певних політичних партій, організацій, рухів чи політичних середовищ або були їх прихильниками (симпатиками), сповідували ідеї республіканізму або монархізму, лібералізму, консерватизму або націоналізму тощо, брали участь у житті громадських організацій еміграції та виступали за відновлення суверенної і незалежної України.

Одним із провідних діячів української політичної еміграції в Югославії був Василь Васильович Андрієвський. І хоча його прізвище неодноразово згадувалося в науковій літературі з історії української еміграції в Югославії (Козлітін 1996; Власенко 2011; Власенко 2012; Власенко 2016; Власенко 2017; Гула 2018; Власенко 2019; Власенко 2020), але окремих праць про емігрантський період його життя не було. Лише нещодавно на сторінках журналу «Сумська старовина» була опублікована робота про участь В. Андрієвського в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (Власенко, Курінної 2021).

Після звільнення Сербії від німецьких окупантів восени 1944 р. силами Національно-визвольної армії Югославії, червоної та болгарської армій радянська спеціальна служба СМЕРШ («Смерть шпионам») почала виявляти колишніх, нинішніх і потенційних ворогів – українських та російських емігрантів. Щодо одних емігрантів, особливо колишніх військових, здійснювалося пришвидшене слідство, засудження (без доказів і показань свідків) та розстріл. Це відбувалося наприкінці 1944 р. А в 1946–1947 рр. радянська спецслужба намагалася дотримуватися хоча б елементарних процесуальних дій. Тоді заарештовували переважно цивільних. Слідство спочатку проводили в Югославії, потім заарештованих відправляли до СРСР, де відбувався суд (військовий трибунал) і здійснювалося покарання (певні терміни ув'язнення).

Восени 1946 р. до рук радянських спецслужб потрапив і В. Андрієвський. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається його архівно-слідча справа (ГДА СБУ). Саме тому автор поставив собі за мету розкрити громадсько-політичну діяльність Василя Васильовича Андрієвського в Югославії крізь призму матеріалів його архівно-слідчої справи.

Зі справи випливає, що В. Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. у с. Рожнівка тогочасного Борзнянського повіту Чернігівської губернії, нині Ічнянського району Чернігівської області. Його батько – Василь Трохимович був відомим в Україні громадським діячем, журналістом, членом «Братства тарасівців», чернігівських «Громади» та «Просвіти». Василь Васильович здобув середню освіту, працював агрономом. Під час Української революції 1917–1921 рр. брав участь у чернігівських губернських і повітових українських з'їздах, належав до українських громадських комітетів та «Селянської спілки», що перебувала під впливом Української партії соціалістів-революціонерів, 1918 р. був комісаром

Борзнянського повіту, інструктором-організатором Української Центральної Ради у Сосницькому повіті, засновником загонів «Українського вільного козацтва», у січні 1919 р. працював в інституціях, які забезпечували діяльність Конгресу трудового народу в Києві. У лютому 1919 р. виїхав до Західної України, далі – до Будапешта, потім – Італії, сподіваючись звідти потрапити до Австралії. У місті Рієка (Фіуме) був заарештований італійською владою, півтора місяці перебував у в'язниці міста Трієст, а потім депортований до КСХС. Спочатку жив у Словенії, з 1921 р. – у сербському містечку Валево (*Ваљево*), де працював на складі у фірмі інженерів Цайса і Майзла (будівництво залізниці *Ваљево – Осечина – Лозница*), з 1923 р. – в Белграді. Працював у фірмі з будівництва залізниці, 1926-1939 рр. – у туристичній фірмі «Путнік» (вул. Коларчева, 1). Під час Другої світової війни проживав у Белграді, Берліні, Кенігсберзі. На момент арешту перебував у Бая-Луці (Боснія), мав статус особи без громадянства, був одружений з Мілевою Георгіївною Андрієвською (ГДА СБУ: 6–7, 15–17, 56–66). У справі є довідка про те, що обряд вінчання відбувся 2 листопада (20 жовтня за ст. ст.) 1939 р. у храмі святого архангела Михаїла м. Земун (нині в межах Белграда). Наречена була з роду Васіч, за першим шлюбом Демиденко. Свідками виступили українські емігранти інженер Борис Козиренко та торговець Микола Міхно. Після одруження молодята мешкали в Белграді у будинку по вул. Бранічевській, 21. Соціальний статус В. Андрієвського на той момент – торговець, його дружини – домогосподарка (ГДА СБУ: 185).

З численних допитів, що тривали з 21 жовтня 1946 р. і до 13 березня 1947 р., дізнаємося про широку і різноманітну громадсько-політичну діяльність В. Андрієвського в Югославії. Він належав до низки емігрантських громадських організацій. Так, у 1926 р. був одним із засновників в Белграді філії Українського товариства «Просвіта» (УТП) та перетворення її на централю, оскільки тоді до югославської столиці переїхало чимало членів правління на чолі з Іваном Будзем і кількість членів УТП белградської філії перевищувала число членів загребської централі у декілька разів. З того часу офіс УТП перебував у Белграді. В. Андрієвський належав до управи Товариства (секретар), сприяв здійсненню ним різноманітних культурних заходів. Але через прихильність голови управи І. Будзя до керівництва ЗУНР взагалі та Є. Петрушевича зокрема серед керівного складу УТП почалися непорозуміння (ГДА СБУ: 31–31зв).

У 1928 р. В. Андрієвський разом з частиною членів УТП, які симпатизували Уряду УНР в еміграції, вийшов з нього, заснувавши Українську громаду (УГ) в Белграді. Ще у 1926–1928 рр. він листувався з провідними діячами уенерівського руху Іларіоном Косенком та Олександром Шульгиним, які проживали в Парижі. Звідти отримав зразок статуту УГ (ГДА СБУ: 32). В. Андрієвський не тільки належав до її управи, але й очолював її у 1932–1939 рр. У 1928 р. через О. Шульгіна налагодив листовно зв'язок із представником військового міністра УНР на Балканах (Болгарія, Югославія) і в Туреччині підполковником Василем Філоновичем, який підтримував Громаду організаційно, матеріально та порадами (ЩДАГО: 43; ГДА СБУ: 32–32зв, 34). Василь Васильович як один з керівників УГ організував такі акції, як відзначення національних і державних свят (Шевченківські дні, День Незалежності України, Акт Злуки УНР і ЗУНР тощо), показ театральних вистав, концертів, вечорниць, літературних ве-

чорів, панахид, академій (урочисті зібрання) з нагоди ювілеїв історичних подій чи постатей тощо.

Василь Васильович був причетний до об'єднаного емігрантського руху під егідою Уряду УНР в еміграції. Він взяв участь у I Конференції української еміграції, що відбулася у червні 1929 р. в Празі, де виголосив доповідь про становище українських емігрантів в Югославії. Там же безпосередньо познайомився з О. Шульгиним, І. Косенком та іншими діячами уенерівського руху. Під час роботи конференції її учасники, зокрема й В. Андрієвський, зустрілися з Головним отаманом УНР Андрієм Лівіцьким, який спеціально на декілька днів прибув до Праги. Зауважимо, що на одному з допитів Василь Васильович помилково вказав на участь у конференції української еміграції, яка відбулася 1932 р. в Празі (ГДА СБУ: 35–36). Насправді йшлося про I Конференцію 1929 р. В. Андрієвський свідчив також, що з міністром закордонних справ УНР в еміграції О. Шульгиним він мав ще одну зустріч у 1932 р., коли той через Белград прямував до Софії на відкриття пам'ятника М. Драгоманову (ГДА СБУ: 17–18, 33–33зв).

В. Андрієвський брав участь і в об'єднаному русі української еміграції в Югославії. У 1932 р. відбувся з'їзд, учасниками якого були представники українських громад Белграда, Великого Бечкерєка, Смедерева, філії УТП в Новому Саді, які орієнтувалися у своїй діяльності на Уряд УНР в еміграції. Було засновано Союз українських організацій Югославії. До його управи обрали і Василя Васильовича (ГДА СБУ: 92, 118).

З допитів випливає, що В. Андрієвський виявив себе і на ниві журналістики та літературної творчості. У 1912–1914 рр. публікувалися його оповідання на сторінках київських часописів «Огни» та «Маяк», під час Української революції 1917–1921 рр. – статті у «Черниговской земской газеті» та журналі «Муравейник-Кочашина», першій половині 1920-х рр. – львівській газеті «Діло» (також у 1928–1939 рр.), празькому журналі «Нова Україна» (редактори В. Винниченко та М. Шаповал), 1926–1927 рр. – журналі «Наша бесіда» (Львів), 1926–1929 рр. – часописі «Світ» («Сьвіт», Львів), у 1930-х рр. – львівських журналах «Нові шляхи» та «Чар зілля». Друкувався під псевдонімами «Юрась», «В. Некрашевич», «Василь Некрашевич», «Анський», «Анський», «В. Анський» або без підпису. На початку 1930-х рр. він написав комедію на 1 дію «За кулісами театру» (В. Некрашевич), яку аматорська трупа при УГ в Белграді періодично представляла українському і сербському глядачу (Українська 1930: 30; Товариські 1937: 27), а 1932 р. у львівському видавництві «Русалка» вона була надрукована.

Після налагодження відносин з провідними діячами уенерівського руху та представником військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині розпочалася тривала співпраця з редакцією друкованого органу Уряду УНР в еміграції паризького тижневика «Тризуб» (ГДА СБУ: 30зв, 32). Побачило світ кілька його праць про діяльність Української громади, Союзу українських організацій Югославії в Белграді, української театральної трупи, взаємини з російською еміграцією в Югославії, події на Закарпатті у березні 1939 р. Ця інформація підтверджується публікаціями на сторінках «Тризуба» під псевдонімом «В. Анський» та криптонімами «А.», «В. А.» таких статей, як «Відкриття

Української громади в Білгороді» (1928, Ч. 50), «*Українська театральна справа в Білгороді*» (1930, Ч. 43), «*З'їзд Союзу українських організацій Югославії*» (1936, Ч. 37), «*Дяка і сором*» (1932, Ч. 47), «*Тернистим шляхом*» (1938, Ч. 46), «*Події й настрої в зв'язку з ними*» (1939, Ч. 16), а також короткими повідомленнями з підписом або без нього у рубриці «*Хроніка. Югославія*». Стаття «*З українського життя в Югославії*» та кілька повідомлень В. Андрієвського були опубліковані у журналі «*Гуртуймося*», який видавався В. Філоновичем спеціально для українських емігрантів у балканських країнах (ГДА СБУ: 52-55). Машинописний варіант статті міститься в архівно-слідчій справі (ГДА СБУ: 139-142).

Під час німецької окупації Сербії В. Андрієвський працював службовцем у продовольчому магазині. На початку червня 1941 р. в Белграді з ініціативи Л. Богунця й І. Будзя та дозволу німецької влади відбулася нарада кількох українських емігрантів, на якій було відновлено Українське товариство «*Просвіта*». В. Андрієвський погодився увійти до складу його управи, виконував обов'язки бібліотекара, але великої активності у роботі УТП не виявив. У жовтні 1941 р. з Берліна до Белграда прибув український письменник Юрій Косач, який, за завданням німців, організував українську редакцію радіо (відділ радіопропанди), яка була складовою Міжнародного німецького радіо («*Інтеррадіо*») під егідою Міністерства преси і пропаганди. До її складу увійшли Мар'ян Тумір, Євбезій Черський, Володимир Вільковський, пізніше – доктор Возняк. Запросили і В. Андрієвського, який серед них найкраще володів українською мовою. Погодився на це з кількох причин. По-перше, сподівався на допомогу німців у справі відновлення української державності, по-друге, не хотів вступати до «*Русского охрального корпусу*», по-третє, через матеріальні нестатки. Працював коректором та редактором текстів, які ретранслювалися на радіо. Згодом редакцію підпорядкували відділу «*Венета*» («*Веннета*») Міністерства преси і пропаганди. У лютому 1942 р. редакцію передислокували до Берліна, потім – до Кенігсберга, далі – знову до Берліна (ГДА СБУ: 38зв–41).

Влітку 1943 р. за завданням німецького відділу пропаганди В. Андрієвський разом з керівником української редакції Миколою Лівичьким (син Андрія Лівичького) відбув у відрядження до Вінниці для здійснення радіорепортажів з розкопок місця розстрілів жертв більшовицького терору. По дорозі в Україну вони відвідали у Варшаві А. Лівичького, з яким Василь Васильович мав бесіду. Йшлося про можливість чи неможливість відновлення української державності за допомогою німців. Головний отаман УНР, на думку В. Андрієвського, не вірив у те, що німці підуть назустріч українцям у цій справі. Перебування в Україні (Київ, Вінниця) тривало декілька днів (ГДА СБУ: 18–22, 26, 41–42зв). Втретє В. Андрієвський зустрівся з А. Лівичьким наприкінці 1944 р. в Берліні, коли Головного отамана УНР німці викликали для переговорів щодо об'єднання всіх українських сил та співпраці з генералом Власовим (ГДА СБУ: 36, 41–45).

У червні 1945 р. В. Андрієвський повернувся до Белграда, звідти переїхав до Бая-Луки, де у лютому 1946 р. взяв участь у створенні громадської організації «*Народна рада*» («*Українська народна рада*»). Його обрали секретарем управи. Був одним з організаторів Шевченківського свята у Бая-Луці, на якому виступали представники хорватського товариства «*Напредак*», сербського

товариства «*Просвета*», чехословацького «*Одбору*» та редакції місцевої газети «*Глас*». Але наприкінці травня 1946 р. «*Народна рада*» була заборонена. Тоді місцеві українці створили нову організацію під назвою «*Згода*» (“*Sloga*”), статут якої написав В. Андрієвський. Він же брав участь у культурних акціях цього товариства (ГДА СБУ: 23–24, 185).

Внаслідок арешту у грудні 1946 р. громадська діяльність В. Андрієвського припинилася. 7 квітня 1947 р. військовий трибунал Українського округу МВС засудив його до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Подальша доля В. Андрієвського автору невідома. У 1991 р. в Україні його реабілітували.

Отже, архівно-слідча справа Василя Васильовича Андрієвського є важливим джерелом не тільки щодо його біографії та громадсько-політичної діяльності, але і з історії української політичної еміграції в Європі взагалі та Югославії зокрема. Загалом наведені у справі дані є репрезентативними і релевантними, але у показах підозрюваного зустрічаються неточності щодо дат окремих подій і прізвищ певних персоналій. Перспективними, на думку автора, є дослідження подальшої (після ув’язнення) долі В. Андрієвського.

Використана література

- Власенко, Валерій. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»). Київська старовина 1, 2011: 123–136.
- [Vlasenko, Valerii. Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkooho «Tryzuba»). Kyivska starovyna 1, 2011: 123–136]
- Власенко, Валерій. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). Величина малих язичких, книжєвних, культурних и историйських традициjah: зборник радова. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012: 95–105.
- [Vlasenko, Valerii. Shevchenkivski sviata mizhvoiennoi ukrainskoii emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy paryzkooho tyzhnevuka «Tryzub»). Veličina malih jezičkih, knyževnih, kulturnih i istorijskih tradicijah: zbornik radova. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012: 95–105]
- Власенко, Валерій; Гузун, Вадим. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. Сумська старовина XLVIII, 2016: 25–49.
- [Vlasenko, Valerii; Huzun, Vadym. Natsionalno-demokratyчне seredovyshe mizhvoiennoi ukrainskoii emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy. Sumska starovyna XLVIII, 2016: 25–49]
- Власенко, Валерій. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період. Поповић, Лjudмила (уредник). Украјинистика и словенски свет. Београд: Филолошки факултет, 2017: 436–446.
- [Vlasenko, Valerii. Hromadski orhanizatsii ukrainskoii emihratsii v Serbii u mizhvoiennyi period. Popović, Ljudmila (urednik). Ukrajinistika i slovenski svet. Beograd: Filološki fakultet, 2017: 436–446]
- Власенко, Валерій. Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою. Україна дипломатична ХХ, 2019: 132–140.

- [Vlasenko, Valerii. Mizhvoienna ukrainska politychna emihratsiia v Yuhoslavii: vidnosyny z vladoiu. Ukraina dyplomatychna XX, 2019: 132–140]
- Власенко, Валерій. Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії. Русинистичні студії 4, 2020: 23–37.
- [Vlasenko, Valerii. Teatralne mystetstvo v seredovyshchi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii. Rusinistični studii 4, 2020: 23–37]
- Власенко, Валерій; Курінної, Олександр. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського). Сумська старовина LVIII, 2021: 18–24.
- [Vlasenko, Valerii; Kurinnoi, Oleksandr. Vasyl Vasylovych Andriievskiyi v Ukrainkii revoliutsii 1917–1921 rr. na Chernihivshchyni (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Vasyliia Andriievskoho). Sumska starovyna LVIII, 2021: 18–24]
- Гула, Оксана. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві КСХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918–1941 рр.). Часопис української історії 37, 2018: 30–38.
- [Hula, Oksana. Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi KSKhS/Iuhoslaviia yak chynnyk zberezhenia natsionalnoi identychnosti (1918–1941 rr.). Chasopys ukrainskoi istorii 37, 2018: 30–38]
- Козлітін, Володимир. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.). Українська діаспора 9, 1996: 52–69.
- [Kozlitin, Volodymyr. Ukrainski hromadski orhanizatsii v Yuhoslavii (20–30-ti rr. XX st.). Ukrainska diaspora 9, 1996: 52–69]
- Товариські вечерниці. Тризуб 47, 1937: 27.
- [Tovaryski vechermytsi. Tryzub 47, 1937: 27]
- Українська вистава. Тризуб 18, 1930: 30.
- [Ukrainska vystava. Tryzub 18, 1930: 30]

Джерела

- Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 1, спр. 73081 фп.
[Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 73081 fp.]
- Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 2, спр. 262.
[Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 269, op. 2, spr. 262]

Валерій Власенко

ВАСИЛЬ АНДРИЈЕВСКИ – ЈАВНИ И ПОЛИТИЧКИ АКТИВИСТА
УКРАЈИНСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ
(на основу материјала архивског и истражног досијеа)

Резиме

Чланак је посвећен јавној и политичкој личности, украјинском писцу и публицисти, пореклом из Черниговске области (Украјина), Васиљу Васиљевичу Андријевском. Током Украјинске револуције 1917–1921. био је приморан да напусти отаџбину и 1919. нашао се у Италији (Ријека, Трст), где је ухапшен, оптужен за бољшевизам, а потом депортован у Краљевину СХС (Југославија). Андријевски је скоро четврт века живео у Београду, где се истакао као јавна личност. Своју делатност усмеравао је према Влади Украјинске Народне Републике у егзилу. Био је члан руководства локалне подружнице украјинског друштва „Просвита“, украјинске мањинске заједнице и Савеза украјинских организација Југославије, учествовао је у покрету уједињења украјинске емиграције у Европи, више пута се састајао са Главним отаманом Украјинске Народне Републике Андријем Ливицким, објављиван је у украјинској емигрантској штампи и часописима Западне Украјине. Његови књижевни и публицистички радови објављивани су под псеудонимом Васиљ Некрашевич, В. Некрашевич, В. Ански, као и под иницијалима А. В., на страницама таквих периодичних издања као што су *Триzub* (Париз), *Гуртуймося*, *Нова Украјина* (Праг), *Діло*, *Світ* (Лавов) и др. Убрзо по завршетку Другог светског рата преселио се у Бању Луку, где је такође учествовао у јавном животу локалне украјинске заједнице. Године 1946. ухапсили су га представници совјетске специјалне службе СМЕРШ („Смрт шпијунима“), који су га накнадно осудили на 10 година затвора у совјетским логорима. Даља судбина Андријевског је непозната. Чланак је заснован на материјалима његовог архивског и истражног досијеа који се чува у Секторском државном архиву Службе безбедности Украјине.

Кључне речи: Васиљ Андријевски, совјетска специјална служба, украјинска емиграција, Југославија.

СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЇ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ ПЕРЕСЕЛЕННЯ У ГРОМАДІ БОСНІЙСЬКО- СЛАВОНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ УКРАЇНЦІВ БОСНІЇ І ВОЄВОДИНИ ХХ СТ.)

Відзначення ювілею є міцним ідеологічним інструментом у процесі становлення національної ідентичності. Протягом ХХ століття українці на теренах країн (колишньої) Югославії заснували традицію відзначення ювілею переселення, яка зберігається до наших днів. Можливість відзначення цього ювілею залежала від політичних обставин, у яких мешкали представники діаспори. Традицію досліджено на основі періодичних видань українців у Боснії та Воєводині.

Ключові слова: ювілей, переселення, українська діаспора, Югославія, преса, ідентичність.

The celebration of an anniversary is a strong political tool in the process of formation of national identity. During the twentieth century, the Ukrainians in the countries of (the former) Yugoslavia established a tradition of celebrating the commemoration of resettlement, which persists to this day. The possibility of celebrating this anniversary depended on the political circumstances in which the diaspora lived. The tradition has been studied on the basis of periodicals of the Ukrainians in Bosnia and Vojvodina.

Keywords: commemoration, anniversary, migration, Ukrainian diaspora, Yugoslavia, press, identity.

Ювілей, як «річниця якоїсь знаменитої події, життя й діяльності визначних осіб» (Мельничук 2012: 518), відіграє важливу роль у культурно-політичному житті будь-якого сучасного суспільства. Це поняття частково втратило оригінальне значення – *Jubilaеus annus*, рік відпущення гріхів – і набуло міцної соціально-політичної функції. У сучасному суспільстві ювілеї стали ідеологічним інструментом держав або соціальних угруповань і виконують важливу соціально-політичну функцію у процесі становлення національної ідентичності (Ankersmit 2002; Hobsbawm 1983). В Україні про важливість ювілейних заходів свідчить відповідна законодавча база, зокрема Указ Президента України № 1583/99 від 17/12/1999 Про впорядкування відзначення пам'ятних дат.

Ювілеї історично відігравали важливу функцію у процесі становлення ідентичності також на периферії українського національного масиву. Наприклад, для русинів Буковини важливою подією стало відзначення 25-річчя літературної діяльності Юрія Федьковича у 1886 році. Тоді мовознавець Степан Смаль-Стоцький зауважив, що зрозуміти важливість такого заходу можуть лише «люди зь цѣлковито выобразованымъ почутьемъ народнымъ, люди, що прийшли вже до самопознання народного, що стрясали зь себе оковы духово-

го рабства, на котрых видно слѣды поступу и признаки свободнѣйшого вѣку; однимъ словомъ: люди, одродивши ся національно. [...] Тому-то у насъ сегодня велике, превелике народне свято – праздникъ національного одродженя буковинсько-русского народа» (Старик 2009: 134).

На сьогодні є усталеною думка, згідно з якою буття української громади галицького походження у Боснії розпочалося 1890 року, у Славонії – 1900 року. Поява традиції відзначення відповідних ювілеїв є наслідком тривалого процесу самоусвідомлення, що залежав від епохи та соціально-політичного оточення діаспори. У цьому дослідженні розглянуто еволюцію цього питання на сторінках української публіцистики в Югославії в XX столітті (до друку подається скорочений варіант).

На Великдень 1933 року для українських переселенців з Галичини почала виходити газета «Рідне слово», що мала релігійну, культурно-історичну, господарську, політичну тематику; редактором газети був священник галицького походження о. Михайло Фірак; газета виходила до 1941 року. У першому номері, у статті «Українські оселі в Югославії», розміщено інформацію про дату переселення: «перед 40 літ почали наші люди переселюватись з Галичини до Босни і Славонії»; зазначено, можливо помилково, що до Славонії «зачали наші люди приїздити з Галичини теж перед 50 літ» (Фірак 1933: 2). Інформація про відзначення культурних та релігійних ювілеїв була послідовно присутня на сторінках видання, утім не йшлося про відзначення дати міграції до Югославії.

Першу згадку про ювілей переселення містить «Ювілейний календар» на 1940 рік (редактор Михайло Фірак):

«Дві небуденні річниці, два значні ювілеї¹, історичної ваги для українців в Югославії, спричинили видання цієї книжки – календаря на 1940-вий рік.

Перше: в 1940 році минає сорок літ з того часу, як перші наші переселенці забрали за землею та за кращими умовами життя, чого не було в ріднім краю – в Галичині, до цих країв і осілись на горбах північної Босни та на узгір'ях південної Славонії» (Від редакції 1940: 20).

Ювілей 40-річчя переселення, зауважують редактори, накладав на громаду обов'язки, зокрема на представників нової генерації:

«Перегляд цих змагань, цього розвою та поступу, а теж підсумок сучасного стану, що подаємо в цій книжці, повинні пригадати старшим поколінням минуле та збудити в них почуття радості й гордості, а молодшим послужити дороговказом, як треба продовжати в майбутньому, щоб українці в Югославії стояли в усьому поруч усієї Нації» (Від редакції 1940: 20).

В опублікованій у «Календарі» статті о. Олександра Біляка також подано інформацію про міграційний рух та визначено дату його початку: «Перші переселенці, переважно поодинокі родини, приїзять коло 1890. р. до Босні»; автор також зазначає: «Численна колонізація йшла від 1900 р. далі та тривала десь аж до 1913. р.» (Біляк 1940: 37). Отже, датою переселення вважали дату численнішої міграції.

У повоєнний період умови існування української громади в Югославії були скрутними з економічних та політичних причин. Югославсько-радянський кон-

¹ Другою ювілейною датою було 25-річчя висвячення єпископа Д. Няраді.

флікт 1948 року ускладнював контакти українців з національним материком. Численні українці вимушені були переселитися з Боснії до Воєводини, аби уникнути голоду та репресій. Це нове переселення хоча й гарантувало мінімальну економічну стабільність, але разом з тим руйнувало усталені соціальні зв'язки й територіально віддаляло й без того розпорошену громаду. Мине два десятиліття по закінченні війни, поки українці у Воєводині побачать перші перспективи культурно-освітнього розвитку. У таких умовах питання відзначення ювілею переселення знов стане актуальним вже за часів тимчасової політичної відлиги у другій половині 60-х років.

У 1966 році провідний культурний діяч о. Роман Мизь на сторінках «Літературного слова» (додаток до газети «Руске слово») писав про необхідність заснування українського музею, оскільки «200-річний побут Українців у Бачці й Сремі, та 70-літний побут у Босні й Славонії полишив за собою матеріальні й духовні пам'ятки про це» (Мизь 1966: 15). А 22 вересня 1967 року в газеті «Руске слово» опубліковано статтю цього автора «70-ліття переселення» («Напередодні великого ювілею»), у якій обґрунтовано дату переселення та мотивовано необхідність його відзначення. Зазначено, що «майже неможливо ствердити рік прибуття першої української родини до Боснії», однак прибуття сезонних працівників до містечка Завидовичі (Zavidovići) у 1890 році, як і ще раніше прибуття українських державних службовців до Сараєва, не можна було вважати початком еміграції, оскільки мігранти згодом поверталися до батьківщини або асимілювалися до місцевого. Роман Мизь стверджує, що суто інформацію «архівальних документів у архіві римокатолицької єпархії у Бая Луці, та грекокатолицької в Кріжевцях» та історичні записи Йосипа Гродського, згідно з якими перші родини прибули до Прњавора 1889 року, слід вважати початком переселення. Цікавою є семантика ювілейної події, яку автор визначає як «наше народне ювілейне свято»: тут спостерігаємо проекцію минулої події на теперішній час («Ми маємо обов'язок віддати уклін і згадати цих піонерів переселення і будівельників нашого нинішнього життя»), повернення теми обов'язку зберегти історичну спадщину («[...] годиться улаштувати й центральне свято та цей ювілей відзначити споминами загальною і тривкою вартості. Такими споминами загальною і тривкою вартості, являється видання історичної публікації про переселення українців до Боснії та життя цих наших піонерів, відтак поставлення пам'ятника українській родині в Прњаворі»). Свято мала б фінансувати громада, і заклик до жертвовності набуває сакрального значення: «Якраз ця жертва, грошовий даток кожного нашого громадянина, включно зі шкільною дитиною, буде не лише символічна, але й дійсна подяка і уклін піонерам нашого переселення і перших років життя у новій вітчизні».

Громада формально готувалася до відзначення, серед пріоритетів значилися «урочисти позначування 70-річчя переселювання українців у Боснії» (Т[ерлюк] 1967). І все ж, підготовку відзначення важко визнати справою цілої українсько-боснійської громади: у одній зі статей зазначено, що існували організаційні й фінансові проблеми та що про організацію святкування дбала лише частина громади: «Ускладненість проблематики полягає й у тому, що цих вісім общин цього регіону кожна по-своєму ставиться не лише до ювілею українців, але взагалі до вирішування проблем із культурного життя національностей» ([Терлюк] 1968: 8). Стаття свідчить про наявність кризи ідентичності в широких верствах

громади, що було пов'язано із загальним критичним, поневоленим станом світового українства. Складається враження, що почуття перспективності, необхідне для відзначення ювілею, відчували лише нечисленні представники інтелігенції.

У статті Романа Мизя від 11 жовтня 1968 року набагато більше уваги приділено концепції ' нової вітчизни ': «Відзначаючи ювілей сімдесятої річниці поселення до Боснії, ми всю увагу присвячуємо історичному шляху цієї горстки нашого народу, котра вже три чверті століття живе у своїй новій вітчизні» (Мизь 1968: 8). Щодо дати переселення нагадаємо, що саме в цей період знайдено лист о. М. Кіндія від 1911 року в церкві у м. Козарац (Kozarac), у якому священник писав «про русько-українську громаду, що виемігрувала з Галичини в роках 1890 — до нинішнього дня» (Мизь 1969: 85). І все ж, Роман Мизь наполягає на даті переселення 1898 року і так це аргументує:

«Перші родини наших селян прибули до Боснії, переважно в околиці Козарця, 1890 року, як про це свідчить записка знайдена у замуrowаній пляшці в стіні козарецької церкви. Вісім років пізніше, в 1898 р. напливає до Боснії велике число нашого селянства і насамперед поселяються у Прняворі, а звідти до Камениці, Старої Дуброви, й інших сіл. [...] Як раз цю останню дату, 1898 рік, взято як рік нашого поселення до Боснії, бо від цього часу українці в цих краях не є поодинокі особи, але окрема етнічна група, яка має свою культуру, свої вимоги й потреби. Натомість незамітних одиниць, яких уряд нічим не відрізняв від іншого боснійського населення, тепер вже тут один малий народ, котрий зветься – міграція. Ця етнічна група й сьогодні живе на цій землі. Нині не вживаємо більше слова – економічна міграція, але, на підставі нашої Конституції – югославська народність. Ця назва не є лише вдала юридична формуляція, але реальна оцінка нашого стану й наших почувань» (Мизь 1968: 8).

Очевидним є факт релігійної (і соціальної) консолідації колишніх колоністів, який перетворив 'поодиноких осіб' на 'етнічну групу' – саме цей факт визнано початком буття громади. Важливими є ствердження про те, що українці на цьому етапі почували себе суто югославською народністю. Наскільки б не були політично обумовленими ці висловлення Романа Мизя, в них спостерігаємо критику дійсного стану речей, занепокоєння асиміляційними процесами: «Принесені і вже трохи пережиті надбання уступили місце сучасній югославській культурі. [...] На підставах власної культури розбудовується загальноюгославська культура з своєю різноманітністю. І ми надаємо до неї свій внесок, але рівночасно не зростаємо з своєю власною культурою таким же темпом» (Мизь 1968: 8).

В українській пресі регулярно публікувалися згадки про інші ювілеї: дати велетнів української літератури, річниці українських радіопередач і товариств, югославські політичні ювілеї тощо. Натомість, у разі відзначення ювілею переселення йшлося про інакшу, більш знакову подію, про зв'язок із територією походження, тобто про концепцію, що погано сполучалася з югославською концепцією інтегрального унітаризму.

Після тимчасового пожвавлення культурно-освітньої діяльності українців наприкінці 1960-х років, надійшла фаза занепаду. Зі згадок про 80-річчя переселення можемо навести лише статтю о. Ігоря Мизя, у якій відзначення

ювілею було нібито під питанням: «Мабуть у наступному році будемо відзначати цей ювілей». У дописі підкреслена відокремленість і самотність громади: «Тривким слідом за людиною і за цілим народом лишаються їх здобутки й осягнення. Подібно буває і з відтинками народу, які опинилися відокремлені від свого материка й остали залишені на власних своїх силах» (Мизь 1977: 3). Критичні зауваження до 90-річчя українців у Югославії висловлює журналіст І. Терлюк: «Не можна назагал стверджувати, що про майже 90-річне проживання українців, тобто галицьких переселенців на югославській землі, нічого не писано, але так само можна сказати, що все те, що до того часу у нас написано не можна назвати історією» (Терлюк 1984: 1).

Ситуація кардинально змінюється за часів поступової демократизації наприкінці 1980-х років. Святування сторіччя переселення українців з Галичини до Югославії призначено, без додаткових обґрунтувань, на 1990-й рік: «Наступного року прийдеться відзначати сторіччя переселення українців на югославські землі. [...] Перша масовіша міграція галицьких переселенців до Боснії починає саме з 1890-им роком, [...]» (Терлюк 1989). Протягом 1990-го року на сторінках «Додатку на українській мові» опубліковано чимало статей, присвячених потребі належного відзначення ювілею переселення і організаційним фазам цієї події. 1990-й рік визначено 'ювілейним роком' (Терлюк 1990б: 2). Організація ювілею увійшла до програм центральних новозаснованих організацій українців Югославії — Товариства української мови, культури і літератури (1989) і Союзу русинів і українців Югославії (1990) (Терлюк 1989: 2; 1990а: 1). Вже не йшлося про боротьбу за право і можливість влаштувати відзначення, а суто про працю з реалізації відповідного заходу.

17–19 серпня 1990 року у Пнряворі запроваджено головне ювілейне свято. Дмитро Павличко з трибуни визнав громаду невід'ємною частиною світового українства й зауважив: «[...] якщо ми будемо знати, що ця гілка нашого народу усохла, якщо ми будемо знати, що цей палець нашого народу кимось обрубаний – нам це буде боліти». Україна, що сподівалася стати незалежною державою, високо оцінила століття культурної праці переселенців. Святування стало довгоочікуваною проєкцією в майбутнє, тобто було спрямовано не лише на збереження спадщини, але й на новий культурно-національний розвиток: «Наше ювілейне свято залишило міцне враження, що є чим пишатися, що перед нами починається друге століття проживання на цих просторах» (Терлюк 1990б: 2). Відзначення століття переселення було першим повноцінним святкуванням ювілею й ознаменувало завершення процесу становлення цієї важливої традиції.

Використана література

- Біляк, Олександр. «Українці в Босні й Славонії». [У:] Ювілейний Календар. Дервента, 1940: 37–48, 100–106.
 [Bilyak, Oleksandr. «Ukrayintsi v Bosni y Slavoniyi». [U:] Yuvileynyy Kalyendar. Derventa, 1940: 37–48, 105–106]
 «Від редакції». [У:] Ювілейний календар. Дервента, Йосип Лай, 1940: 20.
 [«Vid redaktsiyi». [U:] Yuvileynyy kalyendar. Derventa, Yosyp Lay, 1940: 20]

- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови (О. С. Мельничук гол. ред.) т. 6, Київ: Наукова думка, 2012: 518.
- [ESUM: Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (O. S. Mel'nychuk hol. red.). t. 6, Kyuiv: Naukova dumka, 2012: 518.]
- «Здійснення давніх бажань». Руске слово. Додаток на українській мові 25.05.1990: 1. [«Zdiysnennya davnikh bazhan'». Ruske slovo. Dodatok na ukrayins'kiy movi 25.05.1990: 1]
- Мизь, Роман. «Як зберегти позитивні здобутки нашого минулого?» Руске слово. Додаток на українській мові 14.10.1977: 3.
- [Myz', Roman. «Yak zberehty pozytyvni zdobutky nashoho mynuloho?» Ruske slovo. Dodatok na ukrayins'kiy movi 14.10.1977: 3.]
- Мизь, Роман. «Діло зачинає початком», Літературне слово 1, 1966: 14–16.
- [Myz', Roman. «Dilo zachynaye pochatom», Lyteraturne slovo 1, 1966: 14–16]
- Мизь, Роман. «70-ліття переселення». Руске слово 22.09.1967: 4.
- [Myz', Roman. «70-littya pereselennya». Ruske slovo 22.09.1967: 4]
- Мизь, Роман. «Наше минуле, сучасне й майбутнє», Руске слово 11.10.1968: 8.
- [Myz', Roman. «Nashe mynule, suchasne y maybutnye», Ruske slovo 11.10.1968: 8]
- Мизь, Роман. «Історичні образки», Християнський календар, 1969: 85–87.
- [Myz', Roman. «Ystorychni obrazky». Khrystyyansky kalendar, 1969: 85–87]
- Т[ерлюк, Іван]. «На шляху від завдань до рішень». Руске слово 1.12.1967.
- [T[erlyuk, Ivan]. «Na shlyakhu vid zavdan' do rishen'». Ruske slovo 1.12.1967]
- Т[ерлюк], [Іван]. «Хто хоче, тому й свято», Руске слово 2.8.1968: 8.
- [[Terlyu]k, [Ivan.] «Khto khoche, tomu y svyato», Ruske slovo 2.8.1968: 8]
- Терлюк, Іван. «Хто пише історію?» Руске слово 20.07.1984: 1.
- [Terlyuk, Ivan. «Khto pyshe istoriyu?» Ruske slovo 20.07.1984: 1]
- Терлюк, Іван. «Шляхами тернистими». Руске слово 27.01.1989: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Shlyakhamy ternystymu». Ruske slovo 27.01.1989: 2]
- Терлюк, Іван. «Хто кого чекає?» Руске слово 16.02.1990а: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Khto koho chekaye?» Ruske slovo 16.02.1990a: 2]
- Терлюк, Іван. «Наше горде століття». Руске слово 24.08.1990б: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Nashe horde stolittya». Ruske slovo 24.08.1990b: 2]
- Указ Президента України № 1583/99 від 17.12.1999 Про впорядкування відзначення пам'ятних дат і ювілеїв. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116/95>> 27.12.2021.
- [Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 1583/99 vid 17.12.1999 Pro vporядkuvannya vidznachennya pam'yatnykh dat i yuvileyiv. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116/95>> 27.12.2021.]
- Фірак, Михайло. «Українські оселі в Югославії». Рідне слово, Великдень 1933, рік I, число 1: 2–3.
- [Firak, Mykhaylo. «Ukrayins'ki oseli v Yuhoslaviyi», Ridne slovo, Velykden' 1933, rik I, chyslo 1: 2–3]
- Ankersmit, F.R. “Commemoration and National Identity”. *Textos de história* 10, 1/2, 2002: 15–40.
- Hobsbawm, E. “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914”. [In:] *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983, 263–307.

Олег Румјанцев

УСПОСТАВЉАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ ОБЕЛЕЖАВАЊА ГОДИШЊИЦЕ СЕОБА
МЕЂУ УКРАЈИНЦИМА БОСНЕ И СЛАВОНИЈЕ (НА ГРАЂИ УКРАЈИНСКЕ
ШТАМПЕ У БОСНИ И ВОЈВОДИНИ У 20. ВЕКУ)

Резиме

Етнокултурна, историјска и језичка веза са украјинском матицом одувек је била релевантна за потомке оних Русина који су из Западне Украјине почели да пристижу у Босну крајем 19. века. У периоду између два рата Украјинци ће имати лист „Рідне Слово“. У доба социјализма, традиција украјинске периодичне штампе настављена је у оквиру Украјинске странице и Украјинског додатка у „Руском слову“ (новинама бачко-сремских Русина).

Бројни истраживачи су покушавали да одреде датум почетка досељавања Украјинаца на просторе бивше Југославије. Писало се о потреби обележавања јубилеја, која је мотивисана фактором очувања идентитета и актуелним питањима националног живота. Развој јавног мњења ове украјинске заједнице илуструје формирање самосвести о себи као дијаспори, што чини главну тему овог истраживања. Анализа је заснована на грађи штампе Украјинаца у Југославији и других материјала.

Кључне речи: комеморација, годишњица, миграција, украјинска дијаспора, Југославија, штампа, идентитет.

Людмила Попович

Белградський університет

філологічний факультет

Рада Європи

Комітет експертів Європейської хартії

регіональних або міноритарних мов

ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.161.2(497.11)

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.7>

Оригіналан научни рад

примљен 29.10.2022.

прихваћено за штампу 24.11.2022.

МОВА УКРАЇНЦІВ У СЕРБІЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ

На прикладі української мови в статті розглянуто гіпотезу про існування домінантного та рецесивного варіанту мови. Домінантний варіант визначено як мову в місці зосередження основного масиву мовців, тоді як рецесивний – це мова меншини в країні з іншою офіційною мовою спілкування. Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечені її комунікативною функцією, то рецесивний варіант може зберігатися лише за сприятливих умов та виконує переважно етносимволічну функцію. У другій частині статті, на підставі звітування Сербії Комітету міністрів Ради Європи з виконання зобов'язань по захисту української мови, згідно з третьою частиною Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, висвітлено заходи щодо збереження української мови в Сербії.

Ключові слова: еколінгвістика, українська мова, русинська мова, міноритарні мови, домінантний варіант, рецесивний варіант.

On the example of the Ukrainian language, the article considers the hypothesis of the existence of a dominant and recessive variant of the language. The dominant variant is defined as the language in the place of concentration of the main mass of speakers, while the recessive one is the language of a minority in a country with another official language of communication. If the development and enrichment of the dominant variant of language is directly provided by its communicative function, the recessive variant can be preserved only under favorable conditions and performs mainly an ethnosymbolic function. The second part of the article, based on the report of Serbia to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of obligations to protect the Ukrainian language under the third part of the European Charter for Regional or Minority Languages, highlights measures for preserving the Ukrainian language in Serbia.

Keywords: ecolinguistics, Ukrainian language, Ruthenian language, minority languages, dominant language variant, recessive language variant.

1.0 Екскурс у минуле

Українці в Сербії ось уже 130 років зберігають відданість своєму комунікаційному коду, який розвивався з опертям на українську літературну норму. Саме літературна норма стала для українців Сербії тим стрижнем, який упродовж років гуртував їх, підтримував чуття належності до однієї спільноти з особливим унікальним способом мислення та поглядом на світ, тобто тим комплексом знань, вірувань, навичок, асоціативних мереж, який сьогодні прийнято називати мовною картиною світу. Це відчуття дало змогу українцям в південно-східній Європі, в південно-східній Боснії, соціалістичній Югославії та Республіці Сербія скеровувати об'єднані зусилля на організацію свого громадського та культурного життя в напрямку зближення з «материковим» народом, а самій спільноті забезпечити впродовж другої половини XIX та всього XX століття повноцінне існування й життєдайність.

Виникнення у сімдесятих роках ХХ ст. еколінгвістики (Haugen 1972) як особливої інтердисциплінарної наукової галузі, головним завданням якої є турбота про збереження різноманітності створених людьми мовних систем, зосереджує увагу на потребі поглибленого дослідження ситуацій, в яких відбувається постійне перемикання мовних кодів, що, зрештою, веде до повної відмови від одного із них, а також на пошук за ідеальними умовами мовного розвитку в певних історичних, соціокультурних, демографічних, але й суто біологічних обставинах, за можливостями й шляхами виправлення існуючих деформацій цього розвитку.

Якщо розглядати мови як культурні «види», які живуть в екосистемах, що мають вирішальний вплив на те, як вони розвиваються, можна відкрити цікаві напрямки досліджень (Bastardas-Boada 2019). Послугуючись метафорами з біології та генетики, сучасні мовознавці наполягають на нерозривному зв'язку між мовою та її носієм у відповідному оточенні – як суспільному так і чисто біологічному¹, тобто на функціонуванні мови як однієї зі складових, якщо й не вирішальної складової, ноосфери.

У праці «Захист української мови як мови національної меншини в Європі» (Попович 2019) автором цих рядків було викладено оригінальну гіпотезу про *домінантний та рецесивний варіанти мови та сценарії їхнього конвергентно-дивергентного розвитку*. Згідно з цією гіпотезою, кожна міноритарна мова, що водночас може бути державною чи офіційною мовою якоїсь країни, функціонує у двох варіантах – доміантному мажоритарному (офіційному державному), який складають унормований стандарт разом з його мовно-територіальними відгалуженнями, та рецесивному міноритарному. Деколи мови функціонують лише в рецесивному варіанті, але за змінених геополітичних обставин можуть перейти в доміантні, і навпаки – доміантні варіанти мов стають рецесивними, якщо їхні носії вимушені послугуватися в офіційних сферах життя мовою, відмінною від своєї.

Терміни доміантний та рецесивний ужито в тому розумінні, в якому їх запозичено з генетики – доміантний варіант функціонує, виявляючи успадковані, обумовлені попереднім розвитком мови, диференційні ознаки без перешкод, а рецесивний виявляє ці риси лише за сприятливих обставин (Попович 2019: 76–77).

Якщо для повнофункційної стильової реалізації доміантного варіанту теоретично немає обмежень, оскільки живе спілкування та використання мови в різних галузях суспільного життя (господарства, адміністрації, освіти, науки тощо) забезпечують збереження та постійне оновлення абстрактної мовної системи, то рецесивний варіант (або варіанти) перебуває під постійною загрозою бути витісненим або навіть зникнути за несприятливих соціолінгвістичних умов. За сприятливих – рецесивний варіант стилістично розвивається і, коли для цього складаються відповідні суспільно-політичні обставини, стає доміантним (Там само).

Рецесивні варіанти української мови – це її говірки поза межами України. Перебуваючи в рецесивному стані, говірка внаслідок історичних обставин мог-

¹ Див., наприклад, одну з таких моделей, згідно з якою мови залежать від своїх носіїв, подібно до паразитів, викладену в: Mufwene, 2008.

ла потребувати кодифікації. Коли рецесивний варіант значно відрізняється від домінантного на всіх рівнях мови, переважно на фонетичному та лексичному, може розпочатися процес пошуку вироблення нової норми, що нагадує домінантний стандарт, але відображає питомі риси говірки. Саме такий процес стандартизації пройшла, скажімо, говірка русинів сербської Бачки та хорватського Срему й Славонії (на сході Хорватії), яку першим унормував Гавриїл Костельник, у 1923 році, саме як говірку української мови (див. Костельник 1923; Поповић 2010).

Здавалось би логічним, що той рецесивний варіант, який розвивається з оперттям на норму домінантного, перебуває в кращому становищі, аніж той, що виробляє власну нову норму. Проте це не завжди так, оскільки розвиток мови залежить значною мірою від суспільно-політичних чинників, а набагато менше від внутрішньомовних показників, у чому нас переконує досвід розвитку українського та русинського рецесивних варіантів української мови в сербському регіоні Воєводина.

Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечено її *комунікативною функцією*, то рецесивний варіант виконує переважно *етносимволічну функцію*. Ця функція відома також, ще з праць Гердера та Гумбольдта, під назвою *сентиментальної*, яку протиставлено *інструментальній* (Edwards 1994: 128).

У діахронічному аспекті рецесивний варіант є *відбитком зрізу певної стадії розвитку мови в минулому*, що значно звужує сферу його вживання на сучасному етапі внаслідок згорнення функційно-стилістичної парадигми.

Подолання проблеми функційно-стилістичної неповноцінності рецесивного варіанту може та повинно бути надолужене шляхом викладання сучасного літературного стандарту домінантного варіанту в школах та вищих навчальних закладах, відведення літературній мові відповідного простору в ЗМІ, стимулювання розвитку літературного процесу та культури загалом у громаді.

1.1 Орієнтація на літературну українську мову

Загальний обсяг знань, які можна отримати автохтонною мовою національної меншини без домінантного варіанту, тобто тією, яка в жодній із країн не є панівною, здавалося б, не може дорівнювати обсягу знань, який можна одержати мовою меншини, що має свій домінантний варіант, оскільки в реальному житті кількість життєвих сфер, у яких функціонують міноритарні мови без домінантних варіантів, істотно обмежена.

Саме цими аргументами керувалися ті русини на теренах колишньої Югославії, що наполягали на потребі вивчення не тільки рідної говірки, але й українського мовного стандарту, який би, на їхню думку, зробив мову їхньої національної меншини повноцінною у функційному аспекті. Про це, наприклад, писав автор авторитетних підручників русинської мови Микола Кочиш у статті «Сучасні рішення у нашій мові та основні тенденції її подальшого розвитку» (1966):

«...як народна говірка (мається на увазі говірка югославських русинів – Л. П.) вона, на мою думку та на думку більшості з нас, є діалектом україн-

ської мови, який через особливі історичні обставини розвивався своєрідно та криволінійно. Як літературна мова вона була в минулому необхідною та корисною, та й зараз і ще довго в майбутньому буде необхідною та корисною. Об'єктивно дивлячись, однак, вона є анахронічним реакційним явищем, оскільки відійшла від загальної течії, в яку зливались українські діалекти, що з часів Шевченка й дотепер вилились у єдину літературну мову. Збагачення нашої мови на основі української – справа не нова, а по-новому актуальна. Якби вдалося здійснити осмислену та планову орієнтацію на українську літературну мову, були б створені необхідні підстави поступового наближення до української літературної мови до тієї межі, за якою перехід з нашої мови на українську був би природним, прийнятним, можливим» (Кочиш 1966: 90).

Свого часу перший кодифікатор говірки бачвансько-сремських русинів Гавриїл Костельник застерігав, що, якщо не орієнтуватися на українську мову в процесі стандартизації рідної говірки, альтернативним вибором може стати сербська: «Дзе не маме ише својо, там треба створиц нове слово, або вжац слово зос нашого кнїжкового [української літературної мови – Л. П.], або зос сербского языка, але треба тото слово применїц гу духу нашеј бешеди» (Костельник 1975: 246)².

На потребі орієнтації говірки русинів Югославії на літературну норму української мови наполягали провідні культурні та громадські діячі з місцевих русинів-українців. Видатний русинсько-український письменник Михайло Ковач, якого можна вважати голосом совісті бачвансько-сремських русинів, у своїй книзі *Діаспора* (Ковач 1992: 32–33) записав: «Наша говірка корінням походить з говору 45-мільйонного народу», маючи на увазі українську мову. У неопублікованому щоденнику цього митця³ 8 грудня 1970 р. занотовано:

«Русинська мова – як ми її вживаємо – має повільно, але неминуче зійти на власне виродження і стати сумішшю югославсько-слов'янської лексики. Без знання української мови – я вважаю русинських мовознавців ковалями, які нахабно стверджують, що їхнє ремесло є достатньою гарантією того, що вони можуть також ремонтувати годинники.

Тих, хто взявся плекати русинську мову, але не вважає за потрібне оволодіти українською мовою, я вважаю ворогами народу і науки, це люди, які роблять нечесну роботу: беруться до роботи, якої не вміють робити або вміють, але з іншою метою в тій справі, аніж плекання рідної мови.

² Гавриїл Костельник, однак, застерігає, що надмірне захоплення запозиченнями із сербської може призвести до перезасичення такого варіанту сербізмами. Скажімо, пишучи про запозичення із сербської графіки, у листі до священика Джури Біндаса (29 січня 1921 р.), Костельник попереджає про необхідність дотримуватися української орфографії, вживаючи графеми *ї, є* та поєднання літер *ль, ть, дь* тощо, а не *ji, je, lj, tj, dj*, мотивуючи це загрозою віддалення від рідної стихії: «Не тримайце ше горватско-сербскеј крайней фонетики, бо пре тото ше барз одалїце од укрїнского и руского (а Сербом на тото не треба мерковац)» (Костельник 1975: 338).

³ Висловлюємо шире подяку дослідниці А. Римар, асистенту кафедри русинської мови в Новосадському університеті, що досліджує неопубліковані щоденники Михайла Ковача, за змогу скористатися цитованим записом.

[...] Українська мова необхідна русинській, як виноград для вина. Хто стверджує або діє, розвиваючи русинську мову, не знаючи української, робить вино без винограду. Я не стверджую, що такого вина немає, але стверджую, що воно – неприродне» (Ковач 1970–1975).

Ще один представник русинсько-української інтелігенції в Югославії Ю. Сопка у великій оглядовій статті «Наш язык і напрям його дальшого розвою», поміщеній у першому розширеному літературно-культурному додатку до газети *Руске слово* 6 червня 1965 р., писав:

«Справди, у нашим культурним животу стої як барз актуелна алтернатива: кед з таку праксу у нашим язичу предлужиме и далей, єдного дня будземе и писац и бешедовац по сербски, або ще у процивним, у питаню нашого язика и його дальшого розвою, будземе справовац як и други народности, та го будземе систематично и з потребну одредзenu методу вже баржей приближовац у цалей язичней структури гу нашому матичному літературному язичу [до української літературної мови – Л. П.], на чийм богатим язичним фонду и сам постане богатши и остане наш» (Сопка 1965: 9).

Питання вибору літературної норми в процесі стандартизації говірки бачванських русинів неодноразово підіймалося як окремими представниками русинської інтелігенції в Югославії, так і на рівні суспільно-культурних організацій. Скажімо, у колективному листі редакції газети *Руске слово*, якого було направлено у Воеводинський крайовий комітет Союзу комуністів Сербії 8 жовтня 1967 р., зокрема, зазначено:

«Більшість югославських русинів-українців розмовляє специфічною мовою, що значно відрізняється від сучасної української мови, хоча й є її найвіддаленішим західним діалектом... Проте, незважаючи на те, що видавництво *Руске слово* з самого початку підтримувало намагання представників русинської народності писати на їхній розмовній мові, ніколи на наших сторінках не було висловлено позиції проти наближення сучасної української мови до представників русинської народності. У залежності від наявності відповідних кадрів та інших умов, спочатку лиш зрідка, а потім все інтенсивніше, друковано на наших сторінках тексти сучасною українською мовою. Проте ще більше зроблено в напрямку ознайомлення читача з нашим культурно-історичним минулим, пов'язаним з народом Західної України. Таким чином було розвинено чуття єдності з народами Західної України, та, водночас, гордості за власну культурну своєрідність, що є частиною багатой культурної скарбниці українського народу» (Сабадош 1973: 123–124).

Таких публікацій, особливо починаючи з сімдесятих років ХХ ст., коли проблема вибору орієнтації постала особливо гостро, було багато (див. Сабадош 1973; Румянцев 2010). Однак, попри всі факти, акцентовані проукраїнськими представниками русинської інтелігенції, значна частина русинської спільноти, унаслідок певних суспільно-історичних обставин, що склалися в соціалістичній Югославії в другій половині ХХ ст., воліла не ототожнювати себе з українцями, а свою мову вважала, та й досі вважає, окремою слов'янською мовою, що

функціонує в різних, відмінних між собою, рецесивних варіантах у декількох європейських країнах та на американському континенті.

Скажімо, сучасний дослідник проблем карпаторусинства Пол Роберт Магочі із цього приводу зазначає: «І в Америці і в Європі мали карпаторусини вельо вшиляких мең, а между ыншыми ай русин, руснак, лемко, карпато-росс, карпатоукраїнець. Їїх діалекты належать до українського языка, але в розпорі з тым вони, головно в Америці, не зувуться українцями» (Magocsi 1979: 274).

Подальша політизація питання карпаторусинства, особливо починаючи з 90-х років ХХ ст., жодним чином не сприяла зміні такої парадигми в Сербії, а вела до посилення протистояння двох таборів у середовищі русинської інтелігенції, представники одного з яких вважають себе русинами-українцями (див., наприклад, теорію Юліана Тамаша (2017) про нашарування ідентичностей, згідно з якою русинство повинне уживатися з визнанням належності до українського етносу), а друга наполягає на потребі вироблення стратегії розвитку поза історичним, культурним та мовним зв'язком з українським народом (напр.: Фејса 2019)⁴. Вирішальними подіями у становленні окремої русинської мови представники другого напрямку вбачають у виході в світ двох наукових публікацій (див. Фејса 2019: 5–6). Ідеться про *Вступ до слов'янської філології* під редакцією А. Є. Супруна та О. М. Калюти, в якій розглянуто русинську мову як окрему слов'янську мікромову (Супрун, Калюта 1981: 137–139)⁵, а також про монографію *Русинська мова* канадійського дослідника П. Р. Магочі (Magocsi 2004), що вийшла друком у рамках серії монографій Опольського університету, в яких подано опис усіх слов'янських мов.

Полишаючи це питання, хочеться бачити між його дослідниками людей неупереджених, здатних зрозуміти, що процес розвитку мови – це зміни в *парадигмі лінгвальних об'єктів* (Гриценко 2017: 7). Така парадигма охоплює не лише літературний стандарт та діалекти, але й рецесивні варіанти мови, яких стільки, скільки гомогенних анклав етнічних українців та русинів поза межами України. У цьому плані хочеться погодитися із зауваженням дослідників про те, що «[о]смислення руху діалектів, мови в цілому на осі часу доцільно розглядати в широко трактованій парадигмі екології мови, не обмежуючись виявленням і поясненням формальних перетворень лінгвальних ідіомів» (Там само) та наполягати на подальшому розгляді русинської та української міноритарних мов у Сербії як рецесивних варіантів української мови, що потребують захисту.

⁴ У дослідженнях цього автора, однак, можна зустріти підтвердження того, що кодифікатори русинської говірки на теренах сучасних Сербії та Хорватії вважали її діалектом української мови, а радикальні зміни в підході до цього питання відбулись порівняно недавно, пор.: «Якщо русинський літературний стандарт у граматиці Костельника та Кочиша трактувався як діалект української мови, то в *Граматиці русинської мови* Юліана Рамача (2002) його по-трактовано як мову в повному розумінні цього терміна» (Фејса 2019: 10).

⁵ Автори цього навчального посібника А. Є. Супрун та О. М. Калюта зазначають, що при написанні розділу використано матеріали досліджень тартуського мовознавця О. Д. Дуліченка. У цитованій монографії М. Фејси (Фејса 2019: 5–6) при посиланні на цей розділ як виховий у становленні русинської мови не згадано, однак, про таке зауваження в ньому: «Русини считают себя частью украинского народа, но своей “материнской беседой” (родной речью) называют русинский язык» (Супрун, Калюта 1981).

2.0 Сучасний стан

Сьогодні еколінгвістика, вийшовши з рамок зосередженості на суто лінгвістичних питаннях, розширила свої дослідження на питання мовного планування та мовної політики. «Усвідомлення гостроти кризи призвело до розвитку того, що можна назвати “лінгвістичним екологізмом”, чітко заохочує активізм і конституювання “політичної” еколінгвістики, здатної запропонувати зміни в соціально-економічній та культурній організації людських суспільств» (Bastardas-Boada 2019: 17). Із цієї точки зору відстоюють рівність мовних прав, а також необхідність боротися за їх збереження та надавати підтримку боротьбі за відсутність підпорядкованості та ієрархії між різними мовними групами.

Рецесивні варіанти, мови традиційних меншин – це переважно законсервовані говірки, а стандарт є нормативним узагальненням. Збереження рецесивних варіантів мов та заохочення до спілкування ними пропагує офіційна політика сучасної Європи, напрацьовуючи для цього особливі інструменти. Одним з таких інструментів є Європейська хартія регіональних або міноритарних мов.

Визначаючи характер завдань, які вирішуються засобами мовної політики, Богдан Ажнюк виділяє такі її основні джерела:

- «1) конституції та національні законодавства європейських держав;
- 2) міжнародні акти, що є юридичними інструментами, насамперед Європейську хартію регіональних або міноритарних мов та Рамкову конвенцію з прав національних меншин;
- 3) документи рекомендаційного характеру, що не мають юридично зобов'язальної сили, але віддзеркалюють погляди експертного середовища і справляють вплив на громадську думку, насамперед *Загальну декларацію мовних прав*, прийняту на заключному засіданні “Всесвітнього конгресу з мовних прав” у Барселоні в 1996 р. і схвалену ЮНЕСКО, Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» (1996 р.) та “Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин” (1998 р.);
- 4) рішення Комітету експертів Ради Європи щодо національних звітів про виконання європейської мовної хартії та експертні висновки про мовне законодавство конкретних держав, які надаються різними європейськими структурами, зокрема ОБСЄ, Венеціанською комісією і т. ін.;
- 5) наукові публікації з проблем мовної політики і мовного планування» (Ажнюк 2021: 102–103).

З усіх перелічених інструментів Європейська хартія регіональних або міноритарних мов є єдиним правовим документом, що зобов'язує країни, які його ратифікували, до виконання заходів щодо збереження та захисту міноритарних мов. За виконанням її положень слідкує Комітет експертів Ради Європи, чії періодичні звіти Комітету міністрів РЄ дають змогу створити правдиву картину про реальний стан захисту певної міноритарної мови. Оскільки Сербія підписала та ратифікувала Хартію, зазначивши в ратифікаційному документі десять мов, включно з русинською та українською, подальший аналіз захисту рецесивних варіантів української мови в Сербії буде засновано на останньому періодичному звіті Комітету експертів щодо Сербії (2018).

2.1 *Європейська хартія регіональних або міноритарних мов – структура та механізм застосування*

Термін «регіональні або міноритарні мови» стосується лише традиційних мов, тобто таких, що «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; він не включає **діалекти офіційної мови** (мов) [виділення – Л. П.] держави або мови мігрантів» (European Charter, 1992⁶).

Уже із самого визначення традиційних мов, що підлягають під захист Хартії, впливає основна проблема в застосуванні цього потужного і надзвичайно впливового правового механізму. Оскільки говірки певної мови не мають статусу мов меншин або регіональних мов у країні, де ця мова є доміантною, а в рецесивному варіанті, при збереженні автентичної назви говірки, набувають такого статусу, це призводить до того, що рецесивні варіанти починають орієнтуватися на власний стандарт, що відрізняється від літературного настільки, наскільки самі говірки різняться від літературної норми.

Оскільки не існує попередньо встановленого переліку мов, які б підлягали захисту згідно з Хартією, для будь-якої країни або для Європи в цілому – кожна держава, що приєднується до Хартії, визначає свій перелік мов та їхніх назв. Тому говірка, автоглтонім якої може бути відмінним від назви доміантного варіанту, потрапляє під захист Хартії як мова, позаяк діалекти не підлягають захисту згідно з положеннями Хартії. Якщо ж говірка набуває статусу міноритарної мови в країні оточення, то може виникнути питання про її статус у країні спілкування її доміантним варіантом. Частина III Хартії не поширюється на всі мови, а лише на ті, які кожна держава визначає у процесі ратифікації, і питання переліку таких мов часто стає проблемним вузлом саме із зазначеної причини.

Необхідно передусім мати на увазі, що головне завдання Хартії полягає в уможливленні або полегшенні спілкування мовою меншини в приватному та суспільному житті, із чого випливає, що цей документ переслідує культурологічні, а не політичні цілі. Він створений для захисту саме рецесивних варіантів мов, що є доміантними в певних країнах або мов, яким загрожує зникнення.

2.2 *Захист мовних прав українців у Сербії*

Хартія набула чинності в Сербії в червні 2006 р. У ратифікаційному документі Сербії перелічено десять мов, щодо яких Сербія прийняла особливі зобов'язання, відображені в 43 обраних заходах Частини III. Це албанська, болгарська, бошняцька, ромська, румунська, русинська, словацька, угорська, українська та хорватська мови. Пізніше під захист Частини II потрапили говори буневців, волохів, а також македонська, німецька та чеська мови.

Право носіїв мови на її використання та збереження, згідно з Хартією, є невід'ємним правом представників національних меншин. При цьому розрізня-

⁶ Тут і надалі цитовано за українським перекладом: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 1512.2021.

ють негативні та позитивні мовні права (Dunbar 2000: 91–92). Негативні мовні права виявляють себе в толерантності та відсутності дискримінації за мовною ознакою. Позитивні ж мовні права суспільство надає мовній меншині в багатьох сферах суспільного життя.

Якщо розглядати структуру Хартії з точки зору мовних прав, то негативні права загарантовані Частиною II Хартії, тоді як III Частина гарантує захист позитивних прав у різних сферах суспільного життя – починаючи з освіти й до транскордонного обміну.

Окрім права на мову, як зауважив Б. Ажнюк, є підстави обговорювати дзеркальний варіант цієї формули – права мови на своїх носіїв, адже «носії певної національної мови, зазнавши асиміляції і втративши свою автохтонну мову, не зникають як істоти, тоді як мова, позбавлена своїх носіїв, приречена на загибель» (Ажнюк 2014: 25).

Саме тому метою Хартії є не підтримка прав етнічної групи, а «підтримка й заохочення регіональних або міноритарних мов як таких» (пункт 17 Пояснювальної доповіді Європейської хартії).

У Сербії згідно з даними останнього перепису населення (2011) мешкає 14.246 русинів та 4.903 українців⁷. Русинська мова, як уже було зазначено, розвивається за самостійною нормою, виробленою в 1923 р. Гавриїлом Костельником (див. про це питання докладніше Поповић 2010). Вона є однією із шести мов офіційного спілкування (серб. *службени језик*) у регіоні Воєводина.

Під час ратифікації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов Сербія зробила заяву щодо тлумачення фрази «територія, де використовуються регіональні або міноритарні мови» – що вона стосуватиметься районів, де мови меншин в офіційному вжитку, відповідно до національного законодавства (ст. 3, п. 2 Закону про ратифікацію Європейської хартії).

У самій же Хартії (стаття 1b) зазначено: «Територія, на якій використовуються регіональні мови або міноритарні мови, означає географічну територію, на якій зазначені мови є засобом спілкування певної кількості людей, що виправдовує різні заходи щодо захисту й заохочення мов, передбачених цим документом».

Ці два визначення (із Закону про ратифікацію та тексту Хартії) не повністю узгоджені, оскільки українська мова не є в офіційному вжитку в жодній одиниці місцевого самоврядування (ні на всій її території, ані в будь-якій її частині), але її зазначено в ратифікаційному документі. Подолати це протиріччя можна за допомогою ухвалення так званої місцевої хартії міноритарних мов (*Local Charter*), якою б українській мові було загарантовано право офіційного вжитку в місцях найбільш зосередженого проживання українців, незважаючи на встановлене законодавством Сербії обмеження, згідно з яким кількість представників меншини повинне налічувати щонайменше 15% загального населення для запровадження мови цієї меншини в офіційний вжиток.

Першу місцеву хартію в Сербії було прийнято в 2021 р. в муніципалітеті Канижа, де більшість населення становлять угорці. Місцеві хартії мінори-

⁷ Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <<https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>> 15.12.2021.

тарних мов містять ті пункти Європейської хартії, що відповідають місцевій політиці та практиці та належать до компетенції муніципалітетів. Такі хартії готуються місцевою владою та компетентними національними радами національних меншин за експертної підтримки Ради Європи, а потім затверджуються муніципалітетом. Вони є планами дій, націлених на популяризацію міноритарних мов, що відповідають реальній ситуації на місці, та підтримують імплементацію Європейської хартії. Декілька регіональних або місцевих органів влади в різних європейських країнах застосовують положення Європейської хартії, які належать до їх компетенції, відповідно до місцевих хартій про мови меншин. Наприклад, у регіоні Ельзас два ельзаських регіони та 20 міст і муніципалітетів Ельзасу, включно зі Страсбургом, місцем розташування Ради Європи, прийняли місцеві хартії про мови меншин і втілюють в життя окремі положення Європейської хартії, попри те що Франція не ратифікувала її на державному рівні.

У 2022 р. Національна рада української національної меншини в Сербії спільно з Національною радою русинської національної меншини запропонувала представникам муніципальної влади прийняти місцеву хартію в місті Кула⁸, де проживає 1290 українців. Ухвалення такої хартії муніципальною асамблеєю дасть додатковий поштовх справі запровадження української мови в офіційний вжиток у цьому муніципалітеті.

2.3 Оцінка захисту мовних прав українців у Сербії

Згідно із IV доповіддю Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), зобов'язання Сербії щодо захисту української мови виконано незадовільно (див. §2.14)⁹. Зокрема, не виконано більшість пунктів Статті 7 (Частини II), в якій сформульовано цілі та принципи Хартії, такі як: «7.1. необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток української мови та її збереження; 7.1.g надання особам, які не володіють українською мовою та проживають у місцевості, де вона використовується, можливості вивчати її за своїм бажанням»¹⁰. Частково виконано лише пункт 7.1.f, яким передбачено належні форми та засоби викладання і вивчення української мови на всіх відповідних рівнях. Про яку частковість виконання цього зобов'язання йдеться, розшифровано в наступній статті (8), де викладено оцінку заходів у галузі освіти. З 8 зобов'язань, передбачених цією статтею, не виконано ті, згідно з якими забезпечують надання дошкільної, початкової, середньої, професійно-технічної освіти, а також сприяння викладанню української мови як окремої дисципліни в рамках

⁸ Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>).

⁹ Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, СМ(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <[https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[17\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[17])> 15.12.2021.

¹⁰ Тут і надалі цитовано документ за посиланням: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

навчання дорослих і безперервного навчання. Із цієї статті виконано лише одне зобов'язання – забезпечено можливість вивчення української мови як окремої дисципліни в рамках університетської освіти, оскільки в Белграді з 1991 року в рамках кафедри славистики діють україністичні студії, а з 2002 р. вони готують фахових україністів.

Якщо йдеться про зміни порівняно з попереднім циклом моніторингу, то Комітет експертів зазначив, що: «На початковому рівні освіти (п. 1 ст. 8 п. п.) предмет “Українська мова з елементами національної культури” викладається лише дві години на тиждень з 1 по 8 клас. Дві години – це надто короткий термін, щоб вільно оволодіти українською мовою. За таких обставин учні зазвичай не мають реальних умов для вільного опанування мови, оскільки її вивченню та практичним заняттям приділено замало часу» (Там само).

У згаданій доповіді Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), також зазначені відсутність фінансової підтримки аудіовізуальної продукції українською мовою та обмежена підтримка культурної діяльності українською мовою за звітний період. Заакцентована відсутність заходів щодо перекладу українською мовою творів, створених іншими мовами та транскордонного співробітництва, попри відповідні національні угоди, що дало підстави зауважити, що стаття 14(a) ЄХРМ (Транскордонне співробітництво) виконується лише формально (Там само).

Українську мову вивчають у деяких школах Воеводини лиш факультативно, в рамках згаданого предмету «Рідна мова з елементами національної культури». Відсутність відповідного предмету в середніх школах, а також можливості вивчати українську мову в дошкільних закладах або школах для дорослих, сербський уряд мотивує недостатньою кількістю зацікавлених, браком відповідної ініціативи з боку Національної ради української національної меншини в Сербії, яка повинна звернутись до держави з подібною вимогою, та відсутністю відповідних кадрів¹¹. Не вдаючись до коментування перших двох причин, стосовно третьої можемо зауважити, що вона не відповідає дійсності, оскільки Белградський університет готує фахових україністів, щороку набираючи групу з 9–14 студентів.

З іншого боку, запровадженню вивчення української мови в дошкільних закладах і школах не сприяють порогові обмеження, встановлені Сербією, згідно з якими мова меншини може бути мовою виховання в дошкільному закладі, якщо аж 50% батьків дітей проголосує за неї¹², а для опанування мови в початковій, середній школі або гімназії, на рівні факультативного предмету, потрібно набрати 15 зацікавлених у цьому учнів.

¹¹ Республіка Сербія (2020 р.), П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2020), 6 лютого 2020 р., п. 28: <<https://rm.coe.int/serbiapr5/16809b8474>> 15.12.2021.

¹² Ст. 5 Закону про дошкільне виховання та освіту (Sl. glasnik RS), br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - dr. zakon, 95/2018 - dr. zakon, 10/2019, 86/2019 - dr. zakon, 157/2020 - dr. zakon, 123/2021 - dr. zakon i 129/2021): <<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju.html>> 15.12.2021.

2013 року ухвалено нові закони про початкову та середню освіту в Сербії. У статті 12 Закону про початкову освіту та виховання зазначено, що якщо цього вимагають менше ніж 15 учнів, навчання мовою меншини або двомовну освіту можна запровадити, отримавши схвалення Міністерства освіти (ст. 12(4))¹³ на підставі висновків, отриманих від відповідної національної ради після консультацій.

Для представників меншин, які навчаються в сербськомовних закладах, проводять заняття з рідної мови з елементами національної культури (ст. 12(5))¹⁴. У восьмилітніх школах із сербською мовою навчання викладання української мови з елементами національної культури організовано у зведених групах, де навчаються учні різних шкіл. Оскільки такі уроки дуже важко вписати в напружені графіки учнів, це стає однією з основних перешкод для якісної організації процесу навчання (учні нерегулярно відвідують уроки, що спричиняє брак систематичних знань із рідної мови).

Органи моніторингу Ради Європи визнали, що поріг з 15 учнів – надмірно жорсткий. Комітет експертів заявив, що «цей поріг завищений для цілей Хартії, оскільки носії багатьох міноритарних мов у Сербії навряд чи досягнуть його»¹⁵. Сербська влада у відповідь на це зауваження зазначила, що поріг застосовується гнучко й бувають винятки, тобто заняття мовами меншин можна також організувати за меншої кількості запитів, за погодженням з Міністерством освіти¹⁶. Комітет експертів відповів на цю заяву Сербії, що про такі можливості необхідно більше інформувати батьків майбутніх учнів: «Сербські органи влади повинні запровадити стандартний порядок інформування батьків та/або учнів про можливість створення класів із викладанням міноритарною мовою, де навчатиметься менше ніж 15 учнів, а також паралельно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг та можливостей освіти мовами меншин»¹⁷.

Попри всі законодавчі акти та зусилля органів моніторингу Європейської хартії, кількість учнів, що вивчають предмет «Українська мова з елементами національної культури» за останні декілька років різко зменшилась. Якщо порівняти дані двох останніх періодичних доповідей Сербії, представлених генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії (2017, 2020), кількість учнів зменшилась, якщо порівняти 2012/2013 навчальний рік, коли було зареєстровано їхню максимальну кількість – 160, та 2018/2019 навчальний рік, рівно в 10 разів (див. Таблицю 1).

¹³ Закон про початкову освіту та виховання («Sl. glasnik RS», br. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 129/2021): <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspananju.html> 15.12.2021.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, CM(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

¹⁶ Республіка Сербія (2017 р.), Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2017) PR 6, 15 листопада 2017 р., п. 64: <<https://rm.coe.int/serbiapr4-en-doc/1680766d64>> 15.12.2021.

¹⁷ Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт стосовно Сербії (№ 16), п. 10: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

Матеріал: (1) список, що містить 10 запитань; (2) список міноритарних мов у Сербії.

Завдання:

- відповісти на запитання, мета яких – виявити рівень поінформованості громадян про міноритарні мови в Сербії та механізм дії Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, а також про можливі порушення мовних прав;

- назвати перші асоціації, що спадають на думку при згадці про міноритарну мову в Сербії.

Результати: Опитування дало подібні результати, що виявили переважну необізнаність у питаннях міноритарних мов у Сербії.

Приклад: українська мова – 40,2% «без відповіді»; русинська мова – 44,4% відповідей «невідома мова».

У відповідь на завдання «перелічіть 10 міноритарних мов у Сербії», з 2133 респондентів 1480 респондентів назвали румунську, 901 респондент – русинську, 1674 респонденти – ромську та лише 245 респондентів – українську.

З 2133 респондентів 20,2% не відповіли на стимул 'українська мова', а 20% відповіло, що не мають жодних асоціацій. Такі відповіді, як *російська мова* (13,5%); *Росія* (4,7%); *Крим* (2%); а також *СРСР; війна; конфлікт з Росією* тощо, свідчать про вплив денно-політичних чинників на асоціативне поле, пов'язане з українською мовою у громадян Сербії. Відповіді на кшталт: *російська по-болгарськи; тверда вимова російської мови; походить з російської; підпорядкована російській; російська з латиницею* свідчать про абсолютну необізнаність опитуваних у Сербії з особливостями української мови, а також про дещо упережене ставлення до її носіїв.

З іншого боку, позитивними реакціями на цей стимул можна вважати відповіді *Тарас Бульба, Гоголь, казки, колискові* тощо. Відповіді, що вказують на специфіку української графії – написання літер *і* та *ї*, свідчать про певну обізнаність декого з опитуваних з українською мовою.

У свідомості громадян Сербії русинська мова майже не асоціюється з українською, про це свідчать результати опитування, за результатами якого на стимул 'русинська мова' реакція українська або Україна з'явилась лише в 57 респондентів, тобто в 3% від загальної кількості. Натомість, майже 9% (8,94%) респондентів відреагували на стимул реакцією *Росія, або російська мова*, а також, наприклад, *чудові московські золоті храми; Москва*. У 21 випадку русинська мова асоціювалася з президентом Росії Володимиром Путіним.

Найбільше занепокоєння, однак, викликає той факт, що 72% опитуваних у Сербії ніколи не чуло про Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, а ще 53% вважає, що престиж мови визначається кількістю її носіїв.

Визнання за мовою меншини статусу непрестижної неминуче веде до її усунення з офіційних сфер спілкування, перетворюючи її на мову «для хатнього вжитку», якої соромляться та яку вважають неповноцінною. Лиш безперервна освіта та виховання міноритарною мовою, починаючи з дошкільного віку, спрямовані на сприяння високому рівневі володіння нею, стануть поштовхом

до розширення мовного репертуару дитини, а результатом цього процесу стане впевнене використання рідної мови в усіх сферах життя, з одночасним зростанням її суб'єктивної цінності, яка підвищує ймовірність передавання мови з покоління на покоління.

Піклування про запровадження двомовної освіти українською та сербською мовами має стати першочерговим завданням як української національної меншини, так і тих органів місцевого самоврядування в Сербії, які бажають реально підтримувати мовне розмаїття у своєму середовищі.

Опитування, проведене студентами Белградського університету, також показало, що ідеальним шляхом до вирішення проблеми недостатньої поінформованості громадян Сербії про національні меншини та їх мови, про права цих мов та обов'язки держави щодо їх захисту було б запровадження в рамках обов'язкового предмету «Громадянське виховання» (з 5 по 12 класи) курсу про міноритарні мови в Сербії, на якому б учні могли довідатись про мовне багатство своєї країни, навчались би поваги до мов етнічних меншин та їх носіїв.

3.0 Погляд у прийдешнє

Виходячи з попередньо сказаного, можна зробити такі висновки.

Українська мова традиційно присутня на теренах колишньої Югославії у двох рецесивних варіантах – говірках українського південно-західного наріччя.

Тенденція до наближення говірки бачванських русинів до українського літературного стандарту була суттєвою впродовж XIX–XXI століття, підтримувана видатними представниками русинсько-української громади у Воєводині.

Кодифікація русинської говірки стала поштовхом до розвитку окремої слов'янської мікромови острівного типу (Дуличенко 2009: 15), здатної на сучасному етапі виконувати інформативну та комунікативну функції в усіх сферах суспільного життя та всіх стилістичних регістрах без обмежень.

Захист рецесивних варіантів української мови в Сербії на сучасному етапі забезпечують зобов'язання Сербії щодо виконання положень Європейської хартії регіональних або міноритарних мов.

Згідно зі звітом Комітету експертів стосовно Сербії (2018)¹⁹, Сербія виконує свої обов'язки щодо захисту української мови недостатньо, що потрібно взяти до уваги представникам Національної ради української меншини в Сербії та іншим неурядовим організаціям української меншини, які можуть вжити рішучих заходів, спрямованих на покращення такої ситуації, зокрема, наполягаючи на прийнятті окремими муніципалітетами, у яких зосереджено проживають українці, місцевих мовних хартій, заснованих на положеннях Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. З такими пропозиціями представники Національної ради української національної меншини можуть виступати спільно з представниками Національної ради русинської національної меншини, оскільки на територіях деяких муніципалітетів (Кула) зосереджено проживають як українці, так і русини.

¹⁹ Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 10.

Обізнаність громадян Сербії зі станом захисту міноритарних мов у Сербії є незадовільною, а поінформованість самих представників меншин про їхні права згідно з положеннями Хартії надзвичайно низька.

У статті 2.14.2. Четвертого звіту Комітету експертів Хартії стосовно Сербії (2018) викладено рекомендації щодо покращення заходів захисту української мови в Сербії. Комітет експертів закликає компетентні органи Сербії виконувати свої обов'язки відповідно до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, рекомендуючи їм такі невідкладні дії:

- а) забезпечити освіту українською мовою на всіх належних рівнях;
- б) розпочати введення української мови в офіційний ужиток з метою застосування положень Хартії в усіх галузях: (9) Судова влада, (10) Адміністративна сфера та публічні послуги, (11) ЗМІ, (12) Культурна діяльність, (13) Економічне та соціальне життя, (14) транскордонні обміни (Там само).

Комітет експертів також рекомендує:

1. підтримувати та заохочувати можливість вивчення української мови дорослими;
2. у межах території, де використовується українська мова, організувати курси з історії та культури, що стосуються української мови;
3. вжити заходи для заохочення україномовних громадян використовувати свою мову в кримінальному та цивільному судочинстві, а також у судочинстві, пов'язаному з адміністративними питаннями;
4. інформувати україномовних громадян про можливість подання до відповідних органів юридичних документів своєю мовою;
5. зробити доступними українською мовою найважливіші державні юридичні тексти, особливо ті, що стосуються користувачів української мови;
6. заохочувати місцеві відділення державних органів до оформлення документів українською мовою;
7. підтримувати публікацію офіційних документів українською мовою;
8. заохочувати до використання української мови у спілкуванні з працівниками держадміністрації;
9. запровадити адміністративну процедуру щодо запитів державних службовців зі знанням української мови та надання їм посад на території, де використовується ця мова;
10. звернути увагу місцевим органам влади на право використання імен та прізвищ українською мовою відповідно до орфографії цієї мови;
11. заохочувати та підтримувати транслявання програм українською мовою приватними теле- та радіостанціями;
12. заохочувати виробництво та розповсюдження аудіовізуальної продукції українською мовою;
13. підтримувати періодичні видання українською мовою;
14. заохочувати створення та поширення витворів культури українською мовою;

15. популяризувати твори мистецтва, створені українською мовою шляхом їх перекладу, синхронізації, постсинхронізації та забезпечення субтитрами;
16. на території, відмінній від тієї, де традиційно вживається українська мова, заохочувати культурні заходи українською мовою;
17. заохочувати регулярні заходи щодо популяризації української мови в рамках існуючих угод про транскордонне співробітництво на державному та регіональному рівнях (Там само).

Виконання цих положень стало б запорукою подальшого збереження та розвитку української мови на теренах Сербії, а за їхнім втіленням у життя потрібно слідкувати Національній раді української національної меншини та громадським організаціям українців Сербії.

Забезпечення такого навчального процесу, який би уможливив вивчення української мови та спілкування нею на всіх рівнях освіти, починаючи з дошкільного виховання – до опанування української мови в університетах Сербії, сприяло б досягненню функціональної та збалансованої двомовності українців Сербії, а самій українській мові гарантувало б існування на цих теренах і в майбутньому.

Використана література

- Ажнюк, Богдан М. «Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці». Б. М. Ажнюк (ред.). *Мовні права у сучасному світі*. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 22–37.
- [Ažňuk, Bogdan M. «Problema movnih prav u sučasnij sociolingvistici». B. M. Ažňuk (red.). *Movni prava u sučasnomu sviti*. Užgorod: NAN Ukraïni, Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni, 2014: 22–37]
- Ажнюк, Богдан М. *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго 2021.
- [Ažňuk, Bogdan M. *Movna politika: Ukraïna i svit*. Kiïv: Vidavničij dim D. Burago 2021]
- Бестерс-Дільгер, Юліане. «Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах». Б. М. Ажнюк (ред.). *Мовні права у сучасному світі*. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 37–46.
- [Besters-Dil'ger, Ŭliane. «Efektivnist' Êvrops'koï hartii regional'nih abo minoritarnih mov âk znarâddâ zahistu movnih prav u slov'âns'kih kraïnah». B. M. Ažňuk (red.). *Movni prava u sučasnomu sviti*. Užgorod: NAN Ukraïni, Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni, 2014: 37–46]
- Гриценко, Павло Ю. «Динаміка діалектного континууму: гносеологічні параметри» (вступні зауваги). *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. П. Ю. Гриценко (ред.). Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019: 7–14.
- [Gricenko, Pavlo Ŭ. «Dinamika dialektного kontinuumu: gnoseologični parametri» (vstupni zauvagi). *Dialekti v sinhronii ta diahronii*. Transformaciâ dialektного kon-

- tinuumu i problemi lingvoekologiji. P. Ū. Gricenko (red.). Kiiv: Institut ukraïns'koï movi NANU, 2019: 7–14]
- Дуличенко, Александр Д. Jugoslavo-Ruthenica II. Роботи з рускей филології и исторії. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Руске слово, 2009.
- [Duličenko, Aleksandr D. Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskej filologiji i istoriji. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Ruske slovo, 2009]
- Ковач, Михайло. Дневник 1970–75 (з регистрами), 286 ст. [рукопис].
- [Kovač, Mihajlo. Dnevnik 1970–75 (z registrami), 286 st. [rukopis]]
- Ковач, Михайло. Дияспора (драгописни и историйни есей). Нови Сад: Руске слово, 1992.
- [Kovač, Mihajlo. Diâspora (dragopisni i istorijni eseji). Novi Sad: Ruske slovo, 1992]
- Костельник, Габор. Граматика бачваньско-рускей бешеди. Руски Керестур: РускеНар. Просвитне Дружтво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1923.
- [Kostel'nik, Gabor. Gramatika bačvan'sko-ruskej bešedi. Ruski Kerestur: Ruske Nar. Prosvitne Društvo; Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1923]
- Костельник, Гавриїл. Проза. Нови Сад: Руске слово, 1975.
- [Kostel'nik, Gavriil. Proza. Novi Sad: Ruske slovo, 1975]
- Кочиш, Микола. «Сучасни рушаня у нашим язичу и основни тенденції його дальшого розвою». Шветлосц 1, 1966: 21–30.
- [Kočiš, Mikola. «Sučasni rušanâ u našim âziku i osnovni tendenciji jogo dal'shogo rozvoju». Švetlosc 1, 1966: 21–30]
- Поповић, Лјудмила. „Русини и Украјинци у Србији“. Зборник Матице српске за славистику 78, 2010: 69–99.
- [Popović, Ljudmila. „Rusini i Ukrajinci u Srbiji“. Zbornik Matice srpske za slavistiku 78, 2010: 69–99]
- Поповић, Лјудмила. „Национална мањина у условима политичке кризе у земљи порекла“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.
- [Popović, Ljudmila. „Nacionalna manjina u uslovima političke krize u zemlji porekla“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248]
- Попович, Людмила. «Захист української мови як мови національної меншини у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Рамач, Я.; Дрозд Р. (ред.). Лемки, бойки, гуцули, русини – история, сучасносц, материялна и духовна культура. Зборник наукових роботох з нагоди 100-рочниці од снованя Руского народного просвитного дружтва и 65-рочниці од снованя Филозофского факултета Универзитета у Новим Садзе. Нови Сад – Słupsk: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123.
- [Popović, Ljudmila. «Zahist ukraïns'koï movi âk movi nacional'noï menšini u svitli Ėvropejs'koï hartii regional'nih mov abo mov menšin». Ramač, Â.; Drozd R. (red.).

- Lemki, bojki, guculi, rusini – istoriâ, sučasnost, materiâlna i duhovna kultura. Zbornik naukovih robotoh z nagodi 100-ročnici od snovanâ Ruskogo narodnogo prosvitnogo družtva i 65-ročnici od snovanâ Filozofskogo fakulteta Univerziteta u Novim Sadze. Novi Sad – Słupsk: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123]
- Румянцев, Олег. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). München – Berlin, 2010.
- [Rumâncev, Oleg. Pitannâ nacional'noï ïdentičnosti rusiniv i Ukraïnciv Ūgoslaviï (1918–1991). München – Berlin, 2010]
- Сопка, Ю. «Наш язык і напрям його дальшого розвою». Руске Слово: Литературне слово, 6.06.1965: 8–9.
- [Sopka, Ū. «Naš âzik i naprâm jogo dal'sogo rozvoû». Ruske Slovo: Literaturne slovo, 6.06.1965: 8–9]
- Супрун А. Е., Калюта А. М. «Русинский язык». Введение в славянскую филологию. Минск: Вышэйшая школа, 1981: 137–139.
- [Suprun A. E., Kalûta A. M. «Rusinskij âzyk». Vvedenie v slavânskuû filologiû. Minsk: Vyšejšaa škola, 1981: 137–139]
- Тамаш, Юлиан. Складанє ідентитетох. Нови Сад: Руске слово, 2017.
- [Tamaš, Ūliân. Skladane identitetoh. Novi Sad: Ruske slovo, 2017.]
- Фејса, Михајло. Утицај српског језика на русински језик / Уплів сербског језика на руски језик. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
- [Fejsa, Mihajlo. Uticaj srpskog jezika na rusinski jezik / Upliv serbskogo âzika na ruski âzik. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.]
- Фейса, Михайло. «Язык, литература и культура русской меншины у Сербии / Войводины». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.
- [Fejsa, Mihajlo. «Âzik, literatura i kultura ruskej menšini u Serbii / Vojvodini». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.]
- Bastardas-Boada, Albert. From language shift to language revitalization and sustainability. A complexity approach to linguistic ecology. Barcelona, Spain: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019.
- Edwards, John. Multilingualism, London, New York: Routledge, 1994.
- European Charter for Regional or Minority Languages, 1992. Strasbourg. Український переклад: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 15.12.2021.
- Haugen, Einar. The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Anwar S. Dil (ed.). Stanford: SUP, 1972.
- Magocsi, Paul R. The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge, Mass.; London, England, 1979.
- Magocsi, Paul R. (red.). *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- Mufwene, Salikoko S. *Language evolution, competition and change*. London / New York: Continuum, 2008.

Sabadoš, Janko. *Uticao odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u Jugoslaviji na njen kulturni i politički život*. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1973 [rukopis].

Људмила Поповић

ЈЕЗИК УКРАЈИНАЦА У СРБИЈИ: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ, БУДУЋНОСТ

Резиме

У овој студији, са фокусом на еколингвистичке проблеме, нуди се теоријски приступ језику као систему који се састоји од доминантних и рецесивних варијанти. Доминантна варијанта језика се дефинише као књижевни стандард који функционише несметано у земљи где тај језик представља комуникацијско средство већине, а рецесивна варијанта као таква која реализује своја диференцијална обележја само под повољним околностима у окружењу другог доминантног језика. Мањински језици се посматрају као рецесивне варијанте, које се могу оријентисати у свом развоју на доминантну варијанту – кодификовани стандард у земљи где његови говорници представљају већину, или на локални стандард који се такође може кодификовати, што води полицентричном моделу језика.

Однос између доминантне и рецесивне варијанте је конвергентно-дивергентан: под одређеним геополитичким околностима, рецесивна варијанта постаје доминантна, и обрнуто, доминантне варијанте често постају рецесивне током историје или нестају.

Као рецесивне варијанте украјинског језика у Србији посматрају се говори југозападног дијалекта, који су у Србији стекли статус посебних језика – русинског и украјинског.

Истиче се настојање првих кодификатора русинског језика у Војводини, као и водећих представника локалне русинске интелигенције, да се током целог двадесетог века оријентишу на књижевну норму украјинског језика. Показује се такође постепено одступање од такве тенденције, између осталог, због све већег утицаја српског језика, као и услед инсистирања појединих лингвиста на тумачењу русинског говора као посебног словенског (микро)језика.

Наведене су информације о механизму деловања Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, а посебно су истакнуте њене предности и мане када је у питању заштита рецесивних варијанти украјинског језика у Србији. Сажето се анализира – како на основу извештаја Комитета експерата Европске повеље за регионалне или мањинске језике тако и периодичних извештаја Републике Србије Савету Европе, како Република Србија испуњава своје обавезе у вези са заштитом украјинског језика као мањинског.

Наводе се резултати социolingвистичке анкете у Србији (2021), током које је интервјуисано 2133 испитаника. Истраживање је показало незадовољавајућу ситуацију када је у питању свест грађана Србије о механизмима заштите мањинских језика у Србији и језичким правима припадника националних мањина.

Предложени су правци и конкретне мере за даље очување рецесивне варијанте украјинског језика у Србији. Са тим у вези се истиче значај локалних повеља, које су засноване на Европској повељи о регионалним или мањинским језицима, у општинама где концентрирано живе Украјинци (нпр. Кула, Сремска Митровица и др.).

Кључне речи: украјински језик, русински језик, мањински језици, очување, Европска повеља о регионалним или мањинским језицима.

Богдан Сокіл

Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра українського прикладного мовознавства
sokil.bogdan@gmail.com

УДК 811.161.2"17/18"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.8>
Оригінал науčni рад
прим'єнен 29.06.2022.
прихваєнено за штампу 24.11.2022.

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ЧАСО-ПРОСТОРИ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ: ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлено одне з актуальних питань діахронічної соціолінгвістики – своєрідність розбудови мовної політики на теренах Східної Галичини, що після розпаду Польщі перебувала в складі Австро-Угорщини як самостійна адміністративно-територіальна одиниця. Розглянуто статус української мови як мови викладання в освітньому просторі цього часо-простору. Центральний уряд Австро-Угорщини визнавав право галичан плекати та розвивати рідну мову, але цього не підтримували польські урядовці: простежувалися спроби оплячення українців, що вирішувалося на законодавчому рівні. Українські галичани повинні були у всіх сферах суспільного життя переходити на польську мову, володіючи паралельно німецькою мовою. Право української мови виконувати функцію мови навчання в освітньому просторі обмежувалося.

Ключові слова: діахронічна соціолінгвістика, мовна політика, українська мова, польська мова, німецька мова, рідна мова, мова викладання в освітньому просторі.

The article highlights one of the topical issues of diachronic sociolinguistics – the originality of language policy in Eastern Halychyna, which after the collapse of Poland was part of Austria-Hungary as an independent administrative-territorial unit. The status of Ukrainian as a language of instruction in the educational space of this period is considered. The Central Government of Austria-Hungary recognized the right of the Halychynians to nurture and develop their native language, but Polish officials did not support this: there were attempts to polarize the Ukrainians, which was decided at the legislative level. The Ukrainian Halychynians had to switch to Polish in all spheres of public life, knowing and speaking German at the same time. The right of the Ukrainian language to function as the language of instruction in the educational space was limited.

Keywords: diachronic sociolinguistics, language policy, Ukrainian language, Polish language, German language, native language, language of instruction in the educational space.

Вступ

Мовна політика – одна з найважливіших проблем не лише соціолінгвістики, яку вважають маргінальною галуззю мовознавства, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний зв'язок мови й соціуму, але й політичної (визначення мовнополітичної ситуації в різні періоди функціонування відповідної мови та ін.), юридичної (аналіз законодавчих документів, що стосуються статусу відповідної мови в різні періоди її онтології) лінгвістики, лінгвоконфліктології (аналіз конфліктів під час реалізації певних типів мовної політики та ін.) та психолінгвістики (дослідження маніпулятивних технологій у сфері мовної політики, відповідні маніпулятивні інструменти цього процесу та ін.).

Актуальними на сьогодні залишаються проблеми *діахронічної соціолінгвістики*, пов'язані зокрема зі специфікою функціонування української мови в другій половині XIX ст., коли Україна була розподілена між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Мовна політика обох імперій обмежувала розвиток української мови, применшувала її статус, не давала змоги належно функціонувати, забезпечуючи мовні права української нації. У кожній з імперій ці процеси відбувалися по-різному. *Актуалізуючи напрям діахронічної соціолінгвістики* наголосімо, що *українську мову й факти, пов'язані з її поступом, функціонуванням*, услід за Тетяною Космедою, *трактуюємо як лінгвістичну ідеологему* (Космеда 2020: 126–135).

Мета цієї наукової студії – схарактеризувати мовну політику Австро-Угорської імперії щодо ідеологеми *українська мова* на основі актуалізації дискурсу законотворчих і правотворчих архівних документів у фокусі її функційного навантаження в освітньому просторі Східної Галичини.

Матеріал дослідження – дискурсивний простір зібраних автором архівних матеріалів, що висвітлюють питання національно-мовної політики Австро-Угорської імперії, містять юридичну репрезентацію та фіксують межі дії законів про мови, їх правовий статус, функційні взаємовідносини між окремими мовами й складають систему (1) законодавчих актів чи їх проєктів, (2) урядових розпоряджень.

Новизна ж цієї наукової розвідки полягає в тому, що в ній уперше для аналізу мовної ситуації щодо функціонування української мови, яка виникла в часо-просторі Австро-Угорської імперії, залучено першоджерела, що до цього часу не підлягали вивченню.

У дослідженні використано такі *теоретичні методи*, як *описовий* для презентації матеріалу, *метод абстрагування* для формулювання узагальнень та висновків; *інтерпретаційний* для викладу ідей, репрезентованих в законотворчій та правотворчій дискурсивній практиці щодо сприйняття ідеологеми *українська мова*, відображеної в силовому правовому полі часо-простору Австро-Угорської імперії, її національно-мовної політики; серед *емпіричних методів* актуалізуємо *дискурс-аналіз* виокремлених політико-правових текстових документів, зафіксованих дискусій, дебатів, які продукувалися депутатами галицького сейму й становлять єдиний простір дискурсивної практики (термін М. Фуко), що розглядаються як професійна політико-правова комунікація; обраний для аналізу дискурс постає як зовнішній компонент мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що окреслює параметри конкретної мовної ситуації.

Проблематику, що пов'язана з вивченням статусу української мови, зі сприйняття ідеологеми *українська мова* в різних мовних ситуаціях під час реалізації відповідних типів національно-мовної політики, аналіз форм існування української мови, її функційного навантаження, вивчали в українському мовознавстві насамперед такі науковці, як Анатолій Загнітко і Ірина Кудрейко (Загнітко 2009: 16–25), Лариса Масенко (Масенко 2004; Масенко 2010), Галина Мацюк (Мацюк 2008; Мацюк 2009), Лариса Нагорна (Нагорна 2005), Ярослав Радевич-Винницький (Радевич-Винницький 1997), Орест Ткаченко (Ткаченко 1992: 64–85; Ткаченко 2003: 3–13) та ін. Ключові постулати, викладені в працях зазначених авторів, складають методологічну базу цієї статті.

Основна частина

Після розпаду Польщі в 1772 р., як відомо, Східна Галичина увійшла в склад Австро-Угорської монархії як самостійна адміністративно-територіальна одиниця. Конституція Австро-Угорської імперії гарантувала галичанам, як і іншим її народам, рівноправність, насамперед забезпечуючи право на плекання й розвиток своєї нації, національної мови та культури (Див. про це: Лукичъ і Семигоновскій 1885: XIV).

Здавалося б, у структурі Австро-Угорської імперії українці здобули волю й можливість належно розвивати свою національну мову, культуру й традиції. Водночас правами, які гарантувала Конституція Австро-Угорської держави, українці не могли скористатися, оскільки Польща, що також входила в склад названої імперії, прагнула відродити свою велич і могутність, що окреслювалося ідіомою “від моря до моря” (Космеда і Прасол 2014: 77–83). Але для цього необхідно було асимілювати українських галичан, заборонивши їм використовувати рідну мову. На думку польських урядовців, українські галичани повинні були забути рідну мову й у всіх сферах громадського життя перейти в спілкуванні на польську мову. Саме тому в 1867 р. Галицький сейм прийняв закон про мову викладання в освітньому просторі Східної Галичини, якою повинна була стати саме польська мова (Див. про це докладно: Сокіл Тернопіль 2016: 101–109; Сокіл Харків 2016: 189–97). Однак прийняттю того вбивчого для українських галичан закону передували дискусії, що відбувалися в Галицькому сеймі наприкінці 1866 – на початку 1867 рр., коли обговорювався *звіт освітньої комісії* та було прийнято *проект закону про мову навчання в народних та середніх школах* Східної Галичини. Зміст зазначених документів оприлюднив депутат Євсевій Черкавський, який слушно наголосив, що питання мови навчання в народних та середніх школах Галичини важливе для підвищення рівня загальної освіти в регіоні. Він зауважив, що відколи Галичина увійшла в склад Австро-Угорської монархії, мовою навчання в школах була прийнята спочатку латинська, а згодом німецька; однак українці завжди прагнули, щоб мовою навчання в їхньому регіоні була рідна для більшості її населення українська мова. Це справедливе прагнення не задовольнялося, хоч певні зрушення в розгляді питання щодо української мови як мови навчання в освітньому дискурсі Східної Галичини можна простежити на початку 1848 року. Депутат проінформував, що 19 серпня 1848 року Рада міністрів Австро-Угорської монархії надіслала відповідь на лист галицьких депутатів, скерований до монарха, щодо вимоги про підтримку національних прав галицьких українців. Уряд визнав можливість запровадження в школах Східної Галичини української мови у *функції основної мови навчання*, оскільки *вона була рідною мовою для більшості населення*. Водночас у цій відповіді було зауважено таке: (1) рішення щодо функції німецької мови як мови викладання в регіоні повинен приймати сейм; (2) уряд повинен визначити й перелік предметів, мовою викладання яких має бути німецька мова або мова “красва”¹ (регіональна) – у цьому разі українська. Надана відповідь частково відповідала бажанням українського населення Східної Галичини, адже україн-

¹ Примітка. У дискурсі розглядуваного політичної і юридичної документації XIX століття Австро-Угорської імперії використовувався термін *красва мова*, що відповідає сучасному терміну соціолінгвістики *регіональна мова*.

ська мова потенційно могла отримати статус мови навчання в її освітніх закладах. Однак, ґрунтуючись на засадах рівноправності народів і національностей, які проживають в Австро-Угорщині, що були затверджені Конституцією від 22 грудня 1867 р., проголошеній в Австро-Угорській імперії, українські галичани вимагали припинення навчання польською чи німецькою мовами в освітньому просторі регіону, заселеному українцями, і просили забезпечити їм право навчання українською мовою як рідною мовою представників української національності, що становила більшість населення. Окресливши мовну ситуацію в регіоні щодо мов освіти й вимог українського населення, Є. Черкавський виклав факти, указавши на прийняті юридичні документи у сфері мовно-національної політики: 2 вересня 1848 року Міністерство освіти Австро-Угорської імперії однозначно визначило регіональну (“краєву”) мову у функції мови навчання, а іншим документом від 29 вересня 1848 р. було затверджено, щоб у галицьких гімназіях та Львівському університеті визнати мовою навчання саме польську мову. Одночасно в названому документі було зазначено, що українська мова в майбутньому також може розглядатися як мова навчання, тобто вона може замінити польську мову у відповідному статусі, але для цього їй потрібно, на думку урядовців, ще “виробитися”, досягти належного рівня розвитку.

Зазначмо, що для маніпулювання національно-мовною політикою і в Російській, і в Австро-Угорській імперіях була поширена думка, що українська мова в теперішньому стані її словника, правопису та граматики не може забезпечити необхідних функцій, що характерні для розвинених мов, зокрема й функцію мови викладання в освітньому просторі Східної Галичини. Ідеться про загальновідомі ідеологічні фейкові маніпулеми: ‘українська мова мужицька’, ‘українська мова не має статусу мови, а є лише наріччям (чи то російської, чи то польської мов).

Зрозуміло, що оголошена Є. Черкавським відповідь на лист українського населення викликала спротив галицьких українців, адже вона принижувала гідність українського народу, не давала змоги забезпечити йому право на розвиток рідної національної мови й культури. Ґрунтуючись на принципах рівноправності всіх народів і націй, які проживають в Австро-Угорській імперії, затверджених її Конституцією, українці вимагали скасування статусу польської мови як мови викладання в українському освітньому просторі Східної Галичини. Назване Є. Черкавським міністерське розпорядження, на щастя, не набуло чинності з тієї причини, що викладачі, які працювали в регіоні, належно не володіли польською мовою й не могли забезпечити нею весь освітній процес.

Окреслив Є. Черкавський і національно-мовну ситуацію Західної Галичини, де навчання в школах продовжувало відбуватися німецькою мовою, хоч в окремих випадках мовою викладання всіх навчальних предметів обиралася й польська мова.

Є. Черкавський зазначив, що розпорядженням від 4 грудня 1848 р. мовою навчання в Галичині знову була затверджена німецька мова, однак, як було зауважено вище, із застереженням, що в майбутньому її може замінити українська мова. Але це майбутнє було невизначеним. Зауважимо, що невдовзі в інших розпорядженнях урядових структур Галичини було дозволено визначати мову навчання в освітньому просторі залежно від мови більшості населення

цього регіону. Такий дозвіл дав змогу оголосити українськими 13 шкіл найбільших населених пунктів тогочасного регіону Східної Галичини (Городок, Жовква, Бережани, Долина, Стрий, Галич, Коломия, Снятин, Збараж, Заліщики, Дрогобич, Перемишль та Львів). З огляду на те, що нібито ні учні, ні вчителі не були готові до навчання українською мовою, було дозволено паралельне використання двох мов навчання – української та німецької.

Отже, в освітньому просторі Галичини, за незначним винятком, німецька мова залишилася мовою навчання, незважаючи на те, що вона була чужою та незрозумілою дітям-українцям. Більшими правами користувалася й польська мова.

Є. Черкавський проінформував, що, хоча мовою навчання й було визнано мову регіональної більшості (“красву мову”), регіональні державні структури видавали розпорядження, що забезпечували умови для кращого засвоєння учнями саме німецької мови. Прикладом зазначеного може бути міністерське розпорядження від 12 вересня 1850 р., у якому в гімназіях Західної Галичини та в Кракові попри значну кількість годин, призначених для вивчення німецької мови, керівництво освітніми установами було зобов’язане в двох останніх класах проводити викладання виключно німецькою мовою ще й такого предмета, як латинська мова та література, а також історія. В інших (молодших) класах мовою навчання було визначено польську мову. Очевидно, поле для функціонування німецької мови, видалося урядовцям занадто вузьким, тому 15 вересня 1853 р. відповідне міністерство видало нове розпорядження, у якому стверджувалося, що німецька мова повинна бути мовою навчання ще й для математики та природничих наук, а в розпорядженні від 9 грудня 1854 р. указувалося, що навчання в гімназіях повинно відбуватися лише “мовою, що є найдоступнішою для учнів”, однак з приміткою: якщо в деяких гімназіях такою не визнано німецьку мову, то вона повинна отримати зазначений статус. Є. Черкавський нагадав, що це розпорядження викликало опір опозиції. Тому 20 липня 1859 р. було видане ще одне розпорядження щодо уточнення умов функціонування німецької мови в освітньому просторі Галичини, які були запропоновані в розпорядженні 1854 року. Документ зобов’язував керівників освітніх установ створити належні умови для того, щоб після закінчення освітніх закладів учні вільно володіли саме німецькою мовою. Підтвердити свої знання учні повинні були не лише під час обов’язкового усного та письмового іспитів з німецької мови, іспити з інших предметів також повинні були складатися саме німецькою мовою. Зазначене розпорядження стосувалося освітнього простору всієї Австро-Угорської імперії, однак воно не було запроваджене в життя. Державні структури не взяли на себе відповідальності щодо створення додаткових умов для функціонування німецької мови в усіх освітніх закладах, наголосивши лише, що не дозволять обмежити її функції як мови викладання або зовсім її усунути з навчального процесу.

Є. Черкавський також нагадав, що з 1850 до 1859 рр. у Східній Галичині не відбулося жодних змін щодо підвищення статусу української мови в освітньому процесі. Ґрунтуючись на твердженні, що українська мова як мова більшості населення регіону ще не була достатньо розвиненою, щоб її використовувати в місцевих школах, у науковому мовленні, мовою навчання було затверджено тут

також німецьку мову. Українську мову дозволяли використовувати лише як навчальний предмет та мову навчання релігії, що стосувалося лише тих учнів, які належали до греко-католицького обряду.

У звіті Є. Черкавського було зауважено, що слід ураховувати права представників і польської, і української національностей (див. примітку²). Єдиною поступкою для представників польської національності, на його думку, було заснування чотирьох початкових класів з польською мовою навчання, що функціонувала при другій Львівській гімназії. Згодом відповідно до постанови цісаря від 21 жовтня 1856 р. ті класи було реорганізовано в окрему гімназію імені Франца Йосифа. Права польської мови посилювалися. У 1856 р. вивчення української мови, що досі було обов'язковим у місцевих гімназіях, перевели у факультативний статус – “за бажанням”. Вивчення української мови як обов'язкової було затверджено лише в гімназії міста Перемишля та в другій гімназії міста Львова. Однак батьки мали право вирішувати, якою повинна бути мова навчання для їхніх дітей. Зрештою, як наголосив Є. Черкавський, не лише великодушне цісарське розпорядження від 20 липня 1859 р. не було втілене в життя в регіоні Східної Галичини, але й згадане розпорядження від 9 грудня 1854 р.

Є. Черкавський також зауважив, що депутат Маврицій Країнський указував на школу наведених міністерських розпоряджень, оскільки вони не дають змоги правильно реалізувати право на навчання рідною мовою і навів лист цісаря від 20 жовтня 1860 р. до тодішнього міністра Агеонора Голуховського, у якому цісар доручив йому невідкладно запровадити в освітній простір Галичини засади, проголошені в постанові від 9 грудня 1854 р. Однак з того часу через певні зміни в уряді імперії не відбулося жодної реформи в зазначеному векторі. Відповідно до розпорядження міністерства від 9 квітня 1863 р. в Академічній гімназії міста Львова було дозволено викладати деякі предмети українською мовою за наявності необхідної кількості підручників та фахових учителів.

Є. Черкавський засвідчив, що, незважаючи на наявність відповідних законів, постанов та розпоряджень, у Східній Галичині чекали на позитивне вирішення національно-мовної проблеми відповідно до потреб та історичних умов розвитку регіону. Цю проблему почали розглядати на засіданні сейму в 1866 р. з метою проведення відповідних реформ у сфері освіти. Галицький сейм не зміг ґрунтовно вивчити й вирішити це питання, тому всю документацію передали на докладне опрацювання в регіональні структури, які, вивчивши нада-

² *Примітка.* Цитуємо фрагмент звіту, виголошеного депутатом Є. Черкавським, мовою оригіналу, де йдеться про статус польської і “руської” (української) мов, порівн.: “а) если вже рѣзницу обрядовъ пріймемъ за рѣвнозначну съ рѣзницею народности, меньшина польска, хотяй есть меньшость, пересѣчно четвертину, а въ гдехотрыхъ обводахъ, якъ въ Перемыскомъ, правѣ третину людности становлячюю, навѣтъ цифрово есть такъ значна, же поминати еи неколи бы ся не годило; б) правѣ всѣ значнѣйшии мѣста переважною польскою людностию суть замешканы, що въ гимназіяхъ и загално школахъ середнихъ молодежь польского племениесли не переважае надъ русскою, то хотяй бы близкой съ нею сягае цифры, а лише изнятно въ нѣкоторыхъ школахъ значнѣйше въ той мѣрѣ по-заду за нею оставае; в) врештѣ языкъ польскій skutкомъ историчного току цивилизаціи краевой, сталася спѣльною властію всѣхъ просвѣщенныхъ верствъ сполечнѣ нашої, безъ рѣзницѣ народности и вѣрсповѣданія, рѣвно доступною Полякамъ якъ Русинамъ” (Росправы 1867 Ч 3: 2.).

ний матеріал, підготували проєкт доповнення до статуту щодо основної мови викладання у сфері освіти. Регіональний відділ освіти запропонував, щоб мову навчання в школах визначали місцеві громади. Як громадські інституції школи мають пристосовуватися до потреб та волі громад, оскільки вони виражають інтереси батьків, які мають право керувати вихованням своїх дітей. У другій статті проєкту було зазначено, що рішення про мову викладання громада зобов'язана узгодити з керівництвом тих шкіл, які фінансуються з державного фонду. Зрозуміло, що в місцевостях, де проживає одна національність, вибір мови в народних школах не спричиняє труднощів, оскільки громада вибере мову, якою щоденно спілкується і яка для дітей є найбільш зрозумілою. Проблемою є вибір мови на території, де проживають різні національності, що розмовляють різними мовами, оскільки після запровадження однієї мови як навчальної учні іншої національності в цій місцевості втратять можливість навчатися рідною мовою. Ураховуючи цю проблему, а також відповідно до цісарського розпорядження від 12 квітня 1818 р., у другій статті розробленого проєкту було зазначено, що в таких випадках навчання другої регіональної мови є обов'язковим. Цілком слушно було вирішено не обмежувати прав жодного учня щодо змоги навчатися в школі материнською мовою³. Німецька мова й надалі залишилася обов'язковим предметом вивчення, починаючи з третього класу. У своєму рішенні про мову навчання освітня комісія виходила з міністерського розпорядження від 20 липня 1859 р.. Це розпорядження скасовувало певні обмеження найвищої цісарської постанови від 9 грудня 1854 р. щодо функціонування німецької мови в освітньому просторі Галичини. Якщо працівники попереднього складу міністерства освіти намагалися дещо нейтралізувати привілеї німецької мови в гімназіях, утримуваних із фондів місцевого населення, то поданий для обговорення проєкт був скерований на (1) активізацію функціонування німецької мови у всіх середніх школах, що утримуються з фондів Австро-Угорської імперії і (2) розширення умов щодо навчання учнів німецької мови.

Проєкт закону про мови навчання констатує, що мовою викладання в освітніх установах повинна стати мова, яка учням найбільш доступна, тобто якою вони спілкуються в побуті, тобто материнська мова. Адже навчання, що відбувається тією мовою, найбільш ефективно може досягти потрібної мети й, окрім того, має всі можливості, щоб забезпечити формування високого інтелектуального розвитку учнів. Було зроблено висновок, що саме польська мова відповідає таким вимогам. Ґрунтуючись на таких засадах, освітня комісія запропонувала запровадити польську мову як мову навчання в усьому освітньому просторі Східної Галичини. Водночас комісія намагалася продемонструвати й прихильне ставлення до носіїв української мови, констатуючи, що в регіоні будуть створені умови для розвитку української мови. Комісія, що розробляла названий вище проєкт, підтримала думку про недосконалість української наці-

³ *Примітка.* Наводимо цитату мовою оригіналу з репрезентацією переліку мотивів щодо рішення комісії, порівн.: “обмеженьє таке не завсѣгда дало бы ся погодити зъ урядженьемъ школы народной; легко могло бы прибрати цѣху упослѣдженъя одного зъ щеповъ мешкаючого въ той самой мѣстцевости и причинитись до отдаленья отъ себе ихъ умовъ, коли противно вспольность науки обохъ нарѣчій послужити есть въ станѣ до що-разъ узшого сближенья ихъ и быти начинкомъ чувствъ взаимной приналежности” (Див.: *Росправи 1867 Ч. 3: 3*).

ональної мови та її нездатність виконувати функції мови навчання, але знову повторювалася думка, що ця функція може актуалізуватися в перспективі, коли українська мова набуде належного розвитку. За українською мовою залишили функцію навчального предмета – “українська мова і література” – та мови навчання релігії, що стосувалося лише учнів, які належать до греко-католицького обряду. Хоч у членів названої комісії виникли певні сумніви, чи вдасться визначити той факт, що всі учні, які належать до греко-католицького обряду, настільки добре володіють українською мовою, щоб могли нею вивчати релігію.

Репрезентуючи свій звіт, Є. Черкавський також зауважив, що освітня комісія актуалізувала проблему щодо забезпечення викладання української мови відповідною навчальною літературою, тобто постало питання, чи є необхідність “створити для української мови арену”, на якій би вона могла розвиватися й досягнути вищого рівня. Є. Черкавський наголосив, що “такою ареною” не може бути середня школа. Він стверджував, що мови інших народів посіли поважне місце та піднялися до високого ступеня розвитку не на шкільній ниві, а на “полі науки”, тобто за посередництвом університетських наукових досліджень, лекційних курсів, а також на основі розвитку незалежної від школи художньої та публіцистичної літератури. Посол зауважив, що школа повинна спиратися на відповідний ґрунт, створення всіх умов для належного її функціонування, враховуючи такі чинники, як (1) мова, (2) підготовані вчителі, (3) навчальна література. Важливо, що в п’ятій статті підпункту Б розглядуваного проєкту було зазначено, що за бажанням батьків та наявності не менше ніж 25-ти учнів одного класу після погодження зі шкільною радою регіону могло бути прийняте рішення щодо двох мов навчання – української та польської (паралельно).

Отже, українська мова теоретично могла бути мовою навчання не лише щодо релігійних предметів, але й інших навчальних дисциплін. Водночас німецька мова залишала за собою статус обов’язкового предмета в усіх класах. Мету вивчення німецької мови було чітко прописано в цісарському розпорядженні від 20 липня 1859 р. Звертаючи увагу на потреби населення, яке не належно володіє регіональною мовою, Є. Черкавський указав, що в проєкті мовного закону німецька мова залишається мовою викладання в двох місцевих гімназіях, що фінансуються з місцевого фонду, а саме: у другій гімназії міста Львова та гімназії міста Броди.

Ретельно проаналізувавши ситуацію щодо мов викладання в Східній Галичині, Є. Черкавський запропонував сеймові прийняти розроблений освітньою комісією проєкт закону про особливості функціонування німецької, польської та української мов в освітньому просторі Східної Галичини.

Інший посол – Григорій Гинилевич – паралельно запропонував прийняти ухвалу від 10 грудня 1866 р., у якій він висунув низку пропозицій щодо функціонування “руської” (української) і польської мов в Східній Галичині (див. примітку⁴), де проголошував їх рівноправність, що не було взято до уваги.

⁴ *Примітка.* Наводимо цитату мовою оригіналу, що стосується проблеми статусу мови викладання, порівн.: “1) чтобы подобно якъ въ школахъ посѣщаемыхъ исключительно черезъ молодежь польской народности, языкъ польскій, такъ въ школахъ, назначенныхъ для молодежи русской народности, языкъ русскій былъ выкладовымъ; 2) чтобы въ школахъ, посѣщаемыхъ

Отже, у проєкті статуту про мову навчання в народних та середніх школах польську мову було визнано єдиною регіональною мовою та мовою викладання в народних та середніх школах Східної Галичини.

Маршалок сейму Леон Сапіга розпочав із цього питання дискусію. Першим попросив слова депутат Лешек Борковський, що належав до кола ополечених українців: практично з перших днів роботи Галицького сейму, тобто з 1861 р., він був відомий як противник української національної ідеї. Л. Борковський, мабуть, зрозумів, що Східну Галичину вже не можна вважати неіснуючою. Тому почав розмірковувати про права, визнані сеймом щодо української національності та української національної мови. Зокрема, посол зупинився на питанні мови викладання в освітньому просторі Східної Галичини (Див. примітку⁵). Аргументам Л. Борковського щодо прав української мови намагався опонувати український посол Яків Шведицький, зауваживши, що питання мови викладання в народних та середніх школах є важливим і для підростаючого покоління, і для регіональної освіти загалом, він наголосив, що українські послы не підтримують ані звіту комісії, ані проєкту мовного закону щодо основної мови викладання в школах і на знак протесту залишають сесійну залу.

Сеймова більшість обрала двох основних доповідачів щодо розглядуваного питання: польську фракцію представляв Зигмунт Савчинський, а українську –

ровночасно через молодь єдної и другої народности, запроваджено для польскої молодежи польскій, а для русскої русскій книжки и выклади; 3) щоби для школь той послѣдної категоріи именовано лише учителей, посѣдающих оба языка и будучихъ въ станѣ выкладати такъ по польски якъ и по русски” (Росправи 1867 Ч. 4: 3).

⁵ *Примітка.* Наводимо цитату мовою оригіналу, що стосується роздумів Л. Борковського про функціонування української мови, порівн.: “Если бы еще свободно было думать, что языкъ мало-русского люду есть стручковою лупиною польского книжного языка, належали бы спросити: Зачѣмъ въ намѣнчивомъ свѣтлѣ равноправности, якъ колибъ въ свѣтлѣ бенгальскомъ, змѣняти природу и назначеніе предметовъ? Чижъ тое дерево, которое служить къ топливу, меньше управнено отъ дерева, дающего овощи? Но понеже большинство сойма кны исповѣдуетъ принципъ, понеже по моѣму разумѣнью уже ухваленъ общественный роскладъ нашего краю, то тая правосильна теорія домагається и имѣть право домагатися логическихъ послѣдствій въ практицѣ. А якіжъ то послѣдствія? Вотъ такіи, що знаніе нашего публичного воспитанія не можетъ уже быти дальше строене и довершено на основани минувшости, понеже историческая непрерывность зостала щорваною и слѣдуетъ нова ера. – Хотячи про то сдѣлати школы наши проготовленіемъ до сей единственно возможной будущности. належало бы въ нихъ учити всѣ словянскіе языки. Языкомъ же преобладавательнымъ въ иномъ краю долженъ быти въ одной половинѣ – языкъ науковый польскій, въ другой половинѣ языкъ науковый русскій. Не входячи въ то, чи есть нимъ языкъ польскій или російскій, понеже чужа народность не имѣетъ права надѣ тѣмъ рѣшати, кобы лишь языка людового не дѣлати языкомъ выкладовымъ въ школахъ среднихъ и высшихъ, понеже се, якъ учить досвѣдченіе, просвѣту утрудняетъ и вспинаетъ Мы видѣли, що народы европейскіи, коли они лишь на людовый языкъ ограничилися, тогда за провідника просвѣщенія, за книжный языкъ приберали языки чужіи, латинскій и греческій, а въ ихъ тѣни допрева вырастали языки людови въ питомый языкъ книжный” (Росправи 1867 Ч. 5: 2). Посол наголосив, що: “а) понеже справозданье намъ ...яко рѣчь певну намъ представляе, що языкъ польскій цивилизованный, здобный быти выкладовымъ для всѣхъ среднихъ школь нашего краю, а для языка русского на желаніе и симпатіи остають, при которыхъ зъ голоду бы умерти можно; б) понеже дальше такое справозданье права наши народныи въ въ высшемъ степені оскрбляе и уничтожити хоче» (Росправи 1867 Ч. 5: 3).

Степан Качала. З. Савчинський підтримав запропонований освітньою комісією проєкт закону і зазначив, що, досліджуючи особливості розвитку дорогої для нього української мови, він переконався, що українська мова не репрезентована ще в достатній кількості навчальної літератури, не має розвиненого красного письменства, ще належно не розвинена її мовна система (правопис, граматики), щоб вона могла виконувати функцію мови викладання в освітньому просторі. Українець С. Качала опонував аргументам попереднього доповідача⁶, відстоюючи рівноправність регіональних мов, наголошуючи, що на засіданнях сейму в 1866 р. освітня комісія також визнала потребу підтримати рівноправний статус польської та української мов⁷: було визнано, що в регіоні є дві рівноправні “красві” мови, але тільки материнська мова є природним засобом здобуття освіти. На жаль, ці пропозиції не стали предметом обговорення в сеймі, оскільки серед депутатів було багато противників рівноправності двох “красвих” мов, що функціують на території Східної Галичини. Якщо 1866 р. освітня комісія визнала права двох мов, то в 1867 р. ця комісія пішла “іншим шляхом”, відкинувши положення про рівноправність, проте актуалізувала ідею щодо неможливості функціонування української мови як мови викладання в освітньому просторі та залишила право обирати мову навчання батькам, опікунам, повітовим шкільним радам або сеймові. Це було зроблено для того, щоб надати перевагу польській мові, а українську мову загалом виключити з навчального процесу. Для аргументів щодо тези про “невиробленість” української мови і її непридатність бути мовою викладання в освіті, комісія навела непереконливі аргументи (Див. примітку⁸). С. Качала відкинув постулати, оприлюднені комісією. На його думку, твердити, що наукова, навчальна чи художня та публіцистична література українською мовою відсутня, можуть лише ті, хто не знає української мови та української культури. Українська мова не є бідною ані за лексичним складом, ані за граматичними формами, а тому цілком придатна бути мовою викладання не тільки в народних та середніх школах, але й в університеті. Посол нагадав присутнім, що українською мовою за часів Йосифа II викладали в університетах теологію та філософію, а в 1848 р. – усі богословські предмети. Окрім того, українською мовою перекладено юридичні тексти – цивільний кодекс. Безпідставними вважав депутат і твердження про відсутність науково-навчальної та художньої літератури українською мовою, оскільки, як він наголосив, Русь мала свою літературу ще тоді, коли Польща не мала її взагалі. Література,

⁶ *Примітка.* Мовою оригіналу наводимо аргументи С. Качала, порівн.: “Засада, що просвѣта народа толькo посредствомъ бесѣды матерной осягнути дасться, еще не была оспарывана. Научати незнаныхъ рѣчей въ языкѣ, котрымъ ученикъ докладно не владѣе, то великій блудъ педагогичный. Отожь наука, абы поступала, въ томъ языкѣ удѣляться повинна, который дѣтина до школы приносить” (Росправи 1867 Ч. 5: 3).

⁷ *Примітка.* Наводимо висновок С. Качала мовою оригіналу, порівн.: “1. Языки русскій и польскій суть рѣвноуправненными. 2. Языки красевии могутъ быти выкладовыми” (Росправи 1867 Ч. 5: 3).

⁸ *Примітка.* Наведімо мовою оригіналу тези комісії щодо “невиробленості” української мови: “а) языкъ русскій убогій, не має литературы; б) не має книгъ выкладовыхъ; в) языкъ польскій выробленый, має богату литературу; г) заводити языкъ русскій до выкладовъзначило бы вертати назадъ” (Росправи 1867 Ч. 6: 2).

репрезентована українською мовою, є і давня, і сучасна, створена цілою плеядою українських письменників, зокрема таких, як Іван Котляревський, Тарас Шевченко та інші. Зрештою, і сам З. Савчинський визнав, що в Польщі українською мовою було написано й надруковано чимало художніх творів, які знала шляхта й знали “при польських дворах”. С. Качала нагадав, що освітня комісія заперечує право української мови бути мовою викладання в освітньому просторі, але дозволяє викладати нею релігійні предмети. Виникає певна суперечність, оскільки здатність української мови бути мовою викладання релігії свідчить про її достатній розвиток. Факт відсутності навчальної літератури, необхідної для викладання українською мовою, С. Качала пояснював замкнутим колом, тобто фактом відсутності власне навчання українською мовою, адже ніхто не писатиме підручників і не буде їх друкувати, знаючи, що їх ніхто не придбає. Щоб існували підручники українською мовою, необхідно щоб відбувалося навчання цією мовою. Посол був переконаний, що відповідна література буде, коли виникне в цьому необхідність. Доказом цьому є те, що, отримавши дозвіл викладати релігію українською мовою, українські професори підготували необхідні для цього підручники для всіх класів: і для нижчих, і для гімназій (Див.: *Росправи 1867 Ч. 6: 2*). С. Качала зазначив, що українці поважають польську мову, знають про багатство польської літератури й будуть черпати з неї все корисне для української мови й української культури. Посол резюмував, що ані недостатня кількість чи відсутність деяких підручників, ані більше багатство польської літератури не можуть відсторонити українську мову від її функцій мови викладання в освіті, а мовна ситуація в регіоні, свідчить про необхідність і доцільність навчання й українською мовою. С. Качала був переконаний: не витримає жодної критики й думка, що запровадження занять, лекційних курсів українською мовою буде кроком назад, оскільки буцімто українська мова за своїм розвитком перебуває на нижчому рівні, ніж польська. Він наголосив, що таке твердження не є новим. Раніше німецькі послы, намагаючись запровадити німецьку мову в освіті, теж переконували, що немає підручників українською мовою, а німецька мова вже має високий рівень розвитку, тому не потрібно розвивати регіональні мови. С. Качала наголосив, що народ стає народом за умови, що має і розвиває свою мову, тому кожному народові повинно належати однакове право користуватися своєю рідною мовою. Щоб приносити користь, школа має зближатися з народом, стати для нього вогнищем освіти. Опановувати свій народний розвиток на чужому ґрунті, на чужих мовних формах – означає згубити його. С. Качала погодився з думкою посла З. Савчинського про те, що і німецька, і польська мови не можуть забезпечити розвиток української нації та її культури.

Узагальнімо зауваження до розглядуваного проєкту, які вербалізував С. Качала:

1. Запропонований проєкт стимулює і забезпечує викладання всіх предметів польською мовою, а такий самий статус для української мови “відкладає на потім”, а, отже, фактично відкидає. Проєкт залишає українську мову як мову викладання в чотирьох класах української гімназії Львова, але в старших класах запровадити навчання українською мовою відповідно до проєкту неможливо. Оскільки діти в молодших класах навчаються українською мовою, а в старших

– польською чи німецькою, то за таких обставин батьки не віддаватимуть своїх дітей до української гімназії.

2. Навчання українською мовою в середніх школах стає неможливим. Її можна запровадити тільки за умови, якщо мінімум 25 батьків чи опікунів дітей одного класу погодяться, щоб їхні діти навчалися українською мовою. За такої умови кінцеве рішення про зміну мови навчання зобов'язаний ухвалювати сейм із відповідним погодженням із місцевими радами. Якщо повітова рада не погодиться з рішенням батьків, то сейм може “не знайти часу” для обговорення цього питання, а польська мова надалі залишиться основною мовою викладання в школі.

3. Проект закону, що насамперед стосується польської мови як мови викладання в освітньому просторі, призначений для населення Західної Галичини, зокрема регіону, де прагнуть знищити українську мову. Здавалося б, такий самий закон мав би стосуватися й території Східної Галичини. Проект про обов'язкову мову викладання мав би поширюватися й “на українську”, і “на польську” частини Галичини: він “небезпечний для української мови”, оскільки відповідно до нього на українській землі організувати середні школи з польською мовою викладання, а українську мову усунути.

Закінчуючи свій виступ, С. Качала наголосив, що, очевидно, представники польської та української національностей по-різному розуміють рівноправність. На думку поляків, рівноправність полягає не в рівних правах, а в можливості добиватися тих прав. Українці прагнуть, аби і їм, і полякам належало право розвивати свою націю у школах із польською мовою навчання. Запропонований комісією проект спрямований на ополячення української молоді (Росправи 1867 Ч. 3: 3).

Отже, обговорення проекту мовного закону для народних та середніх шкіл в Галицькому сеймі показало абсолютну незацікавленість польських депутатів у правовому вирішенні питань, пов'язаних з мовно-культурною політикою у сфері освіти на теренах Східної Галичини, а українські депутати, хоч і намагалися створити опозицією і відстояти права української нації, але не могли досягти в цьому питанні успіху.

Висновки

Аналіз низки архівних документів, укладених політичними, юридичними та урядовими структурами Австро-Угорської імперії, що стосувалися врегулювання одного з важливих питань мовної імперської політики – права на відповідне функційне навантаження німецької, польської та української мов в освіті, і поширювалася на Східну Галичину як самостійну адміністративно-територіальну одиницю Австро-Угорщини, засвідчив нерівноправний статус цих мов. Депутати української національності й намагалися відстоювати право української мови на статус мови викладання в освітньому просторі Східної Галичини як мови регіональної (“краєвої”), мови більшості населення, проте опозиція навмисне поширювала думку, що (1) українська мова не належить до розвинутих мов – її словник, правопис та граматики не мають належного розвитку й наукового опису, (2) відсутня художня та відповідна наукова література, що репрезентовані українською мовою, (3) не підготовлено відповідну навчально-ди-

дактичну літературу (підручники, посібники тощо), що належно забезпечили б навчальний процес. Маніпулюючи свідомістю українських представників сейму, опозиція обіцяла, що ситуація на користь української мови може змінитися, коли зміниться її статус, буде науково описано її словник, правопис та граматику, буде створена наукова, художня й навчально-дидактична література. Українську мову протиставляли німецькій та польській мовам як розвиненим з вищим політичним статусом, розробляючи відповідну теорію щодо поширення псевдоідеологеми ‘українська мова є недорозвиненою мовою’. Докладне вивчення документальних свідчень дає змогу з’ясувати принципи мовно-культурної політики, що побутувала в часо-просторі Австро-Угорської імперії. Попри формально проголошену Конституцією рівноправність усіх мов, що функціювали в цій імперії, українська мова зазнавала значного утиску, що гальмувало її природній розвиток, як і не давало змоги українському населенню цієї імперії забезпечувати свої мовні права в освітній сфері.

Перспектива дослідження полягає в тому, щоб на основі архівних документів – постанов, розпоряджень указів, ділових листів, звітів, стенограм виступів у сеймі та ін. – докладно вивчити умови онтології української мови в межах Австро-Угорської імперії відповідно до її мовної політики. Діахронічні дослідження, здійснені в соціолінгвістичному ракурсі, щодо кожного регіону України, дадуть розуміння повної мозаїчної картини соціолінгвістичного українського виміру XIX століття.

Використана література

- Загнітко, Анатолій, Ірина Кудрейко. Соціолінгвістика: предметно-поняттєвий апарат. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 46. Ч. 1. 2009: 16–25.
- [Zagnitko, Anatolij, Īrina Kudrejko. Sociolingvistika: predmetno-ponattĕvij aparat. Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriĭa filologiĭna. Vyp. 46. Ć. 1. 2009: 16–25].
- Космеда, Тетяна А., Ольга. П. Прасол “Політичний” фразеологізм у мовній свідомості галичан і поляків. Вісник Дніпропетровського ун-ту. Сер. Мовознавство. № 11. Вип. 20 (1). 2014: 77–83.
- [Kosmeda, Tetĕna A., Olga. P. Prasol “Politiĭnij” frazeologizm u movnij svĭdomosti galiĭan ĭ poliĭkiv. Visnik Dnipropetrovs'kogo un tu. Ser. Movoznavstvo. № 11. Vip. 20 (1). 2014: 77–83]
- Космеда, Татьяна. Рецепция статуса украинского языка в российском языкознании: миф и реальность. Slavia Centralis. № 1. 2020: 126–135.
- [Kosmeda, Tat'ĕna. Recepciĭa statusa ukrainskogo ĕzyka v rossijskom ĕzykoznanii: mif ĭ real'nost'. Slavia Centralis. № 1. 2020: 126–135.]
- Масенко, Любов. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ. 2008: 96–131.
- [Masenko, Lĭbov. Movna situaciĭa Ukraĭni: sociolingvistiĭnij analiz. Movna politika ta movna situaciĭa v Ukraĭni: Analiz ĭ rekomendacii / Za red. Ū. Besters-Dil'ger. Kiĭv. 2008: 96–131]
- Масенко, Любов. Мова і політика. Київ: Соняшник, 2004.

- [Masenko, Lûbov. Mova i politika. Kiïv: Sonâšnik, 2004]
- Масенко, Любов Т. Нариси із соціолінгвістики. Київ: Видавничий дім “КМА”, 2010.
- [Masenko, Lûbov T. Narisi iz sociolingvistiki. Kiïv: Vidavničij dim “KMA”, 2010]
- Мацюк, Галина. П. Прикладна соціолінгвістика: Питання мовної політики. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
- [Macûk, Galina. P. Prikladna sociolingvistika: Pitannâ movnoï politiki. L'viv: Vidavničij centr LNU imeni Îvana Franka, 2009]
- Мацюк, Галина. П. До витоків соціолінгвістики: Соціологічний напрям у мовознавстві. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.
- [Macûk, Galina. P. Do vitokiv sociolingvistiki: Sociologičnij naprâm u movoznavstvî. L'viv: Vidavničij centr LNU imeni Îvana Franka, 2008]
- Нагорна, Лариса. П. Політична мова і мовна політика: Діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд, 2005.
- [Nagorna, Larisa. P. Politična mova i movna politika: Diapazon možlivostej političnoï lingvistiki. Kiïv: Svitoglâd, 2005]
- Радевич-Винницький, Ярослав. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Відродження, 1997.
- [Radevič-Vinnic'kij, Âroslav. Ukraïna: vid movi do nacïi. Drogobič: Vidrodžennâ, 1997]
- Сокіл, Богдан. Мовний закон для народних та середніх шкіл в Галичині 1867 року та дискусії навколо нього. Наукові записки. Серія “Мовознавство”. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016: 101–109.
- [Cokil, Bogdan. Movnij zakon dlâ narodnih ta serednih škil v Galičini 1867 roku ta diskusïi navkolo n'ogo. Naukovî zapiski. Seriâ “Movoznavstvo”. Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo unïversitetu imeni Volodimira Gnatûka. Ternopil', 2016: 101–109]
- Сокіл, Богдан. Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської монархії. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. Вип. 42. Харків, 2016: 189–197.
- [Cokil, Bogdan. Ukraïns'ka mova v galic'kih narodnih školah za časiv Avstro-Ugors'koï monarhïi. Lingvistični doslidžennâ: Zb. nauk. pr. Vip. 42. Harkiv, 2016: 189–197]
- Ткаченко, Олександр. Б. Проблемы диахронической социолінгвістики. Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. Київ: Наукова думка, 1992: 64–85.
- [Tkačenko, Oleksandr. B. Problemy diahroničeskoï sociolingvistiki. Metodologičeskie osnovy novyh napravlenij v mirovom âzykoznanii. Kiïv: Naukova dumka, 1992: 64–85]
- Ткаченко, Олександр. Б. Соціолінгвістична класифікація мов у слов'янській специфіці й динаміці. Мовознавство. No 2–3. 2003: 3–13.
- [Tkačenko, Oleksandr. B. Sociolingvistična klasifikaciâ mov u slov'âns'kij specifici j dinamici. Movoznavstvo. No 2–3. 2003: 3–13]

Джерела

Росправи надъ справозданіємъ комиссії едукаційной о проектѣ Выдѣла краевого до устава о языкѣ выкладомъ въ школахъ людовыхъ и середныхъ, отбывшімъ на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19 (31) Дек. 1866 г. Слово. Ч. 3. 1867: 2–3.

- [Rosprawy nadъ spravozdaniemъ komissii edukacijnoj o proektъ Выдѣла kraevogo do ustava o âzyсѢ выкладовомъ въ школахъ лѹдовыхъ i serednyхъ, отбывшѣмъ на 36-омъ засѣданіи Л'вовского сойма dnâ 19 (31) Dek. 1866 g. Slovo. Ć. 3. 1867: 2–3]
- Росправи надъ справозданіемъ комиссії едукациійной о проектѢ Выдѣла краевого до устава о языкѢ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середныхъ, отбывшимся на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19 (31) Дек. 1866 г. Слово. Ч. 4. 1867: 3.
- [Rosprawy nadъ spravozdaniemъ komissii edukacijnoj o proektъ Выдѣла kraevogo do ustava o âzyсѢ выкладовомъ въ школахъ лѹдовыхъ i serednyхъ, отбывшѣмъ на 36-омъ засѣданіи Л'вовского сойма dnâ 19 (31) Dek. 1866 g. Slovo. Ć. 4. 1867: 3]
- Росправи надъ справозданіемъ комиссії едукациійной о проектѢ Выдѣла краевого до устава о языкѢ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середныхъ, отбывшимся на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19. (31.) Дек. 1866. Слово. Ч. 5. 1867: 2–3.
- [Rosprawy nadъ spravozdaniemъ komissii edukacijnoj o proektъ Выдѣла kraevogo do ustava o âzyсѢ выкладовомъ въ школахъ лѹдовыхъ i serednyхъ, отбывшѣмъ на 36-омъ засѣданіи Л'вовского сойма dnâ 19. (31.) Dek. 1866. Slovo. Ć. 5. 1867: 2–3]
- Росправи надъ справозданіемъ комиссії едукациійной о проектѢ Выдѣла краевого до устава о языкѢ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середнихъ отбывшіяся на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19 (31.) Дек. 1866 (Кінець). Слово. Ч. 6. 1867: 2–3.
- [Rosprawy nadъ spravozdaniemъ komissii edukacijnoj o proektъ Выдѣла kraevogo do ustava o âzyсѢ выкладовомъ въ школахъ лѹдовыхъ i serednyхъ отбывшѣмъ на 36-омъ засѣданіи Л'вовского сойма dnâ 19 (31.) Dek. 1866 (Kіnec'). Slovo. Ć. 6. 1867: 2–3]
- Рускій Правотаръ Домовый або кождому доступне поясненє въ якій способъ кождый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може / Уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій. Львів, 1885: XIV.
- [Ruskij Pravotar' Domovyj abo koždому dostupne poânsenê въ âkij sposoby koždъj pri gramotahъ pravnyхъ vsâkogo roda samъ zastupatis' i potrѣbni pis'ma âkъ podanâ, pros'by i t. i. i t. i. bezъ pomoĉi advokata zo povnoû siloû pravnoû sprorâditi može / Uložili Vasil' Lukiĉъ i Ŭlianъ Semigonovskij. L'viv, 1885: XIV]

Бохдан Сокил

ОБРАЗОВНИ ПРОСТОР ИСТОЧНЕ ГАЛИЦИЈЕ У ХРОНОТОПУ АУСТРОУГАРСКЕ МОНАРХИЈЕ: ФУНКЦИОНАЛНА ЗАСТУПЉЕНОСТ УКРАЈИНСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У раду је представљена језичка политика Аустроугарске монархије у односу на идеологему *украјински језик*, на основу актуелизације дискурса законодавне и правне архивске документације, са акцентом на функционалној заступљености језика у образовном простору Источне Галиције. Грађу за истраживање чини дискурсни простор архивске грађе коју је прикупио аутор а која се односи на питања аустроугарске национално-језичке политике –

садржи правне оквире и указује на ограничења примене закона о језицима, одређује њихов правни статус, функционалне односе између појединих језика (немачког, пољског и украјинског), те представља систем (1) законодавних аката или њихових нацрта, (2) одлука власти, које први пут постају грађа за преглед језичке ситуације, односно анализу функционисања украјинског језика у хронотопу Аустроугарске монархије. У истраживању су примењене следеће *теоријске методе*: *дескриптивна* – за представљање основне грађе, *уопштавање* – за формулисање закључака; *интерпретација* – за излагање идеја које су представљене у законодавној и правној пракси а односе се на тумачење идеологеме *украјински језик* из аспекта права у хронотопу Аустроугарске монархије и њене национално-језичке политике. Од *емпиријских метода* примењена је *анализа дискурса* одређених политичко-правних докумената, забележених дискусија, дебата које су водили посланици Галичког сејма, који чине целовити простор дискурсне праксе (у тумачењу М. Фукоа) као професионалне политичко-правне комуникације. Анализа низа архивских докумената која су донеле политичке, правне и владине структуре Аустроугарске монархије а која се тичу регулисања једног од важних питања језичке политике монархије – права на функционалну заступљеност немачког, пољског и украјинског језика у образовању, показала је да статус ових језика није био равноправан. Иако су посланици украјинске националности покушавали да се изборе за право украјинског језика на статус језика наставе у образовном простору Источне Галиције као регионалног језика, као језика већинског становништва, опозиција је с намером ширила наратив да (1) украјински језик не спада у развијене језике – његова лексика, правопис и граматика нису довољно развијени и научно описани, (2) нема књижевности и одговарајуће научне литературе на украјинском језику, (3) није припремљена одговарајућа дидактичка литература (учбеници, приручници и сл.) која би омогућила ваљано одржавање наставе. Манипулишући свешћу украјинских представника у парламенту, опозиција је обећавала да се ситуација може променити у корист украјинског језика када се промени његов статус, када његова лексика, правопис и граматика буду научно описани, када се појаве научна и књижевна дела и дидактичка литература. Детаљно изучавање документарних сведочанстава омогућава да се утврде принципи језичко-културне политике која је владала у хронотопу Аустроугарске монархије. Иако је Устав формално предвиђао равноправност свих језика који су функционисали у монархији, украјински језик је био у крајње неравноправном положају, што је успоравало његов природни развој, док украјинско становништво монархије није могло да оствари своја језичка права у области образовања.

Кључне речи: дијахронијска социоллингвистика, језичка политика, украјински језик, пољски језик, немачки језик, матерњи језик, језик наставе у образовном простору.

О ПРЕВОЂЕЊУ СА СРОДНИХ ЈЕЗИКА (на материјалу украјинског и српског језика)

У раду се на материјалу украјинског и српског језика анализирају „лажни пријатељи“ преводиоца на лексичком нивоу као један од видова интерференције при превођењу са сродних језика. Разматрају се различити видови односа између чланова парова лажних пријатеља и степен сложености њиховог превођења, као и начини успостављања потпуне еквиваленције.

Кључне речи: лажни пријатељи, диспаратност, еквивалентност, интерферентност, инклузија, субординарност.

The paper analyzes the “false friends” of the translator at the lexical level on the material of the Ukrainian and Serbian languages as one of the types of interference between genealogically related languages. Different types of relationships between members of pairs of false friends and the degree of complexity of their translation are considered, as well as ways to establish complete equivalence.

Keywords: false friends, disparity, identity, intersection, inclusion, subordination.

Теорија превођења као релативно млада наука од својих почетака средином XX века до данас развија се убрзаним темпом. Тај развој нарочито је приметан у области опште теорије превођења, која се бави универзалним законитостима процеса превођења, а последњих деценија изражен је и у домену специјалне теорије превођења, која изучава специфичности различитих врста преводилачке делатности (посебно у сфери усменог превођења) и особености које су условљене жанром и типом текста који се преводи. У исто време посебне теорије превођења, у чијем су фокусу специфични проблеми превођења с једног конкретног језика на други, типови еквиваленције између конкретних језичких јединица двају језика, особености превођења одређених врста језичких јединица у оквиру пара језика и слично, развијају се спорије и неравномерно.

Проблеми у превођењу проистичу како из разлика између језика који долазе у контакт, тако и из сличности између њих. Ови други пре свега су карактеристични за сродне језике. Циљ нашег истраживања јесте допринос посебној теорији превођења кроз анализу неких специфичних проблема проузрокованих међујезичком интерференцијом, која је посебно изражена када су у питању сродни језици, какви су украјински и српски. Како се парови тзв. лажних пријатеља успостављају управо и искључиво у односу на конкретне језике, јасно је да ово питање спада у проблеме посебне теорије превођења. Осим тога проблем неподударности плана садржаја или различите употребе формално подударних лексема има и практичан значај – за лексикографију, наставу језика и превођење.

У Кристаловом *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике* интерференција се дефинише као термин социолингвистике и методике наставе који

означава „грешке које говорник уноси у један језик услед свога контакта са другим језиком“ (Kristal 1999: 142). У процесу превођења присутан је сталан контакт двају језика, те се ова појава разматра не само у оквиру методике наставе, социolingвистичких и психolingвистичких истраживања вишејезичности (напоменимо овде и то да је преводилац билингвална личност), већ и у оквиру теорије превођења. У том смислу преводилачку интерференцију можемо дефинисати као грешке у успостављању еквиваленције између јединица оригинала и јединица превода под утицајем једног од тих језика (чешће језика оригинала и чешће матерњег језика преводиоца). Интерференција се у превођењу, као уосталом и у другим контактним ситуацијама, јавља на свим језичким нивоима – фонетском (код усменог превођења), граматичком и лексичком. Ми ћемо овде размотрити неке типичне примере лексичке интерференције.

Један од појавних облика преводилачке интерференције познат је као тзв. „лажни пријатељи“ преводиоца под којима подразумевамо језичке јединице које у различитим језицима имају сличну форму али се (делимично или потпуно) не подударају по значењу или функционалним особеностима, услед чега преводиоци између њих успостављају погрешну еквиваленцију. Притом ћемо подударност форме лексема схватати не као идентичност, већ као одређену сличност, блискост која подразумева варијације фонемског и графемског састава или акцента.

Представићемо преводилачке проблеме са лажним пријатељима на лексичком нивоу, познатим још и као међујезички хомоними или пароними¹, једним веома илустративним одломком из путописа савременог украјинског писца Андрија Љупке:

Хіба можна було в таке місто не закохатися? Я любив себе у ньому і сам собі – як балканіст-початківець – подобався в цьому місті. Так почався наш багаторічний роман.

Який закінчився прогнозовано для таких пристрасних історій – ревнощами. Одного разу я приїхав у Белград уже зі своєю дружиною. Багато розповідав їй про це місто, розхвалював, але коли ми нарешті прибули, то виявилось, що показати нічого. Ми прожили в Белграді місяць, щодня гуляли й облазили всі його закутки, і саме завдяки безпристрасному погляду моєї Юлі я відкрив для себе факт, що Белград – негарний. Він точно не білий, радше сірий, вогко-брудний. Тут замало гарних будівель, і поза центральною вулицею тут ніде сфотографуватися. Проспекти широкі, але якісь розхристані, неприбрані, незатишні. (...)

А все ж, як сказано, я ніжно люблю це негарне місто. За його непричесаність і справжність, за його енергетику. Це найбільший мегаполіс Балкан, місто

¹ Ова појава се, пре свега у лексикологији, именује на различите начине, али се нећемо у овом раду бавити проблемима термилошке природе. Термин „лажни пријатељи“ одабрали смо као један од најчешћих у теорији превођења. Украјинско-српским паронимима и хомонимима посвећен је чланак Љ. Поповић (Поповић 1991) у коме, након уводних разматрања посвећених терминологији, ауторка сажето анализира формалне и семантичке карактеристике оваквих лексема. Рад се завршава речником од 440 основних украјинско-српскохрватских паронима, и то махом оних који стоје у односу диспаратности.

можливостей і перехресть. Безумовно, Загреб чи Любляна значно красивіші за Белград, але дух **столиці** відчувається тільки в ньому.

Када је реч о семантичком односу између лажних пријатеља савремени руски теоретичар превођења Николај Гарбовски говори о четири типа логичких односа: диспаратност (искључивање, појмови немају ништа заједничко), интерферентност (појмови се укрштају, један део обима и садржаја су им заједнички, али имају и различите елементе), суб/суперординарност (један појам – ужи, посебан – целим својим обимом припада другом – ширем, општијем) и еквивалентност (обим појмова је једнак) (Гарбовский 2007: 338). У наведеном одломку имамо примере за готово све врсте наведених односа.

Ако упоредимо речничке чланке за украјинску лексему *місто* и српску *место*, видећемо да прва има три значења, од чега два маркирана као архаична а друга пет. Принципи издвајања посебних значења у лексикографском опису свакако могу бити различита, али је очигледно да код обе лексеме постоје семеме које су подударне и оне које су различите, односно да су ове речи у односу интерферентности или укрштања. Међутим, чак и код подударних семема нема потпуног преклапања. Прво, у украјинском су значења „місцевість“, односно „предео, крај“ и „службова посада“, то јест „служба, запослење, намештење, посао“, „положај, функција“² маркирана као застарела, односно исту денотацију прати различита употреба. Код значења „насеље“, које је у украјинском основно, а у српском секундарно нема потпуне подударности на денотативном нивоу: денотација украјинске лексеме је ужа, семни састав богатији, односно она се, за разлику од српске, не односи на било који тип насеља већ на „велики населени пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр“. Ово је карактеристично за логичку релацију суб/суперординарности одражену у лексичком систему у односу хипо/хиперонимије. Успостављање везе између хиперонима у једном језику и хипонима у другом лежи у основи преводачких поступака конкретизације и генерализације. Ако бисмо у реченици „Хіба можна було в таке *місто* не закохатися?“ лексему *місто* превели као *место*, применили бисмо поступак генерализације. Тако успостављена еквиваленција не би била погрешна, али не би била ни потпуна, односно не би достигла максимални могући ниво као када би била употребљена лексема *град*: *Зар сам могао да се не заљубим у такав **град***? Приликом превођења у другом смеру, са српског на украјински, применили бисмо поступак конкретизације, који би, будући да лексема *место* има два хипонима *град* и *село* могао резултирати успостављањем одговарајуће *место* = *град* = *місто*, односно погрешне еквиваленције *место* = *село* ≠ *місто*.

У анализираном пару *місто* – *место* укрштају се секундарна значења. Сличан однос имамо и између лексема *дружина* – *дружина*, које се поклапају у једном од секундарних значења: „организована група људи, удружење, друштво (обично мање); трупа“, односно „група, загін, добровільне об'єднання людей, створене з якою-небудь метою“, док су им основно и остала изведена значења

² Овде и даље сва значења украјинских лексема наводе се према електронској верзији речника *Словник української мови* (<http://sum.in.ua>), а српских према једнотомном *Речнику српскога језика* Матице српске.

различита. Главна водила у овом случају за преводиоца је контекст. Уколико бисмо реченицу „*Однога разу я приїхав у Белград уже зі своєю дружиною*“ узели изоловано, сасвим је могуће успостављање погрешне еквиваленције: *Једном сам дошао у Београд са својом дружином*. Ипак, шири контекст омогућава еквивалентан превод: *Једном сам дошао у Београд са својом супругом (женом)*. У пару *роман – роман* уочавамо, пак, подударност основних значења и различитост секундарних. Опет је шири контекст тај који спречава успостављање погрешне еквиваленције: „*Так почався наш багаторічний роман*“ – *Тако је почела наша дугогодишња романса (веза, љубав)*.

Односу интерферентности близак је однос који ћемо назвати инклузијом у коме се сва значења лексеме једног језика подударају са значењима лексеме другог језика, која пак има барем једну семему више. Овај однос најчешће се успоставља између једнозначне лексеме једног језика и вишезначне лексеме другог. Навешћемо један једноставан пример: једнозначној српској лексеми *молер* у украјинском одговара вишезначница *маляр*, чије основно значење представља семему вишка у односу са српску лексему, док се друго значење украјинске речи подудара са њеним јединим значењем.

У релацију инклузије могу улазити и вишезначне лексеме, када нека од њих има бар једну семему више. Два примера таквог односа имамо и у наведеном одломку. Тако украјинска лексема *історія* обухвата сва значења српске лексеме *историја*, али има и два различита значења: „оповідання, розповідь про кого-, що-небудь“ и „подія, пригода, випадок“. Додатна значења која украјинска лексема има у односу на српску су секундарна. Украјински глагол *любити* и српски глагол *љубити* су такође вишезначни. Српски глагол има сва значења украјинског и једно значење више: „давати пољубац, пољупце“. Овде је, међутим, различита семема – основна.

При превођњу оваквих лексема до успостављања погрешне еквиваленције долази у једном смеру – од лексеме која има значење/значења више: *маляр* (2. значење) = *молер, маляр* (1. значење) ≠ *молер*, али = *сликар*; *історія* (1, 2, 3, 4. зн.) = *историја, історія* (5, 6. зн.) ≠ *историја*, али = *прича*; *любити* (2, 3. зн.) = *любити, љубити* (1. зн.) ≠ *любити*, али = *цілувати*. И обрнуто, српску лексему *молер* ћемо у преводу заменити лексемом *маляр*, успостављајући увек потпуну еквиваленцију. Исто важи и за лексему *історія*. Међутим, ни у супротном смеру није све тако једноставно, и то можемо видети на примеру последњег пара, *любити – љубити*. Наиме, иако речник ни на који начин не бележи маркираност другог и трећег значења српске лексеме *љубити*, она се ипак ређе употребљава од другог еквивалента *волети*, а такође је знатно експресивнија. С обзиром на то, превод реченице из нашег одломка „*Я люблю себе у ньому і сам собі (...) подобався в цьому місті*“ уз употребу лексеме *љубити* уместо *волети*: *Љубио сам сам себе у њему...* био би неадекватан, односно садржао би експресивне конотације каквих у оригиналу нема. Адекватан превод у овом случају би био једино: *Волео сам сам себе у њему...*

Када смо већ код глагола *љубити* и разлика у конотацији, пар *цілувати – целувати* типичан је пример за релацију еквиполентности, која подразумева потпуну подударност денотације и различитост конотације. У овом пару украјинска лексема је неутрална, а српска експресивна и стилски ограничена. У наведеном

одломку немамо примере оваквог односа, али интересантан пример налазимо нешто касније у истом поглављу:

*Можливо, саме тому серби підсвідомо й вирішили, що краще буде, якщо вони зітруть з поверхні землі факт зустрічі Сходу і Заходу в їхньому **стольному** граді.*

Обим украјинске лексема *град* и српске лексема *град* подударан је у основном значењу, али њихов садржај није – украјинска лексема садржи додатни конотативни елемент који је смешта у високи, свечани стил. Како у српском језику нема на одговарајући начин маркиране лексема, јасно је да се у преводу не може успоставити потпуна еквиваленција на нивоу појединачних лексема, односно да експресивну лексема *град* морамо заменити неутралном *град*. Ипак, захваљујући преводачком поступку компензације, који подразумева надомешћивање елемента изостављеног на једном месту на неком другом месту, могуће је постићи пуну еквиваленцију на нижем нивоу, односно на нивоу синтагме. Тако је превод ... *сусрета Истока и Запада у њиховом **стоном (престоном) граду*** еквивалентан украјинском оригиналу и адекватно маркиран у односу на превод који би гласио: ... *сусрета Истока и Запада у њиховом **главном граду (престоници)***.

Што се тиче разлика у употреби, занимљив је пример пар *проспект* – *проспект*. Ако упоредимо речничке чланке, видећемо да се по три у њима издвојене семеме мање-више поклапају. Међутим, прва семема украјинске речи „широка і пряма міська вулиця“ и четврта српске „велика, широка улица“ имају различиту употребу, на шта указује напомена дата у загради у српском речничком чланку „обично као део назива таквих улица у руском језику“. Ово значење вероватно је ушло у српски преко превода из руског језика (сетимо се Гогољевог „Невског проспекта“) и управо су преводни, а не оригинални српски текстови сфера у којој она функционише. У неком другом тексту, рецимо о неком украјинском граду, успостављање еквиваленције између ове две речи свакако не би било проблематично, али у тексту који говори о Београду, у коме улица које би се називале проспектима нема, свакако јесте. Стога би овде требало применити поступак генерализације и заменити реч *проспект* њеним хиперонимом у језику превода: *Проспекти широки, але... - Улице су широке, али...*

У наведеном одломку немамо пример за релацију диспаратности у којој појмови немају заједничких елемената. Овакав однос карактеристичан је за лексема код којих је фонетска подударност случајна, као што је то случај са српском лексемом *дах*, која потиче од прасловенског корена, и украјинском *дах*, које је, пак, у украјински језик ушла преко пољског из старовисоконемачког. Ове лексема немају заједничких сема, тешко се могу наћи у истом контексту, те не представљају велики преводачки проблем.

Између односа диспаратности и инклузије (на нивоу сема, а не семема) могао би се сместити пар *пристрасний* – *пристрастан*. Код ових лексема заједничке су најопштија категоријална сема „обележје“ (уосталом карактеристична за све придевске речи) и мотивациона сема „страсть“, односно „страст“, што свакако није довољно да би се између њих успоставила еквиваленција: „*Який закінчився прогнозовано для таких **пристрасних історій***“ – *Који се завршио очекивано за тако *пристрасне (!страствене) приче.*

Као што смо на примерима видели, најсложенији проблем за преводиоца представљају парови чији чланови стоје у односу интерферентности, где обично и семеме које се не подударају садрже заједничке семе, те имамо однос вишеструког укрштања у коме поред фонетски подударног пара стоје и други еквиваленти. Дobar пример за то јесу глаголи *відкрити* и *открити* који у исто време ступају у веома замршен однос и са другим лексемама: *відкрити* са српском лексемом *отворити*, а *открити* са *знайти* (*закопаный скарб*), *виявити* (*помилку*), *зауважити* (*порухи*), *розкрити* (*таємницю*), *викрити* (*наміри*) итд.

Поједини теоретичари превођења, рецимо један од пионира теорије превођења код нас Владимир Ивир, издвајају и групу лажних парова без сличности по облику (Ivir 1985: 119). У свим примерима лажних пријатеља које смо анализирали у раду, паралела између лексема се успоставља на основу аналогije форме. Међутим, проблеми са успостављањем еквиваленције могу бити изазвани и аналогijом садржаја која се успоставља на основу сличности дела значења, обично основног. Тако се успоставља еквиваленција између српске лексеме *вадити* у њеном основном значењу и украјинских лексема *діставати*, *виймати*, *витягати*, *добувати*. Који ће од ових еквивалената бити употребљен у преводу зависи од контекста: *вадити новац из чепа* – *діставати гроші з кишені*, *вадити кључ из браве* – *виймати ключ із замка*; *вадити кофу из бунара* – *витягати відро з криниці*; *вадити угаљ* – *добувати вугілля* и сл. По аналогiji са основним значењем може бити успостављена еквиваленција са набројаним украјинским лексемама и у оним случајевима када српски глагол *вадити* функционише у секундарним значењима, на пример: „црпсти, узимати“ – *вадити примере* – **виймати/витягати приклади* уместо *збирати приклади*; „набављати, прибављати (званичне документе)“ *вадити визу* – **добувати візу* уместо *оформляти візу*; „уклањати, одстрањивати“ *вадити зуб* – **витягати зуб* уместо *видаляти зуб*. Оваквих примера свакако има мноштво, али они су карактеристични за било који пар језика, односно не улазе у сферу посебне већ опште теорије превођења, а понајвише лексикографије.

Интерференција се у превођењу одражава и на нивоу граматике, што је такође посебно актуелно код блиских језика. О лажним пријатељима на овом нивоу можемо говорити код постојања подударности на нивоу облика (овде није реч, разуме се, о фонетској већ о формално-граматичкој подударности) и неподударности у значењу тих облика. Илустроваћемо ову појаву, која свакако захтева посебно разматрање, на једном примеру транспоновања глаголских времена и начина. У свом основном значењу заједнички временски облици у украјинском и српском језику се подударају. Бројне подударности уочавају се и при транспозицији грамема времена, па се, на пример, и у украјинском и у српском језику помоћу облика презента може причати о прошлој или будућој радњи. Међутим, при релативној употреби, како глаголских времена тако и начина, уочавају се неподударности које могу представљати замку за преводиоца. Тако и у оригиналу *Ніяк його [будинок] не достроять* и у српском преводу *Никад је неће завршити* романа *Рівне/Ровно* О. Ирванца налазимо будуће време, иако српски футур нема одговарајуће модално значење, па је оваква еквиваленција погрешна, односно предикат у будућем времену у преводу мора бити замењен модалним предикатом у садашњем: *Никако не могу да је заврше*. „Лажни пријатељи“ на нивоу граматике свакако су још једна перспективна тема за истраживање.

Говорећи о лажним пријатељима Н. Гарбовски поставља питање колико је овај проблем заиста актуелан у теорији превођења. Преводилац, наимае, ако има недоумице у вези са избором једног или другог облика као еквивалента, може да провери у речнику, где су овакве појаве одражене потпуно и подробно, а и контекст може понекад да сугерише исправно решење. И одговара: „Али тај проблем заиста постоји и прилично је сложен. И постаје све сложенији што су финије нијансе у разликама значења дијалексема. Шта више, речници не помажу увек у разликовању тих нијанси, нарочито када се ради о вишезначним речима. И, напокон, сличност форми психолошки „притиска“ преводиоца, слаби његову пажњу, речју, не стимулише га да проверава у речнику“ (Гарбовский 2007: 330). У нашем случају, када су у питању сродни језици и када не постоје довољно добри речници у којима би разлике у нијансама значења, маркираности или употреби биле „потпуно и подробно“ одражане, посебно је актуелан.

Закључићемо рад још једним цитатом – упозорењем А. Реформатског изреченом управо на основу анализе примера лажних пријатеља: „При поређењу језика не треба тражити сличност. Она је, по правилу, провокативна!“ (Реформатский 1987: 47).

Цитирана литература

- Гарбовский, Николай. Теория перевода. Москва: Издательство Московского университета, 2007.
- [Garbovskii, Nikolai. Teoriiā perevoda. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2007]
- Поповић, Људмила. „О украјинско-српскохрватској међујезичкој паронимији“. Живи језици XXXIII/1-4, 1991: 74–86.
- [Popović, Ljudmila. „O ukrajinsko-srpskohrvatskoj međujezičkoj paronimiji“. Živi jezici XXXIII /1-4, 1991: 74–86]
- Реформатский, Александр. „О сопоставительном методе“. Реформатский Александр. Лингвистика и поэтика. Москва: Наука, 1987: 40–52.
- [Reformatskiĭ, Aleksandr. „O sopostavitel'nom metode“. Reformatskiĭ Aleksandr. Lingvistika i poëtika. Moskva: Nauka, 1987: 40–52]
- Ivir, Vladimir. Teorija i tehnika prevodenja : udžbenik za III i IV razred srednjeg obrazovanja prevodilačke struke. Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka Gimnazija“ ; Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika, 1984.
- Kristal, Devid. Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike. – 2. izd. Beograd: Nolit, 1999.

Извори

- Ирванец, Олександр. *Рівне/Ровно (стіна). Нібито роман*. Львів: Кальварія, 2002.
- [Irvanec', Oleksandr. Rivne/Rovno (stina). Nibito roman. L'viv: Kal'variā, 2002]
- Ирванец, Олександр. *Подельени град*. Београд: Алма, 2019.
- [Irvanec, Oleksandr. Podeljeni grad. Beograd: Alma, 2019]
- Любка, Андрій. *У пошуках варварів. Подорож до країв, де починаються й не закінчуються Балкани*. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2019.

[Lúbka, Andrij. *U pošukah varvariv. Podorož do kraïv, de počinaût'sâ j ne zakînčuût'sâ Balkani*. Černivci: Meridian Černovic, 2019]

Milena Ivanović

ON TRANSLATION FROM GENEALOGICALLY RELATED LANGUAGES
(on the material of the Ukrainian and Serbian languages)

Summary

In this paper we analyze the «false friends» of the translator at the lexical level on the material of the Ukrainian and Serbian languages as one of the types of interference between genealogically related languages. We singled out five types of relationships between members of pairs of false friends: identity (the volumes of the concepts completely coincide, but there is difference in use or stylistic marking: *grad – град*), disparity (the volumes of the concepts don't coincide: *dah – дах*), subordination (the subordinate concept is fully part of the subordinate: *mesto – місто*), intersection and inclusion (the volume of one of the concepts is partly included in the scope of the other: *družina – дружина, istorija – історія*). The degree of complexity of their translation is considered, as well as ways to establish complete equivalence.

Keywords: false friends, disparity, identity, intersection, inclusion, subordination.

УКРАЈИНСКА КЊИЖЕВНОСТ У СРПСКИМ ЧАСОПИСИМА XIX ВЕКА

У раду ћемо показати који су писци и дела представљени српским читаоцима, у којим часописима XIX века и на који начин, шта је утицало на њихов одабир, ко су њихови преводиоци, колико је превод успешан у односу на оригинал и шта преноси читаоцима, почев од пионира у прикупљању украјинских народних песама и првог преводиоца украјинске књижевности у српскојезичној култури, Стојана (Косте) Новаковић, (*Даница*, 1861), преко М. Ђорђевића и Владимира Илића (*Вила*, 1866), Владимира Николића, Александра М. Радвановића и М. С. Милојевића (*Вила*, 1868), Ђуре Јанковића (*Зора*, 1869), Јована Миленка Грчића (*Јавор*, 1877), Е. И. Борисова (*Стража*, 1878), Окице Глушчевића (*Час*, 1885 и *Гусле*, 1886), Жарка Радонића (*Јавор*, 1887), Драгутина Ј. Или(ј)ћа (*Босанска вила*, 1890), закључно са Николом Николајевићем (*Бранково коло*, 1897).

Кључне речи: Украјинска књижевност, српски часопис, превод, преводилац, рецепција, XIX век.

In this paper, we will show which writers and works were presented to Serbian readers, in which magazines of the 19th century and in what way, what influenced their choice, who their translators are, how successful the translation is compared to the original and what it conveys to readers, starting with a pioneer in collecting Ukrainian folk songs and the first translator of Ukrainian literature in Serbian-language culture, Stojan (Kosta) Novaković, (*Danica*, 1861), through M. Đorđević and Vladimir Ilić (*Vila*, 1866), Vladimir Nikolić, Aleksandar M. Radovanović and M. S. Mилојевић (*Vila*, 1868), Đuro Janković (*Zora*, 1869), Jovan Milenko Grčić (*Javor*, 1877), E. I. Borisov (*Straža*, 1878), Okica Gluščević (*Čas*, 1885 and *Gusle*, 1886), Žarko Radonić (*Javor*, 1887), Dragutin J. Ilić (*Bosanska vila*, 1890), concluding with Nikola Nikolajević (*Brankovo kolo*, 1897).

Keywords: Ukrainian literature, Serbian magazine, translation, translator, reception, 19th century.

Када говоримо о рецепцији украјинске књижевности у српској култури, као пионира у прикупљању украјинских народних песама и првог преводиоца украјинске књижевности наводимо **СТОЈАНА (КОСТУ) НОВАКОВИЋА (1842–1915)**, једну од најистакнутијих личности у Србији у другој половини XIX века, припадника романтичарског нараштаја, филолога, историчара, библиографа, библиотекара, књижевника, преводиоца, државника и дипломате, професора Велике школе.

У *Даници* (чији је уредник био Ђорђе Поповић), првом српском часопису штампаном Вуковим правописом, 1861, у време словенске ренесансе, или словенског препорода, у време романтизма у најјачем јеку у свим словенским земљама, српским читаоцима представљене су украјинске народне песме у преводу Стојана Новаковића.

Патриотска украјинска дума *Козачки растанак*¹ (*Отъезд козака*), написана рецитативним стихом, о одласку козака у рат и растанку са мајком и сестрама, први пут објављена је у збирци М. Максимовича *Украинские народные песни* (1834). С. Новаковић преузео је думу *Отъезд козака из родины* из збирке М. Максимовича *Сборник украинских песен* (1849), превевши је асиметричним десетерцем, карактеристичним за српски јуначки еп. У одличном преводу С. Новаковића пренет је историјски садржај думе, њена поетичност, особине јунака и високи патриотски дух украјинског епа. Дуг период думе С. Новаковић пренео је стиховима српске песме, сачувавши основне карактеристике поетског стила оригинала.

*В неділю рано-порано не у всі дзвони
дзвонили,*

*Як у вдовинім дому гомоніли.
Лихий вітчим козаченька молодого лає,
Мати сину слізно промовляє:
(М. Максимович, *Отъезд козака* //
Сборник украинских песен, Киев 1849: 7)*

*У недељу прије зоре ране,
Још ни звона зазвонила нису.
А у двору удовице мајке
Запододе с' врева и кашкање:
Злобни очух млад-козака кара,
Мати сину кроз плач проговара:
(*Козачки растанак* //
Даница, Н. Сад 1861: 218)*

Слична атмосфера је и у украјинској народној балади *Соко синак до коња дорасте...*² (*Ой мала вдова сина-сокола*) из збирке М. Максимовича из 1849, написане десетерцем. Мајка спрема сина у војску, најстарија сестра седла коња, средња га зауздава, а најмлађа сестрица коња води брату. Једино што преводилац није разумео је израз *хустку качала* (прасувала), и у украјинским народним песмама омиљени лик мараме коју дарују козаку, изостао је у преводу. Новаковићев превод асиметричним десетерцем добро преноси садржај и атмосферу оригинала.

*Ой, мала вдова сина-сокола,
Вигодувала, в військо оддала.
Ой старша сестра коня сідлала,
А середульша хустку качала,
А наймолодша випроводжала.*

*(М. Максимович, *Ой мала вдова сина-сокола* // *Сборник украинских песен*, Киев 1849: 107)*

Соко синак до коња дорасте.

*Мати њега у војску опрема,
Коња седла најстарија сеја,
Друга до ње коња зауздава,
А води га најмлађа сестрица ...*

*(*Соко синак до коња дорасте* //
Даница, Н. Сад 1861: 219)*

И песма *Не жубори зелена дубраво, кроза те су утврени пути...*³ говори о сломљеном срцу остареле мајке за мртвим сином кога њене горке сузе неће повратити.

¹ Забележио Стојан Новаковић, *Даница*, година II, 20. V 1861, број 14: 218–219

² Забележио Стојан Новаковић, *Даница*, година II, 20. V 1861, број 14: 219

³ Забележио Стојан Новаковић, *Даница*, година II, 31. X 1861, број 30: 473

*Ой не шуми, дібровонько, ой не шуми
зеленая,
А у три ряди сажена!
Через тебе, дібровонько, через тебе,
зеленая,
Протоптана дороженька.
Туди йшла стара мати – сильно плаче
й ридас,
Слізьми море доповняє.
Не плачь, не плачь, стара мати!
слізьми моря не доповниш,
Сина з війська не визволиш!
(М. Максимович, *Ой не шуми,
дібровонько, ой не шуми зеленая* //
Сборник украинских песень, Киев
1849: 110)*

*Не жубори зелена дубраво,
Кроза те су утврени пути
Утврени пути и стазице.*

*Њима шеће остарела мајка,
Њима шеће, грозне сузе лије!
Сузе лије, у мора долини.
Не жубори зелена дубраво,*

*Немој плакат 'остарела мајко,
Твојом сузом не допуни море,
Мртва сина с војске не поврати.
(Не жубори зелена дубраво, кроза те
су утврени пути... // Даница, Н. Сад
1861: 473)*

С. Новаковић и ову песму преводи најзаступљенијим стихом српске поезије и српског романтизма – десетерцем, још једном отварајући могућности за добар пријем украјинске народне поезије код српских читалаца.

Изузетан пример украјинске народне успаванке је песма *Улицом санак ходио, у беличастој кошуљи...*⁴ (*Ой ходить сон по вулоньці в білесенькій кошулоньці*). Док историјске песме преводи десетерцем, С. Новаковић украјинске успаванке преводи фолклорним стихом, којим је написан и оригинал – симетричним осмерцем.

*Ой ходить сон по вулоньці
В білесенькій кошулоньці,
Слоняється, тиняється,
Господоньки питається:
– А де хата теплесенька?
І дитина малесенька
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
(М. Максимович, *Ой ходить сон по
вулоньці в білесенькій кошулоньці* //
Сборник украинских песень, Киев
1849: 101–102)*

*Улицом санак ходио,
У беличастој кошуљи,
Од једног двора до другог,
Господу младу питао:
„О, где је топла колиба
И где је мало детенце,
Тамо ћу поћи на конак,
Тамо ћу дете љуљати!“
(*Улицом санак ходио, у беличастој
кошуљи...* // Даница, Н. Сад 1861:
472–473)*

У часопису *Јавор* из 1862. (година I, број 5 од 15. фебруара: 37) у преводу Стојана Новаковића (у потпису К. Н.) објављена је украјинска народна песма *О*

⁴ Забележио Стојан Новаковић, *Даница*, година II, 31. X 1861, број 30: 472–473

*свадби*⁵. Преведећи свадбене песме С. Новаковић се придржавао форме и ритма украјинских оригинала.

С. Новаковић први је упознао српске читаоце с украјинским думама, историјским, лирским и обредним песмама, уверивши се да украјински еп има велику уметничку вредност.

У *Даници* 1863. С. Новаковић објављује свој превод најпознатије украјинске песме, која је попримила размере народне, зато што је постала толико популарна и препознатљива, а многи је и данас неправедно, углавном из незнања, не правећи разлику између украјинског и руског језика, називају руском, и у накарадном и неправилном изговору, изводе као руску народну песму. Ради се о песми *Ћхав козак за Дунај*, којом је бесмртну славу стекао њен аутор Семен Климовски (Климив)⁶. Песма је у оригиналу написана симетричним осмерцем, а С. Новаковић је преводи истим стихом.

*Ћхав козак за Дунај,
Сказав: “Дівчино прощай,
Ти, конику вороненький,
Неси та гуляй”.*

<...>

*– Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,*

*Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!*

*(М. Максимович, Ћхав козак за Дунај //
Малороссийские песни,
Киев 1827: 83-84)*

*На Дунав козак пошао,
Девојци младој зборио:
„Девојко, с Богом, прости ме,
А ти ме, коњу, понеси!“*

<...>

*Говори њему девојка:
„Не ћу ти, драги, ничега,
Ван тебе, душо, једнога,
Буди ми здраво за вазда,
Па на сав свијет пропао!“
(На Дунав козак пошао... //
Даница, Н. Сад 1863: 221)*

Песма *Заграктао вран гавране*⁷ говори о тузи козака који се растаје од старе мајке и родног краја, одлазећи међу туђе људе, у Украјину, свестан да ће га мајка непрестано помињати и питати за њега, и о ручку и о вечери. С. Новаковић користи устаљене епитете карактеристичне за српски фолклор: *заграктао вран гавране, заплакао млад козаче, голема невоља, врани коњици, стара мајка*.

Дума *Бура на Црном мору*⁸ (*Чорноморська буря*) говори о највећем греху пилара Алексе Поповића из Пирјатина, који себе као највећег грешника међу свим козацима жели да принесе на жртву таласима Црнога мора, како би га умирио, умилостивио и како би сачувао све остале козаке на галији. С. Новаковић думу

⁵ Нажалост, песму у оригиналу на украјинском језику нисмо успели да пронађемо.

⁶ Семен Климовски (крај XVII – прва половина XVIII века), украјински песник и филозоф, полулегендарна личност, бавио се философијом, књижевношћу и музиком, био је козак у Харковском пуку.

⁷ Послао Ст. Новаковић, *Даница*, година IV, 7. IV 1863, број 14: 222. Нажалост, песму у оригиналу на украјинском језику нисмо успели да пронађемо.

⁸ Послао Ст. Новаковић, *Даница*, година IV, 14. IV 1863, број 15: 234–235

написану рецитативним стихом преводи асиметричним десетерцем и српском фолклору одлично прилагођава устаљене епитете из украјинског фолклора: *камен морски бијели, соко тица сива, помрчале звезде, по месеца облак заклолио, бујан ветар дува, земља агарска, Бог милостив, сви листом козаци*.

Песма *Сестрина туга за братом*⁹ (*Тоска сестри по брату*) говори о неутешном, срцу испуњеном тугом, сестре, коју је сустигла лоша коб, која тугује за братом у туђини, дозивајући га да јој лепом речју обрадује јадно срце, потврђујући да је највећа љубав сестре према брату. С. Новаковић украјинску народну песму написану рецитативним стихом својим извршним преводом асиметричним десетерцем приближава српској народној песми *Највећа је жалост за братом*, преведећи епитете карактеристичне за украјински фолклор у духу српскога фолклора: *сиња кукавица, голувица сива, са братом се сеја разговара, худа срећа, прометни се у бела голуба, прометни се синијем соколом, прометни се бијелим лабудом, прометни се тицом ластавицом*, и користећи словенску антитезу.

*Не сизая зозуленька в темному лузі
кувала,*

Не дрібная пташка в саду щebetала;

*Сестра з братом іздалека розмовляла,
Поклін посилала.*

*«Братуку мій милий,
Як голубонько сизий!
Прийди до мене із чужої сторони;
Посіти мене при лихий годині!»
(М. Максимович, *Тоска сестри по
брату* // *Сборник украинских песень*,
Киев 1849: 9)*

*Није оно сиња кукавица,
Штоно кука у дебелим лугу,
Нит' је оно мала тица била,
Што цвркуће тамо у баптици,
Већ се с братом сеја разговара,
Разговара с братом на далеко,
Па опрема свом брату поздравље:*

*„Ходи, брате, из далека света,
Дођи мени и срећи ми худој,
Прометни се у бела голуба.“
(*Сестрина туга за братом* //
Даница, Н. Сад 1863: 235)*

У часопису *Вила*, чији је оснивач и уредник био С. Новаковић, 1866. (број 51 од 18. децембра: 812-815; број 52 од 25. децембра: 821-827) у преводу Милана Ђорђевића приповетком *Откуп* (*Викуп*, 1857) српским читаоцима први пут је представљено стваралаштво прве даме украјинске књижевности, чувене украјинске списатељице и фаталне жене Марије Вилинске, познате под мушким псеудонимом Марко Вовчок. Приповетка *Откуп* сигурно је била интересантна српским читаоцима, с обзиром на своју идиличну романтичарску садржину у којој љубав и мудрост обичног човека побеђују похлепу, брзоплетост и незајажљивост спахије. Ту су и слике украјинског села Хмелинци, обичаји и свакодневни живот сељака 1860-их година. Живим дијалозима на чистом народном језику, у сјајном преводу Милана Ђорђевића с малоруског језика, остварена је динамичност и напетост радње која отпочетка до краја држи пажњу читалаца.

⁹ Послао Ст. Новаковић, *Даница*, година IV, 14. IV 1863, број 15: 235–236

У часопису *Вила* 1868. (број 1 од 5. јануара: 8–13) у преводу с малоруског језика Владимира Н. Илића објављене су приповетке *Убојица* (*Опришок*, 1867) и *Несрећна љубав* (*Безталанне кохання*, 1867) (број 5 од 15. фебруара: 107–111) Осипа Феђковича (Феђковића, како наводи преводаца). У јеку српског романтизма, идеје и мотиви украјинског романтизма сигурно су били интересантни српским читаоцима, поготово представљени у добром преводу Владимира Н. Илића. То су мотиви народне мудрости, храбрости, жеље за супротстављањем и моралном победом над надређенима, у којој увек добро побеђује неправду, породични закони који одређују морал и добро, честити и одважни људи који су стасали у тим породицама, мотив истинске љубави која побеђује интересе из користи, идеал праве украјинске девојке и њене лепоте, различити међуљудски односи, мотиви врачања и прорицања девојачке судбине, праћени народним изрекама и веровањима, мотив госта који је изузетно поштован, мотиви народних обреда и обичаја, везаних за просидбу и свадбу, које прате народне песме и музика у којој је опевана судбина украјинског народа, лепота украјинске земље, поготово Буковине и Галиције у којој је живео и стварао сам Осип Јуриј Феђкович (1834–1888), украјински писац романтичар, претеча украјинског националног препорода Буковине.

Први преводи дела Тараса Шевченка (1814–1861) на српском језику објављени су 1868. у часопису *Вила: Неофити* (број 12: 274–277 и број 13: 295–299) (*Неофити*) у прозном преводу Стојана Новаковића, који даје белешку уз превод песме *Завет* (број 12: 273) (*Як умру, то поховайте*) у преводу Владимира Николића, такође преводаца песме *Рубац* (број 14: 313–314) (*Хустина*). В. Николић, у то време песник почетник, преводио је Т. Шевченка по наруџбини самог С. Новаковића, који је веома пажљиво пратио токове украјинске књижевности, дописивао се са украјинским књижевницима и преводио украјинске народне песме.¹⁰

Као и већину својих песама и поема, Т. Шевченко је *Неофите* написао јамбом и коломијковим стихом, односно четрнаестерцем. Захваљујући одличном, иако прозном преводу В. Николића, у потпуности можемо да схватимо и разумемо идеје Т. Шевченка, његову веру у Бога и слободу, како сопствену, тако и свог народа.

Балада *Рубац* (*Хустина*, 1847) у преводу В. Николића с русинског језика, написана је за време боравка Т. Шевченка у Орској тврђави од 22. јуна 1847. до 11. маја 1848. Балада је објављена у збирци *Мала књижка*. У баладама, као што је случај и у *Хустини*, Т. Шевченко са четворостопног јамба прелази на кратки коломијковиј стих. Одличним преводом осмерцем В. Николић Шевченкову парну риму преноси и укрштеном и парном римом, придржавајући се и форме и ритма оригинала.

Од 1870–90-их започиње први талас рецепције Шевченковог стваралаштва.

У преводу с русинског језика Александра М. Радовановића 1868. у *Вили* су објављене још три приповетке М. Вовчока: *Максим Гримач* (број 24 од 25. августа: 560–565), *Кириџија* (број 26 од 15. септембра: 601–604) и *Парасја* (број 33 од 25. новембра: 763–767).

¹⁰ Видети о томе више у: Поповић, Људмила, Фокусна перспектива украјинске књижевности. Београд: Филолошки факултет, 2007: 80

Приповетка *Кириција (Чумак)* (1857) говори о неоствareној љубави између чумака Грицка (Глише) и Марине. Још један мотив из украјинског фолклора и живота становништва XIX века. Изузетан значај приповетке видимо у томе што су у оригиналу наведени одломци украјинских народних песама, и то правописом из XIX века, онако како их је забележио и Михаило Максимович и објавио у својим збиркама. Ово је јединствени случај навођења украјинских народних песама у оригиналу у српској периодици.

Приповетку *Не до пари* (1861) (*Нису једно за друго*) преводилац преводи *Парасја*, по имену главне јунакиње приповетке. Слободним преводом и често добрим решењима преводилац успева да добро пренесе атмосферу украјинског села, традицију, обичаје и размишљања украјинског народа:

<p><i>Така чорнобрива, та ясноока, та уста рум'яні, та станочок стрункий. А що весела була, та жартівлива!</i></p>	<p><i>Црних обрвица и свијетлих очију, румених усташица – а пораста висока и угледна као шибљичица. Па што је опет била шаљивица, ћеретуша!.. (М. Вовчок, <i>Парасја</i> // <i>Вила</i>, Београд 1868: 763)</i></p>
--	---

У часопису *Вила* 1868. (број 31 од 05.11.1868: 735–739; број 32 од 15.11.1868: 763–765; број 33 од 25.11.1868: 783–787; број 34 од 05.12.1868: 804–806; број 35 од 15.12.1868: 834–838; број 36 од 25.12.1868: 856–859) објављена је етнографска студија *Из „црта домаћег живота и обичаја Велико-Руса у XVI и XVII веку“* Миколe Костомарова, чувеног украјинског и руског историчара, песника романтичара, мислиоца, друштвеног делатника у преводу М. С. Милојевића.

Београдски часопис *Зора* такође је подржавао идеје словенског романтизма, па је убрзо после смрти „највећег сина Украјине“ у преводу песника и преводиоца Ђуре Јанковића (1851–1875) објављена *Песмица (Нащо мені чорні брови)* Т. Шевченка (1869). Преводилац, подражавајући и ритам и форму оригинала, својим извршним преводом симетричним осмерцем преноси емоције девојке сиротице, која оплакује своју лепоту и млади девојачки век због својих страдања и патњи, због неразумевања својих сународника којима не може да се пожали и који се на њу неће сажалити.

<p><i>Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі? Тяжко мені сиротою На сім світі жити; Свої люде — як чужії, Ні з ким говорити; Нема кому розпитати, Чого плачуть очі; (http://poetyka.uazone.net/kobzar/ dumka3.ht)</i></p>	<p><i>Та на што ми и лепота Тужно пустињаче! Тешко ми је сиротици, Да с' пребијам бедна, Пријатељи туђи људи, Срца су им ледна. Нема нико да упита – За што сузе очі? (Т. Шевченко, <i>Песмица</i> // <i>Зора</i>, Београд 1869: 155)</i></p>
---	---

Поред украјинске народне поезије, С. Новаковић (под иницијалом Н) превео је и приповетку *Кармелук* из народног русинског живота М. Вовчока (број 7 од 10. III 1870: 146–154; број 8 од 20. III 1870: 177–180; број 9 од 30. III 1870: 203–

206; број 10 од 10. IV 1870: 226–228; број 11 од 20. IV 1870: 249–253) (*Кармелюк*, 1861). Превод је објављен у часопису *Матица* 1870.

У часопису *Јавор* (чији је уредник био Јован Јовановић Змај) 1877. објављена је балада *Чини* (број 22 од 29. V 1877: 681–684; број 23 од 5. VI 1877: 713–716) (*Причинна*, 1837) Т. Шевченка у преводу Јована Грчића (иницијали Г-ћ)¹¹.

Управо Ј. Ј. Змај наговара Ј. Грчића да преводи Т. Шевченка и објављује његов превод у свом часопису. На овај начин је Ј. Ј. Змај, заједно са Ђорђе Поповићем и Стојаном Новаковићем, као најистакнутијим делатницима српске културе друге половине XX века, био укључен у процес рецепције украјинске књижевности.

Превод песме *Чини* Јована Миленка Грчића (1846–1875), српског песника и доктора медицине, поново ће бити објављен у *Кобзару* 1969, 1980. и 2006.

Ритам и стих баладе *Причинна* личе на народне песме. Т. Шевченко пише стихом коломијке (четранаестерцем – 4+4+6 слогова са цезуром после осмог слога), силабичким и тонским стихом. Код промене расположења и начина приповедања мења и ритмичку структуру стиха. Четворостопни јамб на почетку баладе даље смењује стих коломијке, затим амфибрах, па поново јамб, коломијковиј стих и т. д. Т. Шевченко је изузетно добро осећао колико мелодичност песме зависи од њеног садржаја.

Ј. Грчић у свом преводу у потпуности је дочарао атмосферу изворника смењујући четворостопни јамб са симетричним осмерцем (основним), затим симетричним десетерцем (најдинамичнијим и најтипичнијим стихом српског романтизма), затим са дванаестерцем и у духу српске романтичарске поезије дубоко саосећа са несрећном девојком, сиротицом, молећи Бога да јој подари више среће.

Така її доля... О божє мій милий!

Худе ли је среће... драги, мили бого!

За що ж ти караєш її, молоду?

*Што л' се срдши на њу сиротицу
младу?*

*За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?... Прости сироту!*

*Зар што тако јако заволела једна
Козакове очі?... Опрости сироти!*

....

.....

*Пошли ж ти її долю, – вона
молоденька,*

*Ти јој даруј среће – сиротици
младој;*

(Т. Шевченко, *Причинна* // *Кобзар*,
Київ 2006: 4)

(Т. Шевченко, *Чини* // *Јавор*, Н. Сад
1877: 682)

У новосадском часопису *Стража* 1878. објављен је чланак Е. И. Борисова под насловом „Галички Малоруси и њина књижевност“, који даје податке од изузетног значаја о Малорусима, њиховом друштвеном и економском положају, али и првим знацима књижевног покрета у Галицији, територији под влашћу Аустроугарске. Захваљујући наведеном чланку српски читаоци могли су да

¹¹ Иницијали дешифровани у Библиографији Југословенског лексикографског завода 1963, књ. 7, стр. 700: 11814: Čini. [Prev.] G-ć [Jovan Milenko Grčić]. *Javor*, 4/1877, 22, 681–684; 23, 713–716

сазнају новине о животу Украјинаца, условима њиховог друштвеног и економског живота и о првим наговештајима књижевног покрета у Западној Украјини, пре свега Галицији, која је у овом периоду била у саставу Аустроугарске.

У београдском журналу *Побратимство* 1881. објављен је чланак Михајла Драгоманова „Малоруска књижевност“ (у преводу с француског), који упознаје читаоце с украјинским народом, територијама које он насељава, популацијом коју броји, са самим језиком, традицијом, обичајима и веровањима украјинског народа, најзначајнијим делима украјинских писаца која су преведена на руски језик, како би их руски читалац, уопште, прочитао. Део у коме нас М. Драгоманов упознаје са самом украјинском књижевношћу и њеним најзначајнијим представницима и писцима и њиховим делима, објављеним до 1881. Као закључак овог детаљног представљања малоруске, односно, украјинске књижевности, М. Драгоманов наводи: „Књижевници малоруски или морају да ћуте, или морају остављати своју отаџбину и подвргавати се трпљивости страних влада, или морају како год слати своје рукописе за границу у опасности, да не буду изгнани. И сваки који добави или код којег се нађе каква књига на малоруском језику, осим Јеванђеља, такође је у опасности да не буде изгнан.“ (М. Драгоманов 1881: 697) На основу свега изложеног читаоци су могли да схвате стање књижевности, писаца и читалаца у Малој Русији.

На претходни чланак, који је одличан увод у историјски живот украјинског народа, а који би српски читаоци тешко разумели без горе наведеног текста, надовезује се књига М. Драгоманова *Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880)* (преузето из зборника *Громада*¹², Geneve 1881), чији је приказ дат у часопису *Побратимство*. М. Драгоманов је поделио све песме према мотивима, који су у њима опевани. Поједине песме наведене су у различитим варијантама.

У београдском часопису *Час* 1885. у преводу Окице Глушчевића (Г.) објављен је превод песме *Завет (Як умру, то поховайте...)* Т. Шевченка.

Као потврду свега наведеног, наводимо делове песме *Завет* у преводу О. Глушчевића симетричним осмерцем, који се у свом преводу придржава оригинала, у потпуности га подражавајући.

¹² *Громада* је био украјински друштвено-политички и научно-књижевни зборник који је у Женеви издавао М. Драгоманов (1878–1879. и 1882, свега 5 бројева). *Громада* је било прво слободно, нецензурирано издање у историји украјинске штампе и имало је улогу представника украјинског националног покрета у Европи. Издања овог зборника нелегално су се превозила у царску Русију и била су позната украјинској интелигенцији. Највећу популарност уживала су у западноукрајинским земљама, посебно у Галицији. У издавању и ширењу зборника, између осталих, учествовали су Федир Вовк, М. Павлик и И. Франко.

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,*

<...>

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.*

(Т. Шевченко, *Заповіт // Кобзар*,
Київ 2006: 239)

*Кад ја умрем, саран'те ме
Усред гробља, сред могиле
Усред степа широкијех
Украјине моје миле:*

<...>

*Саран'те ме, на устајте
И ланце разбите,
И крвничком злобном крвљу
Слободу полите!*

(Т. Шевченко, *Завет // Час*,
Београд 1885: 1)

У часопису *Гусле* 1886. објављена је поезија Т. Шевченка: поема *Сан* у преводу О. Глушчевића (под псеудонимом Белезис) и песма *Лете дани и ноћи одлећу* (под псеудонимом Лара). Обраћајући се читаоцима, аутор се извињава што је устима наратора испричао свој сан.

*Отакe-то
Приснилося диво.
Чудне якесь!.. такe тiлькo
Снитъся юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любi, милi,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилося.*

(Т. Шевченко, *Сон // Кобзар*, Київ
2006:184)

*Ето, браћо, уснио сам
Тако чудо дивно,
Што га усни тек наказа
Ил' пијани силно!
Не замерте, браћо мила,
Што вам причам приче
Само о сну, а не оном,
Што се мене тиче...*

(Т. Шевченко, *Сан // Гусле*,
Београд 1886: 27)

О. Глушчевић је у свом преводу верно пренео идеје и атмосферу Шевченковог оригинала.

Песма *Лете дани и ноћи одлећу* (*Минають дні, минають ночі*) написана је 21. децембра 1845. у Вјуници и ушла је у збирку *Три літа*. Песник сматра да човек не сме да буде равнодушан, зато што је равнодушност гора од несреће. Равнодушност има различита лица, не знамо како нам се може јавити, а за несрећу се човек морално спрема и припрема за борбу са њом:

*Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема нiякої,
Коли доброї жалъ, боже,
То дай злої, злої!
(Т. Шевченко, *Минають дні, минають
ночі // Кобзар*, Київ 2006: 238)*

*Где си, срећо, где си, бона?
Ах, никакве нема!
О, кад, Боже, добре недаш,
Нек бар зла не дрема!
(Т. Шевченко, *Лете дани и ноћи
одлећу // Гусле*, Београд 1886: 17)*

Кроз свој живот и стваралаштво и Т. Шевченко и О. Глушчевић борили су се за бољу судбину народа, за то да му укажу пут у будућност, да му помогну да поверује у своју снагу, да запале искру наде, искру слободе, правде, среће. Зато О. Глушчевић и овог пута у свом преводу верно преноси размишљања Т. Шевченка и изговара их као своја лична.

Песма је написана четворостопним јамбом унакрсном римом. Превод у потпуности подражава и ритам и форму оригинала.

Поред О. Глушчевића песму *Минають дні, минають ночі* превели су још и Десанка Максимовић¹³ и проф. М. Сибиновић¹⁴.

У часопису *Јавор* 1887. (број 39 од 27. IX 1887: 612–613) објављена је песма Т. Шевченка *Родила је мене мати...*, у преводу Жарка Радонића (иницијали Ж.) с малоруског језика.

У песми *Породила мене мати* постоје поређења карактеристична за фолклор и украјинску народну поезију. Код Т. Шевченка ово поређење преноси слику усамљености, коју преводилац у потпуности дочарава:

*Як билина при долині,
В одинокій самотині
Старіюся я.
(Извор са интернета¹⁵)*

*К'о усамљен цвет у гори
Сама седим ја самцита
Седелица ја;
(Т. Шевченко, Родила је мене
мати // Јавор, Н. Сад 1887: 612)*

Преводилац је у преводу верно пренео атмосферу и идеју Шевченкове песме, придржавајући се и ритма и форме оригинала.

У сарајевском часопису *Босанска вила* 1890. (број 7 од 15.04.1890: 97–98) објављена је поема Т. Шевченка *Иван Підкова* у преводу Драгутина Илијћа. Д. Илић у свом преводу верно преноси тему, идеју, основне мисли Шевченкове поеме, али и бројне метафоре, епитете, поређења које Т. Шевченко користи у оригиналу, углавном се придржавајући и ритма и форме оригинала.

*Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
<...>
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
(Т. Шевченко, Иван Підкова // Кобзар,
Київ 2006:55)*

*Лежи заривено
Бело тело казаково,
<...>
И црне се те могиле,
Ко у пољу горе,
(Т. Шевченко, Иван Підкова //
Босанска вила, Сарајево 1890: 97)*

У новосадском часопису *Браник* 1890. (број 70, уторак 12 (24) јуна) објављен је чланак Клеменса Ханкјевича „Народна филозофија у Малоруса“, који је пре-

¹³ *Kobzar* 1969 и 1980: 25 и *Кобзар* 2006:79

¹⁴ *У инат ветровима. Антологија украјинске поезије. XVI-XX век:* 2002: 141

¹⁵ Песма *Породила мене мати* Тараса Шевченка – извор са интернета: http://poetyka.uazone.net/kobzar/porodyla_mene_maty.html>01.06.2017.

вео Смиљан, чије име нисмо успели да дешифрирамо. Према Ханкјевичевим наводима од свих Словена највеће благо народне мудрости имају Малоруси.

У часопису *Бранково коло* 1896. (број 37 од 12/24. IX 1896: 1165) објављена је поема Т. Шевченка *Пред освитом* у преводу Драгутина Ј. Илијћа.

Посланица почиње романтичном сликом природе и сећањима на некадашњу Украјину, којој је супротстављена савремена, када је земља

*Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
(Т. Шевченко, До Основ 'яненка //
Кобзар, Київ 2006: 53)*

*Остављена, напуштена,
Покрај Дњепра тужи,
Тешко ли је сиротици,
Ком да се потужи!
(Т. Шевченко, Пред освитом //
Бранково коло,
С. Карловци 1896: 1165)*

Елегијски описи славне историјске прошлости која се неће вратити, величање козаштва, сцене похода козака у победу карактеристичне су и за друга Шевченкова дела, као што је и поема *Иван Пидкова*. Својим преводом *Пред освитом* Д. Илић је још једном потврдио да разуме идеје и мотиве Т. Шевченка, у потпуности подражавајући и ритам и форму оригинала.

У *Бранковом колу* 1897. (број 3 од 16/28, I 1897: 77–79) објављена је приповетка *Сафат Зинић* (*Сафат Зинич*, 1865) Осипа Феђковича у сјајном преводу Николе Николајевића с руског језика. Иако приповетка није преведена директно с украјинског језика, ништа није изгубила у својој суштини и идеји. Напротив, преводилац је одлично разумео и изузетно добро дочарао тему приповетке, често додајући текст у преводу, а управо то теме и идеје приповетке чини ближим и разумљивијим српским читаоцима.

*За правду, товаришу! – промовив, як
у дзвін вдарив, а сам ні ся скривить.
Жовняр раз був.*

*– Само због једне правде! –
одговори он, а притом ни оком
да је мрдноу. Кад вам кажем,
то је био војник, какви се данас
ретко виђају.
(О. Феђкович, Сафат Зинић
// Бранково коло, С. Карловци
1897: 79)*

Лик Сафата Зинича оличење је слободарске традиције народних осветника хајдука, који нису трпели неправду и били су спремни и живот да дају за победу правде сиромашних и потлачених. Идеја приповетке је захтевање правде у свакодневном животу, коју прати хумано саосећање према несрећи, презир према експлоататорима народа, које чине и људи сопствене националности.

Приповетка која говори о Украјинцима у српској средини и у окружењу Срба, о два различита менталитета и односа према женама, засигурно је била веома интересантна српским читаоцима, док је одличан превод Николе

Николајевића изузетно допринео отварању пута за добар пријем и популарност код читалаца.

Судбина и историја српског и украјинског народа веома су блиске и сличне. То не потврђује само њихова историја, већ и њихова књижевност. Управо у време словенске ренесансе, у раздобљу романтизма, украјински песници одушевљавају се српским јуначким епом, преводе српске народне песме на украјински језик, дивећи се оригиналности и лепоти српског језика и наслеђа српског народа. Српски романтичари у својој идеологији све се више окрећу словенским књижевностима, највише руској, а преко ње, директно или индиректно и украјинској. На основу изложеног можемо да видимо како се одвијао узајамни процес рецепције у српској и украјинској књижевности, који почиње 1850-их и са краћим прекидима траје до данашњег дана.

Цитирана литература

- Босанска вила (1885–1914). Лист за забаву, поуку и књижевност, Сарајево. Власник и уредник најдуже је био Никола Т. Кашиковић Сарајлија
 [Bosanska vila (1885–1914). List za zabavu, pouku i književnost, Sarajevo. Vlasnik i urednik najduže je bio Nikola T. Kašiković Sarajlija]
- Бранково коло (1895–1914). Лист за забаву, поуку и књижевност, Сремски Карловци, Паја Марковић Адамов. Власник и одговорни уредник до 1907. био је Паја Марковић-Адамов, док су наредни уредници били Милан Будисављевић, Д. Ј. Илић и Душан Котур.
 [Brankovo kolo (1895–1914). List za zabavu, pouku i književnost, Sremski Karlovci, Paja Marković Adamov. Vlasnik i odgovorni urednik do 1907. bio je Paja Marković-Adamov, dok su naredni urednici bili Milan Budisavljević, D. J. Ilić i Dušan Kotur.]
- Вила (1865–1868). Лист за забаву, књижевност и науку, Београд, Стојан Новаковић
 [Vila (1865–1868). List za zabavu, književnost i nauku, Beograd, Stojan Novaković]
- Гусле. 1886
 [Gusle. 1886]
- Даница (1860–1872). Лист за забаву и књижевност, Нови Сад, Ђорђе Поповић: година II: 20. V 1861, број 14: 218–219, 219; 31. X 1861, број 30: 472–473, 473; година IV, 7. IV 1863, број 14: 221
 [Danica (1860–1872). List za zabavu i književnost, Novi Sad, Đorđe Popović: godina II: 20. V 1861, broj 14: 218–219, 219; 31. X 1861, broj 30: 472–473, 473; godina IV, 7. IV 1863, broj 14: 221]
- Зора. Лист за књижевност и забаву, Београд. Издавачи и уредници Тодор Поповић и Миленко Обрадовић (1869)
 [Zora. List za književnost i zabavu, Beograd. Izdavači i urednici Todor Popović i Milenko Obradović (1869)]
- Јавор (1862–1863; 1876, 1877, 1887). Лист за забаву и науку, Нови Сад, Уредник Др. Илија Огњановић
 [Javor (1862–1863; 1876, 1877, 1887). List za zabavu i nauku, Novi Sad, Urednik Dr. Ilija Ognjanović]
- Максимович, Михаил. Малороссийские песни. Москва, 1827

- [Maksimovič, Mihail. Malorossijskie pesni. Moskva, 1827]
 Максимович, Михаил. Сборник украинских песенъ. Киев, 1849: 7–8, 107–108
 [Maksimovič, Mihail. Sbornik ukrainskih pesen'. Kiev, 1849: 7–8, 107–108]
 Шевченко, Тарас. Кобзар. Київ: Велес, 2006.
 [Ševčenko, Taras. Kobzar. Kiïv: Veles, 2006]

Извори

- Борисов, Е. И. „Галички Малоруси и њина књижевност“//Стража. Нови Сад, 1878. 116–122
 [Borisov, E. I. „Galički Malorusi i njina književnost“//Straža. Novi Sad, 1878. 116–122]
 Вовчок, Марко. „Откуп“. По малоруској народној приповеци од Марка Вовчка пре-
 вео Ђорђевић Милан//Вила, II, 18.12.1866, број 51: 812–815; 25.12.1866, број 52:
 821–827
 [Vovčok, Marko. „Откуп“. По малоруској народној приповеци од Марка Вовчка пре-
 вео Ђорђевић Милан//Вила, II, 18.12.1866, број 51: 812–815; 25.12.1866, број 52:
 821–827]
 Вовчок, Марко. „Максим Гримач“. Приповетка. С русинског превео Александар М.
 Радовановић//Вила, IV, 25.08.1868, број 24: 560–565
 [Vovčok, Marko. „Maksim Grimač“. Приповетка. С русинског превео Александар М.
 Радовановић//Вила, IV, 25.08.1868, број 24: 560–565]
 Вовчок, Марко. „Кириција“. Приповетка. С русинског превео Александар М.
 Радовановић//Вила, IV, 15.09.1868, број 26: 607–610
 [Vovčok, Marko. „Kiridžija“. Приповетка. С русинског превео Александар М.
 Радовановић//Вила, IV, 15.09.1868, број 26: 607–610]
 Вовчок, Марко. „Парасја“. Приповијетка. С русинског превео Аца М. Радовановић//
 Вила, IV, 25.11.1868: 769–773
 [Vovčok, Marko. „Parasja“. Приповијетка. С русинског превео Аца М. Радовановић//Вила,
 IV, 25.11.1868: 769–773]
 Вовчок, Марко. Приповетка из народног русинског живота „Кармељук“. Превео
 Стојан Новаковић (Н)//Матица (број 7 од 10. III 1870: 146–154; број 8 од 20. III
 1870: 177–180; број 9 од 30. III 1870: 203–206; број 10 од 10. IV 1870: 226–228;
 број 11 од 20. IV 1870: 249–253)
 [Vovčok, Marko. Приповетка из народног русинског живота „Karmeljuk“. Preveo Stojan
 Novaković (N)//Matica (broj 7 od 10. III 1870: 146–154; broj 8 od 20. III 1870: 177–
 180; broj 9 od 30. III 1870: 203–206; broj 10 od 10. IV 1870: 226–228; broj 11 od 20.
 IV 1870: 249–253)]
 Драгоманов, М. „Малоруска књижевност“. С француског језика превео Б//
 Побратимство, 1881: 568–576, 622–629, 690–697.
 [Dragomanov, M. „Maloruska književnost“. S francuskog jezika preveo B//Pobratimstvo,
 1881: 568–576, 622–629, 690–697]
 Драгоманов, М. „Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)“ (З
 «Громади» 1881 року). Geneve 1881//Побратимство, 1881: 843–847.
 [Dragomanov, M. „Novi ukraïns'ki pisni pro gromads'ki spravi (1764-1880)“ (Z
 «Gromadi» 1881 roku). Geneve 1881//Pobratimstvo, 1881: 843–847]
 Климов, (Климовски), Семен. „На Дунав козак пошαιο...“ Словенске песме.

- Украјинске. 1. Послао Ст. Новаковић //Даница, година IV, 7. IV 1863, број 14: 221. [Klimiv (Klimovski), Semen. „Na Dunav kozak pošao...“ Slovenske pesme. Ukrajinske. 1. Poslao St. Novaković//Danica, godina IV, 7. IV 1863, broj 14: 221]
- Костомаров, Никола Иванович. „Из „црта домаћег живота и обичаја Велико-Руса у XVI и XVII веку“. Предео М. С. Милојевић. [Није завршено]//Вила, IV, 05.11.1868, број 31: 735–739; 15.11.1868, број 32: 763–765; 25.11.1868, број 33: 783–787; 05.12.1868, број 34: 804–806; 15.12.1868, број 35: 834–838; 25.12.1868, број 36: 856–859.
- [Kostomarov, Nikola Ivanović. „Iz „crta domaćeg života i običaja Veliko-Rusa u XVI i XVII veku“. Preveo M. S. Milojević. [Nije završeno]//Vila, IV, 05.11.1868, broj 31: 735–739; 15.11.1868, broj 32: 763–765; 25.11.1868, broj 33: 783–787; 05.12.1868, broj 34: 804–806; 15.12.1868, broj 35: 834–838; 25.12.1868, broj 36: 856–859]
- „Најновије из малоруске књижевности“//Стражилово, 1885 (број 14, 4. април): 446–447.
- [„Najnovije iz maloruske književnosti“//Stražilovo, 1885 (broj 14, 4. april): 446–447]
- Новаковић, Стојан. „Козачки одлазак“. (Украјинска дума.) Словенске песме//Даница, година II, 20. V 1861, број 14: 218–219.
- [Novaković, Stojan. „Kozачki odlazak“. (Ukrajinska duma.) Slovenske pesme//Danica, godina II, 20. V 1861, broj 14: 218–219]
- Новаковић, Стојан. „Соко синак до коња дорасте...“ Словенске песме. Украјинске//Даница, година II, 20. V 1861, број 14: 219.
- [Novaković, Stojan. „Soko sinak do konja doraste...“ Slovenske pesme. Ukrajinske//Danica, godina II, 20. V 1861, broj 14: 219]
- Новаковић, Стојан. „Улицом санак ходио, у беличастој кошуљи...“ Словенске песме. Украјинске. 1.//Даница, година II, 31. X 1861, број 30: 472–473.
- [Novaković, Stojan. „Ulicom sanak hodio, u beličastoj košulji...“ Slovenske pesme. Ukrajinske. 1.//Danica, godina II, 31. X 1861, broj 30: 472–473]
- Новаковић, Стојан. „Не жубори зелена дубраво, кроза те су утврени путеи...“ Словенске песме. Украјинске. 2.//Даница, година II, 31. X 1861, број 30: 473.
- [Novaković, Stojan. „Ne žubori zelena dubravo, kroza te su utrvени puti...“ Slovenske pesme. Ukrajinske. 2.//Danica, godina II, 31. X 1861, broj 30: 473]
- Новаковић, Стојан. Народна украјинска песма „О свадби“//Јавор. I, 15. II 1862, 5: 37.
- [Novaković, Stojan. Narodna ukrajinska pesma „O svadbi“//Javor. I, 15. II 1862, 5: 37]
- Новаковић, Стојан. „Заграктао вран гавране...“ Словенске песме. Украјинске. 2.//Даница, година IV, 7. IV 1863, број 14: 222.
- [Novaković, Stojan. „Zagraktao vran gavrane...“ Slovenske pesme. Ukrajinske. 2.//Danica, godina IV, 7. IV 1863, broj 14: 222]
- Новаковић, Стојан. „Бура на Црном мору“ (Дума). Словенске песме. Украјинске. 3.//Даница, година IV, 14. IV 1863, број 15: 234–235.
- [Novaković, Stojan. „Bura na Crnom moru“ (Duma). Slovenske pesme. Ukrajinske. 3.//Danica, godina IV, 14. IV 1863, broj 15: 234–235]
- Новаковић, Стојан. „Сестрина туга за братом“. Словенске песме. Украјинске. 4.//Даница, година IV, 14. IV 1863, број 15: 235–236.
- [Novaković, Stojan. „Sestrina tuga za bratom“. Slovenske pesme. Ukrajinske. 4.//Danica, godina IV, 14. IV 1863, broj 15: 235–236]
- Феђкович, Осип. „Убојица“. Приповијетка О. Феђковића. С малоруског предео

- Владимир Н. Илић//Вила, IV, 05.01.1868, број 1: 8–13.
[Feđković, Osip. „Ubojica“. Pripovijetka O. Feđkovića. S maloruskog preveo Vladimir N. Ilić//Vila, IV, 05.01.1868, broj 1: 8–13]
- Феђкович, Осип. „Несрећна љубав“. Приповецица О. Феђковића. С малоруског пре-
вео Владимир Н. Илић//Вила, IV, 15.02.1868, број 5: 107–111.
[Feđković, Osip. „Nesrećna ljubav“. Pripovečica O. Feđkovića. S maloruskog preveo
Vladimir N. Ilić//Vila, IV, 15.02.1868, broj 5: 107–111]
- Феђкович, Осип. „Сафат Зинић“. С руског језика превео Н-ћ (Никола Николајевић)//
Бранково коло, година II, број 3 од 16/28 I 1897: 77–79.
[Feđković, Osip. „Safat Zinić“. S ruskog jezika preveo N-ć (Nikola Nikolajević)//
Brankovo kolo, godina II, broj 3 od 16/28 I 1897: 77-79]
- Ханкјевић, Клеменс. „Народна филозофија у Малоруса“. Превео Смиљан/Браник.
Нови Сад, 1890.
[Hankjević, Klemens. „Narodna filozofija u Malorusa“. Preveo Smiljan//Branik. Novi
Sad, 1890]
- Шевченко, Тарас. „Завет“ Тараса Шевченка. С русинског превео Владимир
Николић//Вила, IV, 25.04.1868, број 12: 273.
[Ševčenko, Taras. „Zavet“ Tarasa Ševčenka. S rusinskog preveo Vladimir Nikolić//Vila,
IV, 25.04.1868, broj 12: 273]
- Шевченко, Тарас. „Неофити“. С русинског од Тараса Шевченка, превео Стојан
Новаковић//Вила, IV, 25.04.1868, број 12: 274–277; 05.05.1868, број 13: 295–299.
[Ševčenko, Taras. „Neofiti“. S rusinskog od Tarasa Ševčenka, preveo Stojan Novaković//
Vila, IV, 25.04.1868, broj 12: 274–277; 05.05.1868, broj 13: 295–299]
- Шевченко, Тарас. „Рубац“. С русинског од Тараса Шевченка. Превео Владимир
Николић//Вила, IV, 15.05.1868, број 14: 313–314.
[Ševčenko, Taras. „Rubac“. S rusinskog od Tarasa Ševčenka. Preveo Vladimir Nikolić//
Vila, IV, 15.05.1868, broj 14: 313–314]
- Шевченко, Тарас. „Песмица“. С малоруског језика превео Ђура Јанковић//Зора.
Београд 1869: 155.
[Ševčenko, Taras. „Pesmica“. S maloruskog jezika preveo Đura Janković//Zora. Beograd,
1869: 155]
- Шевченко, Тарас. „Џини“. Превео Г-ћ. (Јован Грчић)//Јавор, [IV], 29. V 1877, 22:
681–684; 5. VI 1877, 23: 713–716.
[Ševčenko, Taras. „Čini“. Preveo G-ć. (Jovan Grčić)//Javor, [IV], 29. V 1877, 22: 681–
684; 5. VI 1877, 23: 713–716]
- Шевченко, Тарас. „Завет“. С украјинског језика превео Г. (Окица Глушчевић)//Час.
Београд, 1885: 1
[Ševčenko, Taras. „Zavet“. S ukrajinskog jezika preveo G. (Okica Gluščević)//Čas.
Beograd, 1885: 1]
- Шевченко, Тарас. „Сан“. С украјинског језика превео Окица Глушчевић (Белезис)//
Гусле, 1886: 3–7, 18–27.
[Ševčenko, Taras. „San“. S ukrajinskog jezika preveo Okica Gluščević (Belezis)//Gusle,
1886: 3–7, 18–27]
- Шевченко, Тарас. „Лете дани и ноћи одлећу“. С украјинског језика превео Окица
Глушчевић (Лара)//Гусле, 1886: 17.
[Ševčenko, Taras. „Lete dani i noći odleću“. S ukrajinskog jezika preveo Okica Gluščević
(Lara)//Gusle, 1886: 17]

- Шевченко, Тарас. „Родила је мене мати...“ С малоруског превео Ж. (Жарко Радонић)// Јавор, XIV, 27. IX 1887, 39: 612–613.
[Ševčenko, Taras. „Rodila je mene mati...“ S maloruskog preveo Ž. (Žarko Radonić)// Javor, XIV, 27. IX 1887, 39: 612–613]
- Шевченко, Тарас. „Иван Пидкова“. С украјинског језика превео Драгутин Илијћ// Босанска вила. Сарајево, број 7 од 15.04.1890: 97–98.
[Ševčenko, Taras. „Ivan Pidkova“. S ukrajinskog jezika preveo Dragutin Ilijć//Bosanska vila. Sarajevo, broj 7 od 15.04.1890: 97–98]
- Шевченко, Тарас. „Пред Освитом“. Превео Драгутин Ј. Илијћ//Бранково коло, година II, број 37 од 12/24. IX 1896: 1165.
[Ševčenko, Taras. „Pred Osvitom“. Preveo Dragutin J. Ilijć//Brankovo kolo, godina II, broj 37 od 12/24. IX 1896:1165]

Научни и библиографски извори

- Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. T.III/1 Strana poezija. Zagreb 1968: 700.
[Библиографија расправа, чланака и књижевних радова. Т.III/1 Страна поезија. Загреб 1968: 700]
- Поповић, Људмила. Фокусна перспектива украјинске књижевности. Београд: Филолошки факултет, 2007.
[Popović, Ljudmila. Fokusna perspektiva ukrajinske književnosti. Beograd: Filološki fakultet, 2007]

Tanja Gaev

UKRAINIAN LITERATURE IN SERBIAN MAGAZINES OF THE 19th CENTURY

Summary

The interest in Ukrainian literature and its reception by Serbian readers and audiences was a direct result of the national liberation movement, the struggle for national self-determination, turning to the national language, historical past, folk origins and was the result of Slavic unity and exchange of national cultural values. From the early to the late 19th century, mostly short translations from Ukrainian literature were published in Serbian culture: short stories, poems, but also articles dedicated to Ukrainian literature and its prominent writers. The most numerous translations present the work of Marko Vovchok and Taras Shevchenko. Most translations were presented to Serbian readers for the first time, but some were reprinted or taken from magazines published in the 19th century.

Keywords: Ukrainian literature, Serbian magazines, translation, translator, reception, 19th century.

Тетяна Дзюба
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
Кафедра літератури, методики її навчання,
історії культури та журналістики
tadzuba@gmail.com

УДК 821.161.2.09"20":821.163.3.09"20"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.11>
Оригіналан научни рад
примљен 09.10.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

МОТИВ ГІДНОГО ПРОЩАННЯ У ПОЕЗІЇ РІСТО ВАСИЛЕВСКИ «РОЗМОВА ПРО БАТЬКІВСЬКИЙ ВИБІР МІСЦЯ ДЛЯ ДОМОВИНИ» ТА У НОВЕЛІ МАРІЇ МАТІОС «НЕ ПЛАЧТЕ ЗА МНОЮ НІКОЛИ»

У статті досліджено художнє втілення поховальних традицій у творах Рісто Василевські та Марії Матіос. З'ясовано спільне та відмінне в репрезентованих ними обрядах, звичаях та ритуалах, пов'язаних із похованням. Специфіка текстів розкрита з погляду естетики, поезики та світоглядно-аксіологічних орієнтирів як єдиної семантичної системи. До інтерпретації аналізованих творів залучено міфо-архетипний, фольклорний та філософсько-релігійний контексти.

Ключові слова: метафора, символ, етнографізм, поховальна обрядовість, народні вірування, обряд переходу.

The essay discusses the artistic embodiment of funeral traditions in the works of Risto Vasilevski and Maria Matios. The commonalities and differences in the rites, customs and rituals associated with burial are analyzed. The specificity of the texts is revealed in terms of aesthetics, poetics and worldview and axiological guidelines as a single semantic system. The interpretation of the analyzed works includes the mythic-archetypal, folkloric and philosophical-religious contexts are involved in.

Keywords: metaphor, symbol, ethnography, funeral rites, folk beliefs, rite of passage.

Постановка проблеми. Якщо метаконцепт смерті, поховальна обрядовість в українській класичній літературі ставали об'єктом наукової рецепції, то сучасне письменство з цього погляду вивчене недостатньо. З окресленої проблематики вкрай мало компаративних студій, зокрема і в межах слов'янських літератур. Здійснення означених досліджень ускладнюється станом перекладацької справи, який характеризується спорадичністю, несистемністю, увагою до другорядних текстів, а не до кращих художніх набутоків. Отже, такі зіставні студії на часі.

Один із чільних представників сучасної македонської та сербської літератури Рісто Василевські відомий українському читачеві передусім завдяки перекладам Анни Багряної («Храм, справді, храм», 2011) і Сергія Дзюби у співавторстві з Оленою Дзюбою-Погребняк та ін. («Серце кола», 2018). Познайомитися з творчістю першорядної української письменниці Марії Матіос балканська публіка змогла 2011 року, коли Діана Ділл здійснила переклад хорватською мовою «Солодкої Дарусі».

Тексти Рісто Василевські «Розмова про батьківський вибір місця для домовини» та Марії Матіос «Не плачте за мною ніколи», до яких маємо наміри звернутися у статті, містять розпорядження щодо поховання. Як відомо, традиції,

пов'язані зі смертю та похованням, включають низку звичаїв – практичних, утилітарних дій; та умовних, символічних за своїм характером, позбавлених практичної доцільності обрядів чи ритуалів.

Межі жанру новели дають можливість Марії Матіос розкрити в художній площині усі етапи переходу зі світу живих у потойбіччя: запалення свічки, оповіщення про смерть, ритуальної купелі, втілення права небіжчика на особисті речі, похорону, поминок та ін.

Гуцульський ареал письменництва художньо відтворює в річищі традиції, яку започаткували О. Кобилянська, М. Черемшина, М. Коцюбинський, репрезентуючи міфологічні, релігійно-філософські, соціально-побутові коди у межах одного твору. Усі вони тісно пересновані, подеколи той чи той аспект переважає над іншим. Як у випадку зичення труни, коли соціальні зобов'язання вивисуються над сакральними уявленнями про те, що не можна давати в борг не лише домовину, а й дошки на неї – «мертвому не годиться позичати» (Чубинський Кн.2 1995 : 202).

Табу, забобони, повір'я, прикмети – усе, що головна героїня новели М. Матіос Юстина називає знаками і знаннями, система поглядів на смерть є виявом світогляду народу. У своєму дослідженні ми з'ясовуємо паралелізми, наявні в обох творах, вони простежуються під час збирання скрині на смерть, вибору місця для поховання, передаванні речей на той світ через небіжчика (материного пальта у Рісто Василевскі та свічки у Марії Матіос). Висловлюємо припущення, що природа цих аналогій функціонально-типологічного, пов'язаного з архаїчними формами мислення, а не контактного характеру. Поховальна обрядовість давніша, аніж хрещення чи весілля, у багатьох слов'янських народів вона має спільну древню основу.

Художньо-біографічний твір Рісто Василевскі близький до розряду віршів-тестаментів, пам'ятників, але не належить до нього. Адже цей ліричний жанр повинен містити ціннісні орієнтири автора (щоправда, зустрічаються у згаданій жанровій формі й приклади опосередкованого зв'язку між образом літератора та змістом); імітувати структуру заповіту (Лексикон 2001: 106–107), а не виявляти останню волю, заповідь індивіда, як у «Розмові про батьківський вибір місця для домовини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне теоретичне підґрунтя статті склали дослідження представників міфо-ритуальної (М. Еліаде, О. Потебня), порівняльно-міфологічної (М. Мюллер, О. Веселовський, Ф. Буслаєв, Є. Мелетинський), психоаналітичної (К. Юнг, Е. Фром) шкіл, праці антропологів, етнографів, етнологів, фольклористів, у яких розкриваються питання поховально-поминальної звичаєвості (М. Костомарова, В. Гнатюка, Ф. Колесси, З. Кузелі, П. В. та В. В. Іванових, П. Чубинського, І. Беньковського, А. Онищука, Р. Гузія, М. Маєрчик та ін.). Окрема увага приділена розвідкам, присвяченим обряду переходу в художній площині, – цей аспект найбільш повно осягнений у стосунку до класичної літератури, передусім до літературного модернізму, – а також студіям, в яких розглянутий «гуцульський текст», тощо.

Виклад основного матеріалу. У новелі Марії Матіос осьовим елементом оповіді є завчасно змайстрована домовина. Гріб, вперше виготовлений 25 чи 30 років

тому, неодноразово позичався нагло померлим односельцям. У нарації головної героїні Юстини перипетії з труною стають канвою, на яку нанизані життєві історії краян. Колоритно зображені постаті спочилих: головихи, Гафії Калинякової, запеклого мисливця Сави, Гриця-коваля, мольфарки Варвари Білейчучки, чудного музики Фіщика, якого і поховали зі скрипкою. Останній належить до наскрізних образів-персонажів у творчості Марії Матіос – під час весільної «гуцулки» Михайла та Матронки зловіще обірветься струна на Фіщиковій скрипці у «Солодкій Дарусі». А ще – до галереї диваків-маргіналів, які, незважаючи на злигодні долі, воліють жити у злагоді зі своїм внутрішнім еством, адже «людина, – за визначенням авторки, – істота не тільки слабка, але й неймовірно сильна і чиста, навіть у своєму каліцтві, бідності і позитивній приреченості. Подеколи – навіть сильніша від здорових і вдатних. І саме цим – вища» (Дзюба 2008: 117). І, як це часто буває у творах Марії Матіос, приватний досвід окремої людини переростає власні межі, витворюючи панораму життя села, регіону, країни.

Соціальний фактор у літературки означений, передусім, як «закон людський», «мирський».

Утім, не менш важливими, аніж соціальний, є фольклорний і міфо-ритуальний плани. Приховані чи безпосередні апеляції до народної словесності можна спостерегти вже у заголовку новели, який фактично являє собою парафраз назви народної легенди «Гріх довго плакати по мертвому» із записів, упорядкованих Б. Грінченком. (Етнографические материалы Вып.2 1897 : 92). Власне, і в основу новели покладений баладний мотив про наперед виготовлену домовину:

*За хатою явір, треба його стягти,
Треба мені, молодії, трумно збудувати.
Трумно збудувала, нагору сховала,
Ой лежало моє трумно штири роки дурно.
А на п'ятім році стало говорити:*

– Ой час мені, ой час мені в сирій землі гнити (З гір Карпатських 1981: 195)

Як зазначає український дослідник танатології Р. Гузій, «різні, зокрема й подібні до українських, звичаї та повір'я, пов'язані з дочасною підготовкою до смерті, були поширеними в багатьох слов'янських народів. Так, у Сербії літні чоловіки, рубаючи ліс, підшукували собі добре дерево, щоб зробити з нього дошки для труни. У деяких районах майстрували й домовину та зберігали в ній одяг «на смерть» (Гузій 2007: 179).

Феномен смерті у просторі міфу розкривається М. Матіос через низку аспектів, зокрема смерті як складової буття: «вели-и-ке діло – смертєчка наша» (Матіос 2001: 216), певного його підсумку: «як живеш по-людськи, то й ховати тебе мають по-людськи» (Там само: 219), ірраціональних прогностичних чинників: «і ніколи <...> не говоріть при житті дурниці про смерть» (Там само: 221). Але чи не найширше проблема смерті осмислюється в контексті гріха і кари: легку смерть потрібно заслужити (Там само: 220), адже «навіть за скривджену звірину гріх маємо, а що вже казати за людину?!» (Там само: 217), безгрішна людина і в труні гарна, знає свій урочний час: «колись то старі люди <...> навіть день своєї смерті знали» (Там само: 217).

Смерть у художньому трактуванні Марії Матіос та Рісто Василевські є лише обрядом ініціації, переходу до інших форм існування. Уявлення про подолання межі, зміну локусу перебування експлікуються у системі родинно-обрядової творчості, яка включає обряди весілля, народження дитини, смерті, а також ритуальні дії під час закладення і будівництва нового дому та новосілля. Вже М. Костомаров – один із перших українських дослідників міфологічного світогляду – як джерело міфологічного мислення давніх народів розглядав віру у загробне життя та вшанування покійників (Костомаров 1994: 257). Такий погляд, у різних варіаціях, які стосуються безсмертя душі, розроблений і в релігійній та філософській площинах, зокрема у працях М. Бердяєва, М. Лоського, В. Соловйова, М. Федорова, Л. Шестова.

Колиска, труна, нова оселя – уречевлені образи, пов'язані з переміщенням до іншого світу. Традиція створення домовини, як відомо, започатковується у добу трипільської культури, з її культом землі. Тоді ж на зміну спаленню приходить обряд поховання у землю, набуває важливості вибір місця для нього – у гаю, лісі чи полі. З тієї пори справляється тризна (жертвний обід) за небіжчиком. Попри вплив християнства язичницька архаїка, втілена у стихіях вогню, води і землі, в поховальній обрядовості збережена до сьогодні.

У поезії Рісто Василевські місце довічного спочинку батька також інтерпретується як нова оселя. Образ дому концептуалізується через його атрибут – ключ, згадки про який неодноразово повторюються, набуваючи символічного значення.

Міркування Юстини з новели Марії Матіос «Не плачте за мною ніколи» про останній прихисток, «трунвочку» містять ціннісні, поведінкові критерії, моральні приписи: «Другі думають, що їх хатка ота, що три поверхи має, або ота, що на чотирьох колесах їде, а воно, дочко, ні. Оце наша найголовніша хатка <...>», бо смерть – «то лиш друге життя» (Матіос 2001: 217, 228). А отже, людська кончина у творі, як уже зазначалося, асоціюється з переродженням, початком; переходом до іншого статусу, до вічності; з царством Божим.

Важливим елементом передпоховального обряду в текстах згаданих авторів є збирання скрини на смерть. У Рісто Василевські, окрім того, йдеться про завершення земних справ, передавання спадку.

Під час вибору місця для домовини на цвинтарі, варто акцентувати на метафорично висловлених емоційно-чуттєвих чинниках, коли йдеться про батька у Рісто Василевські: «тут поховано забагато болю, а там – / не хотів би його ще більше / додати... у тіні горіха – холодно» (Василевські 2011: 102), та значно ширших просторових засягах у новелі Марії Матіос, де фактично окреслюється територія життя і смерті. Хоча і тут є маркери – Юстина прагне впокоїтися коло грушки, своїх діточок і дідика (Матіос 2001: 231).

У цьому випадку також можемо спостерегти вияв традиції, яка майже втрачена, садити на могилах померлих дерева, зокрема плодови. Про неї короткі відомості подав В. Гнатюк у праці «Похоронні звичаї й обряди». Пізніші дослідники (М. Моздир, Р. Сілецький та ін.) звернули увагу на те, що це явище – загальнослов'янське, зауваживши широке поле його тлумачень з погляду функціонального і з погляду давніх вірувань.

Ще один спільний для аналізованих текстів мотив – передавання через небіжчика речей і предметів зі світу живих у потойбіччя. У поезії Рісто Василевські йдеться про пальто матері, яке забули покласти, споряджаючи її в останню дорогу (Василевські 2011: 101). Прикметно, що для одягового коду поховальної обрядовості загалом не властиво поміщати в труну верхнє вбрання. Адже відповідно до релігійної семантики смерть асоціюється із переходом у безтілесний стан. «Душу уявляли леткою, всепроникною субстанцією, що радше була позбавлена тіла-одягу, тіла-кожуха», – зауважує дослідниця семіотики тілесності в українській обрядовій традиції М. Маєрчик (Маєрчик 2011: 165).

Настанова щодо «наредування» спочилого у тонкі шати експлікується в апокрифі про чистилище: «Петро, заперши великі двері, розтворит малі до раю, такі малі, як кагла, та й скаже: «Хто може, най пролазит до раю». Хто у тонькім шматю, пролізе борзо, не ме си мучити; тому убирают небіжчика у як найтонше шмате» (Михайлецький 1912 : 309). Пишучи про надмірність одягу, скажімо, дві сорочки, на покійнику в деяких регіонах, М. Маєрчик зауважує: «А проте ця надмірність була водночас неповна: в усіх цих випадках не одягають верхнього одягу, взуття та ременя» (Маєрчик 2011: 178).

Новела Марії Магіос містить великий масив вірувань, приписів, забобонів, повір'їв, знаків, які стосуються поховальної обрядовості та мають на меті полегшити лімінальній особі подолання межі й водночас виконати захисну функцію щодо світу живих: «У похоронних звичаях українців обряди, які стосуються покійника, переплелися з обрядами, що спрямовані на охорону живих. З одного боку – турбота про тіло і душу померлого, бажання віддати йому належну шану, з іншого – намагання охоронити від покійника членів сім'ї, навіть жителів села, а також домашніх тварин, посіви тощо» (Чмелик 1994: 236).

У «Не плачте за мною ніколи» авторкою художньо втілені забобони про те, що мрець може злякати дітей; що жінка, котра зайшла в тяж, побачивши покійника, народить неживу дитину; що, якщо під час ритуального миття випустити небіжчика, то потім нічого не буде триматися рук; коли покласти виделки на «комашні» (поминках), – спочилого чорти носитимуть на вилах, і багато інших. Нерідко страждання односельців Юстини пояснюються не переступом моралі, а порушенням усталеного – традицій, звичаїв, певних табу.

Увесь цей комплекс пересторог, обмежень, заборон, прикмет – вияв не лише уламків архаїчних форм мислення, а й спостережень та життєвого досвіду; у ньому поєднані сакральне і світське начала.

Мотив гідного прощання у творчості Марії Магіос та Рісто Василевські розкривається у різній стильовій тональності, неоднаковими засобами художнього вираження. Письменниця широко уводить до оповіді етнографізми, відтворюючи колективний погляд на феномен смерті. Юстина, моделюючи свій відхід, вписує його до контексту місцевого поховального досвіду та української поховальної звичаєвості загалом. Відтак, йдеться про особливості актуалізації, мистецьке відображення, функціонування та інтерпретацію великого масиву танатологічних народних уявлень і дій, зокрема і тих, що втратили застосунок, таких, як, скажімо, ігри при мерцеві – «грушки».

Натомість у Рісто Василевські змальований значно вужчий сегмент ритуалу переходу. З-поміж наративних прийомів і технік, якими послуговується поет, головним є потік свідомості, а в царині зображально-виражальних засобів – метафора і символ, завдяки яким досягається ефект незвичайності та відбувається проникнення у трансцендентну сутність. Глибокого символічного змісту у поезії набувають образи каменя, озера та гори наприкінці поезії, коли батько ліричного героя вказує на місце власного вічного спочинку:

*Я – ні живий, ні мертвий,
іду за ним та киваю головою, –
так, ніби мені зрозуміло,
навіть те, що чекає мене...
але глибоко в душі уявляю
картину з якимсь каменем,
що на верхівці Гори
хилиться то до одного,
то до іншого Озера,
дивиться прямо у небо,
і не дозволить,
щоб нас хтось викорчував.*

Образ каменя на горі має велику кількість тлумачень і прочитань, передусім в біблійній площині. Це – місце поєднання землі та неба, горішньої та долішньої сфер буття. Наріжний камінь, камінь віри на горі Сіон, «живий, дорогоцінний», «що відкинули люди Його, але вибрав Бог», «і камінь спотикання, і скеля спокуси» (Перше соборне послання 988-1988: 1486). Він асоціюється з жертвником Бога і брїлою з Елеонської гори, звідки Господь зійшов у небо, залишивши дивовижний відбиток на тверді. А ще з надгробком – пам'ятником; розгортання сенсів, справді, безкінечне.

Висновки і пропозиції. Як бачимо на прикладі поховальної обрядовості у літературному дискурсі, письменство ретранслює світоглядні уявлення того чи того народу в певний історичний час. Давні вірування, пов'язані з екзистенційним поняттям смерті, наділені тривкістю; синкретичні за своєю природою, оскільки поєднують язичницькі та християнські компоненти.

Обрані нами для аналізу тексти були уведені до широкого кола тематично споріднених фольклорних, релігійних та апокрифічних творів. Відтак вказано на алюзії до народної словесності у заголовку та сюжетній канві новели Марії Матіос. Акцентовано на розбіжностях у трактуванні певних елементів поховальної обрядовості в народних і релігійних віруваннях, з одного боку, та в хudoжньому просторі обох авторів, з іншого. Комплекс поховальної звичаєвості у творах «Розмова про батьківський вибір місця для домовини» і «Не плачте за мною ніколи» вивчений на різних рівнях: філософсько-релігійному, соціокультурному, морально-етичному. Зокрема, зауважено, що в масиві літературних текстів зазвичай розглядалися причинно-наслідкові зв'язки між посейбічним і потойбічним буттям. У новелі Марії Матіос питання гріха і спокути осмислюється на передпоховальному етапі, у першу чергу, через поняття «легкої» та

«естетичної» смерті. Стаття містить деякі посутнісні зауваги, які виходять за проблемні межі студії і стосуються творчості письменниці загалом.

У дослідженні визначено спільне та відмінне у поховальних традиціях, репрезентованих Рісто Василевські та Марією Матіос. Підкреслено, що попри глибинний, неявний, імпліцитний перегук на рівні культурних кодів, аналізовані твори засадничо відрізняються в царині поетики. Марія Матіос, розкриваючи народний світогляд, вдається до використання міфологічно-архетипних сутностей, етнографізмів, фольклорних мотивів; охоплює не локальний простір, а топоси життя і смерті в цілому. Рісто Василевські притаманне інтуїтивне мистецьке пізнання світу, відтворення плину духовного життя завдяки потоку свідомості, основними зображально-виражальними засобами у його вірші є метафора і символ.

Тема людини перед обличчям смерті, розпоряджень щодо поховання перспективна для опанування надалі у стосунку до морального та національного аспектів, з погляду трансформацій поховальної обрядовості тощо.

Використана література

- Гнатюк, Володимир М. «Похоронні звичаї й обряди». [В:] Етнографічний збірник. Львів: НТШ, Т. 31–32. 1912 : 203–424.
- [Gnatjuk, Volodimir M. «Pohoronni zvičai j obrâdi». [V:] Etnografičnij zbirnik. L'viv: NTŠ, T. 31–32. 1912 : 203–424]
- Гузій, Роман Б. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007.
- [Guzij, Roman B. Z narodnoi tanatologii: karpatoznavči rozslidi. L'viv: Institut narodoznavstva NAN Ukraini, 2007]
- Дзюба, Тетяна А. «Мотив гріха і спокути у драмі на три життя Марії Матіос “Солодка Даруся”». [В:] Тетяна Дзюба. Талант як міра ваги: діалоги, літературно-критичні та літературознавчі тексти. Ніжин: ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф»», 2008: 113–121.
- [Dzûba, Tetâna A. «Motiv griha i spokuti u dramì na tri žittâ Marii Matios “Solodka Darusâ”». [V:] Tetâna Dzûba. Talant âk mira vagi: dialogi, literaturno-kritični ta literaturoznavčì teksti. Nižin: TOV «Vid-vo «Aspekt-Poligraf»», 2008: 113–121]
- Костомаров, Микола. «Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народной поэзией». [В:] Микола Костомаров. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994: 257–279.
- [Kostomarov, Mikola. «Neskol'ko slov o slavâno-russkoj mifologii v âzyčeskom periode, preimušestvenno v svâzi s narodnoû poëzieû». [V:] Mikola Kostomarov. Slov'âns'ka mifologiâ: vibrani pracì z fol'kloristiki j literaturoznavstva. Kyiv: Libid', 1994: 257–279]
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства (голова ред. А. Волков). Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці: Золоті литаври, 2001.
- [Leksikon zagal'nogo ta porivnâl'nogo literaturoznavstva (golova red. A. Volkov). Bukovins'kij centr gumanitarnih doslidžen'. Černivci: Zoloti litavri, 2001]

- Маєрчик, Марія С. Ритуал і тіло = Ritual and body: структурно-семантичний аналіз обрядів українського родинного циклу. Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, НАН України, Ін-т народознавства. Київ: Критика, 2011.
- [Maêrčik, Mariâ S. Ritual i tilo = Ritual and body: strukturno-semantičnij analiz obrâdiv ukraïns'kogo rodinnogo ciklu. Ukr. nauk. in-t Garvard. un-tu, NAN Ukraini, In-t narodoznavstva. Kyiv: Kritika, 2011]
- Михайлецький, Осип. «Похоронні звичаї й обряди в селі Тростянці Снятинського пов[іту]». [В:] Етнографічний збірник. Львів: НТШ, Т. 31–32. 1912: 302–315.
- [Mihajlec'kij, Osip. «Pohoronni zvičai j obrâdi v seli Trostânci Snâtins'kogo pov[itu]». [V:] Etnografičnij zbirnik. L'viv: NTŠ, T. 31–32. 1912: 302–315]
- «Ой лежало моє трумно штири роки дурно». [В:] С. В. Мишанич (ред.) З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади. Ужгород: Карпати, 1981.
- [«Oj ležalo moê trumno štiri roki durno». [V:] S. V. Mišanič (red.) Z gir Karpats'kih: Ukrain's'ki narodni pisni-baladi. Užgorod: Karpati, 1981]
- Чмелик Роман П. «Сім'я і сімейний побут». [В:] С. П. Павлюк та ін. (ред.) Українське народознавство. Львів: Фенікс, 1994: 203–240.
- [Čmelik Roman P. «Sim'â i simejnij pobut». [V:] S. P. Pavlûk ta in. (red.) Ukrain's'ke narodoznavstvo. L'viv: Feniks, 1994: 203–240]
- Чубинський, Павло Платонович. С. К. Гаркавий, Ю. О. Іванченко (упоряд.) Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: у 2 кн. Київ: Мистецтво, 1995.
- [Čubins'kij, Pavlo Platonovič. S. K. Garkavij, Ū. O. İvančenko (uporâd.) Mudrist' vikiv: ukrains'ke narodoznavstvo u tvorčij spadšini Pavla Čubins'kogo: u 2 kn. Kyiv: Mistectvo, 1995]
- Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и проч. Сост.: Б. Д. Гринченко. Вып. 2. Чернигов: Типография Губернского земства, 1897.
- [Ėtnografičeskie materialy, sobrannye v Černigovskoj i sosednih s nej guberniâh: Rasskazy, skazki, predaniâ, poslovicy, zagadki i proč. Sost.: B. D. Grinčenko. Vyp. 2. Černigov: Tipografiâ Gubernskogo zemstva, 1897]

Джерела

- Василевські, Рісто. Серце кола: оди та інші вірші. З сербськ. перекл. Сергій Дзюба, Олена Дзюба-Погребняк та ін. Київ – Чернігів: ТОВ «Вид-во “Десна Поліграф”», 2018.
- [Vasilevski, Risto. Serce kola: odi ta inši virši. Z serbs'k. perekl. Sergij Dzûba, Olena Dzûba-Pogrebnâk ta in. Kyiv – Černigiv: TOV «Vid-vo “Desna Poligraf”», 2018]
- Василевські, Рісто. Храм, справді, храм. Поезії. Перекл. з македонської Анни Багряної, упоряд. Анна Багряна. Луцьк: Твердиня, 2011.
- [Vasilevski, Risto. Hram, spravdi, hram. Poezii. Perekl. z makedons'koi Anni Bagrânoi, uporâd. Anna Bagrâna. Luc'k: Tverdinâ, 2011]
- Матіос, Марія В. «Не плачте за мною ніколи». [В:] Марія Матіос. Життя коротке: кн. прози. Львів: Кальварія, 2001: 207–234.
- [Matios, Mariâ V. «Ne plačte za mnoû nikoli». [V:] Mariâ Matios. Žittâ korotke: kn. prozi. L'viv: Kal'variâ, 2001: 207–234]

- Перше соборне послання св. апостола Петра. Библија або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту (перекл. І. Огієнко). Глава II. 6–8. 1988.
- Perše soborne poslannâ sv. apostola Petra. Bibliâ abo Knigi Svâtogo Pis'ma Starogo i Novogo Zapovitu (perekl. Ī. Ogiênko). Glava II. 6–8. 1988
- Matios, Marija. Slatka Darica. Drama u tri života. S ukrajinskog prevela Dijana Dill. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinja, Knjižnica Ucrainiana croatica, Knjiga 8. 2011.

Тетјана Дзјуба

МОТИВ ДОСТОЈАНСТВЕНОГ ОПРОШТАЈА У ПЕСМИ РИСТА ВАСИЛЕВСКОГ „РАЗГОВОР О ОЧЕВОМ ИЗБОРУ МЕСТА ЗА ГРОБ” И ПРИЧИ „НИКАД НЕ ПЛАЧИТЕ ЗА МНОМ” МАРИЈЕ МАТИОС

Резиме

Ако је метаконцепт смрти и погребних обреда у украјинској класичној књижевности одавно постао предмет научне рецепције, онда модерна књижевност са ове тачке гледишта није довољно проучавана. Врло је мало компаративних студија о наведеним питањима, посебно у оквиру словенских књижевности. Реализацију таквих студија отежава стање преводилачке праксе, коју карактерише спорадичност, несистематичност, пажња према споредним текстовима а не према најбољим уметничким остварењима. Стога такве компаративне студије су изузетно актуелне.

У овом раду се пореде дела два водећа модерна писца – Риста Василевског, српско-македонског писца, и Марије Матиос из Украјине, која садрже погребне обреде. Текстови који су одабрани за анализу сагледавају се у контексту тематски повезаних фолклорних, религиозних и апокрифних дела.

Указује се на алузије на народну књижевност у наслову и сижеу приповетке Марије Матиос. Акцент је стављен на разлике у тумачењу појединих елемената погребног обреда у народној и црквеној традицији, с једне стране, и у уметничком простору оба аутора, с друге. Комплекс погребних обичаја у делима „Разговор о очевом избору места за гроб“ и „Никад не плачите за мном“ проучава се из различитих аспеката – филозофско-религијског, социкултурног, моралног и етичког.

У раду су истакнуте аналогije и разлике у књижевним пројекцијама танатолошких идеја у текстовима Риста Василевског и Марије Матиос. Запажа се да су поред тематске сличности анализирана дела суштински различита у области поетике. Марија Матиос користи митолошке и архетипске кодове, етнографизме, фолклорне мотиве како би разоткрила колективну свест која не покрива локални простор, већ топос живота и смрти уопште. Ристо Василевски приказује много ужи сегмент ритуала прелаза. Међу наративним техникама које користи овај аутор главна је ток свести. Стил писца одликује интуитивно уметничко сагледавање стварности. Водећа ликовно-изражајна средства у његовој песми су метафора и симбол, преко којих се постиже ефекат необичности и долази до понирања у трансцендентну суштину.

Кључне речи: метафора, симбол, етнографија, погребни обреди, народна веровања, обред прелаза.

Оксана Горда

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»
hordaoksana@gmail.com

УДК 811.161.2
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.12>

Прегледни рад
примљен 04.03.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

Оксана Трумко

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»
oksana_trumko@ukr.net

МІЖНАРОДНА ШКОЛА УКРАЇНІСТИКИ «КРОК ДО УКРАЇНИ» МІОКУ: СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ, ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ І НАВЧАЛЬНІ РЕСУРСИ

У статті розкрито особливості проведення Міжнародної літньої школи україністики «Крок до України», організатором якої є Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» (далі – МІОКУ). Описано способи організації навчального процесу та форми проведення занять з української мови як іноземної (УМІ), специфіку роботи у групах з метою розвитку комунікативних навичок студентів. Сфокусовано увагу на питаннях організації процесу викладання УМІ в режимі онлайн. Схарактеризовано навчальні ресурси, які розробили викладачі школи та використовують на заняттях у межах цього освітнього проекту. Продемонстровано способи подання навчального матеріалу.

Ключові слова: українська мова як іноземна, мовна школа, навчальні ресурси, навчальна екскурсія, розмовна практика, дискусійний клуб.

The paper considers the specifics of holding the International Summer School of Ukrainian Studies “Step to Ukraine”, organized by the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations (IEEC) of Lviv Polytechnic National University. Methods of organizing the educational process and forms of conducting classes in Ukrainian as a foreign language (UFL), specificity of working in groups to develop students' communication skills are described. Emphasis is laid on the organization of the process of teaching UFL online. Educational resources designed by the teachers of the school and used in the classes within this educational project are characterized. Ways of presenting educational material are demonstrated.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, language school, educational resources, educational tour, speaking practice, discussion club.

Однією з популярних сьогодні форм вивчення іноземної мови є мовні школи, учасники яких мають змогу гармонійно поєднувати інтенсивне навчання та активний відпочинок у мовному середовищі, спілкуватися з носіями мови, здобувати досвід соціальної взаємодії та командної роботи, вдосконалювати комунікативні навички, відкривати нові таланти та збагачуватися культурно.

Такі школи дедалі частіше пропонують стандартні курси, спеціальні програми чи інтенсиви з вивчення англійської, німецької, французької, іспанської, італійської, польської та інших мов, зокрема й української мови як іноземної (УМІ). Правда, наразі маємо недостатньо наукових публікацій, які б розкрива-

ли особливості практичного опанування мови в межах згаданої форми, що говорить про актуальність окресленої у статті теми.

Можливість розпочати вивчення чи поглибити свій рівень володіння УМІ та пізнати модерну і традиційну Україну дає Міжнародна школа україністики «Крок до України». Інтенсивний курс організовує та проводить з 2010 року Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК) НУ «Львівська політехніка».

Мета дослідження – ознайомити з концепцією цього освітнього проєкту та узагальнити й описати педагогічний досвід школи «Крок до України».

Факти з історії освітнього проєкту. Міжнародна школа україністики «Крок до України» – це щороку один чи кілька інтенсивів з вивчення УМІ в Україні (переважно у Львові) або в інших країнах (свого часу такі школи відбувалися в Казахстані й Аргентині).

Загалом уже проведено 16 шкіл. Слухачами були студенти, науковці, викладачі вишів, учителі, дипломати, культурні діячі та представники інших сфер діяльності із різних країн світу: Франції, Польщі, Білорусі, Аргентини, Казахстану, Німеччини, Словаччини, Румунії, Сербії, Киргизстану, Росії, Болгарії, США, Хорватії, Чехії, Грузії, Молдови, Туреччини, Канади, Великої Британії, Алжиру, Словенії, Іспанії, Бразилії, Китаю та Японії. Детальніше про проєкт можна дізнатися на сайті (Літня школа 2022).

Із 2020 року школа «Крок до України» має дві опції: навчання стаціонарно у Львові та в режимі онлайн.

Міжнародна школа україністики «Крок до України» у режимі офлайн. Стаціонарно школа зазвичай відбувається в липні – на початку серпня. Це унікальна можливість зануритися у мовне середовище, практикувати живу мову у Львові – культурній столиці України.

У програмі школи двотижневий інтенсивний курс УМІ (50 год.) і масштабна культурно-освітня програма (екскурсії, майстер-класи з народознавства, перегляд українських фільмів, відвідування театрів та музеїв, виїзні мандрівки, цікаві тренінги та квести).

Велике зацікавлення у студентів школи викликають навчальні екскурсії. Вони різноманітні, адже цьому сприяє полікультурність Львова, його давня та різностильова архітектура, сакральне багатство тощо, а також велика кількість цікавих місць неподалік від міста і географічна близькість Карпат.

Об'єктами навчальних екскурсій у межах проведення школи «Крок до України» є замки, храми, музеї, артгалереї та майстерні художників, виставкові зали, історичні місця, пам'ятки архітектури та природи тощо. Детальніше багаторічний досвід школи в організації та проведенні навчальних екскурсій у межах програми інтенсивного курсу з вивчення УМІ на різних рівнях володіння мовою (від А1 до С2), їхню тематику та різновиди висвітлено у публікації «Навчальна екскурсія як ефективна форма заняття під час літніх шкіл з вивчення мови» (Горда, Руснак 2020: 110–114).

Екскурсіям до певних міст часто передують навчальні заняття про це місто. Завдання, які студенти виконують під час такого уроку, подано на сторінках

розробленого авторським колективом МІОКУ підручника «Ключ до України: міста і люди» у двох частинах (Ключковська та ін. 2020). Таким чином, екскурсію іноземці слухають, попередньо збагатившись знаннями про конкретне місто та опанувавши нову лексику. На занятті після екскурсії проводимо обговорення та закріплюємо набуті мовні знання й удосконалюємо комунікативні навички. Часто такі заняття-екскурсії поєднуємо ще й із майстер-класами з народних ремесел. Це дуже цікаво, ефективно та пізнавально.

Міжнародна школа україністики «Крок до України» в режимі *онлайн* також передбачає двотижневий курс вивчення УМІ на всіх рівнях у невеликих групах, проте має щоденні розмовні практики, дискусійні клуби вихідного дня.

Навчальний процес як офлайн, так і онлайн школи забезпечують створені в МІОКУ освітній портал, підручники та посібники, навчально-методичні розробки.

Освітній портал «Крок до України» (<http://krok.miok.lviv.ua/uk/>) призначений для вчителів, студентів (усіх, хто вивчає УМІ), дітей. У процесі викладання у школі «Крок до України» викладачі активно використовують матеріали центральної рубрики порталу – «Студентам». Її основою є навчальний курс «Крок», що забезпечує вивчення лексики, граматики, розвиток навичок читання, письма, аудіювання і говоріння на початковому та базовому рівнях. Поглибити свої знання з української мови студенти можуть завдяки матеріалам підручник «Читанка», «Слуханка» та «ГраMATика», а підрубрики «Етномайстерня», «Екскурсії» та «Кіно» формують у студентів лінгвокраїнознавчу компетенцію.

Навчальний підручник «Ключ до України: міста і люди» (у двох частинах), який вийшов друком у 2020 році, призначений для вивчення УМІ на рівнях B2–C1 та базується на лінгвокраїнознавчому, текстоцентричному й інтегративному підходах. Підручник сприяє формуванню навичок читання та говоріння, розширює лексичний запас студентів, їхні знання про Україну, її історію та сучасність. Представлені у виданні типи вправ і мовні ігри можна використати для роботи й на інших рівнях вивчення української мови.

Кожен модуль підручника містить інформацію про певне місто України (Київ, Львів, Луцьк, Чернігів, Полтава, Харків, Канів, Донецьк, Чернівці, Кам'янець-Подільський, Ужгород, півострів Крим). Структура модуля охоплює: історію міста, легенду, постать, подію, уривок із художнього твору. Важливо, що в підручнику представлено корпус художніх текстів, які базуються на неадаптованих літературних творах, і систему вправ до них. Це уривки з романів, повістей, оповідань, новел, усмішок, поезії, поезії у прозі середнім обсягом 550 слів. Є зразки класичної та сучасної української літератури (Горда, Трумко 2021: 10).

Будь-яку частину підручника можна використати як окремих урок, оскільки вона чітко структурована і містить:

1) словник;

2) дотекстові вправи, зорієнтовані на вивчення нової лексики (зокрема фразеологізмів, афоризмів, паремій, багатозначних слів, термінів тощо) та актуалізацію ключової теми уроку, якій буде присвячений текст для читання (вони спонукають висловлювати свої погляди на ту чи іншу проблему та апелюють до досвіду студента-іноземця);

3) текст для читання;

4) післятекстові вправи, спрямовані не тільки на роботу з прочитаним текстом, а й на розвиток різних видів комунікативної діяльності. Вони допомагають перевірити рівень розуміння прочитаного тексту та вдосконалити знання граматики. Подано зразки творчих завдань і вправ для розвитку навичок комунікації у діалогічній і монологічній формах.

З нагоди 150-ліття від Дня народження Лесі Українки у 2021 р., авторський колектив МІОКУ створив навчальний посібник «Образки з Лесиноного життя» (рівень В1). Це видання можна використовувати для офлайн- та онлайн-навчання, а також індивідуально.

Посібник складається із двох частин, які забезпечують розвиток навичок читання, слухання та говоріння. Є й письмові завдання. Перша частина видання спрямована на розвиток навичок читання та говоріння. До текстів подані словники, розроблені дотекстові та післятекстові вправи, є завдання на розвиток комунікативних навичок. Друга частина посібника передбачає удосконалення навичок слухання. Текст прослуховуємо двічі, адже повторення слухання (перегляд) одного й того самого матеріалу (тексту / відеоролика) «гарантують відносно швидке та стійке (щодо відтворення через певний проміжок часу) засвоєння навчального матеріалу» (Мартинишин 2017: 187). До кожного тексту подано словник і вправи. Також посібник містить світлини поетеси, її родини, оточення, помешкання (Горда, Трумко 2020: 51–52).

У процесі навчання УМІ важливу роль відіграє демонстрація мови в реальних ситуаціях міжособистісної взаємодії (діалогах і полілогах), тому було створено проєкт «Мистецькі прогулянки з МІОКом». Це комплекс вправ, розроблених на основі відеоінтерв'ю з визначними особистостями – представниками української культури (Ігорем Калинцем, Галиною Крук, Оксаною Забужко, Оксаною Луцишиною, Марком Робертом Стехом, Дмитром Білим, Борисом Гуменюком, Наталею Половинкою, Сестрами Тельнюк, Тарасом Компаніченком). Розробка призначена для навчання на рівнях В2–С1. Студентам пропонуємо переглянути 3–5-хвилинний відеоролик інтерв'ю, ознайомитися зі словником і коментарями та виконати вправи на розуміння прослуханого. Завершують заняття вправи для роботи в групах (Данчишин 2020: 46).

Важливою складовою у програмі школи є розмовні практики. Вони забезпечують 1) опанування навичок монологічного / діалогічного мовлення; 2) розширюють словник студента; 3) вчать будувати висловлювання; 4) допомагають долати труднощі в оволодінні монологічним / діалогічним / полілогічним мовленням; 5) дозволяють практикувати вміння зв'язно і логічно викладати свої думки. У методиці навчання монологічного мовлення надаємо перевагу двом технологіям: «шлях зверху» і «шлях знизу». «Шлях зверху» передбачає на першому етапі ознайомлення студентів із текстом та виконання завдань (прочитати / прослухати текст, відповісти на запитання, скласти план, відновити порядок речень, переказати тощо), а на другому – передачу змісту тексту (від однієї особи), зміну ситуацій. «Шлях знизу» означає, що в основі навчання лежить речення, яке відображає елементарне висловлювання: студенти спочатку висловлюються на визначену тему, далі встановлюють текстові й логічні зв'яз-

ки між висловлюваннями, а на завершальному етапі складають монолог чи діалог (Костюченко 2015: 466).

Ефективними методами формування навичок монологічного мовлення є переказ прочитаного чи почутого тексту, виголошення доповідей, підготовка презентацій та виступів, розповіді, що дозволить сформувати базу мовних формул, які можна вживати в майбутньому. У зв'язку з цим викладачі моделюють різноманітні комунікативні ситуації, під час яких студенти складають висловлювання на запропоновану тему, вербально описують певну ситуацію чи зображення тощо. Вивчаючи УМІ на всіх рівнях, студенти «розповідають про себе, країну, з якої вони приїхали, свою сім'ю; описують власну зовнішність чи зовнішній вигляд друга; характеризують помешкання, туристичні місця країни, де вони проживають, або ж України; розповідають про особливості національної кухні, улюблені страви та способи приготування; передають інформацію про традиції святкування державних і релігійних свят, звичаї, обряди тощо. Часто пропонуємо студентам розповісти про улюблений фільм (актора / акторку), музику (виконавців) чи розпитати, яких правил поведінки треба дотримуватися, наприклад, у театрі або як правильно організувати свою подорож» (Трумко 2020: 22). Актуальними темами є робочий і вихідний день студентів тощо.

Програма дискусійних клубів включає зустрічі з відомими українцями (художниками, акторами, поетами, режисерами, музикантами, політиками, дизайнерами, медиками), перегляди фільмів, вистав, виставок, віртуальні екскурсії у музеях, театрах, галереях, майстернях, що дозволяє сформувати знання про модерну Україну, її культуру, традиції (Ключковська та ін. 2021: с. 98).

Якщо студентами школи є педагоги, які викладають УМІ в українських освітніх закладах за кордоном, знайомимо їх зі своїми методиками викладання в іншомовній аудиторії, обговорюємо платформи для онлайн-навчання, а також розкриваємо для них можливості комунікаційного порталу «Український освітній всесвіт» (<https://vsesvit.mio.k.lviv.ua/>). Це перша та єдина на сьогодні онлайн-карта українознавчих освітніх закладів світу, яка дає змогу викладачам українознавчих студій, науковцям, учителям шкіл вихідного дня (суботніх та недільних шкіл) обмінюватися досвідом, новинками, розробками, анонсувати події тощо. На порталі є можливість створювати авторські колективи, презентувати свої методичні напрацювання, проводити вебінари, обмінюватися думками в чаті.

Отже, концепція Міжнародної школи україністики «Крок до України» має дві форми навчання (офлайн та онлайн) та базується на комунікативному підході до викладання УМІ, що, окрім двотижневого мовного інтенсиву, передбачає застосування комунікативно орієнтованих освітніх технологій: розмовних практик, дискусійних клубів, навчальних екскурсій, майстер-класів тощо.

Використана література

- Горда, Оксана, Оксана Трумко. «Мова та література: способи взаємодії в підручнику «Ключ до України: міста і люди». Закарпатські філологічні студії 16, 2021: 9–14.
[Gorda, Oksana, Oksana Trumko. «Mova ta literatura: sposobi vzaemodii v pidručniku

- «Ključ do Ukraïni: міста і люди». *Zakarpats'ki filologični studii* 16, 2021: 9–14]
- Горда, Оксана, Оксана Трумко. «Навчальний проєкт «Образки з Лесиноного життя»: структура та зміст». [В:] *Українська мова у світі: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020, 51–54.
- [Gorda, Oksana, Oksana Trumko. «Navčal'nij proëkt «Obrazki z Lesinogo žittâ»: struktura ta зміst». [V:] *Ukraïns'ka mova u sviti: zbirnik materialiv VI Mižnarodnoï naukovo-praktičnoï konferencii*. L'viv: Galic'ka vidavniča spilka, 2020, 51–54]
- Горда, Оксана, Ольга Руснак. «Навчальна екскурсія як ефективна форма заняття під час літніх шкіл з вивчення мови». *Актуальні питання гуманітарних наук* 31/3, 2020: 110–114.
- [Gorda, Oksana, Ol'ga Rusnak. «Navčal'na ekskursiâ âk effektivna forma zanâtâ pid čas litnih škil z vivčennâ movi». *Aktual'ni pitannâ gumanitarnih nauk* 31/3, 2020: 110–114]
- Данчишин, Назар. «Реалізація комунікативного підходу й авдіовізуального методу у вправах для вивчення української мови як іноземної». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації* 31 (70) / 4, 2020: 44–48.
- [Dančišin, Nazar. «Realizaciâ komunikativnogo pïdhotu j avdiovizual'nogo metodu u vpravah dlâ vivčennâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï». *Včeni zapiski TNU imeni V. I. Vernads'kogo. Seriâ: Filologiâ. Social'ni komunikacii* 31 (70) / 4, 2020: 44–48]
- Ключковська, Ірина, Оксана Горда, Оксана Трумко, Наталія Мартинишин, Галина Темник. *Ключ до України: міста і люди. Ч. 1*. Львів: Колір ПРО, 2020.
- [Ključkovs'ka, Īrina, Oksana Gorda, Oksana Trumko, Nataliâ Martinišin, Galina Temnik. *Ključ do Ukraïni: міста і люди. Č. 1*. L'viv: Kolir PRO, 2020]
- Ключковська, Ірина, Оксана Горда, Оксана Трумко, Наталія Мартинишин, Галина Темник, Ольга Руснак. *Ключ до України: міста і люди. Ч. 2*. Львів: Колір ПРО, 2020.
- [Ključkovs'ka, Īrina, Oksana Gorda, Oksana Trumko, Nataliâ Martinišin, Galina Temnik, Ol'ga Rusnak. *Ključ do Ukraïni: міста і люди. Č. 2*. L'viv: Kolir PRO, 2020]
- Ключковська, Ірина, Оксана Трумко, Назар Данчишин. «МІОК та українці Хорватії: до історії співпраці в освітньо-навчальному, культурному та гуманітарному аспектах». [В:] *Українці Хорватії: матеріали та документи 4*. Загреб, 2021, 95–102.
- [Ključkovs'ka, Īrina, Oksana Trumko, Nazar Dančišin. «MIOK ta ukraïnci Horvatii: do istorii spivpraci v osvïtn'o-navčal'nomu, kul'turnomu ta gumanitarnomu aspektah». [V:] *Ukraïnci Horvatii: materialı ta dokumenti 4*. Zagreb, 2021, 95–102]
- Костюченко, Костянтин. «Особливості навчання монологічного мовлення на заняттях з англійської мови у ВНЗ». *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)* 135, 2015: 463–468.
- [Kostûčenko, Kostântin. «Osoblivosti navčannâ monologičnogo movlennâ na zanâtâh z anglis'koï movi u VNZ». *Naukovi zapiski KDPU. Seriâ: Filologični nauki (Movoznavstvo)* 135, 2015: 463–468]
- Літня школа «Крок до України» <<http://krok.miok.lviv.ua/uk/summer-school/conception/>> 08.02.2022.
- [Litnâ škola «Krok do Ukraïni» <<http://krok.miok.lviv.ua/uk/summer-school/conception/>> 08.02.2022]
- Мартинишин, Наталія. «Пісня-відеокліп в основі заняття з української мови як іноземної для дітей». *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* 13, 2017: 184–190.

- [Martinišin, Nataliâ. Písna-vìdeoklip v osnovi zanâttâ z ukraïns'koï movi âk ìnozemnoï dlâ ditej. Teoriâ i praktika vikladannâ ukraïns'koï movi âk ìnozemnoï 13, 2017: 184–190]
- Трумко, Оксана. «Розвиток монологічного мовлення на заняттях з української мови як іноземної». *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works* 4 (9), 2020: 21–23.
- [Trumko, Oksana. «Rozvitok monologičnogo movlennâ na zanâttâh z ukraïns'koï movi âk ìnozemnoï». *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works* 4 (9), 2020: 21–23]

Оксана Горда
Оксана Трумко

МЕЇНАРОДНА ШКОЛА УКРАЇНІСТИКЕ „КОРАК КА УКРАЇНИ” МІОК-а: НАЧІНИ ОРГАНІЗАЦІЈЕ И ОБЛИЦІ НАСТАВЕ, НАСТАВНИ РЕСУРСИ

Резиме

Језичке школе данас пружају могућности за комбиновање учења и активног одмора у језичкој средини, комуникацију са изворним говорницима, усавршавање комуникативних вештина и продубљивање знања о култури народа чији се језик изучава.

У раду описујемо концепцију Међународне школе україністике „Корак ка Украјини” коју једном или двапут годишње организује и одржава Међународни институт за образовање, културу и везе са дијаспором Националног универзитета „Лавовска политехника“ (МІОК).

Школа, у чијој је основи двонедељни интензивни курс украјинског језика као страног, има два облика наставног процеса (офлајн и онлајн), те смо представили технологије рада према овим облицима. Описали смо и средства која омогућавају одржавање наставе, пре свега она која су настала у оквиру МІОК-а: образовни портал „Корак ка Украјини”, уџбеник „Кључ за Украјину: градови и људи” (ниво В2–С1), приручник „Скице из Лесјиног живота” (ниво В1), образовни видео инервјуи „Уметничке шетње с МІОК-ом” (ниво В2–С1).

Осим тога, представили смо могућности комуникативног портала „Украјински образовни универзум”, који препоручујемо наставницима украјинског језика као страног у Украјини и иностранству како би обогатили своје искуство у нашој школи україністике.

Кључне речи: Међународна школа україністике „Корак ка Украјини”, украјински језик као страни, наставни ресурси, комуникативни портал „Украјински образовни универзум”.

НЕСИНГУЛАТИВНИ КОНКРЕТИЗАТОРИ ВИШЕЗНАЧНОСТИ КОНЈУНКТОРА *И* У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У чланку се разматра конкретизација везничке вишезначности на примеру варијантних значења квантификације и социјативности, исказаних саставним конструкцијама с конјунктором *и* у руском и српском језику. Предочена подела конјункторских конкретизатора темељи се на двама квантификативним критеријумима, оличеним у дистинкцији примарне и социјативне несингулативности. Анализирани су контекстуални показатељи конјункторске семантике, међу којима централно место заузимају предикати непосредног и посредног односа друштва. Изложена типологија несингулативних конјункторских конкретизатора квантификативног и социјативног типа свој одраз има и у утврђивању семантичке опозиције референцијалност/нереференцијалност глаголске радње.

Кључне речи: типологија везника, конјунктор *и*, вишезначност, несингулативни конкретизатори, квантификација, социјативност, руски језик, српски језик.

This paper is focussed on the identification of the polysemantic conjunctions based on the example of the variable semantics of quantification and sociativity expressed by the composed constructions with the conjunction *и* in Russian and Serbian. The presented divisions of constructions concretisers are based on two criteria of qualification expressed in the distinction of the primary and sociative non-singularity. The contextual indicators of conjunction semantics are analyzed, among which the focus is on direct and indirect social relations predicates. The exposed typology of non-singularity conjunction constructions of quantitative and sociative types has its reflection in the definition of the semantic opposition of the *referentiality/non-referentiality* of verbal action.

Keywords: conjunctions typology, conjunction *и*, polysemanticity, non-singular concretisers, quantification, sociativity, Russian language, Serbian language.

1. У славистичкој лингвистичкој литератури граматичка и лексичка диференцијација везника у односу на друге врсте речи у системима руског и српског језика почива на сагледавању њихових морфолошких, творбених, синтаксичких и семантичких обележја, о чему ћемо подробније говорити у уводу овог чланка. Уколико се осврнемо на стање у наукама о руском и српском језику, можемо запазити усаглашеност начелног одређења и класификације везника у монолингвалним и конфронтативно-типолошким енциклопедијским, граматицкографским и нормативистичким истраживањима. То нам, најпре, показује енциклопедијски чланак за насловну реч *союз* унутар издања у чијем се центру пажње налази организација система руског језика (Филин ред. 1979: 324–325). У поменутом чланку Е. Т. Черкасове предочено је да се дефинисање везника заснива на својству индеклинабилности, те се, на основу тога, закључује да везници као непроменљиве, помоћне речи, које на лексичком плану одликује вишезначност, своју главну функцију остварују као средство исказивања смисаоних односа приликом спајања синтаксичких јединица, изграђујући, истовре-

мено, своје граматичко значење обликовањем синтаксичких односа међу њима (Черкасова 1979: 324).

Питања статуса везника у језичком систему у савременим србистичким граматичким проучавањима решавана су, такође, са ослоном на опозицију деклинабилност/индеклинабилност, на једној, и на опозицију граматичко/лексичко значење, на другој страни. Тако, нормативистички оријентисана граматица П. Пипера и И. Клајна, која према коауторској уводној напомени по предмету описи и опсегу разматраног корпуса чини основу целовитих сагледавања правилности и обавезности уочених у морфолошком и семантичком систему српског језика, везнике убраја у помоћне, граматичке речи, чију већину карактерише вишезначност која обухвата разликовање основног и варијантног значења (Пипер, Клајн ²2014: 5, 210). Имајући у виду ова запажања, у нашем раду бавићемо се поменутом семантичком опозицијом инваријантност/варијантност у склопу испитивања везничке вишезначности.

2. Граматички и семантички показатељи меродавни су и када је циљ лингвистичког истраживања идентификација спољашњих структурних особености везника и њихове функције – а тиме и њихова локализација као целине у језичком систему, и када се њихове варијантне карактеристике разматрају у унутрашњим границама класе. У лингвистичкој славистици унутрашња типологија везника подразумева класификацију у оквиру различитих језичких нивоа. Тако се, на пример, у раније наведеним славистичким енциклопедијским и граматикографским проучавањима говори како о подели везника према дијахронијским творбеним, морфолошким, синтаксичким карактеристикама, тако и према семантичкој (ин)варијантности појединачних или груписаних везника, која је у међузависности, у првом реду, с врстом успостављене синтаксичке везе (Черкасова 1979: 324). Поред тога, подсетимо и да наука о словенским језицима у оквиру граматичких публикација истиче и још један битан критеријум везничког диференцирања, оличен у њиховом разврставању према броју јављања у конструкцијама (Пипер ²2005: 219), поновљеној једнократности, факултативној или обавезној двократности и вишекратности у сложеној реченици (Пипер и др. 2018: 23–24).

2. 1. Тим путем долазимо и до предмета нашег чланка – конструкција које у свом саставу садрже по пореклу прости, по творбеним показатељима неизведени, по типу синтаксичке везе независни, саставни, а по броју јављања једнократни везник рус. *и*, срп. *и*. У терминосистему русистичких граматичких, семантичких и прагматичких проучавања везник рус. *и*, срп. *и* описује се помоћу односа „конјункције“¹ који се успоставља између повезаних појмова. Тако се у монографији В. З. Сањикова везник рус. *и* спецификује као „конјунктивни везник“², који, иако вишезначан, на првом месту има значење „чисте конјункције“ (Санников 2008: 43, 284). Прихватајући термилошко решење из напомене (2), у овом раду размотрићемо семантичку конкретизацију конструкција с једнократним конјунктором рус. *и*, срп. *и* у области пресека семантичких категорија квантификације и социјативности.

¹ Уп. одредницу *союз* (калька лат. *conjunctio*) (Черкасова 1979: 324).

² У овом раду определили смо се за сродно термилошко решење *конјунктор*.

2. 2. Категорија квантификације темељно је описана и у појединачним наукама о словенским језицима – лингвистичкој русистици и лингвистичкој србистици, и у конфронтативно-типолошким славистичким испитивањима, и у равни типолошке лингвистике. Улазећи у засебан семантички комплекс са квалификацијом (Бондарко ред. 1996; Пипер и др. 2005), категорија количине се у србистичкој синтаксичкој колективној монографији дефинише посредством семантичке опозиције варијантност/инваријантност и градуелне грама-тикализованости њеног израза, када се уочава да разуђеност скупа варијантних значења у инваријантним квантификативним оквирима подразумева јачу или слабију грама-тикализацију на плану израза – другим речима, категорија квантификације се унутар поменутог синтаксичког издања одређује као скуп ужих, посебних значења количине,³ која се остварују као главно или једно од преовлађујућих категоријалних значења (Пипер и др. 2005: 870).

Из поменутих функционалнограматичких⁴ увида о категорији квантификације у српској лингвистичкој славистици лако можемо закључити да су стожерни чиниоци семантике количине критеријум нејединичности, као члан бинарне семантичке опозиције јединичност/нејединичност, на једној, и доминантност квантификативне категоријалне семантике, на другој страни. Доминантност значења (ин)варијантне количине једно је од основних обележја њене категоријалне утемељености, чиме се, уједно, и отвара простор за испитивање његовог градуелног испољавања, које се, осим у границама категорије квантификације, јавља и у интеркатегоријалном пресеку с другим семантичким категоријама.

При утврђивању интеркатегоријалних додира у виду треба имати и чињеницу да квантификативни показатељ у својству темељног носиоца инваријантног категоријалног значења, у систему семантичких категорија руског и српског језика, не иступа увек самостално и као једини преовлађујући. Такав је случај, на пример, и с категоријом социјативности, када се у руском и српском језику, у инваријантне показатеље значења друштва, као што смо у нашим ранијим истраживањима⁵ и предочили, убрајају социјативна несингулативност учесника предметне ситуације, подударност њихових семантичких улога и перцептивно јединство њихове повезаности у свести говорника (Опачић 2018: 104–109).

Како варијантна значења друштва подразумевају и градуелност у реализацији саставница (ин)варијантне семантике, у овом раду пажњу ћемо посветити и прелазним језичким датостима и нијансираним значењима у области пресека семантичких категорија квантификације и социјативности, а самим тим и дистинкцији критеријума преовлађујуће количине и примарне несингулативности, на једној, и социјативне несингулативности, на другој страни. Дакле, циљ чланка је да на примеру конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и* прикаже фак-

³ Уп. са поимањем количине у монографији о типологији итеративних конструкција, а затим и са освртом на изучавање квантификације у системима глаголских и именских лексема (Храковский ред. 1989: 5–53).

⁴ О постулатима грама-тике функционално-семантичких поља в. у: Бондарко 1984. О одјеку функционалнограматичких погледа А. В. Бондарка у српској лингвистичкој славистици и делу П. Пипера в. у раду: Опачић 2021: 188–210.

⁵ В. и наша ранија истраживања о социјативности, која су наведена у чланку: Опачић 2021.

торе који утичу на квантификативну или социјативну интерпретацију предметне ситуације, полазећи од тога да је у првом случају квантификативни несингулативни критеријум доминантан, а да се у другом квантификативни критеријум спецификује социјативним обележјем. У подлози такве функционалнограматичке анализе налази се и битна разлика – инваријантни критеријум количине меродаван је и самостално у изграђивању инваријантне квантификације, док су критеријуми за обликовање инваријантне социјативности међусобно повезани и само као целина образују есенцијално значење друштва.

3. Оба несингулативна критеријума – и доминантни и несамостални – даље се конкретизују у варијантној квантификативној и варијантној социјативној категоријалној семантици. Тако, на пример, у синтаксичка средства за исказивање значења квантификације и социјативности улазе, између осталог, и конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и*, у којима се именски и предикатски изрази даље типолошки диференцирају према варијантној семантици. У наредним редовима биће анализирани конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и* у именским изразима, чији чланови означавају учеснике предметне ситуације у непацијентивној улози. У ниже наведеним илустративним примерима (1–3) из прве групе унутар конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и* у именском изразу налазе се истоврсни, супстантивни чланови. Међутим, у датим примерима (1–3) срећемо различите семантичке типове предиката. Уп.

[1]

1) Каждый день, бывало, *Иван Иванович и Иван Никифорович* [...] часто *переговариваются друг с другом* с своих балконов и говорят друг другу такие приятные речи, что сердцу любо слушать было. (Н. В. Гоголь, „Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем“, *Избранные сочинения. В 2-х т.*, 351)

Дешавало се да свакога дана *Иван Иванович и Иван Никифорович* [...] често *разговарају један с другим* са својих балкона и говоре један другоме тако пријатне речи да је срцу уживање било да слуша. (Превод примера: Марија Опачић)⁶

2) *Мастер и Маргарита увидели* обещанный рассвет. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 494)

Мајстор и Маргарита су видели обећано свитање.

3) Каждое утро *отец и мать пьют* чай. (Разг.)

Свакога јутра *отац и мајка пију* чај.

3. 1. У примеру (1) предикат рус. *переговариваться*, срп. *разговарати*, *договарати се* је социјативно-реципрочног типа,⁷ те је по свом инхерентном значењу друштва, које је у варијантној реализацији модификовано значењем неопходности узајамног суделовања двеју укључених страна, ова врста социјативних предиката и сигнализатор семантике конјунктора рус. *и*, срп. *и* у агентивном именском изразу рус. *Иван Иванович и Иван Никифорович*, срп. *Иван Иванович*

⁶ Ова напомена односи се и на превод осталих примера у овом чланку.

⁷ О типологији социјативних предиката в. и у: Опачић 2021; Опачић 2022 предато у штампу.

и Иван Никифорович. Међутим, иако варијантна значења социјативно-реципрочног типа улазе у прототипску семантику друштва, локализацију у претходним редовима анализираних конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и* неопходно је посматрати паралелно и с другим (морфо)синтаксичким средствима и с главним категоријалним центром, у којем се налазе конструкције са социјативним инструменталом и социјативно-реципрочним предикатом. Другим речима, конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и* представљају једно од средстава за исказивање релације суделовања и означавање учесника у предметној ситуацији, којима се истиче слабија повезаност чланова несингулативног скупа у односу на конструкције са социјативним инструменталом и социјативно-реципрочним типом⁸ предиката. Овде се, дакле, ради о агентивном именском изразу чији су чланови делови конјункторске конструкције којом се наглашава, осим градуелно слабије повезаности, и квантификативни показатељ у релацији социјативно-реципрочног типа. Тиме је, уједно, и прецизирано да је у примеру (1) једнократни конјунктор рус. *и*, срп. *и* у социјативно-реципрочној употреби. Укратко, можемо извести закључак да су предикати типа рус. *переговариваться*, срп. *разговарати*, *договарати се* контекстуални конкретизатори конјункторског значења, као и да се у примеру (1), и поред присутне и градуелно наглашене несингулативне компоненте у виду јаче сегментираности чланова скупа, не среће преовлађујући квантификативни семантички критеријум, већ критеријум социјативне квантификације у варијантном социјативно-реципрочном остварењу.

3. 2. У примерима (2–3), у квантификативној конкретизацији везничког значења, поред семантике предиката, равноправно учествују и друга језичка средства из ближег и даљег контекста, чиме се тежа нашег истраживања помера на синтаксу текста. Тако, у примеру (2) необлигаторно социјативно значење предиката рус. *увидеть*, срп. *видети*, *угледати* категоријалну семантичку потврду налази у ширем контексту. Уколико су временске и просторне тачке у којима оба учесника остварују глаголску радњу градуелно или потпуно истоветне, онда и везничка, конјункторска компонента има значење социјативне квантификације.

4. Уопштено говорећи, потврду томе може дати информација исказана у непосредном, унутрашњем окружењу, тј. у реченичним оквирима. Директни адвербијални социјативни маркери временског и просторног подударана остварења глаголске радње⁹ за оба учесника предметне ситуације су лексеме са инхерентним значењем друштва типа рус. *вместе*, срп. *заједно*. Ако оне остану у ужем, реченичном контексту, шири контекст разрешава и категоријалну семантику конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и*, чиме се истовремено прецизира и тип конјункторског конкретизатора. У примеру (2) из прве групе шири контекст омогућава прозирну социјативну интерпретацију. О томе сведоче и следећи примери (1–2) левог и десног контекста, односно семантичке конкретизације посредством текстуалне кохезије. В.

⁸ Социјативно-реципрочни тип предиката налази се и у примеру (1).

⁹ Да множинска конструкција с везником *и* не имплицира увек и социјативно тумачење указала је средином XX века М. Ивић (Ивић²2005: 164–165).

[2]

1) [...] **одним криком** odpowiedzi [...] Маргарита и мастер. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 493)

[...] повикали су **углас** [...] Маргарита и мајстор.

2) **Мастер шел со својој подругој** в блеске первых утренних лучей через каменистый мшистый мостик. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 494)

Мајстор је ишао са својом сапутницом у одсјају првих јутарњих зрака преко каменитог, маховином обраслог мостића.

Насупрот томе, социјативно тумачење конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и* и предикатима посредне социјативне релације – која се, дакле, реализује само под одређеним околностима, не и облигаторно – у примеру (2) искључује употреба прилошке лексеме типа рус. *отдельно*, срп. *одвојено*, *посебно* у варијантном значењу дезинтеграције скупа. В. пример (2)'.

[3]

2)' Мастер и Маргарита **отдельно** увидели обещанный рассвет.

Мајстор и Маргарита су **одвојено** видели обећано свитање.

У наведеним примерима ради се о квантификативној интерпретацији ситуације, чиме је, у исто време, конкретизована употреба конјунктора рус. *и*, срп. *и*, а семантика социјативне повезаности, као прототипски очекиване приликом изостанка лексеме којом се сигнализира јединичност и/или несоцијативна укљученост страна у предметном односу, искључена.

4. 1. Ипак, овде треба имати у виду и извесна ограничења – тако, на пример, поједине лексеме са инхерентним аутосоцијативним значењем имају ограничену употребу у конструкцијама с једнократним конјунктором рус. *и*, срп. *и* и истоврсним члановима именског израза. Такав је случај са прономиналном лексемом прототипске аутосоцијативне семантике рус. *сам*, срп. *сам*. Уколико рефлексивна, аутосоцијативна заменица¹⁰ рус. *сам*, срп. *сам* има несингулативну конгруенцију са целовитим именским изразом, конструкцијом с конјунктором рус. *и*, срп. *и* изражава се рестриктивна социјативност, чиме се, истовремено, и одређује тип конкретизатора конјункторског значења. Дакле, и овде се искључује примарно квантификативно тумачење успостављеног односа међу учесницима предметне ситуације. С друге стране, једнострана и мање типична конгруенција заменице рус. *сам*, срп. *сам* са супстантивним лексемама, члановима именске фразе, повлачи и другачије линеаризацијске и фокализационе могућности (2'-3'), што заједно значајно утиче на особености синтаксичко-семантичког плана. Сингулативна конгруенција у примерима (2'-3') је и сигнализатор квантификативно-аутосоцијативне семантике и градуелних језичких датости, што се најјасније уочава приликом разлагања

¹⁰ О рефлексивној заменици *сам* као средству исказивања аутосоцијативности в. у: Пипер 1984–85: 633–639. О адвербијалној функцији рефлексивне заменице рус. *сам* в. у: Пипер 2005: 92.

именског израза с конјунктором рус. *и*, срп. *и* и понављања предикатске фразе. Уз то, интеркатегоријалне прелазне језичке чињенице затичемо и када се линеаризацијским и фокализационим померањем прономиналне лексеме рус. *сам*, срп. *сам* на престижну¹¹ прву позицију у конструкцији додатно истиче са-мосталност учесника, чиме се мења и примарна семантичка позиција, оличена у аутосоцијативно-квантификативном типу. Уп. примере (1'–3').

[4]

1)' *Мастер и Маргарита сами увидели* обещанный рассвет.

Мајстор и Маргарита су сами видели обећано свитање.

2)' *Мастер сам увидел и Маргарита сама увидела* обещанный рассвет.

Мајстор је сам видео и Маргарита је сама видела обећано свитање.

3)' *Сам мастер увидел и сама Маргарита увидела* обещанный рассвет.

Сам мајстор је видео и сама Маргарита је видела обећано свитање.

4. 2. Пример (3) из прве групе се у поређењу са анализираним примером (2) разликује и по типу предиката рус. *пить*, срп. *пити* и по типу конкретизатора конјункторске семантике. Ближе или даље контекстуално окружење сигнализира да ли се ради о поларитетском социјативном односу, о преовлађујућој квантификацији или о аутосоцијативности. Запажања о социјативним, квантификативним, аутосоцијативним и рестриктивним маркерима предметног односа, изложена приликом анализе примера (2) из прве групе, меродавна су и за пример (3). Ипак, треба узети у обзир и да поларитетска социјативност подразумева градуелно мање очекивано остварење релације друштва у поређењу са социјативним односом непосредног и посредног типа, те да се она и у руском и у српском језику обележава и конструкцијама и предикатима који блокирају како употребу прилога типа рус. *вместе, отдельно*, срп. *заједно, одвојено*, тако и аутосоцијативних заменица типа рус. *сам*, срп. *сам*. Такви су, на пример, предикати из класе *verba sentiendi*, коју у петој групи илуструје семантички тип поларитетске социјативне релације рус. *любить*, срп. *волети*. Изостанак поменутих лексичких (ауто)социјативних и квантификативних маркера тежу исказивања рестриктивности и затворености таквог скупа у ближем контексту пребацује на синтаксички ниво, када се двократним конјунктором рус. *и*, срп. *и* истиче сваки његов члан, као у примеру (1).

[5]

1) Комнатки эти были ужасно теплы, потому что *и Афанасий Иванович и Пулхерия Ивановна* очень любили теплоту. (Н. В. Гоголь, „Старосветские помещики“, *Избранные сочинения*. В. 2-х т., 196–197)

Собице су те биле страшно топле јер *су и Афанасиј Иванович и Пулхерија Ивановна* веома волели топлоту.

4. 3. Запажања о контекстуалној конкретизацији вишезначности конјунктора тичу се и других синтаксичко-семантичких питања, попут утврђивања опози-

¹¹ О престижности прве позиције у конјункторским конструкцијама в. и у: Санников 2008: 171.

ције референцијалност/нереференцијалност¹² глаголске радње. Овом приликом укратко ћемо подсетити да на типологију глаголских радњи, дату према опозицији јединичност/мноштво, битно утиче прецизирање квантификативне или социјативне семантике у конструкцијама с конјунктором рус. *и*, рус. *и*, перцептивног јединства скупа или његове дезинтегрисаности, те временског и просторног (не)подударања вршења радње у предметној ситуацији с несингулативним учесницима. Како смо о овом питању већ писали (Опачић 2022), овде ћемо, у кратким цртама, указати на особеност анализираног корпусног материјала и конјункторских конструкција са квантификативно-аутосоцијативним значењем – рус. *Мастер сам увидел и Маргарита сама увидела...*, срп. *Мајстор је сам видео и Маргарита је сама видела...*, када се срећемо са ограниченим мноштвом радњи, које је сразмерно бројности скупа. Иста напомена стоји и када је у питању промена позиције у категоријалном одређењу и померање на аутосоцијативно-квантификативно тумачење – рус. *Сам Мастер увидел и сама Маргарита увидела*, срп. *Сам мајстор је видео и сама Маргарита је видела*. У осталим примерима из прве групе нема тешкоћа при утврђивању семантичке опозиције јединичност/мноштво – ради се о обележавању референцијалних (2) или неререференцијалних (1, 3) ситуација.

5. Закључак. На основу увида у славистичку граматикографску литературу, у уводном делу чланка разматрано је питање дефинисања и диференцирања везника у системима руског и српског језика на темељу критеријума граматичке функције, релативности и вишезначности. У наставку рада подробније смо се бавили конкретизацијом везничке вишезначности на материјалу конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и*, синтаксичког средства којим се, између осталог, може исказати и квантификативно и социјативно значење. Анализа језичких чињеница руског и српског језика обухватила је конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и* у именским изразима и предикатима који се у основи могу поделити према изражавању облигаторне или непосредне и необлигаторне или посредне социјативне релације.

Прву групу репрезентују конструкције са социјативно-реципрочним предикатима типа рус. *переговариваться*, срп. *разговарати, договарати се*. Присуство предиката социјативно-реципрочног типа не захтева даљу контекстуалну потврду семантике конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и*, чиме оне јасно сигнализирају и свој стабилан статус у синтаксичком центру категорије социјативности и двојако дистанцирање – најпре, у односу на преовлађујуће категоријално значење количине, а затим и у односу на конструкције с предикатима посредне и поларитетски посредне социјативне релације. Из тога следи да конјунктор рус. *и*, срп. *и*, који повезује чланове именског израза, у анализираним конструкцијама с предикатима облигаторне социјативне повезаности припада социјативно-реципрочном типу.

У другој и трећој групи конструкција с конјунктором рус. *и*, срп. *и* и предикатима типа рус. *увидеть, пить, любить*, срп. *видети, пити, волети* конкретизација везничке вишезначности зависи од низа фактора. У одређивању катего-

¹² О опозицији *референцијалност/нереференцијалност* глаголске радње у српском језику в. у синтаксичко-семантичким прилозима: Танасић 2021: 7–38, 78–102.

ријалне семантике у обзир се мора узети посредно или поларитетско обележје социјативног односа, који потврђују ближи и/или даљи контекст, прилози и заменице типа рус. *вместе, отдельно, сам*, срп. *заједно, одвојено, сам*. Тада се срећемо с конјунктором рус. *и*, срп. *и* у посредној, поларитетски посредној социјативној или квантификативно-аутосоцијативној употреби.

Посебно смо указали и на конструкције с конјунктором рус. *и*, срп. *и* у којима се посредно социјативно значење искључује, када смо издвојили маркере, конкретизаторе квантификативне и аутосоцијативне конјункторске употребе, у оквиру које затичемо и низ прелазних језичких датости, на чију природу, између осталог, утичу и линеаризацијска и фокализациона обележја именског израза. Дистинкција критеријума преовлађујуће квантификације несингулативности и социјативне несингулативности меродавна је не само за типологију везника и конкретизацију конјункторског значења према основном или спецификованом критеријуму количине, већ и за утврђивање семантичке опозиције референцијалност/нереференцијалност глаголске радње.

Цитирана литература

- Бондарко, Александр В. Функциональная грамматика. Ленинград: Наука, 1984.
[Bondarko, Aleksandr V. Funkcional'naia grammatika. Leningrad: Nauka, 1984]
- Бондарко, Александр В. (ред.) Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность. Санкт-Петербург: Наука, 1996.
[Bondarko, Aleksandr V. (red.) Teoriiã funktsional'noi grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'. Sankt-Peterburg: Nauka, 1996]
- Ивић, Милка. Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. Београд: 1954. Београд: Београдска књига, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2005.
[Ivić, Milka. Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj. Beograd: 1954. Beograd: Beogradska knjiga, Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, 2005]
- Опачић, Марија. „Критеријуми диференцирања социјативних значења у руском језику“. Славистика XXII, св. 2, 2018: 104–109.
[Орачић, Марија. „Kriterijumi diferenciranja socijativnih značenja u ruskom jeziku“. Slavistika XXII, sv. 2, 2018: 104–109]
- Опачић, Марија. „Принцип локализације и проучавање социјативних значења у руском и српском језику“. Филолог 23, 2021:188–210.
[Орачић, Марија. „Princip lokalizacije i proučavanje socijativnih značenja u ruskom i srpskom jeziku“. Filolog 23, 2021: 188–210]
- Опачић, Марија. „Социјативна значења и семантичка опозиција референцијалност/нереференцијалност у руском и српском језику“. Годишњак за српски језик 2022, предато у штампу.
- [Орачић, Марија. „Socijativna značenja i semantička opozicija referencijalnost/nereferencijalnost u ruskom i srpskom jeziku“. Godišnjak za srpski jezik 2022, predato u štampu]
- Пипер, Предраг. „Pronomina reflexiva у српскохрватском језику“. Зборник Матице

- српске за филологију и лингвистику XXVII/XXVIII, 1984–1985: 633–639.
- [Piper, Predrag. „Pronomina reflexiva u srpskohrvatskom jeziku“. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII/XXVIII, 1984–1985: 633–639]
- Пипер, Предраг. Граматика руског језика: у поређењу са српском. 2. измењено издање. Београд: Завет, 2005.
- [Piper, Predrag. Gramatika ruskog jezika: u poređenju sa srpskom. 2. izmenjeno izdanje. Beograd: Zavet, 2005]
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.
- [Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. U redakciji akademika Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 2005]
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. 2. измењено и допуњено изд. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- [Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. 2. izmenjeno i dopunjeno izd. Novi Sad: Matica srpska, 2014]
- Пипер, Предраг, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Сreto Танасић, Биљана Марић. Синтакса сложене реченице: у савременом српском језику. У редакцији Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- [Piper, Predrag, Milivoj Alanović, Slobodan Pavlović, Ivana Antonić, Marina Nikolić, Dojčil Vojvodić, Ljudmila Popović, Sreto Tanasić, Biljana Marić. Sintaksa složene rečenice: u savremenom srpskom jeziku. U redakciji Predraga Pipera. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018]
- Санников, Владимир З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве. Москва: Языки славянских культур, 2008.
- [Sannikov, Vladimir Z. Russkiĭ sintaksis v semantiko-pragmaticheskom prostranstve. Moskva: Iazyki slaviānskikh kul'tur, 2008]
- Танасић, Сreto. Прилози синтакси српског језика. Источно Ново Сарајево: ЈП „Завод за удбенике и наставна средства“, 2021.
- [Tanasić, Sreto. Prilozi sintaksi srpskog jezika. Istočno Novo Sarajevo: JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, 2021]
- Филин, Федот П. (ред.) Русский язык. Энциклопедия. Москва: Издательство „Советская энциклопедия“, 1979.
- [Filin, Fedot P. (red.) Russkiĭ iazyk. Ėntsiklopediiā. Moskva: Izdatel'stvo: „Sovetskaiaĭ ėntsiklopediiā“, 1979]
- Храковский, Виктор С. (ред.) Типология итеративных конструкций. Ленинград: Наука, 1989.
- [Khrakovskii, Viktor S. (red.) Tipologiiā iterativnikh konstruktṣii. Leningrad: Nauka, 1989]
- Черкасова, Е. Т. «Союз» [В:] Ф. П. Филин (ред.) Русский язык. Энциклопедия. Москва: «Советская энциклопедия», 1979: 324–325.
- [Cherkasova, E. T. «Soiūz» [V:] F. P. Filin (red.) Russkiĭ iazyk. Ėntsiklopediiā. Moskva: «Sovetskaiaĭ ėntsiklopediiā», 1979: 324–325]

Извори

- Булгаков, Михаил, А. Мастер и Маргарита: Роман. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2006.
[Bulgakov, Mikhail, A. Master i Margarita: Roman. Moskva: OLMA-PRESS, 2006]
- Гоголь, Николай В. Избранные сочинения. В 2-х томах. Т. 1. Москва: Художественная литература, 1984.
[Gogol', Nikolaï V. Izbrannye sochineniia. V 2-kh tomakh. T. 1. Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1984]

Мария Опачич

НЕСИНГУЛЯТИВНЫЕ КОНКРЕТИЗАТОРЫ МНОГОЗНАЧНОСТИ
КОНЪЮНКТОРА *И* В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе рассматривается конкретизация многозначности союзов на примере вариантных значений количественности и совместности, выраженных сочинительными конструкциями с конъюнктом *и* в русском и сербском языках. Приведенная классификация конкретизаторов конъюнктора *и* в русском и сербском языках основывается на двух количественных показателях первичной и социативной несингулятивности. Анализируются контекстуальные показатели семантики конъюнктора *и*, среди которых центральное место занимают предикаты, обозначающие прямую или косвенную совместность. Предложенная типология несингулятивных конкретизаторов семантики конъюнктора *и* в русском и сербском языках способствует уточнению семантической оппозиции между референциальными и неререференциальными глагольными действиями.

Ключевые слова: типология союзов, конъюнктор *и*, многозначность, несингулятивные конкретизаторы, количественность, совместность, русский язык, сербский язык.

PODOBY POZNANIA SKÚMANÝCH SLOVENSKÝCH A SRBSKÝCH BIBLICKÝCH FRAZÉM U VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV*

V príspevku sa zameriavame na parciálne výsledky komplexného výskumu slovenskej a srbskej biblickej frazeológie. S cieľom nazrieť na danú problematiku aj cez prizmu jej používateľov, zrealizovali sme dotazníkový výskum. Zisťovali sme podoby poznania skúmaných frazém v úže vojvodinských Slovákov. Vychádzali sme z predpokladu, že sa v odpovediach prejaví, ktorý jazyk je pre respondentov dominantnejší a v akej miere znalosť oboch jazykov, prípadne slovenského nárečia, vplýva na podobu poznania daných frazém. Zistené bolo, že respondenti v najväčšej miere poznajú slovníkové podoby jednotiek. Vplyv nárečia a slovensko-srbského bilingvizmu sme zachytili iba v ojedinelých prípadoch.

Kľúčové slová: biblická frazeológia, podoby biblických frazém, vojvodinskí Slováci.

The focus of this paper is on the partial results obtained by a complex research of Slovakian and Serbian biblical phrasemes. For the purpose of checking the knowledge of the collected phrasemes in Slovak-Serbian bilingual speakers in Vojvodina, we conducted a survey. We proceeded from the assumption that the answers would show which language was more dominant for the respondents and to what extent the knowledge of both languages and Slovak dialect affected the form of knowledge of the examined unit. The largest percentage of answers indicates knowledge of the dictionary forms. The impact of dialect and influence of Slovak-Serbian bilingualism on the researched material is negligible.

Keywords: biblical phraseology, forms of biblical phrasemes, Vojvodinian Slovaks.

V príspevku sa zameriavame na parciálne výsledky komplexného výskumu slovenskej a srbskej biblickej frazeológie, v rámci ktorého bolo analyzovaných 1193 slovenských a 1285 srbských frazém¹. Ide o jednotky, ktoré sa vyznačujú sémantickou ucele-

* Príspevok je parciálnym výsledkom projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (č. 178017) Ministerstva osvety, vedy a technologického rozvoja R. Srbsko; Príspevok je parciálnym výsledkom dizertačnej práce *Biblická frazeológia v slovenskom a srbskom jazyku*, ktorá bola obhájená v roku 2020 na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade a vznikla pod vedením školiteľky prof. Dr. Jasny Uhlárikovej.

¹ Aj keď našim primárnym cieľom bolo zoskupiť a preskúmať iba frazémy týchto jazykov, pri excerpovaní jednotiek sa do vzorky dostala aj časť frazeológie v širšom zmysle. Keďže sa v určitých prípadoch označenie tej istej sémanticky ekvivalentnej biblickej frazémy v slovenskom a srbskom jazyku rozlišuje, resp. v jednom jazyku sa charakterizuje ako frazéma, kým v inom ako parémia, z dôvodu precíznosti v ďalšej analýze a s cieľom zmenšiť percento chýb, rozhodli sme sa do výskumnej vzorky zapojiť aj parémie a to príslovia a porekadlá.

Definovanie a členenie, resp. rozhraničenie skúmanej problematiky je komplexné, avšak nie je relevantné pre výsledky daného výskumu, preto v predkladanom príspevku na označenie všetkých

nosťou, reprodukovateľnosťou, preneseným významom, expresívnosťou a knižnosťou (Лилич, Мокиенко и Степанова 1993: 52), pričom sa vyzdvihuje a sústreďuje na ich spätosť s prameňom, Bibliou (Stěpanova 2004, Baláková 2013 a i.). Keďže sa náš výskum zakladal predovšetkým na formovaní a analýze fondu tejto skupiny frazém, na skúmanú problematiku sme chceli nazrieť aj cez prizmu jej používateľov, preto sme zrealizovali dotazníkový výskum. Cieľom predkladaného príspevku je poukázať na podobu skúmaných frazém zachytené v odpovediach respondentov.

Výskum sa realizoval na prelome rokov 2018 a 2019 a na ňom participovalo 50 respondentov (57 % žien a 43 % mužov). Zastúpených bolo 20 prostredí: Aradáč, Báčsky Petrovec, Binguľa, Čelarevo, Erdevík, Hložany, Jánošík, Kovačica, Kulpín, Kysáč, Lalit', Lug, Luba, Nový Sad, Padina, Pivnica, Selenča, Silbaš, Stará Pazova, Šíd. Najstarší respondent mal v čase realizácie dotazníka 71 rokov, kým najmladšia respondentka mala 14 rokov. Sumarizujúc odpovede na úvodné otázky o vzdelaní a povolani konštatujeme, že vzorku tvorili respondenti s rôznym profesionálnym zameraním a absolvovaním rôznych stupňov vzdelania, tak po slovensky, ako i po srbsky.

Poznanie biblických frazém sme v dotazníku skúmali na základe 70 slovenských a srbských jednotiek, ktoré boli rozvrhnuté do štyroch úloh. Prvé dve úlohy boli ztvorenými typmi položiek s odpoveďami s jednoduchým výberom, ktoré mali za cieľ preskúmať mieru schopnosti identifikácie významu 20 slovenských a 20 srbských biblických frazém. V predkladanom príspevku sa preto zameriavame na odpovede respondentov z tretej a štvrtej úlohy dotazníka (v ktorých bolo analyzovaných spolu 30 frazém), ktorými sme mali za cieľ zistiť, akú podobu analyzovaných frazém respondenti poznajú. Vychádzali sme z predpokladu, že sa v odpovediach prejaví, ktorý jazyk je pre respondentov dominantnejší a v akej miere znalosť oboch jazykov, prípadne aj slovenského nárečia, vplýva na podobu poznania skúmaných frazém.

Počas analýzy odpovedí sa pred nami objavila otázka hranice, ktorú stanoviť pri hodnotení poznania slovníkovej podoby jednotiek: či za poznanie slovníkovej podoby možno považovať výlučne odpovede, ktoré sú jej identickou podobou alebo aj také, ktoré obsahujú určité dodatočné prvky. Vzhľadom na charakter odpovedí, ktoré nám respondenti poskytli, rozhodli sme sa za poznanie slovníkovej podoby frazém (frazetextém v prvej časti tretej úlohy dotazníka) považovať aj odpovede s dodatočnými prvkami, akými sú zámená (*ten* a pod.), spojky (*a*, *i*, *aj* a pod.), zmenu vidu a v určitej miere aj zmenu poradia konštitutívnych prvkov frazeologickej jednotky, avšak pod podmienkou, že takéto zmeny nemenili jej význam. Keď ide o frazeologické prirovnania (v druhej časti tretej úlohy dotazníka), za slovníkovú podobu sme považovali aj odpovede, v ktorých sú biblické mená v menšej miere deformované: *Matuzalem* – *Metuzalem* – *Matuzalém*; *Соломон* – *Соломун* – *Саламон* – *Саламун*. Iné odpovede sme pokladali za poznanie iných podôb, prípadne nebiblického sémantického ekvivalentu hodnotenej frazémy alebo za jej nepoznanie.

Odpovede podávame vo forme, v akej ich respondenti poskytli, resp. aj s jazykovými nenáležitosťami.

skúmaných jednotiek, frazém a parémii, používame termín frazéma. Tam, kde si to charakter frazém a postup analýzy odpovedí vyžadoval (3. úloha dotazníka), používame i špecifickejšie termíny, ktoré poukazujú na štruktúrne vlastnosti frazém – frazetextéma a frazeologické prirovnanie.

V prvej časti tretej úlohy dotazníka sme sa zamerali na slovenské frazémy, najprv frazeotextémy, potom kratšie formy, frazeologické prirovnania, kým v druhej časti respondenti uvažovali nad ich srbskými biblickými sémantickými ekvivalentmi.

Najprv sme analyzovali frazému *Kto druhému jamu kope, sám do nej padne (spadne, padá)*. Okrem odpovedí, ktoré svedčia o poznaní slovníkovej podoby skúmanej jednotky (*sám do nej padá* (32x); *sám do nej padne* (8x); *sám do nej spadne* (2x)), vyskytol sa tu aj príklad, v ktorom vidno vplyv nárečia: *samí do jej padá* a 1 respondent danú frazému zakončil po srbsky: *sam u nju upada*.

Slovníkovú podobu frazémy *Kto hľadá, nájde* poznalo až 48 respondentov (*ten nájde* (19x); *nájde* (18x); *ten aj nájde* (11x)). V jednej odpovedi sa prejavil aj vplyv nárečia: *tem najde*. Nesprávne odpovedal iba 1 respondent, no aj jeho odpoveď súvisela s biblickým textom, ktorý motivoval vznik danej frazémy²: *ten aj dostane*.

Nasledujúca analyzovaná frazéma bola: *Kto mečom bojuje, mečom zahynie*. 20 odpovedí svedčí o poznaní jej slovníkovej podoby: *mečom zahynie* (15x); *mečom aj zahynie* (4x); *mečom i zahynie*. 18 respondentov uviedlo inú podobu, ktorá však je v sémantickom rámci slovníkovej: *mečom umrie*; *mečom padne*; *mečom bude zranený*; *od meča zomrie* (2x); *od meča zahynie* (4x); *od meča hynie*; *od meča aj stráda*; *od meča aj skoná*; *od meča umiera*; *od meča umrie*; *od neho umiera*; *ten od meča zomrie*; *zranený mečom bude*, *sám od neho padne*. V jednej odpovedi sa prejavil vplyv nárečia: *s istym si ublíži*. 11 respondentov na danú otázku neodpovedalo.

Frazému *Ako kto seje, tak žne* v jej slovníkovej podobe poznalo 45 respondentov: *tak bude žať* (19x); *tak bude aj žať* (6x); *tak aj bude žať*; *tak aj žať bude*; *tak si bude žať*; *bude i žať*; *tak bude i žať*; *tak žať bude*; *tak bude žňať* (2x); *tak sa mu bude žňať*; *tak bude aj žňať*; *tak žne* (3x); *tak aj žne*; *tak žanie*; *tak si žanie*. Pri hodnotení týchto odpovedí sme brali do úvahy aj druhý variant danej frazémy: *ako (čo) zaseješ, tak (to) budeš žať*. V tom istom sémantickom rámci, avšak v inej podobe, frazému uviedlo 7 respondentov: *tak sa mu urodí*; *tak sa mu rodí*; *tak mu aj rodí*; *tak mu zarodí*, *ten žne*; *tak mu aj vyklíči*; *tak bude mať*. Dvaja respondenti nevedeli správne odpovedať: *tak bude...*

Presnú slovníkovú podobu frazémy *Miluj svojho bližneho ako seba samého* uviedlo 46 respondentov. 1 respondent odpovedal: *ako miluješ seba samého*. Dve odpovede svedčia o neznalosti danej frazémy: *Ako...*; *ako boh miloval nás*, kým 1 respondent na túto otázku neodpovedal.

Sumarizujúc výsledky získané posudzovaním uvedených slovenských frazeotextém môžeme konštatovať, že 78,8 % odpovedí respondentov svedčí o poznaní ich slovníkovej podoby, 10,8 % o poznaní inej podoby, ktorá však priamo súvisí so slovníkovou, resp. podoby, ktorá zachovala význam danej frazémy. 1,2 % odpovedí bolo späťých s vplyvom nárečia, 2 % odpovedí svedčia o neznalosti daných frazém. 7,2 % respondentov na dané otázky neodpovedalo.

Prvú srbskú frazeotextému *Ko drugome jamu kopa, sam u њu pada* respondenti zakončili takto: *sam u њu pada* (32x); *sam u њu upada* (14x); *sam u њu padne* (2x). 1 respondent uviedol jej slovenskú podobu *sám do nej padá*. To znamená, že danú frazému v jej slovníkovej podobe poznalo až 48 respondentov, 1 poznal jej slovenskú podobu, kým 1 respondent neodpovedal.

² Proste a dostanete; hľadajte a nájdete; klopte a bude vám otvorené. (Mt 7, 7)

Slovníkovú podobu frazémy *Ако тражиш, наћи ћеш* poznalo 33 respondentov. Inú podobu uviedlo 15 respondentov: *нађеш* (5x); *онда ћеш и наћи*; *тако нађеш*; *добујеш*; *добућеш* (5x); *онда ћеш и добити*; *онда и добијеш*. Dvaja respondenti na danú otázku neodpovedali.

Nasledovala frazéma *Ко се мача лаћа, тај од њега и погиба*. Počas formovania nášho fondu sme zachytili i jej synonymné varianty, ktoré sme brali do úvahy pri hodnotení odpovedí: *Ко се мача маши*, *од мача ће и погинути* a *Ко се сабље хвата*, *од сабље ће и погинути*. V odpovediach respondentov sa vyskytli kombinácie všetkých troch variantov: *мачем гине*; *мачем погине*; *мачем умире* (2x); *мачем ће умрети*; *од мача ће и страда*; *од мача страда*; *од мача и страда* (3x); *од мача страдава*; *од њега и страда*; *од мача гине* (3x); *од мача и гине* (4x); *од мача ће погинути*; *од мача и умире*; *од мача ће умрети*; *од мача умире* (4x); *од њега умире*; *од мача бива повређен*; *сам од њега пада*; *сам од њега страда* (2x); *тај од мача гине*; *с истим себе повреди*; *посече се*; *рањен бива*, kým jedna odpoveď svedčí o vplyve slovenského jazyka: *од меча и умире*. Z uvedeného vyplýva, že 36 respondentov túto frazému pozná, no nie jej presné slovníkové podoby. 14 respondentov na danú otázku neodpovedalo.

Presnú slovníkovú podobu frazémy *Каква сетва, таква жетва* poznalo 46 respondentov, z čoho sa v troch odpovediach preukázal aj vplyv slovenského jazyka: *таква жатва*. 1 respondent ponúkol jej inú podobu: *таква берба*. Traja respondenti neodpovedali.

Nasledovala jednotka *Љуби ближњегга свога као себе самога*. Registrovali sme odpovede: *као себе самог* (19x); *као себе самога* (19x); *ко' себа самога*; *као самог себе* (4x); *као самога себе*. 44 odpovedí predstavuje jej slovníkovú podobu. 1 respondent ju nevedel zakončiť, avšak jeho odpoveď nás zvlášť zaujala, keďže svedčí o poznaní iného biblického textu, resp. štvrtého Božieho prikázania: *да би живео дуго*. 5 respondentov neodpovedalo.

Uzavierame, že 68,4 % odpovedí respondentov svedčí o poznaní slovníkovej podoby hodnotených srbských frazeotextém, 20,8 % o poznaní inej podoby, ktorá však priamo súvisí so slovníkovou, 0,4 % odpovedí predstavuje ich slovenskú podobu. 0,4 % odpovedí nebolo správnych a 10 % odpovedí sme nedostali.

Súčasťou danej otázky boli aj frazeologické prirovnania. Zaujímalo nás, či a v akej podobe ich respondenti poznajú, resp. či poznajú biblickú frazému alebo jej nebiblické frazeologické synonymum.

Prvá slovenská skúmaná jednotka bola *chránit'* (*opatrovat'*, *strážit'*, *varovat'*) [*niekoho* (*niečo*)] *ako oko v hlave* (*ako zrenicu* <*svojho*> *oka*, *ako svoje dve oči*). Respondenti preukázali poznanie jej slovníkových podôb: *oko v hlave* (19x); *oči v hlave* (10x); *zrenicu oka*. Vyskytli sa tu aj ďalšie odpovede, ktoré súvisia s lexémou *oko*: *oko svoje*; *vlastné oči*; *oko*. Niekoľko respondentov ponúкло frazémy, ktoré nie sú motivované Bibliou: *málo vody na dlane*; *kvapku vody na dlani* (2x), kým niekoľkí sa rozhodli použiť lexému, ktorá podľa slovníkov slovenského jazyka nie je ustáleným jazykovým spojením s daným významom: *matka dieťa*; *seba* (2x); *vlk*. Uzavierame, že uvedenú biblickú frazému v jej slovníkovej podobe pozná 30 respondentov, traja ju poznajú iba čiastočne, v pozmenenej podobe. Traja respondenti poznajú jej sémantický nebiblický ekvivalent. Nesprávne odpovedalo 5 respondentov a deväti neodpovedali.

Slovenské biblické frazeologické prirovnanie *múdry ako Šalamún* poznalo 16 respondentov, kým niektorým bola bližšia srbská podoba tohto mena: *Solomon* (2x). Častá bola aj odpoveď, ktorá svedčí o poznaní nebiblickej frazémy: *sova* (15x). Vyskytli sa tu aj neexistujúce slovné spojenia: *kamen* (2x); *múdrac*; *rádio*; *kniha*; *boh*; *vševeda*; *liška*. Konštatujeme, že analyzovanú biblickú frazému pozná 18 respondentov. Jej nebiblické synonymum uprednostnilo 15 respondentov. Osmi respondenti jednotku so žiadaným významom nevedeli vytvoriť a deväti neodpovedali.

Frazeologické prirovnanie *horký ako blen (palina)* bolo našim respondentom známe len čiastočne. Nasledujúce odpovede svedčia o poznaní jeho slovníkovej podoby: *blen* (7x); *blem* (2x). Dvaja respondenti uviedli lexému, ktorá je súčasťou srbskej frazémy: *pelin*. Je možné, že ich odpoveď ovplyvnila biblická variantná lexéma skúmanej slovenskej frazémy: *horký ako palina*, avšak danú lexému nevedeli použiť v správnej podobe. Nebiblické frazeologické synonymum uviedlo 8 respondentov: *žlč*. 12 odpovedí svedčí o nepoznaní skúmanej frazémy: *chren* (2x), *slza* (2x); *jed* (2x); *paprika* (2x); *horčica*; *jablko*; *čokoláda*; *má byť*. Neodpovedalo 19 respondentov.

Frazeologické prirovnanie *krotký (tichý, trpezlivý) ako <ten> baránok (jahňa, ovečka)* respondenti poznali iba čiastočne. Biblicky motivované frazémy uviedlo 19 respondentov: *krotký ako baránok* (15x); *ovečka*; *jahňa* (3x). Traja respondenti uviedli významovo príbuzné lexémy: *jahniatko*; *baranča*; *ovca*. Štyria sa rozhodli pre nebiblickú frazému: *pes*. Zaznamenali sme aj nesprávne odpovede: *Ježiš*; *haluz*; *srna*. Na danú otázku neodpovedalo 21 respondentov.

Slovníkovú podobu frazémy *<byť> starý ako Matuzalem (ako Abrahám)* poznalo 29 respondentov: *starý ako Matuzalem* (17x); *Metuzalem* (6x); *Matuzalém*; *metuzalém*; *Abraham* (4x); 11 odpovedí obsahovalo srbské frazeologické synonymum: *Biblia* (10x); *Biblija*; kým nebiblické použili traja respondenti: *svet*; *Dunaj* (2x). Zachytili sme aj neexistujúce spojenia: *vesmír*; *zem*; *dub*. Traja respondenti danú frazému nevedeli zakončiť a štyria neodpovedali.

Na základe výsledkov získaných analýzou posudzovaných slovenských frazeologických prirovnaní konštatujeme, že 42 % odpovedí svedčí o poznaní ich slovníkovej biblickej podoby. 7,6 % poukazuje na poznanie inej podoby. 13,2 % odpovedí predstavuje nebiblickú podobu frazémy. 12,4 % respondentov ponúklo nesprávne podoby a neodpovedalo 24,8 % respondentov.

Slovníkovú podobu srbskej frazémy *чувати (држати, пазити, гледати, волети) [некога (нешто)] као зеницу ока <свога> (као очну зеницу, као <на> око (очи) у глави)* poskytlo 28 respondentov: *око у глави* (14x); *очи у глави* (13x); *зеницу ока*. O poznaní jej inej podoby svedčia nasledujúce odpovede: *око главе*; *своје око*; *око*. Niektorí respondenti použili aj nebiblické synonymum danej frazémy: *мало воде на длану* (5x); *кап воде на длану* (3x). Vyskytli sa tu aj nesprávne odpovede: *дете на длану*; *мајка дете*; *себе*; *вук*. Siedmi respondenti neodpovedali.

Srbské frazeologické prirovnanie *мудар (наметан) као Соломон* bolo respondentom známe len čiastočne. 15 odpovedí bolo jeho slovníkovou biblickou podobou: *Соломон* (7x); *Соломун* (3x); *Саламон* (2x); *Саламун*, v dvoch prípadoch ovplyvnenou slovenským jazykom *Шаламун*. 16 respondentov sa rozhodlo použiť jej nebiblické synonymum: *сова*. Ako nesprávne odpovede sa vyskytli: *камен* (2x); *књига*; *мудрац*; *лисица*. 1 respondent si túto frazému dal do súvisu s biblickým kon-

textom a použil lexému *Аврам*, avšak v slovníkoch takéto prirovnanie nenachádzame. Uzavierame, že nesprávnych bolo 6 odpovedí a 13 respondentov neodpovedalo.

Frazému *горак као пелин* poznalo iba 5 našich respondentov: *пелин*. Dvaja uviedli jej slovenské zakončenie, čo znamená, že túto frazému aspoň čiastočne poznajú. 12 respondentov uviedlo nebiblickú frazému: *чeмep* (3x); *жyч* (9x); kým desiatí myslili, že správne odpovede sú: *суза* (2x); *хрен*; *истина*; *бибер*; *ябука*; *неистина*; *пораз*; *ђаво*; *јед*. 21 respondentov neodpovedalo.

Frazému *кpотак као јaгњe* v slovníkovej podobe poznalo 16 respondentov. Dvaja ju poznali v pozmenenej podobe: *јаренце*; *овца*. Traja respondenti uviedli jej slovenské nebiblické synonymum: *нас*. Vyskytli sa tu nesprávne odpovede: *бpитва*; *грана*; *гpлица*; *Анамарија*; *сpна*. 24 respondentov neodpovedalo.

Poslednú frazému v tejto časti *стар као Метузалем (Библија)* v jej slovníkovej podobe poznalo 34 respondentov: *Матузалем* (11x); *Метузалем* (7x); *Библија* (16x). 1 respondent použil jej slovenský variant: *Абрахам*, kým dvaja respondenti uviedli jej nebiblický variant: *Дунав*; *Дунај*. 1 respondent uviedol nesprávnu odpoveď: *пањ* a 12 respondentov sa túto otázku nepokúsilo vyriešiť.

Na základe uvedeného uzavierame, že 39,2 % odpovedí z tejto časti dotazníka predstavuje biblickú slovníkovú podobu posudzovaných srbských frazeologických prirovnaní, 3,2 % odpovedí svedčí o ich čiastočnej znalosti, 16,4 % o poznaní nebiblickej frazémy. 41,2 % odpovedí sme nedostali.

Na ciele tretej nadväzovala aj posledná úloha dotazníka. Jej podstata spočívala v tom, že sme respondentom predložili výpovede, slovníkové vysvetlenia frazém, vedľa ktorých mali danú frazeologickú jednotku napísať. Týmto spôsobom sme zisťovali znalosť desiatich rozličných frazém: piatich slovenských a piatich srbských. Ako pomoc sme respondentom ponúkli lexémy, ktoré pri tom mali použiť, teda slová, ktoré sa v daných frazeologických jednotkách vyskytujú a ktoré mali za cieľ danú frazému evokovať, resp. úlohu zjednodušiť. Uviedli sme ich na začiatku slovenskej (*kázeň, samaritán, Otčenáš, Abrahám, Kristus*) a srbskej časti úlohy (*рука, трн, ањео, обећан, јабука*), čo znamená, že sa respondenti mali rozhodnúť, ktorú lexému je potrebné použiť vedľa ktorej výpovede a pomocou nej danú frazému následne aj vytvoriť.

Prvú frazému vedľa výpovede „vek 33 rokov“ správne vytvorilo 14 respondentov. Jedenásti poznali slovníkovú podobu: *Kristove roky*, pričom ju 1 respondent použil aj vo vete: *Мá Kristove roky*, kým traja odpovedali: *Kristov vek*. 13 respondentov predpokladalo, že je v tomto prípade potrebné použiť lexému *Kristus*, ale frazému nevytvorili. Dvaja respondenti sa o to pokúsili v rámci širšej výpovede, ale neúspešne: *Мáш рокoв аkо Кpистус*; *33 рокoв, аkо чo мал Кpистус*. Určitý počet respondentov predpokladal súvislosť danej výpovede a biblického príbehu, ktorý motivoval vznik žiadanej frazémy, ale nevytvorili ju. Niektoré odpovede predsa súviseli s Kristovým vekom v čase smrti: *Kristus мал век 33 рокoв, кeд бол укpићoванý*; *Јeзић Кpистус бол укpићoванý аkо тpидасáтpиoчнý*; *Kristus мал 33 рокe*; *Доћил са аkо Кpистус 33 рокoв*; *Kristus зomрел во векy 33 рокoв*, *Поћил аkо Јeзић*; *смpт' Пáна Јeзића*; *смpт' Кpиста*; *Kpистова смpт'*, kým ostatné nie: *Kpистovo покáние*. Dvaja respondenti nesprávne odhadli aj pomocnú lexému: *kázeň, Abrahám*. Slovníkovú podobu danej frazémy poznalo 14 respondentov, 15 respondentov ju nevedelo formovať. 13 respondentov frazému nepoznalo, kým ôsmi neodpovedali.

Vedľa výpovede „50. narodeniny“ sme očakávali frazému *abrahámoviny*, resp. *Abrahámov vek*. 21 respondentov vedelo, že v tomto prípade má použiť lexému *Abrahám*. Určitý počet respondentov vedel aj to, že daná výpoveď súvisí s Abrahámovým vekom: *Abrahámovský vek*, *Abrahámove roky*, no iba 1 respondent odpovedal úplne správne, resp. ponúkol presnú slovníkovú podobu frazémy: *abrahámoviny*. Iní respondenti ponúkli nasledujúce odpovede, ktoré nie sú ustálenými spojeniami: *starý ako Abraham* (2x); *Abrahám dožil 50. narodeniny*; *Abrahámove narodeniny*; *polovica Abrahámovho veku, keď sa mu narodil syn*; *požehnaný Abrahámov vek*; *sláviť Abraháma*; *Abrahámoveho skonanie*; *50. narodeniny oslávil Abrahám*; *bližšie Abrahámovi*; *na Abrahámove 50. narodeniny*. Dvaja respondenti odpovedali lexémami *jubileum*, *Samaritán*. Možno uzavrieť, že danú frazému v jej slovníkovej podobe poznal iba 1 respondent, dvaja ju uviedli v inej podobe, ktorá so slovníkovou priamo súvisí. 21 respondentov ju nevedelo formovať. 14 odpovedí svedčí o neznalosti danej frazémy. Neodpovedalo 6 respondentov.

Frazému *mať* (*čítať*, *držať*, *robiť*) [*niekomu*] *kázeň* (*kázne*) bolo potrebné formovať vedľa výpovede „napomínať, hrešiť niekoho“. Túto úlohu správne vyriešilo 20 respondentov: *držať kázeň* (5x); *držať mu kázeň* (3x); *držať niekomu kázeň* (4x); *održať mu kázeň* (3x); *održať kázeň* (2x); *prečítať mu kázeň*; *očítať mu kázeň*; *odčítam ti kázeň*. 1 respondent danú frazému použil aj vo vete: *Znova som mu održal kázeň*. 15 respondentov predpokladalo, že je potrebné použiť lexému *kázeň*, no žiadanú frazému nevytvorili, kým 1 respondent uviedol iba sloveso *kázať*. Ostatné odpovede už svedčili o tom, že respondenti danú frazému nepoznajú. Našu pozornosť zaujali príklady *ukázať niekoho* a *priekazuvať*, ktoré svedčia o vplyve nárečia. Niekoľkí respondenti sa snažili splniť úlohu tak, že vytvorili vety so slovom *kázeň*: *Výrozprával celú kázeň*; *Vo svojej kázni pán farár napomínal cirkevníkov*; *napomínať, hrešiť niekoho na kázni*. Dvaja respondenti mienili, že je v tomto prípade potrebné použiť lexému *Otčenáš*, preto uviedli: *očítať mu Otčenáš* a *Očenáš modlitba*. 1 respondent nesprávne uviedol lexému *Kristus*. Môžeme skonštatovať, že slovníkovú podobu danej frazémy poznalo 21 respondentov, 16 respondentov ju nevedelo formovať a štyria ju nepoznali. 9 respondentov neodpovedalo.

Nasledovala frazéma *vedieť* [*niečo*] *ako Otčenáš*, ktorú bolo potrebné formovať vedľa výpovede „vedieť dobre, naspamäť“. Dostali sme nasledujúce odpovede: *vedieť ako Otčenáš* (12x); *vedieť dobre, naspamäť ako Otčenáš* (2x); *ako Otčenáš* (2x). Niektorí respondenti slovníkovú podobu danej frazémy použili aj vo vete: *Vie ho ako otčenáš*; *Viem to ako Otčenáš*; *Viem to už ako Otčenáša*; *Naučil som sa ako otčenáš*; *Naučiť sa ako Otčenáš*; *Naučil sa dobre, ako Otče náš*; *To musíš vedieť ako Otčenáš*. 16 respondentov predpokladalo, že je v tomto prípade potrebné použiť lexému *otčenáš*. Vedľa výpovede ju zaradili, ale správnu frazému nevytvorili. Podobná situácia sa vyskytla aj u respondenta, ktorý ako odpoveď uviedol: *Recituješ ako otčenáš*. 1 respondent význam výpovede správne vyjadril frazémou, no nie biblicky motivovanou: *Ako z rukáva*. Aj ďalší traja respondenti sa pokúsili o správnu odpoveď, no neúspešne: *Modlitbu Otče náš vieme naspamäť*; *Vie modlitbu Otčenáš naspamäť*; *modliť sa Otčenáš*, kým dvaja mienili, že je v tomto prípade potrebné použiť lexému *kázeň*: *hovoriť ako kázeň a kázeň*. Uzavierame, že danú frazému v jej slovníkovej podobe poznalo 23 respondentov, 17 ju nevedelo formovať, šiesti ju nepoznali. Štyria respondenti neodpovedali.

Posledná výpoveď v tejto časti úlohy, vedľa ktorej bolo potrebné formovať frazému <milosrdný> *samaritán* (*Samaritán*), bola „kto ochotne a nezištne poskytne pomoc niekomu“. Keďže sa v tomto prípade žiadaná frazéma môže vyjadriť aj len jedným slovom, odpovede respondentov, ktorí iba predpokladali, ktorú lexému je potrebné použiť, boli správne: *samaritán* (17x). Siedmi respondenti odpovedali: *milosrdný samaritán* (6x), *samaritán milosrdný*, kým niekoľkí použili širšiu výpoveď, v ktorej sa nachádza daná frazéma: *Samaritán ochotne a nezištne poskytne pomoc niekomu; ako milosrdný samaritán; byť milosrdný Samaritán; Je ako milosrdný Samaritán* (2x); *Pomáha ako milosrdný Samaritán; Je ako Samaritán; Zachoval sa ako samaritán; On je ako samaritán; Ten je taký samaritán; Je to ozajstný samaritán; Pomôcť ako samaritán*. Takých odpovedí bolo 36. 7 odpovedí svedčí o znalosti danej frazémy v inej podobe: *byť dobrý samaritán; dobrý Samaritán*. (5x); *Dobrý je ako samaritán*. Keďže je lexéma *dobrý* prítomná v srbskom sémantickom ekvivalente danej frazémy (*милостиви Самарјанин* (*добри Самарићанин*)), možno predpokladať, že bol respondentom bližší jej srbský tvar. Boli tu aj nesprávne odpovede, ktoré súvisia (*ako čo pomoc bola poskytnutá samaritánovi*) alebo nesúvisia (*Ježiš Kristus pomôže každému; Kristus*) s daným biblickým príbehom, ale aj také, ktoré nie sú biblicky motivované (*altruista*). 4 odpovede neboli správne a 3 sme nedostali.

Na základe uvedeného možno uzavrieť, že slovníková podoba uvedených slovenských frazém sa vyskytla v 38 % odpovedí, v pozmenenej podobe v 3,6 % odpovedí. Dané frazémy neboli formované v 27,6 % odpovedí, aj keď respondenti ku výpovedi zaradili vyhovujúcu lexému. 16,4 % odpovedí nebolo správnych a 14,4 % odpovedí sme nedostali.

Žiadané srbské frazémy mali respondentom evokovať lexémy *рука, трн, анђео, обећан, јабука*. Prvá výpoveď, vedľa ktorej bolo potrebné uviesť frazému *анђео чувар*, bola „онај који превише бди над неким“. V slovníkovej podobe ju poznalo 26 respondentov, z čoho siedmi túto frazému uviedli v rámci širšej výpovede: *Он је анђео чувар; као анђео чувар; Има анђела чувара; бити анђео чувар* (2x); *Посматра га као анђео чувар; Био је безбедан, јер је над њим бдео анђео чувар*. 20 respondentov sa rozhodlo zvoliť si lexému *анђео*, pričom štrnásť ju uviedli samostatne a šiesti ju použili vo vete: *Чуваш ме као анђео; Бди над њим као анђео; Он је као анђео; Чува га као анђео; Чува те као анђео, Он је његов анђео*. Predpokladáme, že tí, ktorí uviedli iba lexému, frazému nevedeli formovať, kým druhá skupina sa o to pokúsila, no je možné, že títo respondenti danú frazému poznajú práve v takejto podobe. Ostatní respondenti buď neodpovedali, alebo odpovedali nesprávne: *пребрижан; чувати као кап воде на длану*.

Nasledujúcou výpoveďou, ktorou sme mali za cieľ zistiť poznanie frazémy <*бити* [*некоме*]> *трн у оку*, bola „јаско сметати некоме“. Úspešne ju formovalo 34 respondentov, pričom 29 ju uviedlo samostatne: *трн у оку* (8x); *као трн у оку* (4x); *бити трн у оку* (12x); *бити као трн у оку; бити некоме трн у оку* (5x) a štyria vo vete: *Смета као трн у оку* (2x); *Толико је сметао, да је био као трн у оку; Тај човек ми је трн у оку*. 14 respondentov vedelo, že k danej výpovedi treba priradiť lexému *трн*, ale správnu frazému neformovali. Ako odpoveď uviedli iba lexému *трн*. 1 respondent ju použil aj vo vete: *бити као трн*. Ostatní na danú otázku neodpovedali alebo uviedli nesprávnu odpoveď: *уручати*.

Nasledovala výpoveď „врло важна, судбоносна спознаја чега“, ku ktorej bolo potrebné napísať frazému *јабука спознаје (сазнања)*. Slovníkovú podobu frazémy uviedli iba dvaja respondenti: *јабука спознаје; јабука спознаје (истине, грешности)*. Desiati správne odhadli, že v tomto prípade je potrebné použiť lexému *јабука*, no frazému neformovali. 7 respondentov sa o to pokúsilo majúc na mysli správny biblický kontext, ale neúspešne: *појести јабуку; Појео је јабуку; окусити јабуку; загристи јабуку; пробати рајску јабуку; врло важна, судбоносна спознаја отровне јабуке; јабука са забрањеног стабла*. Neúspešné boli aj nasledujúce pokusy: *јабука раздора; Јабука не пада далеко од стабла, Пала му је јабука на главу; Поверење је као јабука која сазрева на грани; златна јабука*. Niektorí respondenti uviedli aj takéto odpovede: *рука (4x); прва рука; обећан (2x); Мислио сам да је то обећана земља; откривење*. Nesprávnych odpovedí bolo 21. 17 respondentov neodpovedalo.

Nasledujúcou úlohou bolo vedľa výpovede „скидати са себе одговорност“ formovať frazému *опрати (прати, умити, умивати) руке [од нечега] <као Пилат>*. Jej slovníkovú podobu poskytlo 24 respondentov. Uviedli ju samostatne alebo ju použili vo vete: *опрати руке (8x); прати руке (7x); прати руке као Понције Пилат; прати руке од нечега (2x); опрати руке од нечега (2x); Перем руке; Перем руке од овог; Од свега тога је опрао руке; Перем руке од тебе*. 8 respondentov uviedlo lexému *рука*, no neformovalo frazému. 6 respondentov vytvorilo inú frazému: *одмахнути руком; дићи руке од нечега (2x); дићи руке од свега; као руком однешено; Рука руку мије - скидати са себе одговорност*. Ostatní respondenti neuviedli žiadanú odpoveď. Niektorí sa o to pokúsili použivúc lexému *рука*: *скидати са себе одговорност давањем другоме у руку; скинути са руке*; iní uviedli iba: *јабука (4x); обећан* alebo na danú otázku neodpovedali. Nesprávnych odpovedí bolo 13. 5 respondentov neodpovedalo.

Poslednou úlohou v rámci štvrtej otázky bolo vedľa výpovede „срећна, богата земља или место“ napísať frazému *обећана (обетована) земља*. 30 respondentov poznalo jej slovníkovú podobu; niektorí ju uviedli samostatne a iní ju použili vo vete: *обећана земља (26x); обећана срећна, богата земља или место; срећна, обећана земља или обећано место; То је била обећана земља; Некада је Србија била обећана земља*. 9 respondentov frazému nevytvorilo, avšak k danej výpovedi správne zaradilo lexému *обећан*. 1 respondent sa pokúsil o formovanie frazémy, ale neposkytol jej slovníkovú podobu: *обећан рај*. Ostatní respondenti odpoveď buď neuviedli, alebo odpovedali nesprávne: *New York зову великом јабуком; јабука (2x); рука*. Uzavierame, že uvedenú frazému v slovníkovej podobe poznalo 30 respondentov, v pozmenenej podobe 1. 9 respondentov nevedelo formovať frazému a 4 odpovede neboli správne. 6 odpovedí chýbalo.

Na základe uvedeného môžeme skonštatovať, že slovníkovú podobu analyzovaných srbských frazém predstavuje 46,4 % odpovedí. V 0,4 % odpovedí bola poskytnutá ich čiastočne pozmenená podoba. 24,4 % odpovedí obsahovalo správnu lexému, ale respondenti frazému neformovali. Nesprávnych bolo 16,4 % a chýbalo 12,4 % odpovedí.

Sumarizujúc výsledky získané zrealizovaným dotazníkovým výskumom, analyzou 30 slovenských a srbských frazém z tretej a štvrtej úlohy dotazníka, ktoré boli otázkami otvoreného typu, konštatujeme, že najväčšie percento odpovedí responden-

tov svedčí o poznaní slovníkovej podoby skúmaných jednotiek, slovenských alebo srbských. V menšej miere sa v odpovediach prejavilo aj nárečie a to vo forme nespi-sovných konštrukcií (*samí do jej padá, s istým si ublíži*), nárečových koncoviek (*málo vody na dlane*), no najčastejšie nárečovej podoby lexém (*tem najde, blem, ukázňo-vať niekoho, prikezuvať*). Vplyv slovensko-srbského bilingvizmu bol viditeľný predovšetkým pri formovaní frazeologických prirovnaní, kde respondenti pri formovaní slovenských jednotiek použili srbskú podobu požadovaných lexém (*Solomon, pelin*), no zároveň aj pri formovaní srbských použili ich slovenskú podobu (*Шаламун, хрен, Дунай*). Rozdiely medzi poznaním slovenských a srbských frazém sú zanedbateľné.

Citovaná literatúra

- Baláková, Dana. “Biblická frazeológia v po/vedomí slovenskej, ruskej a nemeckej mladej generácie”. [In:] H. Walter, V. M. Mokienko, D. Baláková (eds.) *Die slawische Praseologie und die Bibel*. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2013, 22–29.
- Biblia. *Písmo Svätej Starej a Novej zmluvy*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1978.
- Stěpanova, Ludmila. *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004.
- БИБЛИЈА или Свето писмо Старога и Новог завјета / [превод Стари завјет Ђура Даничић, Нови завјет Комисија Светог архијерејског синода Српске православне цркве]. Београд: Библијско друштво Србије, 2012.
- [BIBLIJA ili Sveto pismo Staroga i Novog zavjeta / [prevod Stari zavjet Đura Daničić, Novi zavjet Komisija Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve]. Beograd: Biblijsko društvo Srbije, 2012]
- Лилич, Галина Алексеевна, Валерий Михайлович Мокиенко, Людмила Ивановна Степанова. „Библеизмы в русском, чешском и словацком литературных языках“. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 2, 1993: 51–59.
- [Lilich, Galina Alekseevna, Valerij Mikhailovich Mokienko, Liūdmila Ivanovna Stepanova. „Bibleizmy v rusском, cheshskom i slovatskom literaturnykh iazykakh“. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, 2, 1993: 51–59]

Anna Margareta Lačok

OBLICI POZNAVANJA SLOVAČKIH I SRPSKIH BIBLIJSKIH FRAZEMA KOD VOJVOĐANSKIH SLOVAKA

Rezime

Predmet rada su parcijalni rezultati kompleksnog istraživanja slovačke i srpske biblijske frazeologije koje je bilo zasnovano pre svega na formiranju i analizi fonda ove grupe frazema. Sa ciljem da se istraži u kojem obliku ih slovačko-srpski dvojezični govornici, vojvođanski Slovaci, poznaju sprovedena je anketa. Polazili smo od pretpostavke da će odgovori pokazati koji jezik je respondentima dominantan i u kojoj meri poznavanje oba jezika, kao i slovačkog dijalekta, utiče na oblik poznavanja analizirane jedinice. Rezultati su pokazali da su razlike između poznavanja slovačkih i srpskih frazema zanemarive. Najveći procenat odgovora svedoči o poznavanju rečničkih oblika frazema, a uticaj dijalekta i slovačko-srpskog bilingvizma je zabeležen samo u usamljenim slučajevima.

Ključne reči: biblijska frazeologija, oblici biblijskih frazema, vojvođanski Slovaci.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ТИПИ ПАРЕМІЙ У ФОКУСІ ТЕОРІЇ ПАРЕМІОГРАФІЇ

Паремії – один з основних кодів культури кожного народу, що формувалася багато віків і передавалася з покоління до покоління; це репрезентація основних категорій та установок життєвої філософії народу як носія мови. Паремії можна образно номінувати *автобіографією народу, дзеркалом його культури*, що зберігається у фрагменті мовної картини світу – паремійній картині світу, мотивованій відповідним паремійним менталітетом, зафіксованим у народній свідомості.

Ключові слова: паремія, культура, пареміографія, комунікативна формула.

Premias are some of the crucial codes of a nation of different peoples, which have been developed through decades and was inherited form generation to generation; they represent the basic categories and attitudes of the life philosophy of the people as native speakers. Premias can be metaphorically considered as the autobiography of the people, a mirror of their culture, stored in a fragment of the language world picture, motivated by a corresponding paremia mentality fixed in the people's consciousness.

Keywords: paremia, culture, paremiography, communicative formula.

Вступ

Першим, хто дослідив тісний взаємозв'язок мови зі свідомістю, культурою і духовним життям народу був Вільгельм фон Гумбольдт, який сформулював один з основних постулатів мовознавства про те, що в мові відображено національний характер народу, своєрідність його мовомислення, що виразно фіксується насамперед у паремійному фонді тієї чи тієї лінгвокультури. Методологічні засади, обґрунтування відповідних знань з теорії і практики фразеології загалом і пареміології зокрема закладені в працях Олександра Потебні, однак і сьогодні ця проблема залишається *актуальною*, оскільки важливим у сучасному мовознавстві є питання щодо подання комплексної класифікації паремій. Типи паремій залежать, зрозуміло, від принципу, покладеного в основу їх класифікації. Зважаючи на багатоаспектний статус паремій, її класифікацій, зрозуміло, може бути декілька, що потребує ретельного осмислення для поглиблення відповідної теорії.

Об'єктом цієї наукової розвідки обрано паремію як багатоаспектну дослідницьку одиницю, її *предмет* – розмаїття класифікаційних типів паремій.

Методологічну базу наукової студії складають відповідні теоретичні засади щодо розуміння феномена паремії та підходів до її класифікацій, що вироблені провідними українськими вченими кінця ХІХ – поч. ХХІ ст. (М. Алефіренко, Я. Баран, Н. Бойко, О. Дей, Ж. Колоїз, М. Лановик, З. Лановик, М. Пазяк, О. Потебня, Ю. Прадід, О. Рогач, І. Франко).

Мета цієї статті – узагальнивши традиційні й новаторські погляди українських учених, схарактеризувати питання щодо класифікаційних типів паремій, виокремлених на основі виробленої на сьогодні в українському мовознавстві системи її класифікаційних принципів.

Новизна праці полягає в тому, що вона репрезентує комплексний підхід до розуміння класифікаційних типів паремії, узагальнюючи й систематизуючи погляди українських учених на це ключове питання теорії і практику пареміології та пареміографії з метою актуалізації принципу українськоцентричності для популяризації досягнень української науки у слов'янському світі, демонстрації важливих її напрацювань.

Основна частина

Якщо розглядати *паремії як відповідний корпус* одиниць, то виокремлюють (1) ядерний корпус паремій, куди зазвичай відносять прислів'я і приказки, та (2) периферійний корпус – усі інші жанрові типи (Колоіз 2014).

Аналізуючи погляди сучасних мовознавців, Микола Алефіренко використовує термін *пареміологічний фонд* і зауважує, що «пареміологічний фонд російської мови – це сукупність різних за часом походження та затребуваністю в сучасній мовленнєвій практиці народних висловлювань, що відрізняються за структурною та семантикою і об'єднані низкою специфічних ознак, передусім таких, як природність походження та усталеність у відтворенні мовлення певного історичного періоду. Пареміологічний фонд мови є насамперед сферою відображення, зберігання та трансляції культурних цінностей народу» (Алефіренко, Семененко 2009: 244).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Іван Франко розглядав паремійний корпус як сукупність жанрів фольклору й комунікації, хоч зазначене у своїх розвідках не декларував. Дослідник увів у створений ним паремійний словник «Галицько-руські народні приповідки» (ГРНП 2006) не лише прислів'я, приказки, скоромовки, типові штампи окремих мовленнєвих жанрів, як-от: вітальні формули, формули співчуття, компліменту, висловлення жалю, ущипливості й под., але й фрагменти деяких прецедентних текстів, зокрема кінцівки анекдотів, пісень і т. ін., розглядаючи їх, як і Самуїл Адальберг, концепцію якого вчений сповідував і розвивав. І. Франко розумів паремійний склад мови, як бачимо, широко. На його думку, це «не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби – “примовлянь”, [...] найрізноманітніші пародії (молитов, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв) [...], деякі “застарілі” загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав уважати їх загадками і вживає як прислів'я” (Дей 1963: 94).

Як й І. Франко, Михайло Пазяк виокремлює жанрові типи паремій, що не базуються на одному принципі класифікації. Серед паремійних одиниць він називає *побажання, вітання, каламбур, велеризм, загадку* та ін. У цьому разі простежуємо актуалізацію різних класифікаційних підходів, наприклад, *каламбур*

– це вид побудови паремії на ігровій основі; *побажання, вітання* – це різновиди формул *фатичної (етикетної) комунікації*; *загадка* ж, що інтерпретується як код певного поняття, приховане питання, належить разом із прислів'ям та приказкою до жанрового різновиду народної творчості, натомість каламбур базується не лише на народній креативності, але й на індивідуально-авторському мовомисленні.

Ядерними елементами власне паремійного корпусу, так званим *паремійним мінімумом*, на чому сходиться більшість науковців, слід уважати *прислів'я та приказки*, що розглядаються як:

(а) своєрідні «інтерпретативні акти»,

(б) знаки етнічної (традиційної) культури,

(в) «архів» народної мудрості, який характеризується (1) своєрідним планом вираження та планом змісту, (2) має системну організацію, (3) утворює тематичні чи семантичні поля і групи, (4) маніфестує синонімні й антонімні зв'язки, (5) різні варіанти паремій утворюють відповідні варіантні парадигми (РУТСП 2016: 4).

Проаналізувавши паремії І. Франка, Надія Бойко виокремила три основних різновиди паремій на основі врахування (а) способу репрезентації аксіологічної семантики та (б) комунікативних функцій. Це (1) паремії-настанови; (2) констатувальні паремії; (3) оцінні паремії. Однак, виникає питання, чи коректно змішувати принципи класифікації і виокремлювати абстрактний тип *оцінні паремії*, не розрізняючи при цьому підтипів паремій на основі актуалізації власне аксіологічного принципу. Згадана дослідниця розглядає й різновиди паремій-настанов за *тематичною класифікацією*, серед яких такі, порівн.: (1) паремії-настанови – *повчання, що враховують вікові категорії адресата*; (2) паремії-настанови – *повчання виховної скерованості*, тобто ті, що сприяють насамперед вихованню взаємоповаги, толерантності, поваги; (3) паремії-настанови – *повчання, що вказують на форми і стиль спілкування*; (4) паремії-настанови – *повчання, що зосереджують увагу на умовах спілкування* (Бойко 2017).

Проаналізуємо пропозиції щодо класифікації паремій, репрезентовані в навчально-дидактичній літературі, зокрема в підручнику «Українська усна народна творчість», авторами якого є Мар'яна та Зоряна Лановики, які актуалізують *дві теорії походження ядерного корпусу паремій* і відповідно два принципи їхньої класифікації, порівн.: «Найпоширенішою (...) є думка, (...) яка формулює причину виникнення прислів'їв як прагнення людей до організації трудового досвіду в словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті [...] Природніше виглядає друга точка зору, висловлювана представниками міфологічної школи фольклористики. Вона пояснює прислів'я як “уламки” інших жанрів народної творчості: замовлянь, байок, казок, легенд, пісень тощо» (Лановик 2005: 538). Цей принцип класифікації паремій відстоював й Іван Франко, працюючи над укладанням своєї збірки паремій. У такому разі актуалізується параметр, що заснований на *феномені прецедентності*.

М. Лановик та З. Лановик є прихильниками *жанрової та хронологічної класифікацій паремій*.

Проілюструймо методологічні постулати *хронологічної класифікації*, що вказують на поступовий розвиток типів паремій, їх походження. Найдавнішими пареміями вважають такі словесні моделі, які можна розглядати як відповідні *комунікативні формули* з відповідними різновидами *залежно від мети висловлювання*. Наведімо їх, доповнюючи власними коментарями:

(1) *вітання* як усталені *вислови-кліше*, що актуалізуються під час фатичної комунікації – їх вербалізують «при зустрічі знайомої людини» (Лановик 2005: 541), наприклад: *Доброго дня! Доброго здоров'я!* та ін.. Назвімо їх (а) *вітальними формулами під час зустрічі*. До цієї ж групи відносять (б) *святкові вітання*, (в) *побажання під час застілля*, (г) *тости* – «застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям. Вони походять від давнього звичаю пити міцні напої в час укладання угоди між двома сторонами на знак домовленості у якійсь серйозній справі, щоб задумане сповнилося» (Лановик 2005: 542), (г) *побажання-подяки* та (д) *прощальні формули*;

(2) *формули-прокльони* (а) як *вербалізатори негативних емоцій* – це «своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині» (Лановик 2005: 543). Близькими до прокльонів є (б) *клятвені формули* і (в) *формули присяги* – це «словесні формули, якими людина підтверджує правоту своїх слів із зазначенням, що в разі обману чи невиконання обіцяного, лихо чи нещастя повинно впасти на неї» (Лановик 2005: 543–544), наприклад: *Щоб мені під землю провалитись* та (г) *формули-застереження* – слова, якими співрозмовник спиняє іншого, наприклад: *Не наврочи, не згадуй проти ночі*;

(3) *формули-прикмети* – усталені вислови, у яких «певні явища природи відповідно до зміни пір року пов'язуються з кліматичними чи погодними змінами» (Лановик 2005: 544).

Репрезентуймо й інший параметр класифікації паремій. У цьому разі актуалізується принцип *способу моделювання* усталеного висловлення. М. Лановик та З. Лановик пропонують виокремлювати:

(1) *народні порівняння* – усталені словесні (комунікативні) формули, «у яких одні предмети, явища або дії зіставляються з іншими предметами, явищами або діями на основі спільності, подібності, спорідненості» (Лановик 2005: 544–545);

(2) *афоризми* – усталені словесні (комунікативні) формули як «влучні оригінальні вислови, у яких узагальнена, глибока думка висловлена у стислій лаконічній формі, подеколи несподівано парадоксальній» (Лановик 2005: 545);

(3) *каламбури* – усталені словесні (комунікативні) формули, побудовані на зіставленні чи поєднанні несполучуваних, несумісних понять та явищ, що набуває форми *нісенітництва*, *алогізму*, *небилиці*. Їх уживають «здебільшого в сатиричному, іронічному контексті» (Лановик 2005: 545).

Т. Космеда простежує репрезентацію цих форм у поетичних текстах Степана Руданського, узагальнених поняттям «співомовки», порівн.: «Співомовки, або небилиці, належать до поетичних текстів, але їхня ігрова природа має більш глибокі корені, оскільки вона ґрунтується на своєрідному характері сприйняття дійсності крізь призму ментальності українців, для яких характерно «сміятися

крізь сльози» зі своїх вад, недоліків, скрутного становища і под.» (Космеда та ін. 2015: 72).

Ще одну групу, на думку М. Лановик та З. Лановик, можуть становити зразки дитячого фольклору: *скоромовки, примовки, дражнилки*.

В окрему групу названі вчені пропонують виділяти *прислів'я, приказки й загадки* на основі врахування принципу актуалізації базових одиниць пареміології:

(1) *словесна формула, змодельована у вигляді прислів'я*, яку інтерпретують як «довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження, як правило, у формі складного речення, що має двочленну структуру» (Лановик 2005: 537);

(2) *словесна формула, змодельована у вигляді приказки* як образного вислову, що «влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін., і є елементом ширшого судження» (Лановик 2005: 537);

(3) *словесна формула, змодельована у вигляді казкового зачину чи кінцівки*, що має зафіксовані в мовній свідомості усталені форми вираження, які інколи потребують уточнення, наприклад: *Жили собі...* і *Жили вони довго і щасливо*. Наголосімо, що приклад, який наводять М. Лановик та З. Лановик (*жили-були...* – рос. *жили-были*) репрезентує не українську ментальність, не український зачин, а російський, оскільки насправді українські казки починаються зазвичай *жили собі...* У цьому разі вербалізується ментальність українців – частка *собі* має виразну прагматику: указує на окремішність, автономність, самостійність, що притаманні українцям – вони завжди намагалися досягти незалежності (порівн.: *Моя хата з краю...*). Російський зачин *жили-были...* не вербалізує прагматики частки *собі*, а омовлює стан буття загалом (Бацевич 2014: 226–229);

(4) *словесна формула, змодельована у вигляді загадки* як усталеної форми вираження дотепного метафоричного «запитання, що передбачає відповідь на нього. Щоб знайти відповідь – відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища <...> Специфіка загадок полягає в тому, що в них у завуальованій алегоричній формі зашифровано якийсь предмет чи явище і треба відшукати його первісне значення» (Лановик 2005: 558).

Існує класифікація паремій на основі врахування синтаксичних критеріїв. Зважаючи на особливе синтаксичне оформлення, паремії розглядають у фокусі *теорії синтаксису*. У такому разі вивчення прислів'їв пов'язують передусім з дослідженням односкладних узагальнено-особових речень як типових моделей їхнього оформлення, а також як засіб вираження категорії узагальненості в інших синтаксичних конструкціях. За синтаксичними параметрами приказки, наприклад, розглядають, як такі структури, що найчастіше організовані у формі: (1) простого речення; (2) дієслівних словосполучень; (3) іменникових словосполучень; (4) прислівникових словосполучень; (5) звороту з відповідними словами (Баран 2008: 208).

Поступ простежуємо й у питаннях, пов'язаних з *теорією і практикою пареміографії*. Деякі дослідники інтерпретують пареміографію у фокусі фольклористики, зокрема зауважують, що пареміографія – «це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші

явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше» (Лановик 2005: 536).

У цьому дослідженні пареміографію розглядаємо як теорію і практику, що регулює принципи опису паремійних одиниць у широкому потрактуванні, що бере початки від пареміографічної теорії, викладеної Іваном Франком.

О. Рогач пропонує використовувати для систематизації паремій *принципи*, що зазвичай актуалізуються в практиці укладання словників, про що йшлося раніше. Насамперед це найбільш поширений (1) *алфавітний* принцип, що, зрозуміло, передбачає розміщення аналізованих одиниць за абеткою залежно від перших букв першого слова усталеного виразу. «Однак при алфавітному принципі класифікації різні варіанти однієї паремії розміщуються в різних місцях. Такий спосіб укладання є незручним для перекладних паремій, тому що одна паремія може мати декілька перекладів» (Рогач 2017: 144); (2) принцип *урахування опорного слова*, що полягає в розподілі паремійних одиниць за ключовими словами, що був започаткований ще в ХІХ столітті (порівн. словник, укладений І. Франком – «Галицько-руські народні приповідки» та ін.); (3) *генетичний* принцип, на основі якого паремійний матеріал розподіляється за ознакою походження відповідної одиниці з урахуванням етносу та мови; (4) *тематичний (ідеографічний)* принцип, що передбачає розподіл розглядуваних одиниць за тематичною належністю (Рогач 2017: 144).

М. Алефіренко вказує на ефективність *ідеографічного принципу* класифікації та опису паремій з актуалізацією параметра 'сфери життя людей, що в них відображаються'. Він стверджує, що такий принцип найкраще відображає культурний і соціальний аспекти досліджуваних одиниць. Цей дослідник вважає за доцільне виокремити такі основні сфери людської діяльності для розподілу за ними паремійного матеріалу: усталені висловлення, що виникли на основі вербалізації (1) *трудової діяльності різних соціальних груп*; (2) *устрою суспільства, соціальної ієрархії, історичних фактів та реалій*; (3) *засад традиційного побуту, звичаїв, ритуалів, традицій*; (3) *географії країни*; (4) *артефактів культури та юриспруденції* – літературних джерел, законів, дискурсу преси тощо (Алефіренко 2010: 152). Ідеографічний принцип опису паремій в пареміографічній практиці актуалізує і Ю. Прадід (Прадід 1995: 35–38).

Нагадаймо, що в теорії пареміографії традиційно (М. Алефіренко, Ж. Колоїз, М. Лановик та З. Лановик, О. Рогач, І. Франко та ін.) виокремлюють такі найбільш популярні принципи опису паремій:

- (1) тематичний (ідеографічний),
- (2) алфавітний,
- (3) алфавітно-гніздовий (за стрижневим словом ключового поняття).

Принципи опису паремій у пареміографічних словниках, як видається, повинні ґрунтуватися на комплексі параметрів. Пошук концепції такого комплексного словника триває.

Висновки.

Наведений аналіз демонструє, що українська теорія пареміології та пареміографії, яка стосується, зокрема, і проблеми класифікації паремій, має добру дослідницьку традицію, що сягає кінця XIX століття: простежуємо тяглість її розвитку в працях наступних поколінь українських учених XX й початку XXI ст., а це демонструє наявність ґрунтовної теоретичної бази в українській національній пареміології та пареміографії щодо розглядуваного питання.

Зважаючи на чинник *багатовекторності в дослідження паремій*, українські мовознавці розробили чимало класифікацій, в основу яких покладено різні параметри, зокрема хронологічний (період створення), генетичний (походження), фольклорно-жанровий (за типом побудови, мети і функцій висловлювання, що актуалізовані у фольклорному та комунікативно-фольклорному просторі), синтаксичний (за типом побудови висловлювання відповідно до типів синтаксичних структур), аксіологічний (за способом репрезентації виду оцінних значень), тематичний (ідеографічний – розподіл за репрезентацією соціальних інститутів), комунікативний (за формулами жанрів комунікації). Узагальнивши схарактеризовані принципи, подаємо їх наочно у вигляді схеми (див. нижче Схему 1: *Основні принципи класифікації паремій*), де актуалізовано комплексний підхід до класифікації паремій. Однак вироблення названих класифікаційних принципів і відповідних типів паремій відбувалося в українському мовознавстві послідовно, відповідно до актуальних наукових парадигм, що змінювалися; точилися певні дискусії, обговорювалося питання щодо зміни методологічних засад; виявлялися методологічні помилки, тобто простежуємо закономірний розвиток теорії. Продуктивним у дослідженні актуалізованої в цій науковій розвідці проблеми теорії пареміології та пареміографії видається пошуковий стиль, що вирізняється прагненням до інтегральності, синтезу, абстрагування, виокремлення синкретичних зон у досліджуваному матеріалі, передбачення можливостей подальшого вдосконалення базових положень, відсутності імперативів. При такому підході сучасне вчення про паремію буде вдосконалюватися.

Перспектива дослідження полягає в необхідності комплексного вивчення української пареміографії з урахуванням традиції та сучасності для репрезентації її докладної історії.

Схема 1. Основні принципи класифікації паремій

Використана література

- Алефиренко, Николай Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Москва: Наука, 2010.
- [Alefirenko, Nikolai F. Lingvokul'turologiia: tsennostno-smyslovoe prostranstvo iazyka. Moskva: Nauka, 2010]
- Алефиренко, Николай Ф., Наталия Семененко. Фразеология и паремология: учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования. Москва: Флинта: Наука, 2009.
- [Alefirenko, Nikolai F., Nataliia Semenenko. Frazeologiia i paremiologiia: uchebnoe posobie dlia bakalavrskogo urovnia filologicheskogo obrazovaniia. Moskva: Flinta: Nauka, 2009]
- Баран, Ярослав А. та ін. Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова книга, 2008.
- [Baran, Yaroslav A. ta in. Frazeologiia: znakovi velichini. Vinnitsia: Nova kniga, 2008]
- Бацевич, Флорій С. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів: ПАІС, 2014.
- [Batsevich, Florii S. Chastki ukrains'koï movi iak diskursivni slova. L'viv: PAIS, 2014]
- Бойко, Надія І. Паремійна вербалізація мовленнєвих норм у «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка. Література та культура Полісся. Випуск 86, 2017.
- [Boiko, Nadiia I. Paremiina verbalizat͡siia movlennevikh norm u «Galits'ko-rus'kikh narodnikh pripovidkakh» I. Franka. Literatura ta kul'tura Polissia. Vipusk 86, 2017]
- Галицько-руські народні приповідки: У 3х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др.

- Іван Франко: 2е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. I. 2006. Т. 2. 2006. Т. 3. 2006.
- [Galits'ko-rus'ki narodni pripovidki: U 3kh t. Zibrav, uporiadkuvav i poiasniv Dr. Ivan Franko: 2e vid. L'viv: Vidavnichii tšentr LNU imeni Ivana Franka, 2006. Т. I. 2006. Т. 2. 2006. Т. 3. 2006]
- Дей, Олексій І. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв. Народна творчість та етнографія, (2), 1963.
- [Dei, Oleksii I. Z fol'kloristichnoi spadshchini Ivana Franka. Nedrukovana peredmova do zbirki prisliv'iv. Narodna tvorchist' ta etnografiia, (2), 1963]
- Колоїз, Жанна В. та ін. Російсько-український тлумачний словник паремій. Кривий Ріг: ФОП Маринченко СВ. 2016.
- [Koloiz, Zhanna V. ta in. Rosiis'ko-ukraïns'kii tлумachnii slovník paremii. Krivii Rig: FOP Marinchenko SV. 2016]
- Колоїз, Жанна В. Українська пареміологія. Кривий Ріг: КПП ДВНЗ «КНУ», 2014.
- [Koloiz, Zhanna V. Ukraïns'ka paremiologiia. Krivii Rig: KPI DVNZ «KNU», 2014]
- Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків-Познань: Коло (м. Дрогобич), 2015.
- [Kosmeda T. A., Osipova T. F., Pidubna N. V. Stepan Rudans'kii: fenomen modeliuvannia “zhivogo” movlennia Ukraïntšiv; za nauk. red. prof. T. A. Kosmedi. Kharkiv-Poznan': Kolo (m. Drohobich), 2015]
- Лановик, Мар'яна Б., Лановик, Зоряна. Українська усна народна творчість: підручник. Київ: Знання-Прес, 2005.
- [Lanovik, Mar'iana B., Lanovik, Zoriana. Ukraïns'ka usna narodna tvorchist': pidruchnik. Kiiv: Znannia-Pres, 2005]
- Прадід, Юрій Ф. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу. Мовознавство. № 4–5. 1995, 35–38.
- [Pradid, Iurii F. Zasadi ukladannia frazeologichnogo slovníka ideografichnogo tipu. Movoznavstvo. № 4–5. 1995, 35–38]
- Рогач, Оксана О. Типи паремій та принципи їхньої класифікації. Актуальні питання іноземної філології, (7). 2017.
- [Rogach, Oksana O. Tipi paremii ta printsipi ikhn'oii klasifikatsii. Aktual'ni pitannia inozemnoi filologii, (7). 2017]

Умовні скорочення джерел

- РУТСП – Російсько-український тлумачний словник паремій (2016). Колоїз Ж. В. (ред.). Кривий Ріг, 454 с.
- ГРНП – Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. I. 2006. 818. Т. 2. 2006. 813. Т. 3. 2006. 699.

Серхиј Колоњук

КЛАСИФИКАЦІОНІ ТИПОВИ ПАРЕМІЈА У ФОКУСУ ТЕОРИЈЕ ПАРЕМИОГРАФІЈЕ

Резиме

У чланку се анализирају приступи класифікації пареміја, описују се методолошки постулати хронолошке класифікације пареміја. Разматрају се питања повезана с теоријом и праксом пареміографіје. Описују се основни принципи класифікације пареміја: 1) хронолошки; 2) генетски; 3) фолклорно-жанровски; 4) синтаксички; 5) аксиолошки; 6) тематски; 7) комуникативни. Дефинише се перспектива истраживања, чија је суштина у потреби за комплексним изучавањем украјинске пареміографіје које обједињује традицију и савременост у представљању њене детаљне историје.

Кључне речи: пареміја, култура, пареміографіја, комуникативна формула.

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПРЕВОДНИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ АНАЛОГА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЛИТИЧКА СФЕРА

Тема овог рада су руски фразеологизми политичке сфере и њихови српски преводни аналози који се анализирају према схватањима когнитивнолингвистичког приступа фразеолошким јединицама. Корпус чине фразеологизми који се користе у руском и српском политичком дискурсу од 1997. године до 2022. године што је потврђено примерима употребе датих фразеологизма у руским и српским новинским чланцима. Циљ овог рада јесте одређивање когнитивних механизма (концептуална метафора и концептуална метонимија) који мотивишу значења руских фразеологизма и предложених преводних аналога у српском језику.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, концептуална метафора, концептуална метонимија, фразеологизми, политички дискурс, руски језик, српски језик.

The topic of this paper is Russian idioms of the political sphere and their Serbian translation equivalents, which are analyzed according to the cognitive linguistic view of idioms. The corpus consists of idioms used in Russian and Serbian political discourse from 1997 to 2022, which is confirmed by examples of the use of the idioms given in Russian and Serbian newspaper articles. This paper aims to determine conceptual mechanisms (conceptual metaphor and conceptual metonymy) that motivate the meaning of Russian idioms and translation equivalents suggested in the Serbian language.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual metaphor, conceptual metonymy, idioms, political discourse, Russian language, Serbian language.

1. Увод

Фразеологизми¹ су економични, сликовити изрази који представљају начин на који људи размишљају и доживљавају стварност, те није изненађујуће што је њихово значење често мотивисано когнитивним механизмима попут метафоре и метонимије. Предмет овог истраживања су управо руски фразеологизми политичког дискурса и њихови преводни аналози² у српском језику. Циљ истраживања састоји се у одређивању степена подударности значења руских фразеологизма и предложених преводних аналога у српском језику путем поређења когнитивних механизма који се налазе у основи њихове мотивације.

¹ Под фразеологизмима се у овом раду подразумевају идиоми као јединице са највећим степеном идиоматичности у односу на друге устаљене спојеве речи.

² Према Шадрину (1991: 29–30), аналози су фразеологизми који се разликују по саставу компоненти и неретко на плану сликовитости, али преносе исти смисао, те су еквивалентни у функционалном смислу. За разлику од еквивалената, аналога може бити неколико.

Корпус руских фразеологизама представља синтезу материјала ексцерпираниог из речника Н. В. Баско (2007), речника А. В. Жукова и М. Е. Жукове (2016) материјала преузетог из литературе посвећене фразеологизмима у језику руских масовних медија. Реч је о монографији (2016) и приручнику (2003) Н. В. Баско. Примери употребе руских фразеологизама ексцерпирани су из новинског поткорпуса Националног корпуса руског језика (НКРЯ). Део ексцерпираних српских аналога темељи се на лексикографским изворима *Речник српскога језика* (2011) и *Фразеолошки речник српског језика* (2012). Илустративни материјал на српском језику ексцерпиран је из електронских издања новина *Danas*, *Политика*, *Новости*, *Nedeljnik*, чланака информативне агенције *DW*, чланака на званичним сајтовима телевизијских кућа *RTS* и *BBC*, чланака на сајту радиодифузијске организације *Radio Slobodna Evropa* и на информативном сајту *Peščanik*. Део руских фразеологизама и српских преводних аналога припада и личном инвентару који је ексцерпиран из различитих новинских чланака на српском и руском језику. Корпус се састоји од седамнаест руских фразеолошких јединица и деветнаест српских преводних аналога који се употребљавају у политичким текстовима. Под фразеологизмима политичке сфере у овом раду подразумевају се фразеологизми који се активно користе у политичком дискурсу, што значи да они могу припадати различитим стилевима и нису искључиво везани за политичку тематику.

Многи когнитивни лингвисти преиспитују традиционални поглед на фразеологизме, који су према традиционалном схватању релативно устаљени спојеви две или више речи које карактерише идиоматичност, репродуковање у виду готове јединице, експресивност и сликовитост. Иако поједини лингвисти попут Гибса (Gibbs 1994: 273) износе мишљење да се према овом приступу веза између фразеолошке јединице, односно идиома и фигуративног значења сматра арбитрарном и да се она не може предвидети на основу значења компоненти које улазе у његов састав, неки од представника традиционалног приступа анализирају засебне лексичке компоненте фразеологизама како би дошли до значења целокупне синтагме и слике која се уз помоћ ње образује у свести говорника. На пример, Драгана Мршевић Радовић (1987: 33) истиче да су фразеологизми мотивисани сликовитим процесима попут метафоре, метонимије, синегдохе, поређења итд. Дакле, и у традиционалној лингвистици се говори о мотивисаности израза фразеологизама на семантичком, односно површинском нивоу. Међу истраживачима фразеологизама који припадају когнитивнолингвистичком правцу су Лејкоф (Lakoff), Гибс (Gibbs), Кевечеш (Kövecses), Сабо (Szabó), О'Брајен (O'Brien), Раден (Radden), Нимајер (Niemeier) и др. Баранов, Доброволски (Добровольский) и Караулов су први међу руским лингвистима који су проучавали фразеологизме из когнитивнолингвистичког аспекта. У когнитивној лингвистици сматра се да је значење идиома композиционо, односно да се значење засебних компоненти може анализирати како би се дошло до укупног значења фразеолошких јединица (Gibbs 1994: 278, Kövecses 2010: 233). Према овом схватању, значење великог броја фразеологизама је мотивисано, а у основи мотивације су когнитивни механизми као што су метафора, метонимија и конвенционално знање које омогућује разумевање наведених механизма.

Значење фразеологизама може да се заснива на концептуалној метафори. Теорију концептуалне метафоре, која подразумева разумевање једног појма

на основу другог, развили су Лејкоф и Џонсон (Лакофф, Джонсон 2004: 27). Механизам метафоре састоји се у пресликавању структуре једног појмовног домена (*изворни домен*), који је обично чулно сазнатљив, конкретан, на други појмовни домен (*циљни домен*), који је апстрактан и чулно несазнатљив (Кликовас 2004: 11). То истовремено значи да је метафорички процес (*пресликавање*) једносмеран, односно креће се од конкретног домена ка апстрактном, при чему се неки аспекти апстрактног појма истичу, а други потискују. Један од честих изворних домена је ПУТОВАЊЕ, зато што људи на основу свог искуства поседују конкретна знања о овом појму. Путовање подразумева кретање у простору, односно место из ког започињемо кретање, смер кретања и крајњу тачку. Ова сликовна схема ПОЧЕТАК-ПУТАЊА-ЦИЉ, коју су објаснили Лејкоф (Lakoff 1987: 275) и Џонсон (Johnson 1987: 113), метафорички се пресликава на апстрактније појмове као што су ЖИВОТ, ЉУБАВ, РАСПРАВА, КАРИЈЕРА, ПОЛИТИКА ИТД. На тај начин метафора ПОЛИТИКА ЈЕ ПУТОВАЊЕ, која је садржана у фразеологизмима *дорожњая карта – мапа пута*, служи да разумемо апстрактан појам политике:

1) Ранее, в апреле этого года, Правительство утвердило **дорожную карту** ускоренной газификации (Парламентская газета: 6.2021).

2) Србија ка Briselu ide veoma sporo, mada je ta „**мапа пута**” njena zvanična politika već 17 godina (Peščanik: 23.9.2017).

Мапе пута путнику помажу да иде правим путем и да на најлакши начин дође до жељене дестинације (Silaški i dr. 2009: 147). Ако су у примерима 1) и 2) путници Влада (Правителство) и Србија, онда је њихова *мапа пута* (*дорожњая карта*) њихов смер кретања, односно, на метафоричком плану, то је план активности, програм делатности које су одредиле Влада у првом примеру и Србија у другом.

Други когнитивни механизам који се може налазити у основи фразеологизма јесте концептуална метонимија. Механизам метонимије подразумева коришћење једног ентитета (*преносник*) који омогућава ментални приступ другом ентитету (*циљном појму*) који се налазе у истом домену, односно *идеализованом когнитивном моделу* (Kövecses 2010: 173). Према томе, метонимију мотивишу физичке, узрочно-последичне или искуствене везе, односно блиски односи између два ентитета (Filipović Kovačević 2021: 121). Наведено илуструје руски фразеологизам *делить портфели* и његов преводни аналог *делити фотеле*. У руском фразеологизму садржана је метонимија ОБЈЕКАТ ПОМОЋУ КОГ СЕ ВРШИ РАДЊА ЗА РАДЊУ, односно функционерска позиција се именује преко предмета који функционери најчешће носе на посао. Са друге стране, иза српског фразеологизма крије се метонимија МЕСТО НА КОМ СЕ ВРШИ РАДЊА ЗА РАДЊУ, тј. функционерска позиција се везује за фотелу на којој функционери седе у својим кабинетима. Дакле, у оба фразеологизма јасно је да два ентитета, позицију и предмет, везују физичке везе.

3) Пока чеченская политическая элита **делит портфели**, в самой республике никак не удастся укротить криминальный разгул (Труд-7: 1.2001).

4) Град дели **фотеле** у ПКБ-у (Политика: 6.5.2010).

Под конвенционалним знањем, као једним од когнитивних механизма који представља предуслов за разумевање претходна два механизма, сматра се знање које представници једне културе деле о одређеном концептуалном домену (Kövecses 2010: 243). Да се конвенционално знање налази у основи фразеологизама сведоче фразеологизми *попасть под каток – пасти / упасти под жрвањ*. На основу свакодневног искуства знамо какав је облик ваљка (*каток*) или жрвња, која је њихова функција, тежина итд. Такође, на основу нашег знања, можемо закључити да особа која падне под ваљак или жрвањ задобија тешке телесне повреде, или, у још горем случају, бива лишена живота. На тај начин конвенционално знање нам омогућава да разумемо метафоричност датих фразеологизама, те можемо закључити да је реч о излагању неке особе притиску или је реч о уклањању и потпуном уништавању неке особе, што илустрју следећи примери:

5) Как и следовало ожидать, несмотря на верность антироссийским уставкам президента Дали Грибаускайте, министр **попал под еџ каток** (Парламентская газета: 8.2016).

6) „То је жаљост још један случај у којем су недужни људи **упали у жрванј** правосуда и завршили у затвору. Због тога је то разлог за највећу забринутост”, rekla је Merkelova (DW: 19.7.2017).

У основи мотивације значења фразеологизама могу да буду и метонимија и метафора³ заједно. Руски фразеологизам *руки по локот в крви* и његов српски аналог *руке огрезле у крви* пример су вишеструке мотивације. У значењу наведених фразеологизама налази се метонимија РУКА ЗА АКТИВНОСТ и метафора МОРАЛНО ЈЕ ЧИСТО. Такође, на основу конвенционалног знања знамо да се крв повезује са нечистим, односно неморалним радњама као што је убиство које оставља руке у крви, нарочито уколико је почињено хладним оружјем.

7) В заявлении, распространѐнном через соцсети, он лично обвинил премьер-министра Израила Беньямина Нетаньяху в том, что у того **«руки по локотъ в крви палестинцев»** (Парламентская газета: 5. 2018).

8) Неколико дана овај извештај је засенио и чињеницу да су Британци на референдуму гласали за излазак из ЕУ. Протестанти су на улицама носили маску са ликом и фигуром Тонија Блера чије су **руке огрезле у крви**. (Политика: 21.09. 2016).

Дакле, у основи мотивације значења фразеологизама налази се конвенционално знање које затим учествује у стварању и разумевању друга два когнитивна механизма, метафоре и метонимије, који понекад могу заједно да мотивишу

³ Комбинацију метафоре и метонимије неки лингвисти називају *метафтонимијом* (енг. *metaphonymy*). Овај термин први пут је употребио Хосенс (Goossens) издвојивши два типа интеракције метафоре и метонимије: метафоре проистекле из метонимије и метонимије унутар метафоре (Filipović Kovačević 2021: 139).

значање фразеолошке јединице. Истраживани корпус фразеологизама подељен је на две тематске групе у оквиру којих су анализирани наведени механизми мотивације значења руских фразеологизама и њихових српских преводних аналога. У прву групу спадају фразеологизми који се односе на сукоб, а у другу групу спадају фразеологизми који се односе на преговоре.

2. Фразеологизми који се односе на сукоб

Анализа ексцерпираних руских фразеологизама политичке сфере и њихових преводних аналога у српском језику показала је да је значење многих фразеологизама мотивисано метафором ПОЛИТИКА ЈЕ РАТ. ПОЛИТКА представља један од људима врло апстрактних и тешко разумљивих циљних домена чија суштина се може поједноставити помоћу различитих изворних домена (Silaški i dr. 2009: 36), а један од њих је домен РАТА који је људима искуствено ближи и конкретнији. Ако се политика поима у терминима рата, то значи да се саговорник у политичком сукобу доживљава као противник, речи су у том случају оружје, политичке партије дејствују на различитим фронтима, избори се доживљавају као битка, преговори и споразуми се доживљавају као прекид ратног сукоба, односно примирје итд.

Различити ставови политичких партија или држава концептуализују се уз помоћ различитих фронта у рату о чему сведочи фразеологизам *по разные стороны баррикад* и његов српски аналог *на супротној страни фронта*:

9) Очень скоро возникли новые проблемы, которые окончательно разве-
ли Россию и США **по разные стороны баррикад** (Московский комсомолец:
11.2016).

10) On *takođe* iznosi⁴ *svedočenja* o mladom Miloševiću do kojih je došao u razgovorima sa ljudima koji su ga dobro poznavali, od kojih su se neki ubrzo našli **na suprotnoj strani** političkog **fronta**. (Nedeljnik: 26.7.2017).

Као што је већ поменуто, политичке изјаве или поступци могу да се концептуализују преко изворног домена ОРУЖЈЕ. Помоћу метафоре речи су ОРУЖЈЕ истичу се само негативни аспекти рата, а онда, на метафоричком плану, истичу се и негативне стране политике. Неслагање са политичким противницима, било да су то партије, одређени политичари или друге државе, доживљава се као физички напад, а свака критика се концептуализује као муниција чијом употребом страна која напада жели да повреди или уништи противника (Silaški i dr. 2009: 52). Наведена метафора је један од механизма мотивације вишеструко мотивисаног значења фразеологизама *открыть огонь – осути палъбу*. У основи њихове мотивације је метафора ВАТРА (ПЛАМЕН) ЈЕ СУКОБ, будући да се ватра везује за напета, интензивна стања или догађаје (Kövecses 2010: 252). На тај начин је ова метафора повезана и са метафором ВАТРА (ПЛАМЕН) ЈЕ РАТ, а ватра се у рату најчешће везује за оружје⁵, те је у основи мотивације овог фразеоло-

⁴ У извору стоји неправилно: *износе*.

⁵ Оружје може бити *ватрено*.

гизма и метонимија СРЕДСТВО ЗА ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ЗА РАДЊУ. Дакле, на метафоричком плану, уколико се ватра везује за оружје, односно напад, онда је отварање ватре или обасипање паљбе жестоко критиковање политичког противника, а то потврђују следећи примери:

11) Многие французы были шокированы, а социалисты, находящиеся в оппозиции, **открыли** беглый критический **огонь** по правительству (Труд-7: 3.2005).

12) Dok proevropska opozicija podržava ovaj zakon, desni opozicioni spektar, na čelu sa čelnicom Demokratske stranke Srbije, **osuo je paljbu** po rukovodstvu Srbije zbog usvajanja ovog zakona, a iz Rusije je stiglo upozorenje da bi Srbija trebalo da se drži politike vojne neutralnosti (Radio Slobodna Evropa: 17.2.2016).

Примери употребе руског фразеологизма *открыть огонь* у оквиру новинског поткорпуса Националног корпуса руског језика показују да се у значењу ‘отворено, жестоко критиковати неког’ ова јединица знатно ређе употребљава за разлику од српског аналога. У том значењу чешће се употребљава фразеологизам *катить / покатить бочку* и њему одговарају српски аналози *отворити (осути, сасути) паљбу (ватру)* и *бацати (ваљати, дићи /дизати, оборити / обарати, сипати) дрвље и камење*.

13) Но не стоит **катить бочку** только на одного Медведева (Московский комсомолец: 3.2017).

14) Oni su u savez osim SPS-a okupili i predstavnike stranaka koje su u izbornoj noći i danima posle nje **bacali drvlje i kamenje** na naprednjake zbog navodne izborne krađe (Politika: 12.7.2016).

Заједничко за све наведене фразеологизме јесте да се различити предмети (*бочка, дрвље, камење*) доживљавају као оружје (што је експлицитније изражено фразеологизмима *открыть огонь – осути паљбу*) којим се противник напада, односно којим се противнику наноси физички бол, а на метафоричком плану он се беспоштедно критикује. Циљ напада је смањење снаге непријатеља или потпуни пораз. Дакле, све ове фразеологизме мотивише метафора речи су оружје.

Једна политичка странка или држава може да се односи према другој непријатељски и агресивно, а управо такво понашање налази се у значењу руског фразеологизма *в итџки встречать (принимать, воспринимать)* и српских аналога *дочекати на нож и гледати преко нишана* који нису забележени у фразеолошким речницима. Компонента сваког од наведених фразеологизма је оружје (*итџк, нож, нишан* као део пушке) које служи за напад, односно агресивно, неповерљиво понашање једне стране према другој. Према томе можемо да закључимо да је у основи мотивације свих ових фразеологизма метонимија СРЕДСТВО ЗА ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ЗА РАДЊУ. Притом, треба приметити да је значење српског аналога *гледати преко нишана* које мотивише и метонимија ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, односно НИШАН ЗА ПУШКУ, нешто блаже. Наиме, непријатељ се само гледа кроз нишан, дакле још увек се не напада, за разлику од руског фразеологизма *в итџки встречать (принимать, вос-*

принимать) и српског аналога *дочекаати на нож* код којих је присутна компонента физичког контакта, односно наношења бола који доприноси смањењу снаге противника. Ипак, можемо закључити да је у основи руског фразеологизма и предложених српских фразеологизама иста или веома слична концептуална слика, те да се они могу сматрати преводним аналозима.

15) На этом фоне прозападная демократическая оппозиция, показавшая очень скромные результаты на парламентских выборах 2014 года и так называемые патриотические партии, ни одна из которых не прошла тогда в Скупщину, не уставали критиковать премьера и буквально **в штыки встречали** многие шаги кабинета министров во внешней и внутренней политике (Парламентская газета: 1.2016).

16) И док се о амандманима на Устав доста писало и говорило у медијима, о новим референдумским правилима такорећи уопште није било речи. То је, вероватно, и разлог што је предлог закона за већину био изненађење које је део опозиције **дочекао на нож** (Политика: 16.11.2021).

17) „[...] И данас, као и пре четири деценије, скидају се дипломатске рукавице, а свака одлука друге стране **гледа се преко нишана**”, објашњава Недельковић (Danas: 19.3.2021).

Циљни и изворни домени се неретко могу „уланчавати”, те тако метафоре политика је спорт и спорт је рат рађају нову метафору политика је рат (Silaški i dr. 2009: 36). Управо ове метафоре мотивишу значења руског фразеологизма *играть / поиграть мускулами* и српског аналога *показивати / показати мишиће*. Ови фразеологизми настали су метафоризацијом праксе карактеристичне за боди-билдинг. У тој врсти такмичења побеђује онај ко има веће и боље дефинисане мишиће, а како се такмичење често концептуализује као сукоб, ова пракса се пренела и на ратни сукоб. На основу конвенционалног знања знамо да је онај ко има јаче мишиће физички снажнији, те да у сукобу има веће изгледе за победу. Ако се политика поима као спорт, то онда значи да онај ко има веће мишиће има веће изгледе за победу, односно, посматрано из угла метафоре политика је рат, онај ко има већу физичку снагу представља војно моћнију страну, која демонстрирањем своје физичке снаге заправо демонстрира своју војну снагу.

18) По мненију западних експертова, Иран решио «**поиграти мускулами**» и показати своју силу у случају, если на Исламскую Республику будет оказываться давление со стороны США, и Вашингтон совместно с Тель-Авивом решат принять более радикальные методы в отношении Тегерана, а именно военное вторжение (РИА Новости: 11.2009).

19) Предsednik Украјине Vladimir Zelenski оптужио је Русију да „**pokazuje mišice**” у Donbasu (Новости: 1.4.2021).

3. Фразеологизми који се односе на преговоре

Преговори, чији је главни циљ решавање конфликтне ситуације, могу да се концептуализују на различите начине. Процес решавања спора у виду преговора неретко се концептуализује преко изворних домена РАТА, МАРАТОНА, ПОКЕРА, ПУТОВАЊА, РАЗЛИЧИТИХ СПОРТОВА, КУВАЊА, ПЛЕСА И МНОГИХ ДРУГИХ ДОМЕНА (Chmielecki 2013: 110–111).

Политички преговори и дијалози могу да се концептуализују путем метафоре ПРЕГОВОРИ СУ ПУТОВАЊЕ. У том случају већ поменути сликовна схема ПОЧЕТАК-ПУТАЊА-ЦИЉ пресликава се на процес преговарања, те су путници преговарачке стране које започињу преговоре из одређене тачке. На путу до циља, односно решења преговора, могу да наиђу на одређене препреке, тј. проблеме, који су представљени у виду раскрснице, следе улице, наглих скретања итд. Често се у дневној штампи може прочитати да су преговарачке стране начиниле *корак напред (шаг вперёд)* у преговорима, да *су се покренуле са мртве тачке (сдвинуть / сдвинуться с мёртвой точки)*, често се говори о *црвеној линији (красная линия)* која се не сме прећи итд.

Као што је већ поменуто, проблеми са којима се преговарачке стране суочавају током дијалога могу да се концептуализују као препрека на путу. У руском фразеологизму *заходить / зайти в тупик* и српском аналогу *доспети у ћорсокак (бити у ћорсокаку)* проблем је концептуализован у виду следе улице која онемогућава даље напредовање. Код другог српског аналога *бити у шкрипцу* реч је о нешто другачијој врсти препреке на путу. Наиме, *шкрип* или *шкрипац* се у *Речнику српскога језика* дефинише као ‘дубок и узан усек, пукотина у стени, процеп; теснац’, што значи да је у питању изузетно узак пут, који је самим тим тешко проходан. Иако су препреке другачије врсте, начин на који су концептуализовани наведени фразеологизми је готово исти јер се у основи значења ових фразеологизама налази метафора ПОТЕШКОЋЕ СУ СМЕТЊЕ У КРЕТАЊУ.

20) Власти Ливана на протяжении нескольких недель пытаются сформировать новое правительство, но переговоры между партиями в парламенте **зашли в тупик** (Коммерсант: 12.2019).

21) Pregovori o sporazumu koji bi definisao obaveze svake zemlje u borbi protiv globalnog otopljavanja **su**, međutim, **u ћorsokaku**, i već se čuju upozorenja da će se konferencija u Kopenhagenu završiti neuspехом ukoliko EU ne iznese предлог koji će deblokirati pregovore (BBC: 29.10.2011).

22) Portparol britanske premijerke Tereze Mej, Džeјms Slek, izјavio je da **su** pregovori o Bregzitu **u шкрипцу** jer Evropska unija nastavlja da insistira na mogućnosti uspostavljanja carinske granice uz Irsko more (RTS: 15.10.2018).

Као што путници понекад могу скренути са правог пута, изгубити се, тако и преговарачке стране могу *изгубити компас*, односно *потерять ориентир*. У основи ових фразеологизама је такође метафора ПРЕГОВОРИ СУ ПУТОВАЊЕ и унутар ње налази се метафора ПОТЕШКОЋЕ СУ СМЕТЊЕ У КРЕТАЊУ. Дакле, уколико

се стране изгубе на путу, оне даље не могу да се крећу ка циљу, односно, на метафоричком плану, не могу да постигну договор, као у следећим примерима:

23) Несмотря на случившееся, секретарь СБ готов и дальше продолжать переговоры по выработке полномасштабного договора. По его мнению, «все устали, и чеченская сторона **потеряла ориентир**, завьсив свои требования» (Независимая газета: 10.1997).

24) Да је Курти озбиљно **изгубио компас**, види се и из његовог напада на бившег изасланика америчког председника за дијалог Београда и Приштине Ричарда Гренела, који је тражио да се испуне све ставке Вашингтонског споразума закљученог у Белој кући (Политика: 22.11.2021).

Ослањајући се на конвенционално знање можемо закључити да је раскрсница место на путу које од путника захтева да размисли о свом даљем смеру кретања и да одабере један од могућих. Кретање на раскрсници најчешће није произвољна активност, већ је контролисано уз помоћ семафора. Зелено светло конвенционално се поима као дозвола за кретање, црвено представља забрану кретања, а жуто период између дозволе за пролазак и забране (Silaški i dr. 2009: 147). У терминима преговора то значи да оног тренутка када преговарачке стране добију *зелено светло* (*зелёная улица / зелёный свет*), односно дозволу, могу да приступе решавању проблема.

25) Надеемся на положительную оценку Европейской комиссии, что даст «**зеленый свет**» процессу начала переговоров (Комсомольская правда: 3.2011).

26) **Zeleno svetlo** EU za pregovore o trgovinskom sporazumu sa SAD (Danas: 15.4.2019).

Преговори и дијалози могу да се концептуализују и преко изворног домена филм или позориште, те су тако глумци преговарачке стране које имају одређену улогу у преговорима, преговори могу да се одвијају према одређеном сценарију, а једна страна може да режира начин на који се они одвијају. Такође, преговори могу да буду доступни широј јавности, те се тако повезују са сценом. Уколико се преговори одвијају ван сцене, односно изван филмског кадра, то значи да они нису доступни јавности, нису доступни нашим чулима, односно одвијају се у тајности. Имајући то у виду, можемо закључити да су руски фразеологизам (*остатся / оставаться*) за кадром и његов српски аналог (*остати*) *иза кулиса* у контексту преговора мотивисани метафором ПРЕГОВОРИ СУ ПОЗОРИШТЕ / ФИЛМ.

27) Поскольку эта встреча в верхах рабочая, подписания документов не ожидается. Более того, большая часть содержания переговоров такого рода, как правило, **остается за кадром** (Труд-7: 8.2003).

28) Метју Нимиц, амерички дипломата и посредник у спору Македоније и Грчке о имену изјавио је да је оптимиста и да верује да се ближи време решења овог спора, а портал Спутњик тврди да је премијер Зоран Заев **иза кулиса**

Самита лидера Јадранске повеље у Подгорици са делегацијом САД договорио ново име за Македонију како би се та земља што пре прикључила НАТО (Политика: 3.8.2017).

Руски фразеологизам *разменная монета* и његов српски преводни аналог *монета за поткусуривање* који се често користе у контексту преговора мотивисани су метафором ПОЛИТИЧКИ ПРЕГОВОРИ СУ ТРГОВИНА.

29) Затем беженцы стали **разменной монетой** на переговорах с Евросоюзом (lenta.ru: 10.2019).

30) Britanski ministar spoljnih poslova Boris Džonson izjavio je da Velika Britanija ostaje bezuslovno posvećena evropskoj odbrani i bezbednosti i da to pitanje neće biti iskorišćeno kao „**moneta za potkusurivanje**” u pregovorima oko Bregzita (RTS: 31.3.2017).

Наше свакодневно искуство у виду конвенционалног знања нам олакшава схватање значења датих фразеологизама. Када приликом трговине желимо да поткупимо особу са којом тргујемо, можемо јој понудити новац. Ова схема преноси се и на политичке преговоре, али је у том случају новчић који нам омогућава размену неки ресурс, који не мора бити искључиво физичке природе.

У истраживаном корпусу издвојен је само један фразеологизам као илустрација метафоре ПОЛИТИЧКИ ПРЕГОВОРИ СУ ТРГОВИНА, али смо свакодневно сведоци бројних описа преговора у чијој је основи наведена метафора. Често можемо прочитати да се једна преговарачка страна ценка, преговори се називају пијацом или робом за кантар итд.

4. Закључак

Фразеологизми, као изразито експресивне јединице, придају политичком садржају изражајност, актуелност и дају оцену адресанта у вези са њим. Фразеолошке јединице имају способност да утичу на емоције адресата, да изазову код њих одређену реакцију, а понекад и да их наведу да предузму одређене активности.

Многи лингвисти сматрају да превођење фразеолошких јединица представља један од најсложенијих проблема у теорији превођења, јер је природа фразеологизама таква да се њихов смисао не може увек прозрети на основу појединачних компоненти које улазе у њихов састав. Међутим, когнитивнолингвистички приступ фразеологизмима показује да је значење многих јединица мотивисано когнитивним механизмима као што су метафора и метонимија те да се смисао фразеологизама може прозрети анализирањем засебних компоненти, односно когнитивних процеса који их мотивишу.

Циљ овог истраживања састојао се у поређењу концептуалних слика, односно механизма који се налазе у основи мотивације руских фразеологизама

и предложених српских аналога, а који се према саставу компоненти понекад могу веома разликовати. Анализиране су две групе: фразеологизми који се одnose на сукоб и фразеологизми који се односе на политичке преговоре.

У оквиру прве групе у основи мотивације издвојених руских фразеологизама и српских аналога уочене су метафоре ПОЛИТИКА ЈЕ РАТ, РЕЧИ СУ ОРУЖЈЕ, ВАТРА ЈЕ РАТ, ПОЛИТКА ЈЕ СПОРТ, као и метонимије СРЕДСТВО ЗА ВРШЕЊЕ РАДЊЕ ЗА РАДЊУ, ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ (НИШАН ЗА ПУШКУ).

У оквиру друге групе фразеолошких јединица издвојене су три метафоре помоћу којих се поимају преговори, а то су: ПРЕГОВОРИ СУ ПУТОВАЊЕ (унутар ње уочена је метафора ПОТЕШКОЋЕ СУ СМЕТЊЕ У КРЕТАЊУ), ПРЕГОВОРИ СУ ПОЗОРИШТЕ / ФИЛМ И ПРЕГОВОРИ СУ ТРГОВИНА.

Мада су уочени когнитивни механизми којима се анализирају ратни сукоби и преговори описани у бројним монографијама и радовима у области когнитивне лингвистике на различитим језицима, чињеница да нису примећене разлике у мотивацији значења руских и српских фразеологизама у по први пут контрастивно, са когнитивнолингвистичког аспекта анализираним корпусима руских и српских фразеологизама, указује на могућу универзалност начина концептуализације ратних сукоба и преговора. Разлика међу језицима своди се на употребу другачијих лексичких компоненти, док на дубљем, когнитивном плану разлике готово да нема. Поред тога, извршена анализа показује да поређење когнитивних механизма који су у основи мотивације фразеолошких аналога помаже и у утврђивању подударности смисла фразеолошких јединица у два језика, чиме когнитивнолингвистички приступ може, попут трансформационог и семантичког модела превођења у којима се језичке јединице свODE на „дубинске структуре” (Сибиновић 1979: 194), да да свој допринос и теорији и пракси превођења.

Цитирана литература

- Лакофф, Джорџ, Марк Джонсон. Метафоре, которыми мы живем. Пер. с англ./ Под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
 [Lakoff Dzhordzh., Mark Dzhonson. Metafory, kotorymi my zhivem. Per. s angl./ Pod red. i s predisl. A.N. Baranova. Moskva: Editorial URSS, 2004]
- Мршевић Радовић, Драгана. Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику. Београд: Филолошки факултет, 1987.
 [Mršević Radović, Dragana. Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Beograd: Filološki fakultet, 1987]
- Сибиновић, Миодраг. Оригинал и превод: увод у историју и теорију превођења. Београд: Привредна штампа, 1979.
 [Sibinović, Miodrag. Original i prevod: uvod u istoriju i teoriju prevođenja. Beograd: Privredna štampa, 1979]
- Шадрин, Наум Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991.
 [Shadrin, N. L. Perevod frazeologicheskikh edinitŝ i sopostavitel'naïŝ stilistika. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1991]

- Chmielecki, Michał. „Conceptual negotiation metaphors across cultures – research findings from Poland, China, The United States and Great Britain“.[In:] Journal of Intercultural Management, vol. 5, no. 3, 2014, 103–118.
- Filipović Kovačević, Sonja. Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad, 2021.
- Gibbs, Raymond W. The poetics of mind. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Johnson, Mark. The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Klikovac, Duška. Metafore u mišljenju i jeziku. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug, 2004.
- Kövecses, Zoltán. Metaphor. A practical introduction. 2nd ed. Oxford / New York: Oxford University Press, 2010.
- Lakoff, George. Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Silaški, Nadežda, Tatjana Đurović, Biljana Radić-Bojanić. Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2009.

Извори

- Баско, Нина В. Русские фразеологизмы – легко и интересно: Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2003.
- [Basko, Nina V. Russkie frazeologizmy – legko i interesno: Uchebnoe posobie. Moskva: Flinta, Nauka, 2003]
- Баско, Нина В. Фразеологизмы в русской речи: словарь справочник. Москва: Флинта, Наука, 2007.
- [Basko, Nina V. Frazeologizmy v rusškoj reči: slovar' spravocnik. Moskva: Flinta, Nauka, 2007]
- Баско, Нина В. Фразеологизмы в языке современных российских СМИ: лексикографическое описание: монография. Москва: КДУ, Университетская книга, 2016.
- [Basko, Nina V. Frazeologizmy v iazyke sovremennykh rossijskikh SMI: leksikograficheskoe opisanie: monografiia. Moskva: KDU, Universitetskaiā kniga, 2016]
- Жуков, Анатолий В., Марина Е. Жукова. Словарь современной русской фразеологии. Москва: Аст-пресс книга, 2016.
- [Zhukov, Anatolii V., Marina E. Zhukova. Slovar' sovremennoī rusškoī frazeologii. Moskva: Ast-press kniga, 2016]
- НКРЯ: Национальный корпус русского языка. < <https://ruscorpora.ru> >
- [NKRIā: Načional'nyī korpus russkogo iazyka. < <https://ruscorpora.ru> >]
- Оташевић, Ђорђе. Фразеолошки речник српског језика. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- [Otašević, Đorđe. Frazeološki rečnik srpskog jezika. Novi Sad. Prometej, 2012]
- РСЈ: М. Николић (ур.). Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- [RSJ: M. Nikolić (ur.). Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011]
- Новости <<https://www.novosti.rs/c/>> 24.3.2022.
- Политика <<https://www.politika.rs/>> 24.3.2022.
- BBC < <https://www.bbc.com/serbian/lat> > 5.1.2022.
- Danas <<https://www.danas.rs/>> 4.1.2022.
- DW < <https://www.dw.com/sr/rubrike/s-10682> > 5.1.2022.

Nedeljnik <<https://www.nedeljnik.rs>> 24.3.2022.

Peščanik <<https://pescanik.net>> 4.1.2022.

Radio Slobodna Evropa <<https://www.slobodnaevropa.org>> 5.1.2022.

RTS <<https://www.rts.rs>> 4.1.2022.

Јована Амиджич

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ АНАЛОГОВ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ: ПОЛИТИЧЕСКАЯ СФЕРА

Резюме

Статья посвящена анализу способов концептуализации русских фразеологизмов политического дискурса и их сербских аналогов. В своем анализе мы опирались на когнитивный подход к изучению фразеологических единиц, согласно которому в формировании значения данных единиц задействуются такие когнитивные механизмы, как концептуальная метафора и концептуальная метонимия. Проанализировав упомянутые механизмы, лежащие в основе мотивации значения исследуемых фразеологических единиц, мы выделили две тематические группы: фразеологизмы, относящиеся к спорам и фразеологизмы, относящиеся к политическим переговорам. В ходе исследования были выявлены аналогичные концептуальные метафоры (политика – это война, слова – это оружие, огонь – это война, политика – это спорт, переговоры – это путешествие, переговоры – это театр / фильм, переговоры – это торговля) и метонимии (инструмент вместо действия, часть вместо целого), мотивирующие значения русских фразеологических единиц и их сербских аналогов.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, концептуальная метонимия, фразеологизмы, политический дискурс, русский язык, сербский язык.

ФЕНОМЕН ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ: МЕТАМОВА ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ МЕТОДИ

У статті репрезентовано ключові терміни метамови теорії психологічної акцентуації, зафіксовані в сучасних лінгвістичних та психологічних словниках. Сконцентровано увагу на дискусійних аспектах трактування окремих понять, запропоновано авторське коригування розглядуваних терміноодиниць, а також описано новий термін *лінгвопсихоакцентуація*, що сприятиме подальшому вноормуванню та вдосконаленню метамови української психолінгвістики. Схарактеризовано кілька основних методів, необхідних для дослідження лінгвоакцентуації, зокрема таких, як *біографічний*, *реконструкції мовної особистості* і *метод виявлення емоційно-сислової домінантності*.

Ключові слова: метамова, терміноодиниця, поняття, психологічна акцентуація, психолінгвістика, словник.

The article analyzes the key terms of the metalanguage of psychological accentuation theory, recorded in modern linguistic and psychological dictionaries. Attention is focused on the discussion aspects of the interpretation of certain concepts, the author's correction of the considered terminological units is proposed, and a new term linguistic psychoaccentuation is described, which will contribute to further standardization and improvement of the metalanguage of psycholinguistics. Several basic methods necessary for the study of linguistic accentuation are described, such as: biographical, reconstruction of linguistic personality, and the method of identifying emotional and semantic dominance.

Keywords: metalanguage, terminological unit, concept, psychological accentuation, psycholinguistics, dictionary.

Вступ. У сучасних наукових парадигмах вживання терміна *акцентуація* пов'язано з прагненням глибшого вивчення комунікативного простору реальних мовців у реальних текстових чи комунікативних ситуаціях, умовах. Галузеву належність цього терміна пов'язують із психіатрією, однак активно послуговуються в різних наукових сферах (медицині, психології, філології), кожна з яких має свій предмет дослідження. Міждисциплінарний характер зумовлює її системні зв'язки чинної термінології, зокрема омонімію чи синонімію базових понять, що потребує опису й додаткових пояснень. З метою уникнення термінологічної плутанини й синкретизму замість терміна *акцентуація* пропонуємо ввести термін *лінгвопсихоакцентуація*, який рекомендуємо створити на базі відомого психологічного поняття *акцентуація*. *Мета* цієї наукової розвідки — (1) здійснити аналіз словникових дефініцій базових термінів теорії акцентуації, що зафіксовані в сучасних словниках лінгвістичних та психологічних термінів; (2) обґрунтувати потребу введення до термінологічного простору психолінгві-

тики терміна *лінгвопсихоакцентуація*, (3) фрагментарно репрезентувати основні методи дослідження лінгвопсихоакцентуації.

Об'єкт статті – метамова лінгвопсихоакцентуації. *Дослідницький матеріал*: *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*, у 4 томах (Донецьк, 2012) Анатолія Загнітка, *Словник української мови* в 11 томах (далі СУМ) (Київ, 1970–1980), *Словник української мови* в 20-ти томах (далі СУМ-20) (Київ, 2010–2021), *Психологічний словник* / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко (Київ, 2007), які використовуємо з метою відстеження фіксації терміна *акцентуація*. Залучено також відповідну наукову літературу, що містить матеріал із дослідження феномену акцентуації та доміанти текстового простору, зокрема праці Валерія Беляніна, Яни Бондаренко, Альони Кінцель, Віри Пищальникової та ін.

Новизна статті полягає в тому, що в ній уперше узагальнюється матеріал щодо системної репрезентації термінології, яка охоплює, на наш погляд, метамовний апарат теорії психологічної акцентуації, описується методика її дослідження, обґрунтовується введення уточнювального терміна *лінгвопсихоакцентуація*.

Методи дослідження. Для дослідження використовуємо метод дефінітивного аналізу для уточнення дефініцій із метою їх упорядкування; описовий метод із залученням прийому лінгвістичного спостереження та порівняльно-зіставний метод для зіставлення обраних дефініцій; аналітичний метод, що дав змогу обґрунтувати доцільність введення нового терміна.

Основна частина. Метамову кожної науки утворюють галузеві наукові терміни та професійно-наукова лексика, яку репрезентовано в загальних розлогіх описах та словникових дефініціях відповідної галузі знань. Порівн.: *метамова*, *и, ж. І філос.* Знакова система, що позначає іншу, первинну знакову систему. 2. *лінгв.* Мова, засобами якої здійснюється опис якої-небудь іншої мови; 3. *інформ.* Додаткові дані (метадані), що служать для опису наявних (СУМ-20 2010: 1610). Поняттєво-термінологічний апарат теорії *лінгвопсихоакцентуації* на сьогодні остаточно не сформовано, не закріпилася в науці й нова терміноодиниця. Утворення нового (уточнювального) терміна не завжди проходить безболісно для мовної системи, адже «новостворені чи запозичені терміни повинні органічно пов'язуватися з наявними, не порушуючи оригінальності та стрункості кожної конкретно взятої терміносистеми» (Вікул 1930: 147). Важливо, крім того, «щоб новий термін відповідав і своєму призначенню, і чинним мовним правилам» (Осіпова 2019: 106). Термін *лінгвопсихоакцентуація* створено за наявними в мові моделями, на основі яких виникли й інші відомі номінації (порівн.: *лінгвопсихологія*, *лінгвоментальність*, *лінгвоперсоналогія*). Базою запропонованої уточнювальної одиниці є термін *акцентуація*, яким послуговується кілька наук. У(1) соціолінгвістиці досліджують професійні акцентуації, у (2) психіатрії – вплив акцентуацій на перебіг різних захворювань, у (3) психології – взаємозв'язок акцентуації з девіантною поведінкою чи самореалізацією, у (4) психолінгвістиці простежують кореляцію між акцентуаціями та змодельованою *мовно-психологічною картиною світу*, під якою розуміємо психічні процеси і явища, відображені у мовному та мовленнєвому матеріалі. Цей термін ще не виокремлюється вченими, але саме поняття активно описується, інколи використовується для цього термін *психологічна картина світу*.

Глибокий опис *лінгвопсихоакцентуації* неможливий без інтерпретації її базових складників. Уважаємо за необхідне сфокусувати увагу на питаннях осмислення базового терміна *акцентуація*. Починаючи з 80-их років XIX століття, його фіксують здебільшого словники термінів із психології. Однак, оскільки базові терміни теорії психологічної акцентуації стосуються і мовознавства, і психології (психолінгвістики), то цілком прогнозовано можливим є випадки термінологічної полісемії чи омонімії. Пригадаймо, що в метамові лінгвістики також функціонує термін *акцентуація*, але з іншим значенням, що, відповідно, фіксується з ремаркою *лінгв.*, порівн.: «*Акцентуація, і, жін., лінгв.* 1. Виділення наголосу в слові; акцентування. 2. Система наголосів у будь-якій мові або в групі споріднених мов» (СУМ 1970, I: 32). Авторитетні лексикографічні видання лінгвістичного профілю (серед них: *Словник лінгвістичних термінів* Дмитра Ганича та Івана Олійника /Київ, 1985/, *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* Світлани Єрмоленко та ін. /Київ, 2001/, *Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія* Олени Селіванової /Київ, 2006/, енциклопедії *Українська мова* /Київ, 2011 /Редкол.: Віталій Русанівський та ін./) терміна *акцентуація* як поняття психології не фіксують. Однак цей термін набуває поширеності й у психологічному значенні, про що свідчить такий факт: якщо в академічному *Словнику української мови* в 11 томах (СУМ 1970–1980) *акцентуація* як термін психолінгвістики відсутній, то в новішому тлумачному виданні – *Словнику української мови* в 20-ти томах (СУМ-20 2010) – відображено очікувану полісемію, зокрема, одне із чотирьох значень має ремарку *псих.* Порівняймо: «**АКЦЕНТУАЦІЯ, і, ж., псих.** Особливий вияв, загострення окремих рис характеру людини. *Акцентуація* являє собою *варіант психічного здоров'я (норми), який характеризується особливою вираженістю, загостреністю, непропорційністю деяких рис характеру всьому складу особистості, що приводить її до певної дисгармонії* (з наук. літ.). *За ступенем вияву виділяють два види акцентуації: явна акцентуація, коли риси характеру достатньо виражені протягом усього життя, і прихована акцентуація, коли певні риси виявляються в основному при психотравмах* (з навч. літ.). *Автор концепції акцентуації – німецький психіатр Карл Леонгард; він увів термін «акцентуована особистість»* (з навч. літ.) (СУМ 2010, 1: 34). До словникової статті, як бачимо, включено для ілюстрації слововживання фрагмент метамовлення з наукової літератури, що розширює уявлення про аналізоване поняття. У *Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни* в 4 томах, укладеному Анатолієм Загнітком, теж засвідчено полісемію аналізованої мовної одиниці, порівн.: «**Акцентуація** (від лат. *accentus* – наголос) – 1) позначення наголосу в писемному тексті; 2) те саме, що й акцентологія (2); у *психолінгвістиці* – посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини» (Загнітко 2012, I: 34). Крім того, автор зазначеного словника вводить у лінгвістичну термінологію й відомості про окремі види акцентуації, що іншими лінгвістичними словниками не засвідчено, порівн.: «**Акцентуація** (лат. *accentus* – наголос) *епілетоїдна* (грецьк. *epilambano* – схоплюю, нападаю, *eides* – подібний, схожий і лат. *accentus* – наголос) – у психолінгвістиці – посилення збуджуваності, авторитарності індивіда, що виявляється у виникненні сумного настрою, роздратованості, дріб'язкової акуратності. /Пор.: *Акцентуація істероїдна*. /**Акцентуація** (лат. *accentus* – наголос) *істероїдна* (грецьк. *hystera* – матка, *eides* – подібний, схожий) – у психолінгвістиці

– посилення егоцентризму і бажання бути в центрі уваги. / Пор.: *Акцентуація епілептоїдна*» (Загнітко 2012, I: 34). Цим, звичайно ж, не вичерпується метамова теорії психологічної акцентуації, що змушує звернутися й до лексикографічних праць іншого професійного спрямування.

Однак виникає питання: чи термін *акцентуація*, що вище наведений у словниковій статті, репрезентує саме полісемію (у трьох значеннях)? Як видається, третій лексико-семантичний варіант повинен бути виокремлений у нову словникову статтю як омонім, бо спільні семи у структурі значень першого і другого лексико-семантичних варіантів з третім відсутні.

У словниках термінів психології спостерігаємо не тільки фіксацію полісемії щодо цього терміна, але й термінологічну варіантність навіть у межах ядра аналізованої теорії. Зокрема, у *Сучасному тлумачному психологічному словнику* Віктора Шапаря вокабула *акцентуація* відсутня загалом, натомість подається словникова стаття з реєстровим словосполученням, яка актуалізує форму множини, порівн.: АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ, що інтерпретується як «уведене К. Леонгардом поняття, яке означає надмірну виразність окремих рис характеру та їхніх сполучень і становить **крайні варіанти норми** (виділення жирним шрифтом наше. – Авт.), що межують із Психопатіями» (Шапар 2007: 13). Види ж акцентуації потрактовані в окремих, послідовно розміщених словникових статтях з лексикографічними гаслами: АКЦЕНТУАЦІЯ АСТЕНІЧНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ГІПЕРТИМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ДИСТИМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЕПІЛЕПТОЇДНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ІСТЕРОЇДНА (ДЕМОНСТРАТИВНА); АКЦЕНТУАЦІЯ КОНФОРМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЛАБІЛЬНА; АКЦЕНТУАЦІЯ НЕСТІЙКА; АКЦЕНТУАЦІЯ ПАРАНОЇДАЛЬНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ПСИХАСТЕНІЧНА; АКЦЕНТУАЦІЯ СЕНСИТИВНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЦИКЛОЇДНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ШИЗОЇДНА (Шапар 2007: 13–15).

У *Психологічному словнику* (2007), укладеному Віталієм Синявським та Оксаною Сергеєнковою (за ред. Наталії Побірченко), уміщено дві словникові статті: АКЦЕНТУАЦІЯ, що трактується як «поняття, введене К. Леонгардом, яке означає **надмірну вираженість окремих рис характеру людини** та їх поєднань, що накладає певний відбиток на її поведінку і діяльність. А[акцентуація] передбачає посилення певної риси особистості, що стає акцентуаційною», та АКЦЕНТУАЦІЯ ХАРАКТЕРУ, що інтерпретується як «**надмірна вираженість окремих рис характеру особистості**, що накладає свій відбиток на її поведінку і діяльність» (Психологічний словник 2017: 17). Виділений жирним шрифтом текст указує на наявність спільного смислового змісту в обох дефініціях, у зв'язку із чим маємо сумніви в доцільності подання двох словникових статей, можна було б обмежитися першою.

Щодо видів акцентуації, то в згаданому психологічному словникові вони подаються і в окремих словникових статтях, розміщених на різних сторінках (порівн.: АКЦЕНТУАЦІЯ ГІПЕРТИМНА /с. 17/, ГІПЕРТИМНА АКЦЕНТУАЦІЯ /с. 60/, ЕПІЛЕПТОЇД /с. 101/, ІСТЕРОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ; ІСТЕРОЇДНІСТЬ /с. 134/; ПАРАНОЙАЛЬНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ /с. 199/; ШИЗОЇД, ШИЗОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ /с. 329/), і в одній словниковій статті ТИПИ АКЦЕНТУАЦІЇ з узагальненою інформацією про а) гіпертимний, б) циклоїдний; в) лабільний; г) астенічний; д) сенси-

тивний; е) шизоїдний; є) психастенічний; ж) епілептоїдний; з) демонстративний; и) дистимний; і) нестійкий; ї) конформний типи (Психологічний словник 2017: 308). Щоправда, інформація в останній частково дублюється з відомостями в інших словникових статтях. Невдалим, як видається, є тотожне подання понять – *істероїдна акцентуація особистості* та *істероїдність*; *шизоїд* й *шизоїдна акцентуація особистості*. В окремих словникових статтях репрезентовано всього п'ять типів акцентуації, а в узагальненій дефініції з вокабулою ТИПИ АКЦЕНТУАЦІЇ – дванадцять. Такої невідповідності можна було б уникнути, якби автори обрали гніздовий метод подання термінів. Не схвалюємо й наявність двох термінів *демонстративний* та *істероїдний* в окремих словникових статтях для позначення одного й того самого виду акцентуації. Термін *демонстративний* запропонував Карл Леонгард, а *істероїдний* – Андрій Личко. Оскільки це одне поняття, то й відобразити це потрібно в одній словниковій статті з реєстровим синонімним терміном *істероїдна (демонстративна) акцентуація*.

Узагальнюючи теоретичні напрацювання щодо зазначеної проблеми та з метою уникнення термінологічної полісемії пріоритетним вважаємо запровадження нового уточнювального терміна *лінгвопсихоакцентуація*, що, на відміну від базового – *акцентуація*, доцільно використовувати **тільки в процесі дослідження текстів (дискурсу)**. Щоб схарактеризувати *акцентуацію* живих респондентів, послуговуються переважно психологічними методами, серед яких: усне опитування, тестування, анкетування, асоціативний експеримент, а опрацювання текстів належить до другорядних методів. Якщо ж досліджують лінгвопсихоакцентуацію письменників, насамперед класиків, то провідними стають лінгвістичні методи, а психологічні виявляються або неприйнятними (опитування, анкетування, тестування), або периферійними (інтент-аналіз, контент-аналіз, психографологічний аналіз). Новий уточнювальний термін *лінгвопсихоакцентуація*, утворений методом складання, матиме вузькопрофільний характер, дистанціювавши лінгвістичні дослідницькі параметри від медичних та суто психологічних. Нова уточнювальна терміна назва потребує й нової дефініції, у якій було б ураховано мовно-психологічні (а не тільки психологічні) чинники.

Пропонуємо ввести до дискурсу лексикографічних праць нову вокабулу з відповідним дефініюванням: «ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ, її, ж, *психолінгв.* – це відтворений у мові, мовній свідомості, мовній поведінці, тексті, дискурсі, комунікації, особливий вияв загострення окремих рис характеру індивіда».

Неоднозначно репрезентовані в словниках і деякі метамовні конструкції, як-от: психологічна акцентуація є *нормою* чи *патологією*? Російський психіатр Андрій Личко розглядав акцентуацію як наслідок *межових* варіантів *норми*, за яких окремі риси характеру надмірно посилені (актуалізовані), унаслідок і виявляється вибіркова вразливість щодо певного типу психогенних дій при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших (Личко 2009: 96). Світлана Куранова вважає предметом *патопсихолінгвістики* мовлення при акцентуаціях, тобто вона інтерпретує їх як відхилення від норми, порівн.: «До сфери інтересів *патопсихолінгвістики* належать мовлення в стані емоційного напруження, у

зміненому стані свідомості, при *акцентуаціях*, психопатіях та інших психічних розладах, при окремих захворюваннях [...]» (Куранова 2017: 92) (виділення курсивом автор. – В. П.). Отже, як бачимо, розроблення теорії психоакцентуації пов'язують із самостійним розділом психолінгвістики – патопсихолінгвістикию. Наголосімо також, що Карл Леонгард і Валерій Белянін розглядають акцентуації в межах норми, тобто як різновиди норми.

Нерозробленість теоретичних питань психологічної акцентуації позначилася і на лексикографічній практиці. Навіть у межах одного лексикографічного джерела простежуємо певну смислову суперечність. Так, у згаданому *Психологічному словнику* у статті АКЦЕНТУАЦІЯ зазначено: «А[акцентуація] не є захворюванням, вона належить до **варіантів норми**» (виділення жирним шрифтом автор. – В. П.), однак уже в наступній словниковій статті АКЦЕНТУАЦІЙНА ОСОБИСТІТЬ носій акцентуації інтерпретується як «особистість, яка має характерологічні **відхилення від норми**, що проявляються в надмірному посиленні окремих рис характеру» (Психологічний словник 2017: 17). Така неузгодженість створює дилему: чи розглядати акцентуацію в межах теорії психолінгвістики, чи патопсихолінгвістики.

Неоднозначно сприймається й термін на позначення носія акцентуації – *акцентуаційна особистість* (Психологічний словник 2017: 17). У теоретичних джерелах з психолінгвістики функціонують й інші термінономінації, зокрема *акцентуїтована* (Бондаренко 2012: 1) чи *психомовна* (Загнітко 2020: 54) *особистість*, що видаються більш удалими, більш коректними номінаціями. Зрозуміло, що, саме дискутуючи й полемізуючи, метамову певної теорії вчені розробляють послідовно, адже «аксіомою стало положення про те, що довілля впливає на мову, зокрема це відбувається завдяки діяльності мовної особистості та її мовної свідомості» (Космеда 2013: 137).

Отже, ядром понятійно-термінологічного поля досліджуваної теорії вважаємо запропонований термін *лінгвопсихоакцентуація*, створений на базі поняття словосполучення *лінгвістична психологічна акцентуація*. До ядерної зони цієї теорії належать також складені термінонайменування — *акцентуїтована мовна особистість* та *мовна свідомість акцентуїтованої мовної особистості (лінгвоперсони)*, про що йтиметься далі.

У сучасній науці спостерігаємо повернення до суб'єктивно-особистісних чинників мови (у психолінгвістиці це питання розробляють Ніна Болотнова, Лариса Бутакова, Віра Пищальникова, у лінгвістиці – Анатолій Загнітко, Лідія Лисиченко, Тетяна Космеда та ін.). Ці чинники дають змогу в центр кожного тексту (дискурсу) поставити мовну особистість як творця мовної матерії, що важливо для процесу лінгвопсихоакцентуації. Щоб пізнати мовну особистість на основі тексту (дискурсу), нею створеного, у тексті (дискурсі) необхідно відстежити не лише наслідок, результат вербалізації авторських інтенцій, але потрібно також враховувати низку інших чинників, важливих для теорії психолінгвістики, зокрема: (1) передумови написання, (2) акт продукування, (3) перспективи читацької рецепції тексту (дискурсу). На цьому, власне, ґрунтована методологія лінгвопсихоакцентуаційних досліджень. Тому, очевидно, першочерговим під час вивчення акцентуїтованої мовної особистості вважаємо залучення **біографічного** методу. Зазвичай ним послуговуються су-

часні літературознавці, наприклад, Ніла Зборовська (Зборовська 2016), Галина Левченко (Левченко 2013), Марія Моклиця (Моклиця 2018), Сергій Михида (Михида 2012) та ін. До мовознавчої методологічної парадигми цей метод увів Олександр Потебня, який трактував феномен творчості як інтелектуальну діяльність. Розроблення зазначеного методологічного питання продовжив учень О. Потебні Дмитро Овсянико-Куликовський, який займався проблемами психології мови, думки й творчості, психологічної сутності особистості (Овсянико-Куликовський 1989). Учені вважали зазначений метод також ефективним та продуктивним у дослідженнях мовної особистості (Віктор Виноградов, Олексій Шмельов, Роман Якобсон та ін.).

Безперечно, його доцільно актуалізувати й під час вивчення *акцентуйованої* мовної особистості. Існує думка, що акцентуйовані риси можуть бути вродженими; найбільш виразно вони виявляються в підлітковому віці. Про це пише Андрій Личко (Личко 2009). Виховання в сім'ї, навчальних закладах, а також довкілля із часом можуть дещо нейтралізувати, зменшити або, навпаки, загострити, посилити вияв акцентуйованих рис. Емоційний досвід індивіда, утілений у тексті зрілого митця, також починає формуватися в дитинстві. Віктор Виноградов зауважив, що «в художньому творі можуть і навіть повинні відображатися сліди історичної своєрідності життя автора, своєрідності його біографії, стиль його поведінки, його світобачення» (Виноградов 1961: 35). Учені вказують на обов'язкову присутність автора в тексті, що є одним з методологічних постулатів сучасних досліджень з теорії тексту, дискурслінгвістики, лінгвоперсонології. О. Селіванова зазначає, що в теорії сучасної комунікативної лінгвістики автора розглядають крізь систему таких параметрів, як особистісний, соціальний, культурологічний, етнічний тощо. Автор почергово виконує певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, «керується певними мотивами, інтенціями, установками, програмує власну комунікативну діяльність на підставі стратегій, реалізує їх у тактиках проведення, корекції спілкування та контролю над ним» (Селіванова 2011: 15). Образно кажучи, відбувається відродження Автора після відомої колись концепції «смерті автора», яку розвивали Михайло Бахтін та Ролан Барт.

Лінгвопсихоакцентуацію доцільно досліджувати, аналізуючи тексти (дискурс) елітарних мовних особистостей, оскільки ці лінгвоперсони часто можуть бути виразно акцентуйованими. Сам потяг до творчості може бути компенсаторним механізмом внутрішньої незбалансованості, надмірної емоційності, прихованої агресії. Ефективним у дослідженні цих аспектів стає **метод реконструкції елітарної мовної особистості**. Опорними поняттями виступають терміни *ідіолект* й *ідіостиль*. У психолінгвістичному плані під *ідіолектом* розуміємо сукупність мовних фактів, що сформувалася на базі вроджених лінгвістичних здібностей під впливом соціалізації, індивідуальних психічних особливостей та власної інтелектуальної діяльності продуцента. *Ідіостиль* – це індивідуальна система мовно-психологічних засобів, за допомогою яких продуцент моделює уявний художній світ, репрезентує в мові власну психологічну Я-концепцію та здійснює вплив на читача. Вивчення ідіолекту пов'язуємо з виокремленням системи характерних лексем. Наприклад, у Володимира Винниченка – *сміх*, у Тараса Шевченка – *плач*, у Лесі Українки – *музика й мрії*, в Ольги Кобилянської

– *самотність*. Вивчення ідіолекту та ідіостилю дає змогу відкрити механізми креативності митця. Перегукується із цим методом і **метод ретроспекції**, що дає змогу виявити автора в повсякденні, у вимірах «проживання» свого життя, формування свідомості. Ідеться про «повсякденність у мовній особистості» (Чулкіна 2020). Лінгвоперсону вивчають не лише на матеріалі створених нею художніх текстів (дискурсу), але й на матеріалі его-текстів – листування, записні книжки, щоденники, мемуари і т. д. «Дуже важливою і необхідною передумовою є наявність спогадів, що дають можливість побачити мовну особистість усебічно, крізь призму різних за соціальним статусом, професією, статтю, ступенем знайомства, родинних зв'язків, характером інтерперсональних, інтеркультурних стосунків інтерпретаторів цієї мовленнєвої діяльності» (Космеда 2008: 29). Якщо, приміром, на фото з дитячих чи юнацьких років – особа з великою кількістю прикрас, а в біографії прочитаємо, що в дитинстві ця людина любила виступати на публіці, вигадувати ігри, – то це є ознаки вродженої істероїдності. У текстах (дискурсі) письменників можна виявити характерні для лінгвопсихоакцентуації тематичні групи, як-от: (1) музика; (2) родина (істероїди дуже прив'язані до сім'ї), (3) фантазія / ірреальність, (4) частини тіла людини (за свідченням психологів, у текстах істероїдів згадуються абсолютно всі соматизми). Якщо у спогадах знаходимо факти про те, що лінгвоперсона на виконання навчальних завдань витрачала більше часу, аніж її ровесники, але при цьому мала добрі успіхи в навчанні, проте довго пам'ятала образу, то це може свідчити про вроджену параноїдність. У зрілому віці така мовна особистість, стаючи письменником, зазвичай демонструє глибокі описи природи з неповторною орнаменталікою, виразною тропеїстикою, докладною вербалізацією системи внутрішніх вражень, переживань, а не зовнішніх подій. Зазначене характерне для письменників-імпресіоністів. Якщо в спогадах міститься інформація, що митець в дитячі роки порушував дисципліну, часто тікав з дому, не любив монотонної праці, то це ознаки маніакальної акцентуйованості. У письменницькому стилі зрілого митця названі схильності, риси характеру будуть утілені в персонажах, які нічого не бояться, не мають страху, легко порушують закони, безтурботно сприймають життя.

Мовна свідомість акцентуйованої лінгвоперсони формується впродовж усього життя: її когнітивна структура включає особистісні й металні репрезентанти. Серед основних методів, за допомогою яких вивчають утілення в тексті (дискурсі) мовної свідомості акцентуйованої мовної особистості, виокремлюємо метод **виявлення домінантних ознак тексту (дискурсу)**. Ідеї про домінанту були висловлені дослідниками, першість серед яких приписують данському вченому Бродеру Християнсену, який презентував метод, орієнтований на пізнання неповторних, унікальних явищ у мистецтві (Християнсен 1911, 204). Розроблені ним поняття «домінанта» і «диференційні відчуття» перейняли інші вчені, серед яких Михайло Бахтін, Віктор Виноградов, Олександр Потебня, Роман Якобсон та ін. Домінантні особистісні смисли в сучасній психолінгвістиці розробляли Віра Пищальникова (Пищальникова 1992), Альона Кінцель (Кінцель 1998), Валерій Белянін (Белянін 1998). У межах кожного домінантного смислу виділяють *емоційно-смислову домінанту*, що «є єдиним представником процесів мотивації» і репрезентована «різноманітними мовними засо-

бами безпосередньо в тексті» (Кинцель 1998: 8). Як експериментально довела Альона Кінцель, емоційно-сміслова домінанта міститься в кожному тексті (дискурсі), а не лише в художньому чи публіцистичному, як це визнає традиційна лінгвістика. Емоційно-сміслова домінанта тексту (дискурсу) базується на особистості продуцента, його вроджених психологічних рисах, емоційному досвіді, своєрідності світосприйняття. За допомогою певних методик ці складники можна вичленувати з тексту (дискурсу). Психологічну інформацію про текстотворця можна виявити через тяжіння до вибору тем, манеру побудови фрази й тексту, улюблені сюжети й жанри, типові вербальні засоби. Як зазначив Ван Дейк, «уживання мови і дискурс, співвіднесені з особливостями розуміння світу <...>. Носії мови виражають свою інтерпретацію світу, свої моделі, і ми маємо право припустити, що способи вираження не довільні. Іншими словами, синтаксичні та семантичні категорії повідомляють нам дещо про будову наших моделей насправді» (Ван Дейк 1989: 83).

Психологічні особливості автора можна простежити на різних рівнях тексту (дискурсу), зокрема: (1) на рівні *теми*, оскільки кожна тема дає змогу письменникові використати можливість осмислення тих явищ, що його хвилюють (Белянин 1998: 20); (2) на рівні *проблеми*, оскільки її формулювання створює специфіку художнього тексту (Белянин 1998: 20); (3) на рівні *ідей*, оскільки саме ідейний план постає як особлива психологічно насажена площина художнього твору (Белянин 1998: 20); (4) у змалюваннях характерів: «зображення характерів у тексті зазвичай збігається з поглядами самого автора – його розумінням позитивного й негативного, справедливості та ін.» (Белянин 1998: 20-21); (5) на рівні *структури, композиції, сюжету*: «психологічний ефект від послідовного чи хаотичного розгортання сюжету може бути абсолютно різним. Напруга, яку передає заплутаний сюжет або інтроверсійний текст, дуже часто стає одним з основних засобів, що утримують увагу читача і в результаті можуть здивувати» (Белянин 1998: 22); (6) на рівні *мови*: «через мовне вираження художній текст набуває своєї неповторності. Використання в художньому тексті певних засобів, наприклад, застарілої лексики, має не лише семантичне значення, але й слугує ідейно-тематичному задуму тесту» (Белянин 1998: 22).

Емоційно-сміслова домінанта може бути виділена і в межах одного тексту, і в межах усього набутку митця – його лінгвокреативного простору. Виділення домінанти тексту (дискурсу) зазвичай відбувається різними способами. Юлія Панькіна та Валерій Белянін переконані, що це можна зробити інтуїтивно, коли «дослідник просто об'єктивує своє враження про текст» (Панькіна і др. 2019: 110), а потім «у тексті виділяються маркери домінанти, що є ключовими словами задуму тексту, будучи предикатами до представлених у тексті об'єктів ментального та реального світу. [...] Потім іде пошук правил, згідно з якими «живуть» персонажі у вигаданому світі автора. [...] Паралельно процесу виявлення маркерів проходить реконструкція *моделі світу*, що послужила основою породження тексту та реалізована в тексті на різних рівнях (пунктуація, синтаксис, структура тексту) (Панькіна, Белянин 2019: 111). В. Белянін вважає, що кількість таких моделей світу обмежена (Белянін 2000). Тетяна Галкіна, яка розробила методику вербальної репрезентації *авторської свідомості* в художньому тексті, звернула увагу на різні способи домінуючої репрезентативної систе-

ми, серед яких вона виокремила «**повторюваність** у тексті та високу **частотність** уживання лексичних та граматичних засобів вербалізації візуальної репрезентативної системи та їх значну роль у формуванні смислового простору тексту, а також нестандартне вживання мовних одиниць, розширення чи звуження значення слів, набуття словами значення візуального сприйняття [...]» (Галкіна 2008: 9) (виділення жирним шрифтом у цитаті наше. – Авт.). У сучасній лінгвістиці мовні засоби текстового втілення лінгвопсихоакцентуації постійно вдосконалюються. Сьогодні можемо вже визначати лінгвопсихоакцентуацію на рівні психологічного концепту, вербальних і невербальних засобів, побудови тесту (дискурсу), заголовків, ремарок, морфологічних і синтаксичних особливостей, орнаменталіки. Але ці питання наразі перебувають ще на стадії розроблення.

Висновки. Отже, термінологічне поле психологічної акцентуації все ще перебуває на етапі становлення. Аналіз словникових дефініцій показав недостатнє представлення основного терміна й термінів ядерної зони акцентуації у словниках лінгвістичних термінів та недосконале подання – у словниках психологічного спрямування. Уточнення потребують дефініції на позначення акцентуваної особи, видів акцентуації. Є потреба утворення складного синонімічного терміна замість двох окремих (*демонстративна/істероїдна*); внесення до дефініції *акцентуація* інформації про те, що це явище розглядається в межах психологічної норми. Уважаємо за доцільне в словниках лінгвістичних термінів фіксувати термін *акцентуація* у двох окремих словникових статтях як омоніми й із двома ремарками – *лінгв.* та *психол.*

У статті уточнено поняття *мовно-психологічна картина світу, ідіостиль* та *ідіолект* в психолінгвістичному ракурсі. Запропоновано ввести до обігу психолінгвістики новий термін *лінгвопсихоакцентуація*, який варто використовувати тільки для дослідження текстів. Констатовано, що лінгвопсихоакцентуацію можна спостерігати вербально на матеріалі будь-яких текстів, для цього запропоновано методи, зокрема: *біографічний*, що дає змогу з'ясувати, чи наявні в продуцента вроджені акцентуовані риси; метод *реконструкції елітарної мовної особистості*, за допомогою якого можна виявити акцентуованість на рівні ідіостилу та ідіолекту; метод *ретроспекції* – для вивчення лінгвоперсони в її соціальному оточенні; метод *виявлення домінантних ознак тексту (дискурсу)*, який є ефективним під час виявлення домінантних однак тексту на рівні теми, ідеї, проблематики, мови.

Перспектива дослідження полягає в необхідності вироблення науково обґрунтованих, повних і точних термінологічних дефініцій для окреслених термінів, дослідження мовних і немовних інтенцій текстового втілення акцентуації.

Використана література

- Андреєва, Ирина В. «Ценностная картина мира как лингвистическая и философская категория». Аналитика культурологи 6, 2006. <<https://cyberleninka.ru/article/n/tsennostnaya-kartina-mira-kak-lingvisticheskaya-i-filosofskaya-kategoriya>> 25.06.2022.
[Andreeva, Irina V. «Tsennostnaïa kartina mira kak lingvisticheskaïa i filosofskaïa

- kategoriiā». *Analitika kul'turologi* 6, 2006] <<https://cyberleninka.ru/article/n/tsennostnaya-kartina-mira-kak-lingvisticheskaya-i-filosofskaya-kategoriya>> 25.06.2022
- Белянин, Валерий П. Основы психолингвистической диагностики: (Модели мира в литературе). Москва: Трикола, 2000.
- [Beliānin, Valerīi P. *Osnovy psikholingvisticheskoi diagnostiki: (Modeli mira v literature)*. Moskva: Trivola, 2000]
- Белянин, Валерий П. Психолингвистические аспекты художественного текста. Москва: Изд-во МГУ, 1988.
- [Beliānin, Valerīi P. *Psikholingvisticheskie aspekty khudozhestvennogo teksta*. Moskva: Izd-vo MGU, 1988]
- Бондаренко, Яна. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ, 2002.
- [Bondarenko, Āna. *Diskurs akcentujovanih movnih osobistostej: komunikativno-kognitivnij aspekt (na materialī personažnogo movlennā v sučasnij amerikans'kij hudožnij prozi)*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Kiīv, 2002]
- Ван Дейк, Тен А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989.
- [Van Dejk, Ten A. *Āzyk. Poznanie. Kommunikaciā*. Moskva: Progress, 1989]
- Виноградов, Виктор В. Проблемы авторства и теория стилей. Москва: Гос. из-во художественной литературы, 1961.
- [Vinogradov, Viktor V. *Problemi avtorstva i teoriā stilej*. Moskva: Gos. iz-vo hudožestvennoj literatury, 1961]
- Вікул, Микола П. «Зауваження до Вернерової термінології комплексних сполук» [В:] 36. математично-природописно-лікарської секції НТШ, 1930, т. XXVIII–XXIX, 247–249.
- [Vikul, Mikola P. «Zauvažennā do Vernerovoї terminologii kompleksnih spoluk» [V:] *Zb. matematično-prirodopisno-likars'koї sekciї NTŠ*, 1930, t. XXVIII–XXIX, 247–249]
- Галкина, Татьяна Г. Психолингвистическое обоснование методологии исследования образов авторского сознания в художественном тексте (на материале прозы В. В. Набокова): автореф. дис. ...канд. филол. наук, Барнаул, 2008.
- [Galkina, Tat'āna G. *Psiholingvističeskoe obosnovanie metodologii issledovaniā obrazov avtorskogo soznaniā v hudožestvennom tekste (na materiale prozy V. V. Nabokova)*: avtoref. dis.kand. filol. nauk, Barnaul, 2008]
- Загнітко, Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни, у 4 томах. Донецьк, Видавництво Донецького національного університету, т.1, 2012.
- [Zagnitko, Anatolij. *Slovník sučasnoї lingvistiki: ponātā i termíni*, u 4 tomah. Donec'k, Vidavnictvo Donec'kogo nacional'nogo universitetu, t.1, 2012]
- Загнітко, Анатолій П. «Мовні психотипи особистості: типологія текстових лінгвоперсоналогічних вимірів», [В:] О. В. Бацилева (ред.) Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 18 листопада 2020 р.). Київ, 2020, 52–56.
- [Zagnitko, Anatolij P. «Movni psihotipi osobistosti: tipologija tekstovih lingvopersonologijnih vimiriv», [V:] O. V. Bacilēva (red.) *Osobistisni ta situativni determinanti zdorov'ā: Materiali V Vseukraїns'koї naukovu-praktičnoї konferenciї* (m. Kiīv, 18 listopada 2020 r.). Kiīv, 2020, 52–56]
- Зборовська, Ніла В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої

- української літератури. Київ: Академвидав, 2006.
- [Zborovs'ka, Nila V. Kod ukraïns'koï literaturi: Proekt psihoïstorii novitn'oï ukraïns'koï literaturi. Kiïv: Akademvidav, 2006]
- Кинцель, Альона. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстобразующего фактора: автореф. дис. ... канд. филол. наук, Барнаул, 1998.
- [Kincel', Al'ona. Èksperimental'noe issledovanie èmocional'no-smyslovoj dominanty kak tekstobrazuùšego faktora: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Barnaul, 1998]
- Космеда, Тетяна А. «Мовна гра в системі лінгвістичних термінів». Культура слова 74, 2011: 137–141.
- [Kosmeda, Tetâna A. «Movna gra v sistemì lingvistiènih terminìv». Kul'tura slova 74, 2011: 137–141]
- Космеда, Тетяна А. «Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка». Мовознавство 6, 2008: 28–33.
- [Kosmeda, Tetâna A. «Retrospekciâ âk metodologièna osnova doslidžennâ «živogo» movlennâ İvana Franka». Movoznavstvo 6, 2008: 28–33]
- Куликова, Ирина, Салмина Диана. Введение в металингвистику. СПб.: САГА, 2002.
- [Kulikova, Irina, Salmına Diana. Vvedenie v metalingvistiku. SPb.: SAGA, 2002]
- Куранова, Світлана І. «Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці» Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер.: Філологія 16, 2017. <<https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-doslidzhennya-movnoyi-osobistosti-u-psiholinvistitsi> > 18.06.2022.
- [Kuranova, Svitlana İ. «Problemi doslidžennâ movnoï osobistosti u psiholingvistièi» Visnik Mariupol's'kogo deržavnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Filologîâ 16, 2017] <<https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-doslidzhennya-movnoyi-osobistosti-u-psiholinvistitsi> > 18.06.2022.
- Левченко, Галина. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. Київ: Академвидав, 2013.
- [Levčenko, Galina. Mif proti istorii: Semiosfera liriki Lesi Ukraïnki. Kiïv: Akademvidav, 2013]
- Личко, Андрей Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков; Патохарактерологический диагностический опросник для подростков (ПДО). Санкт-Петербург: Речь, 2009.
- [Ličko, Andrej E. Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov; Patoharakterologièeskij diagnostièeskij oprosnik dlâ podrostkov (PDO). Sankt-Peterburg: Reč', 2009]
- Михида, Сергій П. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника, Кіровоград : «Поліграф – Терція», 2012.
- [Mihida, Sergij P. Psihopoetika ukraïns'kogo modernu : Problema rekonstrukcii osobistosti pis'mennika, Kirovograd : «Poligraf – Terciâ», 2012]
- Моклиця, Марія. «Психоаналітичний наратив у любовних історіях Лесі Українки (“Блакитна троянда”, “Лісова пісня”»». KELM. Nauka, oświata, pravo, zarządzanie. Łódź: Fundacja «Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO» 4 (24), 2018: 112–118.
- [Moklicâ, Mariâ. «Psihoanalitiènij narativ u lûbovnihi i storîâh Lesi Ukraïnki (“Blakitna troânda”, “Lisova pisnâ”»». KELM. Nauka, oświata, pravo, zarządzanie. Łódź: Fundacja «Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO» 4 (24), 2018: 112–118]
- Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания. Личное (Опыт психоанализа).

- Литературно-критические работы. В 2-х т. Т. 2. Москва: Худож. литература, 1989.
[Ovsâniko-Kulikovs'kij D. N. Vospominaniâ. Ličnoe (Opyt psihoanaliza). Literaturno-kritičeskie raboty. V 2-h t. T. 2. Moskva: Hudož. literatura, 1989]
- Осіпова, Тетяна Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації неverbаліки*: монографія (ред. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С.), 2019.
[Osipova, Tetâna F. Neverbal'na komunikaciâ ta svoêridnist' її omovlennâ v Ukraïns'komu diskursi: fenomen verbalizaciï neverbaliki: monografiâ (red. T. A. Kosmeda. Harkiv: Vid-vo İvančenka İ. S.), 2019]
- Панькіна, Юлія, Валерій П. Белянин. “Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста”. Вопросы психолінгвистики 2 (40), 2019: 108–120.
[Pan'kina, Ūliâ, Valerij P. Belânin. “Individual'noe v poëticheskom perevode kak indikator êmocional'no-smyslovoj dominanty hudožestvennogo teksta”. Voprosy psiholingvistiki 2 (40), 2019: 108–120]
- Пищальникова, Вера. Проблема идиостиля. Психолінгвистический аспект. Барнаул: Изд-во Барнаульского гос. ун-та, 1992.
[Pišal'nikova, Vera. Problema idiostilâ. Psiholingvističeskij aspekt. Barnaul: Izd-vo Barnaul'skogo gos. un-ta, 1992]
- Психологічний словник (авт.-уклад. В. В. Синявський, О.П. Сергєєнкова, ред. Н. Побірченко). Київ: Науковий світ, 2007.
[Psihologičnij slovník (avt.-uklad. V. V. Sinâvs'kij, O.P. Sergêênkova, red. N. Pobirčenko). Kiïv: Naukovij svit, 2007]
- Селіванова, Олена. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011.
[Selivanova, Olena. Lingvistična enciklopediâ. Poltava: Dovkillâ-K, 2011]
- СУМ: Словник української мови в 11 т. Т.1, Київ: Наукова думка, 1970.
[SUM: Slovník Ukraïns'koï movi v 11 tt. T.1, Kiïv: Naukova dumka, 1970]
- СУМ-20: Словник української мови у 20 т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України (за ред. В. М. Русанівського). Т. 1, Київ: Наукова думка, 2010.
[SUM-20: Slovník Ukraïns'koï movi u 20 tt. / Ukraïns'kij movno-informacijnij fond NAN Ukraïni (za red. V. M. Rusanivs'kogo). T. 1, Kiïv: Naukova dumka, 2010]
- Христиансен, Бродер. Философия искусства, 1911.
[Hristiansen, Broder. Filosofîâ iskusstva, 1911]
- Чулкіна, Ніна Л. «Творческая языковая личность ученого-гуманитария Георгия Гачева». Вопросы психолінгвистики. 2020 3 (45). <cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskaya-yazykovaya-lichnost-uchenogo-gumanitariya-georgiya-gacheva> 18.06.2022.
[Čulkina, Nina L. «Tvorčeskaâ âzykovaâ ličnost' učenogo-gumanitariâ Georgiâ Gačeva». Voprosy psiholingvistiki. 2020 3 (45)]). <cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskaya-yazykovaya-lichnost-uchenogo-gumanitariya-georgiya-gacheva> 18.06.2022.
- Шапар, Віктор. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007.
[Šapar, Viktor. B. Sučasnij tlumačnij psihologičnij slovník. Harkiv: Prapor, 2007].

Віталія Папіш

ФЕНОМЕН ЛИНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦИЈЕ:
МЕТАЈЕЗИК И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Резиме

У области истраживања фактора личности у говору изучава се психолошка *акцентуација*, под којом се подразумевају екстремне варијанте психолошке норме. Интердисциплинарна проучавања акцентуације не доприносе нормирању ове науке, учачају се полисемија, хомонимија, варијантност основног термина и термина који улазе у терминолошко поље акцентуације. Анализа речничких одредница показала је да ни основни термин, ни термини централне зоне акцентуације нису унификовани. Различито се називају лица са одређеним типом акцентуације (*акцентуаційна*, *акцентујована*), синонимични називи истих појмова могу бити представљени у различитим речничким одредницама (*істероїдний / демонстративний*). У речницима се уочава различитост у називима типова акцентуације. Констатујемо да термин *акцентуација* у психолінгвистичком смислу функционише углавном у психолошким речницима, мада је данас активно изучавају и лингвисти. Постепено се овај термин уво-ди у најновије описне речнике украјинског језика.

Како би се избегла терминолошка забуна и превазишла међупредметна полисемија предлажемо увођење ускопрофилсаног термина *лингвопсихоакцентуација* који би био речнички дефинисан на следећи начин: „Лингвопсихоакцентуација, -ије, ж, *психолінгв.* – посебно испољавање високог степена експресивности индивидуалних карактерних особина, одражено у језику, језичкој свести и језичком понашању, тексту, дискурсу, комуникацији“. Предлажемо да се термин *лингвопсихоакцентуација* примењује при истраживању скривене акцентуације аутора текста (дискурса). Овакво истраживање сврсисходно је реализовати путем анализе текстова (дискурса) књижевних класика, будући да они представљају изражене типове лица са одређеном акцентуацијом. Лингвоакцентуација може се утврђивати помоћу следећих метода: *биографске*, која омогућава да се установи да ли аутор поседује урођене особине лица са одређеном врстом акцентуације; метода *реконструкције елитистичке језичке личности* која помаже у утврђивању акцентуације на нивоу идиостила и идиолекта; метода *ретроспекције* која је ефикасна при проучавању лингвалне личности у њеном друштвеном окружењу, свакодневним активностима; метода *утврђивања доминантних обележја текста (дискурса)*, која се данас сматра најсврсиходнијом у истраживањима акцентоване језичке свести. Потоња методологија је детаљно разрађена (Вира Пишчалникова, Аљона Кинцел, Валериј Бељанин и др.). Доминантна обележја текста (дискурса) могу се утврдити на различитим нивоима: у теми, идеји, садржају. Међутим, за лингвисте је најважнији вербални ниво, будући да лингвопсихоакцентуација зависи од учесталости одговарајућих лексичких јединица, понављања компонената сижено-фабуларне структуре, нестандардне употребе језичких јединица, проширивања и сужавања значења. У перспективи су одређивање лингвопсихоакцентуације на нивоу психолошког концепта, вербалних и невербалних средстава, структуре теста (дискурса), наслова, напомена, морфолошких и синтаксичких карактеристика, орнаменталике.

Кључне речи: акцентуација, лингвопсихоакцентуација, речник, биографска метода, метода ретроспекције, елитистичка језичка личност, лице са испољеном акцентуацијом, метода утврђивања доминантних обележја текста.

ГРАМАТИКА ОЦІНКИ: ОЗНАКОВО-ПРЕДМЕТНІ ОЦІННІ АГЕНТИВНІ ІМЕНА

У цій статті аспектуально схарактеризовано вплив російсько-української війни на розвиток лексико-семантичної та граматичної системи української мови в ракурсі лінгвоаксіології. Предмет дослідження – фрагмент мікросистеми агентивних оцінних імен: неологізми, що з'явилися в українській мові із часу першого російського вторгнення в Україну (2014), а також ті, що моделюються сьогодні – активізувалися з лютого 2022 року. Показано, що семантика агентивних оцінних імен має складну природу, оскільки презентує одночасно два надчастиномовні класи слів – предметні й ознакові, що пояснює і їх потужне прагматичне навантаження. Засвідчуємо безперервне виникнення лексичних, лексико-семантичних та лексико-граматичних неологізмів, що збагачують мікросистему агентивних оцінних імен шляхом актуалізації різних типів словотворення та запозичення. «Мова війни» презентує нові аксіологічні смисли, що мотивовані й постулатами граматики оцінки.

Ключові слова: лінгвоаксіологія, агентивні оцінні імена, граматика оцінки, неологізм, потужне прагматичне навантаження.

This article characterizes the impact of the Russian-Ukrainian war on the development of the lexical-semantic and grammatical system of the Ukrainian language from the perspective of linguistic axiology. The object of the study is a fragment of the microsystem of agentive evaluative nouns: neologisms that have appeared in the Ukrainian language since the first Russian invasion of Ukraine (2014), as well as those that are being modeled today and have been activated since February 2022. It is shown that the semantics of evaluative agentive nouns has a complex nature, as it simultaneously presents two supraparticiples classes of words – substantive and indicative, which also explains their powerful pragmatic load. We witness the continuous emergence of lexical, lexical-semantic and lexical-grammatical neologisms that enrich the microsystem of evaluative agentive nouns by actualizing various types of word formation and borrowing. «The Language of War» presents new axiological meanings motivated by the postulates of evaluation grammar.

Keywords: linguistic axiology, agentive evaluative nouns, evaluative grammar, neologism, powerful pragmatic load.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, коли на першому плані постала проблема взаємозв'язку та взаємодії синтактики, семантики й прагматики, вивчення своєрідності моделювання оцінних смислів набуло особливої актуальності. Цей напрям досліджень презентує антропоцентричну функційно-прагматичну парадигму сучасної лінгвістики. Погодьмося з Олександром Тараненком, який наголошує, що в «загальному комплексі значних змін у структурі, семантиці та стилістиці української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст., які свідчать про мобілізацію мовних ресурсів для вираження ціннісних переорієнтацій та формування нової системи пріоритетів українського суспільства, важливе місце посідає активізація продуктивності творення, включаючи процеси

запозичування, та частотності функціонування багатьох структурно-семантичних моделей словотворення» (Тараненко 2015: 9).

Як і кожна важлива історична подія, повномасштабна російсько-українська війна вплинула на всі сфери життя української спільноти, зокрема й на комунікацію, мовлення й мову загалом, що чуйно реагують на зміни в житті суспільства, оскільки відповідно вербалізуються факти, події, оцінки та емоції. Мовлення також трансформується, накопичуючи й нові мовні факти. Зазначене спричинило появу нових іменників-неологізмів в українській мові – агентивних оцінних імен, оскільки, зрозуміло, вплив екстралінгвальних чинників на українську мову сьогодні дуже великий, що потребує системної фіксації та відповідного опису.

Очевидно, що «сучасне життя змінило мовленнєву поведінку представників українського суспільства: вийшли з активного обігу мовленнєві стереотипи минулого, змінилася стилістика ЗМІ – частіше моделюється мовна гра, іронія і сарказм, що приводить до актуалізації різновидів широкої палітри відтінків значення слова, за допомогою яких моделюються прагматичні смисли, насамперед для граматикалізації категорії оцінки» (Космеда 2014: 47). Дослідники наголошують, що «у процесі швидких суспільних змін зазвичай відбуваються й значні мовні реформації, “вибух” лінгвокреативності, вербалізація емоцій» (Космеда 2014: 44). Якнайпослідовніше мовленнєві зміни, що спостерігаються в дискурсивній практиці українців, презентують сучасні ЗМІ, оскільки саме в цьому типі дискурсу простежуємо й (1) типові помилки внаслідок порушення мовної норми, (2) мотивованої так званою вербальною свободою, (3) що виявляється у відкиданні всіх обмежень слововживання, зокрема й (4) використання (а) суржикових, (б) жаргонних, (в) просторічних елементів, (г) вульгаризмів, (ґ) брутальних виразів, (д) нерегламентованих запозичень. Виявляємо мовну «карнавалізацію», що доповнюється моделюванням мовної гри, активним виявом інтертекстуальності, актуалізацією аксіологічних смислів, що супроводжуються емоційною оцінкою та відповідною експресією (Див.: Космеда 2014: 45). Мовну гру розглядаємо як своєрідне «порушення правил за правилами», а прийоми, якими оперує мовна гра, – це інтелектуальні механізми. Їх використання передбачає оперування системою правил, які можна цілеспрямовано порушувати лише за умови знання системи. Вивчаючи граматичні ігри та феномен мовної гри, учені наголошують, що у своєму мовленнєвому креативі комунікант навіть не порушує мовні норми, а лише слідує мовним настановам і «виправляє несправедливість», заповнюючи лакуни через відсутність готових засобів, доводячи мовну систему до умовної ідеальності, що мотивовано відповідними комунікативними потребами (Див. про це: Космеда, Халіман 2013: 18).

У цій статті засвідчуємо виникнення та широкий ужиток іменників-неологізмів – агентивних оцінних імен, що функціують у просторі української лінгвокультури, публіцистичному дискурсі війни. Більшість із цих лексичних чи лексико-семантичних неологізмів, що фіксують негативно-оцінне, іронічно-саркастичне, зневажливо-принижувальне ставлення до агресора, ще не ввійшли до словників новотворів української мови, наприклад: *ватник, дебах-нулька, орк, рашист, русняк, свинособака, чмоня, чмобік, зомбі* та ін.

На сьогодні існує чимало визначень поняття неологізм, оскільки його фено-

мен надто складний, виокремлюють чимало його ознак, типів і підтипів (Зоя Валюх, Жанна Колоїз, Данута Мазурек, Анатолій Нелюба, Наталія Поліщук та ін.), однак це питання не складає дослідницького предмета. Наведімо, як видається, найбільш узагальнену дефініцію неологізму, презентовану в сучасному авторитетному українському термінологічному словнику, укладеному Анатолієм Загнітком: неологізми – це «новостворені слова або вирази, поява яких спричинена виникненням нових реалій, понять, ознак, властивостей, дій. Неологізми постають одним зі шляхів поповнення словникового фонду, активно утворюючись у часи значних потрясінь» (Загнітко 2012: 290).

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати прагматичне навантаження та шляхи творення неологізмів, що презентують специфічний лексико-граматичний розряд слів та кваліфікуються як агентивні оцінні імена, ознаково-предметні слова, що вербалізують прагматичні смисли та значення, які з'явилися в українській мові із часу першого російського вторгнення в Україну (2014), а також ті, що моделюються сьогодні – від початку повномасштабної російсько-української війни, що активізувалася з лютого 2022 року.

Для опису оцінної потужності агентивних імен-неологізмів застосовано комплексну методіку, що ґрунтується на широкому спектрі методів та прийомів: опис, порівняння, інтерпретація, функційно-комунікативний та дискурсивний аналіз, аксіологічний метод. Вивчення семантико-прагматичного потенціалу, аксіологічної потужності агентивних іменників-неологізмів здійснювалося на матеріалі інтернет-дискурсу, джерел мас-медіа (2014–2022), зокрема таких, як *Український тиждень*, *Правда Тут*, *Главред* та ін. Авторська картотека складає понад 50 лексичних, лексико-семантичних неологізмів – агентивних оцінних слів.

Комплексне дослідження цілісної мікросистеми агентивних імен зі значенням морально-етичної оцінки здійснено в українській лінгвістиці Тетяною Космедою (Див. про це: Космеда 1997). До складу цієї мікросистеми входять назви осіб, що визначаються поняттями зі сфери етики та моралі. Термін *агентивне ім'я* розглядаємо як синонім до терміна *назва особи*. У мовознавстві цей термін інтерпретується як іменник, що називає діячів (активних чи пасивних), тобто тих, хто: (1) виконує певну дію, (2) характеризується як носій певних ознак чи властивостей. Як уважають мовознавці, мікросистема назв особи зі значенням оцінки містка в кількісному відношенні і входить до складу найбільш уживаної лексики, що своєрідно відображається в різних стилях мови та мовлення (Див. про це: Космеда 1997: 210–211). Т. Космеда зазначає, що агентивні імена морально-етичної оцінки – це (а) «предметні слова», (б) «субстантиви-характеристики», (в) «слова з оцінним значенням» («оцінні слова» та «слова-оцінки») (Див.: Космеда 1997: 290). Називаючи предмет, агентивні оцінні іменники, одночасно характеризують людину за певними ознаками, її ставленням до суспільства, інших людей тощо. Вони називають особу, водночас оцінюючи її за відповідною властивістю, якістю, дією з огляду на відповідність / невідповідність певній нормі.

Для того, щоб зрозуміти складну природу лексико-граматичного значення агентивних імен пропонується звернутися до надчастиномовної характеристики слів, адже за традицією в цьому разі всі повнозначні слова розподіляються

на два великі класи – (1) предметні слова (іменники, частина займенників, тобто займенники-іменники) і (2) слова ознакові (прикметники, числівники, інша частина займенників, дієслова, прислівники). Агентивні оцінні імена належать до предметних слів, але одночасно зближуються з ознаковими. Отже, складність природи значення цих слів, головню, залежить від (1) наявності в їх структурі одночасно предметного й оцінного (ознакового) компонента, а також тим (2), що всі агентивні оцінні імена – це похідні слова, тобто такі, що мотивовані переважно прикметниками чи дієсловами (ознаковими словами). Тому агентивні оцінні імена й можна кваліфікувати як проміжний (синкретичний) тип слів – *предметно-ознакові слова*, що мають властивості і предметних, і ознакових слів (Див. про це: Космеда 1997: 292). Зазначене й сприяє тому, що агентивні оцінні імена – предмет особливого зацікавлення *морфології оцінки* – нового наукового напрямку, мета якого – усебічне дослідження системи морфологічних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик (Космеда, Халіман 2011 : 21). Розроблення відповідної теорії граматики оцінки, частиною якої і є морфологія оцінки, «передбачає комплексний опис граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечить вироблення правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх тлумачення» (Космеда, Халіман 2011 : 21).

Для оцінних агентивних імен (іменників), що називають живих істот, характерне категоріальне значення роду – переважно чоловічого та жіночого. У розряді агентивних іменників спостерігаємо слова спільного роду, наприклад, *чмоя*, *свинособака*. Іменник чоловічого роду *русняк* безпосередньо пов'язаний зі збірним іменником негативної конотації *русня*. У частині агентивних іменників-неологізмів спостерігаємо граматичні новотвори корелята жіночого роду (порівн.: *орк* – *орчина*, *рашист* – *рашистка*, *ватник* – *ватниця*). Як показують спостереження, ці лексичні одиниці перебувають під впливом домінуючого механізму словотвору, оскільки всі вони, як зауважувалося, належать до похідних лексем. Оскільки похідне слово розглядають як сегментну одиницю, у якій носіями значень виступають корінь та словотвірні афікси, то семантика агентивних оцінних імен, зрозуміло, визначається значенням і коренів, і афіксів. Проте ці імена утворюються й лексико-семантичним способом та способом запозичення.

Аналізуючи семантику і прагматику похідних слів, зазвичай ураховують інтралінгвістичні та екстралінгвістичні чинники. Указівка на наявність оцінної ознаки в значенні назви особи міститься в корені похідних найменувань: саме корінь несе в собі основне оцінне значення; суфікси містять переважно значення агентивності, однак також можуть бути носіями системи емоційно-оцінних значень, різних конотацій. Словотвірні афікси, зрозуміло, можуть містити вказівку на емоційно-експресивну та стилістичну забарвленість лексем, їх специфічну тональність.

Агентивний запозичений іменник *зомбі*, у своєму орфографічному варіанті актуалізуючи латинську літеру *z*, зберігає незмінність в українській мові як ознаку запозичення. Його утворено від іменника, що орфографічно означений літерами кирилиці, *зомбі*. Ця лексема має таке переносне значення в сучасній українській мові, зафіксоване тлумачними словниками: 'людина, яка беззасте-

режно підкоряється волі іншої людини' (ТСУМ). У цьому разі актуалізується мовна гра: маємо графічно-семантичний неологізм, оскільки актуалізовано латинську літеру *z*, що стала одним із символів російсько-української війни, яка зображена на військовій техніці нападників. Її інтерпретують у сучасному українському мовознавстві як графоідеологему. До речі, простежуємо графічні варіанти цього слова і з двома літерами *z* – *z-зомбі*, що лише посилює відповідну прагматику. Отже, 'російський окупант' – це значення іменника *зомбі*, порівняймо контекст: *Називаючи окупантів “зомбі”, ми навіть не здогадуємось, наскільки глибоко цей архетип поп-культури описує те, з чим нам довелося зіткнутись* (Український тиждень, 13.07.2022); *Далі – поглинання Республіки Білорусь та окупація російськими z-зомбі* (Правда Тут, 13.07.2022).

Збірний іменник *русня*, що утворений від субстантивованого іменника рос. *русский*, з додаванням суфікса *-н*, який слугує в українській мові для творення, власне, збірних іменників, переважно з негативною семантикою (за аналогією зі *сволотня*, *гбня*, *мусорня* та ін.), порівняймо контекст: *А останній відгук під профілем Драматичного театру зараз такий: “Гарне місце було... поки русня не прийшла...”* (freeradio.com.ua, 01.05.2022).

Неологізм *чмобік* як складноскорочене слово мотивований новим словосполученням, що ввійшло в російський мовний простір у зв'язку з оголошеною у вересні 2022 року «частковою мобілізацією» (цей термін – російський воєнно-політичний евфемізм), а агенс цієї «часткової мобілізації» – *частково мобілізований*. Так виникає таке аббревіатурне утворення: *ч* (перша літера прислівника *частково*) + *мобі* (частина субстантивованого прикметника *мобілізований*) + суфікс *-к* із словотворчою семою носія предметної ознаки, який зазвичай слугує для творення агентивних імен. Порівняймо контекст уживання: *Командир кинув і вітік: “чмобік” здався в полон у першому бою і розповів про купу проблем в армії РФ* (Главред, 12.10.2022).

Лексико-семантичний неологізм – евфемізм *ватник* має значення 'особа, у якої вата в голові', тобто ідеться про прихильників війни Росії проти України й учасників цієї війни на боці Росії (СНУ: 62): він утворений від іменника *вата* + суфікс *-ник* із словотворчою семою носія предметної ознаки, який використовують для творення агентивних субстантивів додаванням до іменникової основи, порівняймо контекст: *Ці люди вважають себе патріотами країни, а в соцмережах їх називають “ватниками”. ... Адже якщо у більшості населення країни в голові, що називається, “вата”, то це всерйоз і надовго* (Zerpublic.org.ua, 22.09.14); *Українські “ватники” кудись раптово зникли* (Рівне Вечірнє, 14.03.2022). Отже, іменуючи особу *ватником*, носій мови вербалізує негативну оцінку з презирливою конотацією, що стосується дій цієї особи, її світогляду. Укладачі словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» Анатолій Нелюба та Євген Редько доводять, що від агентивного імені *ватник* способом нульової афіксації утворено збірний іменник *вата* зі значенням негативною оцінки для номінації сукупності людей, що характеризуються відповідною поведінкою та певним світоглядом, а також агентивний іменник *ватан* із зневажливою прагматикою: 'про особу, належну до вати' (СНУ: 61). До основи слова *вата* додається суфікса *-ан* із словотворчою семою носія предметної ознаки, порівняймо контекст: *Вата – це категорія людей, яка не розуміє, в якій*

країні вона живе (<https://cutt.ly/UVGH2ei>); *Рота німецьких добровольців вирушила на схід нашої держави у зону АТО з метою знищення кремлядських наймитів та різного роду ватанів* (FB: Р. фон Хансен, 06.10.14). Зауважмо попутно також оказіональне утворення *кремлядський*, в основі якого також мовна гра: актуалізація брутально-вulgарної прецедентності (замість *кремлівський* маємо утворення від *кремль* + *блядський*, однак для часткової нейтралізації брутальності опущено першу літеру *б* в другому слові мотивованого словосполучення).

У романі Джона Роналда Руела Толкіна «Володар перстнів» *орки* – це жорстокі піхотинці, які служать Темному Лорду Саурону в його прагненні правити Середзем'ям. У міфології народів Західної Європи й сучасних творах жанру фентезі *орк* – це ‘невисока, зовні схожа на людину, але потворна та зла темношкіра войовнича істота з приплюснутим носом і великими іклами’ (ТСУМ), тобто *псевдо-* чи *квазілюдина*. В українській мові *орк* – це агентивний оцінний іменник, що називає одного з представників російських загарбницьких сил, який грабував, тероризував і вбивав українців, порівняймо контекст, у якому вжито множинну форму цього слова: *Моторошина реальність. Як виглядає Поділ, який обстріляли орки* (Big Kyiv, 18.03.2022); *Орки і урки: про причини російських звірств* (Український Тиждень, 3.04.2022); *Перед смертю орк засунув макбук до бронезилету на місце бронепластини* (Big Kyiv, 04.04.2022). Культуролог Ларс Ловен зауважує, що в «колишньому Радянському Союзі існує традиція читання книг Толкіна, ідея, що Мордор відноситься до Радянського Союзу, що орки – це насправді росіяни, а ельфи – представники західних держав. Не кожен погодиться з таким твердженням. Сам Толкін голосно запротестував би. Але це не завадило стилізації, що дала змогу дещо переосмислити твір письменника, починаючи від книжок, що відтіняють суворий дуалізм, і закінчуючи політизувальними текстами, нібито, поблагливым поглядом Толкіна на росіян. І майже завжди головна роль тут належить оркам» (переклад тут і далі автор – Ковтун О. В.) (Lovén 2019). Отже, визнаючи себе *орками*, росіяни стають самими собою і стверджують, що «мир – це війна, агресивність – це чеснота» (Каганець 2019). Усе побудовано на брехні, фейковості.

Агентивний оцінний іменник *дебахнулько* утворений способом зрощення з одночасною суфіксацією від питальної конструкції *де бахнуло?* + суфікс *-к(о)* зі зменшувально-презирливим значенням за аналогією до *дурко, чванько, телепенько* та ін. Змодельовано смисл ‘людина, яка через свій інтерес та стурбованість може спричинити дуже багато шкоди’, порівняймо контекст: *Марина якась дебахнулько! Постійно робить і скидає фото прильоту в чат будинку* (proslav.info, 30.03.2022). Цей іменник може використовуватися для номінації особи і чоловічої, і жіночої статі.

Неологізм *рашист* має значення ‘особа – прибічник рашизму’ (СНУ: 352) і утворений суфіксальним способом (усічення основи та заміна суфікса *-изм* на *-ист*) від іменника *рашизм* + *-ист* – суфікс агенса за ознакою належності до організації, партії, політичної течії. Оскільки лексема *рашизм* є ослівленням словосполучення *фашизм Раші* (СНУ: 352). Внутрішню форму неологізму *рашист* носії української мови інтерпретують, актуалізуючи таку мотивацію: *раш(a)* + (фаш)*ист* чи (нац)*ист*. Слово *рашист* має негативне оцінне наповнення не лише завдяки твірній основі: слугує для вираження оцінного ставлення україн-

ців до росіян та носіїв російської ідеології, але при цьому актуалізуються й прецедентні слова *фашист* і *нацист*, порівняймо контекст: *У 1939–1945 ворогом були нацисти, а сьогодні це рашисти – російська версія імперського націоналізму та фашизму. Тому традиційне гасло цих пам'ятних днів “Пам'ятаємо – перемагаємо” цього року на державному рівні децю видозмінене і звучить так: “ПЕРЕМОГЛИ НАЦИСТИВ – ПЕРЕМОЖЕМО І РАШИСТИВ!”* (<https://cutt.ly/TVFvIK8>). Відчутна різко негативна конотація, утворена за мовною аналогією: це зразок мовної гри.

Агентивні оцінні імена *свинособака* або *свинопес* змодельовані з актуалізацією прийому калькування німецького *schweinhunden*, що презентує складання лайливих, брутальних слів (нім. *schwein* /укр. *свиня*/ + нім. *hund* /укр. *собака, пес*/) з переносними значеннями ‘негідник, мерзотник, сучий син, виродок, покидьок’ (<https://cutt.ly/eNmPfWX>). В українській мові лексема *собака* також має одне з переносних значень ‘зла, жорстока, недобррозичлива і т. ін. людина’ (СУМ 1978: 430), а лексема *свиня* – переносне значення ‘неохайна, непорядна, нечемна, невдячна людина’ (СУМ 1978: 72). Слова *собака* і *свиня* в українській мові можуть також актуалізуватися як лайливі. Складання лайливий слів посилює негативну семантику агентивних іменників-неологізмів *свинособака* чи *свинопес*. На основі актуалізації мовної гри моделюється дисфемізм, що ввійшов до активного складу «лексики війни» й закріпився як зневажлива характеристика – номінація росіян, що зумовлено їхньою нелюдською поведінкою на теренах України, порівняймо контексти: *Оскільки російські ЗМІ постійно створюють фейки, а отже, брешуть, а солдати поводяться як свині в українських поселеннях, то назва “свинособаки” цілком зрозуміла* (Ліга. Life, 14.04.2022). *Львівський художник Василь Паляниця влучно зобразив російського солдата у вигляді свинособаки-мародера. Фігура має огидну голову свині в касці, вдягнена у російську військову форму, на грудях – “патронташ” із пляшок горілки, в одній руці гвинтівка часів Другої світової війни, в другій – великий пакет з “Епіцентру” з награбованим товаром, на спині – вкрадений кондиціонер* (Високий Замок, 20.04.2022). В останньому контексті негативна семантика лексеми *свинособака* ускладнена уточнювальною конкретною агентивною номінацією *мародер*.

Агентивний іменник спільного роду з оцінним значенням *чмоня* – збірний образ, що презентує зневагу, демонструє традицію українського фольклору щодо висміювання *вороженьків* – вбогого вигляду військових-росіян, які приїхали «завойовувати» Україну. Прототипом цього образу став полонений Андрій Рязанцев, фото якого облетіло інтернет й остаточно зруйнувало старанно виплеканий російською пропагандою імідж «непереможного та бравого російського солдата». Користувачі соцмереж зауважували, що виглядає цей військовий жалюгідно й комічно, пояснюючи свої коментарі указівкою на дисонанс (контраст) між маленьким зростом цього «вояки» й надмірно великим розміром його обмундирування; російського солдата порівнювали з дитиною, у якої зброя в руках. Такою є мотивація творення зневажливої та іронічної номінації *чмоня*, порівняймо контекст: *Полонений окупант із Горлівки, ім'я якого Андрій Рязанцев, отримав прізвисько «Чмоня» і став новітнім мемом у мережі. Відео із ним фотешоплять, підставляючи різні сцени та*

обставини, а також іронізують через спробу захопити Україну (<https://cutt.ly/nVLBK1R>); кацап андрій рязанцев потрапив в український полон ще 1 березня і з того моменту став інтернет-мемом і справжнім символом «відважного російського визволителя». кацапа почали називати «**Чмоною**» через його «мужню» зовнішність. Погодьтеся, що такий загарбник не викликає ні в кого страху, а сміх та й тільки (5.ua, 29.06.2022). В останньому реченні збережено орфографію видання, оскільки вона презентує низку прагматичних смислів і вжита для моделювання зневажливої, презирливої, іронічної тональності всього того, що пов'язано з агресором. Очевидно, неологізм *Чмоня* утворений способом суфіксації від сленгового *чмо* зі значенням 'неприємна людина, яка викликає відразу, огиду' (СУС). *Чмо* – аббревіатури від рос. 'человек морально опустившийся' (СУС). Актуалізовано суфікс -н, що використовується для моделювання агентивних імен – часто з негативною семантикою на зразок рос. *афоня*. Зауважмо також, що загальна назва *Чмоня* на відміну від власної назви *андрій рязанцев* написана з великої літери, що вказує на перехід слів з одного лексико-граматичного розряду (загальна назва) в інший (власна назва), що мотивує певні граматичні зміни слововживання: саме це пояснює механізм граматичної метафоризації, мовної гри, вектор дії лінгвокреативності українців.

Спостерігаємо повернення до активного функціонування історично образливого слово, що слугує для зневажливої номінації людей за етнічною належністю, зокрема росіян традиційно називали іронічно-презирливо *кацапами* (ТСУН). Значення цього слова дещо трансформувалося, тобто утворився новий його лексико-семантичний варіант. Адже сьогодні *кацапами* називають усіх представників російської армії, куди входять не лише росіяни, а й інші етноси Росії, які підлягають мобілізації, – чеченці, якути, тувинці, калмики, комі та ін., тобто простежуємо підсилення значення узагальнення, абстрагування конкретної назви (опозиція лексико-граматичного розряду *конкретна назва* – *загальна назва*). Порівняймо контекст: *Кацапи приходили вночі, стукали. Говорили чеченською* (Слідство Інфо, 01.04.2022). Відзначмо також, що цей агентивний іменник слугує твірною основою для інших неологізмів, що актуалізуються в «дискурсі війни», зокрема це *кацапармада* (*кацап* + *армад/а/*), *кацапизм* (*кацап* + суфікс *-изм*), *кацапобандерівець* (*кацап* + *о* + *бандерівець*), *кацаповатний* (*кацап* + *о* + *ватн/ий/*), *кацапстан* (*кацап* + *стан*), *кацапульт* (*каца/п/* + *пульт*), *кацапчино* (*кацап* + *чин/о/*) (СНУ: 176–177). Як бачимо, актуалізовано такі словотвірні способи, як складання, суфіксація, простежуємо маніпуляцію феноменом прецедентності, що дає змогу презентувати відповідну мовну гру.

Події, що відбуваються в довіклілі, вербалізуються в мові крізь призму категорії оцінки, що традиційно інтерпретується як наслідок мовного вираження логіко-філософських оціночних суджень. Вивчення оцінних структур мови дає змогу стверджувати, що оцінка продовжує процес вербалізації за допомогою різних категорій мовної системи. Засоби вираження категорії оцінки виділяються на всіх мовних рівнях: лексико-семантичному, словотвірному-морфемному, граматичному, зокрема морфологічному, або є наслідком комбінації мовних засобів, їх аплікації. Підтверджуємо, що категорія оцінки пронизує всю

мовну систему, специфічно актуалізуючи одиниці різних її рівнів, синкретично їх реалізуючи.

Завдяки актуалізації засобів морфологічного рівня (переважно маніпуляцій із лексико-граматичними розрядами іменника, їх модифікацій, трансформацій: ідеться про значення збірності, конкретності, абстрактності, власної чи загальної назви) оцінка може виявлятися більш інтенсивно.

У цьому дослідженні продемонстровано, що в процесі творення нових агентивних іменників зі значенням оцінки активно використовуються такі способи словотворення, як складання (найчастіше в наведеному матеріалі), складання із суфіксацією, зрощення із суфіксацією, суфіксація, калькування, розширення значення слова. Моделювання нових оцінних агентивних імен чи їх значень здійснюється переважно на основі залучення розмовної лексики, сленгізмів, вульгарної чи брутальної лексики, запозичень.

Специфіка прагматичної частини лексичних значень агентивних оцінних імен залежить від таких *внутрішньомовних чинників*, як (1) своєрідна внутрішня форма мотивуючої основи, (2) потенціал її семантики й прагматики, (3) можливість актуалізації прецедентності для реалізації мовної гри, (4) потенціал відповідних суб'єктивно-оцінних афіксів чи їх креативного прецедентного наповнення, а також від таких *екстралінгвістичних чинників*, як комунікативно-прагматична установка мовця, що визначається (1) ситуацією, контекстом, (2) реалізованими синтагматичними зв'язками оцінних слів, (3) комунікативними стратегіями й тактиками мовців для реалізації прагматичної атракції, відповідних прагматичних ефектів на основі моделювання різних видів мовної гри. Мовна гра, що актуалізується для творення агентивних оцінних неологізмів, переважно базується на феномені прецедентності.

Щоб визначити семантику і прагматику нової лексичної одиниці необхідно послідовно враховувати (а) план її вираження та (б) змісту в синхронії, (в) її граматичне навантаження та (г) систему виконуваних нею функцій в процесі комунікації. Агентивні оцінні імена належать до предметно-ознакових слів, що підвищує їх прагматичну силу, крім того, ці одиниці зберігають потенціал своїх твірних основ та словотвірних афіксів, а також можливість маніпуляцій відповідними лексико-граматичними значеннями, що й надає їм багатофункційного потенціалу, як-от: можливість моделювання (1) лексичних, лексико-семантичних, графосемантичних, лексико-граматичних неологізмів, (2) евфемізмів чи дисфемізмів, (3) метафоричних словесних образів із конотаціями іронії, сарказму, зневаги, приниження та ін., (4) презентантів словотвірної, лексико-семантичної, граматичної та графічної мовної гри, (5) виразників емоційно-експресивних смислів: розглянуті новотвори можуть омовлювати гаму різних почуттів – гнів, ненависть, зневагу, презирство тощо.

Граматичні засоби, як бачимо, також беруть участь у формуванні аксіологічних значень у різних видах дискурсу разом з лексичними, лексико-семантичними та графічними. Дослідження у фокусі своєрідної граматикалізації аксіологічності дає змогу побачити динаміку і в граматичній системі, формує новий погляд на традиційну граматичну проблематику та, відповідно, сприяє розвитку самої граматичної науки, зокрема й граматичної прагматики, аксіологічної прагмалінгвістики, граматики оцінки.

Розглянуті неологізми вважаємо засобами (а) морального супротиву війні, (б) психологічного охоронного механізму від наслідків війни, (в) вербального, лінгвокультурного відмежування від супротивника, вираження до нього відповідних почуттів, що знімає психологічну напругу мовців. «Мова війни» презентує нові аксіологічні смисли, що мотивовані й постулатами граматики оцінки.

Використана література

- Загнітко, Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 2. Донецьк: ДонНУ, 2012.
- [Zagnitko, Anatolij. Slovník súčasnej lingvistiky: ponáttá i termíni. Tom 2. DonNU, Donec'k, 2012]
- Каганець, Ігор. Мордор і його орки: розгадка загадкової російської душі. 2019. <<https://cutt.ly/9VGSkqu>> 28.09.2022.
- [Kaganec', Igor. Mordor i jogo orki: rozgadka zagadkovoї rosijs'koї duši. 2019. <<https://cutt.ly/9VGSkqu>> 28.09.2022]
- Космеда, Тетяна. «Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності». Мовознавство 2, 2014: 44–55.
- [Kosmeda, Tetána. «Aktual'ni procesi movlennâ či «movnij smak» ukraïns'koї sučasnosti». Movoznavstvo 2, 2014, 44–55]
- Космеда, Тетяна. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики. [В:] Очерки по функциональной лексикологии. Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. Львов : Изд-во “Світ”, 1997, 209–351.
- [Kosmeda, Tetána. Funkcional'no-semasiologičeskoe issledovanie imen predmetno-priznakovoj semantiki. [V:] Očerki po funkcional'noj leksikologii: [monografiâ] / F. S. Vacevič, T. A. Kosmeda. L'vov : Izd-vo “Svit”, 1997, 209–351]
- Космеда Тетяна А., Оксана В. Халіман. «“Грамматика оцінки” як актуальна проблема сучасного мовознавства». Лінгвістичні студії 22, 2011: 17–23.
- [Kosmeda Tetána A., Oksana V. Haliman. «“Gramatika ocinki” âk aktual'na problema sučasnoho movoznavstva». Lingvistični studii 22, 2011, 17–23]
- Космеда Тетяна А., Оксана В. Халіман. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Грамматика оцінки. Грамматична ігра (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013.
- [Kosmeda Tetána A., Oksana V. Haliman. Movna gra v paradigmi interpretativnoї lingvistiky. Gramatika ocinki. Gramatična igra (teoretične osmislennâ diskursivnoї praktiki). Drogobič: Kolo, 2013]
- СНУ: Словотворчість незалежної України. 2012-2016. Словник. Укладачі А. Нелюба, С. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017.
- [Slovotvorčist' nezaležnoї Ukraïni. 2012-2016. Slovník / Ukladači A. Nelúba, Ê. Red'ko; zagal'na redakciâ A. Nelúbi. Harkiv: Harkivs'ke istoriko-filologične tovaristvo, 2017]
- СУМ: Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; Т. 9 : С. Київ : Наук. думка, 1978.
- [Slovník ukraïns'koї movi : [v 11 t.] / AN Ukraïns'koї RSR, Ìn-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: Ì. K. Bilodid (golova) [ta in.]. T. 9 : C / red. tomu: Ì. S. Nazarova [ta in.]. Kiïv : Nauk. dumka, 1978]

СУС: Словар українського сленгу <<http://slovopedia.org.ua>> 11.10.2022

[Slovar ukraїnsk'ogo slengu <<http://slovopedia.org.ua>> 11.10.2022]

Тараненко, Олександр О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.) : Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015.

[Taranenko, Oleksandr O. Aktualizovani modeli v sistemі slovotvorennâ sučasnoї ukraїnsk'oi movi (kinec' HH — HHІ st.) : Monografiâ. Kiïv: Vidavničij dim Dmitra Burago, 2015]

ТСУМ: Тлумачний словник української мови у 20 томах. [Український мовно-інформаційний фонд НАН України] <<https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>> 11.10.2022.

[Tlumačnij slovník ukraїnsk'oi movi u 20 tomah. [Ukraїnsk'ij movno-informacijnij fond NAN Ukraїni] <<https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>> 11.10.2022]

Lovén, Lauri. Därför identifierar sig så många ryssar med orcher. 2019 <<https://cutt.ly/RVGPxJi>> 28.09.2022.

Оксана Ковтун

ГРАМАТИКА ОЦЕНЕ: АТРИБУТИВНО-ПРЕДМЕТНА АГЕНТИВНА ИМЕНА СУБЪЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

Резиме

У раду је фокусирано представљен утицај руско-украјинског рата на развој лексичко-семантичког и граматичког система украјинског језика из угла лингвоаксиологије. Предмет истраживања је фрагмент микросистема агентивних имена субјективне оцене: неологизми који су се у украјинском језику појавили од времена прве руске агресије на Украјину (2014), као и они који се моделријау данас – у употреби су од фебруара 2022. године. Показује се да је семантика агентивних имена субјективне оцене сложене природе, будући да истовремено представља две класе речи које превазилазе врсте речи – предметне и квалификативне, што објашњава и њихову изражену прагматичку функцију. Како би се одредила семантика и прагматика нове лексичке јединице потребно је узети у обзир њен (а) план израза и (б) план садржаја у синхронији, (в) њену граматичку функцију и (г) систем функција које она има у процесу комуникације. Уочавамо непрекидно настајање лексичких, лексичко-семантичких и лексичко-граматичких неологизама који обогаћују микросистем агентивних имена субјективне оцене актуелизовањем различитих типова творбе речи и позајмљивања. Моделирање нових агентивних имена субјективне оцене или њихових значења врши се углавном на основу разговорне лексике, сленга, вулгарне или погрдне лексике. Захваљујући актуелизацији морфолошких средстава (углавном су у питању о манипулацијама са лексичко-граматичким класама именица, њиховој модификацији, трансформацији: реч је о значењу збирности, конкретности, апстрактности, властитим или заједничким именицама) оцена се може интензивније испољавати. Сличне неологизме посматрамо као средства (а) моралног отпора рату, (б) психолошког одбрамбеног механизма од последица рата, (в) вербалног, лингвокултуролошког одвајања од противника, (г) својеврсног испољавања језичке креативности Украјинаца. „Језик рата“ представља нове аксиолошке смислове, који су мотивисани и постулатима граматике оцене.

Кључне речи: лингвоаксиологија, агентивна имена субјективне оцене, граматика оцене, неологизам, изражена прагматичка функција.

О ЈЕДНОМ ВУЛГАРИЗМУ У ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ

Рад се бави вулгаризмом *kurva* у чешком језику и његовим еквивалентима у српском и енглеском језику. На материјалу Чешког националног корпуса (*Český národní korpus*) анализира се семантика и функција дате лексеме, са посебним освртом на њену секундарну функцију узвика. На основу примера из књижевних дела и филмских титлова, који су обухваћени корпусом, утврђују се еквиваленти у српском и енглеском језику. Резултати истраживања се упоређују са постојећим лексикографским дефиницијама у једнојезичним и двојезичним речницима и указује се на могућности њиховог прецизирања или допуне.

Кључне речи: вулгаризам, семантика, функција, чешки језик, српски језик, енглески језик, еквивалент, Чешки национални корпус.

The paper discusses the vulgarism *kurva* in the Czech language and its equivalents in Serbian and English. The semantics and function of the given lexeme are analyzed on the material of the Czech National Corpus (*Český národní korpus*), with special reference to its secondary function of interjection. Based on the examples from literary works and film subtitles, which are included in the corpus, the equivalents in Serbian and English are determined. The research results are compared with the existing lexicographic definitions in monolingual and bilingual dictionaries and the possibilities of their specifying or addition are pointed out.

Keywords: vulgarism, semantics, function, Czech language, Serbian language, English language, equivalent, Czech National Corpus.

1.

Заступљеност вулгаризама у општим речницима, било једнојезичним или двојезичним, ограничена је и уско повезана са социјалним табуом и императивом неговања језичке културе. Међутим, одсуство таквих лексема у лексикографским изворима може отежати разумевање контекста код оних корисника који усвајају страни језик, а то је посебно случај данас када су вулгаризми саставни део не само усменог него и писаног језика.

Повод за истраживање семантике и функције вулгаризма *kurva* у чешком језику јесте одсуство једног значења ове лексеме у двојезичном чешко-српском речнику. Наиме, у процесу конверзије именица прелази у узвик, губи граматичке категорије изворне врсте речи, преузима особине и функцију узвика, а суштински се мења и њено значење. С обзиром на то да у српском језику не можемо говорити о истој појави у вези са еквивалентном лексемом *kurva*, сматрамо да је утврђивање еквиваленције од значаја.

2.

Када говоримо о вулгаризмима, потребно је на почетку нагласити да их посматрамо онако како су дефинисани у енциклопедијском речнику *Nový encyklopedický slovník češtiny*: „Výrazy vyjadřující negativní a zároveň emotivní postoj mluvčího k člověku či věci, nesoucí expresivní odstín hrubosti či obhrublosti. Jejich užití je ve většině komunikačních situací považováno za nevhodné a narušující jazykovou etiku. Jsou pokládány za jeden z prostředků verbální agrese, a to přímé, objevují-li se jako prostředek nadávání, urážení, proklínání apod., nebo nepřímé, objevují-li se jako 'neslušná' expresivní varianta pojmenování neutrálního.” (Jelínek 2017). Не узимамо дакле у обзир дефиницију у ширем смислу коју наводи Д. Шипка, наима, да се термин „може односити на врло широку категорију супстандардне лексике која сведочи о нижем културном статусу особе која ју користи (нпр: сторе:завесе, пива:пиво и сл.)” (Шипка 2011: 21).

У претходним истраживањима вулгаризми су проучавани лингвистички и интердисциплинарно, у чешком језику у појединачним радовима, нпр. (Čermák 2001; Lotko 2009; Uličný 2009; Nejedlý 2015–2016; Ludwicki et al. 2018; Šmelík et al. 2019), а у српском језику у оквиру монографија (Шипка 2011), тематских зборника (Богдановић ed. 1998; Марковић ed. 2017) и појединачних чланака (Ristić 2010; Цвијовић 2012; Стојановић 2014). Од контрастивних истраживања можемо поменути анализу опценог дискурса у балканским језицима (Мутавцић et al. 2015) и у француском и српском језику (Jovanović 2016), као и транслатолошке студије италијанског и српског језика (Moderc et al. 2017, 2019). Запажамо да је овим језичким појавама много више пажње посвећено у српском језику.

3.

Лексема *kurva* дефинисана је у етимолошком речнику чешког језика (Rejzek 2001) *vulg. prostitutka* уз напомену да је присутна у свим словенским језицима, те да води порекло од лексеме *kur* (кокош). В. Махек (Machek 1997) пак у свом етимолошком речнику заступа становиште да је ова лексема настала скраћивањем од *kur[orpъt]ьva*, данас *koroptev* (јаребица), као и да потиче још из прасловенског језика.

Када говоримо о секундарној функцији истраживане лексеме, која је прагматичка, она није забележена у најобимнијим општим речницима чешког језика. Нпр. у речнику *Slovník spisovného jazyka českého* (Havránek et al. 1960–1971) (даље SSSJČ) стоји: *kurva vulg. 1. prostitutka, nevěstka; 2. nadávka ženě n. muži*, а слично и у речнику *Příruční slovník jazyka českého* (Hujer et al. 1935–1957): *kurva vulg. prostitutka, nevěstka; nadávka ženské, zejm. svobodné*.

Најзад, у речнику *Slovník nespisovné češtiny* (Hugo et al. 2006) семантика лексеме је дефинисана и на основу конверзивног значења које је забележено под бројем 3: *kurva vulg. 1. prostitutka, event. žena často střídající partnery (žijící sexuálně promiskuitním životem). To jsem si vzal pěknou kurvu!*; 2. *nadávka, označení ženy, dnes možná častěji i muže vyjadřující silnou nesympatii. A na tyhle kurvy v civilu makáme.*; 3. *zaklení. Kurva, Juraji, nesar Boha!* Уколико то значење посматрамо са становишта творбе речи, можемо говорити о конверзији у ши-

рем смислу¹, наине о преласку пунозначне речи у непунозначну, на основу ког настаје мотивирани секундарни узвик.

Конверзивно значење забележено је и у интернетском речнику *Internetový slovník současné češtiny*² на следећи начин: *kurva*² *citosl. (vulg.) vyjadřuje zlost (zaklení). Co tady, kurva, děláš?! Kurva, ten mě zas tak nasral.*

Лексему *kurva* у секундарној функцији не налазимо у граматицима чешког језика, осим у граматици *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*, у којој се сврстава у емоционалне узвике који „slouží k vyjádření pocitů, citů, nálad, prožitků a postojů [...]” (Štícha 2018: 98). О њој пише и Ф. Чермак (Čermák 2010: 120–121) у својој монографији *Lexikon a sémantika*, увршћујући је у псовке и клетве, о којима каже: „Nadávký [...] jsou pragmatické lexémy adresované druhému, mluvčí jimi negativně hodnotí posluchače, a to různou silou [...] Kletby jsou, na rozdíl od přímo adresovaných nadávek (kde adresátem je posluchač), neadresné, resp. vůči posluchači nepřímou adresné a často využívají, kde je to možné, i stejné lexémy jako nadávky.” Као илустрацију реченог, наводи између осталог примере *Ty kurvo!* и *Co to kurva děláš!*. О комуникативној употреби дате лексеме говори и О. Улични (Uličný 2009: 43), наглашавајући да употреба у номинативу и без пропратне заменице (*ty kurvo*) сигнализира функцију узвика а не увреде, а Е. Лотко (Lotko 2009: 50) је карактерише као поштапалицу у конверзацији.

Дефиниција значења лексеме *курва* у општим речницима српског језика врло је слична чешкој, па се тако у *Речнику српскога језика* (Вујанић et al. 2011) издвајају следећа значења: *курва ж. пеј. 1. она која живи неморално, која се одаје блуду, блудница; проститутка; 2. особа непоузданог, превртљивог карактера; лукава особа; 3. (често с атрибутом "мушка") а. женскоарош, курвар. б. као ублажена или шаљива погрда: мангуп, неваљалац, обешешак, те у Речнику српскохрватскога књижевног језика (Стевановић et al. 1967–1976): *курва ж. вулг. 1. блудница, проститутка; 2. погрд. мушкарац кукавица, без карактера.**

У српском језику дата лексема не врши функцију узвика, али се њена семантика и употреба анализирају у истраживањима о псовкама и погрдним речима уопште, те је нпр. Д. Цвијовић (2012: 313) увршћује у „слабе вулгаризме”³, Ј. Јовановић у погрдне називе „на основу склоности/активности у интимним односима” (2021: 144), С. Ристић у структурни тип псовки-инвектива (Ristić 2010: 209).

¹ Конверзију дефинише *Mluvnice češtiny* (Dokulil et al. 1986: 201) као „[...] přechod slova (lexému) z jedné slovnědruhově kategorie do druhé bez jakékoli změny kmene i (vnější) tvaroslovné formy, zvaný obyčejně konverze v užším n. vlastním smyslu. [...] V širším smyslu sem však zahrnujeme i takový slovnědruhový přechod, při němž se cílové slovo liší od výchozího výrazu po stránce kvantitativní. Jde tu o přechod [...] jednotlivého tvaru ohebného slova v samostatné slovo jiného slovního druhu.”

² Доступно на <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/kurva?.02.05.2022>.

³ Ауторка сматра да се се овај вулгаризам не односи „на властито тело и његове функције” (који по њеним речима спадају у јаке вулгаризме), па „забрана није узрокована осећајем стида, већ социјалним статусом”. Ми вулгаризме не делимо према интензитету, него у оквиру вулгаризама издвајамо опscene речи. Вид. нап. 6.

Што се тиче преводне еквиваленције у двојезичним речницима чешког и српског језика она следи принцип описа једнојезичних општих речника, па тако у *Чешко-српском речнику* стоји: *kurva* ж. вулг. *курва* (Качаник et al. 2001) (даље ЧСР), а *Srbocharvátsko-český slovník* наводи: *kurva* ž. vulg. *kurva*, též jako *nadávka* (Jeníková et al. 1982).

4.

У наставку истраживања ћемо посветити пажњу анализи преводне еквиваленције и покушати да утврдимо који изрази представљају најпрецизнији српски еквивалент.

За потребе контрастивне анализе користили смо материјал електронског корпуса чешког језика (*Český národní korpus*⁴), и то две његове апликације. Прва о којој ћемо говорити је апликација *Treq* (Vavřín et al. 2015) која представља двојезичну базу преводних еквивалената засновану на паралелном корпусу *InterCorp*. Чешко-српске преводне еквиваленте могуће је претраживати у две колекције, од којих једна обухвата књижевна дела (*jádro*), а друга филмске титлове (*titulky*).

У резултатима претраге упита *kurv*⁰%⁵ на основу укупног појављивања у обе колекције највишу фреквенцију има управо значење које је везано за функцију узвика, у српском језику заступљено еквивалентима који су такође вулгарни, а чак спадају у опцене изразе⁶: *срање*, *јebоте*, *јebено*, *јeби га*, *курац*, *јebем ти*. Тек на седмом месту налази се именички облик и његов формални и семантички еквивалент у српском.

Присуство лексеме *kurva* се знатно разликује у појединачним колекцијама, с обзиром на то да у резултатима има нешто више од 100 примера из књижевних дела, док примера из титлова у датом корпусу има преко 5000. Наиме, у лепој књижевности преовлађује примарна семантика лексеме, док је у колекцији титлова знатно чешће конверзивно значење.⁷

На основу увида у контекстуалне примере из колекције књижевних дела примећујемо мањи број примера који имају чешки језик као полазни (приме-

⁴ Доступно на <https://www.korpus.cz/>.

⁵ Наведени знак за проценат, који се може додати на непотпуну форму речи, заступа произвољно слово или део речи и омогућава сложенију претрагу са резултатима који обухватају све облике присутне у корпусу.

⁶ Дефиницију опценних речи, онако како их ми у раду посматрамо, даје Д. Шипка (2011: 20–21): „Да би лексема била опсцена неопходно је да постоји њена садржинска или формална повезаност са сексуалним и/или екскреционим пробавним активностима и органима који у њима учествују, а да се не ради о еуфемизмима.”

⁷ Апликација *Treq* је збирка аутоматски сачињених двосмерних двојезичних речника у којој се на једној страни налазе сви језици присутни у Корпусу, а на другој страни чешки, енглески и шпански језик. Због тога треба нагласити да се не ради увек о директним чешко-српским еквивалентима, а посебно то није случај у колекцији титлова, где је полазни језик најчешће енглески. Дакле, појављивање дате лексеме у чешком, као и у српском, директно је повезано са примерима у језику оригинала, те смо за потребе утврђивања еквиваленције користили и другу апликацију – *KonText*, о којој ћемо такође говорити у раду.

ри 1–4), одн. лексема *kurva* чешће представља преводни еквивалент са српског језика (5–9).

(1a) [...] a ty ženské, když viděly svého muže, tak vypukly v ohromný smích, řvaly smíchy, zatímco ten mužský koulal očima a vykřikoval, vy **kurvy**, vy svině, počkejte, až se vyprostím, zabiju vás do země jako hřebík. (Hrabal 1993)

(16) [...] a te žene, kada su videle svog muškarca, prasnule su u smeh, vrištale su od smeha, dok je taj muškarac kolutao očima i vikao na njih: **kurve** jedne, krmače, sačekajte dok se oslobodim, zakucaću vas u zemlju kao eksere. (Hrabal 2005)

(2a) V jiné performance představuje Ester **kurvu**, která obcuje se zapáleným ohněm, jehož pokušení se snaží uniknout. (Viewegh 1994)

(26) U drugoj perfomansi Ester predstavlja **kurvu** koja opšti s vatrom pokušavajući da izbegne iskušenje. (Viveg 1999)

(3a) Příliš mu nezáleželo na tom, komu, ale nejraději by byl snad přece jen potrestal toho boháče anebo dal pár pohlavků té pěkné **kurvě**, co se vylíhla ze své matky tak podivuhodně zdařile. (Lustig 1990)

(36) Nije mu bilo mnogo važno koga, ali, ipak, najviše bi voleo da kazni ovog bogataša ili da zalepi nekoliko šamara ovoj finoj **kurvi** koja se tako začuđujuće uspešno izlegla iz svoje majke. (Lustig 2002)

(4a) Naše škola, naše výchova ukládá mladým lidem trýznivý pocit méněcennosti; při první příležitosti bude na něj mládí reagovat překompenzovaným sebecitem a mesiánským horováním. Anebo podlehne kterékoliv staré politické nebo kulturní **kurvě**, která mu bude na rohu lichotit: „Pojď se mnou, já tolik miluju mládí a tolik od něho očekávám! Splním všechny tvé sny a učiním tě mužem [...]”. (Čapek 1991)

(46) Naša škola, naše vaspitanje, nameću mladim ljudima mučno osećanje manje vrednosti; u prvoj prilici mladi će na njega reagovati prekompenzovanim samoosećanjem i mesijanskom gorljivošću. Ili će podleći bilo kojoj staroj političkoj ili kulturnoj **kurvi** koja će mu na ćošku laskati: „Pođi sa mnom, ja toliko volim mladost i toliko od nje očekujem! Ispuniću sve tvoje snove i načiniću od tebe muškarca [...]”. (Čapek 2001)

(5a) Ona je bila lučka **kurva**. (Kiš 1990)

(56) Byla prostě přístavní **kurva**. (Kiš 1995)

(6a) „Kakva nezahvalna **kurva**.” „A koja **kurva** nije nezahvalna”, zaključio je jedan od uskraćenih. (Ćirić 2002)

(66) „Pěkně nevděčná **kurva**.” „A která **kurva** není nevděčná,” usoudil jeden ze zarmoucenejch. (Ćirić 2012)

(7a) [...] po nekoj njemu nerazumljivoj logici, i opet je on kriv za nešto što su negde u svetu uradili njegovim zemljaci Italijani sa kojima on već odavno nema nikakve veze. Tada neko od turskih mladića vikne: - 'Oćeš, **kurvo**, Tripolis? (Андрић 1967)

(76) [...] podle nějaké nepochopitelné logiky, už zase on může za něco, co někde ve světě provedli jeho italský krajané, s nimiž už dávno nemá žádné styky. Někdo z tureckých mladíků vykřikne: „Chtěl bys, ty **kurvo**, Tripolis?”. (Andrić 1987)

(8a) Pa ova **kurva** Rumunija što ćuti. (Ћосић 1976)

(86) A pak ta **kurva** Rumunsko, co mlčí! (Ćosić 1976)

(9a) Deco slatka, da vi vidim šta će da vi bidne sutra. Dabogda mi živi crvi iz očiju i ušiju ispadali ako bi vi nešto noćas naplatila, da ne moram zbog sudbinu. Neće **kurva** da se okaže dok se ne plati. (Тосић 1976)

(9b) Děti moje sladké, ukažte, ať se podívám, co s váma zejtra bude. Ať mi živí červi vypadají z očí i uší, jestli bych od vás dneska něco vzala, kdybych nemusela kvůli osudu. Ten se, **kurva**, nezjeví, dokud nezaplatíš. (Ćosić 1976)

У већини примера ради се о инваријантном значењу лексеме које представља негативну квалификацију женске особе (прим. 1–3, 5–6), а у примеру 7 је у исказу упућена увреда мушкарцу и то значење је у речницима наведено као варијантно. Негативна евалуација такође је употребљена у исказима у којима долази до метафоричног преноса значења на неживе појмове (прим. 4, 8, 9). Можемо закључити да су ови, и бројни други, примери формално и семантички подударни, дакле, преводни еквиваленти у корпусу се поклапају са лексикографским еквивалентима у двојезичним речницима.

У извесном броју примера се лексема *kurva* јавља као семантички еквивалент у примерима који садрже псовку у функцији увреде у српском језику (10–14), или пак узвик незадовољства (15).

(10a) Nemci su već bili na nekoliko koračaja od njega. Ču podnarednika Denču: **Majkata ti švapska!** (Тосић 1976)

(10b) Němci na pár kroků od něho a slyšel četaře Denču: **Kurvy německý!** (Ćosić 1976)

(11a) Šta se ovo radi, Gojko? Streljaju vojne begunce, moj Aleksa. Zar to još čine, **bogovu im majku!** (Тосић 1976)

(11b) Co se to děje, Gojko? Střilejí vojenské zběhy, Alekso. To s tím ještě nepřestali, **kurvy mizerný?** (Ćosić 1976)

(12a) Između dva napona, on se najzad osvrte. „Čekaš, **nanicu ti geliptersku?**” „Čekam”, kažem. (Михајловић 1968)

(12b) Mezi dvěma záchvaty se konečně ohlídne. „Čekáš, **kurvo?**” „Čekám.” (Михајловић 1979)

(13a) „... Ivan je u pravu! Vi, potporučniče, ne znate šta vojnici govore. Mislim da je besmisleno žrtvovanje ostatka naše čete.” „Marš napolje! Marš! **Seju vam studentsku!**” (Тосић 1976)

(13b) ... Ivan je v právu. Vy, podporučíku, nevíte, co říkají vojáci. Myslím, že je nesmyslné obětovat zbytek naší roty. Marš ven! Marš! **Kurva ségra**, bando studentská mizerná! (Ćosić 1976)

(14a) Vide li se Švabama glave, da ih gađamo u glave? Kako da mu pogodiš glavu, **jarko mu sunce**, kad se on sagao i krije se iza žene? (Тосић 1976)

(14b) Jsou Rakušákům vidět hlavy, abychom jim mohli střílet na hlavy? Jak se mu můžeš trefit do hlavy, **kurva**, když se přikrčil a schovává se za ženskou? (Ćosić 1976)

(15a) Nas će, braćo, Bugari da srede, pazite šta vi kažem. Ovi dana mislim nešto, **bre** ljudi, što sam moro da se rodim? (Ђосић 1976)

(156) Bulhaři nám dají co proto, já vám povídám. Pořád tydle dny přemejšlím, **kurva**, proč jsem se vůbec musel narodit? (Ćosić 1976)

Потребно је нагласити да су типизиране псовке у српском језику које садрже или имплицирају глагол сексуалног општења с мајком и сл. изашле из употребе у савременом чешком језику. Оне углавном могу бити преведене вулгаризмом *kurva*, међутим, наведени примери представљају еуфемизирану конструкцију, својеврсну елипсу опсценог садржаја. Због тога је потребно пажљиво анализирати цео контекст, што су преводиоци свакако и учинили, али у неколико примера нам се чини да употребљен израз не одговара сасвим оригиналу. Нпр. сматрамо да би прецизнији превод псовке *наницу ти гелинтерску*⁸ гласио *parchante*⁹ *jeden (mizernej)*, дакле, употребили бисмо погрдно а не вулгарну реч. Израз *ceju vam studentску* свакако не бисмо превели синтагмом *kurva sé-gra*, јер у поређењу са српским контекстом нема исту конотацију и чини нам се пренаглашеном, те је по нашем мишљењу сасвим довољна евалуација коју је преводилац употребио – *bando studentská mizerná*. Слично је и у реченици (15a) у којој уопште није употребљен вулгарни израз. *Bre* се у реченицама српског језика дефинише као узвик за скретање пажње на оно шта се каже, у љутњи, уз претњу, у чуђењу, а стилски квалификатор није наведен. С обзиром на то, мислимо да би узвик *bre* било боље превести *k čertu/ksakru/sakra*¹⁰, пошто наведени еквиваленти такође спадају у узвике, али не и у вулгаризме.

Друга поменута апликација у којој смо истраживали еквиваленцију назива се *KonText* (Machálek, 2014), а реч је о основном алату за рад у Корпусу, у ком је између осталог могуће претраживати податке у више језика истовремено. Ми смо користили корпус *InterCorp verze 13* (Rosen et al. 2020; Klégr et al. 2020; Adamovičová et al. 2020), са чешким језиком као полазним и енглеским и српским као циљним језицима.

Убацивањем упита *kurva* у поље за претрагу добили смо у паралелним конкордансама свега тридесетак појављивања ове лексеме у примерима из књижевних дела, док преко 8.500 чине примери из филмских титлова. Примери у обе колекције обухватају примарно значење лексеме *kurva* у око 300 појавница. У енглеском језику преовлађује еквивалент *whore*¹¹, а у српском језику се ради

⁸ *Beogradski frajerski rečnik* (Imami 2003) (даље BFR) реч *гелинтер* дефинише као „пробисвет”, а *Rečnik srpskog žargona* (Gerzić 2012) (даље RSŽ) као „мангуп”.

⁹ У SСЈС: 1. *vulg. nemanželské dítě; dítě vůbec*; 2. *nadávka (i dospělým lidem)*, а у ЧСР под 2. *погрд. мангуп, неваљалац, копиле*.

¹⁰ Сва три израза можемо превести *до ђавола, до врага, проклетство*. Нпр. у ЧСР: *sakra* *узв. до ђавола!, до врага!; k čertu! до ђавола!, до врага! к врагу!*

¹¹ Дефиницију наводимо из речника *Merriam-Webster Dictionary* (Merriam-Webster 2022) (даље M-WD): 1. *somewhat old-fashioned a person who engages in sexual intercourse for pay, prostitute*; 2. *offensive a promiscuous or immoral woman*; 3. *a male who engages in sexual acts for money*; 4. *a venal or unscrupulous person*. Као што видимо, значења се сасвим поклапају са онима у општим једнојезичним речницима чешког и српског језика.

о дивергенцији са еквивалентима *курва*, *курава*¹², *курветина*, *проститутка*, *дроља*, *дролјица*, од којих је само први фреквентан, а остали су заступљени са свега неколико примера или чак само једним примером.

(16a) *Budu chodit s kurvama jako dřív.* (Hemingway 1945)

(16б) I will go with the **whores** as always. (Hemingway 1985)

(16в) *Ići ću s kurvama kao i uvek.* (Хемингвеј 1968)

(17a) *Ty kurvo, pojd' sem!*¹³

(17б) You **whore**, come here!

(17в) **Kurvo**, dolazi ovamo!

(18a) *Ty mužská kurvo!*

(18б) Man **whore!**

(18в) *Muška kurva!*

(19a) *Kudrnaté Kurvy.*

(19б) Afro **Whores.**

(19в) Afro **Kurave.**

(20a) *Tobě nestačily problémy se zákonem, tím, že jsi kurva, že?*

(20б) You'd think you were in enough trouble with the law already, being a **whore**, wouldn't you?

(20в) *Pa, ti već imaš dovoljno problema sa zakonom, s obzirom da si kurvetina, zar ne?*

(21a) *Je to přece kurva.*

(21б) She's a **whore.**

(21в) *Ona je prostitutka.*

(22a) *Znělo to jako kdyby jsi byla nějaká kurva.*

(22б) It sounded like you were a skanky **whore.**

(22в) *Zvuči kao da sam se obraćao nekoj drolji .*

(23a) *Polovička těchhle kurev pracuje pro Vietkong.*

(23б) Half of these gook **whores** are officers in the Viet Cong.

(23в) *Polovina ovakvih droljica su oficiri Vijet Konga.*

У примерима преовлађује негативна евалуација женске особе (16–17, 19–23), док је занемарљив број исказа у којима се пејоративно карактеришу мушкарци (18).

¹² Ову реч бележи RSŽ: 1. *prostitutka*. v. *kurva*; 2. *loša, beskarakterna osoba, podlac*, а и BFR: *starija prostitutka /sažimanje (kur)va i kr(ava)/*. Није нам познато да се ова лексема користи у метафоричном значењу под 2, нити да означава старију особу, а примери које налазимо на интернету представљају само инвективе уопштено за жену блудницу или проститутку, управо онако како бисмо и ми употребили дати израз.

¹³ Необележени примери су из колекције титлова.

Рекли смо да употреба лексеме *kurva* у функцији узвика подразумева конверзију у другу врсту речи, губљење именичких граматичких категорија, на основу чега лексема постаје недеклинабилна и употребљава се искључиво у облику номинатива. Такође, долази до њене десемантизације и у исказима није могуће извести значење употребљеног узвика из примарног значења.

Што се тиче њених енглеских еквивалената у корпусу, многоструко већи проценат у односу на друге има опсцена реч *fuck*¹⁴. У примерима је употребљен именички облик, а на основу лексикографске дефиниције утврђујемо да је у секундарној семантичкој реализацији (знач. под 3) лексема у функцији узвика са наведеним синонимом *damn* (до ђавола), те да је у конструкцији са одређеним чланом *the*, који ту сам по себи нема значење него само интензивира семантику лексеме, вулгарна али не опсцена реч, како је квалификована у инваријантном значењу. Занимљиво је да је у преводном чешко-енглеском речнику (Poldauf 1986) обухваћена ова функција чешке лексеме са поменути лексикографским еквивалентом: *kurva f. vulg. whore; sprostě o ženě bitch, o muži bastard; kurva! vulg. fuck!*

Преводни еквиваленти у српском језику не односе се директно на чешку лексему, него на еквивалент у енглеском, али семантички се са њом поклапају: *kurva* : *fuck* : *јebоте/јeбо те*¹⁵, *који курац*¹⁶, *бре, јeбем ти*¹⁷, *срање*¹⁸, *јeбига*¹⁹, *до кураца*²⁰, *у курац*²¹, *да му јeбем*²², *јeбему*²³, *јeбеш га*²⁴, *зајeби*²⁵, *у пичку*

¹⁴ У M-WD: *noun* 1. usually obscene an act of copulation; 2. usually obscene a sexual partner; 3. a. usually vulgar damn; b. usually vulgar used especially with the as a meaningless intensive; 4. usually vulgar fucker. *Rečnik anglo-američkog slenga* (Gerzić 2002) (даље RAAS) именицу даје под бр. 3: *jebi ga!* У *Енглеско-српском и српско енглеском речнику сленга* (Хлебец 2006) (даље РСл) стоји: 3. *Јebоте!* (узвик за љутњу), а један од примера *What the fuck is he doing here? Ког кураца он ту ради?* Овај преводни еквивалент налазимо даље у реченицама (25в, 28в, 31в, 32в).

¹⁵ BFR: *jebo te! (jebote!) 1. pobogu!; 2. strašno!; 3. da ne veruješ!; auh!* У ниже наведеном примеру (24в) ради се о инваријантном значењу.

¹⁶ BFR: *koji kurac... ! kog đavola?!.* Наведени пример (25в) можемо изразити синонимично *Шта је ког ђавола ово?*

¹⁷ BFR: *do đavola.*

¹⁸ BFR: *1. ne valja ništa!; 2. do đavola! /eng. kalk „shit“/.*

¹⁹ RSŽ: *uzvik ljutnje/žaljenja.* BFR: *jebi ga (ili jebiga!)! 1. do đavola; 2. šta da ti kažem; 3. ništa od toga.* У примеру (29в) се ради о инваријантном значењу.

²⁰ RSŽ: *do đavola!*

²¹ BFR: *do đavola!*

²² BFR: *ne znam.* Израз је у датом примеру (28в) употребљен у другачијем контексту и у функцији узвика, те бисмо га описали онако како стоји у нап. 21.

²³ У наведеним речницима жаргона не налазимо овај облик, значење бисмо описали исто као у нап. 21.

²⁴ BFR: *1. šta ćeš!; 2. mani ga se!* У примеру (33в) употребљено је у инваријантном значењу.

²⁵ BFR: *zajebi (...)! ostavi na miru!* У сличним изразима у речнику дају се синонимични изрази као нпр. *доста о томе, мани се тога, пусти то* и сл. Пример (34в) преформулисали бисмо као *мани ме итeнeта!*

*материну*²⁶. Највећу фреквенцију има први израз, са преко 300 појавница, који се и по инваријантном значењу поклапа са енглеским појмом. Други по реду има нешто више од 100 појавница, а 5 еквивалената на крају низа заступљено је само једним примером. Употребљени су опсцени изрази, осим једног – *бре*, о ком смо претходно говорили. Глаголи и именице су, као и чешки пандан, конвергирали у узвике и речце у датим окамењеним облицима, а губљење граматичких категорија потврђује се и спојеним писањем.

(24a) Proč ne, **kurva**?

(24б) Why **the fuck** not?

(24в) **Jebote**, zašto?

(25a) Co to **kurva** je?

(25б) What **the fuck** is this?

(25в) **Koji** je ovo **kurac**?

(26a) Vstaň, **kurva**!

(26б) Stand **the fuck** up!

(26в) Ustaj, **bre**!²⁷

(27a) Co to **kurva** děláš?!

(27б) What **the fuck** are you doing?!

(27в) Šta radiš to?! **Jebem ti**!

(28a) **Kurva**!

(28б) **Fuck**!

(28в) **Sranje!**/**U kurac!**/**Da mu jebem!**/**Jebemu!**

(29a) **Kurva**! (McEwan 2003)

(29б) **Fuck**! (McEwan 2002)

(29в) **Jebi ga**! (Makjuan 2003)

(30a) Kde **kurva** je?

(30б) Where **the fuck** is he?

(30в) Gde je on **jebiga**?

(31a) Kam **kurva** jedeme?

(31б) Where **the fuck** are we goin'?

(31в) Gde **do kurca** idemo?

(32a) **Kurva**.

(32б) **Fuck**.

(32в) **U kurac**.

(33a) **Kurva**, všichni jsme stříleli v kasínu, tak můžem i tady.

²⁶ У BFR је значење у реченици (35б) наведено у варијантама *марш/гони га/носи се/иди/у [...]* и објашњено описом *да се носиш/носи се/иди/до ђавола*.

²⁷ О узвику *бре* говорићемо касније у вези са неутрализацијом вулгаризама у преводу.

- (336) **Fuck it.** We shot everybody in the casino, let's start shooting each other.
 (33в) **Jebeš ga!** Pobili smo sve u kazinu, sada ćemo i međusobno.
 (34a) Na co je mi, **kurva**, štěně?
 (346) What **the fuck** I want with a puppy?
 (34в) **Zajebi** štene.
 (35a) **Kurva**, už vypadni.
 (356) Get **the fuck** out of here.
 (35в) Goni se **u pičku materinu**.

На другом месту налази се енглески еквивалент *shit*²⁸, али са упола мање појавница. У речничкој дефиницији једног од варијантних значења ове лексеме стоји да се користи као узвик, стилски маркиран као вулгаран. Највише примера у српском језику садржи именицу *срање*²⁹ која представља формални еквивалент енглеском пандану како по свом инваријантном значењу тако по функцијама у контексту, док се у чешком језику постојећи супстантивни дериват од глагола који означава екскреционе радње (*srát* : *srani*) не употребљава у датој функцији, коју, дакле, заступа поново лексема *kurva*. Следе у веома малом броју претходно поменути еквиваленти *jebote* и *jebiga*.

- (36a) A **kurva!**
 (366) Holy **shit!**
 (36в) **Sranje!**
 (37a) Tak **kurva**, Fieldingu, sežeň mi jinou práci.
 (376) Well, then, **shit**, Fielding. Get me another job.
 (37в) **Sranje**, Filding, nađi mi drugi posao.
 (38a) Já to nebyl, **kurva!**
 (386) It wasn't me, **shit!**
 (38в) Nisam ja, **jebote!**
 (39a) **Kurva!**
 (396) **Shit!**
 (39в) **Jebiga!**

Анализираном узвику у чешком језику је у многим примерима еквивалент енглески опсцени израз *fucking/fuckin*³⁰, употребљен у функцији атрибута или

²⁸ M-WD: noun 1. a. vulgar bodily waste discharged through the anus, feces, excrement; b. vulgar an act of defecation; [...] 6. vulgar used as an interjection. *Slovník anglického slangu* (Kraus 2004) даје опис значења: *vujadřuje hněv, nechut', netrpělivost*, али без чешког еквивалента.

²⁹ Вид. нап. 18.

³⁰ M-WD: *fucking* adjective or adverb vulgar damned, used as an intensive. Речник *The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English* (Dalzell 2018)

пак адвербијала. Мада најчешће у функцији атрибута, енглески израз није нужно у контексту сигнализатор негативне евалуације појма који иза њега следи, већ се користи као интензификатор. То се може најбоље видети на примерима у којима лексема стоји уз глагол (44б–47б). Препознавши то, преводиоци на чешки језик употребили су узвик. У српском језику најфреквентнији еквивалент је придев *јebene/a/o*³¹, дакле, ради се о формалном еквиваленту, мада би, сходно претходно реченом, прецизнији еквиваленти били они који се појављују у мањем броју а управо имају функцију узвика: *јebига*³²/*jebi ga*, *јebem ти/јebемти*, *бре*.

- (40a) Zlomil jsi mi **kurva** nos!
 (40б) You break my **fuckin'** nose!
 (40в) Slomio si mi **jebeni** nos!
 (41a) Jaká **kurva** chemikálie?
 (41б) What **fuckin'** chemical?
 (41в) Kakva **jebena** hemikalija?
 (42a) Dej mi **kurva** kameny!
 (42б) Give me the **fuckin'** stones!
 (42в) Daj mi **jebeno** kamenje!
 (43a) Už je asi **kurva** mrtvej!
 (43б) He ,s probably **fucking** dead!
 (43в) Verovatno je mrtav, **jebiga**!
 (44a) Tak **kurva** dělej něco!
 (44б) **Fucking** do something, okay?
 (44в) Uradi nešto **jebiga**, u redu?
 (45a) Larro, **kurva** drát, pomoz mi!
 (45б) Larra, **fuckin'** help me!
 (45в) Larra, pomoz mi, **jebem ti**!
 (46a) Dělej **kurva**!
 (46б) **Fucking** do it!
 (46в) Uradi to, **jebem ti**!
 (47a) Pust' mě, **kurva**, odsud!
 (47б) **Fucking** let me out !

наводи лексему на следећи начин: *fucking adjective + adverb used as an attention-getting intensifier*. У RAAS под 2: *prokleti, jebeni (pojač. značenje)*.

³¹ BFR: 1. *gadan, strašan*; 2. *težak, mučan*; 3. *proklet*.

³² У РСЛ такође налазимо потврду нашег закључка, јер се примери контекстуалне употребе преводе нпр.: *I spent fucking hours looking for you!* *Јebига, сатима сам те тражио; Which fucking type? Јebига, коју му?*

- (47в) **Jebem ti**, pusti me napolje!
 (48a) Ted' **kurva** ne!
 (48б) Not **fucking** now!
 (48в) Ne sada **jebenti**!
 (49a) Seš tu, **kurva**, snad , abys mě furt votravoval?
 (49б) Were you put on this **fucking** earth to annoy me?
 (49в) Šta **bre** ti hoćeš, da me nerviraš?

У неким исказима у преводу на српски извршена је делимична или потпуна неутрализација вулгарног, одн. опсценог појма. Пошто су у питању титлови преузети из базе *Open Subtitles* у којој филмове преводе аматери који нису ограничени правилима професионалног аудио-визуелног превођења претпостављамо да није у питању цензура, али да се, поред других разлога специфичних код превођења титлова, може радити о аутоцензури. Преводилац је могао да процени да би и у одсуству вулгаризма исказ остао експресиван, посебно у комбинацији са елементом визуелног доживљаја.

- (50a) Kdo tam **kurva** je?!
 (50б) Who **the fuck** is this?!
 (50в) Ko je, **do đavola**, to?!
 (51a) Co s tou děvkou **kurva** je?
 (51б) Šta je, **dovraga**, gaduri?
 (52a) Co ode mě **kurva** chceš?
 (52б) What **the fuck** do you want?
 (52в) Šta **dovraga** hoćeš?
 (53a) A **kurva**.
 (53б) Oh, **shit**.
 (53в) **Dođavola**.
 (54a) Co tady **kurva** děláte?
 (54б) What **the fuck** are you doing?
 (54в) Šta **pod milim Bogom** radiš ovde?!
 (55a) Dej to tam, **kurva**.
 (55б) Turn the **fuckin'** thing on.
 (55в) Upali **prokletinju**!
 (56a) **Kurva, kurva, kurva**.
 (56б) Oh, **fuck, fuck, fuck**.
 (56в) Sve **u majčinu**.
 (57a) Co to **kurva** je?

- (576) What **the fuck** is it?
(57В) Šta je ovo **koji moj**?
(58a) A **kurva**.
(586) Holy **shit**, dude.
(58В) **Majku ti**, ortak.
(59a) **Kurva**, co blbnu?
(596) What **the fuck** am I doing?
(59В) Šta **koji ...** ja radim ?
(60a) Co to **kurva** je!
(606) What **the fuck**!
(60В) Šta **koji ku...** ?
(61a) Jen mě nech **kurva** na pokoji.
(616) Just leave me **the fuck** alone.
(61В) Samo me ostavi na miru.
(62a) Co má být **kurva** toto?
(626) What **the fuck** is this?
(62В) Šta je ovo?
(63a) To si děláš **kurva** prdel.
(636) You're **fucking** kidding me.
(63В) Mora da se šališ.
(64a) Vystrašil jsi mě, **kurva**.
(646) You scared **the shit** out of me.
(64В) Preplašio si me.
(65a) Nech mě **kurva** být.
(656) Leave me **the fuck** alone.
(65В) Pusti me na miru **bre**!
(66a) O čem to kurva vlastně mluvíte?
(666) I mean, what **the fuck** are you actually talking about?
(66В) O čemu **bre** ti to?!
(67a) Co to **kurva** je?
(676) What **the fuck** was that?
(67В) Šta **bre** to bi?
(68a) Co **kurva** chcete?
(686) What do you **fuckin'** want?!
(68В) Šta hocete **bre**?!?

У изворном језику примери садрже опсцене речи *fuck*, *fucking*, *shit* које су, рекли смо, најчешћи енглески еквивалент чешке лексеме *kurva*. У српском

језику замењени су нпр. формулама које изворно спадају у клетве, али су у датим примерима десемантизоване и своде се на узречице, узвике изненађења, негодовања (50в–55в), или је у питању имплицитна псовка (56в–58в), или су пак вулгаризми цензурисани тачкама (59в, 60в), а у неким примерима и сасвим изостављени (61в–64в).³³ Такође, примећујемо незанемарљиву употребу узвика *бре* (65в–68в). Овај израз би, по нашем мишљењу, могао бити употребљен у већини наведених примера без промене значења, а било би извршено ублажавање вулгарних лексема у преводу, што је пожељно, посебно када се ради о филмским титловима. Ове стратегије, иако потичу од преводаца-аматера, представљају користан пример могућег третмана опсцених/вулгарних израза у речницима.

5.

На основу анализираних грађе можемо извести неколико закључака.

У примарној функцији се вулгаризам *kurva* у чешком језику користи најчешће за негативну евалуацију женске особе, а исто је и са њеним еквивалентима у српском и енглеском језику.

У функцији узвика чешка лексема изражава емоционалне реакције у оквиру одређене комуникативне ситуације (дакако, у нашој грађи у конструисаним дијалозима), као нпр. презир, љутњу, незадовољство, бес, страх, изненађење, разочарање, резигнацију. Видимо њено семантичко померање од псовке-увреде, у форми пунозначне речи са флексијом, која изражава субјективни став говорника и може бити упућена директно саговорнику или трећем лицу (*Ty kurvo! Ta kurva!*), према функцији псовке-узречице која губи флексију и пунозначност и служи да индиректно саопшти осећања говорника, а може бити употребљена и без присуства саговорника. У наведеној конверзивној функцији стоји као еквивалент према опсценим, одн. вулгарним изразима у енглеском и српском језику, и то у дивергентном односу.³⁴ Језичка средства у енглеском и српском такође се често користе у функцији узвика.

³³ О стратегијама замене табуизованих средстава пишу нпр. М. Шипка (2011: 24–25) и С. Ристић (2010: 209).

³⁴ С обзиром да је полазни језик у нашим истраживањима био чешки, очекиван је већи број еквивалената у енглеском и српском, али је исто тако чињеница да је само првих седам српских лексема наведених у табели ниже заступљено са више примера у корпусу.

ЧЕШКИ	ЕНГЛЕСКИ	СРПСКИ
<i>kurva</i>	<i>fuck</i> <i>shit</i> <i>fucking/fuckin'</i>	<i>јеботе/јебо те</i> <i>који курац</i> <i>бре</i> <i>јебем ти/јебем ти</i> <i>срање</i> <i>јебига/јеби га</i> <i>јебени/а/о</i> <i>до кураца</i> <i>у курац</i> <i>да му јебем</i> <i>јебем му/јебему</i> <i>јебеш га</i> <i>у пичку материну</i>

Сама процена интензитета вулгарности псовке је субјективна и њен превод зависи од много језичких и ванјезичких фактора, тако да нама приликом анализе није био циљ да истакнемо неадекватне еквиваленте. Напротив, желели смо да скренемо пажњу на то да богата грађа из колекције титлова, превођених од стране аматера, даје вредан увид у употребу одређених израза у узусу.

У лексикографским изворима чешког и српског језика се примарна значења лексеме, како инваријантно тако и варијантно, сасвим подударају, а функција узвика није наведена у чешко-српском речнику, као што, уосталом, није ни у општим једнојезичним речницима чешког језика који су главни извори грађе за овај двојезични речник. По нашем мишљењу неопходно би било забележити и конверзивно значење ове лексеме, с обзиром на то да она, према истраживањима Ф. Чермака (Čermák 2010), спада у другу по реду најфреквентнију псовку у чешком језику. С обзиром на то да је концепција ЧСР рестриктивна према вулгаризмима, лексикографски еквивалент узвика *kurva* могао би нпр. гласити: 2. узв. вулг. до ђавола!, проклетство!. У прилог томе говори и чињеница да први предложени израз представља и најфреквентнији лексикографски синоним вулгарних израза, као што смо показали у самој анализи. Што се тиче једнојезичних речника чешког језика, ово ће значење највероватније бити уврштено у нови речник чешког језика (*Akademický slovník současné češtiny*³⁵) који је у изради и чија се грађа заснива у највећој мери на Чешком националном корпусу.

И најзад, видели смо да се на основу контрастивног истраживања може добити јаснија слика о анализираној језичкој јединици, о њеном значењу и употреби, а исто тако да се може проширити списак преводних еквивалената у сва три обрађивана језика.

³⁵ Доступно на https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Akademicky_slovník_soucasne_cestiny.html.

Цитирана литература

- Богдановић, Недељко (ур.) Опсцена лексика. Ниш: Просвета, 1998.
[Bogdanović, Nedeljko (ur.) Opescena leksika. Niš: Prosveta, 1998]
- Јовановић, Јована. „Пејоративи у номинацији човека у српском језику”. Јужно-словенски филолог LXXVII, 1, 2021: 127–161.
- [Jovanović, Jovana. „Pejorativi u nominaciji čoveka u srpskom jeziku”. Južnoslovenski filolog LXXVII, 1, 2021: 127–161]
- Марковић, Јордана (ур.) Опсцена лексика у српском језику. Ниш: Филозофски факултет, 2017.
- [Marković, Jordana (ur.) Opescena leksika u srpskom jeziku. Niš: Filozofski fakultet, 2017]
- Мутавдић, Предраг, Ана Сивачки. „Балкански језици и опсцени дискурс”. [У:] В. Мишић-Илић, В. Лопић (ур.) Језик, књижевност, дискурс. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2015, 551–565.
- [Mutavdžić, Predrag, Ana Sivački. „Balkanski jezici i opsceni diskurs”. [U:] В. Мишић-Илић, В. Лопић (ур.) Језик, књижевност, дискурс. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2015, 551–565]
- Стојановић, Милица. „Опсцена лексика као маргинални лексички слој (на примерима из романа Д. Ненадића)”. [У:] В. Мишић-Илић, В. Лопић (ур.) Језик, књижевност, маргинализација. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2014, 457–470.
- [Stojanović, Milica. „Opescena leksika kao marginalni leksički sloj (na primerima iz romana D. Nenadića)”. [In:] В. Мишић-Илић, В. Лопић (ур.) Језик, књижевност, маргинализација. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2014, 457–470]
- Џвијовић, Драгана. „О вулгаризмима у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске”. [У:] С. Халиловић (ур.) Босанскохерцеговачки славистички конгрес I. Зbornik radova. Knj. 1. Сарајево: Славистички комитет, 2012, 309–317.
- [Cvijović, Dragana. „O vulgarizmima u Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske”. [U:] С. Halilović (ur.) Bosanskohercegovački slavistički kongres I. Zbornik radova. Knj. 1. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012, 309–317]
- Шипка, Данко. Речник опсцених речи и израза. Нови Сад: Прометеј, 2011.
- [Šipka, Danko. Rečnik opscenih reči i izraza. Novi Sad: Prometej, 2011]
- Čermák, František. „Já vůl, ty vole / ty si vůl, to je vůl”. Čeština doma a ve světě 9, 1–2, 2001: 27–30.
- Čermák, František. Lexikon a sémantika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- Dokulil, Miloš, Karel Horálek, Jiřina Hůrková (eds.) Mluvnice češtiny I: fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov. Praha: Academia, 1986.
- Jelínek, Milan, Jarmil Vepřek. Vulgarismus. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.) CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Brno: Masarykova univerzita, 2012–2020. <<https://www.czechency.org/slovník/VULGARISMUS>, 2017> 23.04.2022.
- Jovanović, Ivan. O semantičkom aspektu seksualnog čina u francuskom i srpskom jeziku”. [У:] В. Мишић-Илић, В. Лопић (ур.) Језик, књижевност, значење. Језичка истраживања. Ниш: Филозофски факултет, 2016, 243–254.
- Lotko, Edvard. „K otázce vulgarizmů, zejména v současné veřejné komunikaci”. Bohemica Olomucensia 1, 4, 2009: 49–55.
- Ludwicki, Antoni, Svatava Škodová. „Ty vole’ jako multifunkční komunikační prostředek v současné češtině”. Bohemistika 3, 2018: 219–246.

- Moderc, Saša, Maurizio Barbi. „Italijanski vulgarizam ‘cazzo’ i njegovo prevođenje na srpski jezik”. *Живи језици : часопис за стране језике и књижевности*, 37, 1, 2017: 31–58.
- Moderc, Saša, Maurizio Barbi. Leksička varijacija ekvivalenata dijalektalnog vulgarizma mortacci u srpskom prevodu Pazolinijevog romana *Iskusni momci*. **Komunikacija i kultura online** 10, 2019: 38–51. <<https://www.komunikacijaiikultura.org/index.php/kk/article/view/396>>11.04.2022.
- Nejedlý, Petr. „Vulgarismy v lexikálním systému i v komunikaci”. *Český jazyk a literatura*, 66, 1, 2015, 5–13.
- Ristić, Stana. „Diskurs psovki u srpskom jeziku”. [In:] V. Vasić (ed) *Diskurs i diskursi*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2010, 195–212.
- Ulicný, Oldrich. „Lingvistické a psychosociální aspekty užívání agresivních verbálních prostředků, zvl. vulgarismů, v současné veřejné české komunikaci”. [In:] O. Ulicný (ed.) *Eurolingua & Eurolitteraria*. Liberec: Technická univerzita, 2009, 43–48.
- Šmelík, Martin, Michaela Lišková. „K lexikografickému zpracování tabuových slov”. *Slovo a slovesnost* 80, 2019: 39–57.
- Štícha, František et al. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: druhy slov, tvoření slov. Část 2*. Praha: Academia, 2018.

Извори

- Андрић, Иво. На Дрини ћуприја. Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Slovenije, 1967.
[Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Beograd: Prosveta; Zagreb: Mladost; Sarajevo: Svjetlost; Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1967]
- Вујанић, Милица et al. Речник српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.
[Vujanić, Milica et al. *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2011]
- ЧСР: Качаник, Емилија et al. Чешко-српски речник I, II. Београд: САНУ, 2001.
[ČSR: Kačanik, Emilija et al. *Češko-srpski rečnik I, II*. Beograd: SANU, 2001]
- Михајловић, Драгослав. Кад су цветале тикве. Нови Сад: Матица српска, 1968.
[Mihajlović, Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*. Novi Sad: Matica srpska, 1968]
- Стевановић, Михајло et al. (eds.) Речник српскохрватског књижевног језика I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
[Stevanović, Mihajlo et al. (eds.) *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI*. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976]
- Тошић, Добрица. Време смрти. Београд: Просвета, 1976.
[Ćosić, Dobrica. *Vreme smrti*. Beograd: Prosveta, 1976]
- Хемингвеј, Ернест. За ким звоно звони. Београд: Просвета, 1968. Превео Светозар Бркић.
[Hemingway, Ernest. *Za kim zvono zvoni*. Beograd: Prosveta, 1968. Preveo Svetozar Brkić]
- РСЛ: Хлебџ, Борис. Речник сленга. Енглеско-српски : српско-енглески. Београдска књига: Београд 2006.
[RSI: Hlebec, Boris. *Rečnik slenga*. Englesko-srpski : srpsko-engleski. Beogradska knjiga: Beograd 2006]
- Adamovičová, Ana, Martin Vavřín. *Korpus InterCorp – srbština*, verze 13 z 1.11.2020.

- Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2020.<<http://www.korpus.cz>> 02.05.2022.
- Andrić, Ivo. Most na Drině. Praha: Odeon, 1987. Překlad: Milada Nedvěďová.
- Čapek, Karel. O věcech obecných čili Zóon politikon. Praha: Československý spisovatel, 1991.
- Čapek, Karel. O opštím stvarima ili Zoon politikon. Beograd: Stubovi kulture, 2001. Prevod: Aleksandar Ilić.
- Český národní korpus. Ústav českého národního korpusu, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. <<https://www.korpus.cz>> 02.05.2022.
- Ćirić, Zoran. Hobo. Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002.
- Ćirić, Zoran. Hobo. Praha: Runa, 2012. Překlad: Jan Doležal.
- Ćosić, Dobrica. Čas smrti. Praha: Odeon, 1976. Překlad: Milada Nedvěďová.
- Dalzell, Tom (ed.) The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English. Oxon – New York: Routledge, 2018.
- RAAS: Gerzić, Borivoj. Rečnik anglo-američkog slenga. Beograd: Istar, 2002.
- RSŽ: Gerzić, Borivoj. Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza). Beograd: Bookbridge, 2012.
- SSJČ: Havránek, Bohuslav, Jaromír Bělič, Miloš Helcl, Alois Jedlička (eds.) Slovník spisovného jazyka českého I–IV. Praha: Československá akademie věd, 1960–1971.
- Hemingway, Ernest. For Whom the Bell Tolls. Stockholm: The Continental Book Company, 1945.
- Hemingway, Ernest. Komu zvoní hrana. Praha: Naše vojsko, 1981. Překlad: Jiří Valja.
- Hugo, Jan, Markéta Fidlerová, Kateřina Adamková, Zdeňka Juránková (eds.) Slovník nespisovné češtiny. Praha: Maxdorf, 2006.
- Hrabal, Bohumil. Obsluhoval jsem anglického krále. Praha: Pražská imaginace, 1993.
- Hrabal, Bohumil. Služio sam engleskog kralja. Beograd: Agencija Trivić, 2005. Prevod: Dragoljub Matić.
- Hujer, Oldřich, Emil Smetánka, Miloš Weingart et al. (eds.) Příruční slovník jazyka českého. I–IX. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.
- Imami, Petrit. Beogradski frajerski rečnik. Beograd: NNK International, 2003.
- Internetový slovník současné češtiny.<<https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny>> 02.05.2022.
- Jeníková, Anna, Karel Lemarie, Jan Sedláček, Stanislava Sýkorová. Srbocharvátsko český slovník. Praha: Academia, 1982.
- Kiš, Danilo. Enciklopedija mrtvih. Beograd: Prosveta, 1990.
- Kiš, Danilo. Encyklopedie mrtvých. Praha: Mladá fronta, 1995.
- Klégr, Aleš, Michal Kubánek, Markéta Malá et al. Korpus InterCorp – angličtina, verze 13 z 1. 11. 2020. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2020.<<http://www.korpus.cz>> 02.05.2022.
- Kraus, Kamil. Slovník anglického slangu. Praha: Olympia, 2004.
- Lustig, Arnošt. Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou. Praha: Mladá fronta, 1990.
- Lustig, Arnošt. Molitva za Katarinu Horovic. Beograd: Stubovi kulture, 2002. Prevod: Ana Adamović.
- Machálek, Tomáš. KonText – aplikace pro práci s jazykovými korpusy. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014.
- Machek, Václav. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

- Makjuan, Ijan. Iskupljenje. Beograd: Paideia, 2003. Prevod: Arijana Božović.
- McEwan, Ian. Atonement. London: Vintage 2002.
- McEwan, Ian. Pokání. Praha: Odeon, 2003. Překlad: Marie Válková.
- M-WD: Merriam-Webster Dictionary. 2022.<<https://www.merriam-webster.com>> 02.05.2022.
- Mihajlović, Dragoslav. Prohra. Praha: Odeon, 1979. Překlad: Jiří Fiedler.
- Poldauf, Ivan. Česko-anglický slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- Rejzek, Jiří. Český etymologický slovník. Voznice: Leda, 2001.
- Rosen, Alexandr, Martin Vavřín, Adrian Jan Zasina. Korpus InterCorp – čeština, verze 13 z 1. 11. 2020. Praha: Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2020.<<http://www.korpus.cz>> 02.05.2022.
- Vavřín, Martin, Alexandr Rosen. Treq – databáze překladových ekvivalentů. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.<<http://treq.korpus.cz>> 02.05.2022.
- Viewegh, Michal. Výchova dívek v Čechách. Praha: Český spisovatel, 1994.
- Viveg, Mihal. Vaspitanje devojaka u Češkoj. Novi Sad: Stylos, 1999. Prevod: Dagmar Ruljančić i Ivan Balenović.

Katarina Mitrićević-Štepanek

ON ONE VULGARISM IN THE CZECH LANGUAGE AND ITS EQUIVALENTS IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The paper discusses the vulgarism *kurva* in the Czech language and its equivalents in Serbian and English. The semantics and function of the given lexeme are analyzed on the material of the Czech National Corpus (Český národní korpus), with special reference to its secondary function of interjection. Based on the examples from literary works and film subtitles, which are included in the corpus, the equivalents in Serbian and English are determined. The research results are compared with the existing lexicographic definitions in monolingual and bilingual dictionaries and the possibilities of their specifying or addition are pointed out.

It is concluded that, in its primary function, the vulgar word in Czech is most often used for negative evaluation of a woman, and the same applies to its equivalents in Serbian and English. In its secondary function the Czech lexeme expresses emotional reactions such as contempt, anger, dissatisfaction, fear, surprise, disappointment, resignation, and its equivalents in English and Serbian are obscene, vulgar expressions, also used as interjections. In the lexicographic sources of the Czech and Serbian languages the primary meanings of the lexeme completely coincide, but the secondary function is not mentioned in the Czech-Serbian dictionary, as it is not in the general monolingual dictionaries of the Czech language. Given that it is one of the most frequent swear words in the Czech language, it should be included in future Czech-Serbian dictionaries, but its Serbian lexicographic equivalent can be a non-vulgar one, due to restrictive language policy.

Keywords: vulgarism, semantics, function, Czech language, Serbian language, English language, equivalent, Czech National Corpus.

Janko Ramač

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za rusinistiku
ramacjanko@gmail.com

УДК 371(=162.4)"175/183"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.20>
Оригиналан научни рад
примљен 02.09.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

Daniela Marčok

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za slovakistiku
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

ŠKOLOVANJE SLOVAČKE INTELIGENCIJE SA TERITORIJE JUŽNE UGARSKE (od kraja XVIII veka do 30-ih godina XIX veka)¹

Od sredine XVIII veka počinje masovnije naseljavanje Slovaka evangelika u Južnu Ugarsku („Donju zemlju“), Bačku, Srem i Banat, i traje do početka XIX veka. Evangelička crkva je u ovim krajevima tek proglašenjem Patenta o toleranciji dobila pravo osnivanja crkvenih zajednica i konfesionalnih škola. Tada se pojavila potreba za većim brojem sveštenika i učitelja. Prvi sveštenici i učitelji su u ove slovačke crkvene zajednice dolazili iz Severne Ugarske („Gornje zemlje“). U prvoj polovini XIX veka osnovane su slovačke evangeličke gimnazije u Mezoberenju/Sarvašu i Novom Vrbasu. Neki slovački učenici su upisivali i pravoslavne gimnazije u Novom Sadu i Sremskim Karlovcima, u kojima su predavali i profesori Slovaci. U radu ćemo se fokusirati na istraživanje i sistematizovanje podataka o školovanju slovačke evangeličke inteligencije koja je vodila poreklo iz Južne Ugarske ili je ovde delovala.

Ključne reči: Slovaci, evangelici, Južna Ugarska/„Donja zemlja“, Severna Ugarska/„Gornja zemlja“, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje.

From the mid-18th century, a more massive settlement of Slovak Evangelicals began in Southern Hungary (“Lower Land”), Bačka, Srem and Banat, and lasted until the early 19th century. The Evangelical Church gained the right to establish church communities and confessional schools in these areas only after the proclamation of the Patent on Tolerance. At that time, the demand for a larger number of priests and teachers arose. The first priests and teachers came to the Lower Land church congregations from the Upper Land. In the first half of the 19th century, Slovak Evangelical grammar schools were founded in Mezőberény – Szarvas and in Novi Vrbas. Some Slovak students also attended Orthodox grammar schools, where Slovak professors lectured (in Novi Sad and Sremski Karlovci). In this paper, we will focus on researching and systematizing data on the education of Slovak Evangelical intelligentsia that originated from, or worked in Southern Hungary.

Keywords: Slovaks, Evangelicals, Lower Land, Upper Land, secondary and higher education.

Slovaci su počeli da se doseljavaju u Južnu Ugarsku od 40-ih godina XVIII veka prvo u Petrovac (približno dve hiljade), Kulpin i Bajšu, kasnije u Kisač, Staru Pazovu i druga naselja, a na samom kraju XVIII i na početku XIX veka i u Banat: u Aradac,

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kulture u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (178017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Kovačicu i Padinu. Slovački kolonisti su bili skoro isključivo zemljoradnici, a naseljavali su se uglavnom na privatne feudalne posede ili u naselja u okviru Vojne granice. Među tim kolonistima bio je mali broj osiromašenih plemića, ali nije bilo inteligencije. U početku su doseljeni evangelići bili pod jurisdikcijom rimokatoličke crkve mada im je, više prećutno, pružana mogućnost da imaju i učitelje vlastite veroispovesti, koji su mogli obavljati neke crkvene obrede (bliže: ZKV 1835 Petrovac, Kisač, Bajša).² Patent o toleranciji 1781. g. omogućio je osnivanje protestantskih crkvenih zajednica i škola, a Ugarski sabor 1791. g. donosi zakon koji nekatoličkom stanovništvu daje potpunu crkvenu slobodu i školsku autonomiju (Sirácky 1980).

Uredbom „Ratio educationis“ 1777. g. propisana je organizacija škola sve do nivoa univerziteta u okviru Ugarske. Škole su bile podeljene na narodne, latinske i univerzitete. Narodne škole su obavezno pohađala deca od 6–12 godina; one su bile prilagođene potrebama stanovništva. U seoskim sredinama delovale su tzv. trivijalne; u gradićima i gradovima prilagođene su potrebama školovanja zanatlija i trgovaca, a u sedištim distrikata delovale su tzv. normalke, koje su pružale osnovu za dalje školovanje. Viši stepen obrazovanja pružale su latinske škole, podeljene na dva stepena: prva dva razreda su gramatička, posle slede dva humanistička razreda. Treći stepen bile su akademije/liceji, na kojima je bio obično dvogodišnji kurs filozofije,³ a posle toga su studenti birali studije prava, medicine, teologije i dr. Univerziteti su pružali najviši nivo obrazovanja.

Krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka evangelići u Ugarskoj su imali svoje srednje škole, gimnazije i liceje u Bratislavi, Banskoj Šćjavnjici, Banskoj Bistrici, Kežmarku, Ljevoči, Prešovu. Do kraja XVIII veka nije postojala nijedna visokoškolska ustanova južnije od linije Balaton – Kečkemet – Veliki Varadin (danas Oradea, Rumunija) pa do granice sa Transilvanijom.

Kod evangelika u Južnoj Ugarskoj već krajem XVIII veka javlja se ideja o osnivanju latinske niže i više gimnazije. Ona se ostvaruje tek 1802. g. kada je u Mezoberenju osnovana senioratska gimnazija, koja je 1834. g. prenetu u Sarvaš. Školu su pohađali pripadnici raznih nacija i religija: Slovaci, Nemci, Mađari i Srbi, evangelići, reformati i pravoslavni. Tridesetih i četrdesetih godina XIX veka duh mađarizacije ulazi i u evangelićke srednje škole i liceje, što je u velikoj meri uticalo na mađarizaciju slovačke inteligencije. Prilikom boravka na konventu Banske superintendanture u Pešti u septembru 1841. g. sveštenik u Petrovcu Jan Stehlo se uverio da su mnogi slovački evangelićki sveštenici promađarski orijentisani i to ga je veoma potreslo (Stehlo 1818: 183).

² ZKV – zapisnik kanonske vizitacije.

Zapisnici slovačkih evangelićkih crkvenih zajednica Bačko-sremskog seniorata iz 1835. g. su dostupni na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?pg=0&layout=s

Zapisnici slovačkih evangelićkih crkvenih zajednica Banatskog seniorata iz 1836. g. su dostupni na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s

³ Najviše Slovaka evangelika se opredeljivalo za licej u Bratislavi koji je bio osnovan 1606. g. Bratislavski licej je bio “polovična” visoka škola, zato što je student po završetku trogodišnjeg filozofskog kursa (t. j. od 1841. g. nakon završene fizike i dve godine prava) imao mogućnost da završi teološki kurs u trajanju od dve godine. Nakon toga je mogao da vrši svešteničku dužnost na teritoriji cele Ugarske (Francisci 1956: 26). Tamo su se školovali i pravoslavni Srbi, jer im na bratislavskom liceju, kao ni na svim evangelićkim školama u Ugarskoj, nije pretila opasnost navodjenja na drugu veroispovest, kao što je to bio slučaj sa katoličkim školama.

Bačko-sremski seniorat evangeličke crkve 1822. g. osniva nižu gimnaziju u Novom Vrbasu, koju su pored evangelika Slovaka, Nemaca i Mađara pohađali i reformati i pravoslavni Srbi.⁴ U školi je radio jedan profesor, koji je bio i direktor. Od 1822. do 1858. g. ovde su profesori bili Slovaci: Matej Slavkovski (1822–1824), Juraj Jesenski (1824–1826), Karol Abafi (1826–1836) i Mihal Godra (1836–1868). Iako su profesori bili Slovaci, bilo je malo slovačkih učenika, najviše dva-tri u odeljenju.

Cilj našeg istraživanja je bilo utvrđivanje i sistematizovanje podataka o školovanju slovačke inteligencije u Južnoj Ugarskoj na srednjim i visokim školama krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka. Detaljno smo pregledali zapisnike kanonskih vizitacija slovačkih ev. crkvenih zajednica u Bačko-sremskom⁵ i Banatskom senioratu⁶ iz 1835 i 1836. g., a samo za neke crkvene zajednice iz 1798, 1810. i 1818, Nacrt istorije Senioratske gimnazije u Novom Vrbasu iz 1835,⁷ Istoriju/hroniku Petrovca sveštenika Jana Stehla⁸ i Hroniku Kisača sveštenika Franciška Jesenskog.⁹ Radi upoređivanja i kompletiranja biografskih podataka koristili smo i drugu literaturu, najviše monografije Lasla Segija (Сегі 2010; 2020) i Birbrunera (Bierbrunner 1902), kao i *Evangélicus Ordinációk* (knjigu autobiografija sveštenika Banskog distrikta 1801–1885 u koju je svaki sveštenik prilikom posvećenja upisivao svoju biografiju).

U radu učenike/studente navodimo prema abecednom redu, sa osnovnim podacima koje nalazimo u izvorima i literaturi: ime i prezime, godinu rođenja i smrti (u nekim slučajevima ne nalazimo podatak o godini smrti, a do godine rođenja ponekad dolazimo na osnovu naznačenih godina života učenika prilikom upisa u školu), ime i zanimanje oca/staratelja, godine upisa u školu odnosno na studije, tok školovanja, stečeno obrazovanje ili zvanje i na kraju mesta službovanja. Radi ekonomičnijeg raspolaganja prostorom, koristimo skraćenice: ev. – evangelik, evangelički; gimn. – gimnazija; k. – kolegijum; l. – licej; pravosl. – pravoslavni; prof. – profesor; rođ. – rođen; svešt. – sveštenik, sveštениčki; un. – univerzitet; žup. – županija; B. Bistrica – Banska Bistrica; B. Šćjavnjica – Banska Šćjavnjica; N. Sad – Novi Sad; N. Vrbas – Novi Vrbas, Sr. Karlovci – Sremski Karlovci; St. Pazova – Stara Pazova.

U prvoj polovini XIX veka među Slovacima evangelicima postojalo je nekoliko sveštениčkih porodica koje su iznedrile intelektualce u više pokolenja i tako su se formirale male dinastije slovačke inteligencije Stehlo, Jesenski, Rohonj, Borovski,

⁴ U godinama od 1826–1835. bilo je 436 učenika, od toga 136 evangelika, 228 pravoslavnih i ostali (Ramač, Marčok 2021: 182).

⁵ *Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835., mensibus Septembri et Octobri*

⁶ *Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836., mense Junio*

⁷ Abaffy, C. *Scholae Senioralis Grammaticae Neo-Verbasziensis cuius originis, progressus et status praesentis – Adumbratio synoptica*

⁸ Sztehlo, J. *História Ecclesiae Aug. Conf. Petrovácz brevota expozita per Joannem Stehlo 1818 – 1862*

⁹ Jeszensky, F. *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a d'alšom zvel'a-dovaní cirkvi, počnúc od r. 1773*

Abafi i druge. Radi boljeg pregleda, takve uvek navodimo po starosnom principu, počev od oca ka sinovima, odnosno unucima.

Abafi Daniel (1790, Bađan, Slovačka – 1888, Aradac, Srbija), sin svešt. Mateja. Osnovno obrazovanje stekao u Bađanu, a posle u B. Bistrici, Mezoberenju, Debrecinu. U Bratislavi je završio humanioru, filozofiju i teologiju, na Un. u Jeni filozofiju i teologiju 1816. Prof. u Komaromu i u gimn. u Mezoberenju. Posvećen 1818, iste g. svešt. u Padini; 1822. svešt. u Aracu (ZKV Aradac 1836; ZKV Padina 1836; *Evangélicus Ordinációk* s. 79–80). Brat Karla Abafija, sveštenika u Kovačici (Čaplovič, 1928: 124).

Abafi Leopold (1827, Aradac, Srbija – 1883, Aradac, Srbija), sin svešt. Daniela. 1845. upisan na Ev. l. u Ljevoči, 1846. na Ev. l. u Bratislavi, gde je 1847. na IV g. (Серги 2020: 364, 467, 527).

Abafi Karlo (1801, Ljišov, Slovačka – 1837, Kovačica, Srbija). Školovao se u B. Šćjavnjici i Bratislavi, 1824. završio teologiju na Teološkom fakultetu u Beču. Prvo je radio kao senioratski kapelan, a 1826. dolazi na dužnost prof. i direktora u Senioratsku gimn. u N. Vrbas. U leto 1836. posvećen, posle čega preuzima dužnost svešt. u Kovačici (Čaplovič 1928: 123–124).

Abafi Karlo ml. (1829, Vrbas, Srbija – ?), sin prof. Karla. Prvo je bio u gimn. u N. Vrbasu, 1847. (sa 17 g.) upisan na Ev. l. u Bratislavi (Серги 2020: 364).

Abafi Albert, verovatno sin prof. Karla. 1834/35. je u II razredu (donatista) u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu (Ramač, Marčok 2021: 188).

Ambrozi Matej (1797, Sielnica, Slovačka – 1869, Kovačica, Srbija), svešt., pešnik. Osnovnu školu je završio u zavičaju, niže razrede u Ev. gimn. u B. Bistrici, retoriku na Ev. l. u Prešovu. Od 1816–1818. dva razreda teologije na Ev. l. u B. Šćjavnjici, studije teologije i kandidatski ispit¹⁰ u Šopronu. Levita u N. Sadu, posle posvećenja kao svešt. u Bajši (1820–1825), Zrenjaninu (1825–1837) i Kovačici. Prvi senior Banatskog seniorata (Čaplovič 1928: 125–159; Vereš 1930: 132).

Ambrozi Eduard (1823, Bajša, Srbija – 1862, Vukova, Rumunija), sin svešt. Mateja. Od 1834–1835. je u II razredu (donatista) u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu, 1842–1844. na Ev. l. u Bratislavi, imao je stipendiju Johane Rot Teleki.¹¹ 1846. upisan na Un. u Haleu (Серги 2020: 359; Серги 2010: 334; Ramač, Marčok 2021: 189, *Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1861–1874*: 32).

Babilon Samuel (1807, Radvanj, Slovačka – 1866, Silbaš, Srbija). Škole završio u B. Šćjavnjici, studije u Bratislavi i Jeni. Prvo uč. u B. Šćjavnjici 1831–1832. g, svešt. u Ljubjetovoj (Slovačka) 1832–1838., kada dolazi kao levita i uč. u Silbaš, 1839–1866. svešt. (Bierbrunner 1902: 206, 209).

¹⁰ Kandidatski ispit su polagali studenti koji su se zanimali za stipendije na nemačkim univerzitetima.

¹¹ Takozvano Rot-Telekijanum, nazvano prema Johani Rot Teleki (1741–1813), supruzi grofa Josifa Telekija iz Siraka (Mađarska), koja je nastavila da ispunjava njegov testament. Osnovala je fond za dodelu stipendija studentima evangeličkih gimnazija u Ugarskoj. Najčešće je stipendiju dobilo 60–100 studenata liceja u Prešovu i liceja u Bratislavi i to oni koje su profesori preporučili kao siromašne, vredne i pristojne (Moravcsik 1899: 12 – 22).

Babilon, Ludovik (1820, Radvanj, Slovačka – 1883, Bajša, Srbija) čitanje i pisanje učio kod oca, zatim upisuje gimn. u B. Bistrici, studije filozofije; 4 g. gimn u Šćjavnjici; Ev. l. u Bratislavi, odlazi kada je Lj. Štur¹² bio izbačen sa katedre 1844. g. Završio kandidatski ispit, pozvan za kapelana u Petrovac; posvećen 1847, svešt. u Bajši 1849–1883 (Bierbrunner 1902: 78; Stehlo 1818: 248; *Evangelicus Ordinációk* s. 266).

Bako Aleksander (1792, Kubin, Slovačka – 1859, Aradac, Srbija). U zavičaju je učio gramatiku, u Prešovu humanioru, u Mezoberenju gimn., gde mu je bio uč. Andrej Školka. Završio je primu, ali je došao kao ispomoć starom ocu učitelju u Aradac, gde je od 1814. g. uč. (ZKV Aradac 1836; Hučoková-Klinková 2005: 29).

Bako Daniel (1825, Aradac, Srbija – ?), sin uč. Aleksandra. 1847. (22 g.) upisan na Ev. l. u Kežmarku, 1845. na Ev. l. u Ljevoči (Серги 2020: 455, 528).

Basilides Jan (1806, Kovačica, Srbija – ?), sin svešt. Jana. 1826. (20 g.) upisan na Ev. l. u Bratislavi, gde je i 1827. U Đeru dve g. uči mađarski. Retoriku i filozofiju u B. Šćjavnjici, teologiju završio u Bratislavi (Серги 2020: 351; ZKV Lalić 1835).

Beljička Pavel (1813, Sklabinja, Slovačka – 1884, Padina, Srbija). Filozofiju – humanističke nauke završio na Ev. l. u Kežmarku. 1833. dolazi u Kovačicu za pomoćnog uč. Od 1838–1884. uč. u Padini (ZKV Kovačica 1836).

Benjicki Karlo (1795, Sr. Karlovci, Srbija – ?), plemić, otac Pavle, sekretar. 1812–1813. na Ev. l. u Bratislavi, 1815. upisan na „Georgikon“ u Kesthelju (Серги 2020: 346, 518).

Blazi Jan (1783/86, St. Pazova, Srbija – 1836, Kulpin, Srbija), otac ekonom na vlastelinstvu. Školovao se na Ev. l. u B. Šćjavnjici, 1807. (21 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju. Od 1808. kućni uč. sinova inspektora ev. crkve Andreja Mokrog u N. Vrbasu. 1809. je imao 15 učenika i tako nastaje privatna škola. Od 1812–1818. uč. u Kulpinu (Серги 2020: 431; Bierbrunner 1902: 108; Čelovský 1996: 72–74).

Blazi Jan ml. (1815, Kulpin, Srbija – ?), sin uč. u penziji. 1833. (18 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju (Серги 2020: 440).

Bohunji Karlo (1810, Cerovo, Slovačka – 1847, Kulpin, Srbija). Škole učio u Mezoberenju. Uč. u Silbašu 1832–1836, u Kulpinu 1836–1847. (ZKV Silbaš 1835; Čelovský 1996: 83–84; Bierbrunner 1902: 113, 209).

Bon Jan (žup. Turoc, 1749 – ?), plemić. Radio u pravosl. školi u N. Sadu, prelazi u St. Pazovu (ZKV Pazova, 1835; Jesenský 2006: 11; Miklović 2002: 29).

Bon Andrej (1791, St. Pazova, Srbija – ?), plemić. Otac Jan iz žup. Turoc. 1806. (15 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju (Серги 2020: 430).

Borovski Samuel (1783, Trenčín, Slovačka – 1860, Pivnice, Srbija). Osnovnu školu pohađao u Trenčínu, gramatičku u Modri, kurs filozofije i teologije u Bratislavi. Od 1802. radi kao uč., posvećen 1815, od 1821. svešt. u Kucuri, od 1823. u Novoj Šovi, od 1826–1860. u Pivnicama (ZKV Pivnice 1835).

Borovski Mihal (1806, Krajna, Slovačka – 1836, Lalić, Srbija), sin svešt. Samuela. Do 12. g. ga uči otac, zatim odlazi u Đer. Studije retorike i filozofije u B.

¹² Ljudovít Štur (1815–1856), vodeći predstavnik i jedna od najvažnijih ličnosti narodnog preporoda Slovačka, političar i ideolog, organizator nacionalno-oslobodilačkog pokreta, kodifikator slovačkog književnog jezika, pesnik i publicista.

Šćjavnjici, teologiju u Bratislavi. Od 1827. kapelan kod bolesnog oca u Pivnicama. Posvećen u Modri. Od 1830–1836. svešt. u Laliću (ZKV Lalić 1835; Bierbrunner 1902: 115).

Borovski Daniel (1824, Pivnice, Srbija – ?), sin svešt. Samuela. Od 1840–1841. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 357).

Borovski Karlo (1820, Pivnice, Srbija – 1906, Pivnice, Srbija) sin svešt. Samuela. Kod oca je učio osnovnu školu i dva razreda gimn. Školovao se u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu, Kečkemetu i Sarvašu; od 1836–1840. na Ev. l. u Bratislavi. Radio je kao uč., a 1846. upisan na teologiju na Un. u Jeni. Posle posvećenja kapelan kod oca, nakon očeve smrti 1860. postao paroh (Сегн 2020: 353; Сегн 2010: 341; Bierbrunner 1902: 126–127).

Borovski Pavel (1825, Pivnice, Srbija – ?), sin svešt. Samuela. Od 1841–1843. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 357).

Borovski Vilhelm (1819, Pivnice, Srbija – ?), sin svešt. Samuela. Od 1835–1837. na Ev. l. u Bratislavi, napustio školu pre polaganja ispita (Сегн 2020: 353).

Čaplovič Samuel (1787, N. Sad, Srbija – ?), plemić. 1802. (15 g.) upisan na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 345).

Čmeljik Adam (1778, St. Pazova, Srbija – ?), 1797. (19 g.) upisan na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020, 344).

Godra Jozef (1809, Bohunjice, Slovačka – 1873, Lalić, Srbija), sin svešt. Mihala. Školu je pohađao u B. Šćjavnjici, uč. u Laliću 1830–1873. (ZKV Lalić 1835).

Godra Bartolomej (1832, Lalić, Srbija – 1874, Ruma), verovatno sin uč. Jozefa. 1856. upisan na Jozefinum, Vojno-medicinsku akademiju u Beču; promovisan 1867, u vojnoj službi kao lekar u Franz Luft Regimenti (Сегн 2010: 258).

Godra Mihal (1801, Bohunjice, Slovačka – 1874, Petrovac, Srbija). Kao kandidat teologije 1836. izabran na mesto prof. i direktora Senioratske gimn. u N. Vrbasu, smenjen 1868. (Hamm 1960: 34; Bierbrunner 1902: 65).

Hamaljiar Martin ml. (1783, Veljki Krčiš, Slovačka – 1835, Kovačica, Srbija), sin svešt. Martina, superintendant Banskog distrikta. Školu učio kod oca, kasnije na Ev. l. u B. Šćjavnjici i reformatskoj akademiji u Lučencu. Teologiju studirao u Bratislavi 1805. Dve g. na Un. u Jeni. Kratko kapelan kod oca, posle posvećenja 1807. svešt. u Padini, od 1814–1835. u Kovačici (Čaplovič 1828: 94).

Hamaljiar Karlo (1820, Kovačica, Srbija – ?), sin svešt. Martina ml. Od 1844–1845. na farmaciji na Un. u Budimu/Pešti (Сегн 2020: 285).

Jaroši Karlo (1797, Aradac, Srbija – ?). Otac Pavel, notar. Nižu gimn. je pohađao u Aradu, 1809. (12 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju, od 1813–1814. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 347, 431).

Jesenski Franciskus (1765, Turčjanske Jaseno, Slovačka – 1805, Kisač, Srbija). Školovao se u rodnom mestu, 5 g. u Necpalu, 4 g. sintaksu i retoriku u Ivančinoj, zatim u Prijetrži u žup. Njitra, 3 g. u Šajo-Gemeru. Radio kao kućni uč. Teološke studije završio u Bratislavi. Od 1786. kapelan u Pardanju, svešt. u Ečkoj, od 1792. u Slovačkoj Stamori, od 1794–1805. u Kisaču (Jesenský 1773: 171; Bierbrunner 1902: 105–106; Čaplovič 1928: 31–54).

Jesenski Juraj (1799, Kisač, Srbija – 1864, Kisač, Srbija), sin svešt. Franciskusa. Humanioru na Ev. I. u Mezoberenju; od 1819–1823. na Ev. I. u Bratislavi. Od 1824–1826. prof. u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu. Od 1826. svešt. u Kucuri, od 1827–1864. u Kisaču (Сегн 2020: 348; ZKV Kisač 1835; Ramač, Marčok 2021: 177).

Jesenski Emerik (1828, Kisač, Srbija – ?), sin svešt. Juraja. Završio pravosl. gimn. u N. Sadu, gimn. u Sarvašu. Od 1846–1850. na Ev. I. u Bratislavi. Imao je stipendiju Johane Rot Teleki. Od 1851. na teologiji na Augustineumu u Beču; kapelan u Kisaču; nakon posvećenja svešt. u N. Sadu od 1852–1860. (Сегн 2020: 363; 2010: 231; Bierbrunner 1902: 223; *Evangélicus Ordinációk* s. 308).

Jesenski Andrej (1829, Kisač, Srbija – ?), sin svešt. Juraja. Od 1846–1849. na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 363).

Jesenski Juraj ml. (1835, Kisač, Srbija – Osijek, Hrvatska), sin svešt. Juraja. Školovao se u gimn. u N. Vrbasu, Sarvašu, Karlovcima i Modri, na Ev. I. u Bratislavi. 1858. (23 g.) upisan na teologiju na Un. u Haleu, zatim u Jeni i Lajpcigu (Сегн 2010: 334).

Jesenski Adam de Kiš Jesen, (žup. Šariš – 1808, St. Pazova, Srbija), plemić, ev. svešt. u St. Pazovi 1788–1808. (Jesenský 2006).

Jesenski Jan (1792, St. Pazova, Srbija – ?), plemić, sin svešt. Adama. 1809. (17 g.) upisan na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 346).

Jesenski Adam (1791, St. Pazova, Srbija – ?), plemić, sin svešt. Adama. Narodnu školu u St. Pazovi, 1807. na Ev. I. u Mezoberenju; od 1808–1812. na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 346, 430).

Jesenski Samuel (1781, Sabinov, Slovačka – 1825, St. Pazova, Srbija), plemić, sin svešt. Adama. Od 1796. u školi u Prešovu, od 1799–1803. na Ev. I. u Bratislavi, 1804. na Un. u Jeni. Od 1806. kapelan kod svog oca, posle njegove smrti 1808. svešt. (Сегн 2020: 344; ZKV St. Pazova 1835; Jesenský 2006: 102).

Jesenski Ludovik (1823, St. Pazova, Srbija – ?), plemić, sin svešt. Samuela. Posle smrti oca tutor mu je bio svešt. Stefan Leška. Od 1842–1844. na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 359).

Jesenski Jozef (1816, St. Pazova, Srbija – ?), sin svešt. Samuela. Od 1834–1836. na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 353).

Jesenski Karlo Aleksander (1814, St. Pazova, Srbija – 1863, St. Pazova, Srbija), sin svešt. Samuela. 1825. u školi u Sent-Lorincu, od 1829–1837. na Ev. I. u Bratislavi, gde je položio kandidatski ispit. Imao je stipendiju Johane Rot Teleki 5 g.; studira teologiju u Jeni od 1839–1841. U St. Pazovi kapelan dve g., posle u Petrovcu, od 1845. svešt. u N. Sadu, od 1849–1863. u St. Pazovi (Сегн 2020: 352; Bierbrunner 1902: 135; *Evangélicus Ordinációk* s. 243).

Jesenski Samuel (1774, Doline, Slovačka – 1830, Lalić, Srbija). Škole učio u B. Šćjavnjici i Bratislavi. Dve g. vaspitač/učitelj dece svešt. Jana Stehla u Petrovcu. Uč. u Laliću od 1800, posle posvećenja svešt. u Laliću od 1817–1830. (ZKV Lalić 1835; Bierbrunner 1902: 114–115, *Evangélicus Ordinációk* s. 81).

Jesenski Ludovik (Lalić, Srbija – ?), plemić, sin svešt. Samuela, mati udovica Katarina, 1831. na Ev. I. u B. Šćjavnjici, pre toga bio na Ev. I. u Mezoberenju (Сегн 2020: 524).

Jesenski Antonije (1808, Lalić, Srbija – ?), sin svešt. Samuela. Od 1829–1831. na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020, 351).

Jesenski Karlo (1815, Lalić, Srbija – 1898, Mezoberenj, Mađarska), plemić, sin svešt. Samuela, mati udovica Katarina. Osnovnu školu je završio kod oca, nastavio u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu i 3 g. na Ev. I. u Mezoberenju. Od 1832. na Ev. I. u B. Šćavnjici, od 1834–1836. na Ev. I. u Bratislavi, gde je položio kandidatski ispit. 1838. upisan na teologiju na Un. u Jeni. Nakon posvećenja 1839. kao svešt. službovao u Gornjoj zemlji (Сегн 2020: 352, 524; Сегн 2010: 341; *Evangélicus Ordinációk* s. 214).

Jesenski Petar (1764, Veliko Jaseno, Slovačka – 1801, Gložan, Srbija). Niže škole u Nécpalu, B. Šćavnjici, više škole u Prešovu i Bratislavi. Posle posvećenja svešt. u Gložanu od 1785–1801. (Bierbrunner 1902: 92).

Jesenski Ludovik (1794, Gložan, Srbija – ?), sin. svešt. Petra. Staratelj Aleksandar Benjicki, prisežnik. Od 1814–1817. na Ev. I. u Bratislavi. Imao je stipendiju Johane Rot Teleki (Сегн 2020: 347).

Kolenji Daniel (1800, Mijava, Slovačka – 1875, Kulpin, Srbija), sin uč. u Mijavi. Gramatičku školu uči od brata kod kuće, humanioru u Modri. Filozofsko-teološke studije od 1818–1822. u Bratislavi. 1823. primio posvećenje. Od 1826. svešt. u Šovama, od 1830. u Kulpinu (ZKV Kulpin 1835; Bierbrunner 1902: 111).

Kovač Pavel (1749, Apoštag, Mađarska – 1798, Aradac, Srbija), svešt. u Aracu od 1786–1798.

Kovač Teofil (1794, Aradac, Srbija – ?), sin svešt. Pavela. Gimn. u Aradu, 1809. (15 g.) upisan na Ev. I. u Mezoberenju, 1814. (19 g.) na Ev. I. u Bratislavi. Od 1815. radi kao uč., a 1819. upisuje Pravnu akademiju u Bratislavi (Сегн 2020: 347, 388, 431).

Kovač Timotej (1789, Aradac, Srbija – ?) sin svešt. Pavela. 1805. (16 g.) upisan na Ev. I. u Bratislavi (Сегн 2020: 346).

Kramar Peter (1804, Čabradski Vrbovok, Slovačka – 1871). Osnove obrazovanja stekao od oca učitelja, posle uči mađarski jezik u Perečenju, u gimn. u B. Šćavnjici gramatiku, humanioru i filozofske nauke. Teologiju studira u Šopronu i Bratislavi. Prvo radi kao privatni uč., posle kao uč. u Mramorku; posle posvećenja 1831. dve g. svešt. u Tisovcu, a 1833. dolazi za svešt. u Padinu. Bio je dekan i konsenior (ZKV Padina 1836).

Križan Pavel (1761, Tomčin, Slovačka – 1825, Pivnice, Srbija). Škole pohađao u Galovanima, Uhrovcu i Šopronu. Od 1781. radi kao uč., posle posvećenja 1785. kao svešt. u Gornjoj zemlji. 1807. dolazi za svešt. u Pivnice (ZKV Pivnice 1835; Bierbrunner 1902: 126).

Križan Jozef (1810, Pivnice, Srbija – ?), sin svešt. Pavela. 1827. (17 g.) upisan na Ev. I. u Šopronu (Сегн 2020: 512).

Kutljik Jan (1806, Gornji Kubin, Slovačka – 1890, Slovački Banhedeš, Mađarska). Školu učio u Jasenovu i u G. Kubinu, 1815–1820. Gram. školu u Gemeru, u Kežmarku nemački jezik. U B. Šćavnjici dve g. učio filozofiju, homiletiku i katehetiku, od 1826. studira teologiju i pravo u Prešovu. Kandidatski ispit polaže u B. Bistrici. 1828. dolazi u St. Pazovu, gde je radio kao uč. do 1841. Posle posvećenja bio

je pozvan za svešt. u Banatski Veliki sv. Mikulaš. Posle svešt. u Mokroj kod Arada, od 1844. u Pitvarošu, gde ostaje do penzionisanja 1865. (ZKV St. Pazova 1835; Lilge 1972: 212; Čelovský 1982: 20–22; *Evangélicus Ordinációk* s. 222).

Labat Jan (1790, Petrovac, Srbija – ?), otac zemljoradnik. 1806. (16 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju, 1808. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 346, 431).

Lauf Jakob (1808, Veljka Lomnjica, Slovačka – 1849, Kovačica, Srbija). Donat i gramatiku je završio u Kežmarku, posle uči mađarski u Šaroš-Pataku, licej završava 1828. u Kežmarku. Radi usavršavanja još uči u Šopronu i Mezoberenju. 1831. dolazi u Kovačicu za uč. devojčica, a posle smrti uč. Jana Šimega uči decu oba pola (ZKV Kovačica 1836; Čaplovič 1928: 118).

Laukonides Mihal (1775, Galgagyörk, Mađarska – 1827, Kisač, Srbija), otac Mihal. Do 12 g. uči u seoskoj školi, posle odlazi u Asod gde uči tri g. Od 1791. u B. Šćjavnjici uči četiri g. (muči ga bolest očiju), a 1795. stekao diplomu u Velikom Kerešu. Posle je učio mađarski, a 1797. odlazi u Bratislavu na studije filozofije i teologije, koje posle tri g. završava kandidatskim ispitom. Pošto je dobio stipendiju, studije nastavlja u Vitenbergu 1800. Izvesno vreme je radio kao kapelan i privatni učitelj, a 1806. dolazi za svešt. u Kisač (Jesenský 1773: 171).

Laukonides Karlo (1810, Kisač, Srbija – 1828, Kisač, Srbija), sin svešt. Mihala. 1827. (17 g.) upisan na Ev. l. u Bratislavi, završava dva semestra. Imao je stipendiju Johane Rot Teleki (Сегн 2020: 351).

Leška Stefan (1794, Prag, Češka – 1849, St. Pazova, Srbija), sin svešt. Stefana. Školu je pohađao u Mezoberenju, 1 g. u B. Šćjavnjici, 6 g. u Bratislavi, gde je završio filozofske i teološke studije i položio rigorozum. 1818. je na Un. u Haleu.¹³ Svešt. u N. Sadu 1821–1826, kada odlazi u St. Pazovu (ZKV St. Pazova 1835; *Evangélicus Ordinációk* s. 94).

Makonji Samuel (1828, N. Sad, Srbija – ?) sin svešt. Pavela. Od 1845. na Ev. l. u Bratislavi, završio je studije (Сегн 2020: 467).

Martinek Daniel (Apostag, Mađarska – ?). Otac Pavle, tkač. Pohađa pravosl. gimn. u N. Sadu sve do retorike, 1830. upisan na Ev. l. u B. Šćjavnjici, gde uči filozofiju i teologiju. Od 1833. u Bajši (Сегн 2020: 524; ZKV Bajša 1835).

Martonfi Andrej (1818, Petrovac, Srbija – ?). Otac Martin, notar. 1836–1837. na Ev. l. u Bratislavi. 1838–1840. na Budimskom / Peštanskom univerzitetu (Сегн 2020: 278, 354).

Martonfi Karlo (1820, Petrovac, Srbija – ?), otac Martin, notar. 1836–1837. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 354).

Mihalovič Samuel (1814 – Kisač, Srbija). Škole je učio u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu i na Ev. l. u Mezoberenju. Kao uč. radio u ev. školi u Palanci, od 1833. u Kulpinu, od 1835. u Kisaču (ZKV Kisač 1835).

Mokri Jozef (1801, N. Vrbas, Srbija – ?), sin Andreja Mokrog, notara u N. Vrbasu; 1819 – 1820. na Ev. l. u Bratislavi, ali 1820. nije izašao na ispit. 1821–1823 na Ev. l. u Mezoberenju. Posle ispita 1823. je otišao za uč. 1824–1825. pohađao Mađarvanski poljoprivredni fakultet (Сегн 2020: 349, 432, 529).

¹³ Godine 1817. je nastao Univerzitet Martina Lutera spajanjem Univerziteta u Vitenbergu (osnovanog 1502. sa prvobitnim nazivom Leucorea) sa Univerzitetom u Haleu (osnovanim 1694.).

Orgovan Andrej (1811, Kisač, Srbija – ?), otac Andrej, zemljoradnik. 1828. na Ev. l. u B. Šćjavnjici, 1830–1831. na Ev. l. u Bratislavi. 1834. upisan na teologiju na Bečkom protestantskom un., 1835. (24 g.) na teologiju na Un. u Berlinu. Od 1838–1859. svešt. u Novom Selu kod Vinkovaca (Сегн 2020: 524; 2010: 231, 323; Bierbrunner 1902: 198–199).

Orgovan Pavle (1821, Kisač, Srbija – ?), otac Andrej, zemljoradnik. Prvo je bio u gimn. u Sarvašu, od 1839–1841. je na Ev. l. u B. Šćjavnjici, 1842–1843. na Ev. l. u Bratislavi, gde je imao stipendiju Johane Rot Teleki. 1844. upisan na Un. u Haleu; 1845. (24 g.) na Un. u Berlinu (Сегн 2020: 359, 525; Сегн 2010: 323, 334).

Pivko Vladislav (Stara Tura, Slovačka – 1865, St. Pazova, Srbija); školu je učio od oca učitelja, a kasnije u Modri, Bratislavi i Beču. Kapelan u Savinom Selu, od 1861. svešt. u N. Sadu, od 1863. u St. Pazovi (Bierbrunner 1902: 135).

Plahi Juraj (1764, Cerovo, Slovačka – 1836, Selenča, Srbija), plemić, ev. svešt. u Selenči od 1787–1836. Škole je završio u B. Šćjavnjici i Bratislavi. Radio kao kućni uč., uč. u Gložanu, posle posvećenja kao svešt. u Selenči 1787–1836. (Bierbrunner 1902: 74; ZKV Selenča 1835).

Plahi Karlo (1795, Selenča, Srbija – ?), sin svešt. Juraja. 1807. upisan na Ev. l. u Mezoberenju, od 1808–1812. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 346, 431).

Plahi Ferdinand (1804, Selenča, Srbija – ?), plemić, sin svešt. Juraja. Od 1821–1822. na Ev. l. u Mezoberenju; 1822–1824. na Ev. l. u Bratislavi; 1825. na Pravnoj akademiji u Bratislavi (Сегн 2020: 350, 392, 432).

Plahi Daniel (1809, Selenča, Srbija – 1859, Selenča, Srbija). Sin svešt. Juraja. 1828. (19 g.) upisan na Ev. l. u Mezoberenju, 1829–1832. na Ev. l. u Bratislavi; 1833. dolazi za kapelana kod oca Juraja. Svešt. u Selenči 1836–1859. (Сегн 2020: 351, 435; Bierbrunner 1902: 74).

Rajs Benjamin (1797, Zvoljenska Ljupča, Slovačka – 1856, Petrovac, Srbija). U rodnom mestu završio narodnu školu, gramatičku u Tisovcu i B. Bistrici. Od 1813. tri g. u Prešovu i Mezoberenju. Uč. u Bajši od 1819, u Petrovcu 1821–1856. Imao je zvanje levite (ZKV Petrovac 1835; Bierbrunner 1902: 120).

Ribaj Juraj (1754, Banovce nad Bebravom, Slovačka – 1812, Savino Selo, Srbija), ev. svešt., istaknuti slovački lingvista, pisac, etnograf, publicista. Škole je pohađao na Ev. l. u B. Šćjavnjici i Modri, teologiju studirao u Šopronu, na un. u Erlangenu i Jeni. Od 1799. svešt. u Savinom Selu (Bierbrunner 1902: 163).

Rohonj Juraj (1773, Gornji Kalnik, Slovačka – 1831, Gložan, Srbija), uč., ev. svešt., pesnik. Prvi razred ev. gimn. u Nécpalima, od 1786. u B. Šćjavnjici, gde je završio gramatiku, sintaksu i retoriku. 1795. dolazi u Petrovac, gde je bio kućni učitelj u domu svešt. Andreja Stehle. Uč. u Kulpinu 1796–1801, svešt. u Gložanu 1801–1831. (ZKV Kulpin 1835).

Rohonj Jan (1797, Kulpin, Srbija – 1857, Gložan, Srbija), sin svešt. Juraja. Završio Senioratsku gimn. u N. Vrbasu 1812, humanioru u Pravosl. gimn. u Karlovcima 1814. Odlazi u Peštu na filozofiju, zatim 1815–1820. na Ev. l. u Bratislavu, gde završava filozofsko-teološki kurs. U Velikom Kerešu učit. od 1820. Nakon posvećenja 1821. svešt. u Kulpinu (ZKV Gložan 1835; Сегн 2020: 348; *Evangélicus Ordinációk* s. 101).

Rohonj Juraj ml., (Kulpin, Srbija – ?) sin svešt. Juraja. Pohađao je privatnu gimn. u N. Vrbasu. Uč. U Gložanu 1813–1838. (ZKV Gložan 1835).

Rohonj Karlo (1810, Gložan, Srbija – ?), sin svešt. Juraja. 1828. na Ev. I. u B. Šćjavnjici, 1828. na Ev. I. u Bratislavi, 1829. postao vojnik (Сегн 2020: 351, 524).

Rohonj Ferdinand (1823, Gložan, Srbija – 1884, Gložan, Srbija), sin uč. Juraja. Uč. u Gložanu 1846–1884. (Bierbrunner 1902: 94).

Ručkaj Ignac (Pešta, Mađarska – 1867, Selenča, Srbija). Školovao se u Asodu, Pešti i Mezoberenju. Uč. u Pilišu, u Kovačici, od 1830–1867. u Selenči (ZKV Selenča 1835; Bierbrunner 1902: 75).

Slamay Pavel Michal (Mošovce, Slovačka – ?). Školovao se u Jankfalvi, od 1782. upisao Prešovski kolegijum; zatim u Dimelkinu, Modri i Šopronu, odakle dolazi u St. Pazovu za uč. 1783, a po odlasku svešt. Samuela Španagela postaje svešt. u St. Pazovi (1785–1788). Zatim odlazi za svešt. u Kisač (1788–1793), odavde u Bajšu (1793–1803) i na kraju u selo Mokrea u Banatu, Aradska ž. (ZKV Kisač 1835; Jesenský 1773: 117; Durovics, Kónya 2015: 191).

Slamay Samuel (1788, St. Pazova, Srbija – ?), sin. svešt. Mihala. 1805. (16 g.) na Ev. I. u Mezoberenju (Сегн 2020: 430).

Stehlo Ondrej st. (1752, Kraskovo, Slovačka – 1818, Petrovac, Srbija). Osnovnu školu je učio u Pilišu, sa 8 g. odlazi u Padarovce da uči mađarski jezik. 1763. u gimn. u Dobšinoj, od 1764. u Bratislavi. Više razrede filozofije i teologije studira u Šopronu 1769–1777, posle 2 g. studira na Un. u Jeni. Svešt. u Petrovcu 1783–1818. (Stehlo 1818: 130).

Stehlo Karlo (1802, Petrovac, Srbija – ?), sin svešt. Andreja. 1821. na Ev. I. u Mezoberenju; 1822–1823. na Ev. I. u Bratislavi, napušta školu (Сегн 2020: 432, 350).

Stehlo Ondrej ml. (1789/1790, Petrovac, Srbija – ?), sin svešt. Andreja. 1803. na Ev. I. u Mezoberenju. Pre bio u gimn. u Đeru i na “Georgikonu” u Kesthelju (Сегн 2020: 430, 518).

Stehlo Jan (1787, Petrovac, Srbija – 1868, Petrovac, Srbija), sin svešt. Andreja. Osnovnu školu je završio kod kuće, imao je više privatnih učitelja. Sintaksu uči dve g. u Đeru, retoriku dve g. u Mezoberenju, kurs teologije četiri g. u Bratislavi; 1810. upisan na teologiju na Un. u Vitenbergu. Najpre je bio kapelan kod svog oca u Petrovcu, kasnije svešt. u Padini (?–1818) i Petrovcu (1818–1868). Bio je bačko-sremski senior. J. Stehlo je imao devetoro dece iz prvog i šestoro iz drugog braka. Nastojao je da školuje i sinove i kćeri. Za sinove je preferirao studije teologije i sveštenički poziv. Dve najmlađe kćeri, iz drugog braka, Emilija-Ludovika (1838, Petrovac – 1870) i Paulina (1840, Petrovac – 1899) su posle osnovne škole nastavile obrazovanje u školi za devojke u Prešovu i Pešti (od 1850–1854) gde su učile muziku, likovnu umetnost i ostale predmete važne za građansko obrazovanje (Stehlo 1818: 263, 275, 298, 304; Сегн 2020: 346, 430; Сегн 2010, 350; ZKV Petrovac 1835).

Stehlo Ondrej (1816, Petrovac, Srbija – 1899), sin svešt. Jana. Upisan 1825. u Senioralnu gimn. u N. Vrbasu; od 1831. učio u gimn. u Mezoberenju; 1832. u gimn. u B. Šćjavnjici. Od 1833–1835. na Ev. I. u Prešovu, gde je stekao diplomu. Od 1835–1837. na Ev. I. u Bratislavi. Vraća se na kolegijum u Prešov 1838, gde završava prav-

no-politički kurs. 1839. upisao studije teologije na Un. u Jeni, vraća se kući 1840, gde je 1 g. pomagao ocu. Nakon toga je posvećen 1841. Od 1852. ev. sveštenik u Dobši, žup. Gemer (Stehlo 1818: 298; Сеги 2020: 525; 437–440, 460; Сеги 2010: 341, *Evangélicus Ordinációk* s. 225).

Stehlo Jan (1824, Petrovac, Srbija – 1912, Prešov, Slovačka), sin svešt. Jana. 1834/1835. donatista u Senioratskoj gimn. u N. Vrbasu, gde je završio i ostale razrede. 1840. upisan na Ev. l. u Šopronu, 1841–1844. na humanistici na Ev. kol. u Prešovu. 1845. upisan na teologiju na Un. u Jeni. Bio je svešt. u nemačkoj ev. parohiji u Prešovu (Сеги 2020: 463, 515; Сеги 2010: 341; Stehlo 1818: 298).

Stehlo August (1826, Petrovac, Srbija – 1849, Đer, Mađarska), sin svešt. Jana. Otac navodi da je delimično završio studije (ali ga ne nalazimo među učenicima srednjih škola u monografiji Сеги 2020) i da je počeo praksu kao trgovac u Bratislavi. Na početku revolucije 1848. stupio je u redove mađarske vojske i poginuo u borbama kod Đera (Stehlo 1818: 253).

Stehlo Jozef (1828, Petrovac, Srbija – 1897, Sombor, Srbija), sin svešt. Jana. 1845–1849. na Ev. kol. u Prešovu. 1851. upisan na Protestantski teološki institut u Beču, a 1851. upisan na teologiju na Un. u Grajfsvaldu. Primaio je Sirmajevu stipendiju. Od 1853. prof. na Ev. l. u B. Šćjavnjici. 1855. pozvan za administratora s pravom da nasledi oca na dužnosti svešt. u Petrovcu. Ipak, Jozef je bio svešt. u Gložanu 1857–1893. (Stehlo 1818: 275, 308–309; Сеги 2020: 467; Сеги 2010, 334; *Evangélicus Ordinációk* s. 293).

Stehlo Karol (1830, Petrovac, Srbija – 1878), sin svešt. Jana. Mada je Jan 1839. pisao da ima 5 sinova u školama, o školovanju Karola ne nalazimo nikakve podatke (Stehlo 1818: 275; Сеги 2010; 2020).

Šimeg Jan (1780, Tura Luka, Slovačka – 1832, Kovačica, Srbija). Školovao se u Modri, Bratislavi i Mezoberenju. Uč. u Kovačici 1803–1832. (Čaplovič 1828: 91–93).

Šimeg Karlo (1810, Kovačica, Srbija – 1838, Kovačica, Srbija), sin uč. Jana. Školu uči kod oca Jana, posle u B. Šćjavnjici; od 1827–1831. studira teologiju na Ev. l. u Bratislavi, gde je položio kandidatski ispit. Bez posvećenja kratko vreme obavlja svešt. dužnost u Kovačici (Сеги 2020: 351; Čaplovič 1928: 119).

Šimšalek Jan (1799, Sobotište, Slovačka – 1846, Bajša, Srbija). Osnovnu školu i retoriku završio u rodnom mestu. Od 1814. u Modri tri g. uči filozofiju i teologiju, posle 3 g. studira u Bratislavi, gde je položio kandidatski ispit. U Rimavskoj Soboti je godinu dana proučavao književno delo Ludovika Kubinjija. U Mohori četiri g. radi kao privatni uč. Posle posvećenja u B. Bistrici 1825. dolazi u Bajšu za svešt. i na toj dužnosti ostaje do smrti (ZKV Bajša 1835; Bierbrunner 1902: 78; *Evangélicus Ordinációk* s. 121).

Šimšalek Jan (1831, Bajša, Srbija – ?), sin svešt. Jana. 1847. na Ev. l. u Bratislavi (Сеги 2020: 365).

Školka Ondrej (1777, Lipt. Sv. Mikulaš, Slovačka – 1816, N. Vrbas, Srbija), ev. svešt., prof. Studirao je u Bratislavi, Šnepfentalu i Getingenu. Od 1800. docent na Praktično-ekonomskom institutu Samuela Tešedika u Sarvašu. Zaslužan za razvoj gimn. u Mezoberenju kao njen prof. Posle posvećenja od 1809–1816. na poziv

J. Blazija dolazi u N. Vrbas na dužnost svešt. a tu pomaže Blaziju u radu u privatnoj gimn. od 1812, kada Blazi odlazi za uč. u Kulpin (Hamm 1960: 21; Bierbrunner 1902: 170; Čelovský 1996: 72; Марић–Ђуричић 2019: 9).

Škulteti Jozef (1793, Tura Luka, Slovačka – 1859), sin svešt. Andreja. Osnovno obrazovanje stekao od oca, posle uči mađarski jezik u Komaromu. Filozofsko-teološke studije završio u Bratislavi 1813. Tri g. je radio kao privatni uč., a 1816. odlazi na studije teologije u Jenu. Bio je privatni uč. kod Teodora Stratimirovića u Bačkoj. Posle posvećenja 1821. bio je 6 g. svešt. u N. Pazovi, a 1827–1859. u Lovčencu (ZKV Szeghegy 1835; Bierbrunner 1902: 153; *Evangélicus Ordinációk* s. 100).

Škulteti Karlo (1825 – Lovćenac, Srbija), sin svešt. Jozefa. 1843. (18 g.) upisan na Ev. I. u Ljevoči; 1847. upisan na Visoku školu tehničkih nauka u Beču (Сегн 2020: 527; 2010: 194).

Škulteti Štefan (1828, Lovćenac, Srbija – ?), sin svešt. Jozefa; 1847–1849. na Ev. I. u Bratislavi, gde je primao stipendiju Johane Rot Teleki. 16. 4. 1852. upisan na teologiju na un. u Haleu (Сегн 2020: 365).

Škulteti Pavel (1834, Lovćenac, Srbija – 1887, Lovćenac, Srbija), sin svešt. Jozefa. Osnovnu školu završio u rodnom mestu. Od 1843. u Senioratskoj gimnaziji u N. Vrbasu završava niže razrede. 1849. u gimn. u Kiškunhalašu, od 1850. šest g. na teologiji u Bratislavi, 1 g. na un. u Haleu. Posle posvećenja 1857. kapelan kod svog oca u Lovčencu, a od 1859. svešt. (Bierbrunner 1902: 153).

Škulteti Jan (1788, Tura Luka, Slovačka – 1849, N. Vrbas, Srbija), sin svešt. Andreja. Teologiju i filozofiju završio u Bratislavi. Prvo radio kao levita, 1815. primio posvećenje. Posle smrti A. Školke od 1816. svešt. u N. Vrbasu, blagajnik u Senioratskoj gimn. i duhovni provizor zatvorenika (Abaffy 1835; Bierbrunner 1902: 170–171; *Evangélicus Ordinációk* s. 72).

Škulteti Eduard (1821, N. Vrbas, Srbija – ?), sin svešt. Jana. Prvo pohađa Senioratsku gimn. u N. Vrbasu, šk. 1834/1835. drugi razred – gramatista. 1838. upisan na Ev. I. u B. Šćjavnjici, iste g. na Ev. I. u Ljevoči. Od 1839–1840 na Ev. I. u Bratislavi, a 1842. upisan na Visoku školu tehničkih nauka u Beču (Сегн 2020: 357, 525, 527; Сегн 2010: 193).

Škulteti Gustav (1827, N. Vrbas, Srbija – ?), sin svešt. Jana. Od 1844–1845. na Ev. I. u Mezoberenju, 1846–1847. na ev. I. u Bratislavi. Na Un. u Haleu upisan 1846. Tu se navodi da je gimnaziju učio u Halasu, Ljevoči, Sarvašu/Mezoberenju i Bratislavi. Posvećen 1850. (Сегн 2020: 363, 442; 2010: 334; *Evangélicus Ordinációk* s. 285).

Škulteti Jan (1826, N. Vrbas, Srbija – ?), sin svešt. Jana. Od 1844–1845. na Ev. I. u Mezoberenju; 1846–1847. na Ev. kol. u Prešovu; 1847. upisan na “Georgikon” u Kesthelju (Сегн 2020: 442, 468, 520).

Španagel Samuel (1740, Košice, Slovačka – 1802, Maglič, Srbija), plemić, sin Danijela, trgovca. Škole je pohađao u Košicama, od 1757. u Šopronu, od 1760. u Prešovu, od 1763. u Bratislavi. Studije teologije 1765–1766. u Vitenbergu, od 1766–1768. u Lajpcigu. Posvećen 1770. i odmah dolazi u St. Pazovu kao prvi ev. svešt., od 1785. u Savinom Selu, od 1790. u Magliču (Bierbrunner 1902: 81–82).

Španagel Jozef (1776, Pazova, Srbija – 1853, Maglič, Srbija), sin svešt. Samuela. Škole pohađao u Modri, 1793–1794. na Ev. I. u Prešovu, 1795. na Ev. I. u Šopronu,

studije teologije u Vitenbergu 1798–1800. Od 1800. svešt. u Magliču. Službovao u Silbašu od 1800–1853. (Сегн 2020: 456, 513; ZKV Bulkes 1835; Bierbrunner 1902: 82).

Španagel Jonas Justus (1773, Maglič, Srbija – 1876), sin svešt. Jozefa. Od 1792 – 1794. na Ev. l. u Šopronu, 1795. na Czityonyad Akademia (Сегн 2020: 513).

Španagel Jozef (1819, Maglič, Srbija – 1876, Maglič, Srbija), sin svešt. Jozefa. Učio je sintaksu kod oca, 1833. u pravosl. gimn. u N. Sadu, posle u Sent Lorincu, žup. Tolna. 1835. u Bratislavi, posle u Papi, 1838–1839. na Ev. l. u Šopronu, gde je položio kandidatski ispit. 1841. na Bogoslovskom fakultetu u Beču, iste g. na Un. u Haleu, 1842. na Un. u Berlinu, Vitenbergu, Vajmaru. 1844. posvećen i postao administrator kod svog oca u Magliču. Tokom rata 1848. kapetan Nacionalne garde u Magliču, 1849. je morao da pobjegne u Petrovaradin, gde je služio kao vojnik na tvrđavi do njene predaje (Сегн 2020: 355, 515; Bierbrunner 1902: 82; *Evangélicus Ordinációk* s. 247).

Tešenji Jan (1776, Modra, Slovačka – 1840). Škole je učio kod kuće, u Prešovu i u Bratislavi. 1802. na Un. u Vitenbergu, po povratku prima posvećenje. Od 1811. svešt. u N. Sadu, od 1813. u Savinom Selu. Jedan je od osnivača Senioratske gimn. u N. Vrbasu (Bierbrunner 1902: 164; Stehlo 1818: 84).

Tešenji Karlo, sin Jana, sveštenika u Savinom Selu; od 1830 – 1834. na Ev. liceju u Bratislavi. Posle toga se ne spominje kao student (Сегн 2010).

Triznaj Peter (1795 – ?) Šk. pohađao u mestu Hibe, B. Bistrici, Kežmarku, Mezoberenju (ZKV Petrovac 1810; Stehlo 1818: 135).

Turčan Juraj (1773 – ?) gimn. pohađa u Dobšinoj. Radio je u Kečkemetu, u Pivnicama, 1795. u Petrovcu kao pomoćni uč., odakle odlazi u Bajšu, 1796–1797. uč. u Pivnicama, 1797. ponovo u Petrovcu, gde se oženio i radio do 1800, kada je otpušten. U Kulpinu je ponovo uč. 1806–1812, onda odlazi u Pivnice, gde je uč. nepunu g., i ponovo u Petrovcu do 1818, po nekima do 1820. Spominje se kao uč. u Palanci (ZKV Pivnice 1835; Čelovský, 1996: 70 – 71; Stehlo 1818: 7, 131; Bierbrunner 1902: 127, 200; Vereš 1930: 78).

Turčanji Nikola (1791, Kovačica, Srbija – ?), otac obućar. 1809. na Ev. l. u Mezoberenju (Сегн 2020: 431).

Tihon Jan (1803, Hlboke, Slovačka – ?). Početnu latinsku školu učio u Skalici, humanioru u Modri i Papi. Radio je kao pisar kod lokalnog išpana, u Palanci kao uč., 1825–1843. uč. u Pivnicama (ZKV Pivnice 1835; Bierbrunner 1902: 127).

Vizi Samuel (1803, Petrovac, Srbija – ?), plemić, otac Jan. Od 1820–1822. na Ev. l. u Bratislavi (Сегн 2020: 349; ZKV Kovačica 1836).

Vodar Andrej (1775, Kostolna–Zarječie, Slovačka – 1838, Padina, Srbija). Od oca notara učio latinsku i slovačku pismenost, tri g. u crkvenoj školi u Zarječi latinski jezik i donat, u Trenčinu tri g. u Senioratskoj gimn., u gimn. u B. Šćjavnjici pet g. sintaksu, retoriku i filozofiju, dve g. u Modri i dve g. u Bratislavi. Od 1804. uč. u Selenči, 1806–1816. u Petrovcu, levita u Banatu u selu Buteni (Rumunija), 1821. u Padini (Stehlo 1818: 134; ZKV Padina 1836).

Zvarinji Ludvik (1811, Irša, Mađarska – ?), sin svešt. 1820. uči gramatiku u B. Bistrici, 1822–1831. u B. Šćjavnjici, gde je završio sve razrede. 1831. dolazi za uč. u Petrovac (ZKV Petrovac 1835).

Sumirajući rezultate našeg istraživanja, navodimo srednje i visoke škole koje je pohađala slovačka inteligencija koja je delovala na teritoriji današnje Vojvodine.

Najčešće se navode ev. gimnazije u gradovima: Mezoberenj, Bratislava, Modra, Banska Bistrica, Banska Šćjavnjica, Ljevoča, Papa, senioratske gimnazije u Novom Vrbasu i Trenčinu, nešto manje pravosl. gimnazije u Novom Sadu i Karlovcima, a pojedinačno se navode gimnazije u gradovima: Đer (6), Nespali (3), Dobšina (3), Halas (2), Tisovec (2), Skalica (1), Veliki Kereš (1). Ponekad se navodi samo ime grada školovanja, bez preciziranja stepena obrazovanja, tako da nije jasno da li se radi o gimnaziji ili liceju.

Ev. liceji su bili organizovani u gradovima: Bratislava, Ljevoča, Kežmarok, Banska Šćjavnjica, Banska Bistrica, Mezoberenj, Šopron; nešto manje se navode Prešovski ev. kolegijum, Pijaristički licej Segedin, Kestheljski „Georgikon“ (ekonomsko-poljoprivredna škola), Lučenjec.

Najposećeniji su bili univerziteti u gradovima: Jena (kurs teologije i filologije), Hale (teologija), Vitenberg; u nekoliko slučajeva se navode: Augustineum u Beču (teologija), Jozefinum u Beču (vojno-medicinska akademija), Pravna akademija Bratislava, Univerzitet Berlin, Univerzitet Grajfsvald, Visoka škola tehničkih nauka Beč, Budim/Pešta (farmacija).

Iako to nije bilo pravilo, geografska udaljenost je često uticala na izbor škole. Mobilnost studenata je bila uobičajena pojava; dešavalo se da su učenici za vreme školovanja promenili dve, tri, pa čak i više obrazovnih institucija. Takode se dešavalo da su morali prekinuti studije ili izvesno vreme pauzirati zbog finansijskih, porodičnih ili zdravstvenih razloga. Za vreme Napoleonovih ratova ili iz drugih političkih razloga neki studenti, koji su studirali na nemačkim univerzitetima, morali su se vratiti u domovinu (na pr. Stefan Leška). Slovaci iz Bačke, Banata i Srema su morali da putuju daleko od kuće, što u to vreme nije bilo jednostavno. Jan Stehlo navodi da je 1833. pratio sina Andreja u školu u Prešov, vratio se 14. septembra, put je trajao dve nedelje, a bio je skup (Stehlo 1818: 120). Kada je Francišek Jesenski vozio svog sina Juraja u školu u Mezoberenj, na putu je oboleo i od posledica jake prehlade je umro mlad (Jesenský 1773).

U poslednjoj fazi feudalizma u Ugarskom kraljevstvu je bila važna i društvena stratifikacija. Prilikom upisa učenika/studenata beležen je i njihov društveni status/položaj odnosno zanimanje oca. Zapisivano je plemićko poreklo, ali izgleda ne uvek dosledno. Od trojice sinova svešt. Juraja Plahog, samo za Ferdinanda, srednjeg, i to čak tri puta, i to u tri škole, navodi se da je plemićkog porekla, dok se to za starijeg Karla i mlađeg Daniela ne navodi. Od osnivanja prvih ev. crkvenih zajednica u Bačkoj, Sremu i Banatu možemo pratiti da su sveštenici, a ređe učitelji, službenici ili seljaci slali svoje sinove u latinske škole, liceje i na univerzitete. Kao najpoželjnije zanimanje isticalo se sveštениčko, zatim učiteljsko, a veoma retko su roditelji slali svoje sinove na visoke škole ili univerzitete da studiraju pravo, medicinu ili druge prirodne ili tehničke nauke (Čaplovič 1969: 11).

Od kraja XVIII i u prvoj polovini XIX veka formiraju se čitave generacije slovačke inteligencije iz nekih porodica na Donjoj zemlji, na primer: porodice Stehlo iz Petrovca, Jesenski iz Kisača, Jesenski iz St. Pazove, Jesenski iz Lalića, Jesenski iz Gložana, Borovski iz Lalića, Abafi iz N. Vrbase itd. Tako su nastajale učiteljsko-sve-

šteničke dinastije; na primer sveštenik u Petrovcu Andrej Stehlo (rod. U Kraskovu, Hont) je svog sina Jana Stehlu rođenog u Petrovcu (kao i druga dva sina) školovao u Mezoberenju, Đeru, Bratislavi, Vitenbergu; Jan Stehlo je svoje sinove i kćeri (!) takođe slao na školovanje.¹⁴ Sveštenik u Selenči Juraj Plahi (rođ. u Cerovu, žup. Hont) je svog sina Daniela Plahog (rođ. u Selenči) poslao u škole u Mezoberenju i Bratislavi. U Laliću sveštenik Jesenski daje četvoricu sinova u škole u B. Šćjavnjicu, Mezoberenj, N. Vrbas, Bratisavu, Jenu. Ovo je dokaz da se sloj slovačkih intelektualaca razvio najviše iz sveštениčkih porodica, a prva generacija intelektualaca formirala se iz vlastitih redova, od sinova koji su se već rodili u Južnoj Ugarskoj.

Zaključak

Nedostatak inteligencije među Slovacima na ovim prostorima u prvoj polovini XIX veka bio je znatan, tako da su tokom službovanja neki sveštenici i učitelji promenili i nekoliko crkvenih zajednica. Bila je uobičajena pojava da su u nedostatku sveštenika njegove dužnosti obavljali učitelji i obrnuto. Poticali su najviše iz Gornje Ugarske, većinom su bili sinovi sveštenika ili učitelja. U navedenom periodu pojavljuju se i prvi obrazovani sinovi inteligencije sa Donje zemlje.

Postojala je velika društvena potreba, štaviše običaj ugarskih studenata da stiču obrazovanje na prestižnim inostranim kulturnim centrima Evrope. Pored toga, odlazak u inostranstvo bio je jedina mogućnost sticanja visokog obrazovanja. Ličnu želju za obrazovanjem tek od druge polovine XIX veka dopunila je aktivna državna podrška, pre svega u politici stipendiranja i svesnog uspostavljanja međunarodnih kontakata.

Studirajući na domaćim (ugarskim) i inostranim obrazovnim institucijama slovačka inteligencija je sticala solidno obrazovanje, između ostalog savladavajući i nekoliko jezika, što je bilo korisno na prostorima multilingvalne Južne Ugarske. Iako su slovačke ev. crkvene zajednice u Južnoj Ugarskoj finansijski (manje-više skromno) podržavale ev. gimnazije, svest ljudi o značaju i potrebi višeg obrazovanja (iznad narodnih škola) je bila na niskom nivou. Mada je rad sveštenika, još češće učitelja, bio obezvređivan, njihovo višedecenijsko neumorno zalaganje na širenju prosvete među slovačkim življem u Južnoj Ugarskoj rezultiralo je u kasnijem periodu osnivanjem kulturno-prosvetnih ustanova, društava, štampe i pokretanjem kulturnog života uopšte.

¹⁴ U vreme koje smo uzeli kao okvir ovog istraživanja ženska deca Slovaka sa Donje zemlje nisu odlazila u gimnazije, na liceje ili univerzitete. Dokaz toga su i spiskovi studenata gimnazija i viših škola iz tog vremena. Slovačka inteligencija je svoje kćeri obrazovala uz pomoć privatnih učitelja u porodičnom okruženju. Ni u jednom slučaju se obrazovanje devojčica nije vodilo praktičnim potrebama budućeg samostalnog funkcionisanja u društvu. U uslovima nepostojećeg tržišta poslova za žene vladalo je mišljenje da će u njihovo ime bitne stvari rešavati muška osoba – otac ili suprug. Institucionalno obrazovanje za žene počelo je u Ugarskoj da se organizuje tek početkom 20. veka (Kodajová 2006: 28). Jedini primer da su devojke odlazile u škole su najmlađe kćerke Jana Stehla, svešt. iz Petrovca (Stehlo 1818: 263, 275, 298, 304).

Citirana literatura

- Abaffy, Karol (1835). *Scholae Senioralis Grammaticae Neo-Verbasziensis ejusque originis, progressus et status praesentis Adumbratio synoptica* (rukopis). Dostupno na: <https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?pg=334&layout=s> 24.04.2022.
- Bierbrunner, Gusztáv: *A Bács-szerémi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye monográfiája*. Újvidék, 1902.
- Brtnáň, Rudo: *Třnístá cesta k poprevratovému petrovskému gymnáziumu*. [In:] *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*. Nový Sad: Obzor, 1970, 107–122.~
- Čaplovič, Ján: *Dejiny slovenského evanj. a. v. cirkevného sboru v Kovačici*. Kovačica: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný sbor v Kovačici, vlastným nákladom, 1928.
- Čelovský, Samuel: *Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848)*. [In:] *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*, Báčsky Petrovec: Kultúra, 1996, 56–124.
- Čelovský, Samuel: *Z kultúrnych dejin Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS, 2010.
- Dudok, Miroslav: *Slováci na srbskom gymnáziumu v Srijemských Karlovciach*. [In:] M. Daniš (ed.) *Z dejín slovensko-srbských vzťahov*. Bratislava: Stimul, 2012, 15–22.
- Francisci, Ján: *Vlastný životopis — Črty z doby moysesovskej*. SVKL. Bratislava. 1956. Dostupné na: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/988/Francisci_Vlastny-zivotopis/1#ixzz7KW8Jcazu>24.04.2022.
- Gejdoš, Miroslav: *História školstva na Slovensku so zreteľom na sociálnu prácu*. [In:] I. M. Šwitała (ed.) *Homo et Societas*, 4, 2019: 90–105.
- Hamm, Franz, Friedrich Lotz, Michel Lindenschmidt: *Das Gymnasium zu Neuwerbass*. Munchen: Verlag des südostdeutschen Kulturwerks, 1960.
- Hučoková-Klinková, Mária: *Zachráňme od zabudnutia. (Aradáč 1786 – 2006)*. Báčsky Petrovec: AST Kultúra, 2005.
- Jesenský, Samuel: *Ecclesiastica tabula coetus aug. Conf. Sacri Vetero Pasoviensis in Sirmio volumen VI. historia nec non oeconomia Ecclesia ab anno 1807-1825 alebo Jesenského kronika: 1807-1825 / na vydanie pripravil Jaroslav Miklovic*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA. 2006.
- Kodajová, Daniela: *Vyššie vzdelávanie dievčat na Slovensku v 19. storočí*. In: *Človek a spoločnosť*. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV. 2006, Vol. 9, No. 4, 27–36. Dostupno na: <<http://www.saske.sk/cas/archiv>> 24.04.2022.
- Kutlík, Felix: *Báč-srijemski Slováci*. Báčsky Petrovec: Kultúra, 1998.
- Miklovic, Jaroslav: *Stará Pazova: 1769 – 1794*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2002.
- Moravcsik, Gyuláné: *Gróf Teleki Józsefné Róth Johanna 1741 – 1813*. Budapest: Nyomatott Müller K. (ezelőtt Münster K.) könyvnyomdájában II., Föherczeg Albrecht-út 3 – 5, 1899. Dostupno na: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMonografiak_034/?pg=0&layout=s>“ 24.04.2022.
- Ramač, Janko, Daniela, Marčok: *Senioratska gimnazija u Novom Vrbasu (1822 – 1836)*. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLVI-2*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021, 173–192.

- Vereš, Adam: Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch. Petrovec: A. Vereš, Kníhtlačiareň účastinná spoločnosť, 1930.
- Марић, Љиљана – Ђуричић, Младен: Летопис Гимназије „Жарко Зрењанин“ у Врбасу (2009–2019). Врбас: Гимназија „Жарко Зрењанин“, 2019.
- [Marić, Ljiljana – Đuričić Mladen: Letopis Gimnazije „Žarko Zrenjanin“ u Vrbasu (2009–2019). Vrbas: Gimnazija „Žarko Zrenjanin“, 2019-]
- Сеги, Ласло: Студенти са данашње територије АП Војводине на универзитетима и високим школама Краљевине Угарске 1736–1850. Нови Сад: Архив Војводине, Друштво архивских радника Војводине, 2020.
- [Segi, Laslo. Studenti sa današnje teritorije AP Vojvodine na univerzitetima i visokim školama Kraljevine Ugarske 1736–1850. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, Društvo arhivskih radnika Vojvodine, 2020]
- Сеги, Ласло: Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима 1338–1919. Нови Сад: Архив Војводине, 2010.
- [Segi, Laslo. Studenti sa današnje teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima 1338–1919. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, 2010]

Izvori

- (ASECK) Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania v Kysáči: Jesenský, František: Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zveľaďovaní cirkvi, počnúc od r. 1773.
- (ASEAVCBP) Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania v Báčskom Petrovci:
- Stehlo, Ján: História Ecclesiae Aug.Conf.Petrovácz brevota expozita per Joanem Stehlo 1818 – 1862.
- (EOL) Evangélikus Országos Levéltár:
- * Bányai Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei 1861–1874. Dostupno na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_1861_1874_szlovak/?query=eduard%20ambr%C3%B3zy&pg=31&layout=s
 - * Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835, mensibus Septembri et Octobri . Dostupno na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?query=kisz%C3%A1cs&pg=0&layout=s
 - * Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836., mense Junio. Dostupno na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s
 - * Evangélicus Ordinációk / A Bányai egyházkerület története, előzményeitől a zsolnai zsinattól 1610-től 1804-ig. Dostupno na: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Banyai_1801_1885/?pg=0&layout=s

Janko Ramač

Daniela Marčok

EDUCATION OF SLOVAK INTELLIGENTSIA
FROM THE TERRITORY OF SOUTHERN HUNGARY
(from the late 18th to the mid-19th centuries)

Summary

Based on primary sources, published materials and literature, the paper provides an overview of the education of the Slovak intelligentsia that operated in Southern Hungary – Bačka, Banat and Srem from the late 18th to the mid-19th centuries. This is an attempt to give a comprehensive overview of the education of the Slovak intelligentsia originating from the Lower Land as well as those who came from the Upper Land and worked among the Slovaks of the Lower Land. The primary sources we used, above all the records of canonical visitations, the handwritten chronicles of Slovak Evangelical church communities and the Book of Ordination, which contains the autobiographies written by priests during their consecration, provide a wealth of data previously unknown, which they supplement and quite often correct previous knowledge from the known literature. Since the establishment of the first Slovak Evangelical communities in the Lower Land in the late 18th century, the Slovak Evangelicals here have tried their best to, by educating their own children, provide above all priests and teachers for their own needs. After the completion of the confessional school, mostly children of priests and teachers, less often wealthier farmers and craftsmen, continued their education in secondary Latin schools, lyceums, academies and universities. Students often first went to secondary schools in the immediate vicinity, to grammar schools in Sremski Karlovci, Novi Sad and Novi Vrbas, and then to grammar schools and lyceums in Mezőberény/Szarvas, Banska Ščjavnjica, Banska Bistrica, Prešov, Sopron, Bratislava, and universities in Vienna, Wittenberg, Jena, Halle, Berlin. Students usually changed several high schools, colleges and universities during their education. As a rule, boys and young men attended and graduated from secondary and high schools, but in the 1840s, some priests' daughters also graduated from secondary schools.

This overview shows how from the late 18th century and the first half of the 19th century, the Slovak Evangelical intelligentsia was formed in the Lower Land, which significantly contributed to the development of the religious, educational, cultural, social and national life of the Slovaks in these regions.

Keywords: Slovaks, Evangelicals, Lower Land, Upper Land, secondary and higher education.

Anna Makišová
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
makisova.anna@gmail.com

УДК 811.162.4'373.7(497.113)
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.21>
Оригиналан научни рад
примљен 09.10.2022.
прихваћено за штампу 24.11.2022.

Dragana Radovanović
Inštitut srbskóho jazyka SAVU
draganailija@gmail.com

SLOVENSKÁ VOJVODINSKÁ LEXIKA V NÁREČOVÝCH SLOVNÍKOCĤ*

V práci sa zameriame na štyri slovníky, v ktorých je obsiahnutá nárečová lexika z Pivnice, Kovačice, Starej Pazovy a Padiny. Lexika je zahrnutá v týchto slovníkoch: *Krátky slovník nářečia slovenského pivnického* autora Antona Habovštiaka, *Krátky slovník nářečia slovenského kovačického* autora Jána Špringel'a, *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* autorky Anny Maričovej a *Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského* autorky Jarmily Gerbocovej. Keď porovnáme uvedené slovníky môžeme konštatovať, že slovník *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* je čo do rozsahu najobsiahlejší. Každé heslo je rozpracované, uvádza sa bohatá exemplifikácia. Exemplifikácia predstavuje kontext, v ktorom sa slovo konkretizuje v základnom a prenesenom význame. Slovníky o pivnickom a kovačickom nárečí sú vreckové. Vedľa slovníkovej časti v úvodných častiach sú súvislé texty zapísané v pivnickom a kovačickom nárečí. V slovníkovej časti gramatické údaje sa neuvádzajú, vedľa nárečového slova zapísaného fonetickou transkripciou (okrem menších rozdielov) uvádza sa spisovná podoba jazyka. Slovník o padinskom nárečí *Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského* zostavila historička a etnografka z bratislavského múzea Jarmila Gerbocová. V porovnaní s predchádzajúcimi dvomi uvedenými slovníkmi je o niečo rozsiahlejší, podobne koncipovaný, gramatické, stylistické kvalifikátory a údaje o pôvode slova sa neuvádzajú.

V práci poukážeme ako je spracovaná nárečová lexika v každom z uvedených slovníkov, ako sú spracované jednotlivé heslá, ako sa dodržiava a uplatňuje verejná čitateľská transkripcia.

Kľúčové slová: slovník, dialektológia, exemplifikácia, verejná čitateľská transkripcia.

In this paper we will focus on four dictionaries, which contain dialect vocabulary from Pivnica, Kovačice, Stara Pazova and Padina. The lexicon is included in the following dictionaries: *A Short Dialect Dictionary of the Slovak* by author Anton Habovštiak from Pivnica, *A Short Dialect Dictionary of the Slovak* by author Ján Špringel' from Kovačica, *Slovak Dialect Lexicon of Stara Pazova* by Anna Maričová and *A Short Dialect Dictionary* by author Jarmila Gerbocová from Padina. When we compare the mentioned dictionaries, we can state that the dictionary of Slovak dialect lexicon of Stara Pazova is the most comprehensive in scope. Each word is treated in detail, a rich exemplification is included. Exemplification is the context in which a word is concretized in its basic and transmitted senses. Dictionaries of the dialects from Pivnica and Kovačica are pocket dictionaries. In addition to the dictionary part in the introductory sections, there are coherent texts

* Tento príspevok je parciálnym výsledkom v rámci bilaterálneho projektu *Slovensko-srbské jazykové vzťahy v kontexte výskumu duchovnej a materiálnej kultúry a etnických súvislostí* (451-03-9/2021-14) Inštitútu srbského jazyka SAV z Belehradu a Slavistického inštitútu Ján Stanislav SAV z Bratislavy a parciálnym výsledkom v rámci republikového projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (178017), ktorý financuje Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

written in the Pivnica and Kovačica dialects. In the dictionary part, grammatical information are not given, next to the dialect word written in phonetic transcription (except for minor differences), the written form of the language is given. The dictionary of the Padin dialect was compiled by the historian and ethnographer from the Bratislava Museum Jarmila Gerbocová, and is a short dialect dictionary of the Padin Slovak language. Compared to the previous two dictionaries, it is a bit more extensive, similarly conceived, grammatical, stylistic qualifiers and information on the origin of the word are not given.

In this paper we will point out how the dialect lexicon is treated in each of the mentioned dictionaries, how the individual words are treated, how the public reading transcription is observed and applied.

Keywords: dictionary, dialectology, exemplification, public reading transcription.

V príspevku budeme analyzovať štyri nárečové slovníky, chronologicky podľa toho, ako vychádzali: *Krátky slovník nárečia slovenského pivnického*, *Krátky slovník nárečia slovenského kovačického*, *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* a *Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského*. V uvedených slovníkoch je zapísaná nárečová lexika z vojvodinského prostredia. Z hľadiska regionálneho zastúpené sú všetky tri regióny, v ktorých žijú Slováci, Báčka, Banát, Sriem. Keďže lexikografia ako jazykovedná disciplína nie je v našom prostredí zastúpená, vydanie slovníkov považujeme za veľmi dôležité. Oceňujeme to z nášho pohľadu veľmi pozitívne.

1. Krátky slovník nárečia slovenského pivnického

Zostavovateľom prvého slovníka je jazykovedec Anton Habovštiak. Vyšiel v edícii Krátkych slovníkov základných slovenských nárečí pre milovníkov reči a nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia ako 14. diel v roku 1997 v Bratislave. Slovník je malého formátu, vreckový a má 231 strán. Ako v úvode autor uvádza, nárečový materiál zozbieral a zapísal podľa záznamov Pavla Žihlavského, rodáka z Pivnice, z prameňov monografie Jozefa Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* a z prác Daniela Dudka a monografie *Nárečie Pivnice v Báčke*. V stati *Z dejín obce* autor píše o dejinách osady a o osídľovaní Pivnice. V ďalšej časti *Charakteristické znaky nárečia Pivnice* autor uvádza charakteristiky pivnického nárečia. Pivnické nárečie zaraďujeme do skupiny západoslovenských nárečí. To, čo je príznačné pre uvedené nárečie je absencia dvojhlasok. „Namiesto nich sú v ňom iba dlhé samohlásky á, é, í, ó a hovorí sa: mesác, robá „robia,“ památka, svátek, částka „čiasťka,“ pécka „piecka,“ něšť, t'ékla (voda)“ (Habovštiak 1997: 19). Ďalšia charakteristika príznačná pre západoslovenské nárečie je neplatnosť rytmického krátenia. Ako uvádza Miroslav Dudok (Dudok 1998: 307), „to bolo treba mať na zreteli aj v texte ukážky na titulnej strane, ktorý má informatívnu, ako aj pútačiu funkciu: Nazdali sa chlapi, že vojna je taňec, ver in vistavili Sentamáši šianec. Ako sa rozprávalo v Pivnici (Báčka)“. V pivnickom nárečí sa nevyskytuje mäkká spoluhláska ľ, ale iba l: leto, chléb, lúbiť a pod. Nevyslovuje sa ani obojperné a charakteristické pre stredoslovenské nárečie. Autor slovníka uvádza aj ďalšie hláskoslovné a tvaroslovné charakteristiky pivnického nárečia, ktoré si používateľ uvedeného slovníka má možnosť naštudovať pri používaní slovníka a priblížiť si uvedené nárečie. V časti úvodu sa píše o slovnej zásobe. Autor uvádza, že slová, ktoré sú spoločné aj pre iné slovenské nárečia a iné slovanské jazyky ako mať, otec, ruka, noha a pod. nie sú zaradené do slovníka, ale do slovníka sú zaradené slová, ktoré sa nevyskytujú v spisovnom jazyku a ani v iných slovenských náre-

čiach (šenk, hurka, kolíska). Autor uvádza, že lexika pivnického nárečia je z hľadiska pôvodu značne diferencovaná a „okrem prvkov celoslovenských sú v ňom výrazné osobitosti západoslovenské, ale aj stredoslovenské“ (Habovštiak 1997: 31). V pivnickom nárečí v slovnej zásobe sa vyskytujú mnohé prebrané slová z iných jazykov. Prebrané lexikálne jednotky majú pôvod v latinčine, nemčine, maďarčine a najviac sú zastúpené prevzatia zo srbského jazyka (boľnica, briga, buba, frajer, košnica, krivina, sigúrni, sédňica, zádruga). Autor sa zmieňuje aj o vývine pivnického nárečia, z ktorých oblastí zo Slovenska sa prisťahovali obyvatelia Pivnice. Nasleduje zoznam skratiek, ktoré autor použil v slovníku. Nasledujú na trinástich stranách ukážky prehovoru z Pivnice, ktoré autor Anton Habovštiak prebral z monografie Jozefa Štolca *Reč Slovákov v Južoslávii* a Daniela Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke*. Slovníková časť sa začína na 55. strane. Na každej strane sú dve kolónky. V prvej sú nárečové slová, ktoré sú zoradené podľa abecedy. Vytlačené sú tučným písmom kvôli prehľadnosti. Vedľa, v druhej kolónke, je výklad nárečového výrazu. Gramatické kvalifikácie sa uvádzajú iba ojedinele. Nie pri každom podstatnom mene sa uvádza rod, len vedľa niektorých. Čo bol rozhodujúci činiteľ pri uvádzaní gramatických kategórií, autor neuviedol. Označené sú expresívne a pejoratívne slová. Pri zapisovaní nárečových slov uplatnená je čitateľská fonetická transkripcia, kvôli prístupnosti širšej čitateľskej verejnosti (spoluhlásky dž, dz, ch sú zapísané ako v spisovnom jazyku a rovnako tak aj spoluhláska n vo všetkých prípadoch výslovnosti je zapísaná rovnako). Vyznačená je mäkkosť spoluhlások d', t', ň, keď po nich nasleduje i, í, e (bradička, blagajník, istotňe). Miroslav Dudok (1998: 308–309) vo svojom príspevku píše o nedôslednostiach v slovníku a v zápise nárečového výrazu alebo v jeho výklade. Pri pozornom čítaní tiež sme si všimli, že nastali uvedené nedopatrenia. V úvode sa píše o absencii dvojhlások a na 31. strane sa uvádza príklad apatička. V západoslovenskom nárečí sa nevyskytuje mäkká spoluhláska l': autor uvádza v úvodnej časti príklad pl'ac (s. 32), ďalej v slovníkovej časti čiglaví (s. 70), d'englaví*(s. 73), herbeľovať (s. 92), homol'a (s. 94), kazateľňa (s. 109), ľavák (s. 122), ňevel'a (s. 141), ňezavel'a (s. 141). Ďalej sme si všimli, že nie je vyznačená mäkká výslovnosť chábdi → chábďí (s. 99); chmelnica → chmelňica (s. 100); inakade → inakad'e (s. 103), kazateľňa → kazateľňa (s. 109), odílat' → od'ílat' (s. 146). Pri fonetickej transkripcii nepoužívame grafému y/ý: chuchnavý (s. 102). Pri niektorých výkladoch slov navrhujeme úpravu, napr. bostan (s. 61) – autor uvádza druh viniča → pole vysadené dyňami alebo melónmi; dícháče (pomn.) pl'úcia → má byť pl'úca; froncla – stravec → stravec na odeve (s. 84); gereg – má byť gerega (s. 88); gužva – gúžva (s. 89); hrst' – 2. množstvo pokoseného obielia alebo konopí, čo vojde do hrsti → 2. množstvo pokoseného obilia alebo konopí, čo vojde do hrsti; kitka – ženský vrkoč skrútený na drdol → druh šatky, ktorým sa pokrýva účes vydanéj ženy (s. 111); krigla – krčah → ale aj veľký pohár na pivo (s. 117). Pri niektorých sa vyskytuje dvojaký zápis, ak sa slovo vyskytuje dvakrát, napr. v úvodnej časti zadruga (s. 34) a v slovníkovej časti zadruga (s. 218), plajbas (s. 32) – plajbás (s. 160), boľnica (s. 34) – boľnica (s. 61).

2. Krátky slovník nárečia slovenského kovačického

Druhý v poradí slovník, ktorý zahŕňa lexiku vojvodinských nárečí, je *Krátky slovník nárečia slovenského kovačického*. Autorom je Ján Špringel'. Vyšiel v roku 2004 vo vydavateľstve Print-servis v Bratislave ako 29. diel v edícii Krátkych slovníkov

základných slovenských nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia. Má 321 strán z čoho 44 strán sú úvodné state a 247 strán tvorí slovníková časť. Úvodná časť je trochu inak koncipovaná ako v predchádzajúcom slovníku. Zaradené sú doň texty s etnografickými prvkami, ktoré napovedajú o Kovačici. Niektoré texty sú zapísané fonetickou transkripciou: Ako sa spieva v Kovačici – autor uvádza strofy pesničiek, v ktorých je ospievaná Kovačica; Ako sa rozpráva v Kovačici – autor uvádza porekadlá a prislovia; Ako sa spomína v Kovačici – o tom, ako sa voľakedy pracovalo podľa rozprávania Pavla Tomáša; Ako sa nadáva v Kovačici. Do osobitnej skupiny sme zaradili state, ktoré sú zapísané spisovnou slovenčinou: Ako sa píše v Kovačici – teta Sveta, venované Zuzane Chalupovej, ktorá maľovala jedinečným štýlom a na každom obraze bola jej Katka. Ďalší text autor venoval maliarovi Martinovi Jonášovi: Ako sa kreslí v Kovačici. O hudobnej rodine Nemčekovcov autor píše v texte Ako sa hudie v Kovačici. Jeden text je prebraný z *Národnej jednoty* z roku 1933: Ako sa žartuje v Kovačici Kovačické „K-k“. Nechýba ani vývoj počtu obyvateľov Kovačice od roku 1869 (3160) až po rok 2002 (7029).

Slovníková časť je rovnako koncipovaná ako v predchádzajúcom slovníku o pivnickom nárečí. Slová sú zoradené podľa abecedy do dvoch stĺpcov. V ľavom stĺpci sú nárečové slová graficky vytlačené tučným písmom, v pravom stĺpci je výklad nárečového výrazu. Na rozdiel od predchádzajúceho slovníka, v tomto slovníku v nárečových slovách vyznačené je aj spodobovanie spoluhlások (až na niektoré výnimky: steláž (s. 235), spustiť z ceňe (s. 234), kalauz, kaľeráb (s. 129) pohrab (s. 203) a pod.). Ak slovo má dva významy, autor uvádza to slovo dvakrát, napr. **ancvaj** raz-dva; **ancvaj** rýchlo; **drahňe** veľa, mnoho, **drahňe** zdražuje. V predchádzajúcom slovníku vo výklade nárečového výrazu boli uvedené dva významy vyznačené číslicou v rámci jedného hesla. V slovníku o kovačickom nárečí sa neuvádzajú žiadne gramatické kvalifikácie. Vyznačené sú iba ojedinele slová, ktoré zaraďujeme do detskej reči (bacnúť (s. 49), bakanvo (s. 50), ako pejoratívne slovo **drahňe** (pej.) málo (s. 81) alebo citoslovce **ešťe čo**, **ešťeže čo** (cit.) nie (s. 92). Prebrané lexikálne jednotky majú pôvod v latinčine, nemčine, maďarčine a zastúpené sú aj srbizmy, ako *bara*, *baš*, *boca*, *briga*, *búňiť*, *ceremonija*, *cipeľe*, *dírat'*, *dosáďení*, *doterat' sa*, *gajba*, *jakňa*, *mornár*, *očítat'*, *žúrit'* a pod. Niektoré srbské slová sa adaptovali v slovenskom jazyku tak, že nadobudli mäkkosť alebo kvantitu. Pri voľbe slov autor zaradil do slovníka aj slová, ktoré sa vyskytujú aj v iných slovenských jazykoch ako mama, zem. Neuvádza, podľa čoho robil výber slov v slovníku. Pri pozornom čítaní slovníka a úvodných častí zapísaných v nárečí sme si všimli, že autor neoznačoval dôsledne mäkkosť spoluhlások. Pokúsime sa uviesť tie slová, v ktorých nie je vyznačená mäkkosť. Vedľa každého slova v zátvorke uvedieme číslo strany a podobu s vyznačenou mäkkosťou: nikerí → ňikerí (s. 8), ničoho → ničoho (s. 10), nerobíš → ňerobíš (s. 11), vodí → voďí (s. 14), aľe debi → aľe d'ebi (s. 46), amem pane križ → amem paňe križ (s. 46), andika → and'ika (s. 47), bana → baňa (s. 51), baranica → baraňica (s. 52), bázdze → bázdz'e (s. 53), básnička → básňička (s. 53), besniet' → besňiet' (s. 54), bivnička → bivňička (s. 56), blázniť (sa) → blázňiť (sa) (s. 56), blišťat' sa → blišťat' sa (s. 57), blížence → bližence (s. 57), bližiť → bližiť (s. 57), Božie narodenia → Božie narodeňia (s. 59), brániť → bráňiť (s. 59), bratník → bratňík (s. 59), broniet' → broňiet' (s. 61), buchník → buchňík (s. 61), buďičke → buďičke (s. 61), bujne → buňje (s. 61), búniť (sa) → búňiť (sa)

(s. 62), cedilo → ceďilo (s. 65), cedit' → ceďit' (s. 65), celodeni → celod'eni (s. 65), cenit' → ceňit' (s. 66), ciena → cieňa (s. 67), cigánit' → cigáňit' (s. 68), cukrovnička → cukrovňička (s. 69), čadit' → čaďit' (s. 71), čelanik → čelaňik (s. 72), činovník → činovňik (s. 73), čľapkanica → čľapkaňica (s. 74), člem → čľem (s. 74), čmadit' → čmaďit' (s. 74), d'račne → d'račne (s. 87), d'akuvania → d'akuvaňia (s. 87), d'ekede → d'ekede (s. 87), d'ina → d'iaňa (s. 88), fruštikuvat' → frušt'ikuvat' (s. 97), hľadiet' → hľaďiet' (s. 112), hojne → hojňe (s. 116), hrniec → hrňiec (s. 116), ide dážd → iďe dážd' (s. 123), inakade → inakaďe (s. 123), sil'enia → sil'enia (s. 228), slnečník → slnečňik (s. 231), stud'enia → stud'enia (s. 238), uderit' → uďerit' (s. 261). Spoluhlásku v na konci slova a vnútri slova pred spoluhláskou zapisujeme ako bilabiálne u (keď to máme vo výslovnosti): plnov parov → plnou parou (s. 11), bevčov → beučou (s. 55), doťiav → doťiau (s. 80), dov, dovka → dou, douka (s. 80), drmov si → drmou si (s. 82), d'rov → d'rou (s. 83), d'iabov → d'iabou (s. 88), d'iovčence, d'iovka, d'iovkino d'iovča → d'ioučence, d'iouka, d'ioukino d'iouča (s. 88), edinák → eďinák (s. 91), egzecíruvat' → egzecíruvat' (s. 91). Pri niektorých heslách sme zaznamenali absenciu dĺžky, napr. balom → balóm (s. 51), barom → baróm (s. 52), bars → bárs (s. 52), begonia → begónia (s. 54) a pod. Pri fonetickej transkripcii sa nepoužíva graféma y/ý: barsaký → barsakí (s. 52), čačky → čački (s. 71), darovitý → darovití (s. 77), dobrotný → dobrotní (s. 78), dobručký → dobručkí (s. 78), dogabaný → dogabaní (s. 79), dokedy → dokedi (s. 79), dosáďený → dosáďení (s. 80), dotlčeny → dotlčeni (s. 80), drapový → drapoví (s. 81), driečny → driečni (s. 82), dudy → dudi (s. 84), dýchače → díchače (s. 85), chyža → chiža (s. 122), inakedy → inakedi (s. 123), koňečný → koňeční (s. 138). Vo výklade nárečových slov sme si všimli tieto odklony od zápisu: ked → keď (s. 48), slnečné počasie → slnečné počasie (s. 49), zdľhavá robota → zďľhavá robota (s. 49), služka → slúžka (s. 53), neprújemný pocit → nepříjemný pocit (s. 58), vrtačka → vrtačka (s. 58), obchodník → obchodnik (s. 58), penaženka → peňaženka (s. 63), kyják → kyjak (s. 63), olizovat → olizovat' (s. 69), dáždovka zemná → dážd'ovka zemná (s. 73), kvetinač → kvetináč (s. 74), nuchať → ňuchať (s. 75), veľmi dobrý → veľmi dobrý (s. 78), neupravena žena → neupravená žena (s. 83), kam ideš? → Kam ideš? (s. 87), murúrska naberacia lyžica → murárska naberacia lyžica (s. 94), vymysel → výmysel (s. 94), nahánačka → naháňačka (s. 97). Vo výklade nárečového slova sa vyskytol transkribovaný zápis: zraňit' sa → zranit' sa (s. 80), veľmi sa porañit' → veľmi sa poranit' (s. 80). Pri niektorých nárečových slovách autor zapisuje slovo podľa výslovnosti: dláška (s. 78), ľachko (s. 151), pri iných zasa nie: babka (s. 49), bársako → bázrako (s. 52), barsaký → barzakí (s. 52), bl'úzka → bl'úska (s. 57), bobka → bopka, bobke → bopke (s. 57), búдка → búťka (s. 61), duša od človeka → duša ot človeka (s. 84), d'ah → d'ach (s. 87), firnajz → firnajs (s. 96), ide dážd → iďe dášť (s. 123). Pri zapisovaní sa malo jednotne postupovať pri všetkých heslových slovách. Keďže pri nárečovej transkripcii sa zapisuje podľa výslovnosti, asimilačné zmeny vnútri slova, na konci slova a na rozhraní slov treba vyznačovať dôsledne.

3. Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy

V roku 2010 Anna Marićová uverejnila slovník pod názvom *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy*. Vyšiel vo vydavateľstve Kanadem zo Starej Pazovy. Na

242 stranách je spracovaných zhruba 5 000 lexikálnych jednotiek, ktoré sú abecedne zoradené. Zaznamenaný nárečový materiál odzrkadľuje stav z prelomu druhého a tretieho tisícročia v autorkinom rodisku. Slovník venovala všetkým Slovákom v Srbsku. Používať ho môžu všetci, nielen dolnozemskí Slováci, ale aj tí na Hornej zemi a tak porovnať heslo v slovníku so svojím nárečím. V úvodných statiach autorka píše o osádzaní obyvateľov na tzv. Vojenskej hranici. Uvádza, že „vývin Starej Pazovy sa líšil od iných slovenských obcí. Slováci tu boli v stálom kontakte so Srbmi a prostredníctvom vojenskej správy boli denne ovplyvňovaní nemčinou, čo sa prejavovalo v intenzívnom preberaní nemeckých slov“. Okrem nemčiny do staropazovského nárečia sa dostali aj srbské lexikálne jednotky, ktoré vytlačali maďarské slová. Autorka konštatuje, že v 20. storočí mnohé nemecké a maďarské slová zanikajú a nahrádzajú ich výpožičky zo srbciny a z iných jazykov. Početné srbské lexikálne prvky svedčia o špecifických procesoch, ktoré tu prebiehajú. Stará Pazova je vo veľkej miere bilingválna lokalita, v ktorej Slováci ovládajú na rozličnom stupni súčasne dva jazykové kódy a sú v každej chvíli schopní striedavo ich používať. Je to výsledkom dlhoročného spolunažívania dvoch jazykových spoločností. Ďalej autorka uvádza ako postupovala pri spracovaní hesiel v slovníku. Hovorí, že do slovníka zaradila tie slová, ktoré sa od spisovnej podoby líšia formou alebo sémantikou. Heslové slovo je zapísané podľa výslovnosti. Autorka uvádza ako postupovala pri zapisovaní nárečovej lexiky, ako transkribovala. Pri tých slovách, ktoré sa končia na spoluhlásky -m, -s, -t, -š, -k, -p majú vedľa seba variantný pár vyznačený lomkou, napr. *lat/d*, *muš/ž*, *zup/b* a pod. Nasledujú skratky a značky, ktoré sú použité v slovníku. V úvodných statiach sú vysvetlené zásady nárečovej transkripcie, neutralizačné a asimilačné zmeny, vyznačovanie mäkkosti, aby čitatelia nemali prekážku a dilemy pri čítaní slovníka. Slovníková časť je spracovaná na 205 stranách. Heslá sú zoradené podľa abecedy. Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch slovníkov, v tomto slovníku nie sú slová zoradené do stĺpcov. Každé heslové slovo/nárečové slovo je zapísané tučným typom písma v slovníkovom tvare. Na ten spôsob slovník je prehľadnejší. Nasledujú gramatické kvalifikátory. Ak má slovo pôvod v inom jazyku, po slovnodruhovej charakteristike sa uvádza v zátvorke pôvod slova. Ide o lexémy prebrané z maďarského, nemeckého, srbského a tureckého jazyka, alebo prostredníctvom srbského jazyka aj z iných jazykov. Pri niektorých heslových slovách kvalifikátor o pôvode nie je uvedený (dírať, lavanda, kuvarica, operisať, ujak, vrédni a pod.) aj keď slovo môžeme zaradiť do srbského kontextu. Ale tým slovník nestráca na svojej hodnote, lebo autorka mala za cieľ zozbierať nárečovú lexiku a nie uvádzať etymológiu slov. Vedľa niektorých slov sa uvádzajú kvalifikátory terminologického charakteru (botanická, anatomická, geologická, chemická, lekárska, náboženská, remeselnícka alebo zoologická terminológia). Potom nasleduje spisovný význam a exemplifikáty, doklady, aby sa bližšie ozrejmil význam uvedeného hesla. Vysvetlenia sú najčastejšie syntagma, jednoduché vety a zriedka súvetia. Exemplifikáty sú zapísané iným typom písma – kurzívou. V rámci hesla uvádzajú sa aj ustálené lexikálne spojenia a frazeologické jednotky, príslovia, slovné hry, povrávky – tiež zapísané čitateľskou transkripciou (Čistota – pój života. Bez eňho Cigáňa svadba môže biť.). Od predchádzajúceho textu vyčlenené sú symbolom ♦. V niektorých prípadoch v rámci hesla sa uvádzajú aj zveličené (chiža – chižiska) alebo zdobnené slová (noha – nogica), prechýlené tvary pri podstatných menách (majstor – majstorica), pri niektorých slovesách uvá-

dza sa aj vidová charakteristika (nervírať sa nedok.) a pri prídavných menách sa uvádza aj príslovka. V porovnaní s transkripciou v predchádzajúcich dvoch slovníkoch, autorka Anna Marićová vyznačovala aj bilabiálne *u* s oblúčikom pod hláskou (bou, čítau, prišou, stóučok). Asimilačné a neutralizačné zmeny na začiatku a vnútri slova dôsledne zapisovala (čo sme nemali dôsledne v predchádzajúcich dvoch slovníkoch). Neslabičné predložky zapisovala podľa výslovnosti a oddelene, nie so slovom, s ktorým sa spája (v slovníku kovačického nárečia v časti Ako sa spomína v Kovačici autor niektoré predložky (nie všetky) zapísal spolu so slovom – zdvo-ma, ksebe, otseba, vjesem). Splyvavú výslovnosť na rozhraní slov, keď koncová spoluhláska prvého slova zaniká alebo splyva s prvou spoluhláskou nasledujúceho slova do kvalitatívne odlišnej spoluhlásky, autorka označila oblúčikom medzi slovami: Ke *z*agitujeme obloke... ke *p*ójd'e a pod. Po slovníkovej časti nasleduje zoznam použitej literatúry, resumé po srbsky a po anglicky, poznámka o autorku. Desaťstranová obrazová príloha uzaviera publikáciu. Ide o etnografickú dokumentáciu, fotografie z rodinného albumu z rokov 1918 – 1960. Aj text pod fotografiami je zapísaný fonetickou transkripciou. V porovnaní s nárečovými slovníkmi, ktoré sú doteraz uverejnené z vojvodinského prostredia, slovník *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* je čo do rozsahu najobsiahlejší. Každé heslo je rozpracované, uvádza sa bohatá exemplifikácia. Exemplifikácia predstavuje kontext, v ktorom sa slovo konkretizuje v základnom a prenesenom význame. Autorka sa snažila zachytiť lexiku z oblasti spôsobu života dedinčanov, zvyky a obyčaje, kroj, zvierací a rastlinný svet, spôsob obrábania pôdy, prípravu a konzumovanie jedál, rozličné druhy povolání, povery a pod. Zaznamenané nárečové slová sú cenným materiálom nielen pre jazykovedu, ale aj pre etnológiu. Pri zapisovaní sú použité zásady tzv. verejnej čitateľskej transkripcie, aby bol slovník prístupný širokej čitateľskej verejnosti. Exemplifikácia pri každom hesle je bohatá. Autorka uvádza vety, najčastejšie dve-tri, syntagmy sú zriedkavé, napr. **trúbel'a** ž. trúba: *Trúbi na trúbel'i. Do trúbel'i načim dúchať.* ♦ *Bola hluchá ako trúbel'a.* (veľmi) **trúbel'ka** ž. zdrob. *Na jarmoku mi kúpili trúbel'ku.* Veľmi sú vzácne ustálené lexikálne spojenia a frazeologické jednotky, príslovia, slovné hry, povrávky, vyčítanky, napr. *Ťahá sa ako s'limák. Štrba baba pot kupedz a ti Miko houno zec. Id'e ako s'lepá. Kto sa medzi otrubi mieša, sviňe ho zed'ia. Šakovíňa – makovíňa. To bolo urobenuo šiki-miki.* Po každom spojení autorka v zátvorke uvádza význam.

Vedľa názvov z botaniky a zoológie autorka uvádza v zátvorke latinské pomenovanie, napr. **pupeňec** pupenec roľný (*Convolvulus arvensis*), **repica** repka olejnatá (*Brassica napus*), **zlatica** pásavka zemiaková (*Leptinotarsa decemlineata*), **žížak** moľa obilná (*Tinea granella*). Pri poslednom pomenovaní autorka slovníka mala namiesto spojenia moľa obilná použiť nosáčik (*Curculionidea*).

Pri niektorých heslách (nie všade) a príkladoch vypadlo *u*, nemáme v texte žiadnu grafému, je tam prázdne miesto: me kí cukor (s. 35), stó čok (s. 172). Predpokladáme, že vypadávanie nastalo kvôli odlišnému zapisovaniu uvedenej grafémy od bežného.

4. Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského

V roku 2014 historička a etnografka z bratislavského múzea Jarmila Gerbočová zostavila slovník o vojvodinskom nárečí *Krátky nárečový slovník jazyka padin-*

ského slovenského. Slovník vydal Miestny odbor Matice slovenskej v Padine. Má 153 strán. Vstupný text Padina, dedina hlbokých studní a mletej vody je prebraný z *Národného kalendára*, ktorý bol uverejnený v roku 2005 a autorom je Emil Kobeny. Skrátka sa píše o osídľovaní Padiny, rozlohe a národnostnom zložení, o tom, ako Padinčania zápasili s vodou na pitie, o názvoch častí chotárov a pasienkov. Ako zaujímavosť uvádza sa v úvodných statiach slovníka padinské „naj“. Zapísané sú aj dejinné udalosti a významné osobnosti Padiny. Slovníková časť s podnázvom Ako sa rozpráva (a rozprávalo kedysi) v Padine (Srbsko, Banát, Vojvodina) je obsiahnutá na 119 stranách. Slovník je podobne koncipovaný ako prvé dva hore uvedené slovníky. Na každej strane sú dva stĺpce. V prvom stĺpci sú zoradené podľa abecedy nárečové slová a vedľa v druhom stĺpci výklad nárečového výrazu. V porovnaní so slovníkmi pivníckeho a kovačického nárečia je o niečo rozsiahlejší, podobne koncipovaný, gramatické, štylistické kvalifikátory a údaje o pôvode slova sa neuvádzajú. Pri zapisovaní nárečových slov uplatňuje sa fonetická transkripcia. Znelostná neutralizácia sa dôsledne uplatňuje pri zapisovaní nárečových výrazov. Podobne ako v slovníku Anny Maričovej, tie heslá, ktoré sa končia na spoluhlásky, majú vedľa seba vyznačený variantný pár lomkou (ancúg/k, akou/v, apoš/ž). Gramatické kvalifikátory sa neuvádzajú, iba pri niektorých slovách je vyznačené, že ide o hovorové slovo, prenesený význam alebo slangové slovo. Ak sa v slovníku uvádza spojenie, syntagma a pod., vyznačené je hviezdičkou (*baviu som sa; *ciroková bábka). Bilabiálne ű s oblúčikom pod hláskou v slovníku autorka nevyznačovala. Ak má nárečové slovo viacej významov, autorka heslové slovo uvádza iba raz a pri vysvetlení významy sú vyznačené číselne. V padinskom nárečí sa v slovnej zásobe vyskytujú mnohé prebrané slová z iných jazykov. Početnú skupinu tvoria prebrané slová zo srbského jazyka, napr. cipefe, čarape, česma, dírať, dudovača, gips, kířa, kúm, kúma, pakét a pod. Aj keď Kovačica a Padina susedia, pri porovnaní niektorých lexém sme zistili, že v nárečí sú odlišnosti (apoštouki – Padina, apoštolka – Kovačica). Pri pozornom čítaní sme si všimli absenciu kvantity v nárečovom slove apaťiekar → apaťiekár (s. 34) a nevyznačenú mäkkosť: d'atelinková cesta → d'ateľ'inková cesta (s. 42). Pri niektorých heslách nie je vyznačené spodobovanie spoluhlások, napr. čepčok z cvikom → čepčok s cvikom (s. 45), dážd' → dážd'/šť' (s. 48), garád → garát (s. 57), dážd' → dášť' (s. 48). Vo výklade slov sú tiež niektoré preklepy: špiñiť → špiñiť (s. 34), pagač → pagáč (s. 34), muzikant hrajuci na base → muzikant hrajúci na base (s. 36), bábika na hranie z kukuričia → bábika na hranie z kukuričia (s. 36), rozťahovať vlnu na „čuchrárni“ → rozťahovať vlnu na „čuchrárni“ (s. 47). Po každom písmene autorka zaradila porekadlo alebo príslovie. Aj v úvodných častiach sú porekadlá a príslovia zapísané fonetickou transkripciou (vou sa drží za rohe, človek za slovo; beda domu d'e krava roskezuje volu; a gďe ňedajú kanásou, ňieto aňi klobásou).

5. Záver

Pred publikovaním uvedených slovníkov z oblasti nárečovej lexiky bol uverejnený slovníček profesora Michala Filipa Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove v *Zborníku Spolku vojvodinských slovakistov 6-7*. V tomto slovníku sa nemecké a maďarské prebrané slová zoradujú do štyroch základných tematických skupín. Vedľa každého hesla uvádzajú sa gramatic-

ké údaje. Potom nasleduje spisovná podoba uvedeného slova v jazyku, z ktorého sa prebralo, uvedenie skratky jazyka a výklad slova. Nárečové slová sú zapísané fonetickou transkripciou, kurzívou. Spomenutý slovníček môžeme považovať za začiatok dialektologických slovníkov z vojvodinského prostredia. Po dvanástich rokoch bol publikovaný prvý, ktorý vyšiel samostatne.

Všetky štyri slovníky prinášajú vzácny prínos nielen do vojvodinskej dialektológie, ale celkovo sú veľkým prínosom pre slovenskú dialektológiu. Zachytená je slovná zásoba dvoch nárečí, západoslovenského a stredoslovenského, z troch územných celkov, Báčky Banátu a Sriemu a zo štyroch prostredí, Pivnice, Kovačice, Starej Pazovy a Padiny. Zoskupený je bohatý nárečový materiál, ktorý v súčasnosti už mizne z nášho každodenného používania a mladšie generácie ho už nepoznajú. Dvaja autori slovníkov sú jazykovedci zo Slovenska. Anton Habovštiak bol jazykovedec, etnograf, spisovateľ, publicista a zberateľ ľudovej slovesnosti. Zaoberal sa výskumom oravského nárečia. To bol pravdepodobne aj podnet, aby zozbieral nárečovú lexiku Pivnice. Druhou autorkou mimo nášho územia bola etnografka z Historického múzea z Bratislavy, Jarmila Gerbocová. Autorka slovníka robila výskumy v našom prostredí, výsledkom ktorých je monografia *Svadobné vinše Slovákov na Dolnej zemi* (2015). Slovník by určite získal na hodnote a podal by komplexnejšie padinské nárečie, keď by v úvodných statiach boli uvedené charakteristické znaky padinského nárečia, spracovanie hesiel a nárečová transkripcia. Autor *Krátkeho slovníka nárečia slovenského kovačického* nie je jazykovedec, ale kulturológ a preto jeho zberateľská činnosť je v tomto smere neoceniteľná. Vyštudoval slovakistiku, ale určite nemá skúsenosti s lexikografickou prácou. Slovník by získal na kvalite a rovnako aj používatelia by mali ucelený obraz o kovačickom nárečí, keď by v úvodných statiach autor uviedol niektoré príznačné charakteristiky kovačického nárečia. Rovnako tak v úvode autor mohol uviesť ako zapisoval nárečový materiál, o nárečovej transkripcii. Aj napriek tomu, že sa v slovníku vyskytujú niektoré nedopatrenia, vysoko oceňujeme a hodnotíme jeho zberateľskú činnosť. Jazykovedkyňa Anna Marićová je autorkou pazovského slovníka. Slovník profesorky Anny Marićovej spomedzi uvedených slovníkov, v ktorých sa zachytáva vojvodinské nárečie, je najobsiahlejší. Veľmi cenné sú exemplifikácie, ktoré sa uvádzajú vedľa hesiel. Materiál zozbieraný vlastným výskumom predstavuje cenný prínos k zachovaniu kultúrneho a jazykového dedičstva Slovákov žijúcich v Starej Pazove.

Určité nedopatrenia a nedostatky, ktoré sme uviedli v našej práci, sa vždy dajú doplniť pri opätovnom vydaní slovníka.

Literatúra

- Dudok, Miroslav. «Lexika pivnického nárečia». Slovenská reč, roč. 63, č. 5, 1998: 307–309.
- Filip, Michal. «Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove». D. Dudok (red.) Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. Báčsky Petrovec: Kultúra, 6–7, 1984–1985, 83–117.
- Gerbocová, Jarmila. Krátky nárečový slovník jazyka padinského slovenského. Padina: Miestny odbor Maticе slovenskej Padina, 2014.
- Gerbocová, Jarmila. Svadobné vinše Slovákov na Dolnej zemi. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2015.

- Habovštiak, Anton. Krátky slovník nářečia slovenského pivnického. Bratislava: Print-servis, 1997.
- Márićová, Anna. Slovenská nářečová lexika Starej Pazovy. Stará Pazova: Kanadem, 2010.
- Špringel, Ján. Krátky slovník nářečia slovenského kovačického. Bratislava: Print-servis, 2004.

Ana Makišová
Dragana Radovanović

SLOVAČKA VOJVOĐANSKA LEKSIKA U DIJALEKATSKIM REČNICIMA

Rezime

U radu smo analizirali četiri rečnika, u kojima je sakupljena dijalekatska leksika iz Pivnica, Kovačice, Stare Pazove i Padine: *Krátky slovník nářečia slovenského pivnického* autora Antona Habovštiaka, *Krátky slovník nářečia slovenského kovačického* autora Jana Špringelja, *Slovenská nářečová lexika Starej Pazovy* autorke Ane Marićove i *Krátky nářečový slovník jazyka padinského slovenského* autorke Jarmile Gerbočove. Kada uporedimo pomenute rečnike, možemo konstatovati da rečnik dijalekatske leksike Stare Pazove po obimu sadrži najviše odrednica. Reči istog značenja navedene su jedna iza druge, linearno. Iza svake odrednice se navode gramatičke kvalifikacije, koje ukazuju na vrstu reči. Uz mnoge odrednice stoje i druge kvalifikacije, kao što su one o poreklu reči iz drugih jezika (ne navode se kod svake preuzete reči), pripadnosti određenoj sferi upotrebe, rečima subjektivne ocene i sl. Posle navedenih kvalifikacija navodi se ekvivalent u književnom slovačkom jeziku, posle slede primeri. Primeri se navode u obliku sintagme ili rečenice. Rečnici dijalekatske leksike Pivnica i Kovačice su džepni. Gramatičke kvalifikacije se ne navode, niti o poreklu reči i pripadnosti sferi upotrebe. Navodi se samo književni ekvivalent reči. Rečnik, u kome je obuhvaćena leksika iz Padine, u poređenju sa prethodna dva rečnika, obuhvata više odrednica, slično je koncipiran, bez gramatičkih kvalifikacija.

Ključne reči: rečnik, dijalektologija, egzemplifikacija, transkripcija.

BELETRIZOVANÁ ETNOGRAFIA V ROMÁNOCH KATARÍNY KUCBELOVEJ A ALENY SABUCHOVEJ*

V príspevku sa interpretujú debutové romány *Čepiec* Kataríny Kucbelovej a *Šeptuchy* Aleny Sabuchovej. Najväčší dôraz v analýze je na vyhľadávaní a porovnávaní podobných tém, motívov, naratívnych postupov a stratégií, ktoré tieto dve slovenské spisovateľky mladšej generácie využívajú vo svojich prozaických dielach. Vzťahuje sa to predovšetkým na primárne reportážne výskumy etnografických charakteristík a sociálnych problémov, ktoré autorky uskutočnili v niektorých okrajových, nevyvinutých regiónoch, konkrétne Alena Sabuchová v Podlasi v Poľsku a Katarína Kucbelová na Horehroní na Slovensku a sekundárne ho využili ako základ výstavby sugestívneho naratívneho textu autobiografického charakteru. Takouto poetikou tieto dva romány sa v úplnosti zapájajú do hlavného toku premien súčasnej slovenskej prózy, pre ktorý je príznačný predovšetkým (neo)realistický, najčastejšie i výrazne angažovaný postoj spisovateľa, respektíve subjektu textu ku skutočnosti, ktorú literárny text u čitateľa evokuje.

Kľúčové slová: slovenská próza, romány, etnografický výskum, sociálna problematika, regionalizmus, autobiografický, neorealistic, angažovaný.

The paper interprets the debut novels *Čepiec* by Katarína Kucbelova and *Šeptuchy* by Alena Sabuchova. The emphasis is on finding and comparing similar themes, motifs, narrative actions and strategies, which the two Slovak writers of the younger generation use in their prose works. Namely, they used their reportage research on ethnographic characteristics and social problems in underdeveloped regions Podlachia and Horehronie as a basis for constructing a suggestive narrative text, which in both cases is autobiographical. These novels consistently follow the main course of changes in contemporary Slovak prose, which is characterized primarily by the (neo)realistic, and most often strongly engaged attitude of the writer or subject of the text towards reality which the literary work evokes in the reader.

Keywords: Slovak prose, novels, ethnographic research, social issues, regionalism, autobiographical, neorealist, engaged.

Romány *Čepiec* Kataríny Kucbelovej a *Šeptuchy* Aleny Sabuchovej vyšli v tom istom roku (2019) a pritom sa obidva dostali medzi desať kníh súperiacich o cenu Anasoft litera za najlepšie pôvodné slovenské prozaické dielo pre rok 2020. Cenu konečne dostal Sabuchovej román *Šeptuchy*, ale podľa mnohých slovenských literárnych kritikov rovnako tak ju mohol získať i *Čepiec* Kataríny Kucbelovej. Okrem roka vydania a súťaženia o tú istú cenu, tieto dva romány majú aj niektoré iné, predovšetkým „nútroliterárne“ spoločné body.

Predovšetkým, napísali ich spisovateľky, čím sa len potvrdila zjavná tendencia svojráznej „feminizácie“ slovenskej literatúry, najmä tej písanej v 21. storočí. Pritom

* Príspevok vznikol v rámci projektu číslo 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje Ministerstvo osvetly, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

aj napriek tomu, že formálne nepatria do tej istej generácie, Katarína Kucbelová je narodená v roku 1979 a Alena Sabuchová v roku 1989, predsa obe autorky možno vnímať ako príslušníčky mladších generácií slovenských spisovateľov do literatúry vstupujúcich v ponovembrovom období, ktoré totalitné spoločenské zriadenie na Slovensku vo väčšine nezažili osobne, ale ho spoznávali len sprostredkovane, z druhej ruky.

Spoločným znakom interpretovaných románov je i podobne koncipovaný priestor odohrávania sa deja, ktorý má výrazne regionálny charakter, čo znamená, že je príbeh v obidvoch prózach umiestnený do okrajových, respektíve hraničných zemepisných, ale i spoločensko-kultúrnych oblastí. V Kucbelovej románe *Čepiec* je to Horehronie, konkrétne osada Šumiac pod Kráľovou hoľou, „národným symbolom, strechou Slovenska“ (Kucbelová 2019: 8), čo je síce geografický „pupok“ Slovenska, ale odpozorované zo spoločensko-kultúrneho aspektu je to predsa jeho periféria, čiže úplný zapadákov. Pritom je to i najzápadnejšia, čiže hraničná oblasť, v ktorej žijú poslovenčení gréckokatolícki Rusíni. V Sabuchovej románe *Šeptuchy* miesto odohrávania sa deja je situované do Podlasia v Poľsku, teda tiež do hraničnej oblasti nachádzajúcej sa na pomedzí Poľska, Bieloruska a Litvy. Takáto zemepisno-spoločensko-kultúrna decentralizácia miesta odohrávania sa románového deja bola síce aj jednou z výraznejších tendencií v postmodernej literatúre, ale zrejme že pretrváva aj v novšej, „nepostmodernej“ slovenskej próze, kde sa však už vníma a definuje ako „regionalizmus či lokalizmus“ (Passia – Taranenkova 2014: 68) a prejavuje sa aj v tvorbe niektorých iných súčasných slovenských prozaikov, napríklad u Maroša Krajňaka, Viťa Staviarskeho, Petra Balka, Veroniky Šikulovej... V súvislosti so *Šeptuchami* možno hovoriť aj o určitej „formálnej“ exotizácii témy, lebo je dej tohto románu umiestnený do neslovenského, teda cudzieho prostredia. Avšak slovenský čitateľ tu iste nebude cítiť žiadnu exotiku, lebo románom zobrazený priestor sa podstatnejšie neodlišuje od jeho domáceho, povedzme aj od toho, v ktorom sa odohráva dej románu Kataríny Kucbelovej *Čepiec*.

Spoločné pre romány *Šeptuchy* a *Čepiec* sú aj podobné naratívne postupy a stratégie, aké dve spisovateľky uplatnili pri prozaickej textotvorbe. Najexplicitnejšie sa to prejavuje vo výraznej žánrovej hybridizácii, ktorá v značnej miere poznačila oba romány. Zaujímavé je, že aj tento textotvorný postup tiež možno vnímať ako akýsi pozostatok postmodernej poetiky, realizujúci sa v analyzovaných románoch ako pokus dvoch spisovateliek „zaočkovať“ dokumentárny etnograficko-reportážny výskum na beletristický „podpník“, alebo inými slovami povedané prepojiť vedecko-publicistický a literárno-umelecký štýl. Treba však hneď poznamenať, že v spôsobe a v miere takejto žánrovej hybridizácie v týchto dvoch románoch sú predsa aj značné rozdiely. Dostáva sa dojem, že pre Katarínu Kucbelovú bol prvoradá dokumentárny čiže reportážno-etnograficko-etnologický výskum, do ktorého spisovateľka potom dodatočne, súběžne s etnografickým opisom procesu vypracovania čepca a reportážno-etnologickým „výskumom“ daného prostredia, postupne „všivala“ aj beletristický (dvoj)príbeh: „Bez vyšívania by som nemohla písať.“ (Kucbelová 2019: 38). Z tohto dôvodu aj recepcia Kucbelovej románu je prinajmenšom dvojúrovňová či dvojkódová: čítame ho ako reportážny text o etnografických a etnologických, teda sociálno-nacionálnych zvláštnostiach, ale najmä problémoch Horehronia a zároveň aj ako beletristický románový príbeh, ktorý má dve hlavné dejové línie. Prvá dejová línia

sa realizuje prostredníctvom existencialistického, zrejme vo veľkej miere i autobiografického príbehu autorky-narátorky-postavy, ktorá využíva proces šitia čepca na svojráznu psychoterapiu, ale zároveň aj na pokus o sebaspoznávajúce hľadanie vlastnej identity („*Som nijaké decko bez korenov...*” (Kucbelová 2019: 32)) realizujúceho sa „regresívnym“ návratom k vlastným koreňom, rodinným a národným: „*Ilka je spokojná, takto to má podľa nej byť, máme tu spolu sedieť, rozprávať a pracovať, šiť, pliesť a párať, pomáhať si, máme sa spolu dobre cítiť, porozprávať sa o tom čo nás trápi, to má overené, pomáha to...*” (Kucbelová 2019: 72). V takomto kontexte odporozorované potom i etnografický motív čepca, ale aj druhá dejová línia v románe realizovaná prostredníctvom rozprávania v podstate všedného životného príbehu Ilky, ženy, ktorá narátorku učí čepiec šiť, sú pre Kucbelovú vlastne len zámienkou a zároveň i prostriedkom na rekonštrukciu životnej bilancie svojej narátorky (či seba): „*Život Ilky je môj príbeh, potrebujem ho, aby som si poskladala svoj, nový, odznova.*” (Kucbelová, 2019: 139). Takúto spisovateľkinu naratívnu stratégiu literárny kritik Radoslav Passia definoval nasledovne „...dokumentárna sonda do života (folklóru) na Horehroní sa viacerými niťami prepletá s rovnako dôležitou osobnou líniou knihy. Šitie čepca je totiž zároveň terapeutickou činnosťou „rozšívania“, párania autorkinej minulosti, rodinných anamnéz a z nich vyplývajúcich pochybností a tráum.” (Passia 2019: 22). Je to teda akási narátorkina introspektívna skratka, cesta ktorou sa ponára do vlastnej „studničky pamäti“, pričom sa však súběžne s touto intímnu sférou spisovateľka usiluje zachytiť aj ten verejný, spoločensko-politický aspekt textom zobrazenej skutočnosti. Realizuje to podľa mňa pôsobivým, na momenty priam naturalistickým opisom života ľudí daného kraja, ale zároveň aj priamym, jednoznačným vyjadrením svojho angažovaného, pritom spravidla i výrazne kritického postoja k aktuálnym sociálnym, politickým a národným problémom. Podľa Maríny Šimákovvej Spevákovvej táto dvojprúdová intímno-verejná narátorkina „...cesta sa, ako to pri komplexných a štýlovo dobre zvládnutých textoch býva, rýchlo stáva aj cestou nás, ktorí ju v tom sledujeme...” (Šimáková Speváková 2021: 6). Spisovateľkina schopnosť svojím písaním, už či beletristickým, etnografickým alebo reportážno-publicistickým, vtiahnuť čitateľa do svojho textového sveta a vynútiť jeho aktívny postoj k rozprávanému príbehu, či k nastolenému problému, je podľa mňa jeden z najväčších kladov tejto Kucbelovej knihy, už akokoľvek ju pritom žánrovo definujeme¹.

² Literárna kritička Lenka Šafranová však takéto žánrové kríženie vníma ako štylisticko-kompozičnú nerozpracovanosť, chybu: „Dva príbehy, dva kvalitatívne odlišné texty, ktoré sa autorky nepodarilo zošit’. Jeden je o uvedomovaní vlastnej vykorenenosti, hľadani a poznávaní identity, vyplňaní nevyšitej či vypáraney pamäti, napísanej invenčne, krehko s vkusom, zodpovednosťou za napísané a s pokorou pred ním. Druhý je o pretrvávani stereotypov voči (rómskej) inakosti, vytváraní a pretrvávani hraníc, selektujúci zobrazené situácie účelovo a neprirodzene, je sociálne angažovaný na úkor kvality. Priestor knihy ich nespojil ani napriek autorkinmu úsiliu.” (Šafranová 2020: 148). Takéto kritické čítanie a následne i (negatívne) hodnotenie je podľa mňa spôsobené kritičkiným uplatnením nezodpovedajúceho recepčného kódu, lebo na čítanie reportážnych statí o živote Rómov na Horehroní, alebo Kucbelovej zamýšľanie sa nad niektorými aktuálnymi sociálno-národno-politickými otázkami čitateľ už nemôže využívať beletristický, ale skôr publicistický recepčný a zároveň i hodnotiaci kód. Podľa mňa sú práve tieto reportážno-etnologické state v Kucbelovej románe, aj napriek niektorým polopatistickým, čiže „naivným“, stereotypným či fráзовitým opisom skutočnosti, najmä života Rómov, vo väčšine zaujímavé, priam beletristicky pútavé čítanie. To, čo je však predsa aj pri takomto čítaní navyše, sú autorkine priamo vyjadrené postoje k niektorým den-

Na druhej strane v Sabuchovej *Šeptuchoch* tento proces žánrovej hybridizácie akoby prebiehal opačným smerom, ako sa to dialo v Kucelovej próze. Dostáva sa dojem, že Alena Sabuchová najprv konštruovala beletristický, čiže románový (dvoj) príbeh, ktorý sa potom dodatočne usilovala doplniť, vskutku len „ozvláštniť“ výsledkami nejakého, v podstate však „kvázi“ dokumentárno-etnografického výskumu oblasti Podlasia v Poľsku. Nastoľuje sa tu predovšetkým otázka, samým románom podľa mňa dostatočne presvedčivo nezdôvodnená, prečo si Sabuchová zvolila práve toto „cudzie“ prostredie, do ktorého situovala románový príbeh, keďže motív ľudových liečiteľiek, tu pomenovaných šeptuchy, v rozličných obmenách a pomenovaniach spisovateľka mohla nájsť aj v hociktorom inom domácom, teda slovenskom prostredí. To, čo si literárna kritika v súvislosti s týmto aspoň navonok ústredným motívom v Sabuchovej románe tiež nemohla nevšimnúť, sú zjavné paralely s podobným motívom v románe *Žitkovské bohyně* (2012) českej spisovateľky Kateřiny Tučkovéj. Samozrejme, tieto evidentné tvorivé impulzy neznižujú originalitu či literárnu hodnotu Sabuchovej prózy, ale skôr len poukazujú na autorkin sluch pre tep doby či pre dominantné tendencie v súčasnej literatúre. Dokladom toho sú aj niektoré iné prózy slovenských spisovateľov, v ktorých sa v rozličných obmenách literárne spracúva podobná etnografická téma ľudových liečiteľov. Najnovšie je to v románoch *Svätyne* (2019) Dominiky Madro a *Agáta* (2020) Denisy Fulmekovej, ale sčasti to nachádzame napríklad aj v autobiografickej próze Viery Benkovej *Tri ženy, dvaja muži a ja* publikovanej ešte v roku 2017. Slovenská literárna kritička Tamara Janecová takúto Sabuchovej tému vníma ako súčasť „istej línie v slovenskej literatúre, ktorá je protipohybom voči všeobecnejším, globalizačným tendenciám, teda pohybom z centra na perifériu, od techniky k folklóru a mágii“ a pritom podľa nej „Sabuchovej román patrí k zaujímavým literárnym počinom posledného obdobia, v aktuálne čoraz populárnejšej folklórno-mýtickéj línii je zatiaľ najlepším.“ (Janecová, 2020) Avšak dejiny literatúry nás už dostatočne presvedčili, že samotná téma nemá žiadnu a priori hodnotu, takže je omnoho dôležitejšie od Sabuchovej voľby takejto „trendy“ témy, spôsob jej literárnej transpozície. Na rozdiel od Kucelovej, ktorej sa vo veľkej miere úspešne a presvedčivo podarilo „beletrizovať“ ústredný, v podstate všedný etnografický motív (šitia) čepca, Sabuchovej iste oveľa atraktívnejšia téma liečiteľiek-šeptúch zostala podľa mňa dostatočne „nezliterárnená“, čiže neintegrovateľná do románového (dvoj)príbehu, takže ju vo väčšine vnímame buď len ako ozvlášťujúci či exotizujúci ornament, alebo v horšom prípade aj ako populistický, lacný prostriedok na prilákanie čitateľov. Spôsobené je to predovšetkým tým, že sa rozprávačka v Sabuchovej románe na už v názve vytýčený ústredný motív „šeptúch“ pozerala prakticky len „zvonku“, teda v podstate reportážno-etnograficky a že ho beletristicky, cez osobitne koncipovaný príbeh a povahokresbu v ňom vystupujúcich postáv nezpracovala do celkovej naratívnej štruktúry románu. Jej liečiteľky-šeptuchy síce môžeme vnímať aj ako prozaické postavy, ale úplne epizodické, nerozpracované, slovom ako literárne dostatočne „neožité“. Aj spisovateľkin pokus na ústredné, súbežne sa rozbiehajúce príbehy dvoch hlavných postáv, rozprávačky a jej najlepšej kamarátky Doroty, napojiť príbehy liečiteľiek-šeptúch je nepresvedčivý, stereotypný a vcelku zostáva významovo neproduktívny.

nopolitickým udalostiam a problémom.

To, čo tieto dve spisovateľky naplno začleňuje do dominantnej tendencie v súčasnej slovenskej literatúre, okrem už uvádzaného regionalizmu v umiestnení románového príbehu, je angažovano-kritický autorský postoj ku aktuálnym sociálnym, národným, kultúrnym, náboženským a sčasti i politickým problémom skutočnosti zobrazenej literárnym textom. Výrazné je to zvlášť u Kucbelovej, ktorá súbežne s etnograficko-folklórnym motívom šitia čepca, reportážno-dokumentárnym spôsobom veľmi sugestívne zobrazuje sociálno-kultúrny stav Horehronia, jednej z najchudobnejších oblastí na Slovensku. Spisovateľka pritom aktualizuje zvlášť rómsku problematiku prvoplánovo odpozorovanú zo sociálneho aspektu, teda v kontexte všeobecnej chudoby a zaostalosti danej oblasti. Omnoho striedmejšie a nuansovanejšie je v románe tento rómsky problém odpozorovaný v kontexte medzinacionálnych vzťahov, aj keď je aj tu evidentné, že Kucbelová jednoznačne kritizuje šovinistický a niekedy až segregáčny vzťah iných národov, predovšetkým slovenského, k Rómom. Podáva to prostredníctvom reportážnych statí inšpirovaných narátorkiným cestovaním autobusom z mesta kde žije, do osady Šumiac kde sa učí šiť čepiec, ako aj jej prechádzkami Horehroním, pričom zvlášť naplno prichádza k slovu spisovateľkina schopnosť prenikavého, ale pritom i veľmi citlivého pozorovania domácich obyvateľov, predovšetkým Rómov: „*Na prvý pohľad sa zdá, že Rómov je tu väčšina. V Telgárte určite. Videla som to od začiatku, hneď ako som nastúpila do autobusu. Všetci sedeli so mnou v zadnej časti, deliaca čiara sú stredné dvere. Dve biele ženy vpredu, ako keby som nedodrжала segregáciu.*” (Kucbelová 2019: 18). Kucbelová si však pritom naplno uvedomuje, že sa na daný medzinacionálny problém vlastne pozerá len „zvonku“, že je osobne ním nezasiahnutá „*Na chvíľu sa pristihnem pri myšlienke, že si to zaslúži obdiv, že tu vlastne vôbec vedia spolu žiť, s toľkými odlišnosťami, na takom malom priestore, nebyť tých fašistov v politickej ponuke.*” (Kucbelová 2019: 100). Názna komplexnosti problému a určitá obhajoba domácich obyvateľov nerómskeho pôvodu voči šovinistickému postojovi voči Rómom, v románe je vyjadrená zvlášť refrénovite sa opakujúcou floskulou: „*ale my tu s nimi žijeme*“. Súbežne s kritickým postojom k súčasnej pretrvávajúcej slovenskej náchylnosti k nacionalistickej politike respektíve k nacionálnemu mýtizovaniu, spisovateľka sústavne vyjadruje aj svoj výrazne angažovaný, jednoznačne politický postoj k problémom ideologickej totalizácie, aká poznačila minulosť Slovenska. V románe to podáva predovšetkým cez beletrizovaný opis praktík totalitnej komunistckej spoločnosti, ktoré vo veľkej miere spôsobili ťažký, na momenty až tragický osud románovej postavy Il'ky. Na druhej strane, svojrázna nacionálna demýtizácia je zjavná už aj v spôsobe prozaického spracovania samotného etnografického motívu čepca, ktorý spisovateľka ako jednoznačný symbol národnej tradície v žiadnom prípade „nemýtizuje“, ale voči ktorému zachováva racionálne-triezvy postoj či odstup: „*...nerozumiem, prečo folklór v tejto krajine všetkých hneď uvedie do tranzu, nedotknuteľný, dojmavý, univerzálny folklór. Ale som tu, hneď, aby mi prešiel rukami, karikatúra mi nestačí, nechcem mobil s folklórnym krytom.*” (Kucbelová 2019: 10). Podľa Radoslava Passiu „autorka doslova etnograficky „zberá“ zanikajúcu lexiku spojenú s textilom a jeho rôznorodým spracovaním, s materiálmi, nástrojmi a špecifickými činnosťami slovenskej ženy v tradičnom spoločenstve. Predmetom esejistických úvah a kritického prehodnocovania sa jej stáva tradičnosť a potenciálna inovatívnosť slovenského folklóru. Na príklade šumiackeho čepca ukazuje „netradičnú tradičnosť“ ľudového umenia, teda jeho premenlivosť v čase.” (Passia 2019: 22). Takáto „netradičná tradičnosť“ prichádza k slovu zvlášť

v rozprávačkiných rozpakoch, vyvolaných uvedomovaním si neautenticnosti materiálu, z akého sa čepiec v súčasnosti vyrába, čo ona vníma ako určitú devastáciu tradície. Svojrázna detabuizácia národných symbolov sa však u Kucbelovej prejavuje najmä cez opis obyčajných ľudí, „rýdzich“ Slovákov, ich správania sa, alebo jednoducho celkového spôsobu ich života, ktorý je v tomto románe v úplnosti zbavený inštitutnosti, patetiky či spisovateľkinho úsilia o akúsi skanzenizáciu súčasného života na Slovensku: „*Drevenice a zruby všetkých veľkostí obsadili krajinu.*” (Kucbelová, 2019: 10).

V Sabuchovej *Šeptuchoch* je tento angažovane-kritický autorský postoj usmerne- ný hlavne na sociálny stav prózou zobrazenej skutočnosti a čiastočne aj na duchov- no-náboženský aspekt života ľudí v danej spoločnosti, prejavujúci sa v románovom príbehu ako prelínanie sa a dopĺňanie pohanských a kresťanských, predovšetkým pravo- slávnych prvkov či rituálov. Ťažkú a bezperspektívnu situáciu života v prostredí, do ktorého spisovateľka situovala dej románu, okrem priam naturalistických opisov celkovej nízkej úrovne života ľudí Podlasia (nezamestnanosť, alkoholizmus, pove- ry...), najviac evokuje a ilustruje opakujúci sa motív emigrácie, teda všade prítom- ná túžba obyvateľov tohto kraja natrvalo odísť, opustiť svoje rodisko. Naplno to dosvedčuje aj osud samotnej narátorky, ktorá si síce prostredníctvom rozprávania románového príbehu s nostalgiou spomína na detstvo strávené v Podlasí, ale pred- sa v každom ohľade uprednostňuje život vo veľkom meste, konkrétne v Krakove, do ktorého sa z rodiska odsťahovala.

V súvislosti sangažovanosťou autorského postoja si nemožno nevšimnúť aj vý- razný rodový aspekt už vo výbere ústredných tém v obidvoch románoch (šitie čep- ca v Kucbelovej románe, ľudové liečiteľky v *Šeptuchoch*), potom aj v koncipova- ní hlavných postáv (všetky štyri hlavné postavy v interpretovaných románoch sú ženy), ale najmä v dominácii „feministických“ motívov a problémov nastolených prozaickým textom. Je to predovšetkým jednoznačná kritika patriarchálne usporiada- nej spoločnosti, čiže rodovej nerovnoprávnosti a dominácie mužov. V analyzovaných románoch sa to prvoplánovo realizuje prostredníctvom motívov rozličných podôb utláčania žien, od sexistického znepokojovania opísaného v *Čepci* ako bežný jav v danej spoločnosti, až po motív znásilnenia hlavnej postavy v *Šeptuchoch*. Ako fe- ministické motívy vnímame aj vyzdvihovanie ženského priateľstva a solidarity (na- rátorica a Iľka v *Čepci*; narátorka a jej najlepšia kamarátka Dorota v *Šeptuchoch*), ale i vzťah dcéry a matky (načrtnutý, no nie celkom vysvetlený „problematický“ vzťah narátorky a jej matky v románe *Čepiec*; ambivalentný postoj Doroty k matke, ktorá ju ako malú opustila a nechala žiť s otcom). Aj napriek tomu, že spracovanie týchto motívov v Kucbelovej a Sabuchovej románoch nevnímam ako prejav nejakých radi- kálnych feministických postojov, predsa sa z mojej mužskej perspektívy nemôžem ubrániť dojmu badateľného rodového zjednodušovania až stereotypnosti, najmä pri povahokresbe mužských postáv, ktoré sú na rozdiel od značnej vynuansovanosti cha- rakterov ženských postáv, v obidvoch knihách vo väčšine zobrazené výrazne nega- tívne. Je to zrejme najviac podmienené už východiskovým patriarchálnym spoloč- ským kontextom, do akého sú situované príbehy obidvoch románov, no ovplyvnené je to iste i subjektívnym aspektom, čiže ženskými fokalizátormi deja.

Spoločné pre oba romány je i priam identicky koncipované súbežné rozvíjanie dvoch dejových línií: jednej vyrozprávejanej v prvej osobe jednotného čísla, zrejme

vo veľkej miere spomienkovo-autobiografickej a druhej zameranej na príbeh jednej z románových postáv. V románe *Šeptuchy* rozprávačka je tínedžerka, ktorá rozpráva predovšetkým vlastný príbeh dospievania, ale zároveň i súbežný tragický životný osud kamarátky rovnakého veku, hrobárovej dcéry Doroty. Na tieto dve hlavné dejové línie nadväzujú niekoľko vedľajších, ktorých nositeľmi sú veľmi zaujímavo načrtnuté vedľajšie postavy so značným naratívnym potenciálom (vdova Pawlína, učiteľka Agáta, farárova manželka Alexandra, kostolník Ján...). Takúto prozaickú štruktúru Marta Součková vníma predovšetkým ako nefunkčnú zaľudnenosť románu: „Menej by v tomto prípade bolo opäť raz viac – osobne mi chýbali pokračovania a rozvedenia epizód, ktoré sú občas až anekdotické, hoci s presahom ku tragickosti. Potenciál sujetu dvoch priateľiek z kraja, ktorý existuje mimo nášho sveta a kde sa komunikuje s mŕtvymi, autorka nevyužila – naopak, oslabila ho historkami, ktoré preň často neboli potrebné...” (Součková 2020: 149). Rozprávanie v románe *Šeptuchy* je retrospektívne, čo znamená, že rozprávačka-fokalizátorka deja, teraz už dospelá mladá žena žijúca v Krakove, si s nemalou mierou nostalgie spomína na detstvo prežité v provinciálnom Podlasí. Z tejto perspektívy odpozorované túto prózu možno vnímať aj ako žáner výchovného či iniciačného románu, lebo sa v ňom rekonštruje detstvo hlavnej postavy-rozprávačky a súbežne aj jej najlepšej kamarátky Doroty. To dospievanie, poznačené už viac-menej klasickým okruhom tínedžerských motívov a problémov (dievčenské priateľstvo, prvé lásky, vzťah dospievajúcich dievčienec k dospelým, najmä rodičom a učiteľom, hľadanie či budovanie cesty do života...) je v značnej miere podmienené priestorom, čiže provinciálnym Podlasím a pritom i časom odohrávania sa deja: turbulentným prechodom z komunistickej totality do demokracie v 90. rokoch 20. storočia. Tieto dva príbehy, navzájom sa prelínajúce a dopĺňajúce, Sabuchová „remeselnícky” zručne koncipuje naznačujúc tak svoj očividný rozprávačský talent. Zvlášť originálny a literárne atraktívny je tragický príbeh Doroty, prostredníctvom ktorého spisovateľka vlastne spracúva ústrednú, „veľkú” tému v románe, ktorá však nie je tá vysunutá v názve, čiže nie sú to liečiteľky-šeptuchy či ľudové povery ako pozostatky pohanstva, ale je to predovšetkým podstata samotnej viery spätjej s ľudskými strachom zo smrti a jeho odvekou potrebou „zjemniť” hranicu medzi svetom živých a svetom mŕtvych. Práve Dorota, dcéra hrobára Jaroslawa, je ten most, ktorý by mal túto deprimujúcu priepasť preklenúť. Predurčená je tomu už svojim narodením čiže rodičovským povolaním, ale najviac tým, že ju sprevádza povera dedinčanov, že “dovidi” do sveta mŕtvych a má schopnosť komunikovať s nimi. Avšak jej ťažký životný osud, teda detstvo prežité bez matky a s otcom hrobárom, neskôr i nevyliciteľná choroba a konečne i predčasná smrť, celkovú skutočnosť evokovanú Sabuchovej románovým svetom posúvajú do kontextu existencialistickej filozofie, poznačenej deprimujúcim pesimisticko-absurdným významom. To, čo však takúto veľkú (tragickú) tému a pritom aj nostalgicko-spomienkové rozprávanie aspoň sčasti ubránilo pred patetikou a sentimentalizmom je spisovateľkino sústavné uplatnenie jemnej (auto)ironie a tiež aj prvkov špecifického, na momenty až čierneho humoru.

Hlavné príbehy v Kucbelovej románe sú aspoň navonok menej atraktívne ako tie u Sabuchovej a aj samotná zaľudnenosť vedľajšími postavami je v *Čepci* omnoho menšia ako v *Šeptuchoch*. V prvom naratívnom pláne *Čepca* je životný príbeh dedinčanky Il'ky, ktorý sa narátorka cez rozhovory pri šití čepca usiluje uchopiť a postupne

i rekonštruovať. Významový dôraz je pritom na Il'kinom pocite akejsi životnej nerealizovateľnosti či „vyhorenosti“ („že vyhorenie súviselo s mladosťou, s päťdesiatymi rokmi, s kontingentmi a so životom bez súkromia...“ Kucbelová 2019: 43) – profesionálnej (totalitnou spoločnosťou znemožnenie pokračovať v školení), emocionálnej (vydaj bez lásky) a rodinnej (rodinné tragédie) – spôsobenej vo veľkej miere spoločenskými pomermi v totalitnej komunistickej, pritom i patriarchálnej usporiadanej spoločnosti. Súbežne s nuansovanou rekonštrukciou tejto prvoplánovej dejovej línie, Kucbelová veľmi citlivo, najčastejšie len v náznakoch a útržkovite, črtá aspoň navonok menej atraktívny životný príbeh svojej narátorky (či seba), mladej ženy, ktorá je profesionálne (úspešná kariéra) a emocionálne (manžel a dcéra) realizovaná či vyplnená, no aj napriek tomu cíti potrebu určitej revalorizácie, prieskumu a v náznakoch i prestavby (doterajšieho) života. Avšak významový dôraz v tejto dejovej línii románu *Čepiec* je predovšetkým na hľadaní dôvodu či koreňov v románe len načrtnutom, no bližšie nezdôvodnenom „odcudzení“ narátorky a jej matky: „*Ked' o svojej matke hovorím ja, je to, akoby už nežila.*“ (Kucbelová 2019: 165).

Najvýraznejšie rozdiely v interpretovaných románoch sa prejavujú v štýle, respektíve v jazyku. Kucbelová, ktorá doteraz publikovala niekoľko básnických zbierok, svojim prozaickým debutom v podstate nepoprela svoj primárny lyrický naturel, takže aj v románe *Čepiec* cítiť kontinuitu s jej básnickou tvorbou. Podľa Maríny Šimákovvej Spevákovej lyrizácia sa v Kucbelovej románe najvýraznejšia prejavuje cez „... útržky, ktoré v podobe krátkych viet – podnázov členia text na menšie celky. Tie podnázvy pripomínajúce básnické obrazy skrátka vyjadrujú obsahy, ktoré nasledujú.“ (Šimáková Speváková 2022: 6) Avšak jazyk či štýl aj ostatných častí Kucbelovej románu je v podstate „útržkovitý“ a „minimalistický“, poznačený krátkymi, neraz elyptickými a osamostatnenými vedľajšími vetami. Kucbelová často využíva i opytovacie vety, čo má okrem sekundárnej štylistickej aj hlbšiu významovú funkciu, lebo naznačuje zneistenosť, nejednoznačnosť a otvorenosť pozície či postoja narátorky prózy. Kompozičné členenie Kucbelovej prozaického textu je tiež intenzívne, čo znamená, že v románe dominujú krátke, neraz jednoriadkové odstavce a pritom celý román je rozdelený na kapitoly nerovnakej dĺžky. Okrem toho aj refrénovité opakovanie, alebo i asocičná nadväznosť motívov značne „lyrizuje“ prvoplánovú „etnograficko-publicistickú“ strohosť a vecnosť Kucbelovej románu. Avšak omnoho dôležitejšia je lyrizácia, ktorá sa v tejto próze realizuje v hlbkovej rovine textu, v posúvaní významového dôrazu z „reportážneho“ vonkajšieho na vnútorné, introspektívne dianie. Nie je to však v prípade Kucbelovej románu klasický prúd vedomia, lebo sa spisovateľke darí, aj cez opis vonkajších, najčastejšie rozličných všedných úkonov a udalostí, akým je povedzme šitie čepca, cestovanie autobusom a prechádzka prírodou, alebo aj prostredníctvom prenikavých reportážnych opisov prírody a ľudí, u čitateľa veľmi citlivo a nuansovane evokovať vnútorný svet, teda cítenie a rozmyšľanie svojho rozprávača (či seba).

Aj napriek tomu, že Alena Sabuchová podľa Tamary Janecovej, „...rozvíja látku spôsobom, v ktorom sa prelína prozaická zručnosť, akou stvárnjuje každodennosť a lyrizujúco-magická folklórna štylizácia.“ (Janecová 2020), textotvorný dôraz v jej próze je zrejme na románovom (dvoj)príbehu, čo signalizuje spisovateľkin primárny rozprávačský naturel – a ak to možno zhodnotiť len na základe dvoch doteraz publikovaných prozaických kníh, zbierky poviedok *Zadné izby* (2016) a románu *Šeptuchy*, – aj jej nevšed-

né spisovateľské nadanie. Evidentné je, že Sabuchová vie veľmi zručne vyrozprávať zaujímavý realisticky koncipovaný prozaický príbeh, ktorý sa však v románe *Šeptuchy* pokúsila prepojiť s etnografickým motívom ľudových liečiteľov a pritom i ozvláštniť prvkami magického realizmu. Zatiaľ čo tie etnografické motívy zostali vcelku neintegrovane do naratívnej štruktúry románu, prvkami magického realizmu spisovateľka podľa mňa veľmi úspešne ozvláštnila všednú atmosféru života ľudí zo spoločenskej periferie: „*Svätá Barbora sedávala v zákrutách, na poľných cestách, kde nebolo treba dávať smerovky, ľudia stretávali svätcov aj zblúdilcov, v hmle chodili tajne čakať na svojich drahých, ktorí niekedy neprišli. Alebo prišli, aby ich poprosili, nech ich pustia. Pomalou chôdzou, akou chodievali za života, s rukami vbok obzerali stromy, ktoré opäť o čosi podrástli. Niektorí si ešte pamätali, ako vonia gaštan aj o koľko sa posunul vrchol borovice v treťom rade nalavo. Nebolo im smutno za životom, to nie, iba si trochu nevedeli zvyknúť.*” (Sabuchová 2019: 39). To, čo však pri Sabuchovej rozprávani často čitateľovi môže prekážať a čo nejak „vyčnieva” je spisovateľkina náchylnosť k pointovaniu, ktorú väčšia časť slovenskej literárnej kritiky vnímala ako „murdlanstvo”, didaktizmus, negatívny vplyv blogerstva: „Explicitné dopovedávanie je v románe systémové a má viaceré nežiadúce dôsledky – pátos, redundanciu či sentiment.” (Součková 2020: 150). Aj napriek tomu, že sú tieto „pointy” či „gnómy” priamo napojené na text, sú teda najčastejšie určitou „komprimáciou” jeho významu, pritom sú vo väčšine i originálne, najčastejšie aj vtipné alebo (auto)ironické, problém je však v ich veľkom množstve, čo má najčastejšie kontraproduktívny efekt: neobohacuje, ale v podstate „zatvára” textovú viacvýznamovosť.

Literatúra

- Janecová, Tamara. Podoby sociálnej problematiky v diele Kataríny Kucbelovej, Dominiky Madro a Aleny Sabuchovej. Platforma pre literatúru a výskum (online). Dostupné z <https://plav.sk/node/210>. Publikované: 11/04/2020.
- Janecová, Tamara. Mágia a melanchólia. Platforma pre literatúru a výskum (online). Dostupné z <https://plav.sk/node/182>. Publikované: 04/06/2020.
- Koliová, Marianna. „Čakanie na (ne)prekročenie hraníc“. Knižná revue 30, 1, 2020: 26–27.
- Kucbelová, Katarína. Čepiec. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, 2019.
- Majerek, Rafaľ. „Hľadanie seba v tkanive textu (Katarína Kucbelová: Čepiec)“. *Fraktál* 3, 1, 2020: 148–155.
- Passia, Radoslav, Ivana Taranenková. Hľadanie súčasnosti. Slovenská literatúra začiatku 21. storočia. Bratislava: LIC, 2014.
- Passia, Radoslav. „Čo nevidno, nemusí byť pekné (Katarína Kucbelová: Čepiec)“. *Knižná revue* XXIX, 12, 2019: 22–23.
- Sabuchová, Alena. Šeptuchy. Bratislava: Artforum, 2019.
- Součková, Marta. „Dobrá, ale nie najlepšia (Alena Sabuchová: Šeptuchy)“. *Fraktál*, 3, 4, 2020: 147–151.
- Šafranová, Lenka. „Všetko do ihly (Katarína Kucbelová: Čepiec)“. *Fraktál*, 3, 1, 2020: 148–155.
- Šimáková Speváková, Marína. Čitateľské dojmy o Čepci Kataríny Kucbelovej. In: Hlas ľudu, 1.1.2022, príloha Obzory. Roč. 39, č. 1/447, s. 28/IV.

Adam Svetlík

BELETRIZOVANA ETNOGRAFIJA U ROMANIMA KATARINE KUCBELOVE I ALENE SABUHOVE

Rezime

U radu se interpretiraju debitantski romani *Čepiec* Katarine Kucbelove i *Šeptuchy* Alene Sabuhove. Najveći akcenat u ovoj analizi je stavljen na iznalaženje i poređenje sličnih tema, motiva, narativnih postupaka i strategija, koje dve slovačke spisateljice mlađe generacije koriste u ovim svojim proznim delima. To se najviše odnosi na primarno reportažno istraživanje etnografskih karakteristika i socijalnih problema, koje su ove autorke realizovale u nekim perifernim, nerazvijenim regionima, konkretno Alena Sabuhova u Podlasju u Poljskoj a Katarina Kucbelova u Horehroniju u Slovačkoj, i sekundarno ga iskoristile kao osnovu za izgradnju sugestivnog narativnog teksta, koji je u oba slučaja autobiografskog karaktera. Ovakvom svojom poetikom ova dva romana se u potpunosti uključuju u glavni tok promena savremene slovačke proze, za koju je karakterističan pre svega (neo)realistički, najčešće i izrazito angažovani odnos pisca, odnosno subjekta teksta prema stvarnosti, koju književno delo kod čitaoca evocira.

Ključne reči: slovačka proza, romani, etnografska istraživanja, socijalna problematika, regionalizam, autobiografski, neorealistički, angažovani.

О МОТИВУ „ИЗГУБЉЕНЕ ДЕЦЕ” У ИСТОИМЕНОМ РОМАНУ ДАНИЈЕЛЕ ХОДРОВЕ*

У раду настојимо да анализирамо мотив изгубљене деце како бисмо утврдили његову улогу у формирању иницијацијског романа. Полазна основа је однос између мајки и ћерки који се чита и тумачи као митолошка матрица која се кроз роман понавља. Будући да је могуће приступити анализи романа Ходрове кроз интердисциплинарни дискурс, књижевна анализа се ослања на становишта изречена у психоанализи кад је у питању управо овај однос мајки и ћерки, као и када је у питању тумачење сна, односно иницијацијски роман као жанр. С тим у вези се ослањамо на теоријску литературу Ингрид Ридел, Ериха Нојмана, Карла Густава Јунга, Џејмса Хилмана, Данијеле Ходрове и других. Резултати истраживања би требало да одреде место митских и психолошких аспеката у поетици романа Ходрове.

Кључне речи: чешка књижевност, Данијела Ходрова, иницијацијски роман, изгубљена деца, сан, митска матрица, мајке и ћерке, женски ритуал иницијације.

In this paper, we try to analyze the motif of lost children to determine its role in the formation of the initiation novel. The starting point in this study is the relationship between mothers and daughters, which could be read and interpreted as a mythological matrix that is repeated throughout the novel. Since it is possible to approach the analysis of Hodrová's novel through interdisciplinary discourse, the literary interpretation relies on the views expressed in psychoanalysis when it comes to the relationship between mothers and daughters, as well when it comes to dream interpretation or initiation novel as a genre. In this regard, we rely on the theoretical literature of Ingrid Riedel, Erich Neumann, Karl Gustav Jung, James Hillman, Daniela Hodrová, and others. The results of the research should determine the place of mythical and psychological aspects in the poetics of Hodrová's novel.

Keywords: Czech literature, Daniela Hodrová, the initiation novel, lost children, dream, mythical matrix, mothers and daughters, the female ritual of initiation.

1. Између иницијацијског романа и романа потраге

У погледу на дотадашња књижевна остварења, роман Данијеле Ходрове (Daniela Hodrová) *Изгубљена деца (Ztracené děti)* из 1997. године уочљиво се разликује по, наизглед, присутности епске приповести, која се пре свега односи на главну јунакињу Мањуелу-Квјету која тражи изгубљену кћи. Вишеслојни мотив „изгубљене деце” може да се чита и разуме на неколико начина – у дословном смислу као уистину очајничка потрага јунакиње за дететом које је нетрагом нестало, потом у пренесеном смислу – као потрага за изгубљеним коренима властитог бића и као константна потрага за истим, понирањем у

* Рад је настао у оквиру пројекта *Књижевност и визуелне уметности: руско-српски дијалог* (178003), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дубине властите подсвести кроз сан и сомнамбулна преиспитивања. С обзиром на наративну структуру романа и његову испреплетаност тканива (наратива), дало би се закључити да се ради и о наступању ауторке против конкретног историјског времена, јер су у овом необичном романескном предиву све временске равни узајамно помешане и испреплетане – оне будуће са прошлим, и све заједно са онима тренутно проживљаваним. Једнако бисмо могли да поменути тему романа Ходрове разумемо као покушај посезања за митским добом властитих почетака, јер је извесно да јунакиња Мануела-Квјета трага управо, најпре за властитом изгубљеном ћерком, потом за самом собом, а онда и за члановима своје породице – братом, мајком, баком, и даље и дубље, за осталим ближњима и неким породичним почецима.

Овај роман Ходрове настао је пети по реду након романа *У оба вида* (*Podoboji*, 1991), *Лутке* (*Kukly*, 1991), *Тема* (*Théta*, 1991) и *Перунов дан* (*Peruniv den*, 1994). У разговору који је књижевница водила са Лубом Свободовом, Свободова препознаје „потрагу” као учестали мотив у делима Ходрове, као „потрагу за смислом живота, за сигурношћу, поверењем, срећом, породицом”. Ходрова то потврђује и каже:

„Потрага је за мене заиста кључна реч у теорији, и у роману. Потрага у значењу које боље описује француска реч *quête* (енглески *quest*), и која се појављује у називу средњовековног романа *Потрага за светим гралом*. Потрага као духовно путовање, лутање при коме се онај који је у потрази неретко налази на граници лудила и смрти, када је идентитет његовог бића доведен у сумњу бројним променама и удвајањима. На крају пута (у 20. веку ретко постигнутом) онај који је у потрази, посвећен је у највећу тајну иза које се некада скрива Бог, некада спознаја самога себе. Тада такође открива време у коме се прожимају прошлост и садашњост, успомене са пророштвом. Таква потрага се завршава чак смрћу, и усуђујем се да тврдим, чак не ни њом – барем не у мојој фикцији, где су у потрази и мртви. Потрагом се мењају и онај који тражи, потрага и сами трагаоци, и у томе је њихова нада, у томе почива њихова нарочита ’бесмртност’”². (Ходрова у разговору са Свободовом у: Svobodová 1991: 8)

Чешка историчарка књижевности, Хелена Коскова (Helena Kosková) препознаје мотив потраге као основну тему романа *Изгубљена деца* Данијеле Ходрове. С тим у вези она каже – да је у дубљој позицији подтекста ово „иницијацијски процес потраге за властитим идентитетом и душом, повратком ка успоменама на породицу, и истовремено то је естетски повратак ка коренима романа, ка бајци и миту” (Kosková 1998: 7). Већ на овом месту акценовано је препознавање иницијације као процеса и технике настанка романа као жанра. У разговору са Надеждом Мацуровом (Nadežda Macurová) и Лубомиром Касалом (Lubomír Kasal), то ће се потврдити и речима саме књижевнице Ходрове, која каже да је: „управо иницијацијски роман пример тога како се различите форме романа враћају, или пре пролазе кроз целу историју жанра, а не нестају ни да-

² Сви преводи са чешког језика у раду су ауторски.

нас” (Ходрова у разговору са Мацуровом, у: Macurová, Kasal 1996: 1). Међутим, када су у питању њени романи, Ходрова је била уздржана од тога да их окарактерише као романе посвећења, говорећи: „Нисам сигурна да моји романи припадају типу иницијацијског романа, нарочито не у форми коју сматрам да је карактеристична и ’класична’ за њега. Имам осећај да је посвећење прилично озбиљна ствар, и да с тим човек не треба да се игра како се не би претворио у псеудопосвећивање, пасквил посвећивања” (Ходрова у разговору са Мацуровом, у: Macurová, Kasal 1996: 1).

Годину дана након овог интервјуа, Ходрова је објавила роман *Изгубљена деца*, који по ономе што читамо о карактеристикама иницијацијског романа може да буде управо то, или у крајњем случају тек роман са елементима иницијације. У овом раду настојимо да утврдимо у којој мери, дакле, о *Изгубљеној деци* можемо да говоримо као о иницијацијском роману, најпре издвајајући уочљиве елементе који га могу довести у везу са традицијом иницијације, а потом анализирајући га у интердисциплинарном дискурсу, при чему се књижевна анализа ослања на тумачење одређених митских садржаја, и на становишта изречена у психоанализи.

2. Роман посвећења

Да бисмо на прави начин приступили препознавању елемената иницијацијског романа у *Изгубљеној деци*, најпре ћемо консултовати карактеристике овог специфичног жанра о коме пише сама Ходрова у две теоријске књиге – најпре у књизи *Потрага за романом (Hledání románu, 1989)* која представља анализу историје и типологије жанра романа, а потом у књизи *Роман посвећења (Román zasvěcení, 1993)* која је, дакако, проистекла из претходне, концентришући се искључиво на иницијацијски роман, на његову историју, структуру, књижевне ликове, временско-просторне односе и друге карактеристике.

Ходрова каже да се роман рађа као жанр са два лица, будући да се развија од несветовне ка световној³ варијанти (Hodrová 1989: 176). Аналогно томе – и свет и свеколика мудрост у њему имају два лица као бог истока и запада Јанус – егзотерично, спољашње лице, и езотерично лице, лице света сенки, света привида, несавршеног спознања и лице света идеја, света правог спознања, односно гнозе (Hodrová 1993: 11). Теоретичарка тврди, да апсолутна граница између световног и иницијацијског романа не може да се подвуче, оба схватања сјжеа се наине неретко и прожимају, прелазе једно у друго; световни роман прераста у иницијацијски, уколико је чулна спознаја крунисана посвећењем. Супротно томе, иницијацијски роман у једној својој грани постепено губи иницијацијске црте, тајанственост на пример, док се поједини мотиви секуларизују, при чему иницијацијски сјже постаје тек скелет романа (Hodrová 1989: 178).

³ Ходрова за иницијацијски роман користи предикацију *nesvětový*, што би могло да се преведе као несветовни. Овај појам стоји у опозицији појму *světový* или световни, чиме књижевница жели да скрене пажњу на карактер текста који може бити, пре свега, духовног карактера, али да притом није везан за оно што је религиозно, односно за садржај који је искључиво везан за цркву.

Централна тема духовног, несветовног романа који се проналази већ у Апулејевом *Златном магарцу* (из 2.в.н.е.) и у средњовековним романима о светом гралу (12. и 13. век), јесте духовни развој човека, тзв. мистична иницијација, посвећивање. Појам посвећивања је значењски веома сложен и вишезначан. Уопштено речено, иницијација значи унутрашње чишћење, васкрснуће и бесмртност, чему је претходила симболична смрт (катабаза, силазак у подземље), потом чудо метемпсихозе, спајање с Богом, што се заснива на прелазу из једног стања у друго, у оно више и савршеније, на унутрашњој промени кроз највише спознање (ово спознање се заснива на тези о аналогiji микрокосмоса и макрокосмоса, човека и свемира, о јединству као полазишту и циљу свеколиког духовног развоја) (исто: 177–178).

3. Елементи иницијацијског пута

Погледајмо сада елементе које проналазимо у роману *Изгубљена деца*. Структура текста романа се састоји из низа фрагментарних записа. То су минипоглавља – живе слике или сцене које се динамично смењују, тако да се приповедање у одвојеним сценама никада не понавља. Живе слике се односе на издељене записе реалног живота и снова који се приписује Мануели (записи су исприповедани у трећем лицу, са ретким елементима управног говора), потом на дневничке записе Аделкиних снова (исприповеданих у првом лицу, који рефлектују њене најдубље страхове и предказања о неизвесној будућности), записе снова пана Вавжинека (који се у роману представља као видовњак), записе снова пана Брожа (чији лик може да се схвати и протумачи у духу помоћника-посредника на адептовом путу индивидуације), и део записа се односи на одломке дневничких успомена Мануелине баке (записане у првом лицу и штампане курзивом). Осим бакиних бележака везаних за Отов научни речник⁴ и разноврсни књижевни интертекст, бележе се њене личне успомене као и писма која је упутила свом будућем мужу. Описивањем живота Мануелине баке, делимично се открива и семантичка, уз наративну структуру романа Ходрове. Као и њена болесна кћи Олга која стално изнова започиње плетење нових шалова, тако и бака почиње да записује властита сећања, али која често остају недовршена, недоречена, у вечитом напону и претраживању онога шта се не сме заборавити, што читамо у редовима:

„Бака је у кухињи поново почела са записивањем својих сећања која су добила називе као што су 'Пут у прошлост' или 'У рају детињства'. У њима је описивала идеалну породицу у којој је краљевала мајка, племенита и просвећена особа, и своје детињство у Росицама, то златно доба у које је чежнула да се врати”. (Hodrová 1997: 134)

⁴ У оригиналу *Ottův slovník naučný* је илустрована чешка енциклопедија која је настајала у годинама 1888–1909. Садржи отприлике око 140 000 одредница и представља поуздан извор информација и историјских факата, те у 28 томова ово научно дело сабира сва дотадашња хуманистичка сазнања. Састављање ове енциклопедије се доводи у везу са периодом све већег економског, научног, културног и политичког јачања земаља чешке круне што ће коначно резултирати формирањем самосталне Чехословачке републике 1918. године.

У издвојеном цитату уочљиво је истицање женске генеалогичке чланова Мануелине породице, што се иначе чини кроз текст романа – како ћерке, тако мајке, тетке, баке, прабаке. Важно је, притом, истаћи и бакину жељу да се врати у златно доба свог детињства, не само што се тада лепо осећала, него што се у том времену налазило нешто што јој је било важно у позним годинама живота, о чему ће још бити речи.

У записима који се приписују различитим јунацима уочава се танка нит или везивно ткиво које их спаја, а које се услед губитка јединства времена (јер се записи односе на различита времена у којима су настајали) и јединства простора (пошто се неке приповести односе на удаљене делове света), односи на јединство теме. У овом случају то је индивидуално трагање јунака за властитом душом и смислом овоземаљског људског битисања. Свако од различитих личности засебно – мисли се на Мануелу, пана Вавжинска, пана Брожа, Мануелину мајку или баку, ћерку Аделку, пролази кроз бројна искушења, провере, опасности на свом путу спознања и индивидуације. Зато се приповедање увек препознаје као сан, као сомнамбулна исповест јунака, у којој најчешће проговара њихова подсвест откривајући притом, најдубља, и најчешће несвесна стања, уверења, страхове, жеље, планове, љубав.

Аукторијална приповедачка ситуација се стално преплиће са персоналном – фиктивном приповедачком ситуацијом. Умреженост текста овог романа присутна је, не само смењивањем приповедачких ситуација, већ и различитим кретањем јунакиње кроз простор. Кретање јунакиње Мануеле-Квјете кроз простор постојећег света представљен је у два начина – реално (када она заиста мења локације по граду, што је заправо хоризонтално или линеарно кретање), и виртуелно (што се односи на њена сећања на места која је једном посетила, или на снове у којима такође обитава на конкретним локацијама. То је истовремено и вертикално кретање јер се односи на понирање у њено несвесно стање духа). У одвојеним живим сликама-сценама, мења се и локација простора града, али се наратив премешта и изван урбане средине и представљен је у егзотичној средини (Египат, Антиби, Анди), у руралној средини (као што је Поржешин), или негде у природи (шума, пећина, планина).

Подсетимо се да се према тумачењу Ходрове, у сижеу несветовног или духовног романа, тема иницијације развија у три основне фазе: прву сачињавају јунакови испити и лутање светом, другу катабаза (силазак) – што одговара симболичкој смрти, трећу чини катарза (чишћење) или продор у „друге” светове, при чему су ту присутни испити и обред посвећења – што одговара симболичном поновном рођењу. Једноставно речено – након лутања и силаска настаје успињање. Између друге и треће фазе, на граници између овог и оног света, јунак – адепт посвећења – сусреће се са посветитељем, посредником између чулног света, из ког стиже јунак, и вишег простора у који се упутио. Ходрова каже да је циљ јунаковог ходочашћа вансветовни простор у коме се сусреће са највишим посвећеником и посветитељем (Богом) и сам постаје посвећеник (Hodrová 1989: 180).

Линеарна сукцесија сижеа иницијацијског романа изостаје у *Изгубљеној деци*, иако су сви његови елементи присутни и растркани у целом наративу. Временске перспективе су испресецане садашњошћу и прошлошћу. Садашњост се одно-

си на догађаје после Аделкиног нестанка и боравка Мануеле у психијатријској болници, када започиње и њена аутотерапија у виду записивања дневника и снова, затим њено самопреиспитивање и бележење сцена са улице, као и властитих осећања. Прошлост се, притом, углавном огледа у Мануелиним снови-ма који се наизменично смеђују са добом када њене ћерке више нема. Дакле, догађај нестанка ћерке код Мануеле покреће прву фазу иницијације у вези са којом ће започети серија чудних догађаја и још чуднијих сусрета са различитим особама. Они ће подстаћи Мануелино лутање светом и суочавање са различитим задацима и искушењима. Након напуштања посла у школи, вероватно због нервног слома услед ћеркиног нестанка, и боравка у психијатријској клиници у Бохњицама, Мануела ради као неговатељица старијих особа; њен посао је да се брине о њима и прави им друштво. У роману Ходрове се појављују три такве особе – госпођа Хладка, госпођа Мендлова и госпођа Костеркова. Све три су јако необичне, и у духу иницијацијског романа врше улогу посветитеља и помагача. Свака од наведене три жене⁵ Мануели ће поклонити нешто – госпођа Костеркова поклања Мануели црно-бели пасуљ и кутијицу, госпођа Мендлова фигурицу пастира, госпођа Хладка са којом често одлази у шетњу по гробљу, поклонитиће Мануели муф. Ритуал даривања одређених предмета има комплексно значење, о чему читамо:

„Мануела већ почиње да схвата да ниједан предмет, ни тај најмањи, било да се појави у сну или да постоји у стварности, која је можда само други сан, није само сâм свој, већ да истовремено представља све остале предмете, па чак не ни њих толико колико представља читав свет, ма како да то изгледа невероватно. Свет је зачаран у сваком предмету као плод у језгру, дрво у семену, чак и када се та међусобна повезаност на први поглед не чини тако очигледном као код дрвета или плода”. (Hodrová 1997: 234)

Ова филозофија се потом преноси на практичан план приповести у којој се подвлачи – да је Мануели госпођа Мендлова поклонила фигурицу пастира, а са њом и цео минијатурни Витлејем, чиме јој је поклонила читав свет. Идентичан однос се препознаје и када је у питању муф који јој је поклонила госпођа Хладка, јер јој тим даром и ова жена поклања читав свет. „Онај ко тра-

⁵ Три жене које се спомињу у роману Ходрове су једнако и праслике три митске суђаје. Она од њих понешто сазнаје и од сваке понаособ добија поклон (муф, Витлејем, пасуљ); како долазе у Мануелин живот, тако и нестају. Идеја да суђаје плету нечију судбину огледа се у наративном поступку списатељице јер је и њен текст предиво изаткано од различитих нити и типова веза. То су често пута помињани интертекстуални садржаји, фиктивни наратив и субјективна ауторска сећања. У викендици у Поржешину Мануела послушује разговор три жене. У њима се препознају прасловенска митска створења. Интересантно је притом да Мануела у њиховом разговору препознаје гласове три жене којима је помагала. О томе читамо: „Има ко зна зашто осећај да је не оговарају само, већ да се тамо одлучује о њеној судбини. Изгледа јој ипак некако необично да о њему одлучују госпођа Алина са госпођом Мендловом, и да је тамо са њима и госпођа Костеркова, за коју никада не би помислила да би се тако нечега прихватила, препознаје сада потпуно јасно њен тихи, улагивачки глас. Изгледало је као да покушавала своје противнице умири и у нешто их увери” (Hodrová 1997: 139).

жи изгубљен или скривен предмет, тражи свет, а у њему сâм себе. А тај који такав предмет не пронађе или га поново изгуби, осуђен је на смрт” (исто: 235). Мануела тако схвата зашто никада није смела да отвори кутију са црним и белым пасуљем коју је добила од госпође Костеркове. И у њој је био садржан читав свет. Ово би делимично могло да се утка у тумачење наратива и тражење петљи; јер иако се чини да су све то „слободни крајеви”, једна ствар је сигурна, а то је да унутар замршеног предива од текста постоји нека матрица. У случају романа *Изгубљена деца* у питању је потрага за душом, што је тема којој ћемо се вратити.

Друге личности које по теорији припадају иницијацијском роману су: дева⁶ – коју по функцији могу да представљају поједине личности које се спомињу у роману Ходрове као што су то: најпре, кћи Еве Хлоушкове – Клара, потом нимфа и девојчица Кашпарова; затим посветитељи⁷, чију улогу и функцију, поред поменуте три жене, у потпуности има Мануелина бака од које ће на крају и сазнати разлог и циљ своје потраге, и коначно ту су медијатори или посредници⁸ – које препознајемо у ликовима – Синухеа, пана Вавжинека и пана Брожа.

Међутим, све оно што се односи на другу и трећу фазу иницијације, а што би упућивало на естетски повратак ка коренима романа, ка бајци и миту – то су катабаза или симболична смрт, потом и продор у друге светове у вези са обредом посвећења, Ходрова суптилно решава у духу савременог доба – смештањем јунакиње у домен снова. У вези са тим се лако разуме и објашњава нагло и нелогично мењање простора, сусрет са фантастичним неманима, нелогичности у следу догађаја, функција различитих предмета и остало. Управо о томе се овде и ради. Уколико консултујемо књижевни интертекст који наводи Ходрова, видећемо да се у великој мери говори о иницијацијском путу проналажења властите душе, њеног смисла и сврхе у постојећем свету кроз интроспекцију,

⁶ Функцију деве Ходрова у адептовом путу иницијације тумачи као прилику и могућност да адепт покаже своју племенитост и пожртвованост, те се улога деве приписује некој принцези коју ће адепт моћи да ослободи од какве немани. Функција овог лика ће се мењати кроз време у погледу на средњовековни роман или иницијацијски роман у доба барока, романтизма и реализма. У роману *Изгубљена деца*, Мануела је пожртвована наставница која се брине за занемарену девојчицу Кашпарову, као што је и суосећајна мајка која покушава да помогне пријатељици Еви чија је кћи Клара, након саобраћајне несреће, остала непокретна; функција деве је и да усмерава кретање – у овом случају јунакиње Мануеле, што може да се доведе у везу са нимфом по којој је названо једно од минипоглавља романа. Нимфа се доводи у везу са тумачењем правог Мануелиног имена – које је заправо Квјета, те у помнутом минипоглављу, постаје уочљиво перпетуално кориштење имена Флора. Најпре као имена којим пан Брожа именује Мануелу, потом је ту мотив биографа Флоре на пар места, затим хотела Флоре, а онда и нимфе која се зове Флора. У поглављу „Флорина прича”, разјашњено је да се Квјета на латинском каже Флора, отуда стално кориштење истог имена јер је то право име јунакиње о којој је реч – о Мануели. То су трагови проналазке језгра приче у наизглед многобројним „слободним крајевима” фрагментарних сцена.

⁷ Улога адептовог посветитеља је у пружању одређеног наука, тумачењу смисла подухвата и давању одређених упута за савладавање пута индивидуације.

⁸ Ходрова ове личности у теорији књижевности назива *bylosti ve středu* (Hodrová 1989: 184) – у питању су загонетне личности понекад са божанским атрибутима, било паганским или хришћанским.

реминисценцију, синтезу и узајамно преклапање различитих временски перспектива (прошлости и садашњости), кроз сусрет живих и мртвих, мешање снава и реалности, односно сомнамбулног стања са ретким тренуцима когнитивне, менталне присутности. Ту су дела која списатељица наводи попут – *Синухе Египћанина* (*Synuhe egyptiläinen*, 1945) Мике Валтарија, *Дневника Марије Башкирцове* о души (*Дневник Марии Башкирцевой*, 1860–1884), Аутобиографије Клифорда Витингема Бирса (Clifford Whittingham Beers) *Ум који је пронашао себе* (*A Mind That Found Itself*, 1908) и слично⁹.

У случају *Изгубљене деце* патологија сна би се односила на промењену функцију сна у смислу што тумачење сна није важно у правцу лечења пацијента, већ се у роману користи у сврху властите самоспознаје и преиспитивања. Односно, важно је то, да у књижевном делу сан постаје начин представљања сваког индивидуалног јунака; они живе кроз сан, те се стиче утисак да скоро нико од њих више и не живи у садашњости, неки су мртви и део су нечијег сећања, или поново сна. Метафизички простор сна се продубљује новим сновима који се описују у већ постојећим сновима. Сан у сну као мотив користи се у роману Ходрове и због чињенице, да списатељица жели да укаже на природу стварности која се доводи у питање, односно на њену непостојаност, променљивост, нестабилност, ефемерност.

Ана Цар сматра да је онирична поетика блиска делу Данијеле Ходрове, почев од њене властите романескне концепције „физике и метафизике” као „будног сна”. Књижевница у своје романе уводи код сна и сневана и то многозначно, и на многим нивоима. Ана Цар сматра да сан преузима улогу онтолошке метафоре и пригодно врши њену улогу: као „брат/сестра смрти”, представља и концепт, или став бића. Та метафора кореспондира са бајковитим сном, односно са нивоом значења генерисаног интертекстуалним повезаностима или жанровским односима (Сар 2016: 108).

Често навођење снова различитих јунака кроз наратив овог романа можда управо има за циљ проналажење одређеног знака као кључа за разумевање сопствене психе или душе, смисла постојања свеколиког света. Мануела и после осам месеци чека ћерку да јој се врати. Све време се пита о знаковима:

„Не зна тачно од кога би знак требало да стигне, да ли од Аделке, или од Бога. Или можда од Аделке која је код Бога? Свако јутро покушава да се сети својих снова, можда би у њима ипак могла да се скрива некаква порука. У Бохњицама су сновима придавали велики значај, у њима су тражили свакаке трауме из детињства, покушавали су у њима да пронађу кључ. Али како би њено детињство, на које се истина нерадо сећа, могло да буде у вези са нестанком њене ћерке? Најчудније је било да Аделку од тада ниједном није сањала”. (Hodrová 1997: 32)

⁹ Наведене књиге могле би да помогну у дешифровању књижевног, па и метафизичког науа Ходрове, иако не морају нужно да допринесу разумевању мотива иницијације, већ више упућују на важну тему романа *Изгубљена деца* – а то је тумачење појма душе.

Мануелино сневање, као и дневнички записи Аделкиних снова, истовремено се могу схватити и као катабаза, односно силазак у доњи свет (што је иначе наговештено Аделкиним описом пакла, сусрета са змајем, ђаволом, медведом, преласка преко реке, стицања до обале), и као анабаза или успињање (о чему говори мотив пењања уз планину). Анабаза или успињање је наговештено Мануелином метаморфозом коју најављује видовњак пан Вавжинек:

„Последњи пут када је била код њега у Черноморжској, пан Вавжинек је напоменуо да је Мануела почела да се мења. Верује му, иако то сама за сада не примећује. Ту промену је предсказао сан који је уснила још ономад у августу. У том сну пела се на врх за планинским водичем, за њом су један за другим, ишли још неки људи”. (Hodrová 1997: 28)

Ана Цар каже да је радња некада толико усађена у сан или у другачије стање свести које је значајно удаљено од будног стања, да статус тих начина постојања измиче једнозначном одређењу, а заједно с тим је релативизована и граница између различитих елемената субјективности лика. У том контексту настају саопштења приповедача о успављивању и буђењу, која потом омогућавају да се унапред или пак потом, приповедање идентификује као садржај сна (Сар 2016: 111).

Дакле, цео наратив романа *Изгубљена деца* испреден је од снова. Све је само мрежа снова, и снова у сновима. Не само што је ово наговештено кроз испреплетано и ни на који начин повезано приповедање, већ и мотивима бескрајног плетења никад довршених шалова Мануелине мајке Олге. Након нестанка сина, она безуспешно покушава да своју тугу савлада овим јаловим мануелним послом који представља пандан и Пенелопином дневном плетењу и ноћном парању предива у ишчекивању повратка Одисејевог, или је као мотив паралелан плетењу судбине суђаја у словенској митологији; јер Мануелина мајка, уистину често пара своје предиво и пуни кућу бескрајним нитима без краја и почетка – што је одраз наративног ткања¹⁰ Ходрове. У роману се наводи:

„Мајка је волела да плете, али пошто је Камил отишао од куће, њена склоност ка плетењу претворила се у опсесију. Али то се десило у другом стану у односу на онај у коме се одигравао Мануелин сан. Тада је престала да се брине за домаћинство, само је прала, све остало је препустила оцу и Мануели, и од јутра до вечери је плела. Плела је недовршене шалове, ноћу када је отац спавао, поново их је парала. Звоњава игала коју је Мануела до дубоко у ноћ слушала из кухиње, било је нарицање за сном”. (Hodrová 1997: 90)

Овај цитат наводимо из разлога што се у њему препознаје мајчина судбина слична Мануелиној, она је „она која је изгубила дете”. Ако погледамо даље у

¹⁰ О тумачењу могућих значења мотива ткања, плетења и упредања, како текста тако и судбине јунака Ходрове, видети у тексту: Ивана Кочевски, „У књижевним координатама Данијеле Ходрове” (Анали Филолошког факултета, 2022, стр. 181-207).

женску генеалогiju ових јунакиња, видећемо да је то донекле и устаљена схема у њиховој породици. У приказу односа баке и њеног супруга, једнако се спомиње мотив „изгубљене деце” (како је роман насловљен), али који се овде конкретно односи на ону децу која никада нису ни рођена – услед абортуса. Дакле, овај мотив има дубље значење које треба тражити у психологији поменутих личности. У погледу на чињеницу да је већи део наратива исприповедан у контексту снова, и да њихов садржај доводимо у везу са сижеом иницијацијског романа, упутно је консултовати улогу и функцију мита у тумачењу снова. Управо Џејмс Хилман (James Hillman) подсећа да је митологија психологија античког доба, док је психологија митологија савременог доба (Hillman 2013: 44) Тумачећи људску психу овај амерички психолог каже:

„Паралелизми који у једном од појмовних система психологије разоткривају митологију поткрепљују претпоставку да класични митови нису само део прошлости, нешто што припада неком другом добу... Мит је више но икад жив у нашим симптомима и фантазијама, као и у нашим појмовним системима. Мит, је шта више, оно што појмовима као што су Фројдово 'несвесно' или *оно* даје животност и веродостојност”. (исто: 44)

4. У мрежи снова, архетипова и мита

Не само што наведеним елементима илуструјемо да се у случају *Изгубљене деце* ради о типу иницијацијског романа, већ његовим садржајем кроз мотив „изгубљене деце” настојимо да покажемо, шта је главни наум Ходрове с тим у вези био. Да бисмо што боље разумели мотив „изгубљене деце” пажњу упућујемо значењу које архетипу детета и архетипу мајке приписује Карл Густав Јунг (Carl Gustav Jung), проживљеном миту у односу између мајки и ћерки који подробно излаже Ингрид Ридел (Ingrid Riedel), конекцији сна са доњим светом коју анализира Џејмс Хилман (James Hillman), као и тумачењу мотива „божанствене девојке” Карла Керењија (Károly Kerényi).

Јунг скреће пажњу да се данас свакако може рећи да се архетипови појављују у митовима и бајкама, баш као што се појављују у сновима и у производима психолошке фантазије (Jung 2007: 107). Чувени психијатар и психоаналитичар тумачи архетипове као душевне силе које се метафорично изражавају, а у чијем светлу настојимо да протумачимо односе књижевних јунакиња, мајке и ћерке – Мануеле и Аделке. Јунг објашњава да архетип не проистиче из физичких чињеница, већ да описује начин на који душа доживљава физичку чињеницу, при чему душа често поступа деспотски, тиме што оповргава опипљиву стварност или износи тврдње које противрече стварности (исто: 109). Овде изречена становишта се односе на јунакињу која губи кћи коју је завео извесни мушкарац, и о којој потом не зна ништа. Тај догађај нестанка детета код јунакиње изазива физичку реакцију нервног колапса, након чега следи период реконвалесценције који подразумева и исписивање дневника. У тим дневничким записима о сећањима и сновима јунакиње, уочава се поменуто оповргавање стварности у вези са фантастичним мотивима који се могу довести у везу са садржајем ми-

това. Јунг притом каже да примитивно стање духа не измишља митове него да их проживљава. Митови су првобитно откривења подсвесне душе, нехотични искази о несвесном душевном збивању, и ништа друго до алегорије физичких процеса (Jung 2007: 109).

Један од таквих митских садржаја односи се на Аделкино зачеће и рођење. На неколико места у роману спомиње се Мануелина веза са извесним Египћанином кога она назива Синухе, а кога упознаје на Антибима. Египћанин Синухе је био пар лета млађи од Мануеле, и прослављао је управо свој двадесет други рођендан, када ово двоје јунака ступају у љубавну везу. Ходрова га представља на следећи начин:

„Студирао је психологију у Каиру и био је одушевљен Јунгом, Мануели то име тада није говорило ништа. Говорио је да пише дисертацију о души – о њој су Египћани пуно знали, али Мануела о њој готово да ништа није знала. Дуго јој је тада објашњавао своје схватање душе, говорио јој је о Ка и Ба, слушала га је и имала осећај да га разуме, иако није схватала тога ништа”. (Hodrová 1997: 46)

Мануела прича Синухеу сан о крокодилу; она сања како нага стоји у води и како се у њој порађа, а оно што роди јесте мали крокодил. Међутим велики талас их је заплуснуо и када се поново повукао на пучину, крокодилчића више није било. Тим сликама се најављује будући Аделкин нестанак. Ова идеја о манифестованој трудноћи и рађању детета-крокодилчића објашњава се Јунговим тумачењем дечијег мотива који каже – да се најјаснија манифестација дечјег мотива у терапији неурозе испољава у процесу сазревања личности, у процесу који је изазван анализом несвесног и који Јунг назива процесом индивидуације. Код тог процеса реч је о подсвесним збивањима која, у форми више или мање уобличених фантазија, постепено прелазе у свест, или постају свесна као снови. Тај материјал богат је архетипским мотивима, а међу њима је чест дечји мотив који је често обликован по хришћанском узору, међутим, још чешће се развија из потпуно нехришћанских предступњева, то јест из хтонских животиња као што су крокодили, змајеви, змије или мајмуни (Jung 2007: 115-116).

Приповест романа која подразумева нестанак детета и мајчину потрагу за њим упућују на одређене степене у генези Сопства. По Јунговом тумачењу, управо „чудесно рођење” упућује на начин како се та генеза доживљава. Он каже, да пошто је у питању психичка генеза „све мора да се деси на неемпиријски начин, то јест девичанским рађањем, али и чудесним зачећем, или рођењем из природних органа” (исто: 124).

Концентришући пажњу на архетип детета, Јунг каже да је дечији мотив слика извесних заборављених ствари-из-нашег-детињства. Пошто је код архетипа увек реч о слици која припада целом човечанству, а не само појединцу, можда ће боља формулација бити: дечји мотив представља подсвесни, детињствени аспект колективне душе. Човеково садашње стање које је у сукобу с његовим детињством (исто: 118, 119). Ова последња реченица упућује и на могућност

извесне демистификације постојеће стварности на путу индивидуације главне јунакиње. У детињству је могла да буде подложна заблудама колективно несвесног, док је читав овај процес генезе Сопства довео до преиспитивања постојећих истина о свету, у шта се уверавамо у делу текста који каже:

„У животу је уснила неколико сличних снова. Неки се нису тицали само ње, већ целе земље, ако не и целога света. Недавно јој се Праг појавио сав у рушевинама. Нашла се на обали, предосећала је да се налази негде код Народног позоришта, али зграда је нестала. Чак ни иза реке није било ничега, никаква велелепна панорама се тамо није уздизала, видела је само црвенкаст хоризонт који је деловао као кулиса или пре као завеса, како је дисала лагано се таласао. Чак ни на обали где је стајала, нашироко није било никаквих кућа, само је понегде лежало неколико квадрата, можда су били од картона, и живописних рушевина, изгледало је то као да их је неко једне на друге нагомилао. Град се у сну променио у позориште. Или јој се баш супротно, појавио у свом правом изгледу? Шта ако град није ништа друго него илузија њене свести?“ (Hodrová: 18)

Тумачећи Јунгов архетип детета и Жарко Требјешанин исти представља у светлу априорне предиспозиције за сложени доживљај Почетка, заметка, будућег развоја и нових могућности, вредности и ставова који су у повоју (Trebešanin 2011: 46). Уз архетип детета важно је пажњу упутити и архетипу мајке, за који Требјешанин наводи да је један од најмоћнијих архетипова. Он има изразито амбивалентну, двојну природу. Мајка влада процесом преображаја и поновног рођења, али и подземним светом и има утицај на хтонске силе. Поврх тога амбивалентна, парадоксална природа архетипа мајке некад се испољава као збуњујућа карактеристика једне исте богиње, као што су богиње судбине или богиња Кали „љубавна и страшна мајка“ (исто: 52).

Амбивалентност карактера јунакиње Мануеле-Квејте огледа се како у њеном имену, тако и у описаном односу који је имала са ћерком-Аделком. Погледајмо најпре шта двојност имена ове јунакиње значи. Рођено име Мануеле је Квјета; тим именом је ретко ко од свих присутних личности романа ословљава, што код ње и у ретким приликама изазива револт. И другим именима су је различити људи ословљавали – са Терезо или Флоро. То значи, да она заправо живи различите животе, да су сусрети са људима који мистериозно нестају, део њеног иманентног преиспитивања властитог бића и личног идентитета¹¹. Различите личности (јунаци приповести) нису туђи животи, већ различито аспектоване Мануелине личне могућности и варијације избора и реаговања на одређене

¹¹ Ово се може илустровати и делом текста у коме се Мануела поистовећује са једном од жена о којима је водила бригу. Њихови идентитети постају једно: „Држи госпођу Алину у наручју, осећа како лагано из ње истиче живот. Истовремено пак запажа како тај одлазећи живот прелази у њено тело, шири се у њему у топлим таласима. А када се увече у Аделкиној соби погледа у огледало на бакином ормару, изгледа јој да је њено лице добило непознат израз, чак није сигурна да ли се кроз њено лице не помаља лик госпође Алине, лик богиње Хатор осиромашен временом и уништен вандалима“. (Hodrová 1997: 127)

ситуације. Зато су многобројне епизодне сцене представљене у фрагментима, сви сусрети, догађаји, судбине, подухвати, тек на тренутак осветљени делови живота Мануеле. Приповедање о истима се чини недореченим и незавршеним, што оставља утисак нејасности, магловитости и енигматичности наратива. С тим у вези, ни Мануелина мајка никада не довршава плетиво које плете и пара, као што се на једном месту каже: „...то је скоро изгледало да јој нити вунице проистичу из крила што вечно упреда и пара животе” (Hodrová 1997: 199).

Поменути амбивалентни однос према ћерки Аделки – на одређеном месту у роману огледа се у сцени када Аделка једног дана долази кући потпуно ошишана, само са једним праменом косе. У свом ужасу, Мануела је одсекла и тај један прамен који је штрчао из главе њеног детета, и тиме произвела натприродан поредак ствари. На том месту се каже:

„Већ је истог трена зажалила што је то урадила. Схватила је да се десило нешто што се не може поправити. На месту где је одсецала прамен, могла је да се види једва приметна крвава рана, ваљда је Аделку убола врховима маказа када се трудила да косу одсече што ближе глави”. (исто: 23)

Након овог догађаја, Аделка се више никада није вратила кући. Ово је јасан приказ сећања подсвести Мануеле уз извесну пројекцију њених страхова, као и доживљавања ћерке која јој је увек далека и дистанцирана, емотивно и физички. Са једне стране читамо о Мануели којој ћерка ужасно недостаје до мере да губи разум, иако признаје да је на овај свет није дочекала са благошћу и радовањем, док с друге стране Аделка не бежи од мајке, већ се пре чини да је мајка та која се удаљује од ње, иако јој кћи много недостаје.

Ходрова у роману *Изгубљена деца* пред крај приповести наводи један од Мануелиних исечака из дневника:

„Кора – Деметра (Kóré–Démétér) – двострука личност; првобитна идентичност мајке и ћерке; читава Персефонино личност је садржана у догађају који је истовремено прича Деметрине патње (К. Г. Јунг)”. (Hodrová 1997: 332)

У вези са овим цитатом препознаје се конкретно наведена алузија разумевања односа између две јунакиње – Мануеле и Аделке, али исто тако и да су односи међу јунацима цикличног карактера; они се узајамно огледају једни у другима. Не само да време циклично траје и да се одређени догађаји у времену понављају, већ су и различити ликови део једне те исте личности. Уланчавање мајки – Мануеле као мајке и ћерке, потом унуке, Мануелина бака као мајка три кћери и ћерка жене која је родила шесторо деце, само су део грађења приче о материнству, о једној од архетипских улога жене.

Ингрид Ридел каже да дубинско психолошко тумачење мита може да се спроведе тако – да се божанства схвате и приказују као компоненте људске душе, како се увек изнова јављају у животу. На овој констатацији Риделова наставља

тумачење појединих ликова мита, као што је случај са Деметром, при чему каже да се остали ликови – као што је на пример Персефона, интерпретирају као унутрашњи психички делови саме Деметрине личности (по истом принципу бисмо могли да читамо и разумемо релацију Мануела – Аделка). Такав приступ назива се „**тумачење на нивоу субјекта**”, и он се примењује, на пример, у тумачењу снова: све фигуре које се појављују у сну могу се сматрати деловима сневачеве личности. Према овом схватању, и Хад би се могао тумачити као саставни део Деметре, као фантазија унутар њене душе (Ridel 2011: 9). Потпуно слично и Карл Керенџи каже да се неко божанство са више аспеката врло лако може појавити само у оном аспекту у којем га управо предочава његов посматрач. То је случај с прабогињом, која може да се зове и Хеката. У свом аспекту Персефоне, она припада грчкој идеји небивствовања, а у свом аспекту Деметре она је хеленска форма идеје о сверодитељки (Керенџи 2007: 170). Из наведеног се препознаје Керенџево тумачење – да Хеката отеловљује више различитих аспеката у себи; све оне су се слиле у једној личности што се објашњава и поништењем временских перспектива и њиховим свођењем у једну – у сада и овде, како прошлост, тако будућност. Тако Мануела оличава своју мајку и баку, али истовремено и властиту кћи.

Наведена тврдња је важна, јер како Мануела више пажње посвећује породичној историји и бакиним исечцима и записима из Отовог речника, све више заборавља на своју кћи Аделку, те се чини као да Аделка заправо никада није ни постојала. Постојање Мануелине ћерке се, како наратив одмиче, све више доводи у питање. Ова сумња неприметно почиње, а онда се у тексту све више акцентује, најпре у констатацији: „У баки и у Лени препознаје сама себе, а у Лени Аделку” (Hodrová 1997: 308). Мануела можда, дакле, неку своју замишљену кћи поистовећује са својом тетком. Потом у Мануелиној белешци преузетој из *Душе модерног човека* К. Г. Јунга, у којој се јунакиња пита: „Да ли сам ја комбинација живота предака, и да ли поново отеловљујем њихов живот?” (Hodrová 1997: 309), потврђује се могућност преклапања идентитета више различитих јунака у једној личности. И коначно, у дужем одломку који се односи на Мануелу, егзистенција њене ћерке је јасно доведена у сумњу:

„Узалудно сама себе убеђује да са Синухеом једнако не би могла да живи – његова душа лута тамо унутар пирамида и у рушевинама храмова – а њена? У стану покрај гробља и у викендици крај Поржешина! И као да је за њу Синухе постао нестваран, чак јој се чинило да никад није ни постојао, после низа година постало је нестварно и дете које се родило из њихове љубави. Ономад јој се Аделка поново јавила у сну... Али да ли је то стварно била Аделка? Није ли то била поново само још једна од промена њене властите душе?” (Hodrová: 323–324)

Управо се у овом цитату проналази потврда ранијих становишта да су сви јунаци, мимо саме Мануеле, заправо реплике њеног сопства, варијанте истраживања о властитом бићу и души у свету. Ако применимо тврдње Ингрид Ридел да се различити аспекти могу користити у анализи једне личности на нивоу субјекта, онда се лик Деметре на нивоу субјекта може разумети – као

глас у самој кћери што њеном самосталном развоју супротставља импулсе заbrane који је чврсто држе и упозоравају. Деметра је према томе некакав глас савести, глас у кћеркиној свести који је онемогућава да се раздвоји од мајке и осамостали се (Ridel 2011: 78). Керењи скреће пажњу да је услед нестанка Коре-Персефоне, богиња пре свега акцентована као мајка; она се љути и тугује због Коре која јој је отета из њеног сопственог бића, коју она одмах добија на траг и у којој се сама поново рађа. Идеја о богињи прамајци-пракћери, о бићу које је у корену једно, та, дакле, идеја јесте у исти мах идеја о поновном рођењу (Kerenji 2007: 174). Риделова, пак, објашњава да је разлог због кога Деметра (Мануела) осећа ненадокнадив губитак у ћерки та – да она осећа да јој је губитком Персефоне (Аделке) отета могућност обнове; најстрашније је што јој је кћер одузело нешто мушко, нешто што њој није приступачно. Деметра мора да призове прастаро мајчинско знање, Реу и Мајку Земљу заједно, како би могла да прихвати да се растанак од кћери можда ипак догодио зарад живота. То подразумева и да Деметра увиђа да је растанак од кћери од суштинског значаја и за њену будућност (Ridel 2011: 81, 85). Ово је дакле разлог Мануелиног призивања у сећање мајке, тетке, баке, прабаке које све заједно оличавају лик Велике мајке – а мајка, каже Јунг, влада местом магијског преображаја и поновног рођења, као и подземним светом и његовим становницима – односно, на негативној страни, архетип мајке може означавати све што је тајновито, скривено, амбис, свет мртвих, све што заводи, прождире, трује, што је застрашујуће и што не може избећи судбини (Jung 2003: 94).

Да је у питању духовни преображај јунакиње у духу иницијацијског романа говоре бројни примери, задачи и изазови на које она одговара, као и амбијент у коме се често налази. Зарањање у властиту подсвест илустрована је или Аделкиним силаском у подземље, или Мануелиним пробијањем кроз шуму. Према тумачењу саме Ходрове као теоретичарке, улазак у шуму је средњовековна варијанта античког силаска у доњи свет, односно слика иницијацијског силаска – катабаза. У иницијацијском роману шума и утврђење устоличавају супротност таме и светла, тела и душе, чула и разума, материје и духа, хаоса и поретка (Hodrová 1989: 185). У *Изгубљеној деци* на неколико места се примећује управо смештање јунакиње у простор шуме која се поистовећује са уласком у сан, у храм, у властито сећање.

„Улази у сан као у тамну дубоку шуму. Опрезно ступа у тунел густих грана које сежу чак до земље... Продире у шуму све дубље. Не каже ли се за такву шуму – непроходна шума?... У средњовековним романима кроз сличне шуме су лутали витезови, који би се збунили од туге. Има утисак да је том шумом некада ишла, заправо да се кроз њу пробијала, али не зна да ли се то уистину десило, некада давно у детињству, или само у сну. А да ли притом ту има некакве разлике?” (Hodrová 1997: 104)

У тумачењу појма шуме у оквиру Јунгових појмова и симбола, Требјешанин каже да је шума мистично, дивље, застрашујуће и нуминозно место које је у митологијама широм света насељена разним архетипским фигурама. Тамна, сеновита шума у сновима означава мрачни, несвесни, анимални и скривени део

наше личности, она симболизује оно што Јунг назива Сенком. Одлазак у шуму у сновима значи регресију, спуштање у дубине несвесног и нагонског, враћање у мајчински загрљај природе. Ова регресија је услов даљег развоја и сазревања (Trebješanin 2011: 406). По овоме би излазак из шуме за јунакињу значио иступање из домена несвесног, из катабазе, у домен свесног, ка успињањању на лествици духовног развоја. У роману читамо:

„Да би са пута по коме је до сада ишла кроз шуму, стигла до другог пута – под снегом и осветљеног сунцем – мора да савлада провалију. Преко ње не води никакав мост, само са сваке стране стоји по дрво, дрвеће се крошњама додирује, а њихове гране се преплићу. Уколико жели да пређе на другу страну, не постоји друга могућност него да се узвере са једног дрвета на друго”. (Hodrová 1997: 82)

Дакле, у метафоричном смислу, извесне препреке које постоје у животу главне јунакиње, она би требало да савлада зарањањем у властиту подсвест, што је истовремено њен иницијацијски пут. Мануелина сећања су представљена као покушај јунакиње да се пробије кроз најгушћи честар, што се разуме као алегорична тежине и немогућности да се допре до властите меморије, на чијем путу је шиба грање или јој се зарива у тело – што би једнако могло да упуту на бол који јој нека сећања причињавају. Као мрачно, неприступачно, непроходно и тајанствено место, шума представља идеалан простор за симболизацију пространог и недокучивог царства несвесног, напомиње Требјешанин (Trebješanin 2011: 406). У то се уверавамо и напоменом да са свих страна из густиша до ње допире јечање и стењање, што значи да су многи на том путу живота патили, обољевали, губили се и заувек нестајали.

„Улази у тунел густих грана. Овога пута је пролаз толико низак да мора да пузи на све четири, при том јој се свако мало некаква грана зарипе у тело или је шибне преко лица. Са свих страна одјекује крештање, јечање и уздаси, што се више утапа у дубоку шуму, то је пролаз тескобнији”. (Hodrová 1997: 119)

Цитирајући Пропа из дела *Хисторијски корени бајке*, Требјешанин каже да пут у други или доњи свет, односно у царство мртвих води кроз шуму (Trebješanin 2011: 406). На ово надовезујемо и констатацију саме јунакиње Мануеле која у свом дневнику записује да „шума личи на велики храм на који је свет заборавио” (Hodrová 1997: 353). Дакле, у погледу на чињеницу да се боравак Мануеле у шуми доводи у везу са сном, пажњу упућујемо тумачењу везе сна са доњим светом. Џејмс Хилман (James Hillman) у књизи *Сан и доњи свет* (*The Dream and the Underworld*, 1979) каже да смештање снова искључиво у домен ноћног света, спавања и смрти¹², почиње пре Хераклита, чије фрагменте

¹² На пример, Хилман истиче да у *Одисеји* Хомер смешта снове у Хадове дворе. За Вергилија, сав пород Ноћи борави у Доњем свету, и то је остао обичај у читавој римској

илуструје како би истакао значење појма душе. Хилман тврди да наша дубинска психологија полази од перспективе смрти (Hilman 2013: 14).

У кратком поглављу романа насловљеном као „Смрт” препознајемо алегорију о несталој деци о којој Мануела мисли да су упала у клопку некакве секте. Ово кратко поглавље се наставља на већ цитирани део текста о преиспитивању истина о постојећем свету када се јунакиња пита „шта ако град није ништа друго него илузија њене свести”. Ти невидљиви Они:

„Децу и младеж наводно користе као медијуме који на Земљу преносе поруке богова. Кроз ту децу наводно проговарају божанства планина, река, шума, али и камења и растиња. Деца се од тога збуне, забораве на своје родитеље и никада се више не врате кући. Из дана у дан су све слабија, стално упадају у сан, док на крају не спавају све време и једног дана се више не пробуде”. (Hodrová 1997: 246)

Из овог цитата може се извући алегоријска слика изгубљене генерације једне земље која је деценијама била у „идеолошкој опсади”. Ходрова не спомиње имена деце, нити њихов физички опис, већ је битан само њихов број и чињеница да су одсечени од матице. Она (деца, генерације младих људи) не могу да се „врате кући” јер су подвргнута тортури оних који говоре у име богова, те у властитој збуњености (или чак немогућности да било шта промене) западају у летаргију бића, која их односи у заборав и уљуљкава у равнодушности и дефетизму. Ово не мора да буде једино значење и читање редова романа Ходрове, али јасно је да се овај текст приповедачким поступком и субјективним наумом ауторке, наставља на прозу коју је Ходрова започела још трилогијом *Мучни град*. Лична искуства се узајамно увек преплићу са колективном историјом народа, где је једно увек у поетици Ходрове, неодвојиво од другог.

Међутим, постављајући питање чему наликује сан, у светлу ког мита или универзума се могу протумачити снови и којем свету они заправо припадају, Хилман се, између осталог, позива на Фројдово становиште по коме сан по себи припада Доњем свету (Hilman 2013: 21). Фројд о „психолошком Доњем свету” говори описујући несвесно, о потиснутом говори као о „страној територији”, а за енергију *оног*¹³ каже да је текућа. О његовом постојању сазнајемо и када у њега упадамо. Сан, дакле, припада другој страни, иза границе свести. Та друга страна или *оно* (das Es) је према Фројду „психолошки Доњи свет”, несвесно које се односи на потиснуте „представе”. О постојању простора Доњег света или несвесног, сазнајемо када у њега упадамо кроз напрстине или пукотине свести (исто: 31, 34–35). На ово становиште бисмо могли да надовежемо и оно Ингрид Ридел које каже – да је подземни свет домен несвесног, а такође и извориште свих снова, интуиције и имагинације (Ridel 2011: 52). Можда је Мануела,

поезији. Овидије у *Метаморфозама* (XI, 614) каже да су снови, као створења Доњег света, лишени телесног живота. И орфичка митологија повезује снове са смрћу и спавањем, које се назива братом и сестром смрти и заборавом (Hilman 2013: 58).

¹³ Под *оним* Фројд подразумева другу страну 'менталне области', све садржаје и представе које субјект потискује.

дакле, све само сањала, можда је измислила да је имала кћи; или јој је права кћи заиста нестала, што је реципрочно у њој покренуло пробој свести у домен несвесног што јој је омогућило да повезује различите садржаје свог живота – успоменама на ближње, сусретима са непознатим људима, свим што је у живо-ту почитала, местима која је некада посетила и слично.

5. Изгубљена деца и пронађена душа

Задржаћемо се још увек на миту о Деметри и Персефони који ће нам помоћи да разумемо зашто је Ходрова користила мотив „изгубљене деце” у роману. У миту о Деметри и Персефони, мајка ниједног часа не силази у подземни свет да би избавила своју кћи, већ прерушена одлази међу људе, односно у људском обличју, како би им показала шта је то љубав између бога и човека. Ликови обе богиње се тако налазе у самом језгру елеусинских мистерија. Овај Деметрин поступак, Риделова објашњава тиме да Персефона није само њена кћи, него дете у њој самој, њена сопствена моћ регенерације, како мајчинска, тако и божанска (Ridel 2011: 39). Објашњавајући ликове Деметре и Персефоне, Џејмс Фрејзер каже да ако следимо наговештаје које пружа хомерска *Химна Деметри*, њихову загонетку није тешко одгонетнути: фигуре обе богиње, и мајке и ћерке, свде се на персонификацију жита, односно умирање и оживљавање биља (Frejzer 1992: 75). Дакле, у сржи самог мита се налази прича о умирању и васкрсавању која циклично траје одувек, и трајаће докле је света.

Оно до чега Мануела треба да дође кроз трауму губитка ћерке, јесте помену-та – „потиснута представа”, односно сазнање које јој је заветовала бака у виду исечака различитих текстова, било књижевних или научних. Један од тих тек-стова она преузима из дневника Марије Башкирцеве, који каже: „Душа дакле постоји, душа оживљава тело, она је то што осећа, воли, мрзи, чезне. Кроз душу живимо” (Hodrová 1997: 199). Истовремено, у периоду њиховог детињства, бака је Мануели и Камилу причала бајке, између осталог о Кошћеју бесмртном. О својој дуговечности је тврдила да је управо и сама постала бесмртна, јер је у тврдо куваном јајету појела Кошћејову смрт. Ово потврђује раније поменуто становиште да је и лик баке идентичан осталим помагачима које Мануела среће на свом путу потраге, где се делимично открива оно за чим трага – први пут је ту именована бесмртност. Зато бака у аманету својих дневничких одломака оставља Мануели кључ тајне наводећи речи чешке књижевнице Ружене Свободове: „Вечност је само за оне који су градили своју душу. За материју је само небиће” (Hodrová 1997: 155). Потрага за душом, као и потреба за њеним усавршавањем је истовремено адептов задатак у сврху спознавања властите бесмртности. Отуда се појављује прича о Кошћеју бесмртном, о томе да је „свет зачаран у сваком предмету као плод у језгру, дрво у семену”. Приповест бајке се спомиње јер је то садржај који се најчешће саопштава деци, а деца су она која бескомпромисно верују у њих. То је разлог зашто Мануелина бака жели да забележи свој „пут у прошлост”, како каже у „рај свог детињства”, јер се у том животном добу заправо налази кључ – а кључ је вера у бесмртност душе. „Изгубљена деца” се као мотив онда могу разумети и као изгубљен, односно заборављен садржај детињства – који упућује на различите фазе

у индивидуалном развоју сваког субјекта. О томе говори и мит о Деметри и Персефони који Фрејзер објашњава њиховом идентичном природом, говорећи, да божанска мајка и ћерка персонификују жито у његовом двоструком виду: прошлогодишње жито за семе, и зрело класје од ове године. Ово просто и природно размишљање изгледа сасвим довољно да објасни везу богиње жита у Елеусини са мистеријом смрти и надом у блажену бесмртност. Јер чињеница да се у античко доба посвећење у елеусинске мистерије сматрало кључем за откључавање рајских врата, изгледа да је доказана алузијама добро обавештених античких писаца на срећу која се очекује посвећењем после смрти (Frejzer 1992: 78–79). Ово објашњење можемо да читамо и као – у детињству посејано семе вере, у зрелом добу биће класје самоспознаје и увида у онострано.

Пошто смо се у великој мери ослонили на различита тумачења мита о Персефони и Деметри која доводимо у блиску везу са могућим значењима односа између Аделке и Мануеле, додаћемо и оно Ингрид Ридел у коме немачка психолошкиња изражава своје уверење да се иза мита о Деметри и Персефони крије женски ритуал иницијације, и да рани облик мита који припада том ритуалу – не треба сматрати ничим другим до иницијацијом у свет жене (Ridel 2011: 89). На основу наведеног мишљења Риделове, закључујемо – да је јунакиња иницијацијског пута у роману Данијеле Ходрове *Изгубљена деца*, морала најпре нешто важно да изгуби, као што је то заправо њена кћи, да би на путу индивидуације и генезе Сопства пронашла спознање о властитој бесмртности, о значењу душе, о димензији властитог постојања, иако њена потрага не мора ту да се заустави. Наиме, Џејмс Хилман подсећа на Херклитову тврдњу да оно што је видљиво и природно не задовољава душу, јер она жуди да иде с оне стране, све више унутра, све више у дубину; а да бисмо допрли до темељне структуре ствари, морамо ићи у њихову таму. Душа је притом схваћена као процес продирања, проницања у дубину, који док се одвија твори душу (Hilman 2013: 48–49). Дакле, процес потраге се за јунакињу наставља; он није окончан, нити то може бити. У ову констатацију се уверавамо делимично отвореним крајем приповести романа. Уосталом, и сама Ходрова у опису иницијацијског романа то предвиђа у објашњењу – да адептов пут ка спознаји, који добија најразличитије облике, води од спољашњег простора непосвећења, из чулног, материјалног света кроз препреке и испите адептове изабраности у простор унутрашњег, духовног, божанског, неретко пронађеног у самом јунаку. Период искушења, лутања, симболичне смрти, силазак у дубине простора и времена, образује језгро сижеа иницијацијског романа. Крај пута и врхунско посвећење је у односу на период лутања и силаска тек пука епизода, или чак и изостаје (Hodrová 1989: 181).

Завршићемо констатацијом да се кроз субјективна сећања откривају Мануелина емотивна стања, самопреиспитивање, луцидна и сомнамбулна потрага за ћерком. Навођењем, наизглед, непрегледног, али ипак коначног интертекстуалног лавиринта, стиче се утисак својеврсне мреже или умреженог субјективног система мисли ауторке Ходрове који се мешају са фиктивним наративом. О њеном главном науму у вези са мотивом „изгубљене деце”, ипак сазнајемо од ње саме када каже: „Пишем сада роман о ’изгубљеној деци’. На почетку је то била прича о једној ’изгубљеној ћерки’, али после неког времена

из ње су почеле да се развијају приче о другим изгубљеним синовима и ћеркама, да би се после показало да су сви јунаци који су у том романеском свету настали, у одређеном смислу изгубљена деца. А онда сам једног дана схватила – да је изгубљено дете и душа коју траже” (Ходрова у разговору са Мацуоровом, у: Мацуоровá, Kasal 1996: 5). Ове речи Ходрове дају легитимитет понуђеним тумачењима мотива „изгубљене деце” која смо интерпретирали у раду.

Цитирана литература

- Car, Anna. «Sen a snění podle Daniely Hodrové». A. Jedličková, S. (eds.) *Vyvolávání točitých vět*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2016, 107–118.
- Frejzer, Džejms. *Zlatna grana 2*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1993.
- Hilman, Džejms. *San i donji svet*. Beograd: Fedon, 2013.
- Hodrová, Daniela. *Hledání románu*. Praha: Československý spisovatel, 1989.
- Hodrová, Daniela. *Román zasvěcení*. Praha: H&H, 1993.
- Hodrová, Daniela. *Ztracené děti*. Praha: Hynek, 1997.
- Jung, Karl Gustav. «Psihološki aspekti arhetipa majke». [U:] K. G. Jung. *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*. Beograd: Atos, 2003, 87–118.
- Jung, Karl Gustav. «Psihologija dečjeg arhetipa». [U:] K. G. Jung, K. Kerenji. *Uvod u suštinu mitologije*. Beograd: Fedon, 2007, 105–143.
- Kerenji, Karl. «Božanska devojka». [U:] K. G. Jung, K. Kerenji. *Uvod u suštinu mitologije*. Beograd: Fedon, 2007, 145–216.
- Kosková, Helena. «Hledání v románu Daniely Hodrové». *Tvar 2*, 1998: 7.
- Macurová, Nadežda, Lubomír Kasal. «Příběhy u nás. Rozhovor s Danielou Hodrovou». *Tvar 6*, 1996: 1/4–5.
- Ridel, Ingrid. *Majke i kćeri*. Beograd: Fedon, 2011.
- Svobodová, Luba. «Hledání Daniely Hodrové». *Tvar 45*, 1991: 8.
- Trebješanin, Žarko. *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd: Zavod za udžbenike : HESPERIAedu, 2011.

Ivana Kočevski

ON THE MOTIF OF „LOST CHILDREN“ IN DANIJELA HODROVÁ’S NOVEL OF THE SAME NAME

Summary

In this paper, we tried to determine the extent to which we can speak of *Lost Children* as an initiation novel. In that sense, we first singled out the noticeable elements that could be connected with the tradition of initiation, and then we analyzed the novel in interdisciplinary discourse, whereby literary analysis relies on the interpretation of certain mythical contents, and on the views expressed in psychoanalysis. The multi-layered motif of „lost children“ could be read and understood in several ways – in the literal sense as a truly desperate search of the heroine for a child who disappeared without a trace, and in a figurative sense – as a search for the lost roots of one’s own being and as a constant search for oneself, plunging into the depths of one’s own subconscious

through sleep and somnambulistic re-examinations. It is precisely the numerous obstacles that exist in the life of the main character that are interpreted metaphorically; the dream, as well as the subconsciousness of literary characters, is understood as a descent into the underworld or as a catabasis, which is only part of the path of initiation. In analyzing the relationship between two characters, mother, and daughter, we have relied on different interpretations of the myth of Persephone and Demeter, which we have brought into close connection with the possible meanings of the relationship between Adelka and Manuela. In this interpretation, we emphasize the statement of German psychologist Ingrid Riedel, in which she expresses her belief that behind the myth of Demeter and Persephone lies a female ritual of initiation, and that the early form of myth belonging to that ritual should be considered as the initiation into the world of women.

Keywords: Czech literature, Daniela Hodrová, the initiation novel, lost children, dream, mythical matrix, mothers and daughters, the female ritual of initiation.

ЗЛОУПОТРЕБА НЕВИНОСТИ – ДЕТЕРМИНИЗАМ ИЛИ ДЕКОНСТРУКЦИЈА МИТА О ЉУБАВИ У АНИ КАРЕЊИНОЈ Л. ТОЛСТОЈА И ТЕСИ ОД Д'АРБЕРВИЛА Т. ХАРДИЈА *

Уобичајено је становиште да два велика романа руске и енглеске књижевности позног реализма деветнаестог века, *Ана Карењина* и *Теса од Д'Арбервила*, говоре о љубави, романси и страсти. Анализом у теоријском контексту деконструкције и родних студија, рад настоји да докаже да поменута дела управо представљају својеврсно упозорење на опасности мита о љубави, као и неодрживост оваквих пост-романтичарских претензија.¹ Принципом деконструкције, негирајући патријархални и феминистички принцип, *романса* о љубави постаје оно што Фридрих Ниче назива *Amor Fati* – љубав према судбини или детерминизам.

Кључне речи: невиност, детерминизам, реализам, деконструкција, мит, љубав, Amor Fati.

It has been a commonplace to understand that the great novels of late nineteenth century Realism in Russian and English literature, *Anna Karenina* and *Tess of the d'Urbervilles*, are stories of love, romance, and passion. By interpretation within the theoretical context of Deconstruction and Gender studies, the paper aims at presenting that the aforementioned novels, in fact, represent the warning against the myth of love, as well as the unsustainability of these Post-Romantic pretensions. Within the context of Deconstruction, by negating the patriarchal and feminist principle, the *romance* of love becomes what Friedrich Nietzsche called *Amor Fati* – a love of one's fate or determinism.

Keywords: innocence, determinism, Realism, Deconstruction, myth, love, Amor Fati.

Романтична љубав ће бити последња илузија старог поретка.

Лав Толстој – *Ана Карењина*

И заиста, најзанимљивија прича је она која говори о нама.

Бил Брајсон – *Тело*

УВОД: ДЕКОНСТРУКЦИЈСКО–МИТОЛОШКЕ ОПСЕРВАЦИЈЕ

Рад се бави детерминизмом у контексту реалистичког романа позног деветнаестог века на примеру представника руске и енглеске књижевности, односно натуралистичким тенденцијама Лава Толстоја у *Ани Карењиној* (1875)

* Рад је представљен у виду реферата на 59. скупу слависта Србије – научни симпозијум, одржаном 28. и 29. јануара 2021. године у онлајн режиму, са темом: *Актуелна питања изучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура.*

¹ Будући да се рад бави начином на који се велики представници реализма Толстој и Харди разрачунавају са романтичарском традицијом (детерминизам, мит о љубави), било је неопходно користити и термин пост-романтизам. Тако термин *пост-романтичарски* улази у домен позног реализма деветнаестог века као његов саставни део, будући да у себи спаја тенденције реализма и натурализма.

и Томаса Хардија у *Теси од Д'Арбервила* (1891). У том оквиру, рад заступа демистификовање феномена (мита) или култа љубави, онако како га наша цивилизација доживљава, наиме кроз укореењеност у романтичарску херменеутику. Реч је, дакле, о начину на који се поменути аутори разрачунавају са *романтичарском* традицијом. Будући да хронолошки гледано оба дела обитавају у домену између *позно-реалистичке* и *модернистичке* концепције значења, рад се фокусира на вишезначју идеја. Наиме, ни *Ана Карењина*, ни *Теса од Д'Арбервила* нису једнозначне приче.

Ако вишезначје само по себи води до неизвесности значења, долазимо до једног радикалнијег читања и доживљаја тј. интерпретације уметничког текста. У том настојању *одмицања* од традиционалног, неки филозофи виде човека као заточеника рационалног аспекта који му „одређује начин сагледавања духовних, моралних, психичких и друштвених феномена”. У свету „радикалне неизвесности”, традиционално прихваћени концепти постају нестабилни. Жак Дерида је довео у питање „све појмове који су некад одређивали духовна средишта нашег света, прогласивши их *привидима логоцентризма*” (Лешић, 2010: 231). По њему, деконструктивно читање „мора увек тежити откривању извесног *односа* између онога што аутор контролише и онога што не контролише” (у раду, то је социолошко/психолошко насупрот детерминистичком фактору), настојећи да „невиђено изложи погледу” и тако продире у „текстуалну подсвест” (Лешић 2010: 232). Ако имамо храбрости за такав подухват, сматрају постструктуралисти, отварају нам се *нова* значења.

У основи, *деконструкција* значи одбацивање искључиве лојалности једној устаљеној идеји и настојање откривања *истине* коју може садржавати њена супротност. Овде се ради о занемареним аспектима бинарних односа којима треба дати превагу над оним традиционално привилегованим. Под окриљем појма *аргоја*, који значи *сумњу* и *преиспитивање* било какве коначности у суду и процени ових дуалности (разум/страст, мушкост/женственост, традиционално/модерно...), Дерида истиче да конфликт који лежи у основи њиховог односа и поред неопозиве тензије води до међусобне *узајамности*. Овим, он негира тенденцију потенцирања да сваки проблем има стандардно и прикладно решење, истичући да основа свих проблема лежи у трагању за једнозначним одговорима. Његово учење истиче трајно *несводиву* природу мудрости. Наиме, једино преиспитивањем бинарног концепта можемо добити увид у *калеидоскопску* природу реалности, што је за Дерида ултимативна мудрост. Тиме, он нас учи промишљању о вредности оних идеја које смо склони да занемаримо, као и томе зашто је увек, или бар понекад, мудрије бити *изван* сваке дебате (De Botton, 2016).

Почетну тачку овог истраживања чини пост-романтичарски концепт *љубави*, а завршну *самоодржање* као тенденција реализма. Будући да се ради о разрачунавању са романтичарском традицијом, долазимо до неопходности/прикладности *деконструкције* романтичарског концепта овог феномена. О његовој природи З. Миливојевић каже: „Трагична грешка Запада је што поистовећује љубав са заљубљеношћу. Заљубљеност није прва фаза љубави, већ разочарања” (Bormans 2014: 256).

С обзиром на то да аутори *Ане Карењине* и *Тесе од Д'Арбервила* оштро критикују *уплив* западне идеологије на традиционалне вредности, Толстојева

и Хардијеву јунакињу ћемо посматрати у контексту класичне студије Дениса де Ружмона (Denis de Rougemont), *Љубав у западном свету (Love in the Western World)*², у којој аутор посматра цивилизацијску идеју о љубави као *миту*, као низу пројекција и уверења које прихватамо тако потпуно да нисмо ни свесни могућности алтернативе. За романтичаре, само је страствена љубав *права*. Настојећи да освести уверење да је оваква идеја љубави мит, студија истиче могућност препознавања и прихватања другачијег концепта. Аутор идентификује настанак мита (Прованса, XII век)³, и посматра романтичну љубав као идеологију коју можемо преиспитивати. Она води порекло од мистичизма и у нашој култури постаје врста секуларне религије, оне која даје свакодневици значење, чиме њена доминација у култури расте.

Љубав и смрт, фатална љубав... О срећној љубави се не пише. Романса постоји само онда када је љубав фатална, када је прате жудња и када је од самог живота осуђена, осујећена. Оно што љубав уздиже у висине књижевности није њено задовољење, већ *страст* којом се руководи (de Rougemont 1983: 15).⁴

Ако романтична љубав има сврху, објективистичко-позитивистичка наука је још није открила. Ипак, током историје, истакнути филозофи су дали занимљиве теорије о њој.⁵

Тако је морало бити. Освета је моја и ја ћу узвратити. Овим речима нас Харди и Толстој уводе у сферу детерминизма у оба романа. То је „обесхрабрујући

³ Г. С. Морсон у студији *Ана Карењина нашег времена (2007)* повезује Толстоја са поменутом студијом Де Ружмона, настојећи да кроз *нов* осврт на чиниоце романа укаже на актуелност руског класика.

⁴ Реч је о миту о Прекрасној дами код трубадура.

⁵ Цитате са енглеског у раду превела ауторка.

⁶ У Платоновој *Гозби*, кроз причу о андрогинима, истиче се да је људско биће изворно представљало јединствену мушко-женску целину која је касније вољом богова подељена на два одвојена пола, након чега је настао Ерос, па Платон сматра да је у основи љубави „жудња за целином и потреба да поново будемо цели.“ Ерос је амбивалентна митска фигура, из чега су проистекле и све амбивалентности које се тичу искуства љубави. Немачки филозоф Артур Шопенхауер заступа песимистичко гледиште; он сматра да је љубав заснована на сексуалној жудњи пука илузија, а с њом и веровање да нас друга особа може учинити срећним. Разочарани услед „неодрживости овакве идеје, бивамо враћени изазовима сопственог постојања, успевајући једино да изнова проживљавамо исти циклус“. Према британском филозофу Бертрану Раселу, волимо да бисмо задовољили физичке и психолошке жудње. „Без екстазе страствене љубави, биолошке премисе које се тичу сексуалног постају незадовољавајуће. Усхићеност, интимност и топлина коју откривамо у домену љубави чине да превазиђемо страх од спољашњег, да напустимо своје љуштуре“ и смисленије учествујемо у животу. Према будистичком веровању, страствена жудња представља дефект, па романтична љубав као концепт води ка патњи. Одустајањем од овог концепта који носи са собом ноту трагедије, долазимо до просветљеног стања мира, јасноће и спознаје. Француска филозофкиња Симон де Бовоар истиче да је љубав жудња за *интеграцијом* са другим, и да као таква обогаћује живот. Уместо да у љубави тражимо сваки смисао, Бовоар предлаже да волимо аутентично, на начин једног сјајног пријатељства. Тако љубавници „подржавају једно друго на путу до самопознаје, премашујући сопствене границе, обогаћујући своје животе и свет заједно“ (Cleary 2016).

ехо немогућности избегавања удараца судбине, суморне предодређености за несрећу, неуспех и жртвовање” (Gojković 2018: 567). У контексту амбијента *природе* са њеним интуитивним, цикличним законитостима, друштвене конвенције као да ипак остају по страни. Оба романа одишу емпатијом за судбину појединца, жалом за прошлим временима, за једним светом у нестајању, стилем који се креће од поетичног и пасторалног до суморнијег и злослутнијег. Иако припадају деветнаестом веку, они антиципирају теме које расплет добијају у двадесетом, у Хардијевом случају кроз дело Д. Х. Лоренса а у Толстојевом кроз сензибилитет Бориса Пастернака.

Док у *Ани Карењиној* Толстој критикује класни и херметички затворен друштвени систем у Русији свога доба, као и конвенционални морал чија ригидност и лицемерје не остављају простора за одступање од традиционалног, па јунаци иду из емотивних и интелектуалних узлета у разочарања, а из разочарања у (не) могућност *самоодржања*, дотле у *Теси од Д’Арбервила* Харди отворено саосећа с јунакињом која је заведена, дакле злоупотребљена, потом удата и остављена, а онда и осуђена за убиство свог првобитног заводника. И Толстој и Харди фаворизују пасторални, тј. сеоски предео као место специфичне спознаје или трагичних догађаја, са повременим излетима у градове у којима се овај природни циклус ремети и где влада још већа ускогрудост и оштрије занимање за моралну димензију. Пратећи матрицу злоупотребљене *невиности* они славе *органску*, исконску повезаност човека и природе, наглашавајући негативне аспекте процеса индустријализације/модернизације (кроз антиципирање губљења *хуманог* фактора) али и могућност опстанка, повратка самима себи кроз емоцију дубоког саосећања и инстинктивног разумевања за појединца ухваћеног у мрежу старих и нових социоисторијских прилика, остајући препознатљиво актуелни. Њихови јунаци „очајнички траже *љубав* и *самоспознају*, тако да је прича о њима заправо прича о испуњењу сопственог идентитета, или још чешће, његовом неиспуњењу” (Gojković 2018: 569).

Приче о Карењиној и Д’Арбервиловој имају снажну заједничку ноту. Хероине у оба случаја деле апсурд *двоструке условљености*.² Ана Карењина има све што се може пожелети – лепа је, богата, привилегована и пореклом и положајем међутим, она осећа да је живот празан и креће путем страсти и самоуништења отелотвореним у лику Вронског. Противтежа дезинтеграцији јунакиње је прича о Константину Љевину, младом човеку који се бори са егзистенцијалним питањима спокоја и смисла – алтерегу самог аутора. У Хардијевом роману пратимо причу о Теси Дарбифилд, девојци из села Марлот коју изненадно откриће да води порекло од норманске, некада моћне а сада угашене племићке породице Д’Арбервила води до судбинског утицаја два потпуно различита мушкарца. Један означава искушење отелотворено у лику Алека Д’Арбервила, кога можемо повезати са грофом Вронским, а други (привидну) награду у облику ро-

² Антрополог Грегори Бејтсон (Gregory Bateson) 1956. уводи концепт „двоструке везе” (у књижевности „двострука условљеност”), говорећи првенствено о шизофренији. Овде он посматра однос између друштвено условљених очекивања наметнутих појединцу и *унутрашњих* гласова који захтевају доминацију. У књижевној критици, појам се односи на ситуацију немогућег избора, спутаности, изнуђивања одлуке, при чему је фокус на „сценарију спутавања или *оквиру* у којем се одлука изнуђује” (Saderlend 2021: 132).

мантичне љубави отелотворене у лику Ејнцела Клера. Клер у егзистенцијално-трагичком смислу и филозофским рационализацијама одговара Љевиновом контемплативном духу. Хероине деле осећај одговорности као и осећање кривице, наиме *инстинктивно* схватање живота у целини. Модел који Толстој и Харди користе поставља низ супротстављених чинилаца који управљају световима обеју јунакиња, суптилно предочавајући разарајућу иронију судбине. Карењина припада аристократији, док Хардијеву јунакињу Ејнцел назива „окаснелим изданком истрошене аристократије”, не дајући јој прилику да, у својој невиности и свежој перспективи, отелотвори пут искупљења и опроста те исте традиције. Детерминистичку одредницу пратимо и тиме што промена у окружењу увек прати промену околности у којима се налази јунакиња.

Иако свесни сила које делују у њиховом универзуму, Толстојеви и Хардијеви јунаци не могу да им се одупру. Филозофија *натурализма* изражава песимистичку слику света, засновану на идеји детерминизма, тј. биолошке и друштвене условљености човековог понашања, према којој његовим животом управљају силе које су јаче од њега (класно друштво, херeditарна условљеност, биолошки нагони, несвесно), које умањују човекову моралну одговорност и своде га на *нагонско, импулсивно* (Лешић, 2010: 300). Ову комбинацију сила судбине, случајности, наслеђа и окружења, које према Толстојевом и Хардијевом моделу контролише живот Анцеј Дињејко раздваја од Золиног биолошког детерминизма (који настоји да разоткрије човекову анималну страну), док се ови аутори баве егзистенцијалним аспектом стварности. Њихови јунаци су аутентични већ самим тим што верују у идеале, јер „трагичан карактер узвишености појединца огледа се у томе што се, између природног и друштвеног закона не препушта ни једном ни другом, већ настоји, мада узалуд, да живи достојанствено” и са свешћу о сопственим вредностима. Неизбежан трагичан крај открива ауторов песимизам и реакција је на викторијански оптимизам (Харди) и климу предреволюционарног доба (Толстој), проистичући из популарног калвинизма, Дарвинове теорије природног одабира, Шопенхауерове филозофије и традиционалног народног фатализма (Diniejko 2021).

У ИМЕ ЉУБАВИ – Спиритуално путовање Карењине

Викторијански критичар Метју Арнолд (Matthew Arnold) слави Толстојеву „моћ перцепције и способност да јој остане веран”; по њему, *Ана Карењина* превазилази уметничко дело и постаје дело живота, истинско *откривење* људске природе (Arnold, 2001: 253, 299). Ф. Р. Ливис (F. R. Leavis), величајући свеобухватност Толстојеве визије, роман назива „великим романом о модерном – о нашој цивилизацији”. *Ана Карењина*, сматра он, својим третирањем хуманог досеже до домена модерног доба; Толстојеви есенцијални проблеми – морални и спиритуални – су наши сопствени (Dyer 2009). У Толстојевој уметничкој потрази за смислом, *женственост* игра круцијалну, иако не увек завидну улогу. Отелотворујући у себи снажну емоционалност, његове јунакиње се „дају у потрагу за варљивим концептом” *праве* љубави. „Ова потрага у себи увек садржи елемент сагрешења” (Tussig Orwin 2002: 191).

Идеја водиља у Толстојевој (1828–1910) *Ани Карењиној* није романтизовање феномена љубави. Напротив, правилније би било ово дело читати као *упозорење*

против мита и култа љубави. Ово је прича о љубави у њеним екстремним околностима – пишући је, аутор је имао другачију идеју о овом феномену: као врсти судбине, предикаменту околности, или као катализатору кроз који универзум расподељује хуманом фактору *срећу* и *несрећу*, пристрасно и уз помоћ случаја (McLean 2008). Ово није романтична замисао, али је филозофија својствена Толстоју (као и Хардију). У роману, он налази начин третирања питања која су га одувек занимала – *судбине, случаја и конфликта* услед наше немоћи пред околностима у којима се налазимо као и решености да их променимо – али у другачијем контексту.³ Свакако, овде можемо говорити о феномену љубави, али оно што Толстоја занима није љубав сама по себи, већ екстремност њених последица. Иако аутор у роману третира и судбине других ликова, укључујући љубавну причу Кити и Љевина, дубоко и суштински, ван благостања Китине и Љевинове романсе, *Ана Карењина* остаје под утицајем судбине Ане Степановне, као прототипа лика јунакиње. То ову причу издваја од класичних романа – у њима, љубав је благослов, добро, нешто чему треба тежити. У *Ани Карењиној* љубав је приказана и као проклетство, а не само благослов. Она је елементарна сила која управља људским односима, спиритуална, исконска, попут беса, мржње или освете. Некада, она у себи носи добро, али такође може бити ужасна, окрутна и чак опасна (Morson 2007: 65). Спиритуална димензија Љевинове и Китине приче је инспиративна, али *над* и *детериорација* главне јунакиње се не би догодили да није било њене љубави према Вронском.

Оваква рационализација звучи прихватљиво у теорији, али је тешко одржива у пракси, будући да се заснива на негацији *митологије* љубави, идеала у који нас западна цивилизација традиционално учи да верујемо. Мит о судбинским љубавницима захтева да смрт Карењине видимо као племениту жртву – она даје *све*, рекли бисмо, за шансу у љубави. То је опасан, неуротичан начин размишљања. Чињеница је да ништа добро није проишло из јунакињине романсе са Вронским, и да би за све актере било боље да се није ни догодила. Њихова афера је имала катаклизничко дејство на Карењину, али и на Вронског, на Карењина, као и на сина, Серјожу (McLean 2008). У преиспитивању неизбежности околности јунакиње, примећујемо да је њен *пут* према трагичном крају приказан у форми цикличних законитости (као и Д'Арбервилове) условљен многим историјски одређеним разлозима, попут социјалних разлика између полова, религиозних забрана, традиционалног васпитања девојака и сл. Уколико трагичне последице нису грешка јунакиње, да су ствари биле постављене другачије у традиционално/социјално/културолошком смислу, да ли би Вронски и Карењина имали своју шансу? Ипак, друштвени аспект ро-

³ Када је започео рад на *Ани Карењиној*, Толстој је био у фази планирања обимног историјског романа о Петру Великом. У *Карењиној*, он открива другачији начин третирања тематике која га занима, који није преобиман ни историјски, већ лични, интимни и емпатијски. Биограф Анри Троаја истиче да је Толстој доживео *просветљење* сећајући се околности када је Ана Степановна Пирогова, остављена љубавница његовог пријатеља Бибикова, извршила самоубиство бацивши се под воз на железничкој станици у Јасенском. То се догодило 4. јануара 1872. Толстој је отишао да посматра аутопсију: женско тело, крваво и упропаштено, бесрамно а опет невино и чисто у својој огољености. Спознаја о ужасу коју је са собом понео пратиће га у *Ани Карењиној*: овде он покушава да разуме, у егзистенцијалном смислу, мотиве једне жене која се одриче свега зарад љубави, само да би дочекала ужасну смрт (Troyat 2001).

мана је дат као константа. Постоји нешто *друго* што морамо увести у овај контекст, а то је *детерминистички* постулат. Како би Харди рекао, *тако је морало бити* (It was to be). Оно што даје тон *Ани Карењиној* није социјални елемент колико узнемирујући, криптични епиграф дела: *Освета је моја, и ја ћу узвратити* (Мое отмещение, аз воздам). То је сентимент који стоји иза самоубиства Карењине, али је такође, са Толстојевог аспекта, и чињеница о универзуму. *Тако је писано*.

Уколико Карењина није традиционална жртва принета феномену *љубави* и хероина романа, како је можемо разумети? Један од главних изазова интерпретације је одбијање генерализације, која подразумева да је разумемо „као *добру* или *лошу*, да преиспитујемо њен карактер, њен суд или њене мотиве”. Традиционални модел жене у патријархалном друштву захтева да је видимо као хероину, као *невиност* злоупотребљену од стране социолошког чиниоца, њеног супруга, друштва и света у целини. Други начин генерализације јунакиње је да је сагледамо као *анти-хероину*. Како Гери Сол Морсон (Gary Saul Morson) у студији *Ана Карењина нашег времена* (*Anna Karenina in Our Time*) наглашава, то је превише строг термин (Morson 2007). Толстој, наиме, заступа чињеницу да „много тога *лошег* на свету не проистиче из злобе, већ из незнања. Ана чини неморална дела, међутим, она такође потцеђује њихове последице” (Tussig Orwin 2002: 81). Она није у потрази за авантуром, не планира аферу, и један од разлога њене несреће је тај што, починивши прељубу, она разочарава *себе* (исти мотив налазимо код Хардијеве јунакиње након њене иницијалне везе са Алеком). Тако Карењину видимо у другачијој, моралној улози посредника на почетку романа, када путује у Москву да помири брата и снају након његовог неверства, при чему не може да дочека да се врати својој породици, Серјожи и Алексеју у Ст. Петербург, и своме устаљеном начину живота.

Карењина је, указује Толстој, попут скретничара кога на почетку романа прегази воз, јер је „био пијан или се превише утопио на јакој зими” (Tolstoj 2013: 68) па није чуо да воз долази. Овде је на делу класична *двострука условљеност* (оно контроверзно „ако”), која „поништава рационални аргумент”. Ако се јунакиња преда Вронском, она следи своје срце (императив романтичарског духа који је деструктиван). Ако га одбије, покориће се „императиву брачних дужности” (патријархалне послушности којој се заветовала). „Резултат су парализа и самоуништење” (Saderlend 2021: 132, 134). Њена афера са Вронским мање подсећа на романсу, а више на *трагедију* којом управља судбина. Аутор пажљиво истиче да судбина управља и односом између Љевина и Кити, учинивши да буду срећни онде где Карењина просто то није. Тако, видимо да је Љевин спреман да у једном тренутку потпуно одустане од Кити, када, баш у том моменту, њена кочија изненада прође покрај поља у тренутку када Љевин шета контемплирајући, дубоко у унутрашњости (исти мотив пресудне коинциденције даје Харди на почетку романа, када Ејнцел наилази на групу девојака које прослављају Мајски плес, међу којима се налази јунакиња). Иронична је чињеница да Љевин и Кити вероватно не би били заједно да није било Карењине, која *присваја* наклоност Вронског од Кити на балу још на почетку романа. Овај догађај мизансценски управља целом причом. Скоро „као контрадикторност, као провокацију”, истиче Морсон, Толстој пажљиво ар-

тикулише чињеницу да управо „Анино неверство *утире* пут” Љевиновом и Китином срећном браку – „неми подсетник на то колико много наше среће је предодређено, и колико *може* зависити од несреће других” (Morson 2007: 131).

Која је улога Карењине у сопственом посрнућу? Ово питање улази у сферу односа између *слободне воље* и *детерминизма*. У филозофском есеју *Јеж и лисица* (The Hedgehog and the Fox) Исаија Берлин (Isaiah Berlin) наглашава да Толстој верује у слободу избора, као и то да је наш осећај слободне воље стваран. Али он такође дубоко поштује комплексност и моћ наших *околности*, при чему он сматра наше *индивидуалности* и *психологије* „околностима”. „Постоје одређене границе онога што можемо постићи у свету, као што постоје и границе онога што можемо *осетити, поднети, знати* и *замислити* унутар своје сопствености. Те *унутарње* границе могу бити исто тако одређене као и оне *спољашње*” (Berlin 2013: 459). У случају Толстојеве јунакиње можемо говорити о одређености управо ових граница, о њиховој константности – гоњена нагоном, у својој души, да *воли* Вронског, она живи у свету који препуштање томе чини неподношљивим. Ако је тако, да ли је направила погрешан избор, препуштајући се жудњи којој је требало да се *одупре* будући да је потценила колико рестриктивно друштво може бити? У светлу односа између детерминизма и слободне воље, никада не можемо бити сигурни шта се тачно догодило. То је најсуровији аспект приче о Карењиној: колико тога што је урадила је ствар њеног *избора* а колико ствар *инстинкта*, предодређеног њеном природом, дакле нечега над чим она није имала утицаја? Некада, мишљења је Толстој, у животу исувише лако одустајемо од слободе, док се некада непотребно и неопрезно боримо против правила која се неће променити. Ако се одрекнемо те слободе исувише лако водићемо живот лишени своје сопствености, уколико се *боримо* непотребно и ирационално патићемо због тога. Унутарњи монолог Карењине, пре него стигне на своје последње одредиште (Tolstoj 2013: 736–40), перон железничке станице (који се као антиципирајући мотив јавља и на почетку романа па тако сада структуролошки импресивно заокружује тон детерминизма и ауру предодређености приче), један је од најсавршенијих примера *тока свести* у светској књижевности, онај који у сваком погледу антиципира изолованост појединца измученог неурозама модерног доба, истичући још једном начин на који аутор наше „психологије” посматра као „околности” подложне детерминистичком структурисању. Да ли су оне последња одредница детерминизма модерног доба?

Након смрти јунакиње пажња аутора бива заокупљена њеним антиподом Љевином и његовим егзистенцијалним превирањима. Љевин се бори са сопственим демонима и улогом који његови одмерени поступци имају у финалном промишљању брачне среће и *благостања* у животу. Љевин је допадљив, прагматичан, искрен; међутим, мучи га то што није посебно талентован, искусан или бриљантан. Попут Ејнцела Клера у Хардијевом делу, он проводи већи део романа грчевито се упињући да нађе одговоре, на много отворенији и рационалнији начин, на она иста питања која су мучила Карењину. Да ли треба да уложи напор да *промени* људе и институције око себе, да би могао да живи у складу са оним што *осећа* у души (на пример, да модернизује своје пољопривредно добро у складу са политичким и аграрним иновацијама наступајућег доба)? Или само

треба да се повинује *предодређеним* околностима које му његов статус нуди и тако постане конвенционални велепоседник? (Berlin 2013: 457) Будући да као мушкарац и аристократа поседује богатство и независност, улог је за њега много мањи него што је за Карењину; па ипак, Љевин као човек од интегритета осећа бесмисленост прошлих, традиционалних облика живљења и снажну потребу да његов живот буде смислен и да над њим има контролу.

Срећна околност по Љевина је та што, у низу епизода свог темперамента и околности, своје *психологије*, он напослетку успева да спозна *праву* природу ствари. Како истиче Берлин, он се „бори и обликује своју судбину само у домену постојећих граница, никада их не прелазећи попут Ане, или његовог брата Николаја, политичког радикала који живи са реформисаном проститутком и умире осиромашен и озлојеђен” (Berlin 2013: 459). Некако, и поред интровертности своје природе и свих турбулентности живота, Љевин успева да постигне све што је желео – ожењен је Кити и живи у срећном браку. Па ипак, дубоко у себи он осећа да се суштински није променио и да његова срећа није заслужена. Штавише, још увек се осећа немоћно, бесмислено, бескорисно. „Срећно ожењен, здрав човек”, каже Толстој, „Љевин је неколико пута био толико близу самоубиству да је крио свој каиш да се не би обесио, и бојао се да носи околу пушку да се не би упуцао” (Tolstoj 2013: 764). Напослетку, он се препушта струји живота и наставља да живи, проналазећи свој компромис у разумевању спиритуалног. Неће бити радикалних трансформација, спознаје он, ни романтичне ни религиозне природе. *Тако је писано*. Трудите се најбоље што може да буде *добра* особа, унутар граница које су му поставиле околности и природа, и то ће бити довољно, иако

„неће успевати као и до сада да своје молитве досегне разумом, ипак ће се молити – али ће његов живот сада, у целини, без обзира на све, сваког минута, не само не бити бесмислен, као што је то био пре, већ ће имати недвосмислени смисао добра које је у његовој моћи да чини!” (Tolstoj 2013: 790).

Амбивалентност којом Толстој завршава роман никада не престаје да буде актуелна. Епilog нас упућује на питање загонетности људске природе, као и природе саме спознаје односно *перцепције* стварности. Зашто је Љевин успео да нађе свој мир, док је Карењину коначна спознаја водила до *самодеструкције*? По Толстоју, мудрост се огледа у способности појединца да „спозна шта је то што људска воља и разум могу да ураде, а шта је оно што не могу”. Једини начин да откријемо те границе је да се „боримо унутар њих, али промишљено, са циљем да их пронађемо и прихватимо”, а не да им се супротставимо (Berlin 2013: 487). Притом, овај задатак не можемо извршити ослањајући се искључиво на разум. Морамо *осећати* начин на који делујемо, учећи кроз сопствено искуство и патњу. Суровост овакве реалности се огледа управо у томе што никада не можемо бити сигурни у финални исход ствари. Иако аристократа либералних схватања, Толстој овде показује дубоки конзервативизам, који је заправо форма *фатализма*, будући да указује да границе онога што је могуће и онога што није не могу бити познате унапред, и да су традиција и искуство вероватно најбољи савезници које можемо имати. У случају Толстојеве јунакиње то значи да је у браку са Карењином требало да *препозна* срећу. Да је требало да има *виши* циљ,

попут оног када се Љевин најпре заљубио у целу породицу Шчербацки, па се тек касније његово осећање љубави према *моделу* породице искристалисало у љубав према Кити. Да је јунакиња покушала да сачува свој статус, „наилазећи притом на непремостиве границе, њена патња онда, у хуманим оквирима, не би имала смисла”. Енигматски епиграф *освета је моја и ја ћу узвратити* је из Павлове посланице Римљанима (Morson 2007: 129), која говори о потешкоћама прихватања неправде и различитости. Заправо, говори о комплексности стварности и људске перцепције. На крају, Љевин је спознао *комплексност* ствари, а Карењина њихову *једноставност*. Морсон зато истиче да није у питању ауторов, већ фатализам саме јунакиње, као и да у животу имамо могућност избора (Morson 2007: 63–65) и као актери и као читаоци.

Читати *Ану Карењину* значи уздићи се из прозаичности лицемерја и имати емпатију према јунакињи. Карењина је један од најимпресивнијих ликова у светској књижевности; њена *коб* је та што представља изразито *романтичарски* карактер. Она прелази дуг пут од иницијалне невиности: она је манипулативна, она користи друге, али ултимативно, руководећи се разумевањем природе *лошег* код Толстоја (оно што налазимо и код Достојевског), не као нечег апстрактног и удаљеног од природе човека, већ као нечег што настаје из небриге, немара; ултимативно, дакле, кључна борба између *добра* и *зла* се води *унутар* појединца, и ту заправо, у њеној романтичарској *самодеструктивности*, видимо да Карењина прелази *пун* круг у доживљају и разумевању патње. Питања попут оних да ли јунакињу треба *оправдати због тога што је спознала природу страсти као ултимативну* или је *осудити због непромишљености и небриге према себи* остају по страни. Разумети Карењину значи превазићи осећај дивљења или осуде на *хуманом* нивоу, и закључити: ово је начин на који универзум функционише. Будимо захвални на ономе што имамо. Мудро бирајмо своје битке. Јер, неке нису вредне борбе.

КЋИ ПРИРОДЕ – Прича о Д'Арбервиловој

Теса од Д'Арбервила припада традицији позних викторијанских романа који антиципирају модерно доба, па Харди (1840–1928) има више сличности са модернистима попут Д. Х. Лоренса него са викторијанским савременицима. Роман је свакако *хибрид*: иако прозно дело он одише снажном *лирском* наративном енергијом; као такав, он је спона између Хардијевих традиција романописца из деветнаестог века и песника који припада двадесетом. У традиционалном миљеу викторијанског романа, сходно свом поднаслову *Чиста жена* (*A Pure Woman*), роман се бави феноменом *кривице* и *казне*, односно мотивом *посрнуле* јунакиње (*fallen woman*). Ипак, *Теса од Д'Арбервила* у сваком смислу превазилази границе социјалног *реализма*. Отуд је питање које се намеће: *Ко је одговоран за усуд* јунакиње? Невина у очима природе, она је „створена да прекрши општеприхваћени друштвени закон”. Упркос напорима да достигне „непристрасност аргументације”, самопрокламовани идеалиста Ејнцел Клер није имун на сексуалне двоструке стандарде свога доба, већ постаје „роб обичаја и конвенционалности” (Hardy 2001: 76, 232). Ипак, читајући роман имамо утисак да патња *посрнуле* јунакиње није суштински повезана са друштвеним аспектом. И после *сагрешења*, односно везе са Алеком, њена породица је прихва-

та отвореног срца, а познаници се према њој односе с љубазношћу и тактом. Чак ни сиромаштво није нешто што Д'Арбервилову одређује, будући да јој и Алек и Ејнцел константно нуде финансијско збрињавање. Она је међутим та која као да је *решена* да себе кажњава тако што константно одбија, у потпуности или делимично, ове понуде. Муке којима је подвргнута у роману настају из Алекове страсти и моралне ригидности Ејнцела Клера, али су делимично условљене и њеним уверењима и очекивањима – то је дакле условљеност која превазилази оквире социолошког (као и код Карењине, и овде делује *двострука условљеност*).

Говорити о *Теси од Д'Арбервила* са аспекта моралне одговорности, социолошке или индивидуалне, несумњиво значи ставити роман у категорију *психолошког реализма*. Причом о Д'Арбервиловој доминирају три карактера – јунакиња и два потпуно различита мушкарца који мењају њен свет. Од њих, Алек Д'Арбервил највише улази у границе стереотипа. У причи коју сам аутор дефинише као „судбоносни рат вођен између тела и духа” (Hardy 2000: xxviii), Алек веома очигледно представља *сензуалност* тела. Харди промишљено код њега наглашава злогласну инсинуацију *физичког* – „готово гараву пут и пуне усне, рђаво обликоване мада црвене и глатке“ и „бркове уфитиљених врхова”. Аутор даље указује на злокобну сличност са бруталношћу некадашњих Д'Арбервила када каже: „Упркос варварским примесам, било је неке јединствене силе у контурама лица овог центлмена, као и у његовим дрским, немирним очима”. Приказан као савремени тип „наочитог младог кицоша”, он идиоматски изјављује: „Тако ми части! Никада није било лепшег створења од вас у природи или уметности, ‘рођако’ Теса” (Hardy 2001: 65, 43, 51). Алек (попут Вронског) симболички представља искушење тела.

Ејнцел Клер, пак, може бити виђен као симболичка представа *естетичког* или *квази-религијског* вида перцепције:

Готово да није било ничег земаљског у њеној љубави према Клеру. ...он је био све што доброта може бити – знао је све што један водич, филозоф и пријатељ треба да зна. У свакој линији контуре његове личности она је видела савршенство..., у његовој души душу свеца, у његовом интелекту интелект пророка (Hardy 2001: 169).

Д'Арбервилова је одбацила прошлост, „изгазила је и угасила”. Иако Ејнцел није савршен, он је више духовне него анималне природе; мање бајроновски него шелијевски; он нагиње ка „имагинативном и етеричном”. Његов говор није идиоматски, он јунакињу ставља на спиритуални пиједестал и каже: „Како је свежа и девичанска кћи Природе ова млекарица!” (Hardy 2001: 169, 106). Љубавници су приказани дводимензионално, што читаоцу пружа ограничен увид у њихову карактеризацију. Разлог је тај што се аутор овде не бави личношћу, већ идејама.

Попут *Ане Карењине*, и *Тесу од Д'Арбервила* можемо читати као постромантичарски роман *идеја*. Харди није преокупиран карактеризацијом Клера, већ настојањем да дефинише *природу* његове љубави према јунакињи. Он је непоколебљиво идеализује, и то кроз призму генерализације. (Као и код Толстоја, генерализација је код Хардија повезана са фатализмом, док је свест о

комплексности ствари пут ка здравијем начину живљења.) Његово ново искуство самопрокламованог егзистенцијалисте га чини осетљивим на визуру *нове* осетилности у доживљају природе и света *чулности* који га окружује (годишња доба са њиховим ћудима, сенке и тишине живих и неживих ствари). Ово су силе у које Харди смешта своје јунаке и којима удахњује живот својим причама (Poole 2009: 250). Будући да је Клер дистанциран од своје породице услед губитка религиозне вере, оне умногоме ублажавају „бол модернизма” (Hardy 2001: 105–110). Он инстинктивно осећа да она, као „кћи природе”, отелотворује лепоту и *невиност* његовог новог погледа на свет и у том смислу, она му је потребна. Ова емоција је централна у његовој љубави према јунакињи.

Оно што је највећи изазов у разумевању романа је *одвајање* од социјалног фактора; када јунакиња признаје своју прошлост Клеру и када је он брутално дистанцира од себе видимо мањкавост његовог духа која илуструје радикалну недоследност и лицемерје не само његових моралних стандарда већ и оних викторијанског доба (Poole 2009: 251–52). Ово је дубоко укорешено у ауторовој визији – Ејнцелова осећања према јунакињи су детерминисана природним контекстом у коме се њих двоје налазе. Људска перцепција је најизоштренија у најранијим моментима јутра, у зору, што Харди приказује овако:

Управо је тада... остављала најјачи утисак на њега. Више није била млекарица, већ визионарска есенција жене – читав пол кондензован у једну типичну форму. Називао ју је Артемидом, Деметром и другим фантастичним именима ... (Hardy 2001: 115).

Хардијева јунакиња је паметна, има снажан осећај за праведност, спиритуално превазилази своје родитеље; ипак, она је пасивна и нема посебних амбиција осим љубави. Она је парагон женствености/невиности, персонификација крхкости и снаге природе која је окружује. „Превише си осетљива за једну сељанчицу”, каже јој Алек на почетку романа. Он не сумња да Д’Арбервилова својим менталним склопом представља аутентични изданак својих неумољивих предака, исте оне аристократије чији је он кривотворени део. Клер, с друге стране, каже: „Мислио сам да си кћи природе, кад оно закаснили изданак једне запарложене аристократије” (Hardy 2001: 86, 338). Видимо да и Д’Арбервил и Клер имају погрешну перцепцију јунакиње. И она се, подједнако успешно, вара у начину на који види њих.

Питање важности перцепције заузима централно место у роману. Јер свет је само психолошки феномен, сматра Харди, и приказује нам оно што се налази у нама самима. Тако Клер Д’Арбервилову види као богињу, као „визионарску есенцију жене”, па када касније каже: „Ти си била једна особа; сада си нека друга”, или „жена коју сам волео ниси ти”, он то заиста мисли, и она га разуме. Исто тако она размишља после венчања: „Она коју волиш нисам ја, већ слика о мени”. Јунакиња је и сама склона идеализацији, њена осећања према Клеру су слична, он је „божански у њеним очима” (Hardy 2001: 200, 189, 159). Харди овде истиче да су људска бића генерално склона идеализацији, размишљању и осећају *изван* граница разумског и емпиријског. Иако аутор ово стање егзалтираности описује с прикладном иронијом, он наглашава деликатност и лепоту такве невиности као погледа на свет. За Хардијеве јунаке свет је препун *сензација*, они и природа која их окружује творе један *организам* чији се делови хармонич-

но преплићу (Poole 2009: 250). Иако је каснија индиферентност коју спознају од те исте природе кобни парадокс, овакво гледиште је кључно за разумевање Хардијеве паганске визуре пост-романтичарског света. Зато Хардијеви ликови у романима пролазе кроз својеврсну *метаморфозу*: тако Д'Арбервилова, која Клеру у зору изгледа попут богиње, почиње да се мења попримајући облике *женствености* – од оне која представља *божанство* до оне која за њим *жуди* (Д'Арбервилова, као и Карењина, остаје ултимативни парагон женствености).

Хардијево виђење људске природе кроз разумевање склоности ка егзалтацији особе или ствари, резултира карактерима који се суштински утапају или асимилирају у своје окружење, постајући део околног пејзажа. Тако и Клерово виђење (неразумевање) јунакиње означава исти онај *вид* романтизовања стварности коме смо ноторно склони. Једном у власти романтизма, више не желимо да будемо објективни. Према Хардију, наш инстинктивни одговор на лепоте природе неминовно обликује оно *сензуално* у нама. Стога је друштвено-морализаторски тон Хардијевог позног реализма само *увод* у ширу дијагностику – комплексност или вишезначје нашег разумевања природе сензуалног као силе која обликује наше животе (Dinićko 2021).

Као аутор који повезује домене *реализма* и *модернизма*, Харди у свој опус инстинктивно укључује *околности*. Његова перцепција времена је пажљиво дата приказом месеци, година и годишњих доба. Иако његове идеје превазилазе миље социјалног, попут свог руског савременика, Харди је талентован друштвени *историчар* који приказује локације и раздаљине, и даје бројне описе физичког рада у контексту једног начина живота у нестајању (McLean 2008). Међутим *модерниста* у њему остаје отворен за облике, асоцијације и метафоре, који често бивају повезани са симболиком *одеће*. Тако, рукавице у роману носе асоцијацију на племићке рукавице које су носили „преци у оклопу” Д'Арбервилове у својим походима – посебно у сцени у којој удара Алека рукавицом по лицу (Hardy 2001: 290). Он је инстинктивно покушао да јој ухвати руку, на којој „је била дебела рукавица, па је зграбио само круте прсте од тврде коже који нису одражавали живот нити облик прстију у њима” (Hardy 2001: 278).⁴ Сцена је метафора завођења – он је добио приступ њеном телу, али не и њеном уму и духу. Јунакиња је амбивалентно одевена у „хаљину избледелу од силних прања, и кратак црн капутић”, симболизујући хаљином пасторалну *невиност* док кратак капут сабласно одсликава оклопе њених предака. И Клер је приказан као *подељена* личност: „Под платненом кецељом имао је загаситу блузу од танког плиша, сомотске јахаће панталоне, те уштиркану белу кошуљу” (Hardy 2001: 305, 99); он је симбол викторијанског центлмена невешто прерушеног у фармера.

Сцене тешког физичког рада, попут жетве и вршидбе за Хардија, као и за Толстоја, имају снажну сугестивну ноту. У вечно обнављајућем природ-

⁴ Њен некадашњи заводник Алек, сада реформисани верник и методиста, нуди јој брак и збрињавање, међутим јунакиња, у међувремену удата и напуштена, одбија његове намере са свим оним што Харди види као идеју исконског достојанства и осећаја за наслеђе. И Алек је, међутим, прогоњен сопственим демонима. У овој епизоди видимо његову борбу и дејство које присуство јунакиње има на њега. Понесен тренутним поривом, он брзо прелази пут од реформисаног верника до човека који је поново заведен њеним ликом.

ном циклусу, поред људи и препознатљивог пејзажа учествују и животиње које, као део природног феномена, имају улогу симбола али је и превазилазе. Попут животиња, по цикличним законима природе, и сама јунакиња је у роману гоњена, злоупотребљена и уништена. Сцена вршидбе је снажна метафора – непрекидност, нехуманост рада који обавља машина антиципира *коб* индустријализације и промене, симболизујући *мучење* коме је константно подвргнута. Сцена у којој Д'Арбервилова одабира Стоунхенџ (Stonehenge) за место одмора је такође индикативна; истичући да је јунакиња *принета* као жртва Харди се враћа *паганским* детерминантама романа. Одступајући од матрице реализма, аутор заправо превазилази и модернизам, јер док модернисти попут Д. Х. Лоренса (који најочигледније наставља Хардијеву традицију) природни оквир подређују матрици приче, односно причу стављају у оквир, код Хардија је ситуација другачија. Наиме, сва створења, напаћене животиње, укључујући умирућег Принца, прободеног кроз груди, кога Д'Арбервилова непажњом убија на почетку романа (аналогија са Фру-Фру, вољеном кобилу Вронског, коју он нехотично убија током трке), нису ту само да драматизују људску судбину, већ су и сама жртве – заједничке муке људи и животиња симболизују *окупност* самог живота. Хардијеви пејзажи одражавају пуноћу, зрелост, обиље али и крхкост имплицирану упливом *новог*, механизације, *модерног* доба. Људи, приказани као део тог природног окружења, такође подлежу његовим законитостима. Трагедија јунакиње и Клера у миљеу свеопштег животног циклуса превазилази *емоционалну* индивидуалну драму – наглашава Харди узнемирујућим обрасцима – истичући „ритам промене – који се смењује и истрајава у свему под небом” (Hardy 2001: 308).

Посебно место у Хардијевом детерминистичком спектру заузима *сензуалност*. Овде посебно место припада епизоди у којој јунакиња слуша како Клер свира харфу (Poole 2009: 252). Сензуалност која доминира сценом је чулна у пуном обиму. Она је комплементарна епизоди из другог поглавља – сцени завођења у шуми Чејс, у којој се Д'Арбервилова *предаје* Алеку. Овде, у спиритуалном смислу, она се *предаје* Клеру. У сцени у шуми Чејс, Алек потчињава јунакињу својој вољи. У епизоди у башти, наглашена атмосфера еротичности има сексуалну инсинуацију. Међутим, ово није поента, истиче аутор, будући да „Теса није била свесна ни простора ни времена” – њено искуство је спиритуалне природе, оно које покреће љубав а не физичка жеља (Hardy 2001: 108). Харди две сцене раздваја у тумачењу сензације, истичући ипак њихову повезаност: видимо да страст као сензација физичког, преко емоционалног, води до вишег, спиритуалног искуства.

Као и Љевин, Ејнцел напослетку долази до спознаје да је једина спиритуалност позитиван утицај на друге и свест о ширењу *добра*; међутим, примећујемо и то да он (у ироничном нескладу са именом које носи) једини остаје неискупљен за своја дела; јунакиња је погубљена, Алек је за своја дела искупљен два пута: најпре сталном, наметљивом бригом за јунакињу и њену породицу онда када је напуштена, а потом, коначно, онда када га она убија. Ејнцел, међутим, док одлази прашњавим путем након погубљења Д'Арбервилове држећи за руку Лизу-Лу (млађу сестру јунакиње, њено отелотворење у лепоти и невиности), добија нову шансу за алтруизам. Пригодно, обећао је јунакињи да ће после њене смрти

ожени Лизу-Лу. Да ли је он, као стереотип хипокризије, ултимативни негативац приче?

ЗАКЉУЧАК: ТОЛСТОЈ–ХАРДИЈЕВСКИ МОДЕЛ ДЕТЕРМИНИЗМА

Говорећи о усуду двеју јунакиња говоримо о детерминистичком настојању, као учењу по којем је све што постоји условљено и нужно одређено законима узрочности, предодређено. Међутим, избори које Карењина и Д'Арбервиллова чине *слободном* вољом доводе до њиховог трагичног краја. Ово оправдава дефиницију фатализма. У есеју „Тако је писано” Наташа Гојковић истиче да „друштво не мари за појединца у смислу индивидуалних потреба, али репресивно делује када појединац скрене са предодређене путање. По дефиницији натурализма, случај једнако нема поштовања за појединца” (Gojković 2018: 574). Случај је овде све оно што појединац не може да контролише. Притом, човекова воља није у потпуности поништена деловањем случаја, али његова воља не може ни да победи случај, јер је случај неизбежна воља универзума.

Ако романтизовање значи повезивање са *осетилним*, односно чулним аспектом живљења, тј. страствен однос према стварности, онда *романтичарски* мит – као екстремни облик глорификације страсти као емотивног покретача Харди и Толстој посматрају као негативну премису. Заштићене својим природним/патријархалним/ наследним фактором, хероине опстају унутар граница једног успостављеног, предодређеног поретка. Прихватајући романтичарски модел који уздиже емоционални/страствени чинилац, оне прекидају везе са својим традиционалним/природним спонама. Једини активни чин Д'Арбервиллове – убиство Алека како би поништила прошлост – постаје сопствено поништавање. Ово оправдава само-деструктивни елемент романтизма.

Толстој и Харди, истичући снагу утицаја случаја на људске животе, истичу и потребу за моралном одговорношћу појединца. Обојица дубоко верују да се свет може побољшати људским напорима. Баш као што описују порок и искушење, они изражавају и снагу људског духа. Тако ликови Љевина и (донекле) Клера отелотворују веру у спиритуални потенцијал, тј. могућност хуманог преображаја. Такође, за погоршавање одговорним сматрају људски фактор. Ипак, они не дају готове одговоре. Истичући осећај емпатије, они наговештавају веру у опстанак хуманости (HUMAN 1975: 13).

Иако Толстој и Харди не дају разрешења на крају романа, у контексту где реченице *Тако је морало бити и Освета је моја и ја ћу узвратити* лебде као „мантра над људима и догађајима” (Gojković 2018: 575), разрешење можемо потражити у Фридриху Ничеу и идеји коју он назива *Amor Fati*, заправо концепту који нас учи љубави према својој судбини, што је свакако једна врста дефетизма. У вечној филозофској расправи о питању предодређености и слободне воље можда, као Алан де Ботон, филозоф модерног доба, смисао треба тражити у односу између *дефетизма* и *аспирације*. Дајући предност овом другом отварају нам се вишегласје избора, у облику имагинације, креативног испуњења, спиритуалног мира а тиме и вишезначаје *самоодржања*. То је концепт *праве* љубави. У нади да овај рад одсликава комуникацију *руске* и *англистичке* мисли позног реализма, на темељу ауторских детерминистичко-натуралистичких конструкција као

традиције пост-романтизма, настојали смо да прикажемо како Лав Николајевић Толстој и Томас Харди, говорећи практично *истим* језиком, својим увидом у *психологију* духа излазе из оквира било какве регионалности и улазе у домен универзалности светске књижевне мисли који, како би Дерида рекао, остаје *ван* сваке дебате.

Цитирана литература

- Лешић, Зденко. Теорија књижевности. 2. изд. Београд: Службени гласник, 2010. [Lešić, Zdenko. Teorija književnosti. 2. izd. Beograd: Službeni glasnik, 2010.]
- Arnold, Matthew. *Essays in Criticism: Second Series*. Boston: Adamant Media, 2001.
- Berlin, Isaiah. *The Hedgehog and the Fox*. NJ: Princeton University Press, 2013.
- Bormans, Leo. *Svetska knjiga o ljubavi*. Novi Sad: Psihopolis institut, 2014.
- Botton de, Alain. *Philosophy: Jacques Derrida. The School of Life*, 2016.
- Cleary, Skye C. *Why do we love? A philosophical inquiry*. 11.02.2016. <<https://ed.ted.com/lessons>> 02.07.2021.
- Dinieško, Andrzej. *Hardy's Philosophical Outlook. The Victorian Web*. 07.05.2021. <<https://victorianweb.org>> 12.08.2021.
- Dyer, Klay. "Critical Essay on *Anna Karenina*". [In:] *Novels for Students*. Gale: Cengage Learning, 2009.
- Gojković, Nataša. „Tako je pisano”. [U:] T. Hardi. *Tesa od roda D'Arbervila*. Beograd: Laguna, 2018, 567–582.
- Hyman, Virginia R. *Ethical Perspective in the Novels of Thomas Hardy*. NY: National University Publishers, 1975.
- McLean, Hugh. In *QUEST of TOLSTOY: Studies in Russian and Slavic Literature, Cultures and History*. Boston: Academic Studies Press, 2008.
- Morson, Gary Saul. *Anna Karenina in Our Days*. New Haven and London: Yale University Press, 2007.
- Poole, Adrian. (ed.) *The Cambridge Companion to English Novelists*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Rougemont de, Denis. *Love in the Western World*. NJ: Princeton University Press, 1983.
- Saderlend, Džon. *50 ideja: Književnost*. Beograd: Laguna, 2021.
- Troyat, Henry. *Tolstoy*. NY: Grove Press, 2001.
- Tussig Orwin, Donna. (ed.) *The Cambridge Companion to Tolstoy*. NY: Cambridge University Press, 2002.

Извори

- Hardy, Thomas. *Jude the Obscure*. Hertfordshire: Wordsworth Edition Limited, 2000.
- Hardy, Thomas. *Tess of the d'Urbervilles*. NY: Dover Publications Inc., 2001.
- Tolstoj, Lav Nikolajevič. *Ana Karenjina*. Prev. Zorka Velimirović. Beograd: Vulkan, 2013.

Azra A. Mušović

INNOCENCE MISUSED – DETERMINISM OR DECONSTRUCTION OF THE
MYTH OF LOVE IN L. TOLSTOY'S *ANNA KARENINA* AND T. HARDY'S
TESS OF THE D'URBERVILLES

Summary

The Russian novelist Leo Tolstoy and his English contemporary Thomas Hardy did not believe in art for art's sake. They believed in the novel not as a source of entertainment but as a tool of individual education and reform. According to them, it was the supreme medium to explore empathy and thereby expand our humanity and tolerance. *Anna Karenina* and *Tess of the d'Urbervilles* are both hybrids, belonging to those fluid and dual traditions in-between Realism and Modernism; in the authentic *anti-romantic* manner, they can be read as a specific deconstruction of the *cult* of love, substituting it with hypocrisy and conformism as a constant, while evoking a world that we once had and lost... Following the pattern of innocence misused, Tolstoy and Hardy, as the great representatives of this tradition, show that their deterministic constructions of the late nineteenth century pave the way for the time of *transformation* which characterizes the modern age. In doing so, they force us to a constant reexamination of those presently relevant issues on understanding our own self, gender issues, as well as the inevitability of influence by which emotional and physical energies constantly shape the reality we live in.

Keywords: innocence, determinism, Realism, Deconstruction, myth, love, Amor Fati.

КВАНТИТАТИВНА И КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИХ ЕЛЕМЕНАТА У УЏБЕНИЦИМА РУСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ОДРАСЛЕ ПОЧЕТНИКЕ

У раду се даје упоредна анализа лингвокултуролошког материјала присутног у двама рецентним уџбеницима за усвајање руског језика као страног за одрасле почетнике – *Ни нуха ни пера!* (2020) и *Точка ру* (2017). Анализа је показала да се, и поред најзначајније повезнице поређених уџбеника – чињенице да су оба намењена апсолутним почетницима – међу њима јављају и знатне разлике како у погледу обима лингвокултуролошког материјала тако и његове структуре и заступљености у појединим лекцијама.

Кључне речи: руски језик као страни, лингвокултуролошки материјал, *Ни нуха ни пера!*, *Точка ру*.

The paper gives a comparative analysis of the linguocultural material found in two recent textbooks for the acquisition of the Russian language as a foreign language for adult learners – *Ни нуха ни пера!* (2020) and *Точка ру* (2017). The analysis showed that, in addition to the most important link between the compared textbooks – the fact that both are designed for absolute beginners – there are significant differences between them both in terms of the scope of linguocultural material and its structure and representation in individual units.

Keywords: Russian as a foreign language, linguocultural material, *Ни нуха ни пера!*, *Точка ру*.

1. Уводне напомене

1.1. У круговима оних који се баве методиком наставе страног језика, општепознато је и, рекли бисмо, непорециво становиште да је поред комуникативне компетенције, несумњиво суштински важне за овладавање страним језиком, од немалог значаја и развијање лингвокултуролошке компетенције. Отуд је тај аспект усвајања језика веома значајан и у конструкцији основног инструмента за наставу страног језика – уџбеника, без обзира на то којем је узрасту и нивоу учења он намењен. Наиме, сваки је уџбеник не само средство за образовање и самообразовање него је (или би барем морао то бити ако тежи што ефикаснијем испуњавању своје основне функције) и својеврстан представник и промотер културе земље чији језик представља. Лингвокултуролошка компетенција, наиме, подразумева одређену количину знања из историје, културе, традиције и обичаја, књижевности и уметности (у конкретном случају – руске), што се постиже како специфичним начином презентације материјала тако и добро осмишљеним материјалом за његово утврђивање и активизацију (Ајдановић 2015: 341). Напоменућемо и то да лингвокултуролошка компетенција схваћена у свом најширем смислу подразумева и поседовање одређених знања о свакодневици, животним и гастрономским навикама, празницима, начину на који се проводи

слободно време, итд. Занимљиво је, при томе, да је та компетенција (као и спознаја о њој) настала и пре саме дисциплине чијег је терминолошког апарата сада део. Наиме, почеци аутономног развоја лингвокултурологије не сежу у далеку прошлост – обично се као место њеног настанка наводи Руска Федерација а као време сами крај XX stoleћа (исп. Dragičević 2015: 196) – мада је одраније постојала свест о томе да се усвајањем страног језика нужно морају усвајати и сазнања о националнокултурним особеностима (Верещагин, Костомаров 1990: 5), о чему у мањој или већој мери сведоче и уџбеници за усвајање страних језика настајали у ближој или даљој прошлости.

1.2. Лингвокултуролошки и културолошки елементи, дакле, представљају неодвојив део учења страног језика, јер се управо преко њих спроводи акултурација ученика, то јест њихово упознавање с елементима културе земље чији се језик учи. Међутим, ти елементи се у уџбеницима сразмерно често (а у традиционалним уџбеницима скоро без изузетка) представљају као нешто секундарно, као додатни садржај чија обрада у највећој мери зависи од жеље наставника, чак његове добре воље, или пак од расположивог времена на часу (Ајджанович, Гинич 2020: 14). Ипак, како је наше досадашње, дводеценијско наставничко искуство показало да баш такви садржаји привлаче нарочиту пажњу ученика додатно их мотивишући за учење језика, овај ће чланак бити посвећен управо том сегменту конструкције уџбеника. Заправо (и прецизније), овај рад представља покушај квалитативне и квантитативне анализе лингвокултуролошког материјала двају савремених и репрезентативних уџбеника руског језика за одрасле кориснике почетнике – *Ни пуха ни пера!* (2020) и *Точка.ру* (2017). Примарни циљ дате анализе биће утврђивање у којој мери наведени уџбеници доприносе развоју лингвокултуролошке компетенције код својих корисника. Наравно, иако је аутор овог чланка био део ауторског тима који стоји иза *Ни пуха ни пера!*, овај осврт на уџбенике, без обзира на његове резултате, ни у ком случају не треба посматрати као неко пристрасно залагање за свој производ, већ само као оно што би један научни чланак требало да буде – што објективнија анализа проучаваног стања.

1.3. Одабир ових двају уџбеника, јасно је, није случајан. Иницијална нам је идеја била да се упореде корелативни савремени уџбеници за почетни ниво учења руског језика као страног, те су се наведена два наметнула као логичан избор, између осталог, и због своје концепције али и хронологије. Наиме, уџбеник *Точка ру* објављен је први пут 2017,¹ а *Ни пуха ни пера* 2020. године. Оба уџбеника су намењена странцима који руски језик уче од самог почетка. Разлика је, међутим, у њиховој циљној групи. Наиме, док је уџбеник *Точка ру* 'наднационалан', тј. намењен корисницима било које националности и носиоцима било којег језика, уџбеник *Ни пуха ни пера* намењен је пре свега корисницима чији је матерњи језик српски – дакле, онима чији је први језик генетски сродан руском. Осим тога, веома је значајна и чињеница да су и српска и руска култура сразмерно блиске, те се отуд, видећемо, и појављују битне разлике у начину презентације и количини лингвокултуролошког материјала присутног у двама уџбеницима. Наравно, то *блиске*, не треба поис-

¹ Овај уџбеник има више издања, од којих је најрецентније оно из 2021. нама, нажалост, недоступно – које издавач рекламира као 'ново, исправљено и унапређено'.

товетити с *исте* (што, уосталом, додатно потцртава и прилог *сразмерно*), те је свакако било потребно кроз уџбеник током презентације лингвокултуролошког материјала поредити ове две културе, истицати оно што их разликује и на тај начин обезбеђивати постепено стицање лингвокултуролошке компетенције корисника датог уџбеника.

Стога ћемо најпре своју пажњу посветити начину на који је лингвокултуролошки материјал презентован у уџбенику *Ни пуха ни пера*, а затим и у уџбенику *Точка ру*. С обзиром на то да се у овим уџбеницима разликује начин презентације лингвокултуролошког материјала, и наша презентација ових елемената биће условљена конкретним проучаваним уџбеником. При томе, желели бисмо да истакнемо да је лингвокултуролошки материјал уџбеника *Ни пуха ни пера* већ представљен у чланку Ајджанович, Гинич 2020, у ком је дата и детаљна квалитативна и квантитативна анализа лингвокултуролошког материјала овог уџбеника, али он тада није поређен с другим савременим уџбеницима руског језика, те се овај наш прилог може схватити као наставак истраживања на тему лингвокултуролошких елемената у уџбеницима руског језика као страног.

2. Анализа

2.1. Оба ова уџбеника без сумње посвећују веома избалансiranу пажњу свим језичким компетенцијама, па тако и овладавању како граматичким правилима тако и говорним компетенцијама савременог руског језика на теме које су предвиђене стандардом за дати ниво. Наравно, конципирани су различито те је и презентација материјала у њима друкчија, што се очитује и у начину презентације лингвокултуролошког материјала, али, што је нарочито битно за нашу анализу, и у количини и разноврсности таквог материјала. Укратко, лингвокултуролошки материјал је у уџбенику *Ни пуха ни пера* осетно присутнији и разноврснији. Наиме, у њему не само да је презентована велика количина лингвокултуролошког материјала него је дат и материјал за његово утврђивање, што без сумње обезбеђује врло добро полазиште за квалитетно усвајање и стицање лингвокултуролошке компетенције.

2.2. Оно што у првом реду издваја уџбеник *Ни пуха ни пера* од његовог парњака јесте чињеница да свака његова лекција садржи посебно поглавље под називом *Элементы культуры*, посвећено култури земље чији језик се учи. С обзиром на већ поменуте сличности између руске и српске културе, веома је значајно то што се у уџбенику поред презентације лингвокултуролошког материјала даје и материјал помоћу ког се тај садржај утврђује и активизује, неретко се поредећи и са српском културом. Осим тога, видећемо да се овакав материјал презентује и у другим деловима лекције. У уџбенику је свака од 10 лекција посвећена једној од тема у складу са Државним стандардом (в магацине, киоске, касе; на почте; в банке, в пункте обмена валюты; в ресторани, буфете, кафе, столовой; в библиотеке; на занятиях; на улицах города, в транспорте; в поликлинике, у врача, в аптеке), што је дало јасан и чврст оквир за креирање лингвокултуролошких елемената. Укратко ћемо се стога задржати на њима унутар сваке лекције.

2.2.1. У садржају прве лекције, која носи наслов *Здравствуйте! Как вас зовут?*, у делу *Элементы культуры*, аутори су обратили пажњу на говорну етикецију и на-

чин обраћања – на пуна имена и надимке (имена одмиља), али и на патрониме као посебну форму обраћања у руском језику. При томе непосредно после презентације лингвокултуролошког материјала следи задатак за његово утврђивање помоћу којег корисник може да провери усвојеност руских властитих имена одмиља, али и да уочи разлику у односу на таква образовања у српском језику.² Наиме, име одмиља Вања у руском језику односи се на властито име Иван и никад не фигурира као самостално властито име, а Ваља на женско име Валентина или мушко Валентин, док се у српском језику име одмиља Вања односи на женско име Валентина или је просто у употреби као властито женско или мушко име.

2.2.2. У оквиру друге лекције (*Кто вы по профессии?*) аутори су, између осталог, пажњу усмерили на називе родбинских односа. Графичким приказом породичног стабла упоредили смо родбинску терминологију у руском и српском језику и показали у коликој је мери она у српском језику развијенија. Осим тога, истакнута је и чињеница да се приликом формалног обраћања у руском језику обавезно користи патроним, те су наведени и начини његовог образовања за форму мушког и женског рода, а кориснику уџбеника је кроз различита вежбања дата могућност да провери своју компетенцију за образовање патронима. Такође је посебно истакнут и међујезички хомоним *фамилия*, који у односу на српску лексему *фамилија* има различито значење. Наравно, такво скретање пажње на међујезичку интерференцију нити је случајно нити је јединствен случај у уџбенику, што има упориште у чињеници да се ради о двама блискородним језицима, што је највидљивије на лексичком плану. Стога је истицање разлика у семантици међујезичких хомонима од великог значаја корисницима уџбеника.

2.2.3. Лингвокултуролошки материјал треће лекције обухвата називе руских традиционалних и националних јела, као и прехранбене навике Руса, што је такође праћено одговарајућим илустративним материјалом који сликовито приказује најпознатија јела руске националне кухиње као што су *бориц*, *блины*, *сољанка*, *ци*, *рассольник*, *сырники*, *пряники*, *пельмени*, итд. Битно је истаћи да су као илустрације за ова јела коришћене фотографије а не цртежи (којима, иначе, уџбеник обилује), будући да оне јасно, верно и недвосмислено приказују најпознатија јела руске националне кухиње. Задатак који је понуђен за утврђивање презентованог материјала састоји се из текста који представља руску гастрономију и који је потребно препричати с ослонцем на питања после њега.

2.2.4. Четврта лекција (*В библиотеке*) пре свега упознаје кориснике са знаменитостима Санкт Петербурга, али није занемарена ни говорна етикеција – понашање и форма обраћања на часу и у библиотеци. Задатак за утврђивање презентованог лингвокултуролошког материјала такође је осмишљен као текст, тачније писмо једне од протагонисткиња њеној породици, које је потребно препричати ослањајући се на питања. Веома је значајан податак да су као илустрације знаменитости друге руске престонице и овога пута коришћене фотографије, на којима је могуће уочити њихову раскош и лепоту. То корисницима уџбеника помаже да стекну што реалнију слику најзначајнијих знаменитости Санкт Петербурга.

² Нажалост, наша првобитна намера да поновимо праксу с читања реферата: да у виду графичких прилога преузетих из уџбеника илуструјемо сваки од сегмената анализе – није могла бити реализована због ограничења наметнутих техничким пропозицијама Часописа.

2.2.5. Уз тему пете лекције (*Покупки. Сколько это стоит?*) занимљиво је било показати (и овог пута уз помоћ репрезентативних фотографија) неке од типичних руских сувенира и рећи понешто о њима. Задатак за утврђивање је осмишљен тако да корисници одговоре на питања с ослонцем на визуелну очигледност, тачније на фотографије које су претходно приказане.

2.2.6. У оквиру шесте лекције (*Что у вас болит? Как вы себя чувствуете?*) приказани су поједини примери из руске традиције и неки од тамошњих обичаја, познатих и ван граница Русије – *чаепитие* и *русская баня*. Наравно, навођење и овог сегмента лингвокултуролошког материјала праћено је и одговарајућим илустративним материјалом: илустрацијама самовара и унутрашњости руског парног купатила (сауне). Задатак за утврђивање лингвокултуролошких информација које нуди текст подразумева препричавање текста с ослонцем на основне информације из њега.

С обзиром на то да је у лексички садржај ове лекције укључена и лексика која именује делове тела, сматрали смо да је пригодно у оквиру ње приказати и један типичан руски гест који се користи приликом набрајања и упоредити га с одговарајућим (али друкчијим) српским гестом. Наиме, у руској се култури набрајање отпочиње, из српске перспективе, на посве необичан начин: ‘од краја’ – од малог прста ка палцу, а не обратно – и савијајући већ испружене прсте, а не исправљајући их. Ако узмемо у обзир чињеницу да према неким истраживањима чак две трећине комуникације чини невербална комуникација те да је она свакако изузетно битна за социјалну интеракцију али и акултурацију, будући да често може да омете разумевање или доведе до погрешног разумевања – није занемарљив податак да су аутори уџбеника у његов садржај уврстили и један од честих руских гестова поредећи га при томе са српским.

2.2.7. Имајући у виду то да је тема седме лекције (*Как доехать? Как дойти?*) градски саобраћај, неизоставно је било рећи понешто о светски познатом Московском метроу, као једној од најзначајнијих знаменитости тог града, али и његових виталних сервиса, те показати неке од његових најрепрезентативнијих станица, као и његову шему. Задатак који потпомаже усвајање презентованог садржаја састоји се у томе да корисници према делимично задатим параметрима саставе дијалоге с ослонцем на шему Московског метроа. При томе је он и веома интересантан будући да садржи елементе проблемског задатка с обзиром на то да захтева од корисника велику пажњу усмерену на тумачење шеме метроа. Осим тога, он има и практичан значај јер помаже корисницима уџбеника да, можда и пре него што буду у прилици да се возе датим метроом, овладају његовом мапом те самим тим олакшају свој боравак и сналажење у једној метрополи као што је Москва.

2.2.8. У осмој лекцији (*Банк, улица, почта, магазин*) пажња је посвећена руским градовима чије су знаменитости нашле место на руским новчаницама. Корисници уџбеника у овој лекцији имају прилику да се упознају како са руским банкнотама тако и да, у виду информативног дијалога, сазнају нешто о ликовима и објектима приказаним на њима те разлозима којима су појединци и места завредили такву част да се нађу на новчаницама. Задатак за утврђивање стеченог знања састоји се у читању дијалога и његовом препричавању, а затим и у састављању монолога с ослонцем на питања.

2.2.9. Тема девете лекције (*Стажировка. Система образования в Российской Федерации*) јесте систем образовања у Руској Федерацији. С обзиром на то да у циљну групу овог уџбеника спадају и студенти који уче руски језик, сматрали смо да је интересантно да у виду веома разрађене шеме представимо систем образовања у тој земљи и да га упоредимо с оним у Србији, истичући при томе најзначајније сличности и разлике међу њима. У оквиру ове лекције представљене су и знаменитости Нижњег Новгорода, једног од најстаријих и најзначајних руских градова.

2.2.10. Онима који уче страни језик увек је занимљиво да сазнају више о навикама људи који живе у земљи језика који уче, те су аутори стога у десетој лекцији (*Свободное время. Увлечения. Праздники. Спорт*) пажњу посветили појединим празницима, традицијама и обичајима који те празнике прате. Поред омиљеног празника у Русији, Нове године, представљени су и такозвани Мајски празници. Задаци за утврђивање осмишљени су као задаци вишеструког избора и тичу се новогодишњих веровања, јела и пића.

2.2.11. Иако једанаеста лекција заправо представља завршни тест за проверу усвојености материјала презентованог у уџбенику и свих предвиђених компетенција, ни у њој нису изостали лингвокултуролошки елементи. У тесту се поред неких знаменитих и познатих личности као што су глумац Сергеј Бодров и режисер Андреј Тарковски, у оквиру суптеста за проверу размевања прочитаног текста налази и текст у ком се говори о језеру Селигер, манастиру Нилова испосница (рус. Нилова пустынь) и његовим црквама. Дакле, и у завршном тесту за проверу усвојености свих језичких компетенција корисницима је пружена могућност да прошире своја знања о Русији.

2.3. За разлику од уџбеника *Ни пуха ни пера*, у *Точка ру* нема издвојеног поглавља у ком се акценат ставља на лингвокултуролошки материјал, што ипак не значи да поједини његови елементи у уџбенику нису присутни, иако им је присуство мање транспарентно. Међутим, не можемо а да не истакнемо нешто што би сваки иоле пажљивији читалац двају уџбеника приметио: у *Точка ру* осетно је мањи удео лингвокултуролошког материјала. Наиме, за разлику од уџбеника *Ни пуха ни пера!*, који, како смо видели, заиста обилује елементима који презентују руску културу, али и задацима за утврђивање таквих знања, те обезбеђује завидан ниво лингвокултуролошке компетенције својих корисника, уџбеник *Точка ру* се умногоме разликује када је у питању однос према том сегменту усвајања страног језика. Наравно, у садржају овог уџбеника јесу присутни лингвокултуролошки елементи, али с обзиром на то да је *Точка ру*, како смо већ напоменули, „националан“ уџбеник, у њему изостаје поређење култура. Заправо, можемо рећи да су у њему лингвокултуролошки елементи потврђени углавном само у траговима, онако како је то до сада у уџбеницима махом и било представљано, док су задаци за утврђивање таквог материјала врло ретки. Осим тога, лингвокултуролошки материјал у уџбенику *Точка ру* неретко је дат на нивоу крокија и/или шлагворта, те његова презентација, да се претпоставити, умногоме зависи од наставникове воље да јој се посвети, његовог познавања дате појаве и од расположивог времена на наставном часу. Такав начин презентације лингвокултуролошког материјала од наставника захтева озбиљну додатну припрему, наравно, под условом да уопште жели да обезбеди стицање лингвокултуролошке компетенције и спровођење акултурације ученика. Ипак, ауторски тим је као део уџбеничког

комплета понудио и приручник за наставнике, што тај труд, претпостављамо, каналише и чини плодотворнијим.

2.3.1. Ипак, у оквиру теме која је посвећена руској кухињи идентификовали смо текстове који пружају лингвокултуролошку информацију, а присутан је и задатак за усвајање таквог садржаја. У уџбенику су представљена два текста, један је о уобичајеном руском доручку, а други описује традиционална руска јела. Оба текста су, како се из прилога да видети, краћег обима, како се и очекује у уџбенику за почетни ниво учења. Задатак за утврђивање стечених знања осмишљен је веома интересантно: у виду цртежа дата је илустрација менија с називима руских јела понуђеним изнад. Корисници уџбеника треба да разврстају та јела према редоследу служења. Осим тога, дат је и списак фраза које у ресторану изговарају гости и конобари са захтевом да се одреди коју фразу изговарају гости, а коју конобари. Текстови и задаци сведоче о томе да ауторима уџбеника *Точка ру* заиста не недостаје креативности и права је штета што оваквим садржајима нису дали више простора у уџбенику, чиме би његов квалитет подигли на виши ниво.

2.3.2. Осим тога, највећи број елемената који носе лингвокултуролошку информацију јесу илустрације, које су, по нашем мишљењу, с методичке стране урађене неадекватно. Наиме, с обзиром на то да се ради о уџбенику за почетни ниво учења, и да је важно, између осталог, пробудити и одржати перманентну мотивацију за даље учење, сматрамо да илустрације треба да буду што реалистичније (али и квалитетније), што није случај у анализираном уџбенику. То је можда и највидљивије тамо где би требало најмање да буде – код упознавања корисника уџбеника са најважнијим московским знаменитостима. Овде имамо у виду чињеницу да се они упознају с Храмом Василија Блаженог и Кремљом, са Спаском кулом преко шаљивог цртежа на којем су те грађевине нацртане крајње уопштено, чак штуро (неко би рекао и невешто), и који ни у ком случају не одражава онај сјај и раскош које је могуће приметити на фотографији или на некој илустрацији урађеној с више пажње посвећене детаљима. Друкчија и заслужнија пажња није посвећена ни Московском метроу будући да је он представљен цртежом једне од станица. Ако је упоредимо с горе поменутих илустрацијама неколиких станица из уџбеника *Ни пуха ни пера*, јасно се види да се у уџбенику *Точка ру* станица приказује доста уопштено, генерички, и не разликује се од било које друге станице метроа у било којем другом светском граду, а да је једино што је везује за конкретни град њен назив – *Арбатская*.

2.3.3. Поред илустрација, као најчешћег носиоца лингвокултуролошке информације, идентификован је и велик број брзалица, за чију заступљеност у тако великој мери не налазимо методичко оправдање, осим ако нису превасходно намењене увежбавању правилне артикулације руских гласова. Оне, међутим, могу бити и подстицај наставнику да уведе додатне лингвокултуролошке информације. На пример, брзалица *Валерия к Валерию ездил в Карелию* могла би бити подстицај да се прошири прича о географији Руске Федерације, посебно области која се у брзалици помиње. Њеном географском положају и локализацији унутар РФ, особеностима, природним лепотама, што све отвара простор да се погледа карта РФ, и још понешто каже и о другим њеним регионима и њиховим знаменитостима.

2.4. На самом крају представићемо у виду дијаграма учесталост презентација лингвокултуролошких елемената. Први дијаграм представља стање које смо идентификовали у уџбенику *Ни пуха ни пера!*

Као што се из дијаграма види, најбројнији елементи који носе лингвокултуролошку информацију јесу илустрације – 44%, затим следе текстови – 22%, задаци намењени утврђивању лингвокултуролошког материјала – 21%, јединице говорне етикеције – 8%, лексичка објашњења, или, као што су названи у самом уџбенику, *лексическије памјатки* – 4%, те, на самом крају, јединице соматског језика, тј. гестови, само 1%.

Други дијаграм пак одсликава стање у уџбенику *Точка ру*. Као што се из њега може видети, највећи и истовремено једнак удео имају илустрације и брзалице – 34%, затим следе задаци – 11%, текстови – свега 9%, говорна етикеција 8%, и, на крају, по 2% имају задаци и пословице.

3. Закључне напомене

На основу свега наведеног можемо да закључимо да је уџбеник *Ни пуха ни пера!*, посве оправдано, изузетно богат лингвокултуролошким садржајем и да је тај садржај у њему веома разноврстан (илустрације, текстови, вежбања...), што његовим корисницима умногоме помаже да боље упознају земљу чији језик уче. С друге стране, иако уџбеник *Точка ру* не обилује лингвокултуролошким материјалом у толикој мери, он је у њему свакако присутан. Такав, мањи удео лингвокултуролошких елемената у потоњем уџбенику донекле може да се оправда његовом наднационалношћу, необраћањем конкретном етникуму, како је то случај у *Ни пуха ни пера!*, а томе се може приписати и изостанак поређења култура, који је можда резултат и чињеница да аутори уџбеника, Руси, нису у толикој мери свесни специфичности своје културе као што су то они који је посматрају с одређене дистанце. Ипак, то не умањује чињеницу, несумњиво непожељну, да тај уџбеник, без наставниковог великог додатног ангажовања, не обезбеђује довољну лингвокултуролошку компетенцију својим корисницима. Да би тај додатни труд био сврсисходан и правилно усмерен, као део уџбеничког комплета за ниво А1 јавља се и приручник за наставнике. Наравно, садржај једног уџбеника не може да обухвати све празнике, традицију, обичаје, градове, те би овај садржај требало продубити у уџбенику за наредни, А2 ниво, што би могао бити предмет посебне анализе.

Цитирана литература

- Ајџановић, Наташа. «К вопросу о социолингвистическом и лингвокультурном аспектах учебника русского языка как иностранного». Богољуб Станковић (ред.). Русский язык как инославянский – современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении. Београд: Славистичко друштво Србије, 2009, 93–101.
- [Ajđžanović, Nataša. «K voprosu o sociolingvističeskom i lingvokul'turnom aspektah učebnika russkogo jazyka kak inostrannogo». Bogoljub Stanković (red.). Russkij jazyk kak inoslavjanskij – sovremennoe izučenie russkogo jazyka i russoj kul'tury v inoslavjanskom okruženii. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2009, 93–101]
- Ајџановић, Наташа. «Лингвокултуролошки садржај уџбеника за нижи основношколски узраст (на примеру уџбеника *Родничок*)». Славистика XIX, 2015: 340–347.
- [Ajđžanović, Nataša. «Lingvokulturološki sadržaj udžbenika za niži osnovnoškolski uzrast (na primeru udžbenika Rodničok)». Slavistika XIX, 2015: 340–347]
- Ајџанович, Наташа, Елена Гинич. «Лингвокултурологическиј аспект в учебнике русского языка *Ни пуха ни пера!*». 1. Новые возможности в обучении русскому языку как иностранному и преподавании на русском языке. Нижний Новгород: ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2020, 12–19.
- [Ajđžanović, Nataša, Elena Ginič. «Lingvokul'turologičeskij aspekt v učebnike russkogo jazyka Ni puha ni pera!». 1. Novye vozmožnosti v obučenii russkomu jazyku kak inostrannomu i prepodavanii na russkom jazyke. Nižnij Novgorod: NNGU im. N. I. Lobačevskogo, 2020, 12–19]
- Верещагин Е. М., В. Г. Костомаров. Язык и культура. Москва: Индрик, 2005.
- [Verešagin E. M., V. G. Kostomarov. Jazyk i kul'tura. Moskva: Indrik, 2005]

Кончаревић, Ксенија. Савремена настава руског језика – Садржаји, организација, облици. Београд: Славистичко друштво Србије, 2004.

[Končarević, Ksenija. Savremena nastava ruskog jezika – Sadržaji, organizacija, oblici. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2004]

Dragičević, Rajna. «Ukrštanja kognitivne lingvistike i lingvokulturologije». Mirjana Sovilj, Miško Subotić (ed.). The International Conference on Fundamental and Applied Aspects of Speech and Language (Speech and Language 2015: proceedings / 5th International Conference on Fundamental and Applied Aspects of Speech and Language, Belgrade 17–18 October, 2015. Belgrade: The Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology : Life Activities Advancement Center, 2015, 195–200.

Наташа Ајдановић

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ И КАЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В УЧЕБНИКАХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ ВЗРОСЛЫХ НАЧИНАЮЩИХ

Резюме

В предлагаемой работе рассматриваются лингвокультурные элементы, содержащиеся в двух современных учебниках русского языка для начинающих – *Точка ру* и *Ни пуха ни пера*. Задание статьи – подчеркнуть значение лингвокультурных элементов в учебниках русского языка. Проведённый сопоставительный анализ показал, что среди элементов, несущих лингвокультурную информацию, можно выделить тексты, скороговорки, пословицы, иллюстрации, а также задания на закрепление подаваемого лингвокультурного материала, которые, со своей стороны, способствуют оформлению лингвокультурной компетенции учащихся. Исследование также показало, что не все авторы учебников замечают важность внедрения такого рода элементов в учебник иностранного (русского) языка. Изучая иностранный язык, учащиеся должны ознакомиться с культурой страны изучаемого языка, формируя при этом лингвокультурную компетенцию, так как она, наряду с рядом языковых компетенций, является весьма значительной. Кроме того, лингвокультурные данные, как правило, являются одним из самых интересных составных элементов учебника иностранного языка и способствуют повышению мотивации к его изучению.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, лингвокультурный материал, *Ни пуха ни пера!*, *Точка ру*.

РУССКАЯ И СЕРБСКАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА В АКАДЕМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ (СИТУАТИВНАЯ МОДЕЛЬ АНАЛИЗА)

Изучение коммуникативной культуры народа необходимо для успешного достижения целей межкультурного общения. Незнание общепринятых для данного народа правил и особенностей коммуникативной культуры может привести к провалу коммуникативного акта даже при условии блестящего (но формального) владения языком.

В данной работе объектом исследования является коммуникативное поведение сербов и русских в сфере академического общения. Цель исследования – описание коммуникативной культуры сербов и русских в определенных стандартных ситуациях, присущих академической сфере общения, а также обнаружение сходств и различий в вербальном и невербальном коммуникативном поведении сербов и русских в пределах данных ситуаций.

Ключевые слова: коммуникативная культура, коммуникативная ситуация, академическое общение, русский язык, сербский язык.

The study of the national communicative culture is necessary for successful intercultural communication. Ignorance of general rules and features in communication culture of a certain nation leads to the failure of a communicative act, even under comfortable conditions, such as brilliant knowledge of the language.

The object of this study is Serbian and Russian communicative behavior in the sphere of academic communication. The purpose of the study is an illustration of Serbian and Russian communicative cultures in the standard situations inherent in the academic sphere of communication, as well as the discovery of similarities and differences in the Serbian and Russian communicative behaviors within these situations.

Keywords: communicational culture, communicational situation, academic sphere of communication, Russian, Serbian.

Под академическим общением в данной работе мы, вслед за И. А. Стерниным, подразумеваем официальное профессиональное диалогическое и монологическое общение в учебных и научных заведениях, а также неофициальное профессиональное общение в учебных и научных профессиональных сообществах (в педагогических и научных коллективах). Таким образом, речь идет об официальном и неофициальном академическом общении. Коммуникативное поведение учащихся, студентов, аспирантов, преподавателей, научных сотрудников, ученых разного ранга в различных ситуациях профессионального общения практически не являлось предметом специального, систематического описания, хотя в условиях контакта культур существенные различия в традициях академического общения бросаются в глаза и часто становятся предметом затруднения. Для системного описания академического поведения разных народов необхо-

димо было разработать модель такого описания, включающую основные коммуникативные факторы, параметры и признаки, с дифференциацией по уровню образования (школьное, вузовское) и по специфике академических учреждений (школы и вузы, с одной стороны, и научные институты, с другой). Это было сделано в коллективной монографии «Академическое общение», вышедшем в Воронеже в 2009 году в рамках деятельности Центра коммуникативных исследований Воронежского Государственного Университета. В монографии, редакторами которой явились И. А. Стернин, М. А. Стернина и Х. Эккерт, описано академическое общение в США (Стернин, Стернина, Эккерт 2009: 24–87), Финляндии (66–150), Германии (151–160), Италии (161–162), Франции (163–165), Англии (166–167), Польше (168–173), Литве (174–188).

Среди исследователей, которые занимались сопоставительным изучением русской и сербской коммуникативных культур, выделяются имена профессора Воронежского университета И. А. Стернина и профессора Белградского университета, академика П. Пипера, которые совместно работали над серией сборников «Коммуникативное поведение славянских народов» (Воронеж 2004, 2006, Варшава 2007). Кроме того, работы по сравнительному изучению русско-сербского речевого поведения можно найти у Б. Вичентич (Вићентић 2004), Р. Драгичевич (Драгићевић 2004), К. Кончаревич (Кончаревић 2013), И. А. Стернина, П. Пипера (Стернин, Пипер 2004; Пипер 2006), Л. Попович (Попович 2004) и др. (обзор публикаций см. в: Радојевић 2021: 272–284).

Мы рассмотрим коммуникативную культуру русских и сербов в условиях общения в академической сфере с помощью ситуативного метода анализа, предложенного проф. И.А. Стерниным и соавторами (Стернин, Стернина, Эккерт 2009: 5–24; о методах исследования коммуникативного поведения см. Стернин 2008: 104–128). Сербское коммуникативное поведение в академической среде до сих пор исследовалось только К. Кончаревич (монолингвально и монокультурно) (Кончаревић 2020).

Сначала отметим, что коммуникационный процесс в системе вузовского образования представляет собой взаимопроникновение двух культурно-информационных и психологических реальностей – преподавателя и студента. Коммуникация в университетском образовательном процессе содержательно состоит не в навязывании стандартов образованности путем представления существующего знания и мировоззрения как абсолютных истин, а в согласовании предлагаемых знаний с собственным опытом студента, то есть актуальным состоянием педагогического процесса становится субъектно-субъектное взаимодействие.

В деловом общении преподаватель и студент имеют общую реальность: информационное и коммуникативное пространство, которое обладает временным существованием, и оба субъекта стремятся максимально сократить как хронотоп, так и пространство общения. При переходе на личностный уровень образуется постоянная единая психологическая реальность, которую определяют: деловая цель общения, общие интересы внеучебного характера, интерес друг к другу, а временные рамки общения задаются нормативами учебного процесса, степенью личной близости, желанием субъектов коммуникации (Холодная 1980: 7–19; Кончаревић 1996: 24–36). Традиционным пространством, в кото-

ром организуется и осуществляется таинство вузовского учебного процесса является аудитория в ее физическом, материальном и человеческом воплощении. Исторически обучение наукам всегда происходило в специальных помещениях, где были выделены и отделены друг от друга места обучающихся и обучаемых. Эти места не рядоположены, что имеет принципиальное значение: при передаче социально значимой информации различие между владеющим ей и получающим ее воплощено в физическом мире расстояний, который становится символическим миром социальных дистанций и отношений. Большие лекционные аудитории представляют собой рудимент образовательной системы, в которой Лектор играл роль Учителя и мог «вещать» публике. Ту же символическую роль — физическое и материальное воплощение социальной дистанции — играют возвышения, кафедра и доска/экран (Bratanić et al. 1987: 63–68).

Существует множество педагогических технологий, ломающих физическую дистанцию между учителем и учеником. Однако интересно, что в этом случае ломается и традиционная дидактическая практика. Невозможно читать лекцию, сидя на кресле в окружении слушателей, — так можно вести беседу. Сербские преподаватели, обычно на старших курсах, на степени магистерского или докторского обучения, любят проводить консультации именно в кабинетах или в читальных залах, где возможно подвергать критическому разбору любую тему, относящуюся к программе, или самостоятельную работу студента. Физическое изменение положения слушателей и преподавателя относительно друг друга в таких помещениях не препятствует передаче информации, но незаметно меняет отношения между преподавателем и студентом, содействует развитию самостоятельного мышления.

Общение в университете и в России, и в Сербии отличается большей степенью свободы, чем в школьной среде. Несмотря на то, что внешний вид для посещения образовательных учреждений Сербии регламентирован, студенты почти не придерживаются общих правил (за исключением Военной академии и Богословского факультета), а преподаватели редко реагируют на нарушение нормы. В российских университетах (по сравнению со школьными правилами) отсутствуют строгие требования к внешнему виду — за исключением нескольких вузов России, где студенты носят форму (например, Горный институт в Санкт-Петербурге) или где внешний вид регламентируется Уставом (например, студентам Московского Свято-Тихоновского гуманитарного университета необходимо соблюдать те же нормы внешнего вида, которые приняты в русской христианской традиции: не носить откровенную и обтягивающую одежду, не краситься ярко и т.п.). В целом же, и студенты, и преподаватели вузов России одеваются достаточно свободно.

Надо сказать, что дистанция между преподавателями и студентами российских вузов гораздо выше, нежели в сербской университетской среде. Это отражается как на ситуациях общения внутри учебного заведения, так и вне его. Сербские студенты не пытаются спрятать сигарету за спину при виде преподавателя (как это делают русские) — мало того, в некоторых ситуациях студенты и преподаватели (в основном — ассистенты или молодые преподаватели) могут вместе выйти покурить или выпить кофе вне учебы. В российской университетской среде такое поведение негласно расценивается как нарушение субординации (нельзя

сказать, что это всегда носит негативный характер, но такая ситуация определенно является нестандартной для русского коммуникативного поведения).

У российских студентов, после одиннадцатилетнего школьного воспитания «ранжированных» отношений «ученик – учитель», существует сильная поведенческая установка на дистанцию. Поэтому, даже если преподавателем в университете оказывается старшекурсник, который немногим старше, студентам не всегда удается переключиться на более свободную систему коммуникации. Для сербского коммуникативного поведения в университетской среде такая жесткая дистанция не характерна.

В русской университетской традиции до сих пор преобладает лекционная манера подачи материала. Несмотря на то, что очень многие курсы предметов называются «практическими» и в принципе не предполагают лекционных занятий, преподаватели большинства российских вузов склонны превращать такие предметы в лекции. В сербской преподавательской традиции университеты уделяют большее внимание практическим курсам (коллоквиумы, практики и т.д.).

Ниже мы представим характеристики коммуникативного поведения русских и сербских вузовских преподавателей и студентов в стандартных коммуникативных ситуациях и сферах общения.

Встреча и приветствие. В русской и сербской университетской среде не принято вставать для приветствия преподавателя, за исключением богословских факультетов и военных академий. В России обычно студенты уже находятся в аудитории к моменту начала «пары». Преподаватель приветствует студентов: «Доброе утро!», «Добрый день!», «Здравствуйте!», «Здравствуйте, студенты!» и сразу же начинает занятие. Студенты, как правило, не отвечают на приветствие. Сербский преподаватель также здоровается со студентами, используя нейтральные формы приветствия: „Добро јутро“, „Добар дан“, „Добро вече“ (Доброе утро, Добрый день, Добрый вечер).

Если русские студенты встречают преподавателя вне занятия, они должны здороваться первыми (это правило, в принципе, свойственно и сербскому коммуникативному поведению, и оно действует по отношению к знакомым лицам старшим по возрасту, лицам, вышестоящим по социальной, профессиональной лестнице). Поприветствовать преподавателя можно по формуле «здравствуйте + имя и отчество преподавателя» или же нейтральным «здравствуйте!». В случае, если студенты хорошо знакомы с лектором и лектор не намного их старше, возможно использование разговорной формы приветствия «Привет!» (но данной формой пользуются, в основном, студенты старших курсов). В ответ на приветствие студентов преподаватель может ответить как «Здравствуйте!» (чаще всего), «Здравстуй+имя студента», «Здравстуй!» и реже – «Привет!» или «Привет-привет!». Сербы почти не используют разговорную форму приветствия „Здрavo!“; „Пао!“ в рамках университетского общения «студент-преподаватель» и «преподаватель-студент».

Обращение

К преподавателю в сербском университете обращаются «Професоре!» или «Професорка!» - при этом не важно, имеет ли преподаватель профессорскую

или докторскую степень, или это ассистент, лектор, лектор-аспирант, демонстратор¹. Русские обращаются к преподавателю согласно правилам вежливости – то есть, используя имя и отчество преподавателя.

Преподаватель в сербском университете обращается к студентам «на вы» и по имени или использует формы обращения, подчеркивающие новый по сравнению со школой уровень отношений преподавателя и студента: „Колега“ (м.р.), „Колегинице“ (ж.р.), „Колега Николићу“, „Колегинице Милена“, „Колегинице Радовановић“. Данные обращения („Колега“, „Колегинице“) студенты иногда используют и в общении между собой. В русской университетской среде преподаватель может обращаться к студентам как «на вы», так и «на ты» (последний тип обращения расценивается как сниженная дистанция и используется, в основном, преподавателями для вовлечения студентов в диалог). Обращение по фамилии не характерно для российской модели общения «преподаватель – студент». Если такой тип обращения встречается в университетской среде, это является подчеркнутым выражением дистанции. Некоторые преподаватели обращаются к отдельным студентам по имени и отчеству, что носит иронический характер или является особенностью речевого поведения данного преподавателя. В сербской коммуникативной традиции также не принято обращаться к студентам по фамилии, но вполне допустимо обращаться по имени, включая и уменьшительно-ласкательную форму.

Прощание. Формы прощания в сербской и русской университетской среде не отличаются от школьной среды: сербы прощаются с преподавателем, используя нейтральное „Довиђења“, а русские «До свидания».

Кроме того, и в России, и в Сербии используется форма «До встречи!» (сербск. «Видимо се!»), которую используют, в основном, преподаватели, прощаясь со студентами. Сербский преподаватель также может добавить к формуле прощание время суток или день, в который произойдет следующая встреча: «Видимо се сутра» (Увидимся завтра), «Видимо се у уторак» (Увидимся во вторник) и т.д.

Благодарность. Формула «Спасибо, до свидания!» является наиболее употребительной в русской университетской среде – чаще всего студенты включают благодарность в форму прощания с преподавателем в конце занятия. Университетский преподаватель может поблагодарить студентов «Спасибо за работу!», «Спасибо за занятие!» (в основном, после практических занятий).

¹ В русской системе обращений, как уже говорилось, не используется обращение, включающее слова для обозначения лиц по профессии. Помимо этого надо отметить, что в русском языке в названии профессий преобладают наименования мужского рода. Поэтому в косвенной речи, если студенты или другие лица упоминают работницу (а не работника-мужчину) образовательной сферы, они полноправно могут использовать «преподаватель», «профессор», «лектор», «научрук» в значении женщина-преподаватель/ профессор/ лектор/ научный руководитель. И хотя, например, слова «преподавательница» и «научная руководительница» существуют в русском языке, они уступают по частотности употребления тем же наименованиям в мужском роде (считается, что слово «преподавательница», «руководительница» звучит не так солидно, как «преподаватель», «руководитель» и т.д. – по аналогии с «директор» (м.р.) – «директриса» (ж.р.), что носит пренебрежительный оттенок). «Женские» варианты наименования лиц по научной степени также отсутствуют – «доктор наук», «кандидат наук», «профессор» одинаково применимы к лицам мужского и женского пола.

В сербской университетской практике общения, в отличие от школьной сферы, также встречается формула благодарности, включенная в прощание: преподаватель может поблагодарить студентов в конце занятия, после чего студенты благодарят его в ответ «Хвала!» (Спасибо!). В целом, благодарность в конце занятия не является обязательной ситуацией для сербского коммуникативного поведения в условиях общения в университете, но практикуется главным образом в конце лекций („Поштоване колеге, хвала на пажњи“), иногда и в конце практических занятий („Било је задовољство радити са вама, хвала вам најлепше на сарадњи и подстицајним питањима“)².

Извинение. В некоторых вузах России принято, как и в школьной среде, включать извинение в обращение к преподавателю: «Извините, а можно спросить?», «Извините, можно выйти?», «Извините, пожалуйста. Я хотел поинтересоваться...» и так далее. При этом студенты могут по привычке поднимать руку (или указательный и средний палец в сербской среде), хотя данный жест не обязателен в университетской сфере общения.

Российские преподаватели также извиняются перед студентами, если, например, опаздывают к началу занятия или вынуждены отлучиться, ответить на срочный звонок во время лекции и т.д. В этих же случаях студенты извиняются перед преподавателями, чаще всего в краткой форме «Извините». Как показывает практика, наиболее частое употребление извинения русскими студентами происходит в ситуации опоздания. При этом многие российские преподаватели имеют право «отчитать» опоздавшего студента, как школе. Отличие употребления извинения за опоздание от школьной среды в том, что студент не должен ждать, пока преподаватель позволит ему пройти на свое место. Опаздывая, русский студент вначале здоровается и извиняется уже на ходу: «Здравствуйте, извините!». Также популярна форма «Простите!», воспринимающаяся как более глубокое извинение (аналогично сербское „Опростите!“). В ситуациях опоздания сербские студенты ведут себя аналогичным образом. Чтобы принести «глубокие извинения», обычно употребляются фразы: „Много се извињавам“, „Жао ми је“, „Веома ми је жао“, „Извините, неће се поновити“.

Интересно, что в русском языке наиболее популярной формой извинения выступает выражение «Извиняюсь», которая противоречит правилам русского языка и является грамматически ошибочной. (Возвратная частица «-сь» обозначает направленность действия на говорящего и поскольку извинение должно быть адресовано другому человеку, а не самому себе, форма «извиняюсь» неприемлема). При этом нарушение нормы носит повсеместный характер и нередко встречается в рамках академической сферы общения.

² Частотность выражения благодарности студентам в конце лекции или занятия, по нашим наблюдениям, обусловлена и такими факторами, как наличие педагогической подготовки у каждого вузовского преподавателя в отдельности (в сербских вузах дисциплины педагогического цикла являются обязательными лишь в гуманитарных вузах, тогда как для вузовских преподавателей и сотрудников других профилей нет соответствующего требования), а также региональными факторами (в новисадском университете, как справедливо указывает профессор Отделения славистики д. ф. н. Мария Стефанович, выражение благодарности студентам в конце проведенного занятия обязательно).

Извинение в своем обычном смысле (то есть не в качестве обращения) присутствует в сербском речевом поведении в университетской среде и используется в соответствии с правилами вежливости: извинение за нарушение тишины (зазвонил телефон в аудитории), за беспокойство (прерывание речи говорящего), за опоздание и т.д. Вообще, стоит отметить, что сербы более вежливы в ситуациях, требующих извинения. Русскому коммуникативному поведению такая благожелательность не характерна, поэтому в российских вузах студенты нередко перебивают друг друга или даже преподавателя во время занятия и не извиняются (многие даже не понимают, за что извиняться, или не замечают, что перебили другого участника беседы).

Замечание. Как уже отмечено в литературе, русские любят делать замечания — это касается и университетской сферы коммуникации. Преподаватели вузов России могут сделать замечание курящему студенту, даже если он курит в специально отведенном для этого месте: «Что это за безобразие!», «Совсем здоровью не бережешь!». Интересно, что нередко замечания по этому поводу делают курящие преподаватели.

И в Сербии, и в России преподаватель имеет право сделать замечание студенту, если он несоответствующее выглядит (с тем отличием, что в России некоторые принципиальные преподаватели могут выгнать или не пустить на занятие студентов - «нарушителей», хотя жестких рамок по внешнему виду, как уже говорилось, в вузах России не существует). В Сербии ко внешнему виду студентов преподаватели относятся более либерально.

Замечание могут делать не только преподаватели студентам, но и наоборот. При этом и в русской, и в сербской коммуникативной сфере такой тип замечания обладает особой спецификой: делать замечание преподавателю не совсем вежливо, но допустимо в особо необходимых случаях. Кроме того, в данной ситуации сербы чаще используют формулы извинения, чем русские.

Заключение. «Описание близкородственных коммуникативных культур показывает, что хотя исследование и обнаруживает отдельные несоответствия и лакуны, различия в коммуникативном поведении близкородственных народов в основном заключаются в степени проявления отдельных коммуникативных признаков», пишет И. А. Стернин (Стернин 2004: 10). Действительно, из восьми описанных нами стандартных коммуникативных ситуаций общения в академической сфере (встреча и приветствие, обращение, прощание, благодарность, извинение, замечание, побуждение и поздравление) только несколько из них кардинально отличаются. Самое большее количество различий выявлено в ситуациях *обращения* (обращение к старшему, к преподавателю), *замечания* (общепринятость замечаний в русской коммуникативной среде), а также использование различных форм *побуждения* (сербская вежливость и русская «вынужденная» грубость).

Также надо отметить, что определенная (в нашем случае – академическая) коммуникативная сфера содержит в себе больше культурной информации и более точно определяет специфику общения в данной сфере. Анализ коммуникативного поведения русских школьных преподавателей показал большую долю агрессивности по сравнению с коммуникативным поведением их коллег

из других стран (Стернин 2009: 18). «Очень многие зарубежные наблюдатели отмечают, что русские временами могут говорить грубо – причем со всеми категориями собеседников. Это является отражением эмоциональности и бескомпромиссности русского человека» (Стернин 2004: 14). При этом коммуникативная сфера университетского общения предполагает меньшую степень различий между сербским и русским речевым поведением.

И сербская, и русская академическая сфера общения обладает сходной системой норм и предписаний, касающихся вербальной и невербальной коммуникации. Основные отличия кроются в несоблюдении или подчеркнутом следовании данным нормам, а также в различных деталях и нюансах, связанных с особенностями национальной культуры. В монографии «Коммуникативные аспекты толерантности» справедливо указывается, что «на формирование отечественного (российского – прим. авт.) стиля общения оказали влияние два фактора: с одной стороны – советские нормы, правила делового общения, ценностные ориентации, сформированные в это время, с другой – черты русского национального характера» (Стернин, Шилихина 2001: 86). При этом сербскому коммуникативному поведению в академической сфере также свойственно отражение черт национального характера и особенностей общественной системы (образования, обучения и т.д.).

Таким образом, изучение русского и сербского коммуникативного поведения в сфере академического общения еще раз подтвердило близость двух славянских народов. Контрастивное описание коммуникативного поведения русских и сербов позволяет говорить о том, что различия в коммуникативном поведении этих двух народов, несомненно, существуют, но эти различия характеризуются в большинстве случаев не наличием/отсутствием тех или иных коммуникативных факторов, а степенью их проявления в общении и частотностью их встречаемости.

Использованная литература

- Вичентич, Биляна. «Речевой этикет у сербов и русских». [В:] И. А. Стернин, П. Пипер (ред.) Коммуникативное поведение славянских народов. Вып. 19. Воронеж: Истоки, 2004, 95–101.
- [Vichentich, Biliāna. «Rechevoī etiket u serbov i russkikh». [V:] I. A. Sternin, P. Piper (red.) Kommunikativnoe povedenie sloviānskikh narodov. Vyp. 19. Voronezh: Istoki, 2004, 95–101]
- Драгичевич, Райна. «Сербский коммуникативный идеал в сопоставлении с русским (экспериментальное исследование коммуникативного поведения)». Перевод на рус.: Б. Мишкович. [В:] И. А. Стернин, П. Пипер (ред.). Коммуникативное поведение словянских народов. Вып. 19. Воронеж: Истоки, 2004, 90–95.
- [Dragichevich, Raīna. «Serbskii kommunikativnui ideal v sopostavlenii s russkim (eksperimental'noe issledovanie kommunikativnogo povedeniia)». Perevod na rus.: B. Mishkovich. [V:] I. A. Sternin, P. Piper (red.). Kommunikativnoe povedenie slovniānskikh narodov. Vyp. 19. Voronezh: Istoki, 2004, 90–95]
- Кончаревић, Ксенија. Настава странаг језика на филолошким студијама: теорија и пракса. Београд: Филолошки факултет, 1996.

- [Končarević, Ksenija. *Nastava stranog jezika na filološkim studijama: teorija i praksa*. Beograd: Filološki fakultet, 1996]
- Кончаревић, Ксенија. „Теорија комуникационе културе у лингводидактичкој примени“, Речи, књ. VII/1 (2015), 35–46.
- [Končarević, Ksenija. „Teorija komunikacione kulture u lingvodidaktičkoj primeni“, Рећи, књ. VII/1 (2015), 35–46]
- Кончаревић, Ксенија. „Лингводидактички аспект конфронтационог проучавања српске комуникационе културе у инословенској (руској) средини“. [У:] В. Крајишник (уред.), Српски као страни језик у теорији и пракси III. Тематски зборник радова. Београд: Филолошки факултет – Центар за српски као страни језик, 2016, 323–332.
- [Končarević, Ksenija. „Lingvodidaktički aspekt konfrontacionog proučavanja srpske komunikacione kulture u inoslovenskoj (ruskoj) sredini“. [U:] V. Krajišnik (ured.), Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III. Tematski zbornik radova. Beograd: Filološki fakultet – Centar za srpski kao strani jezik, 2016, 323–332]
- Кончаревић, Ксенија. „Руска и српска комуникациона култура у школској сфери (у световним и црквеним просветним установама)“. Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 49/1, 185–193.
- [Končarević, Ksenija. „Ruska i srpska komunikaciona kultura u školskoj sferi (u svetovnim i crkvenim prosvetnim ustanovama“. Naučni sastanak slavista u Vukove dane, knj. 49/1, 185–193]
- Пипер, Предраг «Как дела? О контактоустанављивајућих дијалогима у руском и сербском језицима» [В:] И. А. Стернин. П. Пипер (ред.) Комуникативно поведење славјанских народа. Вып. 22. Воронеж: Истоки, 2006, 3–13.
- [Piper, Predrag «Kak dela? O kontaktoustanavlivajušchikh dialogakh v ruskom i serbskom iazykakh» [V:] I. A. Sternin. P. Piper (red.) Kommunikativno povedenie slovnskikh narodov. Выр. 22. Voronezh: Istoki, 2006, 3–13]
- Попович, Людмила В. «Дискурс публичних надписа у комуникативном поведењу руских и сербов» [В:] И. А. Стернин. П. Пипер (ред.) Комуникативно поведење славјанских народа. Вып. 22, Воронеж: Истоки, 2006, стр. 39–53.
- [Popovich, Liūdmila V. «Diskurs publicznykh nadpisei v komunikativnom povedenii russkikh i serbov» [V:] I. A. Sternin. P. Piper (red.) Kommunikativno povedenie slaviānskikh narodov. Выр. 22, Voronezh: Istoki, 2006, str. 39–53]
- Правда, Елена А. «Некоторые особенности коммуникативного поведения представителей сербскоязычной культуры». [В:] И. А. Стернин. П. Пипер (ред.) Комуникативно поведење славјанских народа. Вып. 19. Воронеж: Истоки, 2004, 70–90.
- [Pravda, Elena A. «Nekotorye osobennosti kommunikativnogo povedeniia predstavitelei serbskoiazыchnoi kul'tury». [V:] I. A. Sternin. P. Piper (red.) Kommunikativno povedenie slaviānskikh narodov. Выр. 19. Voronezh: Istoki, 2004, 70–90]
- Радојевић, Дуња. „Комуникациона култура као предмет конфронтационих руско-српских истраживања“. Славистика 25/2 (2021), 272–284.
- [Radojević, Dunja. „Komunikaciona kultura kao predmet konfrontacionih rusko-srpskih istraživanja“. Slavistika 25/2 (2021), 272–284]
- Стернин, Иосиф Абрамович. Предраг Пипер. «О контрастивном изучении коммуникативного поведения близкородственных народов (русская и сербская коммуникативны культуры)» [В:] И. А. Стернин. П. Пипер (ред.) Комуникативно по-

- ведение словянских народов. Вып. 19. Воронеж: Истоки, 2004, 3–10.
- [Sternin, Iosif Abramovich. Predrag Piper. «O kontrastivnom izuchenii kommunikativnogo povedeniia blizkorodstvennykh narodov (russkaiā i serbskaiā kommunikativny kul'tury)» [V:] I. A. Sternin. P. Piper (red.) Kommunikativnoe povedenie sloviānskikh narodov. Вып. 19. Voronezh: Istoki, 2004, 3–10]
- Стернин, И. А. Теоретические и прикладные проблемы языкознания. Воронеж: Истоки, 2008.
- [Sternin, I. A. Teoreticheskie i prikladnye problemy iāzykoznaniiā. Voronezh: Istoki, 2008]
- Стернин, И. А., М. А. Стернина, Х. Эккерт. *Академическое общение. Коллективная монография*. Воронеж: Истоки, 2009.
- [Sternin, I. A., M. A. Sternina, Kh. Ėkkert. Akademicheskoe obshchenie. Kollektivnaiā monografiia. Voronezh: Istoki, 2009]
- Стернин, И. А., К. М. Шилихина, *Коммуникативные аспекты толерантности*. Воронеж: Истоки, 2001.
- [Sternin, I. A., K. M. Shilikhina, Kommunikativnye aspekty tolerantnosti. Voronezh: Istoki, 2001]
- Холодная, М. А. Вопросы педагогики и психологии высшей школы. Томск: Изд. Томского ун-та, 1980.
- [Kholodnaiā, M. A. Voprosy pedagogiki i psikhologii vyssheī shkoly. Tomsk: Izd. Tomskogo un-ta, 1980]
- Bratanić, Marija et al. *Osnovni problemi visokoškolske pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Кристина А. Микавица

РУСКА И СРПСКА КОМУНИКАЦИОНА КУЛТУРА У АКАДЕМСКОЈ СФЕРИ (СИТУАЦИОНИ МОДЕЛ АНАЛИЗЕ)

Резиме

Познавање комуникационе културе народа неопходно је за успех међукултурне комуникације. Игнорисање општеприхваћених правила и специфичних одлика комуникационе културе одређеног народа може да доведе до неспоразума у комуникацији, чак и када њени учесници одлично владају језиком.

У овом раду објекат истраживања јесте комуникационо понашање изворних говорника српског и руског језика у академској сфери. Циљ истраживања је анализа комуникационе културе у ситуацијама које припадају академској сфери комуникације, као и идентификовање истоветности, сличности и разлика у употреби вербалних и невербалних средстава комуникације у оквиру руске и српске академске средине.

Анализа је показала да у обе академске средине постоје истоветне и сличне комуникационе норме и традиције, али да је у руској средини дистанца између професора и студената израженија него у српској. Најочљивије су разлике у ситуацијама обраћања, критиковања и подстицања.

Кључне речи: комуникациона култура, комуникациона ситуација, академска комуникација, руски језик, српски језик.

СРЕТО ТАНАСИЋ, ОГЛЕДИ О ЈЕЗИКУ СРПСКИХ ПИСАЦА.

Славистичко друштво Србије, Београд, 2022, 228.

Пред читаоцима је нова књига проф. др Срета Танасића „Огледи о језику српских писаца”. Ово дело садржи тематски различите студије о језику савремених српских писаца који су стварали у двадесетом веку и дали значајан допринос обликовању савременог српског књижевног/стандардног језика. Структуру књиге, поред *Увода*, чини осамнаест радова обједињених предметом истраживања, *Литература*, *Библиографски подаци о радовима* и *Белешка о аутору*. Главни предмет истраживања аутора су поједина питања синтаксе, морфологије и стилистике српског стандардног језика у различитим етапама његовог развоја у последњих 15–20 година. У Уводу књизи аутор истиче да је „данас општепозната чињеница да је српски стандардни језик раслојен на функционалне стилове, те да се при његовом опису и нормирању та чињеница мора узимати у обзир, језик писаца и на овоме плану и даље има значајно мјесто. Тако и у новије вријеме, кад је функционалностилска раслојеност језика позната чињеница, имамо граматикâ које своја правила извлаче искључиво из језика књижевности, а има и лингвиста који се занимају стандардним језиком који тврде да узор доброг језика јесу добри писци. С друге стране, све је више проучавалаца књижевног дјела који се осврћу на улогу језика у њему. Вјерујем да студије о језику писаца могу да буду од користи таквим истраживачима у показивању улоге језика у умјетничком обликовању књижевних дјела“ (стр. 5).

Већи број огледа посвећен је морфосинтаксичкој анализи реченице и, посебно, категоријама времена и простора путем анализе обимне језичке грађе из прозних дела српских писаца – Григорија Божовића, Радослава Брагића, Јована Дучића, Бранка Топића, Добрице Ћосића и Милоша Црњанског. У новије време расте интересовање српских лингвиста за проучавање језика српских писаца, међу којима је и професор Танасић. Већи број тема о којима се говори у овој књизи сасвим су нове и досад нису разматране у радовима других аутора. Тако, на пример, први пут се разматрају одређена питања језика и стила у делима И. Андрића и П. Кочића.

Као што смо напред истакли, највећи број огледа у овој књизи посвећен је синтаксичкој проблематици, али и другим питањима на језичкој грађи српских писаца. Стога ћемо се сасвим укратко осврнути на главне садржаје радова и на резултате истраживања аутора.

У првом раду ове књиге „Пасивне реченице у прози Иве Андрића” подробно се разматра употреба пасивних реченица у различитим прозним делима овог писца (Знакови поред пута, Жена на камену, Травничка хроника), с циљем да се утврди да ли је њихова фреквенција свуда иста. Посредством језичке анализе наведених дела аутор констатује да се она међусобно разликују у погледу присуства пасивних реченица у њима. Најчешће се јављају пасивне конструкције с трпним придевом. Анализом је показана функција, обим и карактер употребе пасивних реченица, што потврђује њихову све чешћу употребу у српском језику. То су реченице које су образоване у складу с принципима

пасивне дијатезе која је у директној опозицији према активној дијатези. Пошто се у нашим граматицима и данас често заобилази потпуније и системско представљање реченичних конструкција образованих у складу с принципима пасивне дијатезе, аутор аргументовано констатује да је „за српски језик је карактеристично да се пасив исказује двома конструкцијама: једна је конструкција са трпним придјевом и одговарајућим помоћним глаголом, друга је рефлексивна конструкција са прелазним глаголом у предикату, гдје је *се* присутно у реченици у функцији образовања пасивне реченице“. И једна и друга конструкција је хомонимична и не исказује само пасив. Важно је препознати ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открива да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс. У раду „Декомпоновање глагола у роману На Дрини ћуприја Иве Андрића“ аутор након подробне језичке анализе констатује колико је ова појава, иначе карактеристична за модерне европске језике, па и за савремени српски језик, присутна у овом роману и какве су специфичности њене употребе у вези с природом самог књижевног дела. У раду „Безлична реченица у Травничкој хроници Иве Андрића“ говори се о једном типу простих реченица у језику овог дела. То су реченице које у својој структури не отварају место за граматички субјекат у номинативу, који је познат у литератури као безличне или имперсоналне реченице. Ово истраживање даје потпунији увид у то колико су те реченице присутне у наведеном Андрићевом роману и колика је разумењеност овога модела. У огледу „О реченичној кондензацији у Травничкој хроници Иве Андрића“ на језичкој грађи романа аутор разматра један вид реченичне кондензације у прози Ива Андрића – кад се реченица кондензује помоћу глаголске или девербативне именице. Минуциозном анализом обимније језичке грађе овог романа аутор је показао колико су глаголске именице као кондензатори реченице заступљене у једном прозном делу, како се испољава њихова актантна структура и учесталост њихове употребе у овом роману, као и у другим Андрићевим прозним делима. У раду „Простор и вријеме у приповијеткама Григорија Божовића“ аутор описује начин просторне и временске детерминације радње помоћу падежа односно предлошко-падежних конструкција у приповеткама овог значајног и неправедно занемареног српског књижевника и друштвеног радника, борца за ослобођење јужних српских територија из вишевековног турског ропства. У раду „Конкретно и универзално у прози Радослава Братића“ аутор се не задржава на лингвистичким анализама везаним за исказивање референцијалних и неререференцијалних радњи или ситуација, већ је првенствено настојао да покаже на који се начин у својој прози Радослав Братић служи језичким могућностима које му стоје на располагању код исказивања појединачног и уопштеног и како он те поступке уклапа у свој приповедачки поступак као целину. У раду „Из проблематике временских реченица у прози Радослава Братића“ реч је о једном типу временских реченица у прози овог савременог српског писца, иначе одличног познаваоца српског језика. Такве реченице с везницима повезују временску и управну клаузу са значењем временске сукцесивности и истицањем непосредног следа радње управне клаузе по извршењу радње временске клаузе. Анализом језичке грађе у прози овог писца аутор је скренуо пажњу на нека својства везника који се употребљавају у таквим реченицама у савременом српском језику и да се утврди има ли код овог писца каквих посебности у избору и употреби везника с тим значењем. Следећи оглед „Вријеме у прози Јована Дучића: реченица с везником *кад*“ посвећен је анализи начина употребе и учесталости временских реченица с везником *кад* у прозним делима Јована Дучића – Градови и химере и Благо

цара Радована. Аутор истражује колико се често ове реченице јављају и каква је њихова специфичност у наведеним делима, која спадају у специфичну врсту прозе. У инспиративном огледу „Међуоднос пишчевог језика и језика јунака у дијалошком дискурсу Кочићевих приповедака” аутор у својој језичкој анализи посматра обликовање дијалога у једном броју одабраних приповетка Петра Кочића. Реч је о проблему представљања туђег говора у приповедном тексту. Аутор аргументовано доказује како се уклапа дијалогски дискурс, као туђи говор, у приповедачки дискурс и како се међусобно односе ова два дискурса на примерима из дела Петра Кочића. Рад „Софка – живот у сјећањима” посвећен је роману Нечиста крв Боре Станковића. Аутор овог огледа констатује да је Бора Станковић у овом роману у значајној мери свој приповедачки глас дао главном лику романа – Софки. Она на свет око себе и бурна догађања у својој породици гледа првенствено кроз сопствени унутрашњи чулни живот, који писац у великој мери представља кроз њено сећање на прошлост. Враћање прошлости у Софкин живот и њена интензивна осећања која се у њој јављају, многе и сударају, карактеристика су овог романа. У раду „Вријеме у прози Бранка Ћопића: падежне конструкције” говори се о временским падежним конструкцијама у прозним делима Бранка Ћопића: Башта сљезове боје, Глава у кланцу ноге на вранцу, Доживљаји Николетине Бурсаћа, Не тугуј бронзана стражо. То посебно важи за Башту сљезове боје. Анализа је показала да писац веома често користи те конструкције као средство временског одређивања глагола. Оне често имају и стилску маркираност. Аутор је путем језичке анализе утврдио учесталост и специфичност употребе временских конструкција као једне од битних карактеристика језика Ћопићевог дела. Једна од посебно осетљивих тема ове књиге обрађена је у раду „О исказивању момента изненадности у прози за дјецу Бранка Ћопића”. У овом раду се говори о једном детаљу из језичке проблематике – о исказивању момента изненадности у прози за децу Бранка Ћопића. У питању је веома интересантан језички феномен који се нарочито открива приликом анализе оригиналног Ћопићевог хумора, какав се среће у његовој прози за децу. У другом раду „О дијалогу у прози Бранка Ћопића: глаголи у уводним конструкцијама” аутор на језичкој грађи Ћопићеве прозе анализира туђи говор у форми директног говора и закључује да се он у књижевном делу може преносити на два начина: без учешћа приповедача, а уз означавање графичким знацима да је реч о директном говору, или уз учешће приповедача, који својим ауторским текстом уклапа директни говор у књижевно дело помоћу приповедачевих уводних конструкција. Аутор овог рада открива да се у уводним конструкцијама јављају различите класе глагола, а избор одговарајућег глагола служи да се подробније представи туђи говор. Осим тога, глаголи, поред своје синтаксичке функције, указују и на то како се води дијалог међу јунацима дела, што говори и о њима самима. Веома снажан утисак на читаоца оставља рад „Вуковска линија у језику Кочићеве и Ћопићеве прозе” у којем аутор жели да покаже нека својства језика прозних дела ових писаца, имајући у виду чињеницу да су стварали у различитим временским периодима. Анализом језичке грађе из дела ових писаца аутор констатује да њихово књижевно дело „чврсто повезује заједнички крајишки завичај, а још више нити које су изведене из вуковске ризнице српске књижевности и српског језика“ и из богатства завичајног језика. Сасвим јасно је показано њихово умеће приповедања о завичају, селу и српском сељаку из Крајине, које се темељи на солидном владању народним и књижевним српским језиком. Вуковска линија у делима Петра Кочића и Бранка Ћопића представљала је пут и начин да из непресушног извора народног језика

узимају и у властитој језичкој радионици изграђују књижевни језик трајне вредности на вуковским начелима. Занимљиву морфосинтаксичку анализу срећемо у раду „Употреба везника *након што* у језику српских писаца”, где се на широј језичкој грађи анализира употреба овог везника који је иначе једно од најпрецизнијих средстава за успостављање значењских односа међу клаузама у сложеној реченици, као, рецимо, у случају временских зависносложених реченица. Аутор подвлачи да је статус овог везника донедавно био дискутабилан у српском стандардном језику и тражи одговор на питање да ли има разлика и колике су оне међу српским писцима из западних и источних делова српског језичког простора у употреби овог везника. Сложену и посебно занимљиву тему о изражавању времена у делима српских писаца аутор обрађује у два огледа. Први је „Вријеме у роману *Време смрти* Добрице Ћосића: изражавање појединачног и општег глаголским облицима”, где жели да покаже како се писац у том смислу служи једним од тих језичких средстава која му стоје на располагању и како Ћосић представља догађаје и ситуације у времену с погледом на разлику референцијално/нереференцијално именоване радњи и ситуација, и како користи репертоар глаголских облика за исказивање појединачног и општег у овом роману. Разлика између појединачног и мноштва, између референцијалног и неререференцијалног не исказује се само именицом већ и глаголима. У нашој научној литератури доскоро се није узимала у обзир разлика референцијално/неререференцијално, или конкретно/начелно, при исказивању радњи и ситуација глаголима. Стога овај рад проф. Танасића отвара један нови поглед на улогу језика не само у овом Ћосићевом роману него и у делима других писаца савремене српске књижевности. У другом огледу „Исказивање времена у Сеобама Милоша Црњанског” говори се о падежима с временским значењем. Ауторова анализа језика у овом делу Милоша Црњанског веома је интересантна јер је писац унео значајне новине у односу на језик књижевности свога времена. Реч је о оном књижевном језику који је познат под називом београдски стил. Црњански доноси извесне посебности у погледу употребе падежних конструкција за исказивање времена. То се односи на ширину избора конструкција из репертоара којим српски језик располаже, али и на начин коришћења падежа у овој функцији. У огледу „Собе Милоша Црњанског: на путу између стварног и жељеног – један могући језички аспект” реч је о томе како се писац служи језиком у стварању објективне слике света и сликању односа у њему. У овом истраживању аутор открива да у Сеобама Милоша Црњанског налазимо нови приступ синтакси у српској књижевности. Анализом језичке грађе романа аутор доказује како писац обликује реченицу у приказивању судбине српског народа и војника под круном Аустрије. Бројне реченице овога романа карактерише деагентивизација и обезличавање, као и употреба пасивних и безличних реченица, што доприноси уметничкој слици света представљеној у роману.

На крају, можемо закључити да ова књига проф. др Срета Танасића садржи научно чврсто утемељене огледе, односно студије и представља значајан допринос србистици, тачније, бољем увиду у књижевноуметнички стил уопште, осавремењивању и прецизирању језичких норми савременог српског књижевног/стандардног језика. Све радове одликује јасан стил излагања чињеница и извођења закључака, а на основу минуциозне анализе обимне језичке грађе прозних дела српских писаца. Књига је намењена, пре свега, научној јавности, студентима и наставницима српског језика и књижевности у нашим школама, као и широј културној јавности. Различити садржаји ове књиге несумњиво могу послужити у универзитетској и школској настави

при решавању сложенијих морфосинтаксичких питања приликом тумачења појединих књижевних дела великих српских писаца. Такође, ова књига добро ће доћи и страним славистима, при проучавању оних тема о којима се у књизи говори.

Вучина Раичевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
vucinaraic@gmail.com

**МАРИЈА СТЕФАНОВИЋ, У ЛАВИРИНТУ РЕЧИ. ОГЛЕДИ ИЗ
РУСКЕ И СРПСКЕ КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ.**

Филозофски факултет: Нови Сад, 2022, 249.

Когнитивнолингвистичка и сродно усмерена проучавања руског и српског језика обухватају, с једне стране, истраживања која проблемски припадају области когнитивне лингвистике иако без (сасвим) експлицитног упоришта у метајезику когнитивне лингвистике, и, с друге стране, истраживања која су *expressis verbis* когнитивнолингвистичка. Прва једним делом претходе утемељењу когнитивне лингвистике као засебног лингвистичког правца, а једним делом постоје напредо с њим.

У српској русистици већ постоји традиција когнитивнолингвистичких проучавања. Тако, концептуална анализа руске и српске лексике и семантике најприсутнија је у радовима академика Предрага Пипера, проф. др Милане Радић-Дугоњић, проф. др Радославе Трнавац, проф. др Људмиле Поповић, а међу најзначајније представнике српске когнитивне русистике спада и проф. др Марија Стефановић, чије је стваралаштво вишеструко значајно за овај правац у конфронтационим истраживањима руског и српског језика.

Основне истраживачке преокупације проф. др Марије Стефановић везане су за проблематику вербалних асоцијација у руском и српском језику, укључујући и методолошка питања, питања израде и примене асоцијативног речника, проблеме асоцијативне граматике и др. Веома много енергије и ентузијазма проф. др Марија Стефановић уложила је у израду првог асоцијативног речника српског језика (*Асоцијативни речник у два тома, 2005–2010*), чији уводни део у првом тому (стр. 5–90) садржи одељке: *О вербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису* (акад. П. Пипер); *Од асоцијативног речника према асоцијативној граматички* (М. Стефановић); *Асоцијативни тестови у семантичким истраживањима* (Р. Драгићевић); *Селективна библиографија радова о вербалним асоцијацијама, асоцијативној методи и асоцијативним речницима* (Р. Драгићевић), као и информацију о самом речнику: *Израда Асоцијативног речника српског језика*, и, најзад, списак речи-стимулуса.

Посебно је значајан допринос проф. др Марије Стефановић анализи асоцијативних поља (пре свега везаних за родбинску терминологију у руском и српском језику, што је обуваћено њеном монографијом *Руски и српски језик о породици*, Филозофски факултет у Новом Саду, 2012). Ова монографија наишла је на изузетан одјек у нашој русистичкој и србистичкој јавности, а нашла је и практичну примену у настави Русистичке лингвокултурологије на мастер студијама Филолошког факултета у Београду.

Највећи део новијих истраживања проф. др Марије Стефановић остварен у домену когнитивне лингвистике сачињава (когнитивна) семантика, као модеран наставак прогресивних семантичких правца, уз одређене, веома успеле откљоне у правцу етнолингвистике, лингвокултурологије и неких других интердисциплинарних области проучавања језика.

Књига коју проф. др Марија Стефановић сада предочава пажњи научне јавности одликује се изразитом не само лингвистичком, него и интердисциплинарном актуелношћу. Наиме, питања у вези са вредностима и системом вредности у друштву одувек су била актуелна и у свакодневном животу, и у свим друштвеним наукама. Оне су предмет истраживања у филозофији, социологији, психологији, лингвистици, и литература о вредностима и оцени је изванредно богата, а интересовање за теме из области вредности не јењава. У Пољској, у Лублину, једном од два водећа славистичка етнолингвистичка центра, 2009. године покренут је међународни пројекат ЕУРОЈОС под руководством акад. Жежија Бартмињског у оквиру којег учесници, користећи договорене методе истраживања и упоредиве корпусе, пишу о изабраним концептима - вредностима. Ови радови објављују се у часопису *Etymologiae* и тематским монографијама Института за пољску филологију Универзитета Марије Кири-Скловске у Лублину под општим називом *Wartości w językowo-kulturowym Obrazie świata Słowian i ich sąsiad?* (из штампе је до 2019. године изашло шест томова), а отпочело је и издавање аксиолошког речника *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiad*, у којем је сваки том посвећен обради једног концепта у различитим језицима и културама. Са теоријског аспекта проучавања вредности у језику и култури значајан је и зборник *Język w kręgu wartości: studia semantyczne* под редакцијом Ј. Бартмињског (Бартмињски 2003), а истим питањима у Русији баве се и аутори зборника *Категорије оценок и система ценностей в языке и культуре* под редакцијом С. М. Толстој (Толстој 2015). У српској етнолингвистици постоје зборници радова *О вредностима у српском језику 1* и *2* које је уредио Д. Ајдачић (Ајдачић 2015, 2019), а припрема се и *Аксиолошки речник српског језика* (Ристић - Лазич Коњик 2021).

У наведеним зборницима радова аутори анализирају садржину конкретних концепата које сматрају вредностима, а у овој књизи проф. др Марија Стефановић бави се самим концептима *вредност*, *важно* и *добро* у руском језику, који су до сада углавном остајали изван интересовања истраживача когнитивистичког усмерања. Четврто поглавље посвећено је истраживању концепта *верност* у српском и руском језику. Методологија која се примењује заснована је на принципима когнитивне семантике лублинске етнолингвистичке школе. Лублинска етнолингвистика, која је и раније имала елементе антропоцентричног приступа у опису веза између језика и традиционалне народне културе, почиње да се назива когнитивном етнолингвистиком, а за развој семантичких истраживања у оквиру овог правца изванредно је значајан прелазак на когнитивну дефиницију као циљ и резултат описа садржине концепата и придржавање принципа нерелевантности раздвајања језичког и ванјезичког знања. Когнитивна дефиниција даје одговор на питање како говорници поимају предмет у најширем смислу речи, то јест како се преко језика може утврдити његова категоризација, карактеристике и оцена. Оно што је такође врло важно је да се приликом дефинисања користи природни, свакодневни језик, као и да се у виду имају знања просечног припадника језичко-културне заједнице. Ове поставке приближавају истраживања у оквиру когнитивне етнолингвистике са психоллингвистичким и лингвоконцептолошким истраживањима која се спроводе у Русији већ деценијама, и заснована су на материјалу асоцијативних речника као отелотворене језичке свести савременика. И истраживачи веза између језика и националне културе из Србије препознали су значај података из асоцијативног речника и користе их у својим радовима. Потреба за прикупљањем ставова савремених говорника исказана кроз захтев да се у когнитивној етнолингвистици користи анкета као један од релевантних извора за опис садржине кон-

цепта може бити задовољена употребом података из валидних асоцијативних поља, с обзиром на број обухваћених испитаника, о чему је писано и раније. У свим поглављима ове књиге поштују се захтеви који се тичу врсте извора неопходних за добијање когнитивне дефиниције: анализирају се елементи лексичког система у којима се појављује лексема-номинатор концепта, са посебним обраћањем пажње на синонимске низове; користе се подаци из одговарајућих валидних асоцијативних поља као релевантних показатеља садржине језичке свести савременика и анализирају се текстови у којима се лексема појављује. У случајевима када добијени материјал то омогућава, указује се на врсте когнитивне метафоре која је присутна у корену речи. Четврто поглавље, посвећено концепту *верност* у српском и руском језику, од претходних се разликује применом метода издвајања когнитивне, јер је он био најсврхисходнији с обзиром на циркуларност у дефиницијама у оба језика (*верност* = *оданост* = *приврженост* = *верност*; *верност* = *преданност* = *надежност* = *верност*). Наравно, и овде се користе подаци из текстова и асоцијативних поља и на крају се даје когнитивна дефиниција.

На први поглед, може се учинити да је непотребно давање потпуног лексикографског материјала у фуснотама. Међутим, ауторка је сматрала да овакав поступак олакшава проверу истраживачког поступка без потребе да се за изворима трага на другим местима, а пошто је уобличена у фуснотама, не омета читање основног текста. „Надамо се да смо анализом великог лавиринта речи успели да откријемо не само систематичност која постоји у лексичко-семантичком систему у вези са вредностима, него и суштину оног што припадници језичко-културне заједнице о њима знају“ – овим речима проф. др Марија Стефановић завршава предговор својој књизи, са чим се као рецензент у потпуности слажем.

С обзиром на научну новину, актуелност, анализу извршену на обимном и владидном емпиријском материјалу, значај за когнитивнолингвистичка истраживања руског и српског језика, али и социолошка и културолошка испитивања, као и на практичну применљивост – могућност коришћења ове књиге у настави на мастер и докторским студијама русистике, србистике и славистике, свесрдно препоручујем ново дело проф. др Марије Стефановић *У ЛАВИРИНТУ РЕЧИ. Огледи из руске и српске когнитивне семантике* свим истраживачима вредносних концепата, а посебно студентима докторских студија као методолошки узор и извор драгоцених података интердисциплинарног типа.

Ксенија Кончаревић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику
 kkoncar@mts.rs

*MLADEN UHLIK, ANDREJA ŽELE, RUSKO-SLOVENSKA SKLADNJA:
PROPOZICIJSKA IN MEDPROPOZICIJSKA RAZMERJA.*

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 190.

Monografija *Rusko-slovenska skladnja: propozicijska in medpropozicijska razmerja* profesorjev Mladena Uhlika in Andreje Žele s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je posvečena izbranim vprašanjem rusko-slovenske kontrastivne skladnje, ki so razdeljena na tri krovna poglavja.

V prvem delu monografije so obravnavana vprašanja *ujemanja, vezave, primika in osnovnih razlik v glagolski vezljivosti med ruščino in slovenščino*. Pri ujemanju so obravnavane različne možnosti na besednozvezni ravni (npr. *наш_M директор* proti *наша_F директорка* pri poklicnih poimenovanjih za nanosnice ženskega spola), na ravni osebkovo-povedkovega razmerja (prim. razliko med *На этой неделе пришло_{SG,N} два отчёта* proti *Та тeden sta prispeli_{DU,N} dve poročili*) in na nadstavčni ravni, kamor so uvrščeni ujemanje s povedkovim prilastkom (kot drugotno predikacijo, npr. *Митя вышел из квартиры расстроенным_{NS}* proti *Mitja je stopil iz stanovanja vznemirjen_{NOM}*), v oziralnih odvisnikih in nadstavčna koreferenčna razmerja. Pri vezavi so izpostavljene aktivna in pasivna vezljivost (z vidika nosilca vezljivosti oz. določil), šibka in krepka vezava (prva navadno izraža neobvezno ali fakultativno vezljivost, npr. *Вася купил Маше мороженое* oz. *Vasja je kupil Maši sladoled*), pri primiku pa je med drugim osvetljena razlika med primično vezljivostjo in družljivostjo – samo pri prvi je zasedeno vezljivostno mesto, npr. *вести себя неприлично, непримерно se obnašati* proti *весело неть, весело peti*. Poglobljeni kontrastivni predstavljivi razlik (in podobnosti) v glagolski vezavi med ruščino in slovenščino po sklonih in različnih zgradbah (npr. *руководить, пользоваться* z orodnikom proti ustreznicama *voditi, uporabljati* s tožilnikom) sledi sklep, v katerem so pregledno predstavljena ključna spoznanja iz prvega dela.

Drugi del monografije je posvečen *povratnosti v ruščini in slovenščini*. Opredelitvi povratnosti sledi tipologija povratnih glagolov in zgradb z izhodiščem večinoma v ruščini. Med povratnimi glagoli z izhodiščem v osebkcu oz. vršilcu so izpostavljeni pravi povratni glagoli, povratni glagoli s svojilnim pomenom (npr. *строиться* 'graditi', pri čemer grajeno pripada vršilcu), avtokavzativi (npr. *вернуться, vrniti se*), vzajemni povratni glagoli (*целоваться, poljubljati se*), povratni glagoli s habitualnim pomenom v absolutnih zgradbah (tipa *Ручка пачкается* 'Kemični svinčnik packa'), povratni glagoli s kavzativnim pomenom, ki zmanjšuje vršilskost (in prehaja v trpnost, npr. *Вася постригся на прошлой неделе, Vasja se je prejšnji teden postrigel*), in slovenske splošnovršilske zgradbe (z ruskimi ustreznici, npr. *Некогда се је већ делало* 'Раньше больше работали'). Med povratnimi oblikami, ki se navezujejo na predmet kot prizadeto z dejanjem, pa so analizirane dekvativne (npr. *разбиться, razbiti se*), konverzivne (npr. *покрыться плесенью, pokriti se s plesnijo*), kvazitrpniške (npr. *ломаться, kvariti se*) in trpniške povratne zgradbe (npr. *публиковаться, objavljati se*). V sklepu je primerjana pogostost in produktivnost povratnih zgradb v obeh jezikih.

Tretji del monografije se ukvarja z *medpropozicijskimi razmerji priredja in podredja*. Opredelitvi temeljnih razmerij podredja in priredja ter osnovnih skladenj-

skih pojmov, ki se pojavljajo skozi poglavje (od stavka in propozicije do delovalniških in okoliščinskih odvisnikov), sledi predstavitev različnih razmejitvenih meril med podredjem in priredjem: gnezdenje, položaj veznika, nizanje podredij, vstavljanje v širše skladijsko okolje itn. V nadaljevanju se poglavje posveča delovalniškim in okoliščinskim odvisnikom. Pri prvih se analiza osredotoča predvsem na razliko med veznikoma *что* 'da' in *как* 'kako', ki uvajata odvisnik resnične vsebine (drugi veznik je bolj specializiran od prvega), ter veznikoma *чтобы* 'da; da bi' in *будто* '(kakor) da', ki uvajata delovalniške odvisnike neresnične ali vprašljive vsebine. Pri okoliščinskih odvisnikih avtorja najprej povzemalno predstavita njihovo tipologijo, nato pa obravnavata rabo veznikov *когда* 'ko' in *пока* 'medtem ko, dokler'; medtem ko prvi splošno časovno povezuje različne situacije (je pomensko splošen), drugi izraža časovno omejitve dogajanja (je pomensko bolj specializiran).

Monografija v prvem poglavju prinaša natančno predstavitev skladijskih razmerij znotraj in zunaj stavčne povedi, stanje v ruščini in slovenščini je problematizirano, tako znotraj obeh jezikov (večji poudarek je na ruščini kot ciljnem jeziku) kot med jezikoma. Za slovenski prostor metodološko novo obravnavo povratnosti odlikujejo večplastna razčlenitev razmerij (glede na udeleženska razmerja, stopnjo praznjenja povratnosti, gramatikalizacijo ipd.) in problemsko opozarjanje na stanje v primerjanem jeziku. Analiza kaže, da se po leksikalno-pomenski in skladijski tipologiji povratnosti ruščina in slovenščina, čeprav sorodna jezika, precej razlikujeta. Zadnje poglavje prinaša poleg opredelitve temeljnih pojmov, ki se nanašajo na medpropozicijska razmerja, tudi bogat prikaz različnih meril za ločevanje priredja od podredja. Pregledno predstavitev različnih odvisnikov dopolnjuje podrobnejša analiza rabe (v odvisnosti od naklonskosti, dobnosti) nekaterih ruskih »delovalniških« in »okoliščinskih« veznikov, ki so zanimivi oz. problematični tudi glede na kontrastivno stanje v slovenščini.

Rusko-slovenska skladnja Mladena Uhlika in Andreje Žele predstavlja pomembno dopolnitev (ne samo slovenskih) slavističnih študij, saj gre za prvo monografsko razpravo, v celoti posvečeno natančni kontrastivni obravnavi izbranih skladijskih vidikov ruskega in slovenskega jezika. Monografija osvetljuje tako podobnosti kot predvsem (in to je še posebej koristno) razlike med primerjanima jezikoma ter v slovensko jezikoslovje prinaša nove teoretične in metodološke vidike.

Robert Grošelj
Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za prevajalstvo
robert.groselj@ff.uni-lj.si

*ЈЕЛЕНА ГИНИЋ, ФОНЕТИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА
(С ЕЛЕМЕНТИМА КОНФРОНТИРАЊА СА СРПСКИМ).*

Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2022, 245.

Монографски уџбеник доц. др Јелене Гинић *Фонетика руског језика (с елементима конфронтирања са српским)* настао је као резултат вишегодишњег ауторкиног искуства у раду са студентима *Руског језика и књижевности*, односно модула *Руски језик, књижевност, култура*, како на Филолошком факултету Универзитета у Београду, тако и на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, али и као резултат вишегодишњег ауторкиног искуства у научно-истраживачком раду у домену фонетике руског језика и методике наставе руског језика.

У предговору ауторка исцрпно наводи досадашње уџбенике из фонетике руског језика, позива се на досадашњу русистичку традицију, што ће доследно чини и у осталим деловима уџбеника, објашњава главну сврху уџбеника, а то је правилно усвајање руског изговора, као и разумевање основних савремених фонетских појава и процеса, те излаже структуру уџбеника са напоменама о сваком поглављу.

У уводном делу ауторка објашњава прецизно и концизно основне појмове из лингвистике и фонетике: писани и усмени језик; језик и говор; шта је фонетика; слово и глас; дисциплине фонетике; супстанционална и лингвистичка фонетика; општа и посебна фонетика; синхронијска и дијахронијска фонетика. На крају уводног поглавља, као и на крају свих осталих поглавља, налазе се пажљиво осмишљена вежбања за студенте.

За уводним делом следи обимно поглавље *Супстанционална сегментна фонетика. Гласови руског језика*. Како сам наслов поглавља каже, у њему се описују детаљно фонетске особине гласова руског језика, излаже се класификација гласова према различитим фонетским критеријумима, даје се преглед говорних органа и њихових функција, детаљно се пореди фонетски систем руског језика са фонетским системом српског језика, што ће студентима руског језика као страног (другог) којима је српски матерњи (први) језик омогућити да уоче разлике које постоје између та два система, а потом и да правилно усвоје руски изговор.

Посебно је значајно поглавље *Фонетска транскрипција*, у којем се уз правила транскрипције руских гласова, пружа детаљан опис квантитативне и квалитативне редукције вокала, што је с обзиром на природу фонетског система руског језика, неопходан корак у усвајању руског језика као страног. У наставку овог поглавља ауторка разматра правила за транскрипцију сугласника (сугласничких гласова) руског језика, што је с обзиром на палатализацију великог броја сугласника, други неопходан корак у усвајању руског језика као страног, односно његовог изговора.

За овим поглављем следи поглавље *Лингвистичка фонетика (фонологија)*, у којем се уз преглед теоријских фонолошких становишта и школа објашњава на пријемчив начин појам *фонеме, алтернације гласова, хиперфонеме, неутра-*

лизације. У њему се детаљно излаже и типологија алтернација (позиционе и непозиционе).

Након овог поглавља следи поглавље под називом *Алтернације гласова*, у којем су редом изложене алтернације звучних и беззвучних сугласничких гласова, тврђих и меких (палатализованих и непалатализованих), зубних и предњонепчаних сугласничких гласова, зубних експлозивних гласова и зубних африката, предњонепчаних африката и предњонепчаних фрикатива, задњонепчаних експлозива и задњонепчаних фрикатива, дугих и простих сугласника, сугласника с нулом гласа.

На њега се надовезује краће поглавље *Изговор граматичких облика*, у којем се излаже изговор неакцентованих вокала у именичким, придевским и глаголским речима.

У следећем обимном поглављу под називом *Супстанционална супraseгментна фонетика* ауторка се на почетку осврће на различите типове акцената и њихове фонетске корелате у руском и српском језику, а затим разматра појам *фонетске речи* у оквиру русистичке традиције и појаву допунског акцената на одређеним местима у оквиру фонетске речи. Након тога следи обимно потпоглавље које се тиче интонације. На његовом почетку разматрају се основни термини и појмови из ове, студентима, врло апстрактне области. Ауторка се задржава на детаљном објашњавању сваке прозодијске јединице појединачно (исказ, фонетска синтагма, слог), а потом на различитим прозодијским својствима, као што су мелодијска кретања, дијапазони и регистри. У једној од тачака пореди се дијапазон руског књижевног језика са дијапазоном северних и јужних говора. Потом следе модели интонационих конструкција према Ј. А. Бризгуновој. Све време у току прегледа основних модела интонационих конструкција ауторка их пореди са моделима какви се срећу у српском језику и излаже системске разлике међу различитим моделима и закључује какве се навике јављају код говорника српског језика приликом усвајања сегментације руског језика.

Последње поглавље под називом *Артикулациона база* нуди опис изговорних навика и тенденција руског језика у поређењу са српским. Овим поглављем на одређени начин сумирају се најзначајни елементи претходно изложеног градива на нов и систематичан начин.

Монографски уџбеник Јелене Гинић одликује изузетно успешан дидактички приступ, што је резултат вишегодишњег искуства у раду са студентима на предметима на којима се изучава фонетика руског језика, али и на предметима на којима се изучава методика наставе руског као страног језика. Ауторка нове појмове уводи на почетку сваког поглавља и објашњава их једноставним језиком, а илуструје их бројним лако разумљивим примерима. Као што је већ речено, свако поглавље завршава се пажљиво формулисаним питањима и задацима чија је сврха да се студентима скрене пажња на најзначајније елементе градива, али и којима се пружа могућност да се самопровером уочи степен усвојености градива изложеног у сваком поглављу (а често и потпоглављу).

Овај уџбеник има и карактер научне монографије због научне минуциозности којом ауторка приступа у обради сваког предмета, као и због одабира релевантне литературе, којим показује да потпуно влада целокупном русистичком фонетском и фонолошком традицијом. Карактер монографије даје јој и начин на који је литература третирана на бројним местима у раду.

Са задовољством препоручујемо овај монографски уџбеник читаоцима, јер смо уверени да је вредан допринос настави фонетике руског језика на универзитетском нивоу, али и вредан допринос науци у виду прегледних и синтетичких делова ове монографије.

Ана Батас
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
anabatas@fil.bg.ac.rs

*ANNA MARIČOVÁ, LUDOVÉ ZVYKY, OBYČAJE
A POVERY SLOVÁKOV V STAEJ PAZOVE.*

Stará Pazova: SAVPO, Nový Sad: Ústav pre kultúru
vojvodinských Slovákov, 2021, 200.

V roku 2021 Martin Prebudila pripravil na vydanie monografiu *Ludové zvyky, obyčaje a povery Slovákov v Starej Pazove*. Monografia vyšla k nedožitej sedemdesiatke profesorky Anny Maričovej. Doktorka Anna Maričová bola profesorka na Oddelení slovakistiky v Novom Sade, kde učila lingvistické predmety Slovákov, ale aj študentov, ktorým slovenčina nie je materinský jazyk. Do monografie sú zaradené príspevky a štúdie, ktoré boli publikované v Pazovskom kalendári, v Kultúre slova, prednesené na medzinárodných konferenciách doma a v zahraničí a potom publikované v zborníkoch. Sú to príspevky, v ktorých je výskum zameraný nielen na jazyk, ale aj na zvyky a obyčaje, sú etnografického charakteru. Vo väčšine z nich je použitá etnografická metóda spracovania získaného materiálu. Nárečové výrazy sú zaradené do spisovného kontextu, ktorým sa opisuje príslušný jav, predmet, vec, činnosť a pod. Nárečové slová a slovné spojenia sú vytlačené iným typom písma, kurzívou. Autorka vo svojich príspevkoch uplatňuje čitateľskú fonetickú transkripciu (aby boli prístupné širšej verejnosti). Príspevky v monografii sú zaradené do dvoch tematických celkov. Prvú časť tvoria príspevky, ktoré sú etnografického charakteru, v ktorých sú podávajú rozličné zvyky a obyčaje, spôsob života alebo udalosť z konca druhého tisícročia z prostredia Starej Pazovy. V rámci prvej časti príspevky môžeme zoradiť do niekoľkých tematických celkov. Prvý tematický celok tvoria príspevky, v ktorých autorka píše o staropazovskej kuchyni (*Pol'iouke; Krump'le; Nadlacke; Kukurica* vo výžive staropazovských Slovákov). V príspevku *Pol'iouke* autorka píše o spôsobe prípravy tradičných polievok, ako sa voľakedy varila *supa*, v ktorý deň sa zvyčajne varila a čo všetko bolo potrebné na prípravu uvedenej polievky. Píše aj o spôsobe prípravy iných polievok (*slatká kapusta, kislá pol'iouka, polievka zo zeleňiho buobu, jablčkouka, hraxová polievka, krump'lová polievka* a ďalšie). Pri každej polievke autorka opísala spôsob prípravy, pri akej príležitosti sa varila alebo v ktorý deň. Po prvom príspevku je poznámka, v ktorej sa píše o spôsobe zápisu nárečových slov a viet. V príspevkoch *Krump'le* a *Kukurica* vo výžive staropazovských Slovákov profesorka Maričová píše o pestovaní a uskladnení zemiakov a kukurice, na aký spôsob sa pripravali a konzumovali. V príspevku *Nadlacke* sa podáva príprava tejto cestoviny. Do druhého tematického celku v rámci prvej časti sú zaradené spomienkové príspevky, v ktorých si autorka spomína na najradostnejší sviatok Vianoce a zvyky súvisiace s nim, stolovanie počas vianočných sviatkov, vianočné pesničky, vinše, *Lucku, krizbán, polazuvárou* a pod. V ďalšom príspevku autorka píše o zvykoch a terminológii súvisiacou s veľkonočnými sviatkami, *chodeňie s paňičkami*, oblievačky, jedlá, ktoré sa pripravali na Veľkú noc. V príspevku *Z lásky do taniiera* autorka si zaspomínala na niekdajší zvyk na svadbe, keď svadobníci peňažne prispievali mladomanželom. Pokračovaním svadby boli *drdá*, keď sa muži veselej a žartovnej povahy maskovali na tretí deň svadby. S cieľom zachovať pamiatku na niekdajšie zakáľачky (*zabijačke*) profesorka Anna Maričová podľa rozprávania starších Pazovčanov spritomnila túto udalosť. Keďže sa po zakáľачke varievalo domáce mydlo (*domáci sapúm*) v ďalšom

príspevku sa čitatelia môžu dočítať ako to voľakedy robievali nielen v Starej Pazove, ale aj v ostatných slovenských osadách vo Vojvodine. Do minulosti patrí aj príprava domácej morušovej pálenky (*jahodovo páľenuo*). V predkladanej knihe je opísaný celý postup od zbierania moruš, prípravy, až po samotnú pálenku ako konečný produkt. K spomienkovým témam patria aj spomienky na vodu z vŕtanej studne, ktorých bolo v Starej Pazove na viacerých miestach, kam obyvatelia chodili po vodu na pitie. Ako sa deti niekedy hrávali, buďto mladšie alebo staršie, chlapčenské a dievčenské hry, autorka opísala v príspevku *Tradičné detské hry staropazovských Slovákov*. „Väčšina tradičných hier bola spoločná tak pre dievčatá, ako aj pre chlapcov. Spolu sa hrali *mátke* a *pajtáši* z tej istej ulice alebo zo susedstva a medzi sebou sa nazývali *šoranja* a *šoranke*. Chlapci sa obyčajne nehrali s bábikami a dievčence zase *ňekopali loptu* (nehrali futbal) *ňeklikerali/ňekrikel'ali sa*. Jedny hry sa hrali vonku, iné vnútri. Tých vonkajších bolo viacej a obyčajne sa hrali na tráve pred domami. Druh hry určoval aj vek – menšie deti mali svoje hry a mládež (mládenci a dievky) zasa svoje.“ Na chvíľu strávené v *Brehách* a o pestovaní viniča autorka si zaspomínala v príspevku *Staropazovčania v budariňe*. „*Budárou* charakterizovala *budárka*. *Budárka* bola paličica, o ktorú sa podopierali pri *budárení*, keď sa šlo do kopca alebo dolu kopcom, bola tiež poručenka, keď sa objavil cudzí pes alebo had. S *budárkou* sa chodilo do pekárne, do obchodu, na návštevy, k Dunaju... Deti mali malé *budárke*, dospelí veľké, no všetky boli vyrezávané – *cifruvanie* a podľa vzorky sa vedelo, ktorá je čia. V septembri *Brehe* spustli – na deti čakala škola, dievky a mládenci sa vrátili ku každodenným povinnostiam a okolo domčekov bolo vidno iba starých. Tak bolo po obaračku, keď sa domov – do Pazovy spolu s plnými sudmi hrozna pobrala celá rodina.“ Autorka končí príspevok slovami, že na *budarinu* sa pamätajú iba ľudia, ktorí sa narodili v minulom storočí. Prvá časť v knihe sa končí poverami súvisiacimi so smrťou. Zaznamenané sú obyčaje súvisiace so smrťou a pohrebom človeka ako dôležitým javom duchovnej kultúry každého národa. V súčasnosti vplyvom urbanizačného vývinu povery súvisiace so smrťou postupne vymizli a súčasné mladšie generácie ich nepoznajú.

Druhý celok v knihe *Ludové zvyky, obyčaje a povery Slovákov v Starej Pazove* tvoria štúdie, ktoré boli uverejnené v zborníkoch a vedeckých časopisoch a súvisia so Starou Pazovou a staropazovským nárečím. V prvej zo štyroch štúdií autorka deskriptívnu metódou do synchronného hľadiska uvádza mužské krstné mená prvých Slovákov v Starej Pazove podľa súpisnej listiny z roku 1775. Čiastočne sa odvoláva na historické údaje a uvádza, že prvé mená boli zapísané po nemecky. Neskoršie boli prepísané do slovenčiny. V týchto zápisoch mená zvyčajne nemali spisovnú podobu. V cirkevných matrikách a listinách vyskytovali sa najčastejšie v hypokoristických alebo familiárnych podobách. Ďalej sa uvádzajú najfrekventovanejšie mužské a ženské mená z toho obdobia. Keďže zapisovatelia neboli Slováci, mená sa zapisovali v rozličných variantných podobách. O dvoch priezviskách staropazovských Slovákov sa píše v štúdiu *Neúradné priezvisko vo funkcii živého mena u staropazovských Slovákov*. Neúradné priezvisko bližšie určuje jednu alebo viacej rodín s identickým úradným priezviskom, ktoré nemožno stotožniť s prezývkou alebo s prímenom. Neúradné priezviská sa utvárali v období, keď Slováci v Starej Pazove žili v domových spoločenstvách, tzv. *zádrugách*, založených na príbuzenskom pokrvnom zväzku. Aj v súčasnosti väčšina Slovákov v Starej Pazove má dve priezviská, jedno úradné a druhé neúradné. V neúradnom styku sa živé meno používa na označenie príslušníkov celej rodiny pochádzajúcej z jednej vetvy. Neúradné priezvisko sa dedí a možno ho považovať za staropazovský fenomén, ktorý sa nevyskytuje v iných slovenských lokalitách vo Vojvodine. Staropazovské nárečie z odborného aspektu je spracované v štúdiu *Reziduálne a inovačné javy v staropazovskom nárečí*. Rozličné hláskoslovné a tvaroslovné zmeny, ktoré nastali v staršom období a čím sa nárečie

líši od spisovnej podoby jazyka (*ketem, voják, ósmi, koňách, na nohi, edom, svrbeť, hlbokěj, šteria a pod.*). Niektoré z uvedených príznakov sa vyskytujú aj v ostatných stredoslovenských nárečiach, iné zasa sú príznačné len pre lokalitu Stará Pazova. Druhý tematický celok uzaviera štúdia *Slová cudzieho pôvodu v slovenskom nárečí Starej Pazovy*. Ako aj v ostatných nárečiach na území Vojvodiny, tak aj v staropazovskom, vyskytuje sa veľký počet archaizmov, zastaraných slov a najmä slov cudzieho pôvodu. Cudzie slová svedčia o styku obyvateľov určitého regiónu so susedným, v ktorom žijú príslušníci iného národa a o dlhodobom spolunažívaní. Niektoré do slovenčiny prenikli v najstaršom období (z latinčiny a gréčtiny), neskoršie z maďarčiny (z oblasti rodinného života, stravovania, odievania, remeselnícka lexika a pod.) a nemčiny (takmer zo všetkých oblastí bežného života). Priamy kontakt so srbským jazykom ovplyvňuje preberanie z tohto jazyka a prostredníctvom srbciny sa do nárečia dostali aj slová z iných jazykov (turcizmy). Cudzie slová sa vo veľkej miere prispôbujú zákonitostiam slovenského jazykového systému, zvlášť v hláskoslovnej rovine. Lexikálna rovina je najotvorenejšia na preberanie cudzích slov. Pri preberaní nastávajú rozličné adaptácie podľa zákonitostí slovenského jazykového systému. V súčasnosti nárečie má silný vplyv na hovorenú podobu jazyka.

Nasleduje súpis uverejnených prác vo vedeckých časopisoch, zborníkoch a Pazovskom kalendári. O *Dialektologických prácach prof. Dr. Anny Maričovej* píše profesorka Anna Makišová a o *Vedeckovýskumnej činnosti profesorky Anny Maričovej* profesorka Jasna Uhláriková. V uvedených dvoch posudkoch zhrnutá je celková vedecká a pedagogická činnosť profesorky Anny Maričovej. Knihu uzavierajú fotografie z rodinného albumu.

Všetky texty v knihe sú bohato a vhodne oživené fotografiami etnografického charakteru. Zaradené sú tematicky ku každému textu a pod každou fotografiou sa uvádza u koho sa tá-ktorá udalosť udiala, rok, osoby na fotografii. Ide o cenné fotografie z konca minulého storočia. Najstaršia fotografia zaradená do knihy datuje z roku 1925. Nasledujú fotografie z ďalších rokov až po tie farebné z roku 2019. Veľmi vzácna je fotografia z roku 1898 na ktorej sú muži v *Brehách*.

Profesorka a kolegyňa Anna Maričová vo svojich dialektologických výskumoch sa zamerala na svoju rodnú Starú Pazovu. Tak zdokumentovala a zachránila od zabudnutia nielen jazyk, ale aj kultúru, zvyky a obyčaje vojvodinských Slovákov v tejto lokalite. Širokej verejnosti sprístupnila nárečie, ktoré pomaly zaniká. Aj napriek tomu, všetko, čo je napísané, zostáva. Tak aj nárečie a o nárečí, zvykoch a obyčajoch zostane zaznamenané nielen Staropazovčanom, ale aj všetkým vojvodinským Slovákom. O to významnejšie je, že mnohé práce boli prednesené a publikované aj v zahraničí, a tak profesorka dala vedieť o nás, o slovenskom vojvodinskom spoločenstve v zahraničí. Tak jej meno bude stále živé a prítomné aj medzi mladšími generáciami, ktoré majú záujem o dialektológiu, jazykovedu a slovenskú vojvodinskú kultúru.

Anna Makišová
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
makisova.anna@gmail.com

**САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА
ИСТРАЖИВАЊА / SOUČASNÁ SRBSKÁ
A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ.**

Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, 257.

Институт за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну објавио је децембра 2021. године зборник радова под називом *Савремена српска и чешка славистичка истраживања / Současná srbská a česká slavistická bádání*. Реч је о публикованим рефератима са Колоквијума Београд-Брно, који је одржан на Филолошком факултету Универзитета у Београду 21. октобра 2021. у организацији Славистичког друштва Србије.¹ Уредник зборника је проф. Вацлав Штепанек, а приређивачи су Јосеф Дохнал, Александра Корда-Петровић, Катарина Митрићевић-Штепанек и Вацлав Штепанек.

Зборник обима 257 страна, садржи 17 радова на више словенских језика, док су аутори чешки и српски слависти, историчари, бохемисти, словакисти, србисти, кroatисти, русисти и украјинисти различитих генерација. Радови су подељени у шест тематских целина и односе се на различите области истраживања међусловенских веза: *Општи проблеми славистике, Славистичке историјске рефлексије, Културолошке славистичке теме, Контрастивна лингвистичка проучавања, Проблематика међулитерарних веза словенских народа и Русистичка књижевноисторијска истраживања*. Доминирају радови из области истраживања српско-чешких историјских, књижевних и културних веза, али заступљено је и проучавање руско-чешко-српских, украјинско-чешко-српских и чешко-словачко-српских веза, као и теме о језику и култури Чеха и Словака из Војводине. У радовима је реч о лингвистичким, књижевноисторијским, историјским, дидактичким, музиколошким и културолошким питањима у оквиру славистике.

Зборник отвара рад проф. др Ива Поспишила (Ivo Pospíšil) под називом *Slavistika a komparatistika: hrozby a perspektivy*, у коме је наглашена повезаност славистике, компаратистике и генологије, и постављено питање њиховог места и положаја у савременим хуманистичким наукама, а пажња је скренута и на проблематику словенског идентитета и словенског ареала уопште. Овим радом отвара се питање о месту славистике у савременој науци, као и питање будуће стратегије у развоју славистике као науке. Реч је о кровном раду овог зборника, јер остали заступљени радови указују на различите могуће правце у оквиру савремених славистичких компаратистичких истраживања.

Тема која ће свакако бити интересантна за све наставнике и колеге које се баве методиком наставе је рад проф. др Јозефа Дохнала (Josef Dohnal) *Место и мера ознакомљенија с културом, историјом, литературом и искуством*

¹ У ранијем броју овог часописа објављен је приказ одржаног колоквијума: Катарина Митрићевић-Штепанек, „Традиционални научни колоквијум Београд-Брно“. *Славистика XXV/2* (2021), 392–395. Такође, Славистичко друштво Србије објавило је електронско издање *Књиге сажетака* са Колоквијума Београд-Брно, http://slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/2021/zbornik2021.pdf.

в учебних программах студенгов-русистов, у коме је изразио бојазан над постепеним смањивањем обима обавезног градива из области руске историје, културе, књижевности и уметности за студенте руског језика у Чешкој и Словачкој, што негативно утиче на разумевање и вредновање специфичности друштвеног живота и уметничког стваралаштва и утиче на квалитет знања из области русистичке филологије.

Тематску целину *Славистичке историјске рефлексије* чине два рада која се баве мало познатим историјским чињеницама. У првом од њих, под називом *Прилог проучавању чешко-српских веза: Чеси и Срби из аустроугарских земаља у првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруци*, Вацлав Штепанек (Václav Štěpánek) истражује успомене чешких официра-добровољаца, као и архивску грађу на ову тему, и долази до закључка да су ови добровољци били разочарани приликама у дивизији, као и поступањем српских високих официра према војницима. То је био један од разлога што се већина чешких добровољаца исписала из редова дивизије. Други рад Петра Стехлика (Petr Stehlík) сели нас у близи историјски период преко теме *Југословенство Срђе Поповића као темељ сувременог промишљања једне наизглед умировљене идеје*, у коме аутор рада чини покушај да прикаже како се ставови и принципи београдског адвоката и борца за људска права Срђе Поповића о савремено схваћеној идеји југословенства налазе у темељима промишљања новинара и књижевника Виктора Иванчића, који се залаже за реконцептуализацију идеје југословенства одн. југославизма.

Посебно издвајамо тематску целину зборника названу *Контрастивна лингвистичка проучавања*. Обухваћени радови скицирају разноликост контрастивних лингвистичких истраживања. Павел Крејчи (Pavel Krejčí) је у раду *K původu některých českých a srbochorvatských frazémů s toponymickým komponentem* упоредио чешке и српске (српскохрватске) фраземе који у себи садрже топоним и на тај начин одражавају најразличитија историјска искуства, стереотипе и предрасуде који се потом одражавају на значење фразема као целине. Рад Катарине Митрићевић-Штепанек *Аугментативи као средства еуфемизације на примерима српских и чешких преводних еквивалената са енглеског језика* бави се аугментативним дериватима у српском језику који су употребљени као средства еуфемизације вулгарних и посебно опсцених израза у филмским титловима на енглеском језику, као и њиховим поређењем са преводним еквивалентима у чешком. Затим је ту рад Доминике Кубишове (Dominika Kubišová) *Analiza diskursa inauguracionih govora odabranih predsjednika*, у коме се ауторка посветила вербалним средствима употребљеним у говорима током председничких кампања на подручју Балкана. Овај сегмент затвара рад Шимона Тесаржа (Šimon Tesař) *Wybrané aspekty krušické češtiny* у коме је приближио карактеристике развојног чешког језика припадника чешке националне мањине у селу Крушчица у српском Банату.

Књижевне теме распоређене су у две тематске целине зборника назване *Проблематика међулитерарних веза словенских народа* и *Русистичка књижевноисторијска истраживања*. Ту спада рад Александре Корде-Петровић *Z historie srbsko-českých kulturních vztahů: Julka Chlapec-Djordjević*, посвећен доприносу српске списатељице, критичарке и феминисткиње Јулке Хлапец Ђорђевић у јачању чехословачко-југословенских културних веза између два светска рата. Затим следи интересантан рад Зузане Чижикове *Česká experimentální tvorba na stranách Nového života*, у коме ауторка указује на уметничке и критичко-теоријске радове из пера чешких експерименталних уметника који су

објављивани на страницама словачког војвођанског часописа за књижевност и културу *Нови живот*. Тиме је концепција овог часописа прерасла локалне оквире, те је одиграо значајну улогу у домену културне сарадње између Југославије и Чехословачке у време социјализма. Ана Агапова (Анна Агарова) у раду *Константин Вагинов в Чехословакии* бави се историјатом рецепције овог руског писца и песника од стране књижевних историчара и преводилаца у социјалистичкој Чехословачкој. Тања Гаев приближила је у раду *Лесја Украјинка и српска култура* преводе на српски језик ове значајне украјинске песникиње и списатељице. Ана Јаковљевић Радуновић пише на тему *Женское образование как циклообразующий фактор в «Домашних разговорах» В. Ф. Одоевского* и расправља о књижевном циклусу Владимира Федоровича Одоевског који повезује положај жена у друштву, а кроз призму хероина. Ту је и рад *Неопубликованные рассказы Л.Н. Андреева 1897–1899 годов: поэтика и проблематика* Јулије Дмитријеве у коме је реч о делу Леонида Николаевича Андреева и значају раних необјављених радова за његово касније стваралаштво.

У оквиру посебне тематске целине *Културолошке славистичке теме* можемо читати рад о значају и могућностима проучавања српског стрипа, из пера Павела Пилха (Pavel Pilch) насловљен *Srbský komiks a slavistika*. У раду су представљена значајна монографска дела која могу послужити за даља изучавања историје српског стрипа. У коликој мери третман архивског материјала утиче на жанровско одређење филмова, тема је рада Ане Марић *Документарни материјал у филмовима Дневник Диане Будисављевић и Дара из Јасеновца*. Оба филма представљају артефакте културе сећања, али на различите начине третирају документарни материјал. У овом сегменту налази се и рад Патра Калине *Украјински композитори из међуратне Галиције на Прашком конзерваторијуму*. Чланак је посвећен генерацији украјинских композитора која се школовала у Прагу код чешких професора Витјеслава Новака и Јосефа Сука.

Овај зборник представља позитиван пример међусловенске научне сарадње. Још једном се потврдило да традиционална сарадња Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду (као домаћин одржаног научног колоквијума) са Институтом за славистику Филозофског факултета у Брну (који је реализовао овај зборник радова) даје вредне резултате и подстиче нова проучавања.

Александра Корда-Петровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
korda@verat.net

IN MEMORIAM: ПРОФ. ДР ЉУБИЦА НЕСТОРОВ (1930–2022)

Љубица Несторов (рођ. Јовановић) родила се у Бежанији 8. фебруара 1930. године. Основну школу и гимназију завршила је у Земуну, а Филолошки факултет (групу за руски језик и књижевност) у Београду. На истом факултету је магистрирала и докторирала.

Предавала је руски језик најпре у гимназији у Бачком Петровцу, потом у основној школи у Земуну и највећи део радног века на Машинском факултету у Београду, где је прошла сва звања од доцента до редовног професора.

Веома рано почела је да испољава интересовање за науку, пре свега за примењену лингвистику и методiku наставе руског језика. У делу Богољуба Станковића *Сто година Славистичког друштва Србије*, Београд 2008, у поглављу *Референти и реферати на скуповима Друштва* (стр. 199–237), остала су забележена сва Љубичина учешћа на нашим скуповима, а посебну пажњу заслужује податак да је 23. новембра 1961. године, на првом скупу слависта, поднела реферат под насловом *Нове методике наставе руског језика и вишим разредима осмогодишњих школа* (на томе скупу говорили су још професор Радован Лалић и Оливера Мишковски). Први објављени радови Љубице Несторов датирају с почетка 70-их година: *Две концепције наставе страног језика на бази теорије модела (Фриз и Леонтјев)*. – Настава и васпитање, 1971, бр. 4, стр. 458–462 и *Проблем примене језичких модела у настави руског језика у основној школи*. – Настава и васпитање, 1973, бр. 1, стр. 62–68. Из ове проблематике је и њена докторска дисертација *Почетна настава руског језика заснована на моделима у школама на српскохрватском језичком подручју*, одбрањена на Филолошком факултету у Београду 1980, а израђена под руководством академика ЈАЗУ Антице Менац. То је била друга докторска дисертација из методике наставе руског језика на Београдском универзитету, после *Проблема у настави руске лексике* Вере Николић, одбрањене 1975.

Љубица Несторов остала је упамћена и као плодни аутор великог броја уџбеника и приручника за разне профиле наставе – од нижих разреда основне школе до факултетског нивоа. Средином 60-их година објавила је у издавачкој кући „Младо покољење” серију дидактичких средстава под називом *Вежбанка за руски језик за пети, шести, седми и осми разред основне школе* (1. издање 1964). Уследили су дидактички комплети под називом *Здравствуйте, ребята!* намењени нижем основношколском узрасту (1. изд. 1982, коаутори Радмила Чангаловић, Светлана Мирковић, Величко Брадић и Олга Родић). Серија *Руски језик*, намењена вишим разредима основне школе, почела је да се користи још 1974. године и доживела је низ издања, укључујући и она прерађена и допуњена, до средине 90-их година (коаутори су биле Јелисавета Квасневски и Оливера Мишковски). Ова последња серија остала је запамћена не само по успешним конструкцијским решењима на свим равнима структуре, него пре свега по веома афирмативним социјализацијским моделима и вредносним оријентацијама усмереним на формирање просоцијалних и хуманистичких ставова код ученика.

Дело које је доживело највећи број издања јесте *Грамматика руског језика за основну школу*, рађена у коауторству са проф. Богољубом Станковићем (1. издање доживела је 1979. године, а коришћена је све донедавно). Ово дело је на

једноставан и приступачан начин уводило ученике у структуру и функционисање руских језичких јединица свих нивоа, уз вођење рачуна о интерференцији и фацитацији. Поред кратких теоријско-спознајних текстова, ова је граматика донела и низ вежбања разних типова, као и илустративни материјал и апаратуру оријентације.

Најзад, не и на последњем месту, Љубица Несторов израдила је неколико уџбеника за високошколски ниво: најпре *Уџбеник руског језика за студенте Машинског факултета (1977)*, *Руски језик за војне академије (1979)*, коаутор са Вером Грубетих, Маријом Марковић, Оливером Мишковски и Љиљаном Познановић, *Руски језик: научни стил речи* (за студенте Машинског факултета) (1987), *Руски језик: разговорни стил* (исто) (1988), *Руски језик за медицинаре, стоматологе, ветеринаре, фармацеуте, дефектологе* (1989, коаутор са Вером Грубетих). Са Миленом Славић и Иваном Несторовом израдила је и *Технички речник руско-српски* (1997) који је био и остао незаобилазан извор преводиоцима техничке литературе и документације и свима који се баве терминосистемима техничких дисциплина.

Била је активни члан Славистичког друштва Србије, и за допринос русистици и популаризацију руског језика додељена јој је Повеља почасног члана Друштва. Такође је била члан Удружења наставника страних језика на нефилолошким факултетима, и несебично се ангажовала на очувању и унапређивању статуса страних језика у нашем високошколском образовању, а била је и члан научних и организационих одбора више скупова са проблематиком страног језика струке.

У пензији су јој се отвориле могућности да се врати својим интересовањима која су је и довела на студије руског језика, пре свега руској књижевности. Препевала је низ песама великих руских песникиња и објавила их у виду двеју антологија: *Сенка туге и светлост наде : антологија православне поезије руских песникиња*. – Београд : Словенско слово, 2005. и *Сто година љубави : антологија љубавне лирике руских песникиња*. – Београд : Словенско слово, 2006. У ову прву антологију ауторка је уткала и тугу коју је доживела у младости, када јој је мајка, као припадница покрета отпора, била интернирана у логор Равенсбрик и тамо спаљена, и наду да је у живот вечни и преизобилни она ушла заједно са још једном затвореницом, чувеном песникињом, монахињом Маријом Скобцовом, канонизованом као Преподобна Марија Париска, чије је стихове најпре препевала отпочињући рад на овом делу.

На сахрани 19. јуна 2022. од Љубице Несторов дирљивим речима опростила се њена колегиница из студентских дана Марија Марковић. Нека нам читаоци не замере што ћемо овде пренети делове беседе над одром покојнице:

„Наше дружење и пријатељство са Љубицом почело је далеке 1948. године на Славистичкој катедри Филозофског факултета у Београду, на Одсеку за руски језик и књижевност.

На првој годни студија, на нашој групи нашли су се, поред Љубице, Бране (Бранислава Марковића, *нап. аут.*) и мене, Вера Мишковска, Миливоје Јовановић, Вера Вулетић и други. Љубица се већ тада истицала својом озбиљношћу и систематичношћу у раду. То ће се потврдити и касније у њеној професионалној активности. <...>

Драга наша Љубо, пре само неколико дана смо разговарале, а сада треба да се растанемо. Нека то буде са твојим препевом стихова Ане Ахматове: *Ти си опет са мном, јесени, другарице моја!*

Нека се други одмара на југу
и нека ужива у зеленом рају.
Мој избор је – јесен,
да се с њоме дружим у северном крају.

Ко да сам сањала дом у коме живим,
где сам се, можда, и смрти предала
и где нешто чудно у вечерњој чежњи
за себе чувају стара огледала.

Између црних, ниских јела идем.
На ветар подсећа у даљини вреска.
Мутна се крхотина месеца на небу
ко сечиво ножа изубљеног љеска.

Блажену успомену носим у дну душе
на последње невиђење с тобом
– као хладан, чист и лелујав пламен
победе моје над судбином и собом.”

Нека је вечан спомен нашој неумрлој Љубици Несторов.

Ксенија Кончаревић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

УДК 811.162.4:929 Мијавцова, М.

PROFESORKA MÁRIA MYJAVCOVÁ – VÝZNAMNÁ SLOVAKISTKA

In memoriam: Dr. Mária Myjavcová

Profesorka Mária Myjavcová (1934 – 2022) univerzitná profesorka, lingvistka, autorka učebníc, prekladateľka, sociolingvistka, slovakistka, zomrela 25. októbra 2022 vo veku 88 rokov.

Narodila sa 1. júna 1934 v Báčskom Petrovci. V rodisku vychodila základnú školu a gymnázium. V rokoch 1952 – 1956 študovala na Filozofickej fakulte v Belehrade na Katedre slavistiky český a slovenský jazyk a literatúru. V rámci základných štúdií študovala tiež ruský a poľský jazyk. Po ukončení štúdií jeden školský rok vyučovala slovenský jazyk na Gymnáziu Jána Kollára v Báčskom Petrovci. Od roku 1957 a do konca roka 1968 pôsobila v redakcii novín Hlas ľudu, resp. vo vydavateľstve Obzor ako jazyková redaktorka. Na Filozofickej fakulte začala pracovať roku 1964 ako externá odborná spolupracovníčka a v roku 1967 sa trvalo zamestnala na Filozofickej fakulte, kde v Slovakistickom ústave pôsobila až po odchod do výslužby v decembri 1991. Vyučovala všetky predmety zo súčasného slovenského jazyka, slovenský jazyk v porovnaní so srbským jazykom a jazykovú kultúru. Tiež vyučovala slovenský jazyk ako voliteľný premet študentov ruštiny a iných odborov. Externe vyučovala slovenský jazyk na Učiteľskej škole pri petrovskom gymnáziu, neskôr na Pedagogickej akadémii v Novom Sade a v rokoch 1998 – 2004 vo vysunutom Slovenskom oddelení somborskej Učiteľskej fakulty pri Gymnáziu Jána Kollára v Petrovci.

Magisterkú prácu *Syntaktické a sémantické zhody a odlišnosti medzi pomocnými slovesami v slovenskom a srbochorvátskom jazyku a vplyv srbochorvátskeho jazyka na ich použitie a význam v reči Slovákov Petrovca* obhájila na Filologickej fakulte v Belehrade roku 1975. Dizertačnú prácu *Vývin spisovnej slovenčiny vo Vojvodine v podmienkach kontaktu so srbochorvátskym jazykom* obhájila na Filozofickej fakulte v Novom Sade v roku 1987. O rok neskoršie, v roku 1988, zvolená bola za docentku.

Vo vedecko výskumnej oblasti profesorka Myjavcová sa zamerala na spisovnú slovenčinu vo Vojvodine, jazykovú kultúru vojvodinských Slovákov, konfrontačný výskum slovenčiny a srbčiny. O jej bohatej vedecko-výskumnej činnosti svedčí rozsiahla bibliografia vedeckých prác, ktorá počíta 153 bibliografických jednotiek. Uverejňovala nielen po slovensky v časopise Nový život, Obzoroch, Ľudovom kalendári, časopise Dolnozemský Slovák, v Zborníku Spolku vojvodinských slovakistov, v zborníkoch, ktoré boli publikované príležitostne, ale aj po srbsky v zborníkoch Godišnjak Saveza društva za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Prevodilačke sponse, Prevodjenje i nastava stranij jezika a v iných. Prispievala aj do časopisov a zborníkov na Slovensku (Kultúra slova, Literárny týždenník), v Slovinsku, Sarajeve, Chorvátsku.

Profesorka Myjavcová bola priekopníčkou v oblasti konfrontačného výskumu slovenského a srbského jazyka. Vo svojich štúdiách a monografiách písala o slovensko-srbskom bilingvizme. Zasadzovala sa o zachovanie a zveľadenie jazykovej úrovne spisovnej slovenčiny v našej vojvodinskej enkláve. Prvou monografiou boli *Jazykové poznámky*, ktoré vyšli v dávnom roku 1966, ale ani dodnes nestratila na svojej hodnote a určené sú každému, kto má záujem pozdvihnúť si svoje vyjadrovanie na vyššiu úroveň. Druhá monografia *Slovenčina v jazykovej enkláve* (2001) vyšla omnoho neskoršie a adresovaná je prevažne odbornej verejnosti. Profesorka Myjavcová jazykové vlohy naplno prejavila v esejistickej tvorbe v knižnom vydaní *Bolo ako nebude* (2004).

Uprednostnila ľudovú frazeológiu pred odbornou faktografickosťou. V monografii *State o našej slovenčine* (2006) autorka poukazuje na možnosti ako zlepšiť situáciu, v ktorej dominantné postavenie má srbský jazyk, ako posilniť jazykové povedomie členov slovenského jazykového spoločenstva. *Slovenská jazyková čítanka* (2009) Márie Myjavcovej vhodná je pre učiteľov, novinárov, redaktorov, študentov, a pre všetkých používateľov slovenského jazyka, ktorí majú záujem o sebazdokonaľovanie a chcú si svoje vyjadrovanie pozdvihnúť na vyššiu úroveň. Monografia *O slovensko-srbskom bilingvisme vo Vojvodine* (2015) koncipovaná je ako vedecká publikácia, ktorá je určená hlavne odborníkom, profesionálne sa zaoberajúcim starostlivosťou o budúcnosť slovenského jazyka v našom menšinovom spoločenstve.

Profesorka Myjavcová vždy mala na mysli našu špecifickú jazykovú situáciu a svoje príspevky tak aj ladila, aby každému mohli poslúžiť na jazykové sebazdokonaľovanie. Vždy pracovala a písala v prospech zachovania a zveľadenia jazykovej úrovne spisovnej slovenčiny. Zasadzovala sa za lepšie poznanie slovenského jazyka, o upevnenie jazykového povedomia a o zachovanie slovenského jazyka v čím rýdzejšej podobe u všetkých. Nielen u tých, ktorí spisovnú slovenčinu používajú z povolaní, ale i pre všetkých tých, ktorým je slovenčina v srdci.

Profesorka Myjavcová počas svojej pracovnej doby, ale aj ako dôchodkyňa, zostavovala učebnice zo slovenského jazyka a jazykovej kultúry. Plne si uvedomovala význam školskej sústavy v pestovaní a zachovávaní materinského jazyka. Zapísala sa do radu autorov učebníc pre základné školy pre druhý stupeň a pre gymnazistov. Spolu s Františkou Častvenovou zostavila učebnice zo slovenského jazyka pre 5., 6., 7. a 8. ročník základnej školy s kontrolnými úlohami ku každej z týchto štyroch učebníc (1966, 1967, 1968). Neskôr vydala samostatne učebnicu *Slovenský jazyk* pre 1. a 2. ročník strednej školy (1976). Potom nasledovala učebnica *Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania* pre 1. – 4. ročník strednej školy (1988). V rokoch 2005 – 2007 v Ústave pre učebnice v Belehrade uverejnili učebnice pre stredné školy *Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania* pre 1. ročník gymnázia, potom *Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania* pre 2. ročník gymnázia a *Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania* pre 3. a 4. ročník gymnázia. Roku 2007 profesorka Myjavcovej za uvedené stredoškolské učebnice Učebnicový ústav v Belehrade udelil Odmenu Stojana Novakovića ako najlepšia učebnica v jazykoch národnostných menšín vo vydání Ústavu pre učebnice.

Za prínos k rozvoju našej slovakistiky profesorka Mária Myjavcová získala Cenu Nového života (1984 a 1999), Cenu Spolku vojvodinských slovakistov, Októbrovú cenu obce Báčsky Petrovec, uznanie zaslúžilý učiteľ Matice slovenskej, Cenu Slovenského vydavateľského centra za roky 2004 – 2007, Veľkú medailu svätého Gorazda (2010) a Cenu NRSNM za celoživotný prínos k zachovaniu, rozvoju a prezentácii národnostnej kultúry slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku (2014).

Svojou neúnavnou prácou sa do slovenského vojvodinského školstva a kultúry zapísala ako významná, jedinečná a neopakovateľná osobnosť.

Anna Makišová
Univerzita v Novom Sade
Filozofická fakulta
Oddelenie slovakistiky
makisova.anna@gmail.com

*ОДЛУКА ОДБОРА ЗА ДОДЕЛУ НАГРАДЕ
„ПАВЛЕ И МИЛКА ИВИЋ” ЗА 2021. ГОДИНУ*

Између више добрих дела (Наташа Миланов, Српски лексички фонд из угла полисемије, Монографије 31, Београд, 2021, Институт за српски језик САНУ; Мијана Ч. Кубурић Мацура, Категорија концесивности у савременом српском језику, Филолошки факултет Бања Лука, 2021; Пастирска лексика југоисточне Србије, Српска академија наука и уметности. Огранак САНУ у Нишу, 2020. (колективна монографија); Александра Лончар Раичевић, Акустичка анализа прозодије речи у српском језику, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2020) Одбор за доделу Награде „Павле и Милка Ивић” одлучио је да ово признање за 2021. годину додели монографијама Српски лексички фонд из угла полисемије: глаголи, именице и придеви и Категорија концесивности у савременом српском језику.

Монографија Наташе Миланов *Српски лексички фонд из угла полисемије: глаголи, именице, придеви* садржи 468 страница и састоји се из следећих поглавља: I. Увод; II. Теоријска разматрања; III. Истраживања полисемије на грађи из речника; IV. Лексема са великим бројем значења (квантитативни приступ); V. Етимолошке карактеристике лексема које имају велики број значења; VI. Нормативне и функционалностилска својства лексема које имају велики број значења; VII. Творбена структура лексема које имају велики број значења; VIII. Тематска класификација лексема које имају велики број значења; IX. Лексичко-семантичка анализа лексема које имају велики број значења; X. Закључна разматрања. Књига се завршава списком литературе и индексима.

Монографија се заснива на тексту докторске дисертације *Полисемија српске лексике на корпусу Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, коју је ауторка одбранила 2017. године, на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Докторска дисертација била је непосредно мотивисана истраживањем лексема с највећим бројем значења у прва три тома Речника САНУ, које је спровео проф. др Милорад Дешић. Идући тим трагом, Наташа Миланов је ексцерпирала грађу из Речника САНУ, а као контролни корпус послужили су јој остали речници српског језика, као и електронски корпус српског језика СрпКор.

Емпиријско истраживање засновано је на теоријском полазишту базираном на богатој литератури од преко 330 наслова, који се наводе на крају књиге. Осим репрезентативне српске литературе о полисемији и лексичкој семантици, ауторка се позивала и на руске, као и на англосаксонске књиге и радове. У теоријском уводу изнесени су најважнији појмови о полисемији, односу између једнозначних и вишезначних лексема, о месту полисемије међу сродним појавама, а представљају се и појединачне књиге и радови у којима су се аутори бавили проблемом полисемије. Теоријски увод, као и литература која је у њему цитирана, послужиће као корисно систематизовано полазиште за даља истраживања полисемије у српској лингвистици.

Значај монографије Наташе Миланов огледа се и у томе што је у њој, кроз детаљан опис вишезначне лексике у Речнику САНУ, дата посредна слика и це-

локупног лексичког фонда који је обрађен у Речнику. Испоставило се да у томовима који су до сада објављени има 930 лексема које имају више од петнаест значења и подзначења, што представља 0,37% свих обрађених лексема. Показало се да највише значења имају глаголи (62,4%), затим именице (28,3%), па придеви (9,4%) и да је највише оних лексема које су словенског порекла, а далеко иза њих су турцизми и малобројни романизми и германизми.

Творбена анализа вишезначних лексема показала је да највише значења имају префиксирани глаголи, што представља једно од највећих изненађења овог истраживања, јер се очекује да највише значења имају просте, неизведене речи. Основни глаголи од којих су настали најмногозначнији префиксирани глаголи најчешће су словенског порекла. Најпродуктивнији глаголски префикси који учествују у творби полисемичних глагола су они који су пореклом предлози: *на-*, *од-*, *о-*, *за-*, *из-*, *по-*. Ови глаголи обично означавају премештање или смештање у простору. Што се именица тиче, показало се да највише значења имају творбено просте (51,3 %), а тек затим и изведене (48,7 %). И међу придевима најмногозначнији су творбено прости (63,2%), док је изведених нешто мање (36,8%).

Анализа најмногозначнијих лексема према тематским групама показује да су најобимније тематске групе оне које садрже лексеме којима се описују просторни односи – померање, премештање, кретање, као и модификативно-трансформативни односи – модификација, размена.

Пошто највише многозначних лексема има међу глаголима, Наташа Миланов је подробно анализирала лексичко-семантичка својства многозначних глагола и довела их у везу с њиховим морфолошким карактеристикама – глаголским видом и родом.

Глаголи из грађе подељени су у тринаест лексичко-семантичких група: глаголи кретања; глаголи премештања и смештања у простору; глаголи промене и заузимања положаја у простору; глаголи физичког деловања; креативни глаголи; модификативно-трансформативни глаголи; глаголи поседовања и размене; глаголи поступања и понашања; глаголи говорења; глаголи перцепције; егзистенцијални глаголи; глаголи психичких активности и остале групе глагола. Закључено је да најмногозначнији глаголи означавају конкретне радње, и то оне које су у вези са човековим активностима, али не и у вези са његовим психолошким стањем и емоционалним животом. Ауторка закључује: „Десет семантички најбогатијих глагола у грађи показују на које се аспекте стварности односе семантички најбогатије глаголске лексеме у РСАНУ. То су кретање (*падати (се)*, *пасти*, *ићи'*), премештање и смештање у простору (*оставити (се)*, *носити (се)*, *држати (се)*), промена и заузимање положаја у простору (*отворити (се)*), креативност (*везати (се)*), поседовање и размена (*дати (се)*, *имати (се)*).”

Именице које имају највише значења у Речнику САНУ класификоване су у десет лексичко-семантичких група: именице које су у вези са човеком и његовим телом; именице којима се означавају животиње и њихови делови; именице којима се означавају биљке и делови биљака; именице којима се означавају грађевине и делови грађевине; именице којима се означавају предмети у најширем смислу и делови предмета; именице којима се означава материја и појаве у вези с њом; именице којима се означавају обележја; именице којима се означава радња; именице којима се означавају апстрактни појмови; остале групе именица. Највише значења имају именице које се односе на конкретне појмове. Најмногозначније именице су *ватра*, *плоча*, *перо*, *крило*, *глава*, *крст*, *круг*, *огањ*, *венац*, *основ(а)*.

Придеви који имају највише значења такође су класификовани у групе. Прво су подељени на оне који означавају физичке и духовне особине, а затим је прва група разврстана у подгрупе: придеви са примарним значењем димензије; придеви са примарним значењем боје; придеви са значењем физичке особине предмета; придеви са примарним значењем физичке особине човека; придеви са значењем интензитета.

Највише значења имају следећи придеви: *низак, оштар, добар, јак, жив, мртав, пламен, бео, велик, благ, висок, мали*.

Општа оцена монографије. Наташа Миланов је у овој монографији спровела до сада најопсежније истраживање вишезначне лексике у србистици. Анализу је утемељила на грађи из Речника САНУ, па је тиме постигла још један значајан квалитет свог дела – обавила је једно од најисцрпнијих испитивања монографији спровела до сада најопсежније истраживање вишезначне лексике речничких чланака обрађене лексике у Речнику САНУ. До закључака је долазила статистичком анализом и зато су подаци изнесени у овој монографији прецизни и објективни. Неке изнесене чињенице су очекиване, али има и оних које позивају на даља истраживања. Једна од њих јесте да су се међу значењски најбогатијим глаголима нашли и они који су настали префиксацијом, а да основни глаголи од којих они потичу не спадају у најбогатију лексику.

Вишезначној лексици испитан је статус из различитих перспектива. Истражена је њихова фреквенција на основу фреквенцијских речника српског језика и размотрен однос између фреквенције и полисемије. Успостављена је и веза између творбе речи и полисемије. Осмотрен је статус најмногозначније лексике у електронском корпусу савременог српског језика, али и на листама које су други истраживачи представили као лексички минимум за учење српског као страног језика. Такве анализе донеле су бројне закључке и о полисемији, али и о творби речи, лексичкој учесталости и лексичком минимуму у савременом српском језику.

Резултати који се односе на српски језик компарирани су с одговарајућим подацима у страним језицима, пре свега словенским. Ауторка је установила бројне сличности у српском језику и другим језицима, што указује на чињеницу да Речник САНУ представља прилично веродостојну слику стања у лексици савременог српског језика уопште и да је та верна слика упоредива са стањем у другим језицима. Осим тога, слична листа најмногозначније лексике у српском и другим језицима потврђује универзалност полисемије.

Осим лексичких група којима је посвећено много пажње у овој монографији, ауторка се посветила и детаљнијим анализама одабраних појединачних лексема, које су изазвале њено интересовање својом истуреношћу у лексичко-семантичкој групи којој припадају.

Показало се да се богата литература која је наведена у овој монографији често и умесно цитира. Посебан акценат се ставља на релевантна научна дела, али нарочит квалитет представља позивање на резултате до којих су у својим докторатима дошле ауторкине колегице и колеге из Института за српски језик.

Монографију Наташе Миланов *Српски лексички фонд из угла полисемије: глаголи, именице, придеви* представља један од научних споменика Речнику САНУ, најважнијем пројекту Института за српски језик САНУ и српске лингвистике уопште, чији су рецензенти били Павле и Милка Ивић.

Књига *Категорија концесивности у савременом српском језику*, аутора др Мијане Кубурић Мацуре, настала је прерадом и дорадом докторске дисертације

коју је одбранила 2014. године на Филолошком факултету бањалучког универзитета, на коме је и запослена на Одсеку за српски језик и књижевност. Ова књига, класична монографија, има следеће делове: *Предговор* (11), затим следе 1. *Уводна разматрања – концесивност у језику и мишљењу* (13–16); 2. *Предмет и циљ истраживања* (17–18); 3. *Метод истраживања* (19–22); 4. *Категорија концесивности* (23–35) са деловима 4.1. *Концесивност као универзална мисаона категорија* (23–25); *Структура концесивног значења и типови концесивности* (25–35); 5. *Исказивање концесивних односа на унутарреченичном – синтагматском нивоу* (36–97) – са деловима 5.1. *Конструкције са приједлозима и приједлошким изразима* (36–67), 5.2. *Глаголски прилози са концесивном семантиком* (67–76), 5.3. *Предикатски апозитиви са концесивном семантиком* (76–84) и 5.4. *Прилози са концесивном семантиком* (84–97); 6. *Исказивање концесивних релација координираним клаузама* (98–112) – са дијеловима 6.1. *Адверзативне реченице са имплицитном (контекстуално условљеном) концесивном семантиком* (99–107) и 6.2. *Адверзативне реченице са конкретизаторима концесивног значења* (107–112); 7. *Исказивање концесивног значења субординираним клаузама* (113–177) – са дијеловима 7.1. *Субординиране клаузе са узрочноконцесивном семантиком* (114–137), 7.2. *Субординиране клаузе са условноконцесивном семантиком* (137–177); 8. *Исказивање концесивних релација у везаном тексту* (178–191) – са деловима 8.1. *Конектори – партикуле* (181–184), 8.2. *Прилози и прилошки изрази као концесивни конектори* (184–187); 8.3. *Хабитуални конектори* (187–188) и 8.4. *Хабитуални конектори* (188–191); 9. *Закључак* (192–200). После ових поглавља долазе *Скраћенице и симболи* (201); *Извори* (202–205) и *Литература* (206–213), те белешка *О аутору* (214). Већина ових делова у поглављима четири до осам деле се на више или мање одељака, у складу са природом истраживања и описивања материје.

Мијана Кубурић Маџура о предмету и циљу истраживања пише: „Предмет ове студије јесте језичка категорија концесивности као категорија српског језика, тј. функционално-семантичко поље концесивности у српском језику, а циљ истраживања представљеног у њој јесте да пружи опис система синтаксичких јединица којима се у савременом српском језику могу исказивати концесивне релације, тј. да се, напослетку, утврди и опише његова структура, почев од концесивног значења као општег појма (који је иманентна карактеристика свих јединица система) па све до подтипова концесивног значења за чије су исказивање оспособљене појединачне јединице са својим специфичностима” (стр. 16). Произилази да, иако је богата литература о овој категорији, недостаје опис семантичке структуре и цјелокупног инвентара њеног исказивања – што ће бити предмет и циљ ове монографије.

На почетку трећег поглавља се истиче да се истраживање ослања на теорију функционално-семантичких поља, коју је у науку увео А. В. Бондарко. У складу с том теоријом, аутор је дефинисао метод свога истраживања: „У функционално-семантичкој анализи равноправно се користе и комбинују два истраживачка принципа – ’од форме ка семантици’ и ’од семантике ка форми’, који у потпуности погодују задацима које смо поставили пред ово истраживање. Ови поступци подразумевају да је на првом мјесту потребно утврдити основну семантичку концесивну инваријанту, као опште значење које је заједничко свим јединицама система; затим установити која су то синтаксичка средства којима се инваријантно значење исказује или може исказивати (што зависи од тога да ли се ради о јединицама чија је концесивна интерпретација контекстуално условљена или пак условљена); идентификовати семантички потенцијал, тј. типове (и подтипове) концесивног значења који се могу исказивати тим јединица-

ма; утврдити какве типове веза функционално-семантичко поље које именујемо као 'концесивност' успоставља са другим, блиским и сродним пољима; те утврдити семантичку повезаност међу јединицама на различитим синтаксичким нивоима" (стр.20).

Треба нагласити да је аутор за основни корпус сакупио богат функционално-стилски разуђен језички материјал, а обезбедио је и резервни корпус.

У четвртом поглављу је представљена семантичка категорија концесивности. Следећа три поглавља посвећена су опису исказивања концесивности у реченици: пето у простој реченици, шесто координираним клаузама, а седмо – субординираним клаузама. У сва три ова поглавља ауторка монографије је на богатом језичком материјалу темељито и педантно изанализирала средства која исказују значење концесивности – и она која припадају центрима у подсистемима и она која се крећу ка периферији и на периферији. Њене анализе увек су зато уверљиве.

У осмом поглављу описује се исказивање значења концесивности у везаном тексту. Аутор на богатој језичкој грађи показује и изводи закључке како се идентификује значење концесивности у везаном тексту.

Девето поглавље је насловљено као закључно. У њему је аутор описао концесивност идући од семантике ка форми. Како је у четвртом поглављу (Категорија концесивности) истакнуто, овде аутор наглашава да је анализа грађе потврдила да концесивност у српском језику, као систем значења и форми којим се значења исказују, „представља бицентрично функционално-семантичко подручје, које је у самој својој сржи подијелено на подручја узрочноконцесивног и условноконцесивног значења”, чије је заједничко инваријантно значење „одступање од очекиваног слиједа догађаја, био он извјестан или само могућ” (стр. 192).

Књигом „Категорија концесивности у савременом српском језику” Мијане Кубурић Мацура отклоњена је једна значајна белина на мапи синтаксичко-семантичких изучавања српског језика. У њој је описано функционално-семантичко поље концесивности. Ова књига, практично према свему што се може оцењивати, представља једну узорну монографију. На првом месту да поменемо теоријско-методолошки приступ, који је одабран и дефинисан примерено теми, а затим доследно провођен. Такође, аутор др Мијана Кубурић Мацура се за рад темељито припремила, упознавши се са релевантном литературом. И не само да се добро упознала, већ је показала и шта значи разложно коришћење литературе. Уз то, истраживање је засновано на богатој и функционално-стилски разноврсној грађи. Књигу одликује и уверљивост доказног поступка, који је једнако успешно проведен при опису свих типова категорије концесивности, типичних и нетипичних средстава њиховог исказивања. Она кроз целу монографију, узимајући у обзир резултате претходних проучавања и резултате до којих долази анализом властите грађе, износи поуздане закључке. Аутор показује примерно владање појмовно-терминолошким апаратом. Може се рећи да је у овој монографији успостављен висок ниво хармоније између мисли и израза; она ће служити као пример узорног научног стила у нашој науци.

Београд, 24. XI 2021.

Одбор за доделу Награде
„Павле и Милка Ивић”

*ОДЛУКА ОДБОРА ЗА ДОДЕЛУ ПОВЕЉЕ „РАДОВАН КОШУТИЋ”
ЗА 2021. ГОДИНУ „ЗА ИЗУЗЕТАН НАУЧНИ И ПЕДАГОШКИ
ДОПРИНОС СРПСКОЈ СЛАВИСТИЦИ”*

Одбор за доделу Повеље „Радован Кошутић” са задовољством је прихватио предлог Управе Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду да ово признање за 2021. годину додели проф. др Петру Буњаку због његовог укупног деценијског доприноса на пољу источних и западних словенских језика, књижевности и култура у српској средини. Као врсни полониста и слависта, професор Буњак данас је један од најугледнијих научника и педагога који је оставио дубоки траг у научним областима којима се бавио професор Радован Кошутић.

Проф. др Петар Буњак рођен је 1960. у Београду, средњу школу завршио је у Москви, а као слависта формирао се на Филолошком факултету у Београду, где је дипломирао на Групи за руски језик и књижевност, двопредметно са пољским језиком и књижевношћу. Образовање које је стекао квалификовало га је за шира славистичка истраживања, а предани научни рад усмерио га је пре свега на поље књижевне полонистике, али и на компаративна истраживања словенских књижевности. На Катедри за славистику овог факултета ради од 1983. године где је постепено стекао сва научна и наставна звања. За редовног професора за пољску књижевност изабран је 2009. године. Осим тога, др П. Буњак од почетка своје академске каријере несебично даје допринос научном и стручном раду на Филолошком факултету. Тако је био продекан за наставу у два мандата (1999–2002, 2006–2010), члан савета Универзитета у Београду (2003–2005), управник Катедре за славистику (2004–2006), члан Националног просветног савета (2009–2011), председник Славистичког друштва Србије (2013–2015), секретар Међународног комитета слависта (2013–2018), научни секретар XVI међународног конгреса слависта у Београду (2018). Током више од три деценије проф. Буњак био је члан уредништва скоро свих релевантних српских славистичких часописа, главни уредник часописа *Славистика* (2013–2017) и главни уредник едиције Славистичког друштва Србије „Славистичка библиотека”.

Селективна библиографија радова проф. Петра Буњака, која обухвата објављене засебне публикације, научне студије, расправе и чланке, до сада садржи 112 јединица. Од одбрањене докторске дисертације на тему *Пољска књижевност код Срба (од осме деценије XIX века до 1941)* (1996), једно од главних тежишта научних интересовања др Буњака је истраживање рецепције пољске књижевности у српској средини, као и проучавање српско-пољских књижевних и културних веза. Велики број објављених научних радова на ову тему крунисан је засебним публикацијама *Преглед пољско-српских књижевних веза (до II светског рата)* (Београд: Славистичко друштво Србије, 1999; допуњено електронско издање 2001) и *Polonica et polono-serbica. Огледи и скице* (Београд: Филолошки факултет – Народна књига, 2001). Реч је о монографијама у којима се компаративно изучавају пољско-српске и српско-пољске књижевне теме, детаљно се представља рецепција пољске књижевности у српској култури, а посебно се изучава преводилачка рецепција српске поезије у пољској књижевности и култури.

Ово поље истраживања остаје инспирација аутору и у новијој књизи *Пољска драма на српским сценама (1864–1941)* (Београд: Сема, 2015). Књигу чине две раније објављене ауторове студије и једна рецензија, за ову прилику дорађене и сложене по својој тематици хронолошки, чиме се добија преглед рецепције пољске драмске књижевности од прве изведене позоришне представе на српској позорници, тачније од 1864. године, па све до последње деценије 20. века. Читалац књиге *Пољска драма на српским сценама (1864–1941)* стиче прегледну слику о хронологији извођења пољских драмских дела на српским позорницама од друге половине 19. века до краја 20. века, док скицу позоришне рецепције пољских комада у нашој средини, истражену на основу брижљиво проучене периодике и ослањања на већ постојеће студије из ове области, сагледава до 1941. године. Бавећи се овим пољем истраживања, проф. Буњак свакако наставља научним путем свога учитеља проф. Ђорђа Живановића, градећи га даље својим сувереним знањем, научним талентом и посвећеношћу.

Посебну групу научних књига проф. Буњака чине публикације које је аутор објавио у коаторству са врским полонистом Мирославом Топићем (1937–2012), са којим је деценију и по уско сарађивао на проучавању стиха пољских превода српске народне поезије. Као резултат овог заједничког проучавања упоредне словенске метрике објављене су засебне публикације из области версологије: *Пољски мотиви и ритмови у транскрипцији Десанке Максимовић* (Београд: Задужбина Десанке Максимовић – Народна библиотека Србије – Филолошки факултет, 2001), *Фолклор и превод. Огледи о рецепцији српског народног песничтва у пољској књижевности* (Београд: Филолошки факултет, 2007), *Од ритма ка смислу: Метрички проблеми превођења српских народних песама козовског циклуса на пољски језик* (Београд: Славистичко друштво Србије, 2013) и *Укритања и паралеле: О пољским преводима српске народне поезије* (Београд: ЕАТ – EcoArt&Theory, 2015). И ово поље истраживања остаје и надаље у научном фокусу проф. Буњака, о чему сведочи и новије објављена публикација *О версолошким погледима Кирила Тарановског* (Београд: Сема, 2019). Овим научним делима аутор даје допринос научној области славистике која није у великој мери заступљена у нашој науци.

Новије објављене ауторове засебне публикације *Сјенкјевичев „Quo vadis“* (Београд: Сема, 2016) и *Књижевност и контактологија. Огледи* (Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2021), представљају синтезу вишедеценијског проучавања пољске књижевности и културе у њиховој контактаној интеракцији са српском књижевношћу и културом. Ове научне студије и огледи доносе нови угао погледа на укупан опус и рецепцију одабраних пољских аутора у нашој средини, али и нове значајне резултате у истраживању преводилачке рецепције, као и хронолошки обрађене библиографије превода одабраних преводилаца са пољског, чиме се оставља драгоцену наслеђе за даља научна истраживања у овој области.

Као књижевни преводилац проф. П. Буњак успешно преводи са пољског и руског језика, а за квалитет својих превода добио је Нолитову награду за превод (1999) и награду „Јован Максимовић” Удружења књижевних преводилаца (2013). Члан је Удружења књижевних преводилаца Србије од 1995. и члан Удружења књижевника Србије од 2001. године. Ово сведочи да знања, вештине и таленат проф. Буњака излазе из оквира академске средине и да га можемо сматрати за културног посленика у области словенских књижевности.

Допринос проф. П. Буњака развоју српске полонистике препознат је и ван наше средине. О томе сведочи чињеница да је 2017. изабран за иностраног

члана Пољске академије наука и уметности у Кракову (Polska Akademia Umiejętności). Као гостујући професор на страним универзитетима и као учесник на многобројним светским славистичким конгресима, конференцијама и скуповима, годинама својим научним ауторитетом представља српску књижевну полонистику, али и укупну српску славистику. Као полониста и русиста, обогаћен широким познавањем књижевних појава и токова и у другим словенским књижевностима, др П. Буњак се бави широко схваћеним и компаративним славистичким истраживањима. Тако његове многобројне публиковане научне студије, као и засебна публикација *Раскрића славистике* (Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2019) преносе сазнања из области историје славистике, али и разматрања о садашњем стању и могућим правцима даљег развоја славистике као науке. У овој књизи аутор се бави методолошким питањима славистике, питањима славистичког организовања, али и систематизацијом историје српске високошколске славистике. Тиме су дате смернице будућим славистима, утемељене на сувереном познавању проблема, дугогодишњој научној и педагошкој пракси, а пре свега долази до изражаја смисао аутора за визионарско сагледавање кључних питања славистике.

Досадашњи допринос проф. др Петра Буњака славистици у потпуности га препоручује за добитника Повеље „Радован Кошутих” за 2021. годину. Његов научни, педагошки и преводилачки рад у сваком смислу послужиће – да употребимо речи самог добитника награде – као „оријентир неким млађим прислужницима у олтару славистике”.

Београд, 3.12.2021.

Одбор за доделу Повеље
„Радован Кошутих”

*ОДЛУКА ОДБОРА ЗА ДОДЕЛУ ПОВЕЉЕ „РАДОВАН КОШУТИЋ”
ЗА 2021. ГОДИНУ „ЗА НАЈБОЉЕ МОНОГРАФСКО
ОБЈАВЉЕНО ДЕЛО”*

Монографија Александре Корде-Петровић, редовног професора бохемистике на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду под насловом *Чешки путописи о Балкану* (Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 183 стр.), замишљена је као хронолошки приказ занимања чешких историчара, књижевника, сликара, научника за Балканско полуострво.

У књизи се разматрају особености чешких путописа од XVI па све до почетка XXI века. Ако су током XVI века чешки путници били заинтересовани пре свега за Константинопољ, помињући на својој траси Трајановим путем и наше просторе, XIX век доводи чешке држављане на Балкан преваходно под утицајем словенофилских, панславистичких идеја. У овом контексту путописци нуде етнографске и географске слике Србије, Црне Горе, Македоније, Босне, Хрватске, Словеније, Албаније, Бугарске, Румуније, размишљају о обичајима и менталитету народа, о утицају Оријента и Запада на простор Балкана.

Ауторка је себи задала нимало лак циљ: да мапира, представи и анализира чешке путописе о Балкану, са посебним освртом на област шире Србије. Већ само методолошки у једној монографији сагледати све такве (или барем основне) текстове је захтевно, и то не само због саме дефиниције Балкана, која се у различитим срединама схвата у великој мери различито. Уосталом и сама дефиниција путописа као књижевног жанра је у великој мери променљива, у многим случајевима и немогућа. У вези са тим ауторка се ослањала на Деридину теорију (узајамне) контаминације жанрова, која јој је успешно помогла да се избори са сувишним затварањем унутар граница жанровских категорија и да у своју синтезу уврсти и форме које у ужем смислу не припадају путопису, како у време њиховог настанка, тако ни данас.

Такође, треба нагласити још једну чињеницу – а то је холистички приступ грађи. Иако је ауторка имала на располагању многе такве текстове у преводу на српски језик, није се ограничила само на њих. Ова монографија значајна је и по томе што ауторка овде по први пут представља многе текстове који су расути у већ недоступним едицијама, зборницима или у ретким часописима. Иако се професионално ауторка пре свега бави модерном књижевношћу, овде представља путописни жанр у широкој историјској перспективи. Наравно, било би могуће списку извора додати и остале, овде необухваћене и ненаведене текстове, и то посебно из старијег периода, или читав низ путописних цртица и записа, који су објављени у дневној штампи из 19. века и у првој половини прошлог века. Али ауторка је свесна чињенице да је скоро немогуће обухватити све чешке путописе који говоре о Балкану. Без обзира на то, пошло јој је за руком да изабере и анализира довољно репрезентативне текстове који документују не само трансформације путописа као жанра, већ и промене чешког погледа на Србију и Балкан. Још више, уколико уместо исправно да читамо између редова, ту је садржан и подстицај будућим генерацијама, садашњим студентима: *hic sunt leones*, да овде има још области или периода који нису истражени, непозна-

ти, и вредело би написати даљу монографију или студију. То је још једна позитивна димензија монографије Александре Корде-Петровић.

Књига обилује веома занимљивим цитатима који откривају романтичарску рецепцију јунаштва српског народа у борби против отоманске власти, егзотичне слике из свакодневног живота, недостатак образовних установа и установа културе.

Пролазећи кроз записе о Балкану из различитих раздобља, али и из пера бројних чешких аутора с различитом идејном намером, Александра Корда-Петровић нам открива не само како се слика Балкана мењала кроз векове, већ и колико су се Чеси, откривајући Балкан, сами мењали или другачије сагледавали себе.

Вредност ове књиге представља како прецизно изнета хронологија чешког интересовања за балканске словенске и несловенске народе, тако и низ запажања које наводе чешки аутори, полазећи од сопственог историјског и културног наслеђа, а која се тичу језика, усмене књижевности, ораторских способности људи из народа без неопходног образовања, скромног живота на двору. Читаоци ће, несумњиво, бити изненађени појединим цитатима, који ће открити необичне стране живота наших предака. Посебну пажњу завређују записи о балканским ратовима и о Првом светском рату, али ништа мање и записи о Другом светском рату на Балкану те НАТО бомбардовању и променама које ће уследити или неће уследити након тога.

Монографија Александре Корде-Петровић замишљена је као штиво које се састоји од *Увода*, у којем се разматрају теоријске основе истраживања путописа (као основа служе књига В. Гвоздена *Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности* и зборник радова *Како видимо стране земље: Увод у имагологију*), централног дела, подељеног на поглавља (*На путу за Константинопољ, Словенски Балкан, Егзотични Балкан, Јуначки Балкан, Осликавање Балкана, Балкан у фокусу научника, Дописници са Балкана, Даме на Балкану, Слике са Балканског фронта, Балкан у чешким путописима између два светска рата, Балкан иза гвоздене завесе, Савремени путописи о Балкану*), те *Закључка* који је насловљен *Слика Балкана у раму чешких путописа*. На крају књиге је приложена коришћена литература, као и индекс имена.

Јасно осмишљен план књиге, изнет у поднасловима централног дела, открива читаоцу временски опсег чешких путописа, па ће ово истраживање свакако бити драгоценост штиво за све оне који се занимају за чешко-српске односе.

Истовремено, књига отвара даље издавачке перспективе. Логично се као (барем) друга свеска намеће антологија чешких путописних текстова о Србији и Балкану. Не сумњамо да би српска читалачка публика била заинтересована за такву публикацију, а с обзиром на то да део овде анализираних текстова није објављен на српском језику (да не говоримо о томе, да неки од њих нису објављени ни на чешком савременом језику, те су тако практично непознати и чешком читаоцу). И ово сматрамо за допринос ове публикације. Није настала ад хос и не затвара се пред било каквом границом. Како је то позитивно у времену у коме живимо, када та реч *граница* изазива пре свега бојазан...

На основу свега изнетог, по једногласном мишљењу чланова Одбора, проф. др Александра Корда-Петровић заслужила је повељу „Радован Кошутић“ за најбољу славистичку монографију издату у 2020. години.

Београд, 20.11.2021.

Одбор за доделу Повеље
„Радован Кошутић“

*ЗЛАТНА МЕДАЉА ЗА ЗАСЛУГЕ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА КОМЕНСКИ ДОДЕЉЕНА
ПРОФ. ДР МИРОСЛАВУ ДУДОКУ*

Декан Филозофског факултета Универзитета Коменски у Братислави проф. др Маријан Зоухар, на предлог управника Катедре за словенске филологије Филозофског факултета УК проф. др Марије Добрикове, доделио је 7. новембра 2022. године проф. др Мирославу Дудоку, с истоимене катедре, златну медаљу факултета поводом његовог животног јубилеја, уз захвалност академске заједнице и руководства Филозофског факултета Универзитета Коменски за дуго низ година које је проф. Дудок посветио братиславским студентима и колегама. Златна медаља за проф. Дудока представља вредновање његовог целоживотног дела као високошколског педагога и научника.

Универзитетски професор др. Мирослав Дудок је словачки лингвиста, словачки и слависта, родом из Ердевика у Војводини. Након што је завршио Словачку гимназију Јана Колара у Бачком Петровцу, студирао је словачки језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета Коменски у Братислави (1971–1976). Већ 1977. године почиње да ради на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, где постаје универзитетски професор 1993. године. Био је гостујући професор на Универзитету у Београду (1988–1997), те на Високој педагошкој школи у Сегедину (1997–1998). Након доласка у Словачку радио је на Институту за лингвистику Људовита Штура Словачке академије наука (1997–2005). Једно време предавао је на Универзитету Св. Њирила и Методија у Трнави (2004–2006), као и на Карловом универзитету у Прагу (2010).

Лингвистика је повезана с његовом целокупном наставном делатношћу на поменутиим универзитетима, као и у Словачкој академији наука. Као студент Филозофског факултета у Братислави, најпре је анализирао ред речи у словачком и српскохрватском језику у дипломском, затим и у ригорозном раду. У својој првој лингвистичкој монографији *Glutinácia textu v slovenčine a srbochorvátčine* (1987) применио је конфронтациони приступ стилистици текста са становишта његове унутрашње структуре. Касније је много пажње посветио историји словачке лингвистике у Војводини. У његовом раду бројне су конфронтационе славистичке студије и научни чланци, радови усмерени на еколингвистику, социolingвистику, стилистику, текстуалну лингвистику, као и теме из теорије и праксе превођења. У својим социolingвистички оријентисаним радовима не одражавају се само карактеристике садашњег стања словачког језика у Војводини, Румунији и Мађарској, већ и резултати истраживања, који се сучељавају са актуелним сазнањима о језичкој ситуацији у Словачкој. Током протекле деценије проширио је своје научно-истраживачко интересовање на инспиративне теме из области конфронтационе словенске етнолингвистике, (етно)фразеологије, а монографијом о животу и делу лингвисте, писца и етнографа Јураја Рибача усмерио је истраживања ка историји словачког језика на прелазу из 18. у 19. век.

Свеобухватнија слика о лингвистичким активностима Мирослава Дудока може се добити увидом у његову личну библиографију. Поред шест књига:

Glutinácia textu v slovenčine a srbochorvátčine (1987), *Vývin slovakistiky. Štúdie z dejín jazykovednej slovakistiky v Juhoslávii – 18. a 19. storočie* (1997), *Úvod do textiky* (1998), *Náveje. Prolegomena do liter(m)árnosti textu* (2001), *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine* (2008) Ribayov *Idiotikon* (2017), у његове научне публикације уврштене су и десетине словачких и славистичких научних чланака, велики број прилога о језичкој култури, стилска тумачења дела војвођанских писаца, песника и драматичара, десетине приказа дела словачких лингвиста објављених како на словачком језику тако и у стручним часописима на страним језицима. Поред тога, професор Дудок је био вођа неколико лингвистички оријентисаних пројеката, на пример, *Inovačné procesy v slovenskej slovnej zásobe* (1997–2003), *Ortoepický slovník slovenského jazyka* (1999–2001), *Konvergentné a divergentné procesy v slovanských jazykoch* (2006–2009) и *Explanačno-deskriptívna morfológia súčasnej slovenčiny* (2007–2009). Од 2006. до 2010. године био је руководиоца пројекта *Идентитет и језичко планирање у енвиринолингвистичком простору Војводине* Министарства за научнотехнолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Србије, те пројекта *Регионални језички, књижевни и културни вектори у мултикултурном дискурсу – словачка парадигма* (2007–2008) Војвођанске канцеларије за науку, а био је ангажован и на пројектима Руске академије наука *Таксис в славјанских језыках* (2008–2010), те Српске академије наука и уметности *Контрастивна проучавања српског језика* (2009–2010) итд.

Из области словачке лингвистике чињенице говоре о раду професора Дудока. Не ради се само о квантитативним фактима, већ посебно о квалитативним, што примећују, поред рецензена његових књига, и бројне друге колеге. Катедра за словенске филологије Филозофског факултета УК у сарадњи са Словачким лингвистичким друштвом на Институту за лингвистику Људовита Штура Словачке академије наука, припремила је поводом животног јубилеја 2012. године међународни научни симпозијум *Језик и књижевност у контактима* посвећену професору Мирославу Дудоку. Зборник *Philologica* (уређен од стране проф. др Марије Добрикове) донео је прилоге са овог симпозијума, а овим путем су му пријатељи, колеге и студенти пожелели много виталности, оптимизма и снаге да оствари надоласеће креативне планове.

Стваралачки профил проф. М. Дудока не би био потпун без помена његове богате ауторске књижевне делатности, од којих ћемо споменути пар збирки поезије: *Schody do básne* (1975), *Svetelný korbáč* (1977), *Pečať* (1980), *Multo plus* (1982), *Ruberoid* (1984), *Krátky dych* (1995), *Posuvná hranica* (1995), *Tiché putovanie v príbehu* (2002) и *Celebes, Celebes* (2012).

Са Филозофским факултетом Универзитета Коменски у Братислави проф. Мирослава Дудока спајају године универзитетских студија и кључне етапе научног и педагошког развоја. Током више од двадесет година рада на Катедри за словенске филологије проф. Дудок допринео је унапређењу студија и водио конструктиван дијалог са колегама и са новим генерацијама студената. Био је гарант више студијских програма, члан Научног већа Филозофског факултета УК, руководиоца многих домаћих и страних научних пројеката. Као руководиоца пројекта *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach* постао је члан тима Филозофског факултета Универзитета Коменски, који је 2015. године оцењен као једини лингвистички врхунски тим са словачких универзитета.

У закључку, поред поштовања и неизмерне захвалности за педагошки рад и активности у области науке и истраживања, декан Филозофског факулте-

та Универзитета Коменски проф. Зоухар пожелео је проф. Дудоку да дуги низ година ужива у добром здрављу и личном благостању у кругу својих најмилијих.

Звонко Танески
Универзитет Коменски у Братислави
Филозофски факултет
Катедра за словенске филологије
zvonko.taneski@gmail.com

**МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ НАУЧЕН СОБИР
„СЛАВИСТИКАТА ВО СИНХРОНИЈА И ДИЈАХРОНИЈА“**

(Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, 29-30. септември 2022)

По повод 75 години од основањето на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје беше организиран меѓународен славистички научен собир под наслов „Славистиката во синхронија и дијахронија“. Собирот се одржа на 29. и 30.09.2022 година во хибридна форма, и тоа во просториите на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и на платформата Zoom.

Тематската определба на Собирот беше да се стави акцент на бохемистиката, полонистиката и русистиката како основни дисциплини во наставната и истражувачката дејност на Катедрата, а основната цел беше размена на искуства и идеи од доменот на славистиката низ призмата на современите научни истражувања со: контрастивни теми поврзани со овие три јазика и сите словенски и несловенски јазици; теми поврзани со проучувањето на словенските јазици, книжевности и култури; прилози поврзани со меѓукултурниот дијалог во словенските јазици и книжевности; традуктолошки и културолошки теми, како и со теми поврзани со иновативните дидактички методи и техники инспирирани од актуелните состојби во наставата во услови на пандемија.

По свеченото отворање и пригодните поздрави од партнерските универзитети, Максим Каранфиловски во својство на модератор ја отвори пленарната сесија на која со свои излагања настапија: Ала Шешкен од Московскиот државен универзитет „М.В. Ломоносов“, Јоланта Тамбор од Шлезискиот универзитет во Катовице и Красимира Илиевска од Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Ала Шешкен во своето излагање под наслов „Руската и македонската литература во XX-XXI век: книжевни врски и типолошки процеси“ се фокусираше на богата историја на културни и книжевни врски меѓу руската и македонската литература и култура, како и на преводите направени од еминентни руски и македонски автори, а Јоланта Тамбор во излагањето „Między nostalgia a solastalią. Co nowego w polonistycznej glottodydaktyce w XX w.“ потсети дека глотодидактиката е една од хуманистичките дисциплини со најдинамичен развој и дека во последните децении се забележува голема потреба од осовременување на наставните содржини. Во последниот пленарен реферат под наслов „Дом“ Красимира Илиевска се задржа на неколку лексеми сврзани со домот и условите на живот во современите словенски јазици од аспект на меѓујазичната хомонимија.

Лингвистичките сесии опфатија широк дијапазон теми од различни јазични дисциплини. Во првата сесија, што ја модерираше Биљана Мариќ, Наталија Дмитриева (Оренбуршки државен универзитет) во излагањето *Ключевая роль концепта «Соборность» в русской языковой картине мира* се задржа на етичката компонента и клучната идеја на овој концепт што се вбројува во низата најважни концепти во семиотичкиот простор на рускиот менталитет. За функционирањето на негацијата во валентен таксис врз примери на конструкции со глаголот *czekać/ чека* зборуваше Ивона Лучков (Вроцлавски универзитет)

во рефератот под наслов *Taxis walencyjny a negacja (na przykladzie konstrukcji z czasownikami typu 'czekać')*, а Биљана Мариќ (Белградскиот универзитет) во излагањето *Истражувања туѓег говора у руском и српском језику* се фокусираше на синтаксичките, лексичките и другите средства за пренесување на туѓиот говор во рускиот и во српскиот јазик имајќи ги предвид особеностите на стилот во кој е употребен туѓиот говор. Во продолжение на сесијата Наталија Милчовска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во излагањето под наслов *Говорниот чин ветување во рускиот и во македонскиот јазик* го презентираше своето истражување на јазичните средства за директно и индиректно изразување на говорниот чин ветување во рускиот и во македонскиот јазик и споредбата на фреквентноста на употребата на овие модели во двата јазика. Оваа сесија ја заокружи Александар Талески (Пермски државен национален истражувачки универзитет) со излагањето под наслов *Влияние коммуникативных и экстралингвистических факторов на тройную пространственную ориентацию русскоязычного говорящего в виртуальной реальности*. Талески се осврна на нееднородноста на резултатите добиени со анализа на 725 реплики од 24 испитаници вклучени во експериментот за екстралингвистичките и коминикативните фактори кои влијаат на просторната ориентација во виртуелна реалност.

Следната лингвистичка сесија започна со излагањето на Елена Ремчукова (Руски универзитет на дружба на народите) под наслов *Лингвистические памятники славистики. А.В. Исаченко «Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Часть 2.»: собственно грамматические категории глагола* во кое таа се осврна на огромниот влог на Александар Василевич во типолошко истражување на словенските јазици преку конкретна анализа на неговите истражувања на глаголот. Емилија Црвенковска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) зборуваше за влогот на Меѓународниот славистички комитет во развојот на славистиката, а Милица Миркуловска Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) за македонски прилози во *Linguistic Bibliography* (1996-2021). Следните две излагања беа посветени на дативот: *Датив как способ выражения субъекта мнения: македонский язык на фоне русского* на Елена Иванова (Санктпетербуршки државен универзитет) и *Изражување на дативот со современиот македонски јазик* на Ангелина Панчевска (Македонска академија на науки и уметности). Елена Иванова се задржа на конструкциите во македонскиот јазик во кои се употребува датив за означување на субјект што дава интелектуална оценка на дејствието и можните руски паралели, а Ангелина Панчевска преку примери од современиот говорен македонски јазик ја покажа тенденција на избегнување на удвојувањето (преку испуштање на кратката заменска форма), како и употреба на предлогот на за изразување на овој падежен однос кога неговото присуство не е потребно. Сесијата заврши со излагањето на Срган Петровиќ (Белградски универзитет) под наслов *Лексикографска обрада руске и српске лексике из сфере православне духовности у преводним речницима: проблематика квалификатора* во кое беше презентирана анализата на руско-српските и српско-руските речници од втората половина на XX и почетокот на XXI век со цел да се утврдат квалификаторите, нивната примена и правилна употреба во лексикографската обработка на лексиката од сферата на православната духовност.

Една лингвистичка сесија беше целосно посветена на фразеологијата и паремиологијата. Прв во оваа сесија настапи Валериј Михајлович Мокиенко (Санктпетербуршки државен универзитет) кој во својот реферат *Общесловянский концепт «МИР» в «Mudrosloví národu slovanského ve příslovích» Фр. Лад. Челаковского в современном паремиологическом контексте* направи анализа на концептот „МИР“ застапен во паремиолошкиот тезаурус на Челаковски врз при-

мери на современа фиксација на пословиците и поговорките. Марија Ковшова (РАН) во рефератот *Образы родства в семантике русских пословиц и загадок: отец и мать* направи анализа на концептуализацијата на роднинските односи врз примери од претставата за мајката и таткото во пословиците и загатките како важен елемент од руската културно-јазична слика на светот. Пјотр Флиќински (Универзитет „Адам Мицкијевич“ во Познањ) во својот реферат *Słownik wileński z 1861 r. – epifenomen kultury jako podstawa do badań nad stabilnością zasobu frazeologicznego* се фокусираше на употребата на материјал од старите толковни речници за дијахрониско истражување во областа на фразеологијата, а Олга Орлова (РАН) во излагањето под наслов *Стереотипы о животных в русских народных загадках* се задржа на стереотипните претстави за животните во руските народни загатки напоменувајќи дека поради природата на материјалот потребно е комплексно истражување од позиција на структурна лингвистика, лингвистичка семантика, когнитивна лингвистика, етнолингвистика и лингвокултурологија. Во заедничкиот реферат под наслов *Негативните карактерни особини на човекот (врз материјал од руската и македонската зоонимна фразеологија)* Биљана Мирчевска-Бошева и Катерина Велјановска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) се фокусираа на зоонимните фраземи што означуваат мрзлив човек, човек кој лошо работи, површно ги завршува работите, безделнички, со цел да се утврди улогата на зоонимните компоненти во создавањето на фраземите и мотивацијата врз основа на која настануваат овие единици. Ирен Алчевска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во рефератот под наслов *Фразеологические выражения с отрицанием „НЕ“ и „НИ“* ги анализираше одречните фраземи во рускиот и во македонскиот јазик со цел да ги издвои сличности и разликите во формирањето и користењето на овие фраземи.

На лингвистички теми беа посветени и излагањата: на Елена Чашчина (Универзитет „Адам Мицкијевич“ во Познањ) која во трудот под наслов *«О друзьях-товарищах» - экскурс в историю слов друг и товарищ в русском языке* го анализираше потеклото на двете лексеми, ја определи сферата на нивна употреба во различни временски периоди и ги спореди со податоци од другите словенски јазици, на Наталија Голант (Музеј на антропологија и етнографија „Петар Велики“, РАН) која базирајќи се на податоците од теренските истражувања се задржа на лексиката што се користи во погребно-поменските обреди кај ароманското население во Македонија и во Србија, на нивното потекло и распространетост во излагањето под наслов *Заметки о терминологии погребальной обрядности арумын Македонии и румын (влахов) восточной Сербии*. Снежана Поповиќ (Белградски универзитет) во трудот под наслов *Kolokacije sa sinsemantičkim elementima u srpskom i češkom jeziku* ги разгледуваше колокациите со синсемантички компоненти во електронските и печатените ресурси со цел да се утврди дали се забележани сите еквиваленти или треба да се дополнуваат со нови, а Снежана Петрова-Џамбазова (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“) се задржа на повеќе сложени заменски форми, кај коишто се забележува колебање во нивната писмена форма (во однос на сланата или разделената употреба), ги изнесе своите размислувања околу нивната правилна писмена употреба и причините за нивната погрешна употреба во излагањето под наслов *Околу сланото или разделеното пишување на одделни зборови во македонскиот стандарден јазик (правописни белешки, забелешки и размислувања)*.

Еден дел од учесниците на Собирот својот истражувачки интерес го насочија кон литературните теми. Така, Славица Србиновска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во трудот *Интертекстуални и интермедијални односи: „Вујко Вања“ од А. Чехов и „Вози го мојот автомобил“ од Рјусуке Хамагучи и*

Хураки Мураками направи анализа на три медиуми: филм, театар и литература и историјат низ која еден текст патува од една во друга култура и со тоа добива трансформации во разбирањето и читањето преку драмата на Чехов, расказот на Мураками и филмот на Хамагучи, а Лидија Капушевска-Дракулевска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) *Поезија и меланхолија (низ призма на творештвото на М. Ј. Лермонтов)* се фокусираше на творештвото на Лермонтов и го разгледа феноменот меланхолија од историски, но и од актуелен аспект. Неда Андриќ (Универзитет на Црна Гора) во трудот *Интелигентски дискурс у Русији и западни појам интелектуалац* даде преглед на најважните текстови и најреферентните мислители кои влијаеле на појавата на овој специфичен руски феномен – интелигенција, а се осврнува и на генезата на терминот интелектуалец и интелигент, на нивните сличности и разлики. Наталија Лапаева-Ристеска (Пермски државен хуманистичко-педагошки универзитет) *«Русские» уроки Владимира Набокова: литературная и языковая педагогика* се осврна на Набоков како учител по руски јазик и литература чија основна цел била да ги донесе учениците до ниво точно да го разбираат тоа што јазикот на делото го одразува. Димитрија Ристески (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во излагањето под наслов *Застапеноста и изучувањето на руската книжевност на Катедрата за славистика* зборувајќи за местото и улогата на руската литература во културен и научен развој се осврна подетално на изучувањето на руската литература на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Полина Гаврилова (Московски државен универзитет „М. В. Ломоносов“) во излагањето под наслов *Соништа и смрт како основи на поетиката во творештвото на Петре М. Андреевски („Пиреј“ и „Тунел“)* зборуваше за сонот како книжевна техника што често ја применува П. М. Андреевски преку кој читателот се запознава со вредностите и принципите засновани на народни традиции, обичаи и верувања. Ивана Кочевски (Белградски универзитет) во трудот под наслов *Емансипацијска освешченост ženskih likova Ružene Svobodove* разработувајќи разнообразни женски ликови прикажани во творештвото на Ружена Свободова сумираше една заедничка црта – нота на самостојност и независност, желба за ослободување од традиционалните предубедувања и очекувања. Звонко Танески (Универзитет Коменски, Братислава) во трудот *Македонската книжевност во научниот и во преведувачкиот опус на словачкиот славист Јан Јанкович (1943 – 2021)* даде прецизна слика за богатиот фонд на преводи и текстови на Јан Јанкович кои биле објавени во списанија, во посебни книги и во енциклопедиски изданија, како и новинските и критичките одгласи за неговите „македонистички“ трудови што биле објавувани во словачкиот и во македонскиот културен простор, но и надвор од него. Полина Повалко (Руски универзитет на дружба на народите) во рефератот *Лингвопоетика славјанской литературной географии: топонимы в произведениях славянских писателей-постмодернистов*, базирајќи се на примери од делата на Олга Токарчук, Милорад Павиќ, Данило Коцевски, Јуриј Андрухович и Владимир Сорокин, направи обид да дојде до заедничкото и различното во организацијата на уметничкиот хронотоп, во олицетворувањето на реалното и виртуелното географско пространство, а Галина Бујанова (Тамбовски државен универзитет „Г.Р. Державин“) во трудот под наслов *Повесть В.А. Соллогуба «Большой свет»: исторические реалии и художественный вымысел* се фокусираше на поетиката на делото на Соллогуб, историските реалии, прототиповите на ликовите создадени од уметничката замисла на писателот. Излагањето *Творчество молодых писателей в журнале* на Ирина Новокрещенова (Тамбовски државен универзитет „Г.Р. Державин“) беше по-

светено на творештвото на младите писатели-емигранти кои објавувал во списанието „Мир и искусство“ во Париз, а рефератот под наслов *Именовање јунака у опусу Тешана Подруговића* на Миливој Бајшански (Универзитет во Нови Сад) беше посветен на начинот на кој јунаците во песните на Тешан Подруговиќ ги добиваат имињата: преку номинациски формули кои вклучуваат презиме, топоним, етноним, ознака за семеен статус, занимање, особина или ознака за општествена, државна, воена или црковна хиерархија.

Преводот беше централна тема на сесијата што започна со излагањето на Елена Верижникова (Московски државен универзитет „М.В.Ломоносов“) под наслов *Грамматическая асимметрия македонского и русского языков как переводческая проблема* во кое авторката, врз примери од превод на руската литература на македонски јазик, ги анализираше проблемите што се појавуваат при преводот, а кои се должат на асиметријата на модално-темпоралниот систем во двата јазика, како и на евиденцијалноста кои бараат јазична и преведувачка компетенција за соодветно решавање. Димитар Пандев (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во рефератот *Поттикнувачката моќ на преводот на „Адолф“ од Б. Констан на руски и на полски ја разгледуваше улогата на преводот од грофот Вјаземски на „Адолф“ од Б. Констан на руски јазик во развојот на рускиот литературен јазик, како и улогата на преводот на Тадеуш Желењски на истиот роман во полската антропологија, а Александар Новик (Санктпетербуршки државен универзитет) во излагањето *Головные уборы мусульманок в Северной Македони и Албании в XX – начале XXI в.: трудности перевода* направи приказ на употребата на шамиите кај муслиманите во Македонија и во Албанија во XX и почетокот на XXI век како сложен културен код кој може да создаде проблеми при преводот. Ирина Ермашова (Универзитет „Адам Мицкијевич“ во Познањ) во рефератот *„Неслучайность“ в польских переводах новой русской прозы, или влияние социальной долговременной памяти на перевод* својот интерес го насочи кон улогата на историската или социјалната меморија при изборот на руски текстови за превод во Полска, а Екатерина Недопекина (Руски универзитет на дружба на народите) во излагањето *Метафорика современного политического дискурса: проблема интерпретации в аспекте перевода (на примере перевода выступления Президента Российской Федерации)* се осврна на целесообразноста од вклучувањето на сликовити изрази и прецедентни текстови од кинематографијата, фолклорот, популарните песни во политичките настапи на државните лидери од аспект на преводот на метафората и прецедентните текстови и нивната ефективност за реализациј на комуникативната стратегија. Олга Панкина (Македонски културен центар, Москва) во излагањето *Перевод имен собственных с македонского на русский* поаѓајќи од своето лично искуство се задржа на тешката задача на преведувачот да најде баланс меѓу тоа текстот да биде прифатлив за читателот, а истовремено да ги зачува особеностите на оригиналот. Оваа сесија заврши со излагањето на Софија Алемпиевиќ (Воронешки државен универзитет) под наслов *Современное македонское кино на русском языке: стратегии перевода*. Во овој труд авторката направи анализа на преводот на филмовите „Господ постои, името ѝ е Петрунија“ на Теона Стругар Митевска, „Нелепница“ на Георги Унковски и „Врба“ на Милчо Манчевски од македонски на руски јазик, се осврна на испуштање на реалиите при преводот и сугерираше употреба на скаменети синтагми кои ќе го подобрат преводот за што приведе и конкретни примери.*

Во секцијата посветена на методиката на наставата Наталија Медведева (Пермски државен хуманистичко-педагошки универзитет) во трудот *Подготовка билингвалного учителя русского языка на основе технологии текстовой деятельности* се осврнува на подготовката на идниот наставник по руски јазик

земајќи ја предвид неговата бикултурност и билингвалност, а Олга Шчербакова и Елена Михеева (Руски универзитет на дружба на народите) во излагањето под наслов *Принципы создания учебного пособия по научному стилю речи (на примере учебного пособия "Русский язык как язык специальности")* го споделија своето искуство од создавањето на учебниот комплекс наменет за инженерско-техничките и природонаучните профили наменет за полесно усвојување на граматиката и лексиката карактеристични за научниот стил. Јасминка Делова-Силјанова и Лидија Танушевска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) ги споделија впечатоците од *Летната школа во рамките на проектот NEWSLA* на која триесетина учесници во пракса ги испробаа новите предметни содржини на кои работи тим од Шлезискиот универзитет во Катовице, на Универзитетот во Острава и на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје веќе две години, а Гордана Алексова (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) во трудот под наслов *За целисходност на поврзувањето научни концепти во наставата по македонски јазик како странски* се задржа на обединувањето на когнитивните структури, интерактивните модели, принципот на синтагматски и парадигматски односи во јазикот и комуникативниот пристап во наставата по J2 во моделирање на наставниот процес по македонски јазик како странски. Кристина Дуфкова и Катја Визјак (Масариков универзитет, Универзитет во Марибор) во излагањето *Language teaching during the pandemic period and copyright issues* се фокусираа на разликите во законските регулативи за авторските права и можностите за користење онлајн материјали за настава што стана особено актуелно прашање во периодот на пандемијата. Сесијата заврши со презентацијата на Николина Трајковски (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје) под наслов *Генитивот во наставата по руски јазик како странски* во која Трајковски направи анализа на грешките на студентите-русисти при совладувањето на генитивот, а се осврна и на препораки за нивно совладување.

Во рамки на Собирот беше одржана тркалезна маса под наслов „Предизвиците на книжевниот превод“ во која зедоа учество: Максим Каранфиловски, Лидија Танушевска, Јасминка Делова-Силјанова и Андреј Јованчевски, беше поставена изложба на преводи од руски, од полски и од чешки јазик направени од членовите на Катедрата за славистика, а беше организирана и промоција на монографијата „Емоциите и чувствата низ призмата на фразеологијата (македонско-руски паралели)“ на Биљана Мирчевска-Бошева.

Пред одржувањето на Собирот беше подготвена книга на апстракти, а во почетокот на 2023 година се очекува и објавувањето на зборникот со реферати на учесниците.

Програмата на Собирот „Славистиката во синхронија и дијахронија“ со својата широчина и разнообразност даде можност да се опфатат и да се дискутираат многу теми од областа на славистиката, а отвори и многу прашања за идни истражувања, соработки и проекти. Имајќи предвид дека овој собир претставува континуитет на досегашната традиција на одржување меѓуниверзитетски научни врски во три полиња: македонско-руски, македонско-полски и македонско-чешки научни истражувања од областа на јазикот, книжевноста и културата, се надеваме дека ваквата традиција ќе продолжи и ќе се интензивира во иднина.

Биљана Мирчевска-Бошева
Филолошки факултет „Блаже Конески“
при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
biljana.mirchevska@gmail.com

60. СКУП СЛАВИСТА СРБИЈЕ

СЛОВЕНСТВО И САВРЕМЕНИ СВЕТ: ЧОВЕК, ЈЕЗИК, КУЛТУРА

(Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 13–14. јануар 2022)

На Филолошком факултету Универзитета у Београду 13–14. јануара 2022. године у онлајн формату одржан је 60. скуп слависта Србије у организацији Славистичког друштва Србије. Јубиларни скуп носио је назив *Словенство и савремени свет: човек, језик, култура*.

Скуп је отворила проф. др Биљана Марић, председник Славистичког друштва Србије, а учеснике је поздравила и пожелела им успешан рад проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан Филолошког факултета у Београду. Проф. др Софија Милорадовић, директор Института за српски језик САНУ, честитала је Друштву јубилеј, тј. одржавање 60. научног скупа.

Након отварања, уживо, у просторијама Руског центра на Филолошком факултету свечано су додељене награде Славистичког друштва Србије. Награда „Павле и Милка Ивић” за најбоље славистичко лингвистичко дело додељена је др Наташи Миланов за монографију *Српски лексички фонд из угла полисемје: глаголи, именице, придеви* и др Мијани Кубурић Мацури за монографију *Категорија концесивности у савременом српском језику*. За научни допринос српској славистици од 2014. додељује се награда која носи име Радована Кошутића, оснивача српске универзитетске славистике. За 2021. годину Славистичко друштво Србије доделило је две повеље: једну, за укупан допринос научном и педагошком раду на пољу словенских језика, књижевности и култура у српској средини, као и за монографије *Раскрића славистике и Књижевност и контактологија* проф. др Петру Буњаку, и другу, за монографију *Чешки путопис о Балкану* проф. др Александри Корди Петровић. Повеља почасног члана Славистичког друштва Србије додељена је проф. др Душанки Мирић. Захвалнице Славистичког друштва Србије додељене су Ксенији Радојичић, наставнику руског језика у Чачку, Мили Благојевић, наставнику руског језика у Рачи Крагујевачкој и Златани Петровић, наставнику руског језика у Крушевцу.

Тема скупа *Словенство и савремени свет: човек, језик, култура* сажела је у себе више идеја. Први део теме – идеју с којом се носио током свог стваралачког живота недавно упокојени академик Предраг Пипер – о идентитету, месту, судбини словенске цивилизације и културе у Европи и свету. Други део теме – идеју о вредностима у које верујемо упркос свему, а нарочито у тренуцима када те вредности бивају нападнуте или угрожене или ограничаване у својој слободи.

Судећи по темама реферата, учесници скупа препознали су те две главне идеје. Две секције су непосредно биле посвећене наслеђу академика Пипера или инспирисане њиме. Једна секција бавила се упечатљивим или занимљивим личностима из историје славистике. Лингвокултуролошке теме и теме које разоткривају делиће словенских језичких слика стварности препознате су такође као актуелне. 60. скуп слависта окупио је доста младих истраживача – асистената, доктораната, мастера, па и студената основних студија. На скупу су осим домаћих (47 учесника) учествовали и слависти из Русије, Украјине, Белорусије, Пољске, Бугарске, Македоније, Словеније, Јапана (36 учесника).

На пленарном заседању наступили су Борис Норман (Минск) са темом *О семантичком синтаксису академика Предрага Пипера*; Далибор Соколовић (Београд), *Сорабистичка интересовања Предрага Пипера*; Дојчил Војводић (Нови Сад): *О взаимодействию совершенного вида и отрицательного контекста (на материале русского, сербского и других славянских языков)*; Људмила Поповић (Београд): *Словенски језици као језици националних мањина у светлу Европске повеље о регионалним или мањинским језицима* и Ирина Антанасијевић (Београд): *«Мы – для себя» (к столетию открытия первой русско-сербской гимназии в Кикинде)*.

У првој секцији првог радног дана скупа могли су се чути реферати о мемоаристици Предрага Пипера (К. Кончаревић), доприносу Предрага Пипера дидактичком обликовању савременог уџбеника руског језика (В. Раичевић), Предрагу Пиперу као аутору уџбеника руског језика (М. Папрић), заступљености фонетике у уџбеницима проф. Пипера (Ј. Гинић). Друга секција бавила се језичком сликом света у позној Слaviји (А. Кречмер) и ликовима и делом различитих светских слависта: новосадским словакистима (З. Тирова), заслугама Хјероњима Дердовског у планирању кашупског језика (Д. В. Пажђерски), идиолектом Аврама Мразовића (М. Нوماћи). Трећа секција имала је за тему неке аспекте књижевног стваралаштва В. Хлебњикова (А. Барикин), Васиља Иљоског (М. Бајшански), В. Набокова (А. Мушовић), Достојевског и Његоша (В. Гаврић).

Прва поподневна секција разматрала је различита граматичка и семантичка питања словенских језика, а аутори су у својим анализама били инспирисани теоријом семантичке локализације Предрага Пипера. Изражавањем егзистенције и локализације у бугарском и руском бавила се Ј. Иванова, темпоралном употребом предлога у српском – Т. Ашић, степеновањем обележја процесуалне ситуације у украјинском и српском – М. Ивановић, просторним метафорама са фрагментизатором *сторона* у руском и српском – Ј. Шапић, концептуализацијом жртве у руском и српском – Д. Керкез. Друга поподневна секција окупила је референте који су истраживали различите аспекте наставе руског језика као страног (А. Ушакова, Д. Лесневска, В. Решетњикова, Н. Ајдановић, А. Шуклин) и лингвокултуролошке аспекте изучавања српске народне епике (Ј. Осипова). Трећа поподневна секција бавила се лексиком и лингвокултурологијом. Ј. Јакушкина је реферисала о семантици даривања у руском језику и народној култури, Т. Сироткина о називима народа у различитим типовима дискурса, К. Микавица о руској и српској комуникативној култури у академској сфери, М. Вељковић о лингвокултуролошком потенцијалу фонтонима у руском и српском.

У лингвистичкој секцији другог дана рада скупа током преподнева наступили су Д. Ајдацић и Е. Хаћа са темом о глаголским допунама у пољском и српском са предлогом *над* и инструменталом, Т. Балек са анализом видског статуса глаголских неологизама коронавирусне епохе у руском језику, С. Стојановић са рефератом о перфективности и презенту у руском, српском и енглеском језику и Н. Красовска са начинима репрезентације кретања на материјалу руске књижевности. Друга секција посвећена је била лексички и фразеологији: приказивању међуљудских односа у руском у поређењу са македонским (Б. Мирчевска-Бошева), компоненти *мачка* у руским и српским фразеологизмима (С. Милићевић), једном вулгаризму у чешком и еквивалентима у српском и енглеском (К. Митрићевић-Штепанек), метафоричкој концептуализацији коронавируса у енглеском и руском медијском дискурсу (М. Адамовић и М. Стевановић). Трећа секција имала је за тему старе споменике писмености и

неке њихове језичке или литерарне аспекте: лексику старих споменика пословне писмености (В. Картавенко), хапаксе у топонимији (О. Корољова), циклус молитава Кирила Туровског (И. Суботић), парентезе из словенских језика у Росином *Тезаурусу чешког језика* (А. Зарковић).

Прва поподневна секција другог дана скупа заступила је следеће реферате: о школовању словачке интелигенције у 18–19. веку (Ј. Рамач и Д. Марчокова), о словачкој војвођанској лексици у дијалектолошким речницима (А. Макишова), о словачкој библијској фразеологији (А. Лачокова), могућности одржања и ревитализације чешког језика Чеха у Србији (Н. Кесеровић). Следећа секција је лингводидактички и лингвокултуролошки оријентисана: С. Гољак реферисала је о усменом и писменом превођењу на основним и мастер студијама русистике, Н. Галактионова о методи сторителинга у настави, И. Лоренц о савременим технологијама и друштвеним мрежама у настави страног језика, М. Патијева о специфичностима руског језика војне струке. У књижевној секцији наступили су: А. Светлик о двама савременим словачким списатељицама – К. Куцбеловој и А. Сабуховој, З. Чижикова о примени теорије словачког теоретичара С. Ракуса на књижевност за децу и омладину, М. Шимакова Спевакова – о поезији билингвалне словачко-словеначке песникиње С. Хробакове Репар, а И. Кочевски – о прози чешке списатељице Д. Ходрове. У последњој секцији другог дана скупа наступили су студенти и сарадници Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци (С. Чихорић о зависним узрочним реченицама на приповеткама Ј. Лазаревића, Г. Мићић о Гончаровљевом *Обломову* у контексту истраживања руске језичке слике света) и студенти и докторанди Филолошког факултета Универзитета у Београду (В. Јовановић, Ј. Стојановић и А. Цветановић о концепту *срце* у српском и руском језику, М. Рабреновић и С. Богдановић о деминутивима и хипокористцима у руском и српском, С. Петровић о фразеологизмима с компонентом *крв* у руском и српском).

У наставку 60. скупа слависта и управо поводом овог јубилеја у Руском дому у Београду уприличен је 14. јануара округли сто „Руски језик у Србији данас” уживо, с тим што се манифестација могла пратити преко платформе Зум онлајн, што је и учинило око седамдесет наставника и других заинтересованих. У раду округлог стола учествовали су: г. Александар Боцан-Харченко, амбасадор Руске Федерације у Србији, г. Александар Конанихин, први саветник и аташе за културу Руске Федерације у Србији, г. Јевгеније Баранов, директор Руског дома у Београду, Славенко Терзић, академик САНУ, Зоран Милошевић, научни саветник Института за политичке студије, проф. др Ана Јовановић, заменик председника Друштва за стране језике и књижевности Србије, Снежана Лакићевић (Компанија НИС), Наташа Јовановић (Одбор за образовање, науку и информатичко друштво у Народној скупштини Републике Србије), г. Милош Пашић и г. Милош Благојевић (Министарство просвете, науке и технолошког развоја), наставници руског језика-председници подружница Славистичког друштва Србије: Снежана Марковић (Национални просветни савет Републике Србије), Данијел Метикош, проф. др Велимир Илић (Филозофски факултет Универзитета у Нишу), Олгица Петронијевић, Катарина Петковић, Андријана Анђелковић, Ксенија Радојчић и наставници руског језика-професори Универзитета у Београду: Јелена Недић (Богословски факултет), доц. др Мирјана Адамовић (Филозофски факултет), доц. др Маријана Папрић (Учитељски факултет), доц. др Јелена Гинић (Филолошки факултет). Овом приликом изнете су бројне значајне чињенице које се тичу учења страних језика у Србији, другог страног језика као предмета који се сада налази у групи изборних програма, питања изучавања руског језика са аспекта

историјског, културолошког, економског, наставног.

Славистичко друштво Србије организовало је и акредитовани семинар за усавршавање компетенција наставника руског језика, популарну *Зимску школу*, у којој су ове године обуку обавили Марија Лебедева и Татјана Веселовска са Института руског језика „А. С. Пушкин”, Светлана Гољак, доцент Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, и Станислав Чернишов, наставник руског као страног и аутор једног од најпознатијих уџбеника за учење руског језика за одрасле *Поехали*. Раду семинара у онлајн формату присуствовало је 70 наставника руског језика.

Атмосфера у којој је протекао 60. скуп слависта, као и пратеће манифестације посвећене руском језику, сведоче о неуморном ентузијазму српских слависта и традицији која на прави начин живи и надахњује на нове подухвате.

Биљана Марић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
biljanav@mail.ru

**МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП „МАЊИНСКИ ЈЕЗИЦИ
И ВИШЕЈЕЗИЧНОСТ У СРБИЈИ
И ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ”**

(Суботица, Отворени универзитет Суботица, Градска библиотека,
7–8. април 2022)

Организатори међународног научног скупа који је почетком априла текуће године одржан у Суботици под називом „Мањински језици и вишејезичност у Србији и централној и источној Европи” били су Балканолошки институт САНУ и Универзитет у Ослу. Сарадња ове две институције реализована је у оквиру међународног пројекта „Испитивање граница (транс)националног: империјално наслеђе, транснационалне књижевне мреже и вишејезичност у централној и источној Европи”¹, чији је покровитељ Норвешки истраживачки савет.

Први део скупа одржан је 7. априла у здању Отвореног универзитета Суботица и носио је назив „Мањински језици у Србији: Између европске и мањинске политике”. Најпре је изложен реферат професора Ранка Бугарског „Мој живот са Европском језичком повељом”, у ком је представљено ауторово искуство у раду Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима. Професор Бугарски је у овом телу нашу земљу представљао 12 година (у два мандата), а у свом реферату осврнуо се на настанак и природу Повеље, функционисање механизма праћења рада, као и изазове, потешкоће и доприносе које је Повеља донела на пољу заштите и унапређивања регионалних и мањинских језика у Европи и Србији. У закључку је оцењена као значајна улога Повеље у развоју односа европске јавности према свом језичком наслеђу и важности његовог очувања. На ово излагање надовезала се професорка Људмила Поповић, која је садашњи представник Србије у поменутом Комитету експерата. У свом реферату под називом „Мањински језици у Србији из аспекта Европске повеље о регионалним или мањинским језицима” пажњу је посветила односу тзв. позитивних и негативних језичких права као заштитним мерама у складу са II и III делом Повеље, те представила статус појединих мањинских језика у Србији кроз призму хипотезе о доминантним и рецесивним варијантама језика. Проф. Поповић је такође истакла значај ставова већинских и мањинских говорника у развоју језичке свести, уз нарочит осврт на питање положаја језика и припадника мањинске заједнице у условима нестабилности у земљи порекла, попут тренутних ратних дешавања у Украјини. У рефератима Едите Андрић („Статус мађарског и облици наставе мађарског језика у Војводини”), Мирјане Ђорковић („Румунски језик као економски капитал у Србији”), Далибора Соколовића („Улога образовања у актуелној језичкој ситуацији словачког као мањинског језика у Србији (Војводини)”) и Марије Александровић („Ромски језик у образовању у Србији данас: изазови и перспективе”) изнета су виђења социолингвистичке ситуације мађарског, словачког, румунског и ромског језика

¹ <<https://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/probing-the-boundaries-of-the-transnational/index.html>> 04.11.2022.

у образовном систему Војводине и Србије. Разматрани су демографски чиниоци, који директно утичу на облике наставе и на статус мањинског језика, економски потенцијал који са собом носи учење мањинског језика, као и потреба реевалуације концепата образовне језичке политике. Дискусију, која је уследила након блока реферата, водила је Клара Билић Мештрић која је уз анализу изнетих излагања упоредила језичку ситуацију у Србији са ситуацијом мањинских језика у Хрватској.

У поподневним часовима првог дана конференције организован је у читаоници Градске библиотеке у Суботици округли сто „Настава на мањинским језицима: наслеђе прошлости и поглед ка будућности”. говорници су били Анамарија Вичек из Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Јанош Пушкаш и Данијела Радовић из Педагошког завода Војводине, те наставници Мирјана Саванов и Ивица Стипић из двеју суботичких основних школа. У дискусији је истакнута улога Педагошког завода Војводине у покрајинском образовном систему, као и актуелни проблеми и изазови у настави мањинских језика, уз нарочит нагласак на развијање вишејезичности припадника како мањинских тако и већинских заједница у Србији.

Други дан скупа одржан је под називом „Мањинске књижевности: регионално и транснационално” на Отвореном универзитету Суботица. У средишту интересовања налазила се мађарска мањинска књижевност. Марко Чудић је понудио приказ развоја и улоге часописа *Új Symposion* и *EX Symposion* у интеркултурном дијалогу. Остали излагачи: Ева Толди („Вишејезичност у мађарској књижевности у Војводини”), Беата Томка („Посредничка улога мањинског критичара”) и Корнелија Фараго („Упркос свим границама (Сложена полисемија динамичких простора)”) усмерили су пажњу на улогу мањинских књижевника, критичара и преводилаца, мањинских часописа и издавачких кућа у формирању канала за комуникацију и културну размену између суседних култура, али и између чланова мањинске заједнице и њихових матичних земаља и култура. Дискутант у оквиру овог сегмента скупа био је Иштван Ладањи, који се такође осврнуо на неповољне аспекте данашње демографске ситуације, која доводи до смањења броја читалаца, и њихове језичке асимилације.

У послеподневним часовима другог дана скупа, у читаоници Градске библиотеке у Суботици, уприличен је округли сто „Мањински језици у преводилаштву и издаваштву”. На њему су говорили преводиоци Иштван Ладањи, Кристина Оровец, Викторија Радич и Марко Чудић. Анализирана је тренутна ситуација у мањинском преводилаштву и издаваштву, и истакнуто да поред осипања читалаштва мањинске књижевности данас угрожава и развој дигиталних медија те губитак општег интересовања за књижевност.

У вечерњим сатима, о свом стваралаштву у домену документарне прозе говорио је академик Тибор Варади, почасни гост скупа. Представио је своје четири књиге настале на основу више од сто година старог архивског материјала из породичне адвокатске канцеларије која се налази у Зрењанину. Књиге су најпре издате на мађарском језику (издаваштво Форум), а потом и на српском (Академска књига). Академик Варади у њима реконструише бројне процесе вођене у адвокатској канцеларији, на мађарском, немачком и српском језику, омогућујући на тај начин живи поглед у историју вишејезичног Баната, проткан честим друштвено-политичким променама и последицама које су остављале на живот тамошњег становништва.

Читав скуп су водили Марија Мандић из Балканолошког института САНУ и Стејн Верват са Универзитета у Ослу, којима за успешну организацију и идеју

да окупе све горепоменуте истраживаче, активне учеснике и актере креирања језичке политике у процесу очувања и развоја мањинских језика и књижевности у Србији припадају најискреније похвале.

Далибор Соколовић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
dalibor.sokolovic@fil.bg.ac.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

агентивні оцінні імена 201
академическое общение 319
Аккерман 31

Богданович 31, 39

Василь Андрієвський 50
вищезначност 142
Власний Штаб гетьмана 31
Воєводина 40
вулгаризам 212

граматика оцінки 201
греко-католики 11

Данијела Ходрова 271
деконструкција 292
детерминизам 292
дискусійний клуб 135
диспаратност 101
діахронічна соціолінгвістика 85
домінантний варіант 65

еквивалент 212
еквиполентност 101
еколінгвістика 65
енглески језик 212
етнографізм 126

женски ритуал иницијације 271

изгубљена деца 271
иницијацијски роман 271
инклузија 101
интерферентност 101

ідентичність 58

квантификација 142
когнитивна лингвистика 174
коммунікативна культура 319
коммунікативная ситуация 319
коммунікативна лінгвістика та риторика 21
коммунікативна формула 164
коңјунктор *и* 142
концептуална метафора 174

концептуална метонимија 174
Крижевецька епархія 11
культура 11

лажни пријатељи 101
лексико-семантичні процеси 21
лингвокултуролошки материјал 309
лінгвоаксіологія 201

љубав 292

мајке и ћерке 271
митска матрица 271
міноритарні мови 65
метамова 187
метафора 126
мит 292
мова викладання в освітньому просторі 85
мовна політика 85
мовна школа 135

навчальна екскурсія 135
навчальні ресурси 135
народні вірування 126
невиност 292
неологізм
несингулативни конкретизатори 142
Ни пуха ни пера! 309, 318
німецька мова 85

обряд переходу 126
освіта 11

пареміографія 164
паремія 164
переселення 58
политички дискурс 174
поліпарадигмальність 21
польська мова 85
поняття 187
потужне прагматичне навантаження 201
поховальна обрядовість 126
превод 109
преводица 109
преса 58

- психолінгвістика 187
 психологічна акцентуація 187
 публікації 40
- радянська спецслужба 50
 реалізм 292
 релігійна сфера 21
 рецепція 109
 рецесивний варіант 65
 рідна мова 85
 розмовна практика 135
 русини 40
 русинська мова 65
 руски језик 142
 руски језик као страни 309
 руский јзык 152, 186, 318, 319
- сан 271
 священники 11
 семантика 212
 сербский јзык 152, 186, 319
 символ 126
 словник 187
 соціјативност 142
 српски језик 142, 174, 212, 328
 српски часопис 109
 Стеллецький 31
 субординаност 101
- термін 21, 187
 терміноодиница 187
 типологија везника 142
Точка ру 309, 318
 трансформація лексичного значення 21
- Удовиченко 31, 39
 українська діаспора 58
 українська еміграція 50
 українська мова 65
 українська мова як іноземна 135
 українці 11
 українська књижевност 109
- феномен прецедентності 21
 фразеологизми 174
 функција 211, 212
- Хорватія 40
- чешка књижевност 271
 чешки језик 212
 Чешки национални корпус 212
- ювілей 58
 Югославія 50
- Яценко-Борзаковський 31, 39
- Amor Fati 292, 308
 angažovaný 261
 autobiografický 261
- biblická frazeológia 153
- dialektológia 251
- etnografický výskum 261
 Evangelici 232
 exemplifikácia 251
- Južna Ugarska/„Donja zemlja“ 232
- neorealistický 261
- podoby biblických frazém 153
- regionalizmus 261
 romány 261
- Severna Ugarska/„Gornja zemlja“ 232
 Slovaci 153, 163, 232
 slovenská próza 261
 slovník 251
 sociálna problematika 261
 srednjoškolsko i visokoškolsko 232
 obrazovanje 232
- verejná čitateľská transkripcia 251
 vojvodinski Slováci 153
- XIX век 109
- «Нова думка» 40

KEYWORD INDEX

- academic sphere of communication 319
Ackerman 31
agentive evaluative nouns 201
Amor Fati 292, 308
anniversary 58
autobiographical 261
- biblical phraseology 153
Bogdanovych 31
- cognitive linguistics 174
commemoration 58
communicational culture 319
communicational situation 319
communicative formula 164
communicative linguistics and rhetoric 21
concept 187
conceptual metaphor 174
conceptual metonymy 174
conjunction *u* 142
conjunctions typology 142
Croatia 40
culture 11, 164
Czech language 212, 231
Czech literature 212, 231
Czech National Corpus 212, 231
- Daniela Hodrová 271, 291
Deconstruction 292, 308
determinism 292, 308
diachronic sociolinguistics 85
dialectology 252
dictionary 187, 252
discussion club 135
disparity 101, 108
dominant language variant 65
dream 271, 291
- education 11
educational resources 135
educational tour 135
engaged 261
English language 212
- Eparchy of Križevci 11
equivalent 212
ethnographic research 261
ethnography 126
evaluative grammar 201
Evangelicals 232, 250
exemplification 252
- false friends 101, 108
folk beliefs 126
forms of biblical phrasemes 153
function 212, 231
funeral rites 126
- German language 85
Greek Catholics 11
- Hetman's Own Headquarters 31
- identity 58, 101, 108
idioms 174
inclusion 101, 108
innocence 292, 308
intersection 101, 108
- language of instruction in the educational space 85
language policy 85
language school 135
lexical-semantic processes 21
linguistic axiology 201
linguocultural material 309
lost children 271, 291
love 292, 308
Lower Land 232, 250
- metalanguage 187
metaphor 126
migration 58
minority languages 65
mothers and daughters 271, 291
myth 292, 308
mythical matrix 271, 291

- native language 85
neologism 201
neorealist 261, 270
non-singular concretisers 142
Nova Dumka 40
novels 261
- paremia 164
paremiography 164
Polish language 85
political discourse 174
polyparadigmality 21
polysematicity 142
powerful pragmatic load 201
precedent phenomenon 21
press 58
priests 11
psycholinguistics 187
psychological accentuation 187
public reading transcription 252
publications 40
- quantification 142
- Realism 292, 308
reception 109, 125
recessive language variant 65
regionalism 261
religious sphere 21
rite of passage 126
Russian 319
Russian as a foreign language 309
Russian language 142, 174
Ruthenian language 65
Ruthenians (Rusyns) 40
- secondary and higher education 232, 250
semantics 212, 231
Serbian 319
Serbian language 142, 174, 212, 231
Serbian magazine 109, 125
Slovak prose 261
Slovaks 232, 250
social issues 261
sociativity 142
Soviet intelligence agency 50
speaking practice 135
- Stelletsy 31
subordination 101, 108
symbol 126
- term 21
terminological unit 187
the female ritual of initiation 271, 291
the initiation novel 271, 291
transformation of lexical meaning 21
translation 109, 125
translator 109, 125
- Udovychenko 31
Ukrainian as a foreign language 135
Ukrainian diaspora 58
Ukrainian immigration 50
Ukrainian language 65, 85
Ukrainian literature 109, 125
Ukrainians 11, 40
Upper Land 232, 250
- Vasyl Andriyevsky 50
Vojvodina 40
Vojvodinian Slovaks 153
vulgarism 212, 231
- Yatsenko-Borzakovsky 31
Yugoslavia 50, 58
- 19th century 109, 125
- Ни пуха ни пера!* 309, 318
- Точка ру* 309, 318

СПИСАК САРАДНИКА У КЊИЗИ XXVI/2 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Наташа Ајдановић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

мср Јована Амићић, докторанд
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

др Ана Батас, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

др Валериј Власенко, ванредни професор
Државни универзитет у Сумима, Украјина
Наставно-научни институт права
Катедра за историју

др Павло Гај-Нижник, академик АНУ
Научноистраживачки институт украјинистике
Министарства просвете и науке Украјине, Кијев

др Тања Гаев, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Оксана Горда, виши научни сарадник
Национални универзитет „Лавовска политехника”
Међународни институт за образовање, културу и односе са дијаспором

др Роберт Грошељ, доцент
Универзитет у Љубљани
Филозофски факултет
Одсек за превођење

др Тетјана Дзјуба, редовни професор
Нижински државни универзитет „Микола Гогољ”
Катедра за књижевност, методику наставе књижевности,
историју културе и журналистику

др Милена Ивановић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Оксана Ковтун, доцент
Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”
Факултет за филологију, психологију и стране језике
Катедра за теорију и праксу превођења

мр Серхиј Колоњук, докторанд
Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”
Факултет за романско-германску филологију
Катедра за романске језике и светску књижевност

др Ксенија Кончаревић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Александра Корда-Петровић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Тетјана Космеда, редовни професор
Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”
Факултет за филологију, психологију и стране језике
Катедра за романско-германску филологију и светску књижевност

др Ивана Кочевски, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ана Маргарета Лачок, асистент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Ана Макишова, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Биљана Марић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Даниела Марчок, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Биљана Мирчевска-Бошева, ванредни професор
Универзитет „Свети Кирило и Методије” у Скопљу
Филолошки факултет „Блаже Конески”
Катедра за славистику

мср Кристина Микавица, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Катарина Митрићевећ-Штепанек, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Азра Мушовић, доцент
Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Катедра за англистику

др Микола Нахирни, доцент
Ахатанхел Кримски Володимир-Волински педагошки примењени колеџ
Волинског регионалног савета

др Марија Опачић, независни истраживач
Београд

др Виталија Папиш, доцент
Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”
Факултет за стране језике
Катедра за романске језике и светску књижевност
Ужгородски национални универзитет
Филолошки факултет
Катедра за украјински језик

др Људмила Поповић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Драгана Радовановић, виши научни сарадник
Институт за српски језик САНУ

др Вучина Раичевић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Јанко Рамач, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику

др Олег Румјанцев, доцент
Универзитет у Палерму
Факултет за хуманистичке науке

др Адам Светлик, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Бохдан Сокил, доцент
Лавовски национални универзитет „Иван Франко”
Филолошки факултет
Катедра за примењену украјинистичку лингвистику

др Далибор Соколовић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Звонко Танески, доцент
Универзитет Коменски у Братислави
Филозофски факултет
Катедра за словенску филологију

др Оксана Трумко, научни сарадник
Национални универзитет „Лавовска политехника”
Међународни институт за образовање, културу и односе са дијаспором

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Славистика* је научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различитих словенских и несловенских земаља.

Сви прилози у часопису *Славистика* рецензирају се од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици*.

Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложено мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима *Правописа српског језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинанд де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апресјан 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

Елементи рада по редоследу

1. Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима и хроникама ови подаци се наводе испод текста, с тим што се име и презиме наводе курзивом).

Чланци:	Прикази или хронике:
Марија Николић	<i>Марија Николић</i>
Универзитет у Београду	Универзитет у Београду
Филолошки факултет	Филолошки факултет
Катедра за славистику	Катедра за славистику
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Наслов рада верзалом (назив и број пројекта у оквиру којег је настао чланак навести у подножној напомени на дну странице, везаној звездицом за наслов рада).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Наслов приказа може бити библиографска одредница.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.

Београд: Филолошки факултет, Друштво за културну сарадњу Србија-Француска, 2007, 447.

Пример за хронике:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.

5. Сажетак (до **20 редака**) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.

6. Основни текст.

7. Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по абecedном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут, библиографске јединице које нису наведене ћириличним писмом обавезно се транслитеришу према упутствима која су наведена ниже).

8. Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним аутори-ма Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резюме.

Кључеве слова: кључевое слово, кључевое слово, кључевое слово.

9. Прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Обим рада и слање

Обим рада треба да обухвата до 30.000 словних места.

Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу Уредништва: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

9. Технички захтеви

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста, наслова рада, наслова *Цитирана литература, Извори* и целокупног резимеа – 12pt.

Величина слова подножних напомена, сажетака са кључним речима, као и списка цитиране литературе – 10pt.

Пасуси у основном тексту и подножним напоменама треба да буду увучени 1cm.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфабет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

Цитирање референци у тексту

1. Упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002).
2. Упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).
3. Упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008).
4. Упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).
5. При упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).
6. Упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).
7. Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.
8. Прилоге (фотографије, слике, табеле, факсимиле и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Одељак са цитираном литературом и изворима

Списак цитираних радова даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

У одељцима *Цитирана литература* и *Извори* неопходно је уз референце које нису дате латиницом навести њихову **латиничку транслитерацију** ради што прецизнијег електронског утврђивања цитатности.

Латиничка транслитерација се наводи у угластим заградама одмах испод референце. Аутоматска транслитерација текста доступна је на следећој адреси: <https://www.translitteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (дат је пример за руски језик, у падајућем менију траже се други језици, нпр. за српски језик потребно је одабрати Serbian итд.). За референце у латиничком писму није потребно наводити транслитерацију.

Литература се наводи на следећи начин:*а) књига (један аутор):*

- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]
- Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.
[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]
- Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) књига (више аутора):

- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]
- Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

- Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.
[Aprèsân, Ūtjij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Ŗzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

г) рад у часопису:

- Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

д) рад у зборнику радова:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

е) фототипско издање:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiiiv: Naukova dumka, 1979]

ж) рукописна грађа:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/І/268,1'.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/I/268,1']

з) публикација доступна у електронском облику:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.
[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

Приликом навођења распона страница, како у парентезама тако и у цитираној литератури, наводи се црта, не цртица (нпр. 115–120, а не 115-120).

После одељка *Цитирана литература* наводе се извори под насловом *Извори у засебном одељку* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литература*.

Уредништво часописа *Славистика*

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

Тема работы, направляемой в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который никоим образом не может считаться плагиатом или автоплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

«Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (напр., Фердинанд де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (напр., Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

Компоненты работы в порядке следования

1. Имя и фамилия автора, учреждение, в котором он работает, электронный адрес (в рецензии и хронике эти данные указываются после текста, а имя и фамилия выделяются курсивом):

Статья:	Рецензия или хроника:
Мария Николич	<i>Мария Николич</i>
Белградский университет	Белградский университет
Филологический факультет	Филологический факультет
Кафедра славистики	Кафедра славистики
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с отсылкой в виде звездочки после названия работы):

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, 2007, 447.

Пример оформления названия хроники:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы.

5. Аннотация (до 20 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке.

6. Основной текст;

7. Литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице, все библиографические единицы, которые даются не на латинице, обязательно транслитерируются буквами латинского алфавита в соответствии с правилами, приведенными ниже).

8. Резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме – на сербском (для иностранных авторов редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резюме.

Ключевые слова: ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

9. Приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.).

Объем и отправка работы

Объем работы – до 30.000 знаков с пробелами.

Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

Технические требования

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Размер шрифта основного текста, названия статьи, заглавия раздела *Использованная литература, Источники* и всего резюме – 12pt.

Размер шрифта подстрочных примечаний, аннотаций с ключевыми словами и списка цитируемой литературы – 10pt.

Отступ первой строки абзаца и сноски следует установить на 1 см.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту *Unicode* (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо высылать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

Цитирование литературы в тексте

а) Ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ё) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) при цитировании рукописи применяется фоллиация (напр. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

Раздел с использованной литературой и источниками

Список литературы подается в отдельном разделе, озаглавленном *Использованная литература*.

Если описание библиографической записи включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

В разделах *Использованная литература* и *Источники* все библиографические ссылки, которые поданы не латиницей, обязательно транслитерируются в целях обеспечения отслеживания цитируемости в международных базах данных.

Транслитерация подается в квадратных скобках, непосредственно под библиографической записью.

Транслитерация производится с помощью автоматического транслитератора, доступного по адресу: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (подан пример автоматической транслитерации для русской кириллицы, для других алфавитов необходимо найти в выпадающем меню название соответствующего языка).

Библиографические ссылки на латинице не транслитерируются.

Литература указывается следующим образом:*а) ссылка на монографию одного автора:*

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развитуку: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборник работ:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Apresân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Ūzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

г) ссылка на работу в журнале:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

д) ссылка на работу в сборнике:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

з) ссылка на рукопись:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1^р.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1^р]

и) ссылка на публикацию, доступную *on-line*:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.
[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

При ссылке на определенные страницы, следующие одна за другой, в основном тексте и в разделе с литературой следует писать тире, а не дефис (напр., не 115-120, а 115–120).

Источники указываются под названием *Источники* в отдельном разделе после раздела *Использованная литература*. При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе *Использованная литература*.

Редколлегия журнала *Славистика*

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The journal *Slavic Studies* is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

The Editorial Board of *Slavic Studies* consists of eminent experts-Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

All contributions submitted to the journal *Slavic Studies* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavic Studies*.

The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

Slavic Studies publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the Orthography of Serbian language, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Фердинанд де Сосир) or originally written as in Serbian language (e.g. Владимир Бондарко).

c) The author's surname is to be cited in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

Key elements of the paper in the order specified below

1. Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (in reviews and chronicles this information is given below the text and the name and surname are printed in italics).

Articles:	Reviews or chronicles:
Marija Nikolić	<i>Marija Nikolić</i>
University of Belgrade	University of Belgrade
Faculty of Philology	Faculty of Philology
Department of Slavic studies	Department of Slavic studies
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА. Београд: Јасен, 2018, 271.

NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska, 2007, 447.

An example for chronicles:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

5. Abstract (**up to 20 lines**) and keywords (up to 10) in English language.

6. The main text.

7. Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet, bibliographical units which are not written in the Cyrillic alphabet must be transliterated according to the rules given below.

8. Summary: author's full name, article title (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Full name

TITLE of ARTICLE

Summary

Text of the summary.

Keywords: keyword, keyword, keyword.

9. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Length of Submissions and Submission Procedure

The length of the paper: up to 32,000 characters.

Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF to the following address: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

Technical requirements

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

Font size for the body of the text, the title and the title *Cited References, Sources* and the summary should be 12 pt. The size of footnotes, abstracts with keywords and the list of cited references should be 10 pt.

Paragraphs in the body of the text and footnotes must be indented 1 cm.

Line spacing - 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

In-text citation of references

1. A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002).
2. A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).
3. A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008).
4. A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).
5. When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).
6. A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).
7. Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a–3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.
8. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Cited References and Sources Section

The list of cited references is given in a separate section entitled *Literature*.

If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one should be indented to the right two character spaces (hanging paragraph).

In order for the electronic citation number to be precisely established in the sections *Cited References* and *Sources* it is necessary to provide **transliteration in the Latin alphabet** of the references that have not been cited in the Latin alphabet.

Transliteration in the Latin alphabet is given in square brackets immediately after the reference. Automatic transliteration is available at the following address: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (the example provided is for the Russian language; other languages can be found in the drop-down menu). References given in the Latin alphabet should not be transliterated.

Literature is cited as follows:*a) Reference to a book (single author):*

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александар В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevyje struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

b) Reference to a book (multiple authors):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

c) Reference to an edited book:

Апресјан, Јуриј Д. (ред.) Теоретическе проблеме русског синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Apresân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Ŗzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

d) Reference to a paper published in a journal:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/І/268,1^р.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/I/268,1^r]

i) Reference to a publication available on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.
[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

When providing the page range, both in parentheses and in cited references, it is necessary to use the em-dash (e.g. 115–12, not 115-120)

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature* section following the same principles of bibliographic description applied in the *Literature* section.

Editorial board of the *Slavic Studies*

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА
ЗА КЊИГУ XXVI/2 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

- др Миливоје Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Петар Буњак, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Валериј Власенко, Државни универзитет у Сумима, Наставно-научни институт права
др Павло Гај-Нижник, Научноистраживачки институт украјинистике Министарства просвете и науке
Украјине
др Светлана Гољак, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Олена Дзјуба, Кијевски национални универзитет „Тарас Шевченко”, Институт за филологију
др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Јулија Драгојловић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Мирослав Дудок, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
акад. Анатолиј Захнитко, Национална академија наука Украјине
др Милена Ивановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Корнелија Ичин, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Вероника Јармак, Институт за лингвистику „О. О. Потебња” Националне академије наука Украјине
др Снежана Јелесијевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Бојан Јовановић, Балканолошки институт САНУ
др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Александра Корда-Петровић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Тетјана Космеда, Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”, Факултет за филологију,
психологију и стране језике
др Ана Кречмер, Универзитет у Бечу, Институт за славистику
др Ана Маргарета Лачок, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Биљана Марић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Микола Нахирни, Ахатанхел Кримски Володимир-Волински педагошки примењени колеџ Волинског
регионалног савета
др Зоран Пауновић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Људмила Поповић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Снежана Поповић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Љубинко Раденковић, Српска академија наука и уметности
др Олег Румјанцев, Универзитет у Палерму, Факултет хуманистичких наука
др Каролина Скварска, Институт за словенску филологију Чешке академије наука и уметности
др Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ
др Далибор Соколовић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Ала Татаренко, Лавовски национални универзитет „Иван Франко”, Филолошки факултет
др Оксана Тимко Ђитко, Универзитет у Загребу, Филозофски факултет
др Ненад Томовић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Тетјана Фудерер, Универзитет у Загребу, Филозофски факултет
др Ђура Харди, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Зузана Чижикова, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16+821.16

СЛАВИСТИКА / главни уредник Људмила Поповић. – 1997, књ. 1.–
– Београд : Славистичко друштво Србије, 1997– (Севојно :
Графичар). – 24 cm

Полугодишње
ISSN 1450-5061 = Славистика (Београд)
COBISS.SR-ID 130380039

9 771450 506008